

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

REȘIȚA, 1987

<https://biblioteca-digitala.ro>

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

REȘIȚA, 1987

COLEGIUL DE REDACȚIE:

ILIE UZUM — redactor responsabil

ION POPA — secretar de redacție

CARMEN CORNELIA BALAN

DANA BĂLĂNESCU

PETRU CĂLIN

RUDOLF GRĂF

MARIAN GUMĂ

Dr. VASILE M. ZABERCA

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor și calitatea rezumatelor în limbi străine revine în întregime autorilor.

„BANATICA“

Orice corespondență se va adresa:
Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin, Reșița, cod 1700 B-dul
Republicii nr. 10 ROMÂNIA

„BANATICA“

Toute correspondance sera envoyé
à l'adresse: Muzeul de istorie al
județului Caraș-Severin, B-dul Re-
publicii nr. 10 REȘIȚA 1700 RO-
MANIA

Please send mail to the following
adress: Muzeul de istorie al ju-
dețului Caraș-Severin, Reșița 1700
B-dul Republicii nr. 10 ROMANIA

Richten Sie bitte jedwelche Korres-
pondenz an die Adresse: Muzeul de
istorie al județului Caraș-Severin,
B-dul Republicii nr. 10,
REȘIȚA 1700 RUMĂNIEN

CUPRINS SOMMAIRE INHALT

ISTORIE VECHĂ ȘI MEDIE

CONSTANTIN PREDA,	Contribuția cercetărilor arheologice din sud-vestul României la cunoașterea istoriei vechi și medievale a țării noastre	7
ADRIAN SABIN LUCA,	Așezarea Starčevo-Criș de la Liubcova-Ornița (săpăturile din anul 1985) Die Siedlung Starčevo-Criș von Liubcova-Ornița (Ausgrabungen von 1985)	13
EUGEN COMȘA,	Raporturile culturii Dudești cu cultura Vinča Les rapports de la culture Dudești avec la culture Vinča	25 30
ADRIAN SABIN LUCA, ION DRAGOMIR,	Date cu privire la o statueta inedită de la Liubcova-Ornița (jud. Caraș Severin) Daten über bis jetzt unbekannte statuette von Liubcova-Ornița (kreis Caraș-Severin)	31
GEORGETA EL SUSI,	Economia animalieră a comunității vinčiene timpurii de la Gornea-Căunița de Sus Viehucht in der jüngstenzeitlichen Vinča-siedlung von Gornea-Căunița de Sus	43 55
EUGEN COMȘA,	Vânătoarea în cursul perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului pe teritoriul României Le chasse pendant la transition de l'époque néolithique à l'âge du bronze sur le territoire de la Roumanie	57 63
ZOIA KALMAR, CLAUDIU BAGOZKI, GHEORGHE LAZAROVICI,	Cercetări etno-arheologice și sosdaje în Munții Banatului Ethnoarchäologische Forschungen und Untersuchungen in den Banatter Bergen	65 81
FLORIN MEDELEȚ, IOAN BUGILAN	Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat Zur Frage der Erdhügel im Banat; Problemstellung und Fundaufnahme	87
MARIAN GUMĂ, ADRIAN SABIN LUCA, CAIUS SĂCĂRIN,	Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1985—1987 Die Wichtigsten Ergebnisse der 1985—1987 durchgeführten archäologischen Erforschung der Dakerfestung von Divici	199 218
OVIDIU BOZU, GEORGETA EL SUSI,	Așezarea romană târzie de la Moldova Veche din punctul „Vinograda-Vlaskicrai“ (județul Caraș-Severin) Die spätromische Siedlung von Moldova Veche — „Vinograda-Vlaskicrai“ — (kreis Caraș-Severin)	239 269
DANA BALĂNESCU,	Monede romane din secolul IV descoperite în sudul Banatului (I) Monnaies romaines du IV-ième siècle découvertes dans le sud de Banat (I)	271 280

ILIE UZUM,	Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983—1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare-Sfocea (com. Cornea, județul Caraș-Severin)	281
	Anmerkungen am Rande der Forschungskampagnen von 1983—1985 in der frühfeudalen Nekropole von Cuptoare-Sfocea (Gemeinde Cornea, Kreis Caraș-Severin)	314
DUMITRU ȚICU,	Cercetări arheologice în depresiunea Oravița	317
	Archäologische Forschungen in der Senke von Oravița	344
PETRU ROGOZEA,	Cercetări arheologice în endocarstul din sud-vestul României	347
	Archäologische Untersuchungen im süd-westlichen Karst Rumäniens	362
ZENO PINTER,	Spadele medievale din colecția Muzeului județean de etnografie și istorie locală din Caransebeș (tipologie — corespondențe în arta figurativă)	363
	Die mittelalterlichen Scherter aus der Sammlung des Caransebescher Museums (typologische Betrachtungen — Ikonographische)	365
VIOREL ACHIM,	Considerații asupra componentei adunărilor obștești ale districtului Caransebeș în secolul al IV-lea	371
	Betrachtungen über die Zusammensetzung der Gemeindeversammlungen des Distrikts Caransebes im IV. Jh.	377

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

PETRU CALIN,	Viziune și expresivitate în „Cronica Banatului” de Nicolae Stoica de Hațeg	379
	Vision et expression dans „Cronica Banatului” de Nicolae Stoica de Hațeg	398
RUDOLF GRÄF,	Informații documentare despre uzinele din Reșița, 1814—1815	399
	Auskünfte über die Reschitzaer Werke, 1814—1815	407
CONSTANTIN BRĂTESCU,	Rolul generalului Traian Doda în cadrul Partidului Național Român	409
	Die Rolle des Generals Traian Doda innerhalb der Rumänischen Nationalpartei	414
DUMITRU PELIGRAD,	Valea Jiului (1848—1914). Principalele probleme social-economice oglindite în revista „Montanistica și metalurgie”	415
	La Vallée du Jiu (1848—1914). Les principaux problèmes sociaux et économiques envisagées par la revue „Montanistique et metallurgie”	419
CONSTANTIN BRĂTESCU,	Miscarea teatrală din localitățile Văii Carașului la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea	421
	Die theatralische Bewegung in den Ortschaften des Caras-tals am Ausgang des XIX. Jahrhunderts und am Anfang des XX. Jahrhunderts	421

VICTOR DOBRESCU,	Ștefan Velovan (1852—1932)	427
	Ștefan Velovan (1852—1932)	438
VASILE MIRCEA ZABERCA,	1 Decembrie 1918. Delegația Caraș-Severinului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia . .	439
	1 Dezember 1918. Die Delegation des Kreises Ca- raș-Severin bei der Grossen Nationalversamm- lung von Alba Iulia	446
VASILE MIRCEA ZABERCA,	Mărturii documentare privind instaurarea admi- nistrației românești în sud-vestul României . .	451
	Urkundliche Belege über die Einsetzung der ru- mänischen Verwaltung im S-W Rumäniens . .	460
NICOLAE DOUCA,	Despre activitatea de gazetar, redactor și editor a lui Mihail Velceleanu la editura „Minerva” din Bocșa	461
	De l'activité de journaliste, rédacteur et éditeur de Mihail Velceleanu	466
VALERIU A. GIURAN,	Documente privind contribuția armatei române din Banat în războiul antihitlerist, în octombrie 1944 (I)	467
	Documents sur la contribution de l'armée rou- maine dans la territoire de la région de Banat, pendant la guerre antihitleriste, en octobre 1944 (I)	478
CORIOLAN SURU,	Istoria construcției locomotivei cu aburi la Re- șița (1872—1960)	479
	Geschichte des Dampflokomotivenbaus in Reșița (1872—1960)	501

RECENZII

VASILE MIRCEA, ZABERCA, IOAN IANCU, ION POPA, GHEORGHE MA- GAS, Folosirea elementelor de istorie locală în procesul instructiv-edu- cativ. Reșița, 1987 (Petru Călin)	503
PETAR POPOVIĆ, Scordisca novať i novtani promet na ţentralnom Balkanu od IV do veka pre n.e. / Le monnayage des Scordiscques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre de Balkans IVe—Ier a.n.e., Beograd / Novi Sad, 1987 (Dana Bălănescu)	504
JORDANKA JURUKOVA, Monetoseceneto na gradovete v dolni Mizea i Tra- kia II—III v Hadrianopolis / Le monnayage en Mésien Inférieure et ne Thrace pendant le IIe—IIIe s. Hadrianopolis, Sofie, 1987 (Dana Bălănescu)	513
ABREVIERI BIBLIOGRAFICE (Abréviations bibliographiques)	519

ISTORIE VECHĂ ȘI MEDIE

CONTRIBUȚIA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN SUD-VESTUL ROMÂNIEI LA CUNOAȘTEREA ISTORIEI VECHI ȘI MEDIEVALE A ȚĂRII NOASTRE*

O dată cu reorganizarea cercetărilor arheologice pe plan național, începînd cu campania anului 1949, se puneau temeiuri noi și de mare perspectivă pentru întreaga arheologie românească. Se punea pentru prima dată în practică un plan de cercetare tematic, în care figurau săpături rezervate fiecărei epoci istorice în parte, un plan național în care erau cuprinse aproape toate regiunile țării. Au trecut de atunci aproape patru decenii și, cum, era și firesc, un asemenea plan avea să capete, datorită creșterii rețelei muzeale și a numărului de specialiști, un conținut și forme noi, mult mai variate tematic, din care nu lipsește în prezent nici cel mai îndepărtat colț al țării și nici cea mai însemnată problemă din istoria veche și medievală a țării noastre. Marile transformări care au avut loc și continuă să aibă loc în România, prin deschiderea unor mari șantiere naționale, cu obiective industriale de proporții sau de transformări edilitare, la care se adaugă lucrările hidroenergetice și cele de hidroameliorații de modernizare a agriculturii socialiste, au pus în fața arheologiei, noi sarcini, ce aveau să ducă la deschiderea de noi șantiere și la implicarea cît mai mare a arheologiei la procesul general, de înnoire a țării noastre. În felul acesta s-a ajuns ca astăzi, fiecare colectiv al muzeelor județene de istorie să-și aibă planuri proprii de cercetare, decurgînd din necesități științifice și muzeale pe de o parte și din obligațiile impuse de săpăturile de salvare pe de altă parte. De asemenea, s-a ajuns ca principalele muzee județene să organizeze sesiuni sau dezbateri științifice proprii, extinzînd adesea tematica pe zone geografice mai mari, cum este cazul colocviului de astăzi de la Reșița, unde și-au dat întîlnire colectivele muzeelor din Reșița, Caransebeș, Timișoara, Arad, Drobeta-Turnu Severin și din Deva. O astfel de întîlnire, pe care o salutăm în numele Institutului de Arheologie și al Comisiei Arheologice, este un bun prilej de trecere în revistă a principalelor rezultate arheologice obținute în ultimele două-trei decenii în această parte a pămîntului românesc, relevîndu-se astfel contribuția acestora la întregirea și buna înțelegere a proceselor istorice pe plan național. Aceeași întîlnire a noastră constituie un bun prilej și pentru a sublinia, o dată în plus, caracterul de izvor

* Cuvînt de deschidere la colocviul interjudețean „Realizări și priorități arheologice din sud-vestul României în lumina cercetărilor efectuate în anul 1986”, organizat la Reșița, în perioada 12—13 februarie 1987.

major al arheologiei, pentru anumite epoci, chiar unica sursă a istoriei noastre naționale.

În ceea ce privește, mai întâi, rădăcinile istoriei din această parte a țării noastre, trebuie spus că ele au beneficiat de o atentă și minuțioasă cercetare. Rezultatele valoroase — în anumite privințe neașteptate — obținute de cercetările întreprinse mai ales la „*Peștera Hoților*“ (Băile-Herculane) și la *Peștera Climente*, precum și în stațiunile de la Gornea, Tincova și Românești-Dumbrăvița, la care desigur, se mai pot adăuga și altele, i-au permis regretatului nostru coleg Florea Mogoșanu să realizeze cunoscuta sinteză „*Paleoliticul din Banat*“, apărută în anul 1978. Grație acestor cercetări și rezultate, de care se leagă și numele inimosului arheolog — Ion Stratan — Banatul se înscrie ca una din cele mai bine-cunoscute regiuni, în ceea ce privește activitatea unor comunități omenești din paleoliticul mijlociu și superior, nu numai din țara noastră, ci din celelalte regiuni din centrul și sud-estul Europei.

Cercetările privind cea de-a doua vîrstă a pietrei au cunoscut aici nu numai un cîmp larg de investigație, ci rezultate cu totul remarcabile, care aduc însemnate contribuții la cunoașterea evoluției și raporturilor dintre diferite culturi neolitice de pe teritoriul țării noastre și din regiunile învecinate. Cultura „*Schela Cladovei*“, caracterizează prin începuturile domesticirii animalelor și cultivării primitive a plantelor, marchează unul din cele mai interesante momente ale perioadei de trecere la epoca neolitică, contribuind în bună măsură la înțelegerea procesului de neolitizare și a evoluției acestuia. De aceste cercetări se leagă numele colegului Vasile Boroneanț. Săpăturile privind aceeași epocă de la Gornea și Parța, datorate unui colectiv condus de Gheorghe Lazarovici și format din Florin Drașoveanu, Adrian S. Luca și Zoia Kálmár, ca și cele din Ostrovul Corbului, întreprinse de Petre Roman și de la Ostrovul Mare, datorate lui Ion Stîngă sau cele conduse de Florin Drașoveanu la Hodoși și Adrian S. Luca la Liubcova — „*Ornița*“, aruncă noi lumini asupra evoluției și raporturilor culturale și cronologice ale culturilor Starcevo-Criș și Vinča. O mențiune specială se cuvine a fi făcută în legătură cu sanctuarul de la Parța, care reprezintă o descoperire cu totul remarcabilă, iar expunerea sa din Complexul muzeal din Timișoara într-o manieră aparte, face cinste atât descoperitorului cit și celor care au realizat o reconstituire de mare finețe, ingeniozitate și pricepere, apreciindu-i astfel valoarea sa patrimonială.

Zona Ostrovului Corbului și în general a Porților de Fier a oferit noi date referitoare la interesanta perioadă de tranziție de la epoca neolitică la aceea a bronzului, prin urmele de cultură de tip Coțofeni, reușindu-se prin aceste descoperiri, ca și prin altele de același gen, efectuate de Adriana Oprinescu, să se aducă contribuții la cunoașterea importanțului proces de indoeuropenizare.

Constituirea neamurilor și culturilor tracice și evoluția acestora își găsesc un statornic sprijin în rezultatele obținute în urma cercetărilor executate în zona Ostrovul Corbului, Ostrovul Mare — prin Gabriel Crăciunescu — Pescari și Liubcova — prin Caius Săcărîn, cele efectuate de Ioan Andrițoiu — și mai ales în descoperirile din necropola de la Hinova, datorate lui Mișu Davidescu. În rîndul acestora, locul de seamă îl ocupă tezaurul cu obiecte și podoabe din aur, ce face acum onoare

patrimoniului nostru național și care scoate încă o dată în evidență forța economică și culturală a tracilor nord-danubieni. În cadrul descoperirilor hallstattiene se detașează și cele de la Insula Banului — așezarea de aici socotită eponimă — precum și cele de la Gornea „Tărmuri” și Valea Ti-mișului efectuate de Marian Gumă, ori cele de la Remetea Mare (Florin Medelet).

Geto-dacii, cum au dovedit săpăturile arheologice, sînt în această zonă la fel de bine reprezentați ca și în celelalte regiuni ale României. Nu atît pentru că la această manifestare științifică este inclus județul Hunedoara, ci mai ales că aici, în zona Munților Orăștiei, s-a aflat inima politică, culturală și religioasă a Daciei în ultimele două secole dinainte de cucerirea romană. Locul principal îl ocupă, după cum era de așteptat, continuarea lucrărilor din capitala Daciei, Sarmisegetuza Regia, de către Ioan Glodariu, Adriana Rusu și Eugen Iaroslavschi. Tipul de sanctuare, cunoscut acum și în alte centre geto-dacice, genul de fortificații pe înăl-țimi puțin obișnuite, sistemul general în care se încadrează principalele cetăți din această regiune fac din lumea și cultura geto-dacică unul din punctele de referință ale civilizației antice europene. Recentele cercetări arheologice de la Porțile de Fier ale Transilvaniei întreprinse de Ioan Glodariu, Adriana Rusu, Ștefan Matei, scot la lumină dovezi concrete ale rolului pe care l-a jucat acest drum de acces spre Transilvania, nu numai în luptele daco-romane, ci și în ale românilor împotriva pătrunderii ma-ghiare în regiunile intracarpatice.

Vestigiile geto-dacice din Banat vin să împlinească pe cele cunoscute din celelalte regiuni ale Daciei, dovedind ceea ce s-a afirmat întotdeauna, adică unitatea etno-culturală a lumii geto-dacilor. În acest sens, vorbesc parcă de la sine importanta așezare de la Pecica identificată cu Ziridava, cercetată și publicată de I. H. Crișan — la care se adaugă cercetările efectuate de Florin Medelet la Remetea Mare, de Mircea Barbu la Să-vîrșin, de Eugen Iaroslavschi la Vărădia ori de Marian Gumă, de activi-tatea acestui arheolog legîndu-se două importante așezări fortificate; Stenca Liubciovici și Divici. Ultima localitate — un nume nou în arheo-logia dacică, va lărgi aria de întindere spre vest a cetăților de piatră ale Daciei preromane. Descoperirile de monede geto-dacice, în frunte cu ma-rele tezaur de la Șilindia, valorificat de un colectiv condus de Eugen Chirilă, ca și cele greco-macedonene — emisiuni de la Filip II, Alexandru cel Mare, piese emise de Macedonia Prima, Dyrrachium și Apollonia și denari romani republicani — unele dintre acestea publicate de Dana Bălănescu și Petru Rogozea — scot în evidență caracterul complex al societății geto-dacice, alăturîndu-se astfel celorlalte surse menționate.

Prezența romanilor și a civilizației acestora în părțile de sud-vest ale Daciei, în timpul provinciei romane și apoi după retragerea lor, se spri-jină acum, datorită noilor cercetări, pe un bogat și variat material arheo-logic — dovezi temeinice de netăgăduit. În această direcție, menționăm cercetările de la Ulpia Traiană, conduse de H. Daicoviciu, la care se adaugă și cele din cunoscutele centre romane de la Tibiscum — datorate colec-tivului format din Doina Benea, Petru Bona, Petru Rogozea — ori de la Micia, efectuate de Lucia Marinescu. Sînt de menționat apoi săpăturile arheologice de la Gornea — și de la castrul de la Pojejena, conduse de Nicolae Gudea și Ovidiu Bozu, de acesta din urmă legîndu-se și investi-

gațiile interesante din diferite puncte ale localității Moldova Nouă. Dierna, important centru roman de la ieșirea Dunării din Cazane, a intrat în atenția arheologilor din cadrul marelui șantier al Porților de Fier, fără să putem spune însă că eforturile depuse au fost pe măsura valorii istorice a acestuia, mai ales dacă avem în vedere că urmele acestuia se află acum sub apele lacului de acumulare din zona noii localități Orșova. Date noi privind continuitatea daco-romană au oferit săpăturile lui Mișu Davidescu de la Drobeta și Hinova — capătul de vest al Brazdei lui Novac.

Rezultatele menționate — în special cele din Banat, unde se constată o locuire intensă în cursul veacului IV, dovadă fiind alături de numeroasele descoperiri arheologice și descoperirile numismatice, în rîndul cărora figurează cîteva mari tezaure — demonstrează că această zonă a continuat să se bucure de privilegii din partea romanilor, infirmînd categoric teza specialiștilor maghiari, care recent în lucrarea „Istoria Transilvaniei“, continuă să se mențină fără rezerve sau nuanțe, pe poziția pe care s-au plasat întotdeauna, potrivit căreia regiunile bănățene nu au aparținut niciodată provinciei Dacia, lăsînd loc numai sarmaților iazigi.

Procesul etnogenezei românești, cu principalele sale componente — continuitatea și romanizarea, cu rezultanta acestora, populația romanică și apoi poporul român — se oglindește destul de fidel și în rezultatele cercetărilor arheologice din sud-vestul României. Săpăturile arheologice mai vechi ale lui Egon Dörner de la Sîntana-Arad au avut darul să pună în evidență continuitatea și începutul procesului de romanizare a dacilor din această zonă. Acestor cercetări vin să li se adauge acum și datele oferite de săpăturile din așezările de la Hodoni și din complexul de la Lepauheim, puse în valoare de Adrian Bejan și Doina Benea, ca și cele de la Grădinari, Greoni efectuate de Ovidiu Bozu și Dumitru Țicu, sau cele de la Gogoșu și Ostrovu Mare, datorate lui Ion Stîngă și de la Jabăr (Maria Moroz).

Pentru veacurile VIII—IX și mai ales XI—XIV, dovezi noi și importante au adus rezultatele investigațiilor din așezările și necropolele de la Arad — Tudor Vladimirescu, datorate lui Mircea Barbu și Mircea Zdoba, cele din complexul de la Cladova, efectuate de Vasile Boroneanț și Pascu Hurezan precum și cele obținute de Ilie Uzum și Dumitru Țicu la Cuptoare, Moldova Veche și Gornea. Pe baza acestor descoperiri se poate vorbi de o reală prezență românească, născută din vechile rădăcini ale romanității dunărene.

Forme ale vieții medievale românești în perioada sa de dezvoltare au fost sesizate, unele dintre acestea puse și în valoare de cercetările efectuate de Adrian Bejan la Jdioara, de Gabriel Crăciunescu la Ostrovu Mare și Bistret, de Ilie Uzum, Ștefan Matei și Dumitru Țicu la Ilidia, Pescari și Mehadia, de Dan Căpățînă și Pascu Hurezan la Hălmagiu — Arad, de Radu Popa și Mircea Lazăr în Țara Hațegului și de Alexandru Rădulescu la Mănăstur — Timiș.

Fără îndoială că nu ne-am propus cîtuși de puțin să prezentăm exhaustiv toate săpăturile arheologice efectuate în regiunile de sud-vest ale României. În afara celor menționate în această succintă prezentare au mai rămas desigur multe alte descoperiri, care ar fi putut la fel de bine să stea alături de cele amintite aici. Scopul acestei treceri în revistă s-a născut din dorința de-a scoate în evidență, în linii cu totul generale,

volumul impresionant al cercetărilor arheologice efectuate în ultimele decenii și importanța pe care o prezintă acestea, ca dovezi materiale de netăgăduit, în opera de reconstituire a istoriei vechi și medievale a României, atestând cu precădere originea daco-romană a românilor. Chiar dacă nu întotdeauna am reușit să selectăm în acest scurt cuvînd introductiv descoperirile cele mai semnificative, acest fapt nu știrbește cu nimic din tot ceea ce s-a întreprins pe linie arheologică în zona amintită și nici din valoarea documentară a descoperirilor respective.

Fie și numai pe baza datelor oferite în această sumară prezentare, se poate afirma, fără teama de a greși, că cercetările arheologice din zona Porților de Fier, ca și cele din Clisura Dunării, la care se adaugă săpăturile întreprinse de muzeele din județele Arad, Caraș-Severin, Hunedoara, Mehedinți și Timiș, în cadrul șantierelor de salvare, au adus contribuții remarcabile la cunoașterea întregii vieți umane și a dezvoltării acesteia de-a lungul marilor epoci istorice, începînd din paleolitic și pînă în epoca medievală dezvoltată.

Aceste descoperiri, de o deosebită însemnătate istorică, au o valoare egală atît pe plan regional cît și pe plan național. Contribuțiile aduse de cercetările amintite pentru fiecare domeniu în parte, fie că este de epoca pietrei sau a metalelor, fie că este vorba de epoca geto-dacică sau romană și în aceeași măsură de cea veche românească, se răsfrîng deopotrivă și asupra celorlalte regiuni și probleme istorice ale țării noastre. Nimeni nu va putea studia astăzi vreun aspect al istoriei noastre vechi sau medievale fără a nu ține seama de rezultatele obținute de arheologii muzeelor județene din sud-vestul României. Nimeni nu va putea trece la întocmirea vreunei sinteze, indiferent de epocă, fără a nu avea în vedere rezultatele acelorași cercetări arheologice. Multe din aceste investigații și-au înscris pentru totdeauna numele lor în istoria și conștiința noastră. Astăzi se vorbește curent de nume noi, ce se adaugă celor mai vechi, deja cunoscute și răspîndite ca: Schela Cladovei, Ostrovu Corbului, Hinova, Gornea, Parța, Ilidia, Sîntana — Arad, cărora li se vor adăuga în curînd Divici, Cuptoare, Porțile de Fier ale Transilvaniei și altele. Desigur, comunicările de la acest colocvii, fie ele și simple rapoarte de săpături arheologice, vor avea darul să sublinieze, detaliat, fiecare din aceste laturi ale cercetărilor arheologice și ale valorii lor istorice, pentru fiecare obiectiv în parte, dîndu-se astfel posibilitatea unei mai bune, mai complete și mai profunde cunoașteri, precum și a unor cît mai corecte interpretări istorice.

Nu putem încheia o astfel de prezentare fără a nu aminti aici eforturile de valorificare științifică prin publicarea rezultatelor muncii întreprinse. Avem în vedere înainte de toate publicațiile editate de muzeele din județele menționate mai sus: *Tibiscus — Analele Banatului* (Timișoara), *Banatica* (Reșița), *Studii și comunicări de istorie și etnografie* (Caransebeș), *Sargetia* (Deva), *Drobeta* (Drobeta-Turnu Severin) și *Ziridava* (Arad), care și-au cîștigat de mult un binemeritat prestigiu în țară și peste hotare, prin conținutul lor documentar și științific, nou și prețios. Mai mult, colectivele de cercetare din aceste muzee sînt prezente, an de an, la sesiunile naționale de arheologie cu rapoarte preliminare ce-și găsesc loc, în majoritatea lor, în volumele de *Materiale și cercetări*

arheologice sau sînt p rta se la publicarea unor studii cu caracter monografic  i de sinteză.

Publicarea unor lucrări recente referitoare la istoria Transilvaniei  i a Dobrogei, în care realitatea istorică este grav deformată, de data aceasta chiar de specialiști, cu preten ia de oameni de știință, pun în fața arheologiei rom ne ti și a istoricilor în general, sarcini noi  i de mare răspundere.  n ceea ce prive te pe arheologi, se impune mai mult dec t p n  acum, să se implice cu toată seriozitatea în cercetarea domeniilor prioritare ale istoriei noastre  i în aceeași măsură să treacă, cei care nu au făcut-o p n  în prezent, la publicarea grabnică a rezultatelor săpăturilor arheologice efectuate. Aceasta r m ne o sarcină imediată, a cărei realizare sperăm că nu se va lăsa mult a teptat . Răspunsul ce urmează să-l formuleze speciali tii români la recente atacuri  i falsificări privind trecutul nostru istoric vor izbuti să se sprijine  i pe publicarea acestor descoperiri.

 n încheiere, ne exprimăm speran a că am reușit să schi m c teva din preocupările  i realizările arheologilor care au întreprins cercetări în sud-vestul României. Fără doar  i poate, toate acestea sînt în măsură să ne bucure  i să ne asigure că  i în viitor se vor ob ine rezultate la fel de fructuoase  i valoroase, care vor însemna tot at tea dovezi ale perenit  i rom ne ti.

CONSTANTIN PREDA

AȘEZAREA STARČEVO-CRIȘ DE LA LIUBCOVA—ORNIȚA (SĂPĂTURILE DIN ANUL 1985)

Săpăturile arheologice de salvare efectuate în toamna anului 1985 în stațiunea neolitică de la Liubcova — Ornița, ca răspuns la comanda nr. 1/1985 emisă de I.P.T.A.N.A. București, au dus la dezvelirea unui strat de cultură aparținând culturii Starčevo-Criș. Nivelul mai sus menționat era puternic deranjat, fiind și cel mai profund strat de cultură surprins în acest sit arheologic¹.

Nivelul de călcare aparținând purtătorilor culturii Starčevo-Criș a fost surprins nedistrus, doar în anumite porțiuni ale săpăturii, în zona cuprinsă între carourile 16—19 și 22—23. Adâncimea lui este cuprinsă între 1,20 și 1,30 m. Se pare că, în zona carourilor 20—22 un complex Starčevo-Criș a fost distrus de un mare bordei aparținând purtătorilor culturii Vinča. Între carourile 13 și 15, nivelul de călcare a fost dislocat de o locuință din nivelul III. În celelalte carouri, datorită unei puternice creșteri a pinzei de ape freatice generată de creșterea cotelor Dunării, stratul de cultură Starčevo-Criș nu a mai putut fi cercetat. În urma observațiilor stratigrafice se pare că locuirea nu a fost de prea lungă durată în timp, nefiind surprins decît un nivel de călcare.

Descrierea ceramicii

Factura ceramicii este caracterizată, la specia de uz comun, de apariția plevei în pereții groși ai vaselor în mare cantitate, asociată cu nisip cu bobul mai mare sau mai fin. Arderea este de bună calitate, chiar dacă se păstrează la majoritatea fragmentelor ceramice un miez gros, negru. Acesta se datorează arderii neoxidante (coacerii) la care au fost supuse vasele. Ceramica de uz comun este în proporție de 95% barbotinată. La culori, procentul cel mai mare îi revine cărămizului, urmat de brun și negru ce se află în procente aproximativ egale. Vasele sînt foarte bine lustruite în interior datorită faptului că erau folosite la necesități casnice. La specia fină amestecul este omogen, cu mult nisip în pastă. Arderea bună și lustruirea foarte intensă a ceramicii, dau un aspect plăcut vase-

¹ Date asupra sitului și stratigrafiei sale: S. A. Luca, *Raport preliminar de săpătură. Săpăturile de salvare de la Liubcova-ORNIȚA*, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 465—468.

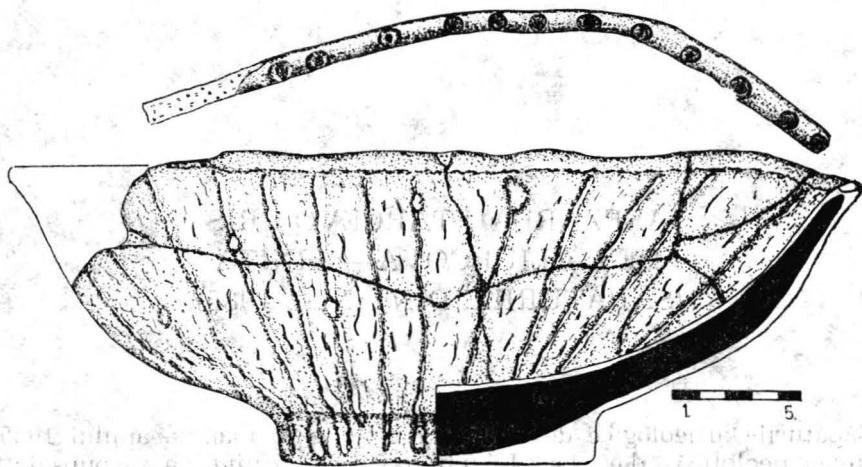

Fig. 1. Vas Starčevo-Criș de la Liubcova-Ornița.

lor. Culoarele variază între roșu-gălbui și brun la categoria monocromă (nepictată). În cadrul categoriei fine există și o grupă de ceramică pictată, cu culori întunecate, înainte de ardere. Proporția dintre cele două categorii se apropie de paritate². Cîteva fragmente sînt pictate după ardere³ (fig. 6/2). Ceramica pictată are în marea majoritate a cazurilor o culoare roșie-gălbui. Un fragment este brun (fig. 5/1). Motivele pictate sînt realizate cu culoare neagră, brună sau roșie. Unele fragmente sînt pictate cu negru pe un fond-angobă roșu (fig. 5/2, 4).

Formele⁴ sînt reprezentate de strachina tronconică⁵ (fig. 1; 2/3—5; 3/2; 5; 5/2, 4), cupa cu picior⁶ (fig. 3/1, 4/10—12; 6/7 a—b), oala⁷ (2/1—3, 3/4, 5/1, 3), castronul bitronconic⁸ (fig. 2/6).

La prima vedere se constată slaba apariție a formelor bitronconice. Acest aspect trebuie judecat cu circumspecție, datorită faptului că nu a fost cercetat nici un complex închis. Unele forme nu au fost comparate fie pentru că s-a încercat o reconstituire grafică prin care să se înțeleagă modul de dispunere a fragmentului ceramic în contextul vasului (fig. 5/5 a—b, 6), fie pentru că reprezintă tipuri nu întîlnite și nu știm deocamdată cum se prezintă în formă întreagă (fig. 3/6).

² La comunicarea prilejuită de Colocviul de neolitic al Institutului de Arheologie București din 1—3 decembrie 1986, am afirmat că există un procent mai mare (aproximativ 80%) în condițiile în care nu erau făcute încă statisticile de material.

³ Un fragment ceramic pictat cu motive spiraliere realizate după ardere nu este publicat aici.

⁴ Ne vom raporta la repertoriul tipologic al formelor și ornamentelor stabilite pentru Banat în lucrarea cercetătorului clujean Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979; pentru forme: p. 37, fig. 2, tabel 2; pentru ornamente: p. 38, fig. 3; p. 45, tabel 3. Mai departe vom folosi în note siglele propuse de Gh. Lazarovici.

⁵ Tip A₁: fig. 3/2; 5/2. Tip A₂: fig. 1; 5/4. Tip A₄: fig. 2/5; 3/5. Tip A₅: fig. 2/3. Tip A₆: (variantă la fig. 2/4).

⁶ Tip B₂: fig. 4/12; 6/7 a—b. Tip B₃: fig. 4/10. Tip B₄: fig. 3/1. Tip B₅: fig. 4/11.

⁷ Tip C₁: fig. 2/1—3; 5/1, 3; unele pot aparține și tipului C₂, starea fragmentară a materialului nu ne permite apropieri mai profunde Tip. C₄: fig. 3/4.

⁸ Tip E₂: fig. 2/6.

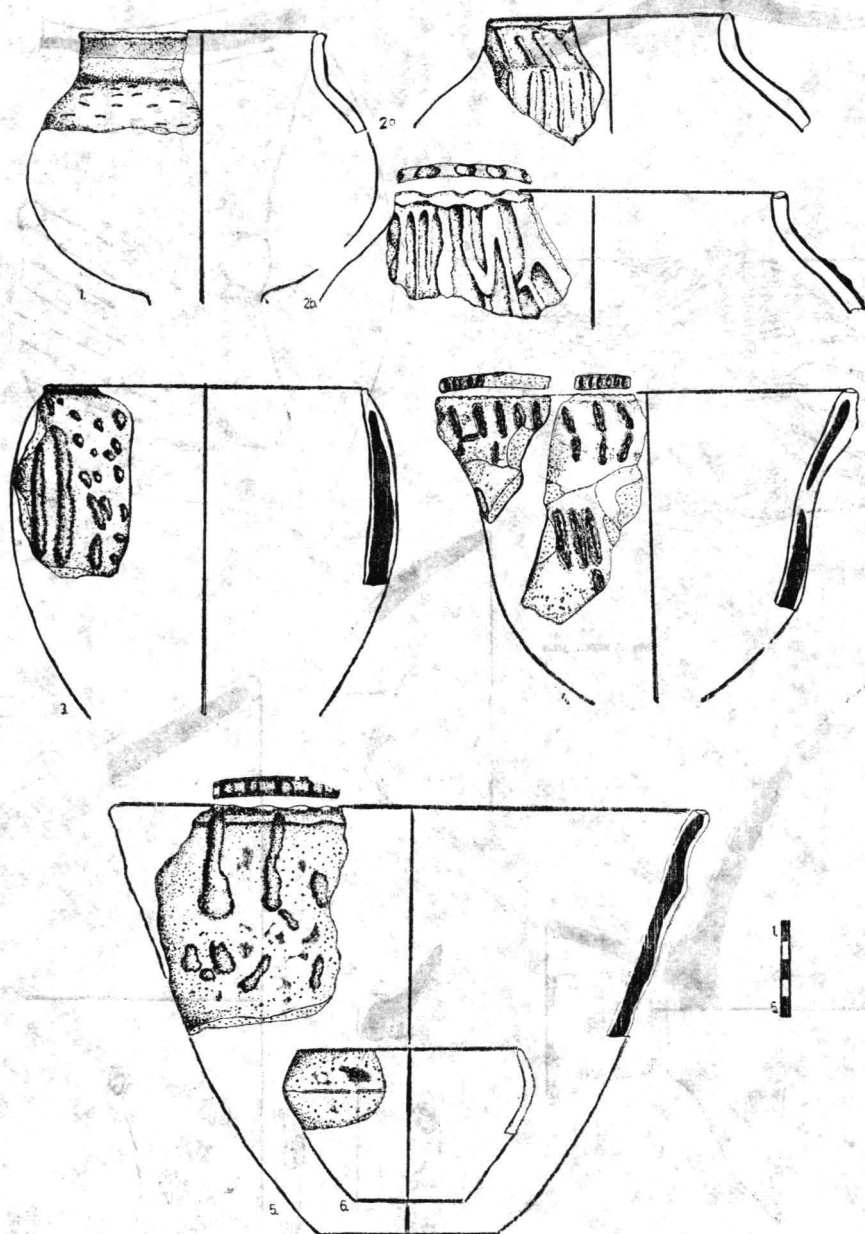

Fig. 2. Ceramică uzuală, Liubcova-Ornița. 2, ceramică fină.

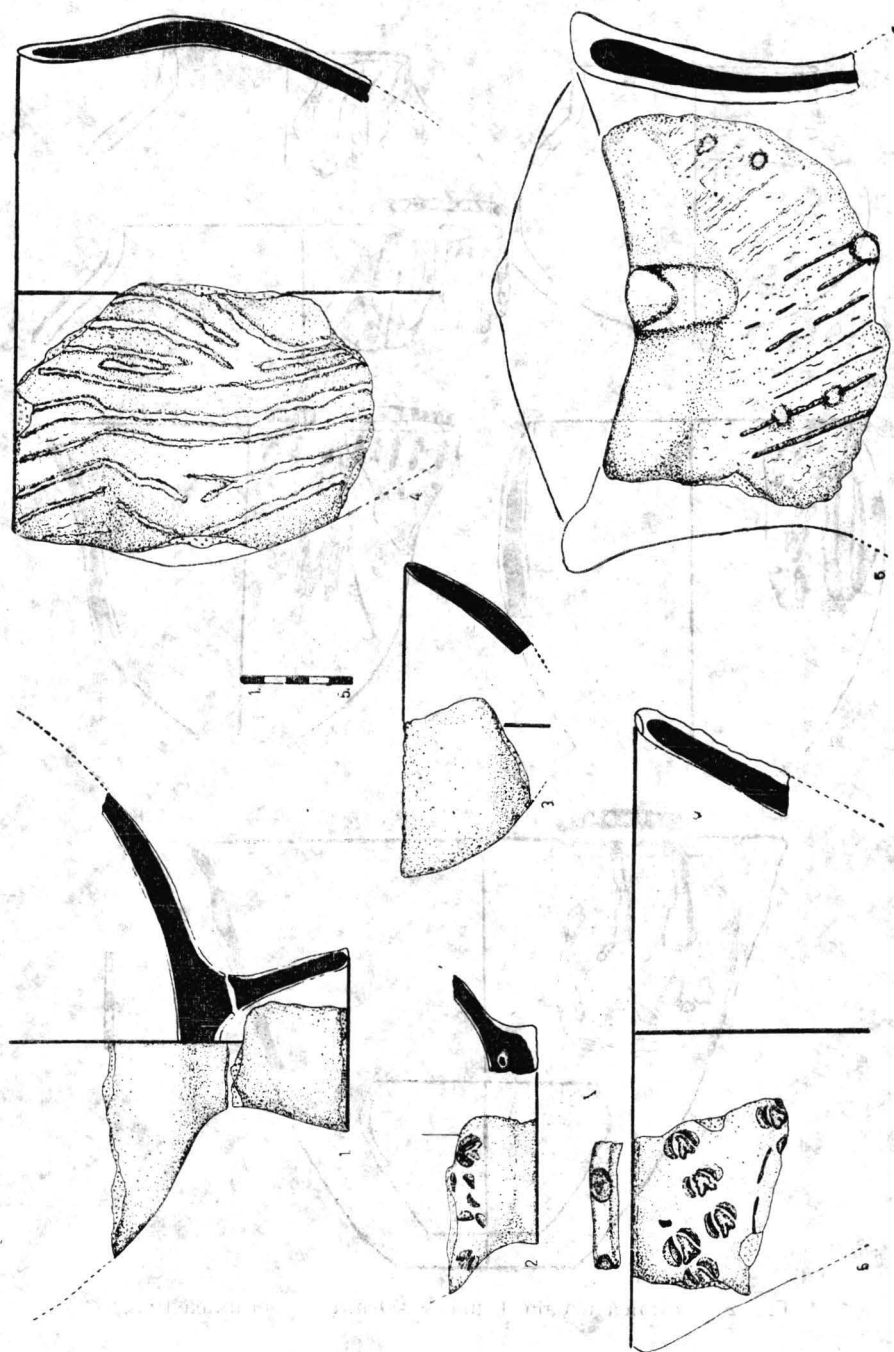

Fig. 3. Ceramică uzuală, Liubcova-Ornița. 1, 3, ceramică fină.

Aceste forme se întâlnesc în toată aria de extensiune a culturii. De altfel, o mare parte dintre ele sînt caracterizate de o lungă dăinuire în timp⁹.

Ornamentele cu utilitate practică (barbotina) sau estetică (ciupituri, impresiuni, ș.a.) apar, și sînt o constantă, pe ceramica Starčevo-Criș de la Liubcova — Ornița.

Ciupiturile și impresiunile cu unghia sînt destul de rar întîlnite. Ciupiturile sînt fie organizate¹⁰ (fig. 3/5; 4/8), fie neorganizate¹¹ (fig. 3/2; 4/7). Ultimele două forme de vas prezintă asocieri de ciupituri cu impresiuni cu unghia. Impresiuni cu unghia, de astă dată simple, sînt la fig. 2/1¹². Fragmentul de la fig. 3/6 este ornamentat cu cîteva incizii oblice, paralele¹³. Vasul de la fig. 3/5 are pe partea inferioară o incizie adîncă.

Barbotina, ornament ce în faza a treia cunoaște o mare înflorire¹⁴, este omniprezentă pe ceramica uzuală. Varietatea lui reprezintă o multitudine de categorii¹⁵ (fig. 1; 2/2 a—b, 3, 5; 3/4, 6; 4/1, 3—4, 6). Tipuri interesante sînt cel de la fig. 6/5 (barbotină organizată, lustruită) și cel de la fig. 2/4 (barbotină ornamentată cu ajutorul unei spatule).

Cu spatula, sau cu alt instrument, s-au realizat pe buza vasului „alveole pe buză“ (fig. 2/2 b, 5; 3/5; 4/4). La fig. 2/4 s-au realizat impresiuni cu unghia pe buza vasului.

Pictura. Ornamentul de acest tip este foarte bine evidențiat. Poate fi realizat cu roșu (fig. 5/1), format fiind din linii paralele, două cîte două¹⁶. Mai este un fragment ceramic pictat cu roșu, nepublicat. Majoritatea motivelor picturale sînt realizate însă cu culori închise (brun, negru). Cu brun s-a realizat un motiv format din linii paralele ce întruchipează, pare-se, un motiv vegetal¹⁷ (fig. 5/5—6; 6/4). Vasul de la fig. 6/7 prezintă pictură din linii paralele, pictate cu negru. Liniile paralele, de astă dată în alternanță, una groasă, una subțire, se află la fig. 6/1¹⁸. Toate fragmentele cu pictură lineară au buza pictată și pe spatele fragmentului ceramic, o linie de gro-

⁹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 37, tabel 2.

¹⁰ Tip a₁₁: fig. 3/5; 4/8.

¹¹ Tip a₈: fig. 3/2; 4/7.

¹² Tip a₈: fig. 2/1.

¹³ Pentru incizii de acest fel analogiile sînt destul de puține. În schimb, ciupiturile și impresiunile cu unghia au analogii foarte multe. Aceste tipuri de ornamente se constituie într-un bun specific al culturii, cunoscînd din faza a treia o adevărată explozie (*Ibidem*, p. 47—49).

¹⁴ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 47, 49.

¹⁵ Tip b₁: fig. 3/6; tip b₃: fig. 2/3, 5; 4/6; tip b₁₀: fig. 3/4; 4/4. Tip. b₁₁: fig. 1; 2/2 a; 4/3. Tipuri noi sînt la fig. 2/2 b; 4/1.

¹⁶ B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *Praistorija Voivodine*, Novi Sad, 1974, T II/1; xxx, *Neolit Jujnog Banata*, Novi Sad, 1978, nr. 439; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, VII D/4 — Liubcova.

¹⁷ Motivul pare a avea rădăcini mai timpurii: S. Dimitrijević, în *Materialj*, X, 1974, pl. 3/2; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 39, tip f₉ (variantă), V A/4 (Gornea — Cău-nița de Sus); Giulvăz — VII D/1 (pentru partea inferioară a vasului). Evoluția lui se vede, după părerea noastră, în Anza III (M. Gimbutas, *Neolithic Macedonia*, Los Angeles, 1976, fig. 36/1—2). Motivele de la fig. 5/6 și 6/4 au aceeași evoluție.

¹⁸ E. Comșa, în *SCIV*, 17, 2, 1966, 4/2—4; S. Dimitrijević, *op. cit.*, VIII/3—4, Crnokalačka Bara; B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op. cit.*, T II/1, 4; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 39, tip f₁₀, VII D/5 (Liubcova).

¹⁹ E. Comșa, *op. cit.*, p. 358, pl. 4/1; S. Dimitrijević, *op. cit.*, pl. IX/12; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, variantă la tipul f₂, pl. V B/13; *Idem*, în *Acta MP*, VIII, 1984, fig. 4/18.

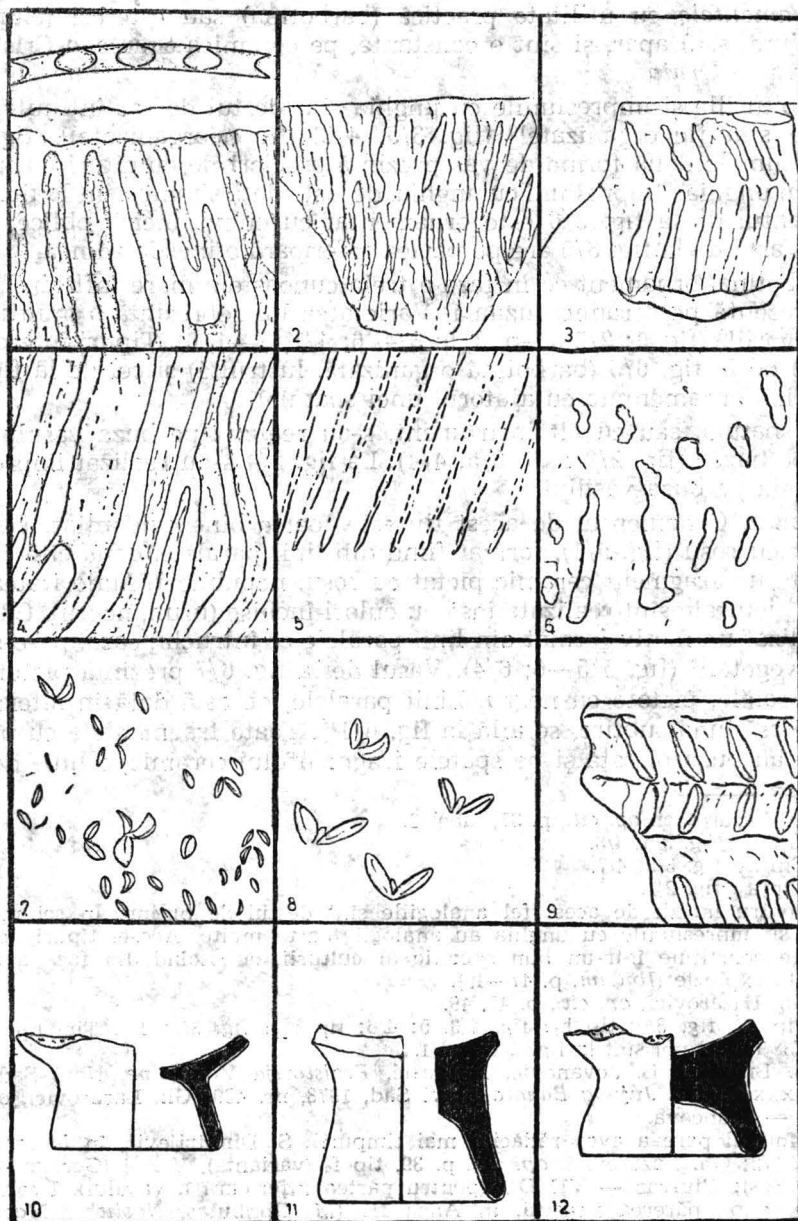

Fig. 4. Ornamente. 13—15 picioare de vas. Liubcova-Ornița.

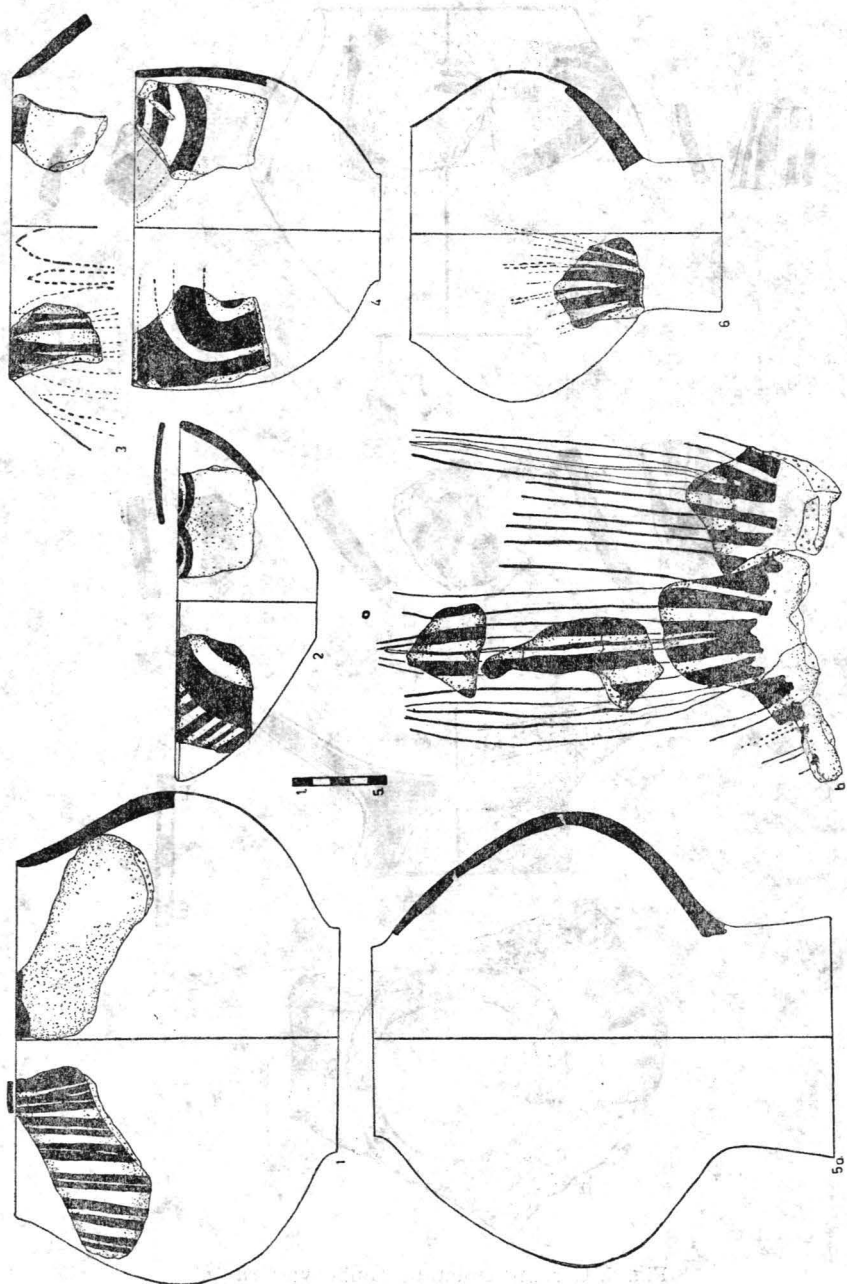

Fig. 5. Ceramică pictată. Liubcova-Ornița.

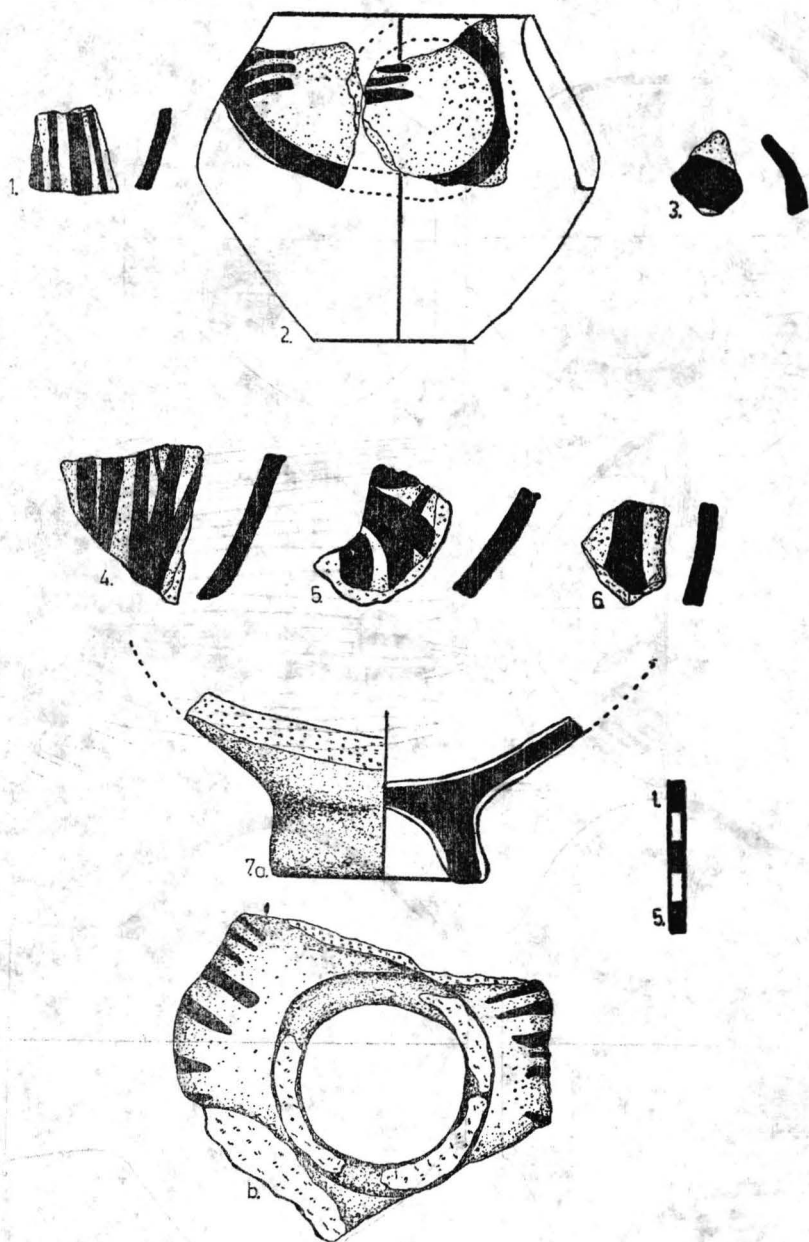

Fig. 6. Ceramică pictată. Liubcova-Ornița.

sime variabilă (fig. 5/1, 3). Ogive realizate prin pictare cu negru sînt pe vasul de la fig. 5/3¹⁹.

Ceramica ornamentată cu motive spiraliere reprezintă, în majoritatea cazurilor, asocieri cu ghirlande (fig. 5/2, 4)²⁰. Buza vaselor nu mai este pictată. Cele două vase mai sus citate au pictura cu negru este întinsă pe un fond-angobă roșu, înainte de ardere²¹. Fragmente de spirale sînt și la fig. 6/3, 5, 6.

Un caz aparte îl reprezintă două fragmente ceramice, dintre care unul este ilustrat (vasul de la fig. 6/2). Ele au fost descoperite într-un bordei din nivelul imediat următor (Vinča A₁). Spiralele evoluat sînt caracteristice unui orizont imediat următor²², începîndu-și evoluția la momentul de funcționare al stațiunii Starčevo-Criș de aici. Ele reprezintă un caz tipic de import cultural, avînd reale valențe cronologice²³.

În sfîrșit, ultima categorie de ceramică pictată, neilustrată, o reprezintă ceramica de uz comun, barbotinată organizat, avînd spațiul dintre „vîrci”²⁴ umplut cu culoare neagră. Acest caz a mai fost sesizat în săpăturile noastre din stațiunea Starčevo-Criș de la Pojejena — Nucet²⁵. Ne permitem să atragem atenția asupra acestui fel de ornamentare a vaselor de uz comun, deoarece nu a fost sesizat pînă acum în cercetările privind cultura Starčevo-Criș din Banat, deocamdată neștiind dacă ornamentul în sine are vreo importanță cronologică sau culturală.

După cum s-a văzut, în analogiile ceramicii pictate, nu sînt decît arareori asemănări perfecte. Acest fapt denotă, după părerea noastră, fie un aspect local mai puțin cunoscut, fie un moment în care își începe evoluția stilul spiralier, așa cum a fost el definit de S. Dimitrijević²⁶.

•

Materialul ceramic aparținînd culturii Starčevo-Criș din stațiunea de la Liubcova — Ornița este cunoscut specialiștilor încă din anul 1944²⁷.

²⁰ M. M. Vasić, *Praistorija Vinča*, II, 1936, 9, 51 m, sl. 275, pl. CXXII a—b, p. 133; S. Dimitrijević, *op. cit.*, pl. VI/12, 16, 19, 21; Anza III, M. Gimbutas, *op. cit.*, fig. 36/5; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 39, tip f₂₂, pl. VI C/45 (Ostrovul Golu); *Idem*, în *Acta MP*, fig. 7/10.

²¹ Pentru motivul în spirală: Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, pl. V B/10, VII D/9; Spații hașurate: Anza III; M. Gimbutas, *op. cit.*, fig. 36/1—2, 7; S. Dimitrijević, *op. cit.*, pl. IX/2, XIII/10; doar spirale: E. Comșa, *op. cit.*, p. 358, pl. 4/5; B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op. cit.*, T II/2.

²² Acest tip de spirală apare în Spiraloid A și se dezvoltă în Spiraloid B: S. Dimitrijević, *op. cit.*, p. 103 și urm., pl. 7 și urm. Interesante este spirala continuată pe un motiv meandric din Anza II: M. Gimbutas, în *Journal of Field Archaeology*, I, 1974, fig. 20/a—b; *Idem*, în *Neolithic Macedonia*, 1976, fig. 30/1.

²³ Importurile de ceramică pictată de la Gornea — Căunița de Sus: Gh. Lazarovici, *Gornea—Preistorie*, Reșița, 1977, p. 51, 125; pl. XVIII/1 (B₀), XVIII/3 (B₁₀), XVIII/4 (zona B₀); *Idem*, în *Banatica*, VII, 1983, p. 24—25 (toate date în faza III B a culturii Starčevo-Criș).

²⁴ Ne-am permis să întrebuițăm una dintre expresiile terminologice ale regretatului cercetător clujean N. Vlăssă, în *Acta MN*, III, 1966, p. 13 și urm.; ș.a.

²⁵ Săpături de salvare executate de autorul acestor rînduri la comanda nr. 1/1985 a I.P.T.A.N.A. București în vara anului 1986. Materialul se află în curs de prelucrare la M.J.I. Reșița.

²⁶ S. Dimitrijević, *op. cit.*, p. 103—106, pl. VII și urm.; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, VII, 1983, p. 24.

²⁷ I. Kutzián, *A Körös Kultúra*, în *Diss Pan*, ser. II, 23, 1944, nr. 92.

Săpăturile întreprinse de E. Comșa²⁸ au dus la concluzia că materialul ceramic atunci excavat este încadrabil în Starčevo II b²⁹. Sintetizând informațiile referitoare la Banat, Gh. Lazarovici încadrează stațiunea în Starčevo-Criș III A³⁰ sau în Starčevo-Criș III B³¹.

Materialul ceramic descoperit în cursul campaniei din toamna anului 1985 confirmă în parte concluziile anterior trase, adăugând însă noi elemente ce fac necesară reluarea discuțiilor privind momentul cultural și cronologic de existență a sitului, chiar dacă mai așteptăm precizări de la viitoarele cercetări³².

Elementele care definesc stațiunea sînt: lustruirea foarte bună a interiorului vaselor la specia de uz comun; prezența în mare procent a ceramicii barbotinate la aceeași specie; prezența într-un procent destul de redus a ciupiturilor, impresiunilor cu unghia și inciziilor; prezența alveolelor, impresiunilor cu unghia și creștăturilor pe buza vaselor; rara apariție a formelor bitronconice, și pictarea, în special cu culori întunecate, motivele fiind liniare sau spiraloido-meandroide a vaselor de la specia fină. O parte din elementele caracteristice ceramicii sitului, precum spiralele³³ și *Lippenrandul*³⁴, vor cunoaște o mare dezvoltare în fazele tirzii ale culturii, o dată cu stabilirea definitivă a purtătorilor culturii Vinča, în arealul Starčevian³⁵. Tot în momentul apariției culturii Vinča, în faza A₁, către sfîrșitul perioadei, își face apariția pictura policromă³⁶. Avînd caracteristicile mai sus menționate³⁷, pictura de la Ornița cu motive întunecate se află la un orizont anterior fenomenului policrom³⁸.

²⁸ Săpăturile au fost efectuate în anii 1961 și 1965—1967.

²⁹ E. Comșa, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 360 (după sistemul folosit de D. Garašanin).

³⁰ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, tabel 6.

³¹ Conform planului de cercetare a sitului din: *Banatica*, VIII, 1985, p. 466—467.

³² Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 49; *Idem*, în *Banatica*, VII, 1983, p. 21.

³³ Vezi *supranotele* 22 și 26.

³⁴ Gh. Lazarovici, în *Acta MN*, XVII, 1980, p. 25—26. Ornamentul este tipic la fig. 2/3. Se mai realizează și prin îngrosarea sau răsfrîngerea buzei ce crează același efect (fig. 1, 2/1, 2a). Acest element este mai rar în fazele timpurii. Odată cu venirea comunităților vinčiene reprezintă însă un element tipic. Oricum, în cazul nostru, prezența lui arată legături cu evoluția ceramicii în sud.

³⁵ Vezi *supranota* 34.

³⁶ Gh. Lazarovici, în *Banatica*, VII, 1983, p. 21. De altfel, pe baza fragmentului din locuința 5 A de la Starčevo, o încadrăm în Starčevo-Criș III B (D. Garašanin, *Starčevačka Kultura*, Ljubljana, 1954, p. 161, T XV/1).

³⁷ Vezi *supranotele* 17—24.

³⁸ Anumite elemente de la *Circea-Viaduct* (M. Nica, în *Dacia NS*, XXI, 1977, fig. 17), Anza II (M. Gîmbutas, *Neolithic Macedonia*, 1976, fig. 20/a—b), Let-nivel I (E. Zaharia, în *SCIV*, 15, 1, 1964, fig. 10/1—3; unele fragmente din nivelul II), poate și Vrața B (stilistic; B. Nicolov, în *Arheologia*, 1, 1975, fig. 6/a) ne dau impresia unui orizont ce a existat anterior policromiei în care se dezvoltă o pictură cu motive liniare sau — în alte zone — cu motive curbo-liniare. În zonă estică, apoi, se dezvoltă o pictură policromă spiraliero-meandrică (M. Nica, în *Dacia NS*, XXI, 1977, fig. 23—28; *Idem*, în *Arhivele Olteniei*, — serie nouă —, 3, 1983, fig. 4; B. Nikolov, *op. cit.*, Vrața B—C, fig. 7—8, 11—12). În aria vestică, pictura policromă este realizată din motive rectilinii (Gh. Lazarovici, în *Banatica*, VII, 1983, p. 21). Pictura de la Let o vedem legată, genetic, de aria vestică, dezvoltîndu-se din motive geometrice.

În ultima zonă discutată, poate și datorită influenței vinčiene ce se resimte în forme, pastă etc., comunitățile Starčevo-Criș nu au pictură policromă decît sporadic (poate sub formă de importuri). Astfel de comunități sînt Crnokalačka Bara,

Stațiunea Liubcova — Ornița reprezintă, după părerea noastră, o așezare ce arată modul în care au evoluat comunitățile Starčevo-Criș în preajma *momentului venirii primelor comunități vinčiene*. Luând în considerare toate elementele pînă acum trecute în revistă, precum și faptul că aici se pare că există și o evoluție microculturală (locală), în cadrele stratigrafiei orizontale, încadrăm cronologic stațiunea în a doua jumătate a fazei III A, a culturii Starčevo-Criș, sesizînd și viețuirea comunității la începutul fazei III B³⁹.

ADRIAN SABIN LUCA

DIE SIEDLUNG STARČEVO-CRIS VON LIUBCOVA-ORNITA (AUSGRABUNGEN VON 1985)

(Zusammenfassung)

Die aus Liubcova-Ornița stammende Keramik, die der Starčevo-Criș Kultur angehört, ist schon aus dem Jahre 1944 bekannt²⁷. Ausgrabungen wurden von E. Comșa durchgeführt²⁸⁻²⁹. Auch Gh. Lazarovici beschäftigte sich mit den von dieser Siedlung gestellten Problemen³⁰⁻³¹.

Aufschlussreich im Sinne unserer Entdeckungen sind für die erwähnte Siedlung folgende Tatsachen: ein sehr guter Glanz der gewöhnlichen Gefässe; ein grosser Prozentsatz der Barbotinkeramik im Rahmen derselben Art von Gefässen; die Seltenheit der Nageleindrücke und der Einkerbungen; die gemalten Spiralen; der grosse Prozentsatz der gemalten Keramik im Rahmen der feinen Keramik²⁻²².

Aufgrund dieser Elemente und derer von den Anmerkungen 36—38 wird die Siedlung in die zweite Hälfte der Phase Starčevo-Criș III A eingeteilt. Ebenfalls weist sie einige typische Kennzeichen der folgende Phase (III B) auf³⁹.

Obrež-Bastine, Vinkovci, poate și Gornja-Tuzla (S. Dimitrijević, *op. cit.*, pl. 8 și urm. — Spiraloid B), Golokut (J. Petrović, *RadVojMuz*, 29, 1984—1985, p. 9—25, pl. VI).

³⁹ Încadrările cronologice sînt făcute pe baza sistemului cronologic folosit de Gh. Lazarovici, în *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 18, tabel I; creat pe baza sistemului cronologic folosit de Vl. Milojević, în *Chronologie der jüngeren Steinzeit mittel- und süd-ost-Europas*, Berlin, 1949, p. 69, 84, 90, 94 (pentru Starčevo).

RAPORTURILE CULTURII DUDEȘTI CU CULTURA VINÇA

În cursul celor aproape patru decenii de la descoperirea primului complex de tip Dudești, din marginea orașului București în privința culturii cu același nume, s-au pus multe probleme interesante privind mai întâi precizarea periodizării sale, apoi definirea, cât mai exactă, a elementelor specifice fiecărei faze și nu mai puțin importanta problemă a raporturilor dintre membrii comunităților ei cu acei ai culturilor contemporane și vecine.

În lucrarea noastră ne vom referi la raporturile comunităților culturii Dudești¹ cu acelea ale culturii Vinča.

Din analiza materialelor arheologice descoperite în nivelul inferior din cuprinsul complexului de la Dudești, a rezultat cu toată claritatea, concluzia că așezarea corespunzătoare datează din timpul celei mai vechi faze — cunoscută pînă în prezent a culturii Dudești — fază numită Malul Roșu. Aceasta se caracterizează prin asocierea ceramicii cu felurite unelte de silex de dimensiuni mici (microlite).

Dacă ne referim la acele unelte de silex vom constata că prin dimensiuni și mai cu seamă prin formele principale, cum sînt: trapezele, piesele cu peduncul, răzuitoare (mici, pe așchii semicirculare), lamele fine, ele oglindesc, cu certitudine, o tradiție puternică din cultura tardenoisiană, de la sfîrșitul mezoliticului. Este evident că nu greșim considerînd că la formarea primei faze a culturii Dudești au participat unele comunități mezolitice tîrzii, care au fost asimilate de comunitățile neolitice. O problemă care încă nu a putut fi rezolvată este aceea dacă acest proces de asimilare s-a desfășurat în sudul României sau a avut loc în alte ținuturi sudice.

Cartarea descoperirilor din prima fază a culturii Dudești dovedește că pe teritoriul României, la început purtătorii culturii au trăit numai în zona de cîmpie a Munteniei și Olteniei, aproximativ între riurile Dimbovița în est și Desnățui în vest.

Materialele ceramice strîne din cuprinsul stratului inferior al așezării de la Dudești, din prima fază, sînt puține, totuși prin caracteristicile lor ele permit să le paralelizăm cu unele culturi apropiate sau mai depărtate din punct de vedere teritorial. În stratul respectiv s-au găsit și cîteva

¹ Pentru toate elementele caracteristice celor 3 faze de evoluție ale culturii Dudești cf. Eugen Comșa, *PZ*, 46, 1971, 2, p. 195—249.

cioburi din vase modelate din pastă amestecată cu multă pleavă, arse slab. Dintre ele sînt de menţionat cioburi din vase cu fundul drept exagerat de gros, ca şi cîteva fragmente care, se pare, provin din vase cu picior înalt, masiv. Suprafaţa unor cioburi este ornamentată cu adîncituri făcute cu unghia şi virful degetului, decor specific vaselor dintr-o fază tîrzie a culturii Starčevo-Criş. După părerea noastră, ele reflectă contacte cu comunităţi tîrzii Starčevo-Criş pătrunse dinspre Moldova şi stabilite, în principal, în zona de coline din nord-estul Munteniei.

O altă categorie ceramică, specifică fazei Malul Roşu, este reprezentată tot prin vase din pastă amestecată cu pleavă, dar şi cu nisip. Motivele decorative erau realizate din linii incizate, adesea în formă de bucle. Un astfel de ornament se întîlneşte adesea pe vasele din nord-vestul României, aparţinînd fazei de început a culturii Ciumeşti. Remarcăm că în cadrul aceleiaşi faze a culturii Ciumeşti se întîlnesc şi unele elemente de decor de la sfîrşitul culturii Starčevo-Criş, ca şi pe vasele de la Dudeşti.

Merită o atenţie deosebită cea de a treia categorie ceramică din stratul inferior de la Dudeşti, caracterizată prin vase din pastă fină, modelate cu deosebită grijă, arse bine, avînd culoarea neagră sau cenuşie. Ele au forma de pahare sau castronaşe adînci şi sînt ornamentate cu grupuri de caneluri fine, paralele, oblice, formînd arcuri de cerc sau unghiuri. Aceasta este o categorie de vase cu totul nouă în regiunile noastre.

După cum se ştie, în sud-vestul României, în preajma Dunării, comunităţile culturii Vinča au pătruns gata formate dinspre sud, încă din prima fază². În Banat, în special în zona Porţilor de Fier, ele au venit în contact cu comunităţi tîrzii Starčevo-Criş. Contactele dintre ele, respectiv contemporaneitatea lor, pot fi dovedite prin descoperirea în aşezarea Starčevo-Criş tîrzie de pe Ostrovul Banului a unei figurine feminine cu mască caracteristică fazei Vinča A³.

Această fază a culturii Vinča este şi ea caracterizată prin existenţa unei categorii de vase din pastă fină, negre sau cenuşii, ornamentate cu caneluri.

Din datele prezentate rezultă indirect că prima fază (Malul Roşu) a culturii Dudeşti a fost în parte paralelă cu sfîrşitul culturii Starčevo-Criş (din NE Munteniei) şi cu începutul fazei Vinča A (din sudul Banatului). Cele două faze au avut o evoluţie paralelă, în ţinuturi diferite, despărţite printr-o regiune, corespunzătoare aproximativ zonei Porţilor de Fier, locuită un timp de comunităţi Starčevo-Criş tîrzii.

Subliniem că în timpul fazei Malul Roşu, cît şi în faza Vinča A este documentată ceramica fină, neagră sau cenuşie, cu decor canelat. Este însă sigur faptul că vasele canelate din cele două zone nu au o legătură directă una cu alta, ci faptul se explică prin aceea că seria vaselor la care ne referim s-a răspîndit (ca forme şi decor) nu dinspre vest spre est (dinspre Serbia spre Muntenia) de-a lungul Dunării, ci pe un front larg, pe diferite căi, după cum am arătat cu alt prilej, dinspre sudul Peninsulei Balcanice pînă la nord de Dunăre. Una din „ramuri“ ajungînd în nord-estul Iugoslaviei, prin intermediul comunităţilor culturii Vinča, o alta pînă în sudul României, la comunităţile culturii Dudeşti.

² Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 77.

³ Petre Roman, Vasile Boroneanţ, în *Drobeta I* 1974, Turnu Severin, p. 122, pl. III/3.

Nu dispunem de alte materiale care să ne permită să continuăm comparația elementelor specifice celor două faze.

A doua fază a culturii Dudești, numită Fundeni, este documentată pe un teritoriu puțin mai vast de la cursul superior al râului Călmățui din estul Munteniei și pînă în vestul Olteniei. În această regiune, prin săpăturile de la Verbicioara, din așezarea principală (A), la partea inferioară a depunerilor arheologice s-au găsit atît materiale de tip Starčevo-Criș, cît și fragmente ceramice cu decor format din benzi hașurate specifice fazei Fundeni a culturii Dudești, indiciu ca unele comunități din acea fază au trăit în ținuturile din vestul Olteniei. Lîngă așezarea amintită de la Verbicioara, prin cercetările făcute s-a mai descoperit o așezare (B), cuprinzînd resturile de locuire de tip Vinča, atribuite fazei Vinča B, cu materiale caracteristice, care constituie o dovadă clară că în acea perioadă s-a produs o presiune și pătrundere efectivă a unor comunități din aria de răspîndire a culturii Vinča în lungul Dunării, cel puțin pînă la Verbicioara⁴.

La Dudești, în stratul superior, s-au descoperit materiale mai multe din faza Fundeni și drept consecință se poate face o comparație mai amănunțită a diferitelor elemente componente cu acelea din faza Vinča B.

Uneltele de silex din faza Fundeni erau lucrate, de regulă, din silex de tip „balcanic” și sînt de dimensiuni ceva mai mari decît cele din faza precedentă. Între ele predomină lamele și răzuitoarele, urmate de segmentele de lame pentru seceri și apar burinele.

Din timpul fazei Vinča B, din diferite așezări din Banat provin, de asemenea: lame și răzuitoare de dimensiuni mijlocii apropiate celor din faza Fundeni. Ele au fost lucrate, în chip firesc, din alte tipuri de silex: unul de culoare cenușie și altul de tip „bănățean”⁵.

Între uneltele de piatră șlefuită din cele două zone sînt, de asemenea, unele asemănări, dar și deosebiri. Unul din principalele instrumente a fost tesla cu secțiune plan-convexă. Cele din arealul fazei Fundeni aveau secțiune aproape ovală, pe cînd cele din aria de răspîndire a fazei Vinča B, din sudul Banatului sînt, de obicei, efectiv plan-convexe.⁶ În ambele zone, pînă acum, topoarele sînt destul de rare. Amintim că în așezarea din faza Fundeni de la Dudești nu s-a găsit nici o unealtă de piatră perforată. Pe o singură piesă se observă un început de perforare, cu un tub. Pe teritoriul Banatului uneltele perforate vinčiene sînt mult mai dese⁷.

Purtătorii culturii Dudești au utilizat, în general, foarte puține unelte de os. În schimb, numai în așezarea de tip Vinča de la Liubcova s-au găsit în stratul inferior, numeroase instrumente de diverse forme folosite în diferite scopuri⁸.

În domeniul ceramicii deosebirile sînt apreciabile. Mai întîi subliniem că principalele două categorii de vase din zona locuită de comunitățile fazei Fundeni erau modelate din pastă amestecată cu pleavă. Pe cînd, ceramica din zona fazei Vinča B era lucrată din pastă amestecată cu nisip mărunt sau chiar cu pietricele, mai ales, în cazul categoriei vaselor de uz

⁴ Cercetările au fost efectuate de colectivul condus de prof. D. Berciu.

⁵ Eugen Comșa, în *Dacia*, XIII, 1969, p. 20.

⁶ *Ibidem*, p. 22, fig. 7.

⁷ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 85.

⁸ Eugen Comșa, în *Dacia*, XIII, 1969, p. 23.

comun. Dacă încercăm să comparăm vasele de uz comun din cele două zone vom observa că ele se deosebesc net prin compoziția pastei. Formele principale se aseamănă. Ne referim la seria de borcane cu corpul arcuit, bombat, cu fundul drept, obișnuit. La fel și decorul este similar. Astfel, atît vasele de uz comun ale fazei Fundeni, cît și cele din așezările fazei Vinča B au un decor comun reprezentat printr-un șir de adîncituri ovale sau rotunde făcute cu vârful degetului, puțin mai jos de bază, la intervale relativ egale. Aceste serii de adîncituri sînt, de obicei, asociate cu barbotină (organizată sau nu) și adesea cu diferite proeminente⁹.

Vasele din a doua categorie (B) în zona fazei Fundeni sînt tot din pastă amestecată cu pleavă. Varietatea formelor era destul de mare, dar datorită friabilității pastei și arderii la o temperatură joasă, acele vase s-au păstrat sparte în fragmente mici, ceea ce face dificilă reconstituirea formelor. Caracteristica lor constă în decorul, împărțit adesea în metope. Unele din ele erau acoperite cu benzi de linii incizate în „trepte” sau în unghi, cu suprafața acoperită de linii oblice în rețea. Benzile hașurate alternează cu altele netede. Pe alte metope alăturate decorul era compus din linii incizate în spirale („îmbucate” sau în „val”).

Decorul din benzi hașurate în rețea se întâlnește foarte rar în arealul culturii Vinča. Am văzut un singur ciob cu astfel de ornament — prin amabilitatea colegilor jugoslavi — în colecția Muzeului de la Priștina. Un alt ciob, cu benzi hașurate, de același tip, s-a găsit și în așezarea de la Turdaș¹⁰.

Decorul obișnuit al vaselor din aceeași categorie din aria de răspîndire a fazei Vinča B este format din benzi de linii paralele, în unghi, din benzi cu suprafața punctată și multe alte combinații de linii¹¹, deci este evident deosebit de acela de pe vasele din faza Fundeni.

Ca o piesă deosebită, rară, semnalăm fragmentul unei măsute de cult (din faza Fundeni, de la Dudești), de formă triunghiulară, prevăzută cu protome la colțuri. Astfel de măsute se cunosc și din aria culturii Vinča, din cadrul unor complexe din faza Vinča B¹².

Vasele din pastă fină, din ambele regiuni, au totdeauna suprafața foarte bine lustruită, în interior și exterior. Ele au adesea culoare neagră sau cenușie. În zona Vinča există însă o categorie de vase arse în chip deosebit, anume o parte a lor este de culoare neagră, pe cînd cealaltă parte este roșie sau cafenie deschisă¹³. Astfel de vase nu există în așezările culturii Dudești. Unele forme de vase din aceeași categorie se aseamănă dar diferă seria vaselor cu picior, în aria culturii Vinča acestea sînt înalte, tronconice cu baza răsfrîntă în afară, pentru a asigura o stabilitate cît mai mare¹⁴. În arealul culturii Dudești vasele cu picior sînt rare și au piciorul de formă cilindrică. Decorul acestei categorii este similar, fiind format din caneluri paralele, dese și fine, în combinații felurite.

În perioada dată, purtătorii celor două culturi obișnuiau să-și organizeze așezările pe terase joase, în preajma unor izvoare și mai ales rîuri.

⁹ De ex. *Ibidem*, p. 28, fig. 14.

¹⁰ Martin Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. 108/4.

¹¹ Eugen Comşa, în *Dacia*, XIII, 1969, p. 32, fig. 18/B.

¹² De ex. *Ibidem*, p. 41, fig. 25.

¹³ *Ibidem*, p. 31, fig. 17.

¹⁴ De ex. *Ibidem*, p. 30, fig. 16/24.

Este însă vorba de un obicei comun și altor culturi din aceeași perioadă. Comunitățile culturii Vinča, din partea de nord a Banatului, au preferat așezările de tip tell, situate pe marginea teraselor¹⁵. În cuprinsul așezărilor locuințele erau distanțate și de aceea, mai ales în cazul așezărilor Dudești, în cuprinsul lor s-au format straturi de cultură subțiri, cu aglomerări de materiale în vecinătatea locuințelor.

Locuințele din așezările fazei Fundeni erau de suprafață, de formă rectangulară, de dimensiuni nu prea mari. Amintim pentru exemplificare că locuința de la Dudești, din stratul superior, corespunzătoare fazei Fundeni, avea pereții din pari, împletitură de nuiele și lipitură de lut, acoperișul probabil din trestie. Subliniem că avea o podea-platformă, alcătuită din trunchiuri despicate așezate perpendicular pe axul lung al locuinței, acoperite cu un strat de lut amestecat cu paie. Locuința avea o singură încăpere, cu vatră simplă, amenajată lângă marginea de nord.

Locuințele din faza Vinča B din Banat sînt atît bordeie, cit și locuințe de suprafață. Se amintește descoperirea a trei „platforme de chirpici“, dar nu se precizează dacă sînt podele-platformă, ca și aceea de la Dudești sau este vorba de numai de o aglomerare de bulgări de lipitură arsă¹⁶.

Este interesant de subliniat faptul că în privința plasticii sînt unele elemente de asemănare între cele două culturi. Astfel, în stratul superior al așezării de la Dudești, deci în stratul din faza Fundeni, s-au scos la iveală două figurine și un vas antropomorf redînd un personaj feminin așezat în genunchi, cu picioarele alăturate. Figurine feminine în aceeași poziție s-au descoperit și în așezarea de la Vinča¹⁷. În cazul respectiv poziția figurinelor are desigur o anumită semnificație în cadrul cultului fertilității. Nu este exclus ca figurinele respective să redea femei pregătite pentru șantere.

Din timpul fazei Fundeni, în cuprinsul așezării de la Dudești s-a descoperit și un mormînt de înhumatie cu scheletul în poziție chircită moderată, culcat pe partea dreaptă, cu craniul orientat pe direcția NNE, cu miinile îndoite din coate și cu palmele puse în dreptul obrazului. Mormîntul nu a avut inventar, dar lângă antebrațul drept s-a observat o suprafață mică colorată în roșu.

Purtătorii culturii Vinča din Jugoslavia au practicat și ei ritul inhumatiei. Scheletele descoperite sînt și ele în poziție chircită, pe partea stîngă sau dreaptă. Orientarea scheletelor din aria Vinča prezintă o variabilitate destul de mare. Majoritatea din cele descoperite pînă acum au avut craniul orientat spre est¹⁸.

Ultima fază a culturii Dudești se numește faza Cernica¹⁹. Comunitățile sale au trăit pe un teritoriu mai restrîns din sudul Munteniei și Olteniei, între riul Mostiștea și pînă aproape de Jiu. Restrîngerea teritoriului locuit de ele se poate explica prin înaintarea comunităților Vinča dinspre vest și poate prin formarea — după părerea lui Marin Nica — a unui aspect mixt Dudești Vinča, în preajma cursului inferior al Jiului²⁰. Elementele

¹⁵ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 80.

¹⁶ *Ibidem*, p. 81.

¹⁷ Miloje Vasić, *Preistoriska Vinča I*, Beograd, 193.

¹⁸ Milutin Garašanin, *Praistorija na tlu SR Srbije*, I, Beograd, 1973, p. 79.

¹⁹ Sebastian Morintz, în *Dacia*, VII, 1963, p. 30—52.

²⁰ Marin Nica, T. Niță, în *Dacia*, XXIII, 1979, p. 31—64.

de asemănare dintre faza Cernica și cele de la sfârșitul fazei Vinča B sînt puține. Ele se explică nu prin apariția unor noi tipuri de vase sau de ornamente, transmise dintr-o zonă în alta datorită influenței dintre comunitățile celor două culturi, ci prin continuarea unor elemente din fazele precedente. Așa este, în principal, categoria vaselor din pastă fină, de culoare neagră sau cenușie, ornamentate cu caneluri grupate în diferite combinații, categorie ce s-a menținut în uz și în cursul fazei Cernica (ca și în perioada respectivă în aria culturii Vinča), dar nu numai atît, deoarece această categorie ceramică a fost transmisă după aceea purtătorilor culturii Boian și a dăinuit pînă la sfârșitul acestei culturi.

Un alt element de asemănare îl constituie o figurină feminină în poziție îngenunchiată, descoperită în cadrul așezării de la Gernica²¹, similară ca formă celei din faza Fundeni, de la care s-a transmis ca tip și semnificație și în ultima fază a culturii Dudești. După aceea nu mai sînt documentate astfel de figurine în sudul României.

Dacă ținem seama de datele prezentate ajungem la concluzia că diferitele complexe ale culturii Dudești nu fac parte din aria culturii Vinča, după cum s-a considerat la un moment dat, fără a se avea în vedere că prima fază a culturii Dudești a început înainte sau cel mult concomitent cu prima fază a culturii Vinča, dar dezvoltarea lor s-a desfășurat în două zone aflate la distanță mare una de alta. Mult mai tîrziu ele vor veni în contact, ca urmare extinderii culturii Vinča în Oltenia.

Deosebirile semnalate constituie o dovadă că în raport cu cultura Vinča, cultura Dudești a avut o evoluție deosebită, dar relativ scurtă. Cu toate acestea comunitățile ei au jucat un rol istoric important în sudul României, deoarece ele au constituit fondul principal pe care s-a format în sudul Munteniei cultura Boian, iar în sud-estul Olteniei cultura Vădastra.

EUGEN COMȘA

LES RAPPORTS DE LA CULTURE DUDEȘTI AVEC LA CULTURE DE VINČA

(Résumé)

L'auteur fait une comparaison des différents éléments (céramique, outils en silex ou en pierre, outils en os, la plastique anthropomorphe etc.) caractéristiques pour la culture de Dudești et la culture de Vinča.

Il a arrivé à la conclusion que les deux cultures ont des éléments communes, qui ont été répandus du sud de la Péninsule Balkanique, dans les aréals des deux cultures, par des voies différentes.

Enfin l'auteur a conclu que les deux cultures partiellement parallèles en temps, ont évolué dans des aréals distancés l'un de l'autre et seulement vers le fin de leur évolution les porteurs des deux cultures ont entré en contact dans la zone de la rivière Jiu.

²¹ Sebastian Morintz, în *Dacia*, VII, 1963, p. 36, fig. 8/2.

DATE CU PRIVIRE LA O STATUETĂ INEDITĂ DE LA LIUBCOVA—ORNIȚA (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Binecunoscută deja în literatura de specialitate¹, stațiunea neolitică de la Liubcova-Ornița rezervă în continuare surprize plăcute pentru cercetătorul ce se ocupă cu studiul ei. Pe lângă săpăturile sistematice de salvare începute din anul 1985² se efectuează și un program sistematic de cercetări de suprafață, avînd în vedere faptul că marea parte a sitului este inundat și, de fiecare dată cînd scad apele Dunării, rămîn la suprafață complexe de locuire cu inventar foarte bogat. De asemenea, lucrările agricole afectează nivelele superioare. Cu ocazia unei astfel de periegheze efectuate în anul 1987, directorul școlii din Gornea, învățătorul I. Dragomir împreună cu soldatul în termen Grigorescu Cătălin au descoperit statueta ce face obiectul prezentelor rînduri (fig. 1). Dată fiind importanța deosebită a piesei, îi vom face o descriere foarte riguroasă:

Factura

Statueta este confecționată dintr-un lut foarte fin, bine frămîntat, în care se disting mici paiețe de mică și pietricele de aceeași dimensiuni. Culoarea este brun-roșcată, piesa fiind acoperită cu un slip fin, de culoare neagră, picat în parte, mai ales pe părțile laterale. Datorită faptului că a fost spălată mult timp de apele Dunării, nu ne putem da seama dacă slipul a fost lustruit sau nu. Arderea este foarte bună, piesa avînd consistența unei teracote, la lovire cu rezonanță metalică.

Forma

Reprezentarea este steatopigă, avînd zona tălpilor lătită pentru o mai bună stabilitate în poziție verticală, pe postament. Brațul drept al sta-

¹ I. Kutzian, A. Körös Kultura, în *Diss. Pann.*, ser. 2, 1944, nr. 92; D. Tudor și colab., în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 395—406; E. Comșa, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 355—363; *Idem*, în *Dacia NS*, XIII, 1969, p. 11—45; *Idem*, în *SCIV*, 20, 1, 1969; *Idem*, în *Banatica*, I, 1971, p. 85—92; *Idem*, în *Banatica*, V, 1979, p. 537—539; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, rep.: poz. 49; S. A. Luca, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 465—468.

² SI/1985, Sib/1987. Săpături întreprinse de S. A. Luca.

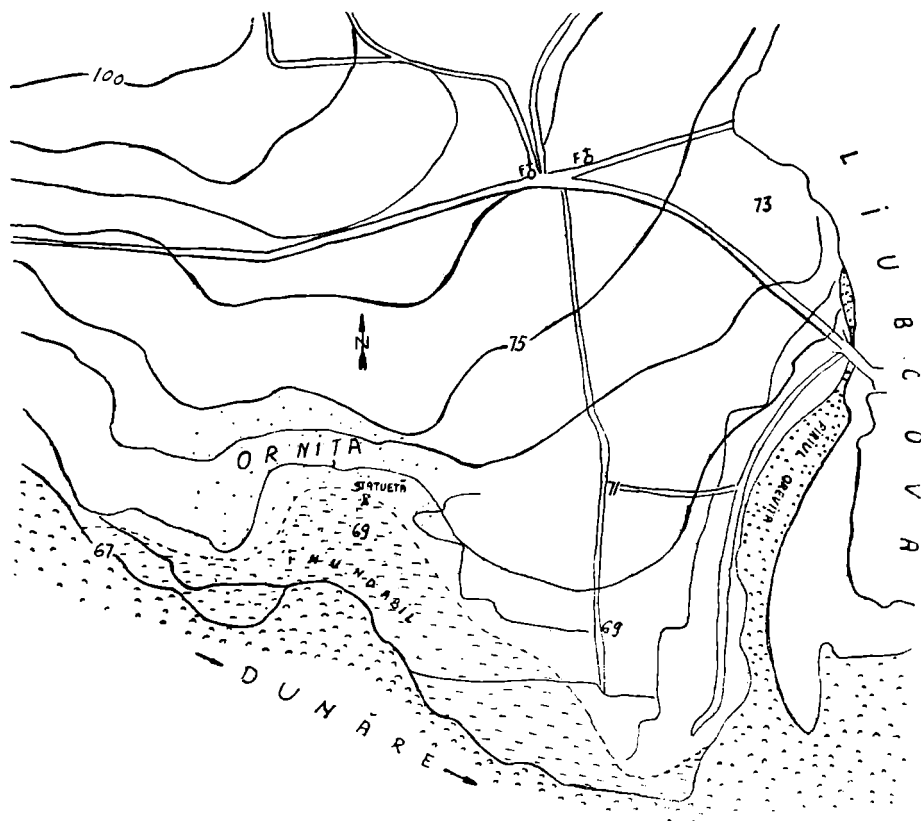

Fig. 1. Așezarea de la Liubcova-Ornița și locul, de descoperire al statuetei.

tuetei este îndreptat către șold, iar cel stâng este dus către umăr, indicându-ne o poziție rituală³. Redarea plastică este foarte bună, distingându-se clar detalii ale îmbrăcăminții, ale obiectelor de cult și a mâinilor. Din păcate, capul statuetei lipsește, fiind rupt din vechime. Interesantă este o perforație ulterioară ce este puțin descentrată spre partea stângă a corpului. Se pare că la un anumit moment, capul statuetei s-a rupt, încercându-se alipirea lui prin fixarea unei tije ce să-i asigure din nou stabilitatea. Nu credem că statueta a avut cap mobil pentru că în zona gâtului ruptura este antică. De altfel, acest tip de statueta are capul destul de disproporționat în corelație cu corpul. Poate și de aceea sînt puține piese întregi⁴. Chiar dacă bănuim cum arată capul la acest gen de reprezentări, nu ne permitem reconstituirea lui, dată fiind unicitatea piesei. Trebuie menționat că bra-

³ Există o ritmică a pozițiilor mâinilor care depinde de porțiunea procesului ritual surprinsă de artistul neolitic. În cazul nostru, poziția derivă de la statuetele în picioare, cu mâinile în șolduri, caracteristice lumii târzii vinčiene: M. N. Vasić, PV, III, 1936, sl. 541, adîncimea 4,3 m, sl. 296, adîncimea 4,38 m — Lady of Vinča — ni se pare cel mai reprezentativ exemplu.

⁴ În stațiunea de la Liubcova nu există nici una întreagă. S-a găsit fie trunchiul, fie capul statuetei, unele cu perforații ulterioare. Materialul este în curs de prelucrare la MJI Reșița.

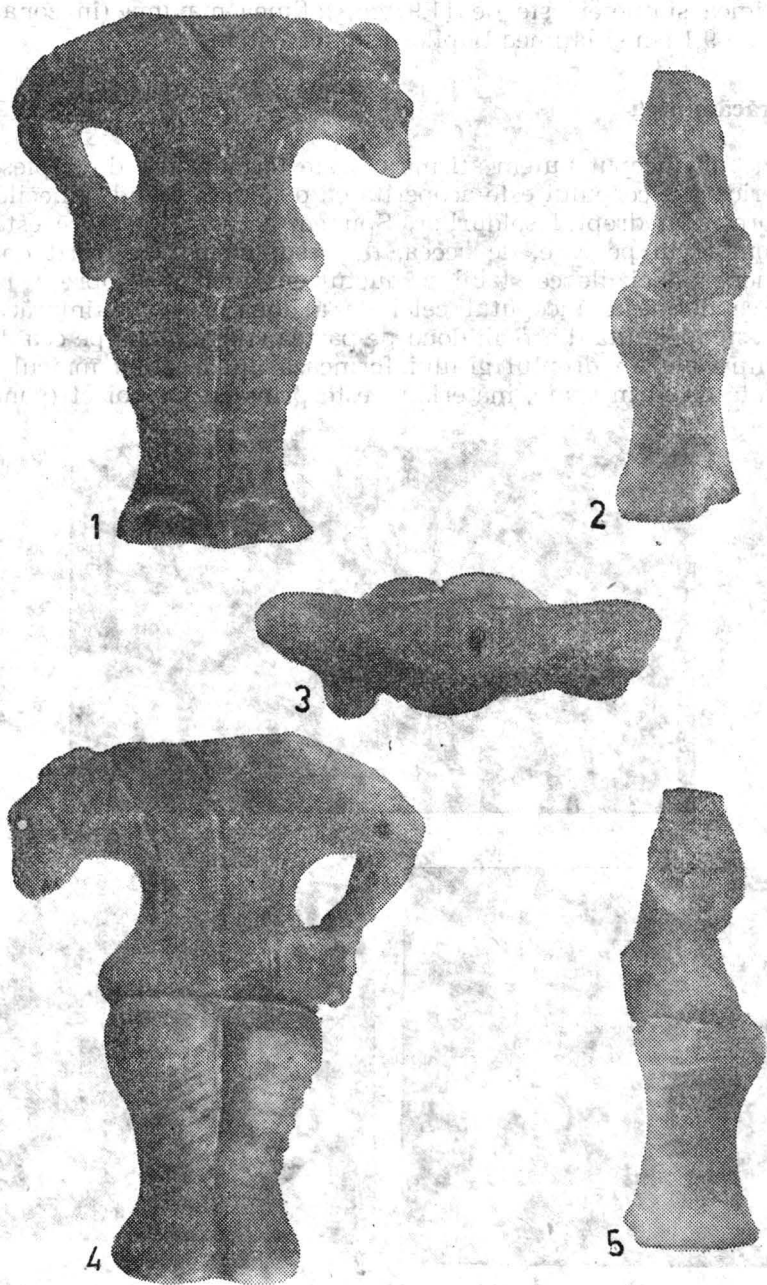

Fig. 2. Statueta descoperită la Liubcova-Ornița.

țele sînt perforate, lucru caracteristic o bună bucată de vreme în cultura Vinča⁵.

Înălțimea statuetei este de 11,9 cm, lățimea maximă (în zona coateilor) este de 9,1 cm și lățimea tălpilor este de 4,4 cm.

Îmbrăcămintea

De la bun început putem afirma că este formată din două piese. Partea superioară a corpului este acoperită cu o cămașă avînd mînele lungi, ce se oprește în dreptul umerilor. Spunem aceasta, deoarece este redat plastic ombilicul pe care, de aceea, îl presupunem neacoperit de bluză. De asemenea, inciziile ce stabilesc ductul cusăturilor se opresc, înaintea inciziei ce definește începutul celei de a doua piese de îmbrăcăminte. Cămașa este alcătuită din fișii, două pe partea stîngă, două pe cea dreaptă, cusute între ele. În dreptul gîtului formează un decolteu în icul căruia, atît în față cît și în spate, materialul este prins cu un obiect (pandativ)

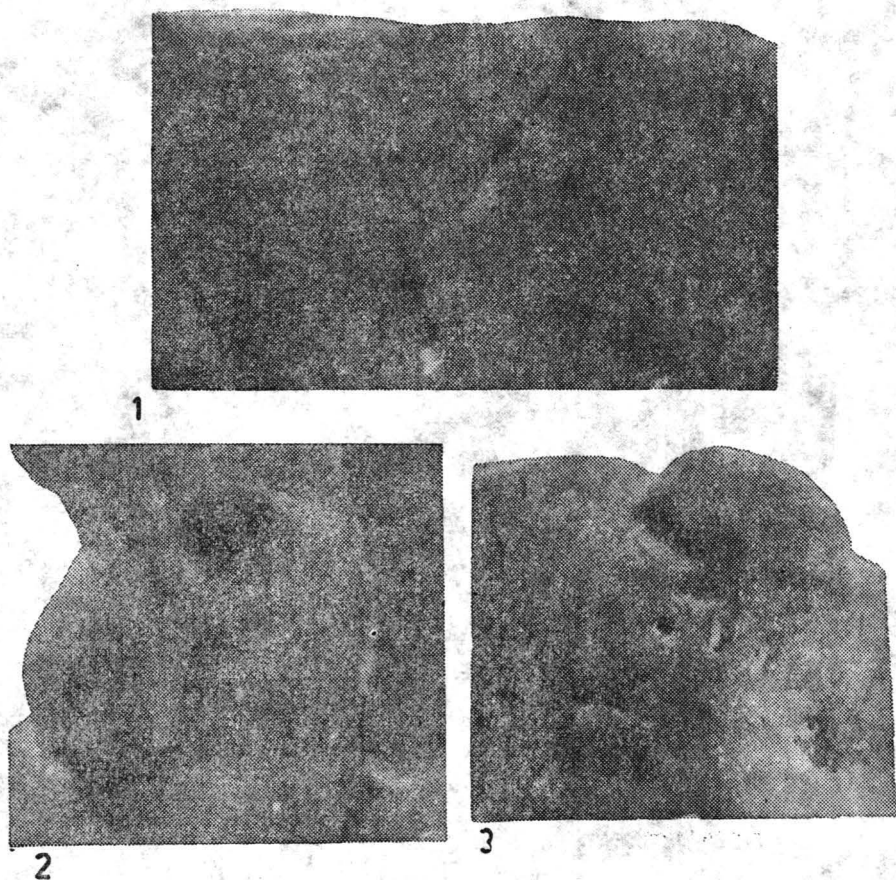

Fig. 3. Detalii cu pandativul (a,) vasul (b) și masca (c).

⁵ Pentru Banat vezi: Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 91, categoria B; fig. 8; p. 94—101.

perforat în trei locuri, după cum ne sugerează redarea lui plastică (fig. 3/1; 5/1). Este greu de definit natura acestei piese de îmbrăcăminte, săpăturile arheologice dându-ne multe informații cu privire la piese perforate, greu de interpretat. Credem că este vorba despre un pandantiv-prinzător, datorită faptului că este în unitate organică cu cămașa și pentru că piesa este dublă, asigurând o bună prindere a materialului în icurile cămășii. Cele două piese pot fi realizate din lut, piatră sau chiar os.

În dreptul coatelor, statueta are redată cu deosebită minuțiozitate două brățări ce string mîneca (una la cotul stîng, cealaltă la cel drept). Brățări de lut, piatră sau scoică fosilă se cunosc inclusiv în așezarea de la Liubcova⁶. De la coate pînă în dreptul palmelor ne sînt sugerate, prin intermediul unor caneluri, falduri orizontale. Modul în care au fost realizate este foarte greu de presupus, poate prin prinderea cu sfoară a materialului. Precizăm că, modul în care sînt dispuse, fișiile de material din care este cusută bluza, ne sugerează obținerea lor cu ajutorul unui război de țesut îngust, fișiile fiind prinse prin cusătură între ele⁷.

Partea inferioară a corpului, de sub nivelul soldurilor în jos, este acoperită cu o fustă (pantaloni?) realizată din două fișii mari de pînză, drapate independent, prin aceeași metodă ca și partea inferioară a mîne-cilor bluzei. Sugerarea drapajului se face tot prin caneluri. Sesizăm faptul că, această piesă de îmbrăcăminte se termină undeva sub nivelul genunchilor. Laba piciorului este ruptă din vechime neputînd, deci, trage concluzii asupra încălțămintei. Nu putem ști dacă reprezentarea a fost sau nu încălțată. Singura observație pe care o putem face este că, postamentul are o incizie mediană ce sugerează cele două labe ale piciorului. Piesa inferioară de îmbrăcăminte este susținută de o sfoară (brîu?) redat de jur împrejurul piesei printr-o incizie adîncă.

Inciziile ce redau cusăturile sau alte piese de îmbrăcăminte sînt încrustate cu alb, într-o manieră caracteristică culturii Vinča și celor din neoliticul dezvoltat. De asemenea, observarea atentă a piesei ne-a permis să sesizăm faptul că *cel puțin* fișiile exterioare a cămășii, și masca au fost vopsite cu roșu în tehnică *crusted*. Urme de vopsea au fost sesizate sub brațul drept și cel stîng, în zona vasului, dar *nu pe el* și pe mască. Pictura s-a exfoliat datorită faptului că a fost spălată de apa Dunării și, fiind realizată după ardere, nu prezintă atîta rezistență ca și cînd ar fi realizată înainte de ardere. Cazuri de pictare cu roșu sau galben în tehnică *crusted* se întîlnesc des în nivelele superioare ale așezării vinčiene de la Liubcova.

Atributele esențiale

Sexul statuetei este feminin. Folosim ca elemente hotărîtoare pentru aceasta steatopigia accentuată, pîntecele bine evidențiat și modelarea plastică a sînilor. Sexul nu este redat, tocmai datorită îmbrăcăminte ce-l ascunde. Poate tot în favoarea sexului feminin pledează și faptul că statueta este îmbrăcată în întregime, avînd și podoabe ce o înfrumusețază

⁶ Vezi nota 12.

⁷ Mulțumim cercetătorului Fl. Medeț (Complex Muzeal Timiș) pentru ajutorul acordat în interpretarea acestei piese de îmbrăcăminte.

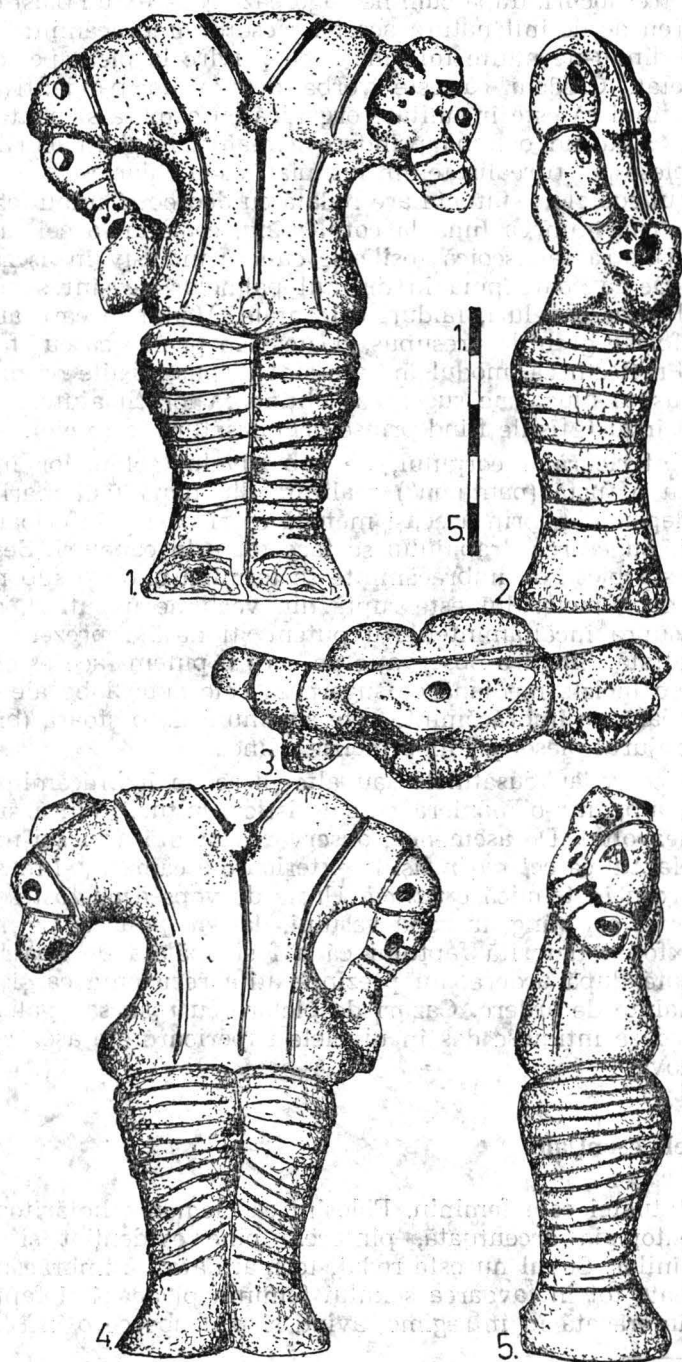

Fig. 4. Statueta descoperită la Liubcova-Ornița.

(cele două pandantive-prinzători, cele două brățări și faldarea fustei (pantaloni?) și părții inferioare a mîneilor).

După cum am mai afirmat, mîna stîngă a statuei ce este dusă către umăr, presează o mască (fig. 3/2; 5/2; — în detaliu). Realist realizată, ochii puțin oblici și gura redată printr-o incizie adîncă, aceasta ne sugerează faptul că este puțin mai mare decît fața umană, în partea ei inferioară existînd o prelungire de care este apucată cînd acoperă fața. Lucru esențial este *acoperirea ei cu palma mîinii stîngi*, redată cu deosebită minuțiozitate, sugerînd o poziție de repaus ante- sau post procesului ritual, într-un cuvînt, o poziție de veghe.

În mîna dreaptă se află un vas (fig. 3/3; 5/3 — în detaliu) sprijinit de șold, după toate probabilitățile, un recipient pentru libații. Forma vasului este curioasă (considerăm că nu este o greșeală a artistului redarea acestei forme, deoarece întregul ansamblu al statuei are reale valențe plastico-artistice). Sintem de părere că vasul este de tip *askos*. De altfel, întregul ansamblu al vasului prin arcuirea sa exterioară de la buză pînă la fundul ascuțit, ca și toarta lată și mare ce unește buza cu maximul diametrului, ne îndreaptă cu gîndul spre această formă de vas.

În timpul procesului ritual, statueta poate fi folosită în două poziții fundamentale: a) pe postament. În acest caz stă sprijinită pe talpa sa mult lătită. b) agățată. Poate fi agățată la gît sau în cadrul unui complex cu ajutorul unei sfori ce este trecută prin perforațiile din brațe.

Se pare că, statueta stătea pe postament, poate în cadrul unui complex cultic, și la momentul poziției de veghe (cînd nu era folosită la procesul ritual).

Analogii

Datorită faptului că nu există nici o analogie perfectă ce să redea totalitatea atributelor esențiale ale statuei prezentate, ne vom referi la paralelele existente între diferite subansamble ale ei și alte piese existente în arealul vinčian sau în lumea contemporană sau mai tîrzie.

Asemănări sînt pentru forma statuei⁸, cămașă⁹, modul de perforare al brațelor¹⁰, pandantivul-prinzător¹¹, brățări¹², modul de faldare al cămă-

⁸ M. M. Vasić, *PV*, I, 1928, sl. XXXIII/145, adîncime 4,6 m; *Idem*, *PV*, II, 1936, p. 301, pl. LXXX, adîncime 6,2 m; *Idem*, *PV*, III, 1936, sl. 296, p. 541, adîncime 4,1 m; p. 119, adîncime 3,4 m, pl. XXX; D. Srejšović, în *IPEK*, Band 21, 1964—1965, Taf. 22/1—Divostin; N. Tasić, *Neolitska plastika*, Beograd, 1973 — forma de tip: fig. II/b, T. XV (dreapta jos) și T. LIII; xxx, *Neolit južnog Banata*, Novi Sad, 19, p. 23 — Vršet — At; Vl. Dumitrescu, *The Neolithic Settlement at Rast*, *BAR*, 72, 1980, pl. LVII; Gomolava — xxx, *Katalog*, Novi Sad, 1986, fig. 1, fig. 2 (jos mijloc — pe tron).

⁹ Faldarea mîneilor — M. M. Vasić, *PV*, III, 1936, sl. 299—300, adîncimea 5,4 m; sl. 429, adîncimea 4 m; N. Tasić, *op. cit.*, T. XXXVIII/14; M. Gimbutas, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européenne*, Iași, 1988, p. 105, fig. 1 — se redă și ombilicul.

¹⁰ D. Srejšović, *op. cit.*, fig. 21/2 — Predionica; N. Tasić, *op. cit.*, T. XV/4; M. Gimbutas, *op. cit.*, fig. 1.

¹¹ M. M. Vasić, *PV*, III, sl. 467, adîncimea 2,5 m; D. Srejšović, *op. cit.*, Taf. 20/3 — Prîstina — Kosovo; Taf. 21/1, 4.

¹² N. Tasić, *op. cit.*, T. XXXVIII/14; brățări sînt întîlnite des în lumea neolitică și pot fi confecționate din *Spondylus* (*Jungsten Zeit in Bulgarien*, 1982, 217

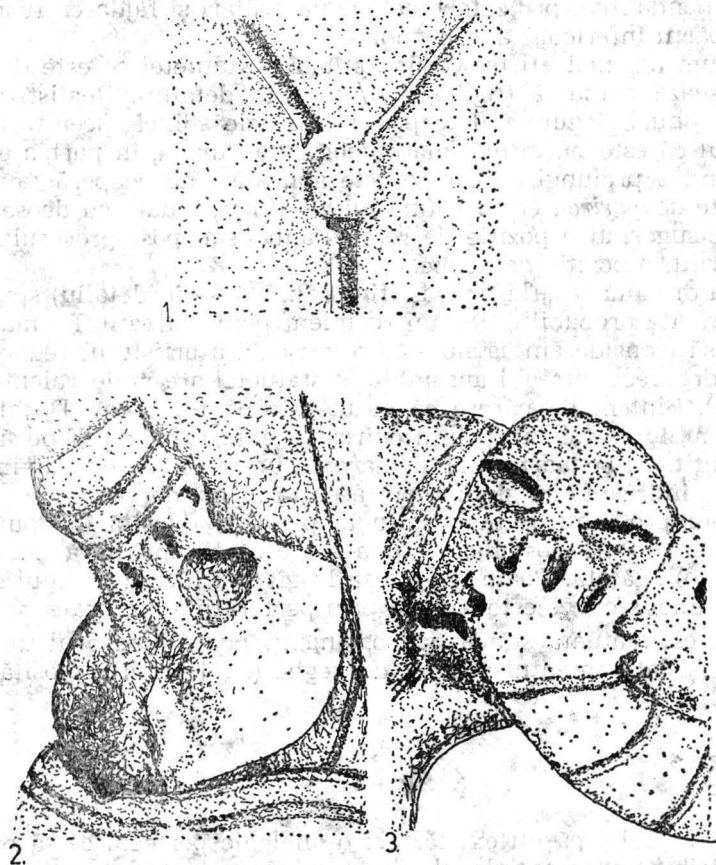

Fig. 5. Detalii cu pandantivul (a), vasul (b) și masca (c).

șii în zona antebrățelor¹³, modul de faldare al fustei (pantaloni?)¹⁴, vas¹⁵,

a—b; E. Comșa, în *Dacia NS*, XVIII, 1973, p. 61—77), lut (un frumos exemplar îl avem în stațiunea de la Pojejena-Nucet); alte două provin din stațiunea de la Liubcova-Ornița; piesele sînt inedite), piatră (dintr-o fosilă — un *Spondylus* am afirmat în *Banatica*, VIII, p. 76 — este confecționată brățara de la Gornea-Locurile Lungi) și aramă (E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României — considerații*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1987, p. 40).

¹³ Vezi supra, nota 9.

¹⁴ M. M. Vasić, *PV*, III, 1936, sl. 201, adîncimea 6,3 m; sl. 130, adîncimea 7,8 m — toată îmbrăcămintea faldata (aici este de fapt o togă!), sl. 516; N. Tasić, *op. cit.*, T XXXVII/140; xxx, *Istoria României*, I, 1964, p. 68, fig. 12/4; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, fig. 249/2 — Gumelnița I b; S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București 1974, fig. 82/3, 6; VI. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, fig. 221—222, 227 (pictat); *Idem*, *Arta culturii Cucuteni*, București 1979, fig. 164—165: Trușești—Cucuteni A; xxx, *Jungstenzeit in Bulgarien*, 1982, p. 139, fig. 156 (pentru oprirea la genunchi a îmbrăcămintei); M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 116, fig. 13 (aici poate sînt un fel de jambiere).

¹⁵ Astfel de vase se întîlnesc în special în mediul gumelnițean și sălcutean: D. Berciu, *op. cit.*, Sălcuța — fig. 12/7; Reșca — fig. 13/3 (aproape identic cu exem-

mască¹⁶, pictură¹⁷, încrustație¹⁸, poziția miinilor și modelarea lor plastică¹⁹. Sesizăm că există, la acest orizont cronologic, altare de cult pe care sînt dispuse figurile în poziție șezîndă ce au în față vase de libație²⁰.

*

Încercare de interpretare a piesei

Statueta, în ansamblul său, ne sugerează o evoluție în cultul și concepția cu privire la fertilitate și fecunditate în neolitic, prin apariția unui instrumentar adecvat în ceea ce privește ritualul. Atributele esențiale o detașează de marele grup al idolilor de acest tip. Că procesul ritual este diversificat, ne-o demonstrează și poziția tinerei fete, de veghe, făcîndu-ne parcă să așteptăm și alte etape, necesare, de ritual. Același lucru îl demonstrează și putința folosirii polivalente a piesei în procesul ritual (poate sta ori pe un postament, ori poate fi purtată agățată cu anumite ocazii). Apariția singulară (la stadiul actual de cunoaștere al bibliografiei) a atributelor esențiale ale piesei ne dau o imagine realistă, credem noi, a instrumentarului individual în timpul sărbătorilor cultice, *în anumite ocazii cu caracter special* legate de cultul fertilității și fecundității. În aceste ocazii un element de reală importanță era, după părerea noastră cu certitudine, mascarea personajelor. În neolitic măștile sînt, fără îndoială, tipice în diferite etape — de aici și relativ restrînsa gamă tipologică a măștilor reprezentate pe fața statuetelor neolitice.²¹ Civilizațiile din Orient prezintă, la orizonturi cronologice contemporane, un panteon gata format, zeii cu atribute fixe și cu întrupare umană. Aici, tonuri în semnificație îl dau *atributele* zeilor (îmbrăcămîntea specifică, atitudinea, alte atribute specifice etc.), spre deosebire de lumea neolitică de la noi, unde se pare că gestul, ritmica sa, avea o mare semnificație rituală²² în strînsă

plarul nostru); Verbicioara — fig. 15; Sălcuța II a — fig. 109/3; VI. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, 1979, Izvoarele-Cucuteni A, p. 84, fig. 64 (acest exemplar l-am dat pentru forma sa extrem de interesantă); VI. Dumitrescu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, 1983, fig. 11/6; xxx, *Jungstenzeit in Bulgarien*, 1982, p. 128, fig. 145 a—d, fig. 174.

¹⁶ O mască de lut provine din așezarea Starčevo-Criș de la Zăuan: E. Lako, în *ActaMP*, I, 1977, p. 44, fig. 3/1; un cap mascat de dimensiuni foarte mari ce făcea, probabil, parte dintr-un complex de cult provine de la Zorlențu Mare și se află în depozitele M.J.I.R.; N. Tasić, *op. cit.*, fig. I/a — tip identic de mască preluat însă de pe fața figurinelor; VI. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, 1968, p. 56.

¹⁷ O mare parte a plasticii și protomelor de vas din lut descoperite la Liubcova-Ornița în ultimele campanii, din nivelele superioare este pictată în roșu sau galben în tehnică *crusted*.

¹⁸ Începînd cu cele mai timpurii nivele vinčiene de la Liubcova-Ornița (Vinča A) ceramica incizată este, în marea ei majoritate, încrustată cu alb. Analize a supraîncrustației nu au fost efectuate.

¹⁹ D. Srejić, *op. cit.* Taf. 20/3 — Priština; Taf. 21/1 — Predionica; Taf. 21/2 — Vinča; și *supra*, nota 3.

²⁰ Ni se par foarte interesante aceste tipuri de altare. Chiar dacă corelația dintre vas-statuetă-altar-cultul fertilității și fecundității pot fi puse sub semnul întrebării, sesizăm apariția lor; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, XI, 1987, p. 37, 6.1., fig. 9. Cu titlu de curiozitate observăm apariția unor astfel de statuete în lemn de astă dată: Leo Fobenius, *Cultura Africii*, București, 1982, II, fig. 130 — Camerun.

²¹ N. Tasić, *op. cit.*, fig. I.

²² O. Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, București, 1984, I, p. 45.

legătură cu mascarea²³. Chiar dacă se constată impulsuri culturale spre zonele sud-est europene prin filieră balcano-anatoliană (exemple clasice au devenit tăblițele de la Tărtăria²⁴, semnele pe fundul anumitor vase²⁵, ca și legăturile de atâtea ori demonstrate²⁶), ideile religioase din lumea neoliticului contemporan cu statueta discutată prezintă încă tare șamanice, masca avînd rolul primordial în cadrul cultului. Acest tip de mască își face apariția în neoliticul sud-est european odată cu apariția culturii Vinča²⁷. În mentalitatea omului neolitic se pare că avea rolul de-a transforma omul în zeu²⁸.

O altă etapă specifică în ritualul neolitic este, fără îndoială, libațiunea (vărsarea). Obicei întâlnit în Orient nu arareori, fundamental în viziunea asupra cultului fertilității și fecundității²⁹, efectuîndu-se și în spațiul carpato-dunărean, dovada cea mai clară fiind statueta în discuție. Astfel se explică și apariția unor vase de tip *askos*, *rhyton*, precum și a vasului statueta de la Liubcova. Că statueta reprezintă un personaj ce se pregătește pentru o libație (vărsare), ni se pare un fapt netăgăduit. Pentru aceasta pledează vasul de tip special (*askos*?) și faptul că acesta se află în mîna dreaptă (care este de obicei „mîna de lucru”). Libația se efectuează în corelație cu cultul fertilității și fecundității, fapt sugerat în primul rînd de sexul feminin al statuetei³⁰. Asupra conținutului vasului nu putem emite decît ipoteze. Cea mai apropiată de adevăr ni se pare cea

²³ Asupra semnificației măștii studiile etnografice au ajuns la păreri diversificate. O viziune foarte interesantă este în: M. György, *Civilizația și culturile Africii vechi*, București, 1983, p. 176; „...Nu am putea cîrmui acest ținut fără puterea măștilor, deoarece niciodată nu ne-a stat la dispoziție o forță armată“. De altfel, funcțiile fundamentale ale măștii sînt date de Lévi-Strauss care ne spune că masca are funcția de a transmite un mesaj...“ prețioasă, ea se transmite din generație în generație“ (I. C. Gulian, *Lumea cultură primitive*, București, 1983, p. 107).

²⁴ N. Vlăsa, în *Dacia NS*, VII, 1963, p. 485—494; *Idem*, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 28—44.

²⁵ M. Roska, *Die Sammlung Szofia von Torma*, Cluj, 1941, Tafel CXXXI—CXXXVI — Turdas.

²⁶ D. Berciu, *op. cit.*, p. 510—526; Gh. Lazarovici, în *Pontica*, IV, 1971, p. 38; *Idem*, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 72—75, 131—132, 137—139; A. Lasló, în *Mem. Ant.*, II, 1970, p. 71; N. Vlăsa, *Neoliticul Transilvaniei*, 1976, p. 161—198; S. Marinescu-Vîlcu, în *Pontica*, X, 1977, p. 41—42; Vl. Dumitrescu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, 1983, p. 88, 100.

²⁷ Idolii cu mască triunghiulară apar pentru prima dată în mediul tîrziu Starčevo-Criș, odată cu apariția culturii Vinča A: Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XVIII, 1980, p. 20, fig. 47—10; E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României — considerații*, 1987, p. 33 (Ostrovl Banului). La orizontul „șocului“ Vinča C, se pare generate de acesta, apar în mediul Tisa I, figurine pe tron cu mască triunghiulară: xxx, *The Late Neolithic of the Tisza region*, Budapest-Szolnok, 1987, (J. Korek, p. 53, fig. 14; P. Raczky, p. 82, fig. 44; K. Hegedus, — J. Makkay, p. 87, fig. 4).

²⁸ Vezi supranota 23.

²⁹ Libațiunea (vărsarea) este întâlnită în diferite contexte la civilizațiile orientale vechi: S. A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii*, ed. II, București, 1976, p. 288—289, (zeița Ibis cu cap de vacă săvîrșește libațiunea...); în Asiria: C. Daniel, *Civilizația asiro-babiloneană*, București, 1981, p. 167, 189.

³⁰ S. Marinescu-Bîlcu, în *Pontica*, X, 1977, p. 42; pentru scene de libație vezi supranota 29. De altfel, anumite statui din Orient ce definesc scene de libație, după părerea noastră, sînt interpretate în diferite moduri; zeița Iștar — S. A. Tokarev, *op. cit.*, p. 288, 4; zeiță ce aduce apă — C. Daniel, *Civilizația sumeriană*, București, 1983, p. 160—161; zeiță cu urnă de sacrificii — V. Zamanovskiy, *La început a fost Sumerul*, București, 1981, p. 204; M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, București, 1981, p. 41.

după care va fi conținut apă. Apa are un rol bine determinat în cultul fertilității³¹, vasele fiind principalul suport necesar în vraja aducerii ploii. De altfel, în lucrarea mai sus citată se ajunge la concluzii interesante prin studiul unor obiceiuri legate de fertilitate și fecunditate la popoarele din Europa³². După unii cercetători, ideile religioase ale omului neolitic sînt legate de solidaritatea mistică între om și vegetație, fertilitatea pămîntului fiind solidară cu fecunditatea feminină³³. Belșugul recoltelor depinde de femeii, fiind socotite principalele responsabile ale misterului creației, misterului religios ce guvernează originea vieții, hrana și moartea³⁴.

Unele etape ale acestui mister religios le bănuim, descoperirile mai vechi sau mai noi indicîndu-ne existența unui cult diversificat, cu instrumentar adecvat. Amintim în primul rînd *sanctuarele* din rîndul cărora se detașează cele de la Parța³⁵ și Căscioarele³⁶. În al doilea rînd, trebuie să luăm în considerare statuetele pe tron³⁷, cele duble³⁸, cele ce ne apar în diverse alte poziții rituale³⁹ și, nu în ultimul rînd, statueta de la Liubcova. Existența lor, coroborată cu o interpretare adecvată, credem că ne permite să afirmăm că în epoca neolitică (cel puțin odată cu neoliticul dezvoltat!) există reprezentate prin statuete momente evolutive din viața divinității, căreia oamenii neoliticului îi împrumutau trăsăturile caracteristice proprii lor existențe⁴⁰. Apariția statuetei de tipul celei de la Liubcova sau celei amintite mai sus⁴¹ credem că sugerează existența unui adevărat panteon legat de cultul fertilității și fecundității. Nu putem să facem, în stadiul actual al cercetărilor, o netă departajare între diferitele zeități dar

³¹ J. Fraser, *Creanga de aur*, București, 1980, I, p. 135—164.

³² *Ibidem*, III, p. 244—245; pentru vechimea foarte mare a obiceiurilor legate de fertilitate și fecunditate în Europa, autorul aduce următoarele argumente în ceea ce privește ritualurile legate de grîu: ...Nu există nici o categorie anumită de persoane desemnată să îndeplinească ritualul (nu există preoți), oricine poate să le îndeplinească la nevoie; nu se aleg locurile anume pentru îndeplinirea ritualului; se recunosc spirite, nu zei; ritualurile sînt mai degrabă magice decît propitiatorii. La pagina 264 se observă faptul că fecioarele sînt cele care îndeplinesc ritualurile legate de recoltă.

³³ M. Eliade, *op. cit.*, p. 41.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, Fl. Brașoveanu, A. S. Luca, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 7—46. Se pare că este un sanctuar legat de sacrificarea taurului; cultul său.

³⁶ Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 215—237; *Idem*, în *Dacia NS XIV*, 1970, p. 5—24, pl. III; H. Dumitrescu, în *Dacia NS*, XII, 1968, p. 381—394; Vl. Dumitrescu, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, (extras), II, p. 73—81 (stratigrafie); p. 69—72 (sanctuar). Pentru discuții: M. Eliade, *op. cit.*, p. 51.

³⁷ Gomolava; xxx, *Katalog*, 1986, fig. 2 (jos în mijloc); xxx, *The Late Neolithic of the Tisza region*, 1987, p. 53, fig. 14; p. 82, fig. 44; p. 87, fig. 4; Vl. Dumitrescu, *Esquisse...*, 1983, fig. 12/8; M. Gimbutas, *op. cit.*, fig. 2/2; 21/3; M. M. Vasić, *PV*, III, 1936, sl. 509, 518, 521, 524, 529, 530, 533, 535, 541, 543, 545, 548, 554, 555; între 2, 3 și 6 m.

³⁸ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, 1974, fig. 193 — Rast, fig. 249 — Gumelnita; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 89; Gomolava, xxx, *Katalog*, Novi Sad, 1986, fig. 1; Vl. Dumitrescu, *Esquisse...*, 1983, fig. 12/7; 18/8; Gh. Lazarovici și colab., în *Banatica*, VIII, 1985, pentru altarul dublu; M. M. Vasić, *PV*, III, 1936, sl. 549 a—c, D6.1 m. p. 119; sl. 551, D4.5 m; sl. 552, D2.8, p. 120.

³⁹ Există statuete ce reprezintă diverse poziții pe care le considerăm reproduse datorită caracterului lor ritual: Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, 1968, fig. 58; 88/3; M. Gimbutas, *op. cit.*, fig. 5/3; 6; M. M. Vasić, *PV*, III, 1936; sl. 550, D4.1 m, p. 120.

⁴⁰ S. Marinescu-Bîlcu, în *Peuce*, VI, 1977, p. 16.

⁴¹ Vezi *supranotele* 37—39.

sesizăm diversificarea de atribute ce este rezultantă sigură a diversificării categoriale între zeități. Poate că statueta de la Liubcova ne indică un caracter de „mistere“ al practicării cultice. Existența măștii ne arată persistențe mai vechi în ritual. Se pare că „vraja“ se rupea la momentul în care masca era luată de pe față. Chiar dacă unii autori consideră că este abuziv să vorbim de religie neolitică⁴², putem în schimb să vorbim de idei religioase existente.

În încheiere, considerăm că prin analogiile sale, piesa se leagă cronologic de orizontul Vinča C—D⁴³. La Liubcova, unde săpăturile noastre continuă, au fost surprinse în nivelele I—II elemente clare Vinča C⁴⁴. Deocamdată, elemente mai târzii (Vinča D) au fost surprinse doar în perieghenze⁴⁵.

ADRIAN SABIN LUCA — ION DRAGOMIR

DATEN ÜBER EINE BIS JETZT UNBEKANTE STATUETTE VON LIUBCOVA-ORNIȚA, KREIS CARAȘ-SEVERIN

(Zusammenfassung)

Im ersten Teil des Aufsatzes beziehen sich die Autoren auf den Ort der zufälligen Entdeckung der Statuette (Abb. I)¹⁻².

In der Fortsetzung wird eine ausführliche Beschreibung des kleinen Standbildes gemacht: Faktur, Form (Abb. 2, 4)³⁻⁵, Kleidung, und wichtigste Eigenschaften (Abb. 3,5). Die Anlagen der verschiedenen Bestandteile der Statuette im Raum der Kultur Vinča und der Horizonte die mit dem Ausgang des späten Neolithikums gegenwärtig sind werden hervorgehoben⁶⁻²⁰.

Die Verfasser versuchen, die Statuete zu interpretieren indem sie von archäologischen und ethnographischen Daten ausgehen. Die Schlussfolgerung: wegen der Einmaligkeit, stellt die Statuette eine durch Maskieren und Libation gekennzeichnete, notwendige Etappe im Fruchtbarkeitskult dar. Es wird gezeigt, dass ausser Sanctuarien und Altären im späten Neolithikum auch Statuetten existieren, die als Götter verstanden werden können. Diese Statuette vergrößert das (geahnte) Pantheon der neolithischen Gottheiten²¹⁻⁴².

Die Statuette wird in den Horizont Vinča C—D eingereiht⁴³⁻⁴⁵.

⁴² V. Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, București, 1967, p. 72.

⁴³ La Vinča descoperirile care constituie cele mai bune analogii sînt în jurul adîncimii de 4 m.

⁴⁴ În locuința 4 din 1985 sînt cele mai tipice elemente. În anul 1987, stratul de depunere Vinča C a avut o grosime destul de mare (80 cm).

⁴⁵ Sînt în curs de prelucrare cîteva piese provenite din perieghenze, încadrabile la orizont Vinča D: M. M. Vasić, *PV*, III, 1936, sl. 382, 04,4 m; p. 71; sl. 390 (?), 0,43 m; p. 73; sl. 429 D4 m; p. 82; sl. 462, D2,9 m, p. 92.

ECONOMIA ANIMALIERĂ A COMUNITĂȚII VINȚIENE TIMPURII DE LA GORNEA — CĂUNIȚA DE SUS

Căunița de Sus este denumirea terasei mijlocii a Dunării, cu o lățime de 200—800 m, amplasată între *Dealul Căuniții* și terasa inferioară a Dunării. Terasa are o lungime de 1,5—2 km, fiind cuprinsă între *Valea Camenița* și *Ogașul Căuniții*. Limita de sud a terasei o constituie șoseaua Moldova Nouă-Orșova¹.

La Gornea — *Căunița de Sus* a fost cercetată una dintre cele mai mari și mai timpurii așezări din aria culturii Vinča, fiind dezvelite peste 40 complexe de locuire, totalizându-se o suprafață de 1 000 mp². La Gornea, locuirea începe cu bordeie (faza A₁—B_{21h}; B₁₃), în fazele A₂, A₃ existând atît bordeie cît și locuințe de suprafață (platforme)³.

Alături de un bogat material ceramic, în complexele de la Gornea, în decursul săpăturilor întreprinse între 1969—1980, a fost excavat un număr important de resturi faunistice cumînd 2 600 oase, dintre care, 2 000 au fost atribuite unor specii de animale; diferența dintre cele două valori reprezintă așchii și coaste nesemnificative. Eșantioanele, în ansamblu, caracterizează inegal cele trei subfaze (A₁, A₂, A₃), în sensul că cea mai mare cantitate de oase provine din complexe A₂ (Tab. 1). Repartiția pe specii este relativă întrucît nu s-a putut realiza o distincție netă între oasele de vită/bour, porc/mistreț, o situație mai exactă oferind-o datele din fig. 1.

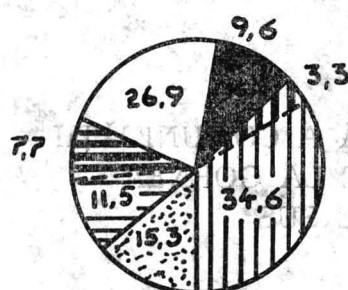
În grupul celor 2 000 oase determinabile nu au fost incluse fragmentele de corn de cerb cu urme de prelucrare, așchiile rezultate din această activitate, atunci cînd a existat certitudinea că ele au fost culese. De asemenea, a fost exclus de la prelucrarea statistică scheletul unei oi, aproape întreg, găsit în groapa bordeiului 19.

Materialul este puternic fragmentat, relevant fiind procentul crescut de coaste și așchii (23%) pe de-o parte, iar pe de alta, slaba reprezentare a pieselor întregi în cadrul eșantionului determinabil (10%). Un procent scăzut de oase (1,3%) prezintă urme de ardere, altele sînt roase. Un număr mare de oase prezintă urme de secționare, rezultat al încercărilor de tăiere a tendoanelor, în special sub epifize.

¹ Caraș-Severin. Monografie, Editura Sport-Turism, București, 1981.

² Gh. Lazarovici, *Gornea, Preistorie*, Reșița, 1977, p. 49.

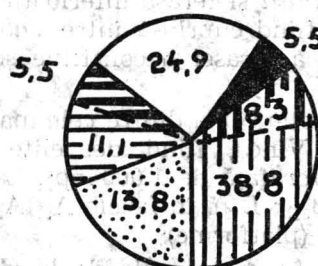
³ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 81—82.

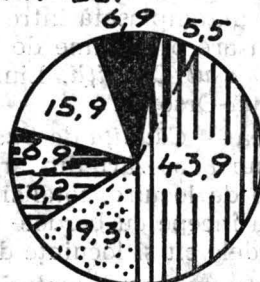
MOLDOVA VECHE- RÎȚ
NMI 52

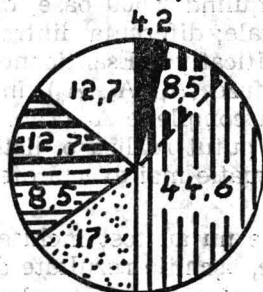
GORNEA-CAUNITA DE SUS
NMI-227 (A)

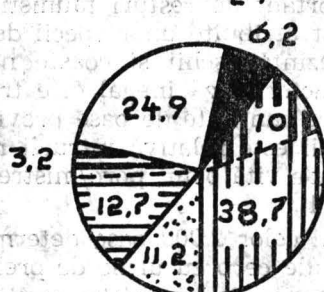
GORNEA-A₁ ; NMI 36

GORNEA-A₂ ; NMI 143

GORNEA-A₃ ; NMI 47

LIUBCOVA- ORNIȚA
NIV. IV-III ; NMI 80

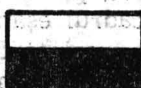
LEGENDA

Bovine (vită / bou)

Ovicaprines

Suine (porc / mistreț)

Cervide

Alte specii

Fig.1

Tabelul 1

Distribuția materialului pe specii

	A ₁		A ₂		A ₃	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Bos taurus	108	44,3	482	34,6	165	44,7
Ovicaprine	25	10,5	180	12,9	64	17,3
Sus domesticus	10	4,2	53	3,8	36	9,7
Canis familiaris	2	0,8	5	0,3	—	—
Total domestice	145	60,9	720	51,6	265	71,8
Cervus elaphus	44	18,4	180	12,9	43	11,6
Sus ferrus	15	6,3	68	4,8	17	4,6
Bos primigenius	6	2,5	42	3	15	4
Capreolus c.	7	2,9	30	2,1	—	—
Ursus arctos	—	—	5	0,3	—	—
Martes sp.	—	—	2	0,1	—	—
Meles meles	—	—	1	0,07	—	—
Vulpes v.	—	—	—	—	1	0,2
Canis lupus	1	0,4	2	0,1	—	—
Felis silvestris	—	—	—	—	1	0,2
Castor fiber	—	—	1	0,1	—	—
Equus hydruntinus	—	—	1	0,1	—	—
Total sălbatice	73	30,6	332	23,8	77	20,8
TOTAL MAMIFERE	218	91,5	1 052	75,5	342	92,6
Păsări	2	0,8	6	0,4	—	—
Pești	14	5,8	270	19,3	22	5,9
Moluște	4	1,6	65	4,6	5	1,3
TOTAL EȘANTION	238	100	1 393	100	369	100

Procentul cel mai mare de resturi revine mamiferelor (80,6%) iar în cadrul lor, bovinelor (40,8%).

Populația de bovine este reprezentată prin cele două specii *Bos taurus* și *Bos primigenius*. Resturile lor însumează un număr de 818 oase dintre care, se apreciază că, cca 63 fragmente (7,7%) aparțin bourului. Ca număr minim de indivizi (NMI), frecvența bourului este mai mică (6,6%). Prezența unei populații mixte vită/bour a făcut dificilă demarcația între oasele celor două specii, nefiind exclusă prezența unor indivizi de tranziție. Piesele bourului aparțin în exclusivitate scheletului postcefalic, ele fiind mai numeroase în complexele A₂. În privința vîrstelor de sacrificiu, în A₁, A₃ par să existe doar animale ucise după atingerea maturității corporale, în A₂ existînd și subadulți. Nu credem să fi existat o preferință pentru o anumită grupă de vîrstă în A₁, A₃, mai degrabă, insuficiența eșantioanelor nu a permis evidențierea tineretului. În acest sens, eșantionul din A₂ pare mai semnificativ.

În cadrul acestui grup par să predomine femelele. Ca dimensiuni, populația se încadrează în limitele de variabilitate ale speciei pentru neoliticul din Valea Dunării⁴, situîndu-se în intervalul inferior de variație pentru neoliticul Ungariei⁵.

⁴ Al. Bolomey, în *Annuaire Roumaine d'anthropologie*, V, 1968, p. 26.

⁵ S. Bökönyi, în *Acta Arch. Hung.* XIV, f. 1—2, 1962, p. 174—214.

Tabelul 2

Datele metrice ale bovinelor

	Bos taurus			Bos primigenius		
	N	Variabil.	M	N	Variabil.	M
COARNE						
Lg. maximă	2	244; 270				
Ø mare bază	8	46 —77,5	66,2			
Ø mic bază	8	37 —64	51,6			
Circonferința bază	7	137 —230	189,2			
MAXILA						
P ² —M ³	2	130; 139				
P ² —P ⁴	3	49 —64,5	56,8			
M ¹ —M ³	7	72 —82	80,1			
Lg. M ³	3	31 —33,5	31,8			
MANDIBULA						
P ₂ —M ₃	1	161				
P ₂ —M ₄	7	49 —65	54,3			
M ₁ —M ₃	5	77 —100	90			
Lg. M ₃	3	36,5—43	39,2			
SCAPULA						
Lățime col	5	48 —57,5	54,5	1	60	
Lungimea articulației	2	67,5; 70,5		2	75; 76,5	
Lg. supraf. de artic.	2	52; 58,5		2	63; 65,5	
HUMERUS						
Lățimea trohlee	4	73,5—82	77,6	2	88; 91	
Lățime distală	3	82 —84	82,8	2	93,5; 99	
Ø distal	4	75 —85	81,2	2	92; 99	
RADIUS						
Lt. supraf. art. prox.	4	72,5—84	80,6	2	87; 92,5	
Lățime prox.	7	77,5—90	84,4	5	96,5—113	102
Ø prox.	10	39,5—47	43,3	4	48,5—51	49,8
Lățime distală	9	61 —78,5	74,2	1	98	
Ø distal	9	41 —48	44,6	1	55	
TIBIA						
Lățime distală	12	61,5—69	65,5	2	75; 75	
Ø distal	13	44 —51	48,7	2	53; 56,5	
METACARP						
Lg. maximă	1	201				
Lățime proximală	14	61,5—69		1	73,5	
Lățime distală	4	59 —65,5	63,7	6	70—77	74,1
METATARS						
Lg. maximă	1	230				
Lățime prox.	4	52 —59	54,6			
Lățime distală	4	60,6—64	62,1	4	65,5—68	66,5
ASTRAGAL						
Lungime laterală	24	63 —75	70,3	5	77—80	78,5
Lățime maximă	25	37,5—47,5	42,8	2	50; 51	
CALCANEU						
Lungime maximă	5	130—139	133,5	3	145—157	151,5
Lățime maximă	8	52 —57	55,1	8	58,5—62	60
PHALANX I						
Lungime maximă	51	59 —69	63,2	5	71 —71,5	71,3
PHALANX II						
Lungime maximă	45	37 —47,5	41,9	3	49 —51,6	50,5

Cele mai multe resturi provin de la specia domestică, în general, se constată o distribuție inegală pe regiuni corporale, în sensul predominanței fragmentelor de craniu, dinți, falange, astragale. S-au păstrat opt coarne, dintre care, două sînt aproape întregi. Tipologic, cinci coarne prezintă un traseu foarte curbat, cu vîrfurile orientate înainte, pereți groși, șanțuri scurte. Au aparținut unor masculi adulți, fiind de tip „brahyceros“. Un alt fragment prezintă pereți subțiri, poroși, probabil că a aparținut unui mascul tînăr. Celelalte două piese sînt mai puțin curbate, unul provine de la o femelă și celălalt de la un mascul. Din punct de vedere dimensional, coarnele se încadrează în limitele superioare de variație ale tipului „brahyceros“, unul singur, mai masiv, se apropie de datele femelelor de bour de la Obre II⁶ ($\varnothing$ mare bază — 77,5 mm; $\varnothing$ mic bază — 64 mm; circumferință bază — 230 mm). În general, coarnele sînt mai grădite decît cele din locuirea de la Cîrcea-Viaduct⁷. Bovinele din așezare erau de talie mare. Măsurătorile indică animale mai puțin masive decît cele din nivelul Starčevo-Criș de la Cîrceva-Viaduct⁸. Comparativ cu bovinele din așezări de tip Starčevo-Criș din Valea Dunării⁹, s-ar părea că, pentru unele piese¹⁰ se observă un început, de proces de gracilizare. Datele metrice prelevate se încadrează în domeniul de variație al animalelor de la Liubcova¹¹ (Vinča-Turdaș).

Tabelul 3

Măsurători pe oasele întregi ale bovinelor

PIESA	RADIUS	METACARP	METATARS
1. Lungime maximă	291	201	230
2. Lățime prox.	79	66,5	52
3. Lățime diaf.	41,5	36	31
4. Lățime dist.	73,5	—	62,5
I $\frac{2 \times 100}{1}$	27,1	33	22,6
I $\frac{3 \times 100}{1}$	14,2	17,9	13,4
I $\frac{4 \times 100}{1}$	25,2	—	27,1
Talia (Matolcsi)	125,1	127,2	122,5
Sexul	femel	mascul	femel

⁶ S. Bökönyi, *Wissenschaftliche Mitteilung des BosnischHerzegowinischen Landesmuseums*, Sarajevo, IV, A, 1974, p. 94.

⁷ Al. Molomey, în *Oltenia*, 1, 1980, p. 20.

⁸ *Ibidem*.

⁹ G. El Susi, în *ActaMN* (sub tipar), tab. 2.

¹⁰ Fenomenul este vizibil pe maxilă, omoplat, lț. trohlee, lț. dist. mc., lț. dist. tb., în general, pe oasele ce există în număr mai mare.

¹¹ O. Necrasov, M. Stirbu, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui II, 1980, p. 33.

Cele câteva piese întregi (tab. 3) au furnizat valori ale taliei cuprinse între 122,5—127,2, cu o medie de 124,9, valoare superioară celei pentru bovinele din aşezarea de la Zau de Cîmpie¹², Obre II¹³.

Avînd în vedere dentiţia jugală suficient reprezentată, am utilizat doar acest criteriu pentru stabilirea NMI şi a vîrstelor de sacrificare. Din cele 83 animale, un procent de 30,10% era tineret, 14,40% adulţi tineri şi 55,40% erau maturi. Au fost depistate chiar exemplare cu dentiţia foarte erodată, însă proporţia lor e mică. Această repartitie pe grupe de vîrstă indică un mod de exploatare în care doar un procent mic de animale era folosit pentru carne, restul pentru obţinerea altor avantaje economice: lapte, asigurarea reproducerii speciei. Un raport subadult/adult tînăr/matur de 2/1/3 indică o exploatare echilibrată a speciei.

Populaţia de ovicaprine Resturile acestui grup de mamifere cumulează un număr de 269 oase, echivalînd cu un procent de 13,40%. În cadrul lor caprele au mai puţine oase, raportul O/C fiind cam 3/1. Există însă suficient material pentru care nu s-a putut stabili o diagnoză diferenţială, în speţă resturile maxilare (un procent de 230%), tibiile, diafizzele unor oase lungi, ceea ce nu exclude posibilitatea unei frecvenţe mai mari a caprei.

De la capră s-au păstrat un fragment de corn de tip „prisca” şi un altul, ce are un aspect de sabie, de tip „aegagrus”. Acesta din urmă provine de la o femelă, avînd următoarele dimensiuni: lungime maximă — 143 mm; Ø mare bază — 29; Ø mic bază — 17; circumferinţa bazei — 78. În privinţa scheletului postcranian, acesta apare mai robust decît cel al oii, capra fiind în general de talie medie.

De la oaie s-au păstrat trei procese cornulare, două aparţinînd masculilor şi unul la o femelă. Coarnele masculilor erau robuste, unul dintre ele păstrat întreg prezintă următoarele dimensiuni: lungime maximă — 127 mm; Ø mare bază — 39,5; Ø mic bază — 30; circumferinţa bazei — 113. Celălalt, deşi fragmentar, pare mai robust decît primul (Ø mare bază — 51 mm; Ø mic bază — 34 mm). Cornul de femelă, este scurt, aplatizat, cu aspect caprin. Scheletul postcranian al oii este relativ gracil. În B₁₉ a fost găsit un schelet aproape întreg de la un mascul de Ovis, pentru care s-a estimat o înălţime la greabăn de 62,36 cm (Haak), 62,51 cm (Talkin). Individul avea puţin peste 3—3½ ani, fapt stabilit pe baza suturilor humerală (prox.), femurală (distală) şi tibială (prox), vizibile pe alocuri. Alte două metapodii păstrate întregi: un metacarp şi un metatars, au permis calcularea unor înălţimi de 60,14 cm (Haak), 60,63 (Talkin) respectiv, 55,06 (Haak) şi 56,62 (Talkin). În general, valorile calculate par mai ridicate decît cele de la Obre II¹⁴, fiind asemănătoare celor din neoliticul grecesc¹⁵, Maroslele Pana¹⁶, Gornea — *Locurile Lungi*¹⁷.

Modalitatea de sacrificare a ovicaprinelor diferă de cea a bovinelor. Predomină animalele sacrificate pînă la 3 ani (46,30%), între 3—5 ani fiind tăiat un procent de 31,70% şi doar 21,90% fiind ţinute peste 5 ani.

¹² S. Haimovici, V. Man, în *SCIVA*, 37, 1984, 4, p. 335.

¹³ S. Bökönyi, *Wissenschaftliche* ..., p. 68.

¹⁴ *Ibidem*, p. 74.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ S. Bökönyi, în *ArchErt*, 91, 1964, I, 87—93.

¹⁷ G. El Susi, *op. cit.*

Tabelul 4

Datele metrice ale oii din bordeiul 19

Plesa	STÎNG	DREPT
HUMERUS — Lg. maximă	144,5	144,5
— Lt. proximală	48	48
— Lt. diafiză	14,5	14,5
— Lt. trohlee	27,5	27,5
— Lt. distală	31,5	32
TALIA (Haak)	61,26 cm	61,26 cm
RADIUS — Lg. maximă	—	—
— Lt. s. art. prox.	31	
— Lt. proximală	33,5	
— Lt. diafiză	17,5	
FEMUR — Lg. maximă	175	175
— Lt. proximală	49,5	49,5
— Lt. diafiză	15,5	16
— Lt. distală	42,5	43
TALIA (Haak)	63,35 cm	63,35 cm
TIBIA — Lg. maximă	209	
— Lt. proximală	41,5	
— Lt. diafiză	16	
— Lt. distală	29,5	
TALIA (Haak)	63,95 cm	
ASTRAGAL — Lg. maximă	32,5	
— Lt. maximă	19,5	
CALCANEU — Lg. maximă	60	
— Lt. maximă	25	
PHALANX I — Lg. maximă	41,5	
METACARP — Lg. maximă	128	
— Lt. diafiză	14	
— Lt. distală	26,5	
TALIA (Haak)	62,08 cm	
(Talkin)	62,08 cm	
(Teichert)	62,59 cm	
METATARS — Lg. maximă	134,5	134,5
— Lt. proximală	22	22
— Lt. diafiză	13	13
— Lt. distală	25	25,5
TALIA (Haak)	61,19 cm	61,19 cm
(Talkin)	62,94 cm	62,94 cm
(Teichert)	61,06 cm	61,06 cm

Această repartitie pe grupe de vîrstă indică folosirea animalelor în primul rînd pentru carne. Un singur exemplar avea dentiția foarte erodată pînă la bordul mandibular, se pare că era o capră (după caracteristicile unghiului mandibulei).

Populația de suine însumează 199 resturi dintre care un procent de 50,20% aparține mistrețului. Populația considerată domestică era de di-

Datele metrice ale suinelor

	Sus domesticus			Sus ferrus		
	N	Variabil.	M	N	Variabil.	M
MAXILA						
P ² —M ³				1	120	
P ² —P ⁴	1	35		3	39 —44	42,1
M ¹ —M ²				1	81	
Lg. M ³	2	29; 32,5		2	41,5: 44	
MANDIBULA						
P ₂ —M ₃	1	94		4	127 —130,5	128,8
P ₂ —P ₄				4	35 —42,5	39,1
M ₁ —M ₃	1	59		4	87,5—92	89,6
Lg. M ₃	4	27,5 —30,5	29,1	4	43 —48,5	45,5
OMOPLAT						
Lătime col	5	21 —27	23,9	10	30 —39	33,8
Lungimea articulației	2	33; 36,5		5	45 —57	52,2
Lg. supraf. de artic.	2	28; 29		5	37 —44	40,5
HUMERUS						
Lătime trohlee				3	38 —49	42
Lătime distală				2	50,5; 59,5	
RADIUS						
Lungime maximă				1	213,5	
Lătime proximală	1	28,5		3	39 —51,5	43,8
Lătime distală				3	39 —44	42
COXAL						
Ø acetabular				3	41 —57	51,5
TIBIE						
Lătime distală	2	28; 29,5		1	39	
ASTRAGAL						
Lungime laterală				6	41 —55	52,5
Lătime maximă				6	29 —34,5	32,1
CALCANEU						
Lungime maximă	3	63—70	65,6	1	105	
METACARP III						
Lungime maximă				1	96	
METATARS IV						
Lungime maximă	1	87				

mensiuni mici, talia ei varia între 58,8 cm—76 cm, cu o medie de 65,2 cm. A fost depistat și un individ cu o talie de 80,5 cm ce ar putea caracteriza un individ de tranziție. Populația de mistreț era de dimensiuni moderate, cu valori ale taliei cuprinse între 89,6—112,3 cm, cu o medie de 96,7 cm. În cadrul populației par să predomine femelele. Datele metrice prelevate pe lățimile oaselor par să indice o populație cu un schelet mai robust decât al celei de la Căscioarele¹⁸. În privința modului de exploatare a celor două populații există diferențe semnificative. Pentru specia do-

¹⁸ Al. Bolomey, *Annuaire* ..., p. 24, tab. 3.

mestică, subadultii și adulții tineri reprezintă un procent de 70,50%, în timp ce maturii doar 29,50%. Pentru mistreț predomină adulții și maturii cu o pondere de 82,30% față de 17,50% procentajul tineretului.

Populația de cervide este reprezentată printr-un număr de 304 fragmente, cea mai mare parte provenind de la cerb (267 frgm.). Materialul său este puternic fragmentat, el aparține în cea mai mare parte scheletului poscefalic. Această situație nu exclude posibilitatea ca animalele să fi fost detașate de cap și apoi aduse în așezare. Doar o singură porțiune de corn s-a păstrat, cu o circumferință a rozetei de 265 mm, provenind de la un animal foarte mare. În general măsurătorile executate evidențiază o largă variabilitate, datorat, probabil, dimorfismului sexual. Valorile corespund celor pentru cerbul din neoliticul Iugoslaviei¹⁹, fiind mai

Tabelul 6

Datele metrice ale cerbului

	N	Variabil.	M
MANDIBULA			
P ₂ —P ₄	3	44,6—69	56,5
Lg. M ₃	2	32; 34	
OMOPLAT			
Lățimea colului	5	31 —38	33,4
Lungimea articulației	1	67,5	
HUMERUS			
Lățimea trohleei	1	56,5	
RADIUS			
Lățimea proximală	4	56,5—67	59,8
Lățimea distală	2	48,5; 49,5	
COXAL			
Ø acetabular	5	51 —62	57,2
TIBIE			
Lățimea distală	2	50; 53	
METACARP			
Lățimea proximală	1	46	
Lățimea distală	11	42,5—59	49,6
METATARS			
Lățimea proximală	4	36,5—50,5	41,2
ASTRAGAL			
Lungimea laterală	6	54 —58,5	55,9
Lățimea maximă	8	32,5—36,5	34,4
CALCANEU			
Lungimea maximă	2	124; 126,5	
Lățimea maximă	2	41; 41,5	
CENTROTARS			
Lungimea maximă	4	44 —56,5	50,7
PHALANX I			
Lungimea maximă	15	58 —65	61,7

¹⁹ S. Bökönyi, *Wissenschaftliche ...*, gig. 16—18.

mici (cu excepția lt. dist. a mc.) decât cele de la Căscioarele²⁰. Prezența pe teritoriul Banatului a unei populații de cerb mai mici decât în restul țării a fost relevată cu ocazia studiului faunei pentru epipaleoliticul din Valea Dunării²¹.

Pe baza datelor oferite de studiul scheletului postcranian, se apreciază că un procent de 71,4% erau adulți-maturi și doar 28,6% erau subadulți.

De la câprior s-au păstrat doar 37 fragmente, dintre care un procent de aproximativ 30% sînt coarne pe peduncul. De obicei secționarea s-a realizat între frontal și rozetă, cele mai multe avînd urme de prelucrare spre vîrf. Prezența în material, alături de coarne și a altor porțiuni de craniu, presupune că aceste animale au fost tranșate în așezare. Se pare că vînarea câpriorului era mai intensă în lunile de vară și începutul toamnei (mai-octombrie), deoarece toate cele 12 coarne sînt pe peduncul. Printre coarne se remarcă unul cu o circumferință a rozetei de 86,3 mm, ce provine de la un animal matur. Celelalte piese prezintă valori ce oscilează între 43,5—69 mm, diferențele fiind date de vîrstele diferite de vînare a animalelor. Din acest punct de vedere, majoritatea coarnelor provin de la animale între 1—3 ani, fapt confirmat și de dentiție. Din scheletul membrelor s-au păstrat un mc. și un mt. ce ar proveni de la un animal de talie mare (probabil un mascul, alături de un alt mc. ce provine de la un exemplar de talie medie — tab. 7). Un procent de 60% dintre animalele ucise erau subadulte. Puținele dimensionări indică prezența unei populații de câprior ce nu depășea media celei de la Căscioarele²².

Alte specii Ciinele este reprezentat prin 7 resturi, oasele sale lipsind din complexe A₃. Fragmentele provin de la exemplare de talie mică și mijlocie, comune așezărilor neolitice de pe teritoriul României și zonelor învecinate.

De la lup s-au păstrat trei fragmente, ce provin de la minimum doi indivizi, dintre care unul era mai mic.

Tabelul 7

Datele metrice ale câpriorului

Piesa	Dimensiunile	Piesa	Dimensiunile
MANDIBULA		Lățime proximală	19; 23; 20
P ₂ —M ₃	68	Ø proximal	15; 16; 15,5
M ₁ —M ₃	40,5	Lățime diafiză	11,5; 13; 10,5
P ₂ —P ₄	27,5; 28,5; 29	Lățime distală	— 21,5; 21,5
Lg. M ₃	15; 16	Ø distal	13,5; 14,5; 12,5
HUMERUS		METATARS	
Lățime trohleă	24; 24,5	Lungime maximă	204
Ø distal	22; 22,5	Lățime proximală	21
TIBIE		Ø proximal	23
Lățime distală	28; 30	Lățime diafiză	13,5
Ø distal	22; 22	Lățime distală	23,5
METACARP		Ø distal	16,5; 16
Lungime maximă	159; 169,5	PHALANX I	
		Lungime maximă	41

²⁰ Al. Bolomey, în *Annuaire* ..., p. 22, tab. 2.

²¹ Al. Bolomey, în *Dacia N.S.*, XVII, 1973, p. 47.

²² Al. Bolomey, în *Annuaire* ..., p. 27.

Tabelul 8

Datele metrice ale câinelui și lupului (*)

Piesa	Dimensiunile	Piesa	Dimensiunile
MANDIBULA		RADIUS (*)	
P ₁ —M ₃	63,5; 68	Lățime distală	31
P ₁ —P ₄	32,5; 36	Ø distal	23
M ₁ —M ₃	31; 32	FEMUR	
Lg. M ₁	19,5; 21; 20,5	Lățime distală	26; 28,5
HUMERUS (*)		TIBIE	
Lățime distală	35; 42,5	Lățime distală	21
Lățime trohlee	30	Ø distal	16,5
Ø distal	32,5		

Ursului îi sînt atribuite 5 fragmente aparținînd la minimum doi indivizi adulți. Din B₁₆ au fost recoltate un mc. (lț. dist. — 18 mm și doi canini. Din B₉ provin un mc. (lg. max. — 18 mm) și un humerus (lț. trohlee — 73,5 mm; lț. dist. — 100; Ø dist. — 60).

Jderul este reprezentat printr-un fragment de mandibulă cu M₁ — 11 mm și o porțiune de humerus distal cu lț. dist. — 14 mm; Ø distal — 8,5; lț. diaf. — 4,5. Oasele provin de la un adult.

De la bursuc s-a păstrat printr-o mandibulă dr. cu I₁ — M₂ — 54 mm; M₁ — 15 mm.

Vulpilor îi aparține un fragment de mandibulă cu M₁ — M₃ — 28,5 mm; M₁ — 16 mm.

De la castor s-a păstrat un fragment de femur cu lț. proximală de 48 mm; lț. diafiză — 22 mm, aparținînd unui exemplar mare.

De la pisica sălbatică provine un fragment de mandibulă nedimensionabil.

Păsările sînt reprezentate prin 8 oase ce provin, probabil de la specii acvaticе.

Peștii cumulează un număr mare de resturi (306), reprezentate prin vertebre de somn (exemplare mari), dinți faringieni de crap, operculare, radii de la alți teleosteeni.

S-au păstrat o serie de cochilii de moluște aparținînd scoicii de Dunăre.

În B₉, datat în A₂, s-a găsit un metacarp aparținînd speciei *Equus* (*Asinus*) *hydruntinus*, a cărui analiză a fost tratată într-un alt articol²³.

Cele prezentate mai sus prefigurează o anumită situație a economiei animaliere a comunității vinčiene de la Gornea, interpretarea datelor expuse permițînd reliefarea unor trăsături ale acestora concordante cu ecosistemele pe care le exploata.

Analizînd datele tabelului de mai sus, se constată că locuitorii așezării

Tabelul 9

Repartiția materialului pe grupe de animale

	Nr. frgm.	%
Mamifere	1612	80,6
Păsări	8	0,4
Pești	306	15,3
Moluște	74	3,7
Total	2000	

²³ G. El, Susi, în *Banatica* VIII, 1985, p. 79—82.

nu acordau o importanță deosebită culesului moluștelor și prinderii păsărilor acvatice. Procentul relativ ridicat de oase de pește, corelat cu condițiile optime de amplasare a sitului, indică prezența unui pescuit activ, cu caracter sezonier.

În toate cele trei subfaze (A_1 , A_2 , A_3) cea mai mare importanță se acorda exploatarea mamiferelor, în cadrul lor bovinele avînd ponderea cea mai mare. Referința procentuală aplicată la cazul bovinelor (fig. 1) indică cu claritate o evoluție în sens ascendent a importanței acestui grup, cifric traducîndu-se prin valori ce oscilează între 38,8% (A_1) și 44,6% (A_3). În cadrul populației mixte de vită-bour, procentul celui din urmă este identic în A_1 , A_3 , scăzînd în A_2 . Acest fenomen ar putea fi un reflex al procesului relativ intens de domesticire din A_2 , fie datorită unei posibile scăderi a interesului pentru exploatarea acestei specii.

Referitor la ovicaprine, surprinde ponderea scăzută a lor, mai ales în A_1 , ele atîngînd parametrii normali²⁴ în A_2 , A_3 . Valorile scăzute din A_1 și-ar putea găsi explicația, fie în exploatarea mai puțin rațională la începutul fazei A , fie în eșantioanele ce caracterizează inegal cele trei subfaze.

În populația de suine sînt semnalate unele fluctuații semnificative. Dacă în A_1 ponderea populației „domestice” este de 5,5%, ea crește la 12,7% în A_3 , ceea ce ar indica un proces tot mai accentuat de stabilitate al comunității.

În ceea ce privește exploatarea cervidelor sînt semnalate fluctuații marcante. Astfel, interesul pentru exploatarea grupului este sporit în A_1 , el scăzînd în A_3 . Această diminuare a procentajului cervidelor de-a lungul fazei A trebuie corelată cu ceea ce s-a arătat mai sus la bovine.

Grupul „alte specii” cuprinde: cîinele, lupul în A_1 , cîinele, ursul, jderul, bursucul, lupul, castorul, măgarul sălbatic în A_2 și vulpea, pisica sălbatică în A_3 . Se semnalează o varietate mare de carnivore mari și mici, comune așezărilor amplasate într-un ecosistem complex cum este cel din Valea Dunării. Procentele mici pe care le înregistrează, evidențiază faptul că vînarea lor avea un caracter ocazional, atît pentru a se reduce numărul dăunătorilor, cît și pentru blană.

Realizînd o comparație între subfaza A_1 de la Gornea — Căunița de Sus și nivelele IV—III de la Liubcova — Ornița²⁵ se constată un mod analog de exploatare a principalelor grupe de mamifere, așa cum rezultă din interpretarea graficelor figurii 1. Analizate în ansamblu, între economia comunității vinčiene de la Gornea și cea de tip Starčevo-Criș de la Moldova Veche-Rit²⁶, există diferențe semnificative. Asistăm la o exploatare mai intensă a bovinelor care la Gornea reprezintă 43,3%, față de 34,6% la Moldova Veche. În privința ovicaprinelor nu sînt semnalate modificări semnificative, între cele două tipuri de stațiuni. În privința suinelor, diferența rezidă în importanța mai mare acordată porcului domestic în raport cu mistrețul. Dacă la Moldova Veche, la un procent de 19,2% suine, porcului domestic îi revine 7,7%, la Gornea, la un procent

²⁴ V. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 151.

²⁵ G. El Susi, Comunicare la cea de-a XXII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1987, Pitești, 25—26 martie 1988; săpături S. A. Luca, SI/1985.

²⁶ G. El Susi, în *ActaMN* (sub tipar).

de 16,9% suine, specia domestică reprezintă 8,3%, deci aproape jumătate. Și în exploatarea cerbului intervin modificări în sensul scăderii interesului în vînarea lui, la Gornea reprezentînd 16,7% față de 26,9% la Moldova Veche.

Deci la Gornea, economia comunității vinčiene adoptă tot mai mult calea pe care a urmat-o mai tîrziu economia neolitică în Cîmpia Română, în epoca culturilor Boian²⁷ și Gumelnița²⁸ fiind caracterizată „printr-o evidentă pierdere de interes pentru cervide, o importanță tot mai mare a bovinelor ce continuă a se situa în capul tuturor eșantioanelor, o stabilizare a exploatării ovicaprinelor, în timp ce grupa suinelor comportă procente variabile²⁹”.

GEORGETA EL SUSI

VIEHZUCHT IN DER JÜNGSTENZEITLICHEN VINČASIEDLUNG VON GORNEA — CĂUNIȚA DE SUS

(Zusammenfassung)

Bei Gornea — Căunița de Sus, im Donautal, wurde von 1969 bis 1980 eine der grössten und frühesten Siedlungen aus dem Areal der Vinčakultur erforscht. Man hat über 40 Wohnkomplexe entdeckt zusammen mit Keramik und eine grosse Menge von faunistischen Überresten geborgen, die im vorliegenden Material analysiert werden. Die osteologischen Funde zählen über 2600 Knochenreste, von denen fast 2000 bestimmbar waren. Die Tierknochenfunde, als Ganzes betrachtet, charakterisieren verschieden die 3 Unterstufen von Vinča A. Der grösste Betrag an Knochenresten stammt aus den Komplexen die als A₂ datiert wurden; A₁ und A₃ sind ärmer an solchen Resten (Tafel 1).

Die Verteilung der Funde auf Tiergruppen ist folgende:

	Reste	%
Säugetiere	1612	80,6
Vögel	8	0,4
Fische	306	15,3
Molusken	74	3,7
Summe	2000	

Dem Rinderbestand (Ur-Rind) gehören 818 Knochenreste an, die einem Prozentsatz von 49,2% anhand der Knochenreste und 43,3% anhand der Individuenzahl entspricht.

Das Hausrind besass kürzere und dünnere Hörner als die des Ur-Rinds, nur die eines einzigen Exemplars entsprachen nahezu dem „Primigenius“-Typ. Es handelt sich um Tiere von erheblicher Körpergrösse (siehe Tafel 2), weniger massiv als jene aus der Starčevo-Criș Siedlung von Cîrcea-Viaduct, die jedoch in der Variationsbreite den aus Liubcova (Vinča Turdaș) stammenden entsprachen.

Die Körpergrössen schwankt zwischen 122,5 und 127,2 cm mit einem Durchschnittswert von 124,9 cm (Matolcsi, Tafel 3), der über jener der Rinder aus der

²⁷ Al. Bolomey, in *Cercetări Arheologice*, V. 1982, p. 182.

²⁸ O. Necrasov, S. Haimoviči, in *SCI V*, 17, 1966, 1, p. 101—109.

²⁹ V. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *Esquisse...*, p. 151.

Siedlung von Zău de Cimpie und Obre II liegt. Von den 83 Individuen waren 30,1% Jungtiere, 14,4% junge ausgewachsene Tiere und 55,4% ausgewachsene. Das Verhältnis Jungtiere/junge ausgewachsene Tiere/ausgewachsene Tiere ist 2/1/3 und weist auf eine ausgeglichene Ausbeutung des Rindes hin.

Dem Bestand von Schafe und Ziege entsprechen 269 Knochenreste, die 13,4% der Knochenreste und 18,4% der Individuenzahl von den Knochenreste darstellen. Im Ramen der Gruppe haben die Ziegen weniger Knochen, das Verhältnis Schaf/Ziege ist ungefähr 3/1. In der Erdhütte nr. 19 fand man ein fast vollständiges Skelett eines Schafbocks anhand dessen eine Widerristhöhe von 62,36 cm (Haak) und 62,51 cm (Talkin) berechnet wurde (Tafel 4). Zwei weitere Metapodien ermöglichten die Berechnung von Widerristhöhen: 60,14 cm (H), 60,63 cm (T) bzw. 55,06 cm (H) und 56,62 cm (T). Im allgemeinen scheinen die berechneten Werte höher zu sein als jene von Obre II und sind denen aus dem griechischen Neolithikum, Maroslele Pana, Gornea — *Locurile Lungi* ähnlich.

Das Schlachten von Schafen/Ziegen unterscheidet sich von dem der Rinder. Überwiegend wurden Tiere bis zum 3. Lebensjahr geschlachtet (46,3%), für jene von 3—5 Jahren wurde ein Prozentsatz von 31,7% ermittelt und nur 21,9% wurden mehr als 5 Jahre gehalten.

Vom Schwein stammen 199 Knochenreste, von denen 50,2% sind Wildschweinknochen. Das Hausschwein war kleiner, seine Körpergrösse schwankt zwischen 58,8 und 76 cm., mit einen Durchschnittswert von 65,2 cm. Es wurde ein Individuum ermittelt, dessen Höhe 80,5 cm beträgt, das ein Übergangsexemplar charakterisieren könnte. Das Wildschwein war mittelgross. Die Körpergrössen betrugen 89,6—112,3 cm mit einen Durchschnittswert von 96,7 cm (Tafel 5 — metrische Daten).

Für das Hausschwein liegt der Prozentsatz der Jungtiere und jungen ausgewachsenen Tiere bei 70,5%, während den ausgewachsenen Individuen bloss 29,5% zufällt. Beim Wildschwein sind junge ausgewachsene Tiere und ausgewachsene Individuen überwiegend und betragen 82,3%, wobei bloss 17,5% den Jungtieren zufällt.

Dem Bestand von Rothirsch/Reh gehören 304 Knochenreste an, die meisten stammen vom Rothirsch (267 Reste). Die metrischen Daten (Tafel 6, 7) entsprechen denen des Rothirsches aus dem Neolithikum Jugoslawiens, sind aber kleiner als jene von Căscioarele (Tafel 6). Die Anwesenheit im Banat eines kleineren Rothirsch bestand's als im übrigen Territorium des Landes wurde im Studium über die Fauna des Epipaleolithikums aus dem Donautal hervorgehoben. Auf Grund der Untersuchung der Rumpf- und Gliedmassenskelette schätzt man ein dass 71,4% junge ausgewachsene/ausgewachsene Tiere waren und nur 28,6% Jungtiere. Vom Reh wurden 37 Reste bestimmt, 12 davon sind Hörner am Rosenstock, die im Grossteil von Tieren stammen die vom 1.—3. Lebensjahr gejagt wurden. Die wenigen Masswerte weissen auf einen Rehbestand hin, dessen Individuen nicht den Mittelwert jener von Căscioarele an Ausmassen übertrifft.

Die Gruppe „Andere Tierarten“ schliesst folgende ein: Hund, Wolf in A₁, Hund, Braunbär, Edelmarder, Dachs, Wolf, Biber, Wildesel in A₂ und Rotfuchs, Wildkatze in A₃.

Im Allgemeinen betrachtet, gibt es zwischen der Wirtschaft der Vinčiasiedlung von Gornea — *Căușita de Sus* und der von Moldova Veche-Rit (Starčevo-Criș Kultur) wesentliche Unterschiede. Das Rind wird intensiver ausgebeutet: 43,3% im Vergleich zu 36,6% bei Moldova Veche (Abb. 1). Was Schaf/Ziege betrifft, sind keine wesentlichen Änderungen zwischen den beiden Siedlungen zu bemerken. In Gornea wird den Hausschwein eine grössere Bedeutung zugemessen als dem Wildschwein. Wenn in Moldova Veche aus einen Prozentsatz von 19,2% (Haus- und Wildschwein, 7,7% den Hausschwein zufällt), sind in Gornea von 16,9% Schweine, 8,3% Hausschwein, also fast die Hälfte.

Auch in der Nutzung von Rothirsch sind Änderungen zu bemerken. In Gornea wurde er weniger gejagt (16,7%) im Vergleich zu Moldova Veche (26,9%).

Die Abb. 1 stellt die Entwicklung der Wirtschaft in der Phase A da.

Als Schlussfolgerung — die Wirtschaft der Vinčiasiedlung von Gornea—*Căușita de Sus* ist im Begriff denselben Weg zu gehen, den die Neolithische Wirtschaft in der Zeit der Boian und Gumelnița Kulturen beschritten hat. Sie kennzeichnet sich durch ein kleineres Interesse für Rothirsch/Reh, eine wachsende Bedeutung der Rinder und Stabilisierung der Ausbeutung von Schaf/Ziege, während das Schwein schwankenden Prozentsätze unterworfen ist.

VÎNĂTOAREA ÎN CURSUL PERIOADEI DE TRANZIȚIE DE LA EPOCA NEOLITICĂ LA EPOCA BRONZULUI PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Comunitățile din perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului s-au ocupat pe lângă ocupațiile principale cum erau cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice, cu vînătoarea, după cum o dovedesc numeroasele oase de animale sălbatice, strînse cu grijă prin săpăturile arheologice și studiate cu atenție de către specialiștii în paleofaună, în special de cei din colectivul de la Universitatea din Iași.

În lucrarea noastră ne vom ocupa cu problemele referitoare la practicarea vînătorii de către comunitățile din perioada amintită, biziindu-ne, cum este și firesc, atît pe datele semnalate de către arheologi în rapoartele lor preliminare de săpături și în diferite studii de sinteză, cît și în special, pe datele din lucrările specialiștilor în paleofaună, date pe care le vom sintetiza și interpreta din punct de vedere istoric, evident în strînsă corelație cu evenimentele istorice care s-au desfășurat în acea vreme.

Perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului a durat mai multe secole (parte în prima jumătate și parte în a doua jumătate a mileniului al III-lea î.e.n.) și este caracterizată prin producerea unei serii de mișcări de populație dinspre diferite direcții înspre ținuturile țării noastre. Drept urmare, s-au provocat numeroase frămîntări în sinul comunităților locale, în unele cazuri dislocarea lor și evident amestecuri de populație. Astfel, s-a ajuns cu timpul la formarea unor culturi noi, ai căror purtători au avut obiceiuri, ca și ponderea ocupațiilor deosebite de acelea ale predecesorilor lor.

Una din primele mișcări de populație produsă la începutul perioadei de tranziție a fost aceea dinspre ținuturile din vestul R. S. S. Ucrainiene în nordul Moldovei a unor comunități, nu prea numeroase, ale culturii numite a amforelor sferice¹. Acestea, treptat, s-au răspîndit în zona dintre Carpații Orientali și Siret pînă în Centrul Moldovei.

În privința purtătorilor culturii amforelor sferice se duc încă discuții între specialiști în ceea ce privește ponderea diferitelor ocupații din domeniul activităților lor economice. Documentarea din Moldova, oglindită pînă în prezent, prin seria de morminte cu cutii de piatră este foarte săracă, în general, în privința tuturor categoriilor de oase de animale. În

¹ Șt. Cucos, *Cultura amforelor sferice din depresiunea subcarpatică a Moldovei*, în: *MemAnt*, IX—XI, 1977—1979, 1985, p. 141—161.

ceea ce priveşte îndeletnicirea cu vînătoarea este menţionată o singură descoperire, anume într-un mormînt descoperit la Birgăoani (jud. Neamţ) aparţinînd culturii amforelor sferice s-au găsit dinţi de mistreţ² (servind drept podoabe) faptul este considerat ca o dovadă a practicării vînătorii, dar ca o ocupaţie cu totul secundară³.

Tot pe teritoriul Moldovei, în cursul perioadei de tranziţie, sînt documentate altele două culturi. Prima din ele numită Horodiştea, în ţinuturile din nordul provinciei şi cea de a doua numită Folteşti, în sudul ei. Din analiza oaselor de animale (adunate prin săpăturile arheologice din cîteva aşezări aparţinînd celor două culturi) făcută de specialiştii în paleofaună s-a ajuns la precizarea procentajelor privind, pe de o parte oasele de animale domestice crescute de membrii acelor comunităţi şi pe de altă parte a celor de animale sălbatice vîinate de ei. Pe baza datelor obţinute s-a ajuns la concluzia istorică anume că în cele două arii de răspîndire menţionate vînătoarea, ca ocupaţie, juca un rol secundar. Astfel, în aşezarea de la Horodiştea (jud. Botoşani) oasele de animale domestice reprezintă 70,41% din totalul oaselor, pe cînd cele de animale vîinate ajung numai pînă la 29,59%⁴. Situaţia este şi mai evidentă în ceea ce priveşte staţiunea de la Erbiceni (jud. Iaşi), din cadrul arealului aceleiaşi culturi, anume acolo oasele din prima categorie ajung pînă la 96,79%, pe cînd cele de animale vîinate numai pînă la 3,21%⁵.

Cu prilejul săpăturilor arheologice de la Horodiştea (jud. Botoşani) s-au strîns în total 473 oase de mamifere, din care 333 de animale domestice (=70,41% de la 39 indivizi=61,91%) şi 140 oase de animale sălbatice (=29,59% de la 24 indivizi=38,09%). Membrii acelei comunităţi vîinau, în principal, cerbi (74 piese=15,64% de la 8 indivizi=12,70%), apoi căprioare (39 piese=8,25% de la 5 indivizi=7,94%), procentual urmează iepurii (10 piese=2,11% de la 4 indivizi=6,35%), bourii (9 piese=1,91% de la 3 indivizi=4,76%), mistreţii (7 piese=1,48% de la 3 indivizi=4,76%) şi castorii (1 piesă=0,20% de la individ=1,58%)⁶.

Din analiza lotului de oase studiat rezultă că animalele erau vîinate în principal pentru carne (după cum o dovedesc oasele de: bouri, cerbi, căprioare, mistreţi, iepuri, cu sublinierea că de la bouri, cerbi, căprioare se obţinea mult mai multă carne decît de la celelalte specii de animale vîinate) şi mai puţin pentru blană (castorii şi desigur celelalte specii menţionate)⁷.

Atrage atenţia situaţia din cealaltă aşezare a culturii Horodiştea anume cea de la Erbiceni, de unde s-au scos la iveală 1 905 piese de la mamifere, din care 1 844 de la animale domestice şi numai 61 de la cele sălbatice. Membrii acelei comunităţi vîinau: în special iepuri (29 piese=1,52% de la 7 indivizi=4,06%), apoi cerbi (13 piese=0,68% de la 3 indivizi=1,74%), urmau procentual oasele de bouri (6 piese=0,32% de la 2 indivizi=1,17%), căprioarele (5 piese=0,26% de la 2 indivizi=1,17%), bursucii (6 piese=0,32% de la 2 indivizi=1,17%), mistreţii (1 piesă=

² Ibidem, p. 142.

³ Ibidem, p. 149.

⁴ S. Haimovici, *Caracteristicile paleofaunei din aşezările perioadei de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului din Moldova*, în *SCIVA*, 30, 1979, 1, p. 15.

⁵ Ibidem, p. 16.

⁶ Ibidem, p. 15.

⁷ Ibidem, p. 17.

$=0,06\%$ de la 1 individ $=0,59\%$) și vulpile (1 piesă $=0,06\%$ de la 1 individ $=0,59\%$)⁸.

Remarcăm un procentaj deosebit în raport cu situația de la Horodiștea, datorat probabil mediului natural diferit și mai ales cantității reduse a oaselor de animale vinate, dovadă că vânătoarea juca un rol cu totul secundar în activitatea membrilor comunității studiate⁹.

Pe baza analizei făcute acestor două loturi de oase, Sergiu Haimovici atrage atenția asupra faptului că speciile de animale sălbatice documentate prin oasele de la Horodiștea indică un proces avansat de defrișare, concluzie bazată pe „frecvența relativ înaltă a căpriorului și relativa abundență a resturilor iepurelui”¹⁰. În schimb, alte categorii de oase (de ex. cele de cerb) dovedesc că în zonă mai existau încă păduri întinse¹¹, spre deosebire de complexul de la Erbiceni, unde lotul de oase de animale studiat oglindește o altă situație anume aceea că pădurea a fost defrișată, în mare măsură, fapt indicat de prezența unui procent ridicat de oase de iepure¹².

Din datele referitoare la complexe de tip Foltești reiese că în sud-estul Moldovei vânătoarea a constituit o preocupare ceva mai intensă¹³.

Astfel, în așezarea de la Foltești oasele de animale domestice reprezintă 57% , iar cele de animale vinate 43% ¹⁴. În așezarea similară de la Stoicani (jud. Galați) procentajele sînt apropiate. Prima categorie de piese ajunge pînă la $64,45\%$ iar cea de a doua a oaselor de animale vinate pînă la $35,55\%$ ¹⁵.

Din arealul de răspîndire a culturii Foltești dispunem de datele referitoare la oasele de animale din stațiunile de la Foltești și de la Stoicani.

Din așezarea de la Foltești provin două loturi de oase. Un lot a fost strîns prin săpăturile din 1950 în cadrul căruia sînt reprezentate următoarele specii: predomină cerbul (30 piese $=15,71\%$ de la 5 indivizi $=11,90\%$), urmează mistrețul (20 piese $=10,46\%$ de la 4 indivizi $=9,52\%$), bourul (8 piese $=4,20\%$ de la 3 indivizi $=7,14\%$), vulpea (3 piese $=1,57\%$ de la 2 indivizi $=4,76\%$) apoi culanul (2 piese $=1,05\%$ de la 1 individ $=2,39\%$), mai puțin reprezentate erau căprioara, castorul și lupul (fiecare cu cîte 1 piesă $=0,52\%$ de la cîte un individ $=2,39\%$)¹⁶. Cel de al doilea lot de oase de animale sălbatice provenit din aceeași stațiune, scos la iveală prin săpăturile din 1971—1972 este de aproape șase ori mai mare decît cel descris. Se cuvine subliniat că ordinea procentuală a principalelor specii de animale vinate este aceeași ca și în cazul lotului prezentat. Ordinea este următoarea: predomină cerbul (189 piese $=24,05\%$ de la 15 indivizi $=17,86\%$), urmează mistrețul (62 piese $=7,89\%$ de la 7 in-

⁸ *Ibidem*, p. 18.

⁹ *Ibidem*, p. 17.

¹⁰ *Ibidem*, p. 19.

¹¹ *Ibidem*, p. 19.

¹² *Ibidem*, p. 19.

¹³ *Ibidem*, p. 13.

¹⁴ *Ibidem*, p. 13.

¹⁵ *Ibidem*, p. 14.

¹⁶ *Ibidem*, p. 12.

divizi=8,33‰), bourul (43 piese=5,47‰ de la 6 indivizi=7,15‰), cula-nul (21 piese=2,67‰ de la 4 indivizi=4,76‰), vidra (=3 piese=0,38‰ de la 2 indivizi=2,38‰), iepurele (2 piese=0,25‰ de la 2 indivizi=2,38‰), vulpea (2 piese=0,25‰ de la 1 individ=1,19‰) și pisica sălbatică (1 piesă =0,13‰ de la 1 individ=1,19‰)¹⁷.

Din aşezarea de la Stoicani provine un lot mic de oase de animale şi de aceea, în cadrul lui, dintre animalele vîinate sînt reprezentate numai următoarele specii: mistreţul (10 piese=22,22‰ de la 3 indivizi=18,75‰), apoi cerbul (4 piese=8,89‰ de la 2 indivizi=12,50‰) şi bourul (2 piese= =4,44‰ de la 1 individ=6,25‰)¹⁸.

Din analiza comparativă a datelor menţionate rezultă concluzia că pur-tătorii culturii Folteşti, vîinau mai cu seamă pentru carne, după cum o do-vedesc oasele de copitate de talie mare şi mai puţin pentru blană¹⁹.

Pe baza seriei de specii de animale sălbatice reprezentate se poate spune că în timpul perioadei de tranziţie de la epoca neolitică la epoca bronzului în zona aşezărilor de la Folteşti şi Stoicani, din sud-estul Mol-dovei se găseau masive forestiere mari şi că acţiunea de defrişare a fost încă slabă²⁰ fapte dovedite prin „frecvenţa înaltă a cerbului şi mistreţu-lui, prezenţa pisicii sălbatice şi chiar a castorului”²¹. De asemenea, se cuvine subliniaţă prezenţa oaselor de culan în aşezarea de la Folteşti²².

În sud-estul ţării în acea perioadă se desfăşura evoluţia comunităţilor culturii Cernavoda II. Din păcate, majoritatea oaselor de animale strînse în cursul săpăturilor din complexul corespunzător din aşezarea de la Cer-navoda, s-au pierdut în timpul transportului²³. Din lotul mai modest pă-strat s-au putut determina numai unele oase de cerb şi de bour²⁴, oricum este o dovadă sigură a faptului că purtătorii culturii vîinau cerbi şi bouri²⁵, evident, în special pentru carne.

Aproximativ în aceeaşi vreme Dobrogea, o mare parte din Muntenia şi Oltenia au fost locuite de purtătorii culturii Cernavoda III, care s-a format pe fond Cernavoda I. Nu dispunem de un studiu referitor la oa-sele de animale descoperite în aşezarea Cernavoda III de pe Dealul Sofii, de lângă Cernavoda, dar într-o lucrare despre complexe tîrzii de lângă Cernavoda sînt prezentate unele date semnificative despre animalele vî-nate. Considerăm că majoritatea speciilor menţionate în acel studiu au fost vîinate şi de către membrii comunităţii aparţinînd culturii Cernavoda III. Este vorba de următoarele specii: castor, vulpe, mistreţ, cerb, căprioară, bour²⁶. Ne lipsesc datele despre oasele şi speciile documentate în alte complexe similare.

¹⁷ *Ibidem*, p. 13.

¹⁸ *Ibidem*, p. 14.

¹⁹ *Ibidem*, p. 14.

²⁰ *Ibidem*, p. 19.

²¹ *Ibidem*, p. 19.

²² *Ibidem*, p. 19.

²³ D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, *Cultura Cernavoda II aşezarea din secto-rul b de la Cernavoda*, în *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 376.

²⁴ *Ibidem*, p. 376.

²⁵ P. Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul tîrziu şi perioada de tranziţie spre epoca bronzului*, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 40.

²⁶ S. Haimovici, *Răspîndirea unor specii de mamifere în epoca bronzului (mil. II î.e.n.) pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *Studii şi cercetări de bio-logie*, Seria zoologie, 20, 1968, nr. 3, p. 302, tabelul 2.

În a doua parte a perioadei de tranziție, pe teritoriul Olteniei, în Banat, Crișana și Transilvania sînt documentate numeroase așezări ale purtătorilor culturii Coțofeni.

Datele referitoare la practicarea vînătorii sînt puține. În diferite lucrări despre astfel de așezări sînt menționate numai oasele de animale, fără precizarea categoriei și speciilor. Uneori sînt amintite unelte lucrate din corn de cerb reprezentate în diferite stațiuni prin numeroase săpăligi (de exemplu la: Sebeș „Rîpa Roșie”²⁷; Ostrovu Simian²⁸) și unele piese făcute din colți de mistreț²⁹.

Într-o serie de așezări din vestul țării este reprezentată și cultura Baden, ai cărei purtători s-au ocupat și cu vînătoarea. S-au vînat, în ordine procentuală: cerbi, căprioare, urși și mistreți. Din coroane de cerb se făceau săpăligi (cum sînt de ex. cele de la Pișcolt)³⁰. Dinții de mistreț uneori erau prelucrați și folosiți ca amulete³¹.

Comunitățile din perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului practica vînătoarea la fel ca și acelea din epoca neolitică, în principal cu arcul și săgeata, apoi cu sulița. Atît vîrfurile de săgeată, cît și cele de suliță erau făcute din silex și aveau de obicei forma triunghiulară. Un alt mod, probabil, de a vîna în perioada studiată a fost acela de a prinde animalele cu capcana de diferite feluri.

Datorită faptului că multă vreme în arheologia noastră s-a acordat prea puțină atenție resturilor de faună veche, care au totuși importanță istorică nu numai pentru precizarea unor ocupații cum erau: creșterea animalelor domestice și vînătoarea, cu implicații în modul de trai, ci și în ceea ce privește definirea unor elemente importante ale mediului natural din zona și perioada respectivă, dispunem de relativ puține loturi pe oase și de date despre practicarea vînătorii în cursul perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului. Majoritatea datelor de pînă acum se referă la descoperiri făcute pe întinsul Moldovei și mai puțin la cele din alte provincii istorice ale țării noastre.

Datorită puținelor date pe care le avem, nu sîntem în măsură să analizăm situația pe ansamblul țării în privința practicării vînătorii de către membrii comunităților diferitelor culturi din perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului. O astfel de analiză — în stadiul actual al cercetărilor se poate face numai pentru Moldova, ceea ce de altfel a fost făcut din punctul de vedere al paleofaunei de către prof. Sergiu Haimovici.

Din datele publicate pînă acum rezultă că pe întinsul Moldovei, în cadrul celor două areale culturale Horodiștea și Foltești sînt situații deo-

²⁷ Al. Aldea, *Așezarea Coțofeni de la Rîpa Roșie-Sebeș*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 95.

²⁸ D. Berciu, *Arheologie preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 79.

²⁹ P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 8.

³⁰ P. I. Roman și I. Némethi, *Cultura Baden în România*, București, 1978, p. 23.

³¹ *Ibidem*, p. 24.

sebite, semnificative în privința raportului dintre practicarea creșterii animalelor domestice și a vânătorii de către membrii acelor comunități. În timp ce în aria de răspândire a culturii Horodiștea procentajul oaselor de animale vinate variază între 3 și 30%, oglindind o preocupare cu totul secundară pentru vânătoare în zona așezării de la Erbiceni și respectiv o practicare mult mai intensă a creșterii animalelor domestice în aceeași zonă. În schimb, în aria culturii Foltești, procentul oaselor de animale vinate a fost de 35—43% care duce la concluzia că membrii acelor comunități se ocupau destul de intens cu vânătoarea, dacă avem în vedere faptul că la Foltești numărul oaselor de mamifere sălbatice ajunge pînă la aproape 50% din totalul oaselor adunate.

Ținînd seama de documentarea actuală se poate arăta în concluzii că în aria culturii Horodiștea, deci în nord-estul Moldovei, membrii comunității de la Horodiștea vînau în ordine procentuală: cerbi, căprioare, iepuri, bouri, mistreți și castori, iar cei de la Erbiceni vînau: iepuri, cerbi, bouri, bursuci, căprioare, mistreți și vulpi. În schimb, în sudul Moldovei în aria de răspândire a culturii Foltești membrii comunității din așezarea de la Foltăști vînau: cerbi, mistreți, bouri, culani, căprioare, vidre, iepuri, castori, vulpi, lupi și pisici sălbatice, iar cei din stațiunea de la Stoicani (de unde s-a strîns un lot de oase modest) vînau: mistreți, cerbi și bouri.

Pentru celelalte arii culturale documentarea este sigur incompletă, cu toate acestea se poate aminti că purtătorii culturii Cernavoda II vînau cerbi și bouri, pe cînd cei ai culturii Cernavoda III vînau: cerbi, căprioare, mistreți, bouri, vulpi și castori. Despre membrii comunităților culturii Coțofeni știm numai că vînau cerbi și mistreți, iar vecinii lor dinspre vest, din aria culturii Baden, vînau cerbi, căprioare, urși și mistreți.

Din datele înșirate privind ordinea procentuală a speciilor de animale vinate rezultă concluzia istorică, valabilă pentru cea mai mare parte din teritoriul țării noastre că purtătorii culturilor din perioada de tranziție vînau mai cu seamă pentru carne și mai puțin pentru blană.

În stadiul actual al cercetărilor se poate arăta că membrii comunităților din diferite culturi din perioada de tranziție de pe teritoriul României au vînat animale sălbatice aparținînd următoarelor subgrupe:

1. Rodentia:

— Familia *Leporidae*, speciile: iepure (*Lepus europaeus* L.), Castor (*Castor fiber* L.).

2. Carnivora:

— Familia *Mustelidae*; speciile: vidra (*Lutra lutra* L.), bursuc (*Meles meles* L.).

— Familia *Canidae*, speciile: vulpe (*Vulpes vulpes* L.), lup (*Canis lupus* L.), urs (*Ursus arctos* L.).

— Familia *Felidae*, specia: pisică sălbatică (*Felis silvestris* Schreb.)

3. Artrodactyla:

— Familia *Suidae*, specia: mistreț (*Sus scrofa ferus* L.).

— Familia *Cervidae*, speciile: cerb (*Cervus elaphus* L.), căprioara (*Capreolus capreolus* L.).

— Familia *Cavicornia*, specia: bour (*Bos primigenius* Boj.).

— Familia *Equidae*, specia: culan (*Equus hemionus*).

În total sînt deci documentate pînă acum numai 13 specii. Fără îndoială că erau vîinate și alte specii de animale, ale căror oase pînă în prezent, încă nu s-au găsit prin săpăturile din așezările din perioada studiată.

Din punct de vedere istoric se cuvine menționat faptul că unele specii de animale amintite au dispărut cu totul din fauna țării noastre (așa sînt: bourii, castorii și culanii), altele datorită activității omenești și mai ales datorită defrișărilor, au fost nevoite să se retragă spre ținuturi mai ferite (așa sînt de ex.: cerbii, căprioarele).

Ținînd seama de precizările făcute de specialiștii în paleofaună sîntem în măsură să cunoaștem și unele caracteristici ale mediului natural, din împrejurimile așezărilor menționate, din acea vreme, deoarece fiecare specie de animale sălbatice, din cele vîinate de membrii comunităților din perioada de tranziție, trăia într-un anumit mediu natural specific. Într-un studiu apărut cu mai mulți ani în urmă, clar, în această privință se arată că „cerbul, pisica sălbatică și mai puțin mistrețul ne atestă prezența unor masive forestiere mari și închegate, căpriorul și chiar bourul a unor liziere și rariști cu mult subarboret, iepurele existența de spații denudate, iar culanul întinse zone ierboase de tip stepic”³².

Cu aceasta, încheiem lucrarea noastră în care am sintetizat și am căutat să interpretăm din punct de vedere istoric datele despre practicarea vînației de către membrii comunităților aparținînd culturilor din perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului pe teritoriul României.

EUGEN COMȘA

LA CHASSE PENDANT LA TRANSITION DE L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE À L'ÂGE DU BRONZE SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

(Résumé)

L'auteur expose des considérations d'ordre historique concernant la chasse telle qu'elle a été pratiquée à la période désignée par le titre. Cette synthèse-ci constitue le résultat de l'analyse portée sur des échantillons fauniques prélevés de stations de Bîrgăoani (la culture des amphores sphériques), Erbicieni, Horodiștea, Stoicani (la culture Horodiștea-Foltești), Cernavodă (la culture homonyme — phases II-e et III-e). Il suit une énumération succincte des espèces pourchassées par les porteurs des cultures Coțofeni et Baden et on y rejoint une esquisse du biotope (en reconstitution) de la période historique étudiée.

³² S. Haimovici, op. cit., în SCIV, 30, 1971, 1, p. 19.

CERCETĂRI ETNO-ARHEOLOGICE ȘI SONDAJE ÎN MUNȚII BANATULUI (1986)

în memoria lui Adalbert Vető

Cercetările etno-arheologice

Cercetarea istoriei Banatului este în prezent țelul și visul unor colective tinere de cercetare a căror vîrstă abia dacă a împlinit un sfert de veac. Printr-o muncă asiduă, intensă, printr-o adîncă specializare, prin crearea unor colective de cercetare de înaltă ținută științifică numeroase bunuri din patrimoniul cultural național au fost scoase din gîle și prin priceperea și hărnicia descoperitorilor au început să grăiască. Pentru fiecare domeniu al istoriei și arheologiei s-au scris zeci de rapoarte, studii analitice și de sinteză. Teze de doctorat și monografii, reviste editate, culegere de bibliografii, colecțiile create stau astăzi mărturie ale trecutului, fiind pietrele de temelie ale istoriei naționale. Acest edificiu deja ridicat trebuie terminat și finisat pentru a fi lăcaș de educație al viitoarelor generații. În acest proces de finisare, cercetarea ajunsă la maturitate, caută să realizeze o lucrare cît mai durabilă. Partea cea mai grea a cercetării este de a abstractiza rezultatele. În acest proces și stadiu vine rîndul de a analiza teoria pe care s-a bazat cercetarea, interpretarea. Carențele cercetării se observă atunci cînd interpretăm datele de care dispunem. Multe din teoretizările pe care le facem, în preistorie, în general, se bazează pe observații etnografice și studii etnologice făcute la finele secolului trecut și începutul secolului nostru, provenind din țările tropicale, ecuatoriale, unde, însă, există un alt ecosistem.

Din lipsa unor izvoare scrise singura posibilitate de teoretizare este analogia etnografică, etnologică pentru o serie de ocupații și meșteșuguri. Există însă și meșteșuguri tradiționale ce împlinesc, în Europa și Orientul Apropiat, mai multe milenii. Etno-arheologia vine tocmai să cerceteze prezentul pentru analogiile din trecut, analizează pe teren și studiază societățile tradiționale, compară apoi interpretările arheologice cu analogiile societăților prezente azi¹. Este un tip de muncă nou care presupune din capul locului o cercetare cu caracter mai larg. Scopul ei este de a examina și a dezvolta analogizarea (analogia stă la baza comparației și reprezintă un anume grad de similaritate, de aproximare), de a aduna date etnografice pentru interpretarea arheologică. Omul viitorului va avea o bază documentară largă ceea ce îi va permite să devină multidisciplinar. Această bază de date trebuie să o realizăm în prezent, printr-o cît mai largă interdisciplinaritate.

¹ I. Hoddler, *The Present Past*, London, 1982, p. 17 și urm.

Dacă zonele joase, fertile, bogate, au oferit condiții prielnice tuturor subsistemelor etno-culturale, lăsând bogate urme de cultură materială, zonele înalte își au și ele istoria lor, istorie la fel de milenară, la fel de strălucitoare, ajunsă la apogeu în epoca dacică, din istoria pământului românesc.

Istoria munților și în special al celor din Banat este mai puțin cunoscută. Geologii, geografii, botaniștii², etnografii, sociologii au bătut munții cu piciorul pentru bogățiile lor, pentru frumusețile lor, pentru locuitorii lor, pentru viața lor, pentru relațiile sociale existente, etc. Arheologii însă mai puțin, aceasta și pentru că legile munților sînt mai aspre, mai dure, dar nu lipsite de finețe, sensibilitate și frumusețe. Organizarea unor tabere de săpături și de cercetare arheologică în munți este dificilă.

Ideea de a cerceta munții ne-a venit în urmă cu cca un sfert de veac (din perioada de pionierat), cînd citeam pe o hartă (Gh. Lazarovici), împreună cu O. Răuț și „Vetö Baci“ (Albert Vető) despre *Pădurea Grădiștii*, *Pietrele Scrise* sau ne-au fost aduse cioburi preistorice de pe *Cuca*, toate pe coastele dinspre Bîrzava ale masivului Semenik. Descoperirea unei construcții la *Groposu*, în urmă cu 10—12 ani, ne-a pus în dificultate cu atribuirea rolului funcțional și datarea. Astăzi aceasta nu mai este o problemă rolul de stînă este sigur, iar perioada de funcționare a fost la sfîrșitul sec. XVIII început de XIX. Tezaurile de la Cuptoare — *Piatra Albă* și Verendin, despre care primisem informații ne îndemneau să plănuiam cercetări în zonele înalte. Acestea s-au realizat, însă, mai tîrziu.

În anul 1981, în Grecia, la Xanthi, împreună cu prof. John Nandriș de la Universitatea din Londra, plănuiam realizarea unor expediții cu caracter etno-arheologic și în zonele înalte din Banat. Zona aleasă a fost în vecinătatea Șantierului arheologic de la Cuptoare, în Munții Cerna Virf. Zona era ideală. Munții nu erau prea înalți (cca 1 200 m), căile de acces erau relativ ușoare. Urme arheologice erau semnalate cu o jumătate de veac înainte, de către prof. D. Berciu³. În vecinătate se găsea o zonă etnografică ce păstra caracteristicile și tradițiile montane vechi; Cornereva se oferea, deci etno-arheologiei cu posibilitatea studierii unor societăți tradiționale.

Începute în anul 1982 printr-o recunoaștere pe muntele Cerna Virf, la *Piatra Ilișovii*⁴ și a unor periegeze în zonă, sau cercetări de colecții școlare în anul 1983 a fost organizat un colectiv mai larg româno-englez.

Cercetarea și-a propus următoarele probleme:

- 1) Constituirea unor colective interdisciplinare largi de arheologi, etnografi, istorici, naturaliști etc.⁵
- 2) Înregistrarea tuturor obiectivelor etno-istorice de pe munte, pînă la o anumită altitudine unde locuirea avea un caracter sezonier⁶.

² M. Olaru, *Bibliografia Banatului, Științele Naturale, Caiete Banatica*, 6, Reșița, 1978.

³ D. Berciu, *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu Severin*, în *Materiale*, I, 1953, p. 590, nr. 12.

⁴ Cercetări întreprinse cu Ani Zerves în vederea stabilirii unor zone pentru tabăra arheologică și a traseului pentru aprovizionare pornind de la tabăra arheologică de la Cuptoare organizată de O. Bozu.

⁵ În cadrul colectivului făceau parte: Gh. Lazarovici; O. Bozu; I. Opreș; D. Țicu; Z. Kalmar; Rudolf Gräf; C. Bagozki; M. Taban; L. Gaga; G. El Susi.

⁶ Cercetarea s-a limitat la zona aflată peste 900 m altitudine pînă unde sînt doar sălașe sau sălașe-stîne.

3) Săparea în paralel a unor obiective arheologice și istorice, unele în vecinătatea obiectivelor în funcțiune⁷.

4) Stabilirea unor chestionare pentru adunarea datelor în vederea prelucrării automate⁸.

5) Aplicarea unor principii și metode moderne de investigare, analiză și prospectare⁹.

6) Constituirea unei baze de date pentru calculator. Ocupațiile.

7) Romanitatea Orientală.

Din aceste lucruri pe care ni le-am propus unele am reușit să le dezvoltăm, altele au rămas în faza incipientă. A fost adunat un bogat material documentar. Rezultatele la care am ajuns sub aspect arheologic sînt modeste dacă le comparăm cu cele dintr-o săpătură obișnuită, dintr-o zonă de cîmpie. Privite însă după scara de comparație de la munte, ele ne deschid noi drumuri și căi de investigare.

O scurtă dare de seamă asupra cercetărilor este necesară, deși nu au fost finalizate multe din obiectivele pe care ni le-am propus.

A) *Munții Cerna Vir*¹⁰. Important masiv muntos ce încheie spre vest hotarul Cornerevei. La nord este mărginit de Valea Hidegului la a cărei gură se găsește castrul de la Teregova, iar la sud de Belareca la a cărei guri este castrul de la Plugova. Ambele pîrîuri înaintază venind din inima munților. Au fost cercetate 70 de obiective etno-arheologice între care 2 așezări preistorice (*Piatra Ilișovii* și *Terasa Calului*) aflate la altitudinea de 1200 și respectiv la 700 m. Între celelalte obiective amintim; ruine, stîne, adăposturi sub stînci, apărători de vînt, grajduri montane, semne, drumuri și valuri de hotărnicii, păduri cu însemnări de-ale cioabanilor, livezi de cireși, zone cu zăcăminte cuprifere, căi de acces. S-au făcut săpături¹¹: în așezarea de la *Piatra Ilișovii*, cea mai înaltă locuire Coțofeni din Banat și poate din țară și la o stîină, în interiorul colibeii (stîina lui Grecu). Pe baza cercetărilor efectuate în masivul Cerna Vir se desprind cîteva concluzii:

1) Locuirea muntelui are un caracter sezonier. În timpul sezonului

⁷ Cazul obiectivelor de la *Piatra Ilișovii* și *Stîina lui Grecu*.

⁸ Chestionarele aveau mai multe variante fiind grupate după: prelucrarea materialului arheologic; fișa de stațiune; fișa pentru ceramică; fișa pentru obiecte de piatră, lut, os (vezi Z. Kalmar, *Prelucrarea materialelor arheologice cu computerul din sistemul BAZARH*); prelucrarea materialului etnografic, etnologic, etnoarheologic; diferite variante de chestionare de lucru nedefinitivate. În esență s-a urmărit ca aceste chestionare să poată fi integrate în sistemul național F.A.E. al C.C.E.S.

⁹ Investigație geografică și geologică; analize pedologice; fizico-chimice; prospectări cu magnetometru cu protoni și cu raze gamma. Aplicațiile au fost în diferite zone pentru a obține rezultate cît mai veridice și pentru ca interpretarea să fie cît mai aproape de realitate V. Morariu — M. Jalobeanu, în *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, s.t. Pent: prelucrări vezi mai jos notele 18—21.

¹⁰ D. Berciu, *op. cit.*, pentru urmele arheologice. Cercetări etnoarheologice au fost întreprinse în 1982 (Gh. Lazarovici și A. Zervesch); 1983 echipa româno-engleză (români: Gh. Lazarovici — resp., I. Uzum — coordonator, O. Bozu — resp. adj., Z. Kalmar — resp. adj., Livia Periș — secretar, Fr. Resch — tehnician, D. Ursuț — topograf, M. Tăban — etnograf; englezi: J. Nandriș — coordonator, și doi tehnicieni). Cercetările au continuat și în anii următori în echipe de români sau mixte (1986).

¹¹ Săpăturile au fost supravegheate de Z. Kalmar și Fr. Resch. Raport Gh. Lazarovici — Z. Kalmar, *Săpăturile arheologice de la Piatra Ilișovii, II* (1985), în *Analele Banatului*, II, s.t.

rece toate obiectivele sînt părăsite peste altitudinea de 700 m. Într-un singur complex (la un sălaș) o bătrînă a locuit și peste iarnă.

2) Construcțiile din vremea culturii Coțofeni, adăposturile dintre stînci sau în fisuri nu ofereau condiții de locuit în sezonul rece. Nu s-au găsit nici vetre de durată. Numărul de vetre din pietre, cu puține urme de cărbune indică locuiri temporare.

3) Cercetarea sistematică a unor întinse suprafețe din zonă, a teraselor sau promontoriilor potrivite pentru locuiri Coțofeni pe ambii versanți ai muntelui și a zonelor joase din vecinătatea muntelui au arătat că cea mai apropiată așezare de durată, cu mai multe nivele, din faza a III-a a culturii Coțofeni, ar fi cea de la Băile Herculane — *Grota Hoților*¹².

4) Ocupațiile locuitorilor de la *Piatra Ilișovii* sînt legate de creșterea animalelor, vînătoare și agricultură (pe terasele joase aflate între 500—1 000 m distanță = de exemplu *Terasa Calului*¹³).

5) Prelucrarea cuprului se făcea pe loc dovadă fiind urmele de zgură de cupru și bobițele de cupru topit, topoarele-ciocan din piatră, rîșnițe și zdrobitoare folosite la pisarea minereului cuprifer¹⁴. Urmele de metal sînt în nivelele superioare, de fază III, în prima parte nefiind cunoscute la acest orizont elemente Vučedol. Prelucrarea este accidentală, nefiind vorba de o metalurgie propriu-zisă. Pentru aceste materiale nu avem deocamdată analize spectrografice. Între uneltele de cupru descoperite amintim mai mult sule și un topot-plat¹⁵.

6) La *Piatra Ilișovii* locuia întreaga comunitate în vremea sezonului cald. S-au găsit unelte ce arată meșteșuguri și ocupații practicate de femei (tors, țesut, împletit) exemplificate prin fusaiole, răsucele, mărgele, biberoane sau jucării pentru copii.

7) Ca o observație surprinzătoare amintim existența unei furci de lemn la obiectivul 3, aflat la cca 300 m de așezare, ce are motive decorative identice cu cele de pe ceramica Coțofeni. Motivul a fost, desigur, inspirat din modelele ceramicii de aici, terenul de pășunat al vitelor celui care a confecționat furca era la *Piatra Ilișovii* (sau poate este un fenomen de convergență).

8) Materia primă pentru rîșnițe a fost adusă din albia pîrului Mehădica sau din valea Cernei, aflată la cca 6—10 km distanță.

9) Uneltele din piatră cioplită sînt lucrate din roci locale, dar unele — cum sînt cele din obsidian — sînt aduse de la distanțe foarte mari¹⁶.

10) Săpăturile la stîna lui Grecu, în colibă au dat la iveală un material arheologic variat (cuie, potcoave, fragmente ceramice). Podina colibei a prezentat o stratigrafie foarte dinamică. Săpătura nu a fost extinsă deoarece era vorba de un simplu sondaj. Nu s-a ajuns la baza stratului deoarece era necesară prezența unei echipe specializate.

¹² Privind stratigrafia și importanța vezi P. Roman, în *Dacia* XV, 1971, p. 41—76; bibliografie completă la R. Petrovsky, în *Banatica*, II, 1973, p. 386—387 și notele 4—6.

¹³ Terasă cu urme arheologice sporadice.

¹⁴ S-au găsit un număr mare de rîșnițe și zdrobitoare care puteau servi și acestui scop.

¹⁵ Pièces neanalizate încă chimic.

¹⁶ Ipoteză ce trebuie verificată cu alte modele de ceramică pentru a se vedea dacă asemănarea nu este cumva rezultatul unei convergențe.

11) Stînele în funcție, în majoritatea lor au o vechime de peste 150—200 ani. Există însă tipuri de stîne mai vechi, două din aceste tipuri: a) cele în formă de potcoavă și cele circulare vor necesita o atenție deosebită deoarece ele reprezintă tipul medieval de stîină; b) cele circulare din care una cu bolta de piatră este un tip foarte vechi. Ele se întîlnesc în lumea sudică, la Vlahii din Grecia, dar și așezările neoliticului aceric de la Kirokithia¹⁷ și aceia crescători de oi și de capre.

B) *Muntele Cozia*. Au fost înregistrate un număr de 14 obiective. Situația tipurilor de stîină este ușor diferită, mai ales la cele vechi, cele noi au aceeași tipologie ca și cele de la Cerna Vîr.

C) *La Pietrele Albe* au fost înregistrate 8 obiective, ridicîndu-se cîteva planuri. Zona este deosebit de importantă dată fiind prezența unor trecători spre Bazinul superior al Cernei. Denumirea de „Pietrele Albe” vine de la zăcămintul de cuarțit de foarte bună calitate care clivează în forme naturale ce pot fi folosite cu mare ușurință prin cîteva intervenții doar, la confecționarea uneltelor din paleoliticul cuarțitic sau din cultura Schela Cladovei. Problema aceasta trebuie cercetată amănunțit.

D) *Muntele Prislop*. Au fost înregistrate 13 obiective avînd caracteristici aparte. Arhitectura stînelor vechi este deosebită față de cele de pe Cerna Vîr. Între tipurile vechi sînt însă unele comune pentru toate zonele. În graiul oamenilor și în port sînt influențate oltenești. Nu știm încă dacă și în planul stînelor se vor putea sesiza diferențieri provinciale.

E) *Muntele Olanu*. Au fost înregistrate cca 25 de obiective. Tot aici a fost identificat și vechiul hotar dintre Țara Românească și Imperiul Habsburgic. Au fost adunate observații de natură istorică. Deosebit de interesante au fost însă diferențierile sesizate în tipurile de stîne. Cele din vest au un caracter obștesc, cele din est au fost ridicate, după același plan de Ocolul Silvic și reprezintă un orizont recent. Sînt însă puține stîne vechi. Pe platoul muntos au fost semnalate fundațiile sau baza unei stîne foarte vechi, ceea ce ar necesita un studiu aparte.

F) *La Rîul Șăs (Ses)* au fost înregistrate 11 obiective etnoarheologice. Colibele de aici, din piatră, poartă numele de „bordeie” (borgeie). A fost înregistrat însă și un bordei propriu-zis. Nu am reușit să identificăm cui a aparținut și cînd a fost părăsit. Avem însă informații de la familii din Cuptoare (Teregovan Andrei) că în urmă cu cîțiva ani s-au mai locuit astfel de bordeie. Locuirea la bordeie este sezonieră și se află la cca 50 km distanță de sat.

G) *Rudărica*. Au fost înregistrate 3 obiective, cercetarea s-a limitat doar la observații de natură etnografică la 1 obiectiv, o așezare Coțofeni de pe dealul Cioaca și în zona Rudăria, Pîrlipăț și Bozovici au fost studiate cîteva fierării și ateliere de cîldărari pentru a urmări unele elemente din tehnologia prelucrării aramei.

În Banat au fost cercetate și alte zone de interes etnoarheologic, ca Valea Vicinului, rezultatele obținute vor fi prezentate în alte studii de sinteză.

¹⁷ Obsidianul nu a fost încă analizat. Cele mai apropiate surse sînt însă în Munții Bükk; vezi J. Nandriș, în *Buletin*, 12, 1975, p. 71—94; Idem, în *I. Arch. Science*, 4, 1977, p. 207—219; Idem, în *Journal I. Arch. Science*, 11, 1984, p. 183—212.

Sondajul arheologic de la Piatra Ilișovii, com. Cornea

Săpăturile arheologice de la Piatra Ilișovii au avut ca obiectiv cercetarea unei așezări Coțofeni aflată la mare altitudine (1 180 m), au continuat în a doua jumătate a lunii iulie. Secțiunea S₁ deschisă în 1983¹⁸ a fost extinsă cu încă 10 m (cinci carouri de 2 m), zona cercetată măsurînd în prezent 64 m².

Observațiile stratigrafice nu s-au schimbat față de cele din anii precedenți, adîncimea maximă la care apare sterilul este la —1 m nu la —1,2/1,4 m ca în campania precedentă¹⁹. În carourile 11—15 nu au fost sesizate urme de locuințe sau complexe, fiind doar cîteva aglomerări de material ceramic ce marcau probabile nivele de călcare. Stratigrafia este următoarea: (fig. 1): 0—0,15 m strat de humus recent cu urme arheologice: — 0,15—0,3 m strat negru, cenușos, pietre; — 0,3—0,5 m strat cenușos cu materiale Coțofeni III; 0,5—0,6 m strat galben, cenușos; — 0,6—0,7 m strat galben, cenușos cu multe materiale ceramice Coțofeni III; — 0,7—0,8 m negru-brun, lutos, cu ceramică Coțofeni II/III; — 0,8—0,9 m strat gălbui, cu ceramică Coțofeni II; — 0,9—1 m pietricele și lut argilos, cu urme sporadice Coțofeni II, ușoare albieri.

Materialul arheologic recoltat în timpul săpăturilor este foarte bogat și variat.

Obiectele din lut sînt numeroase constînd mai ales din fusaiole, descoperite în toate nivelele de săpare (—0,2; —0,3; —0,4 (3); —0,5 (2); —0,6; —0,7 m) (fig. 2/10—15; 1/A) și fragmente de linguri (fig. 2/6) sau cozi de linguri (la —0,2; —0,6; —0,7 (2); —0,8; —0,9 m) (fig. 1/A).

Utilajul litic este reprezentat prin cîteva lame și răzuitoare din silex (fig. 2/3—4); un cuțit (Krummäser de piatră) (fig. 2/7); fragmente de topoare din piatră (fig. 2/1, 8; și la —0,6; —0,7; —0,8 m); un fragment de topor perforat (fig. 2/2) și cîteva zdrobitoare.

La adîncimea de —0,6 m, în caroul 11, a fost descoperit un *ac din cupru*, în secțiune rotund. Alte obiecte din metal, în anul acesta nu au apărut.

În stratul cenușos, la aceeași adîncime, au fost găsite cîteva fragmente de *oase de animale*, care împreună cu oasele de pasăre descoperite în campania din 1983 constituie singurele urme faunistice din această așezare (fig. 1/A).

Ceramica, reprezentată printr-un număr foarte mare de fragmente (7 094 bucăți) a fost în totalitate spălată și prelucrată pe baza unor chestionare speciale. Datele culese au fost prelucrate cu ajutorul calculatorului. Descrierea ceramicii s-a făcut pe baza unor cataloage de factură, forme, ornamente și după dimensiuni. O parte din materiale au fost păstrate, inventariate și desenate. După două săptămîni de muncă materialul a fost integral descris. Prelucrările realizate pînă în prezent sînt statistice pentru categorii ceramice și ornamente. În urma studierii graficului, întocmit pe baza prelucrărilor automate (112 secunde), s-a constatat o creștere substanțială a raportului dintre ceramica fină și cea

¹⁸ Gh. Lazarovici — Z. Kalmar, în *Analele Banatului*, II, 19, fig. 14, s.t. Din colectivul de cercetare din 1986 au mai făcut parte: Z. Vinčez, V. Egri, Mihai și Bogdan Ciortea, K. Vass și Z. Ogruțan.

¹⁹ *Ibidem*, fig. 2.

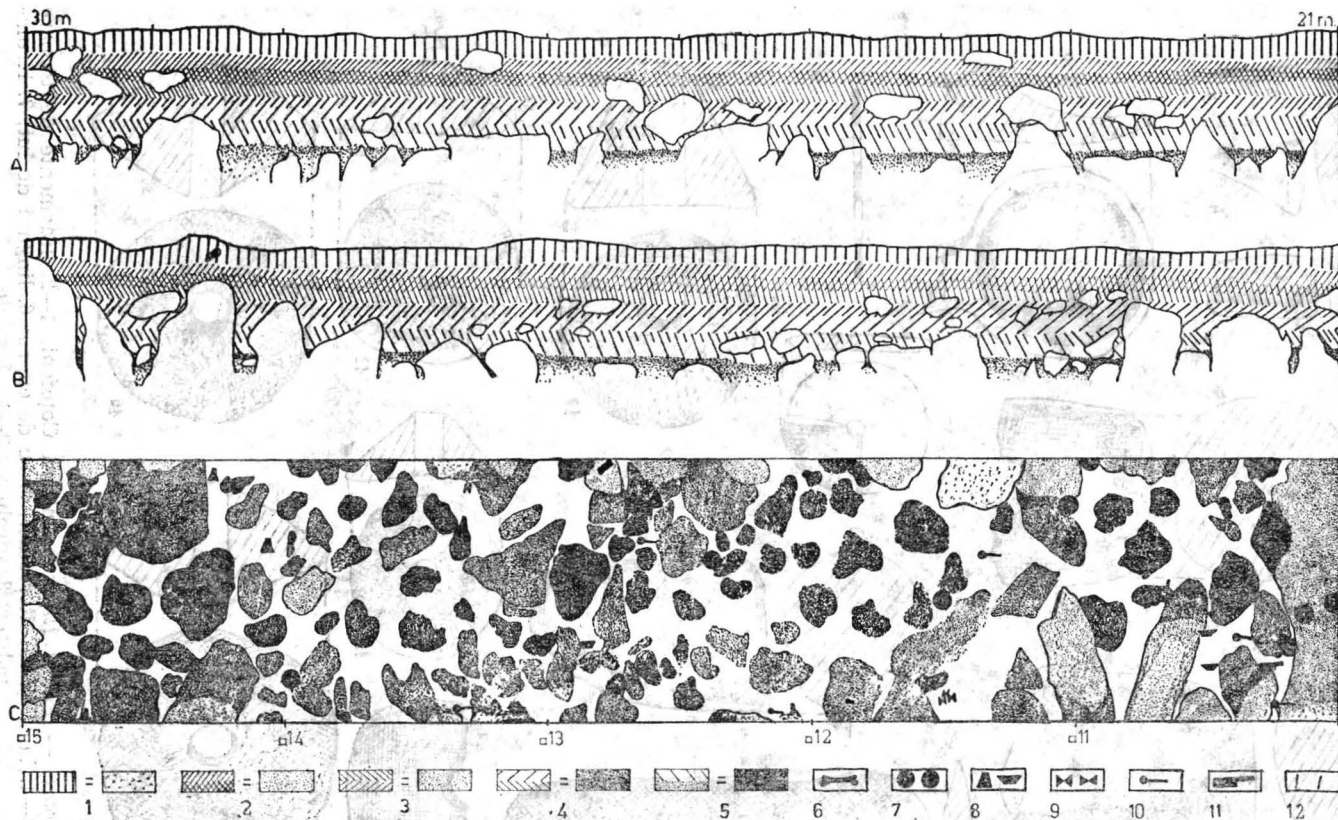

Fig. 1. Cuptoare — *Piatra Ilișoai*. A — profilul de nord; B — profilul de sud; C — planul secțiunii S₁, carourile 11—15. **Legenda:** 1. strat de humus recent cu urme arheologice; 2. strat negru cenușos; 3. strat galben cenușos cu multe urme arheologice, Coțofeni III; 4. strat negru brun, în partea superioară cenușos, urme arheologice, Coțofeni II/III la bază; 5. strat gălbui cu ceramică, Coțofeni II; 6. oase de animale; 7. fusaiole și percutoare; 8. topoare și unelte din silex; 9. obiecte din lut; 10. linguri; 11. cuțite piatră; 12. ac de cupru.

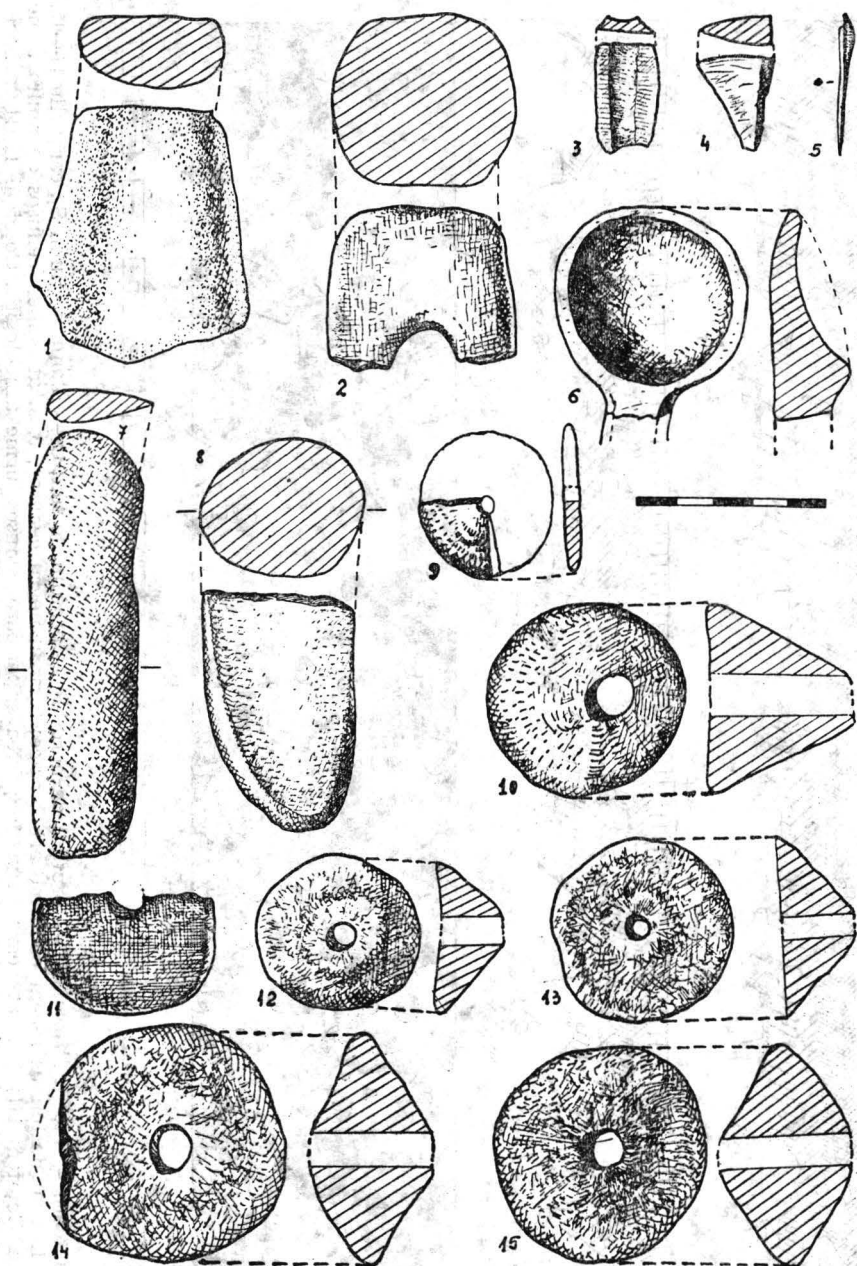

Fig. 2. Cuptoare — *Piatra Ilășovii*. Cultura Coțofeni, 1—2. fragmente de topoare din piatră; 3—4. lamă și răzuitor silex; 5. ac de cupru; 6. lingură de lut; 7. Krummässler; 8. zdrobitor; 9—15. fusaiole.

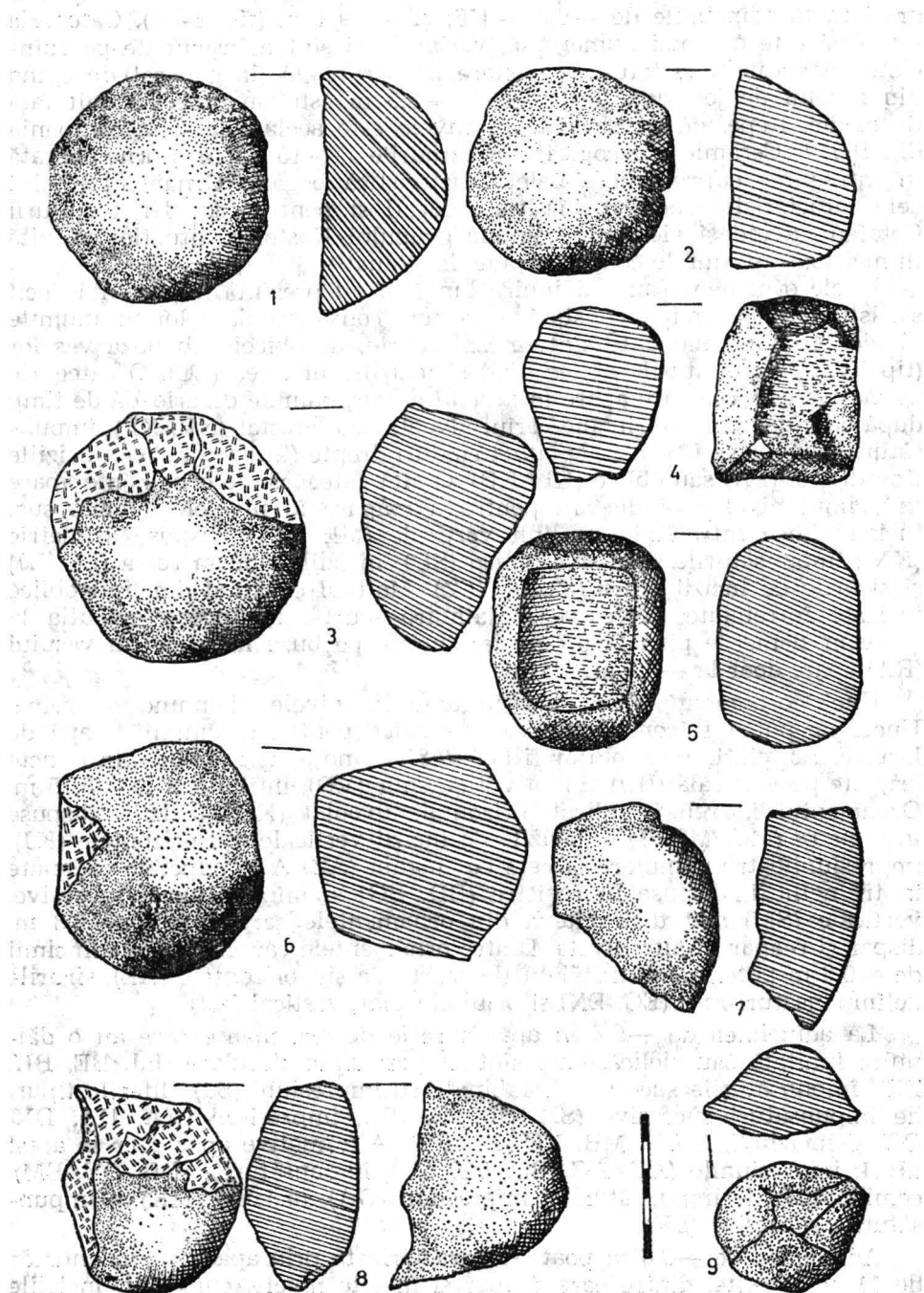

Fig. 3. Cuptoare — Piatra Ilișovii. Cultura Coțofeni. Percutoare și zdrobitoare.

grosieră la adâncimile de $-0,2$; $-0,6$; și $-0,9/1$ m (fig. 3—4). Categoria semifină este cea mai numeroasă, variațiile ei sînt neînsemnate pe adîncimi, constatîndu-se totuși o creștere proporțională (în general) începînd din nivelul de jos, doar la $-0,4$ — $-0,5$ m este un oarecare salt față de medie. Repertoriul coloristic pe nivele este același ca și în campania din 1985²⁰. Ceramica descoperită în carourile 11—15 este $1/3$ ornamentată în întregime, cuprinzînd o paletă motivistică bogată. Ornamentele sînt cele caracteristice pentru sfîrșitul fazei II și pentru faza III a culturii Coțofeni, avînd și elemente comune grupului Kostolac, situație întîlnită în mai toate stațiunile contemporane din Banat²¹.

Unele ornamente au o dăinuire lungă și nu prezintă importanță decît statistic, atunci cînd se constată o creștere considerabilă a lor în anumite nivele. Aceste ornamente sînt: incizii scurte, de obicei sub buza vaselor (tip KA); împunsăturile oblice (SG) și inciziile în rețea (LC). O categorie de motive este cea care apare în *nivelul de jos*, dăinuie o perioadă de timp după care dispăre, cuprinzînd: briul alveolat sau crestă (XB, XF); împunsăturile succesive în benzi de cîte 4 rînduri drepte (SL) sau oblice; inciziile fine drepte (PA) sau oblice (KL, KB). O altă categorie de ornamente apare în primul nivel apoi dispăre pentru a reapare în nivelele de mai sus: incizii oblice întretăiate de linii verticale (ME, MA), dispuse asimetric (KN); împunsăturile succesive oblice (SD); inciziile fine în rețea (LE, LJ) și șirurile de incizii scurte, oblice (FZ). Motivul constînd din linii oblice incizate întretăiate (KK) are o dăinuire scurtă, își începe evoluția la $-0,9$ m și merge pînă la $0,7$ m, iar incizia pe buza interioară a vasului (RA) apare doar la $-0,9$ m.

Unele ornamente apar doar în anumite nivele, dăinuind o vreme. Unele ar putea fi considerate caracteristice pentru o anumită etapă de locuire. Astfel, de exemplu ar fi la $-0,8$ m cînd apar romburi din puncte grupate pe verticală (BQ) și motivul cu șnur (VD), întîlnite și la $-0,15$ m. Ornamentul în relief, aplicat, alveolat (XC), inciziile dispuse în registre (MC, MD, MU) benzile de incizii verticale sau orizontale (KJ), impresiunile triunghiulare și cele cu unghia (AZ, AJ), punctele ordonate în triunghiuri, dispuse în registre (BD, BG) și împunsăturile succesive, verticale (SM) sînt doar cîteva din ornamentele care apar la $-0,8$ m, dispar și reapar în alte nivele. Dintre ornamentele caracteristice adîncimii de $-0,8$ m putem aminti: tăieturile scurte, în șir, orizontale (AE), șirurile de împunsături rare (EG, EN) și briul alveolat, vertical (XJ).

La adîncimea de $-0,7$ m apar o serie de ornamente care au o dăinuire limitată sau ciclică, cum sînt: impresiunile circulare (BJ, BE, BK, BZ), împunsăturile succesive combinate cu impresiuni (SJ), diferite tipuri de împunsături succesive (SH, SI, SE, PV), impresiuni (AA, DA, DX, CC) și incizii (LH, LG, MB, KØ, KI, PB). Alte motive apar doar la acest nivel: impresiunile (AC, AG, BC, BØ, CE), împunsăturile (DB, DY, EM), combinațiile de împunsături și impresiuni (GA), inciziile (MK) și împunsăturile succesive (SK).

Adîncimea de $-0,6$ m poate fi caracterizată prin apariția unui număr de 11 ornamente, dintre care 6 apar și în alte nivele, cum sînt: inciziile

²⁰ Ibidem, p. 5—6 m.s.

²¹ Ibidem, notele 5—19; Z. Kalmar — A. Oprinescu, în *StCom Caransebeș*, 1983, p. 203.

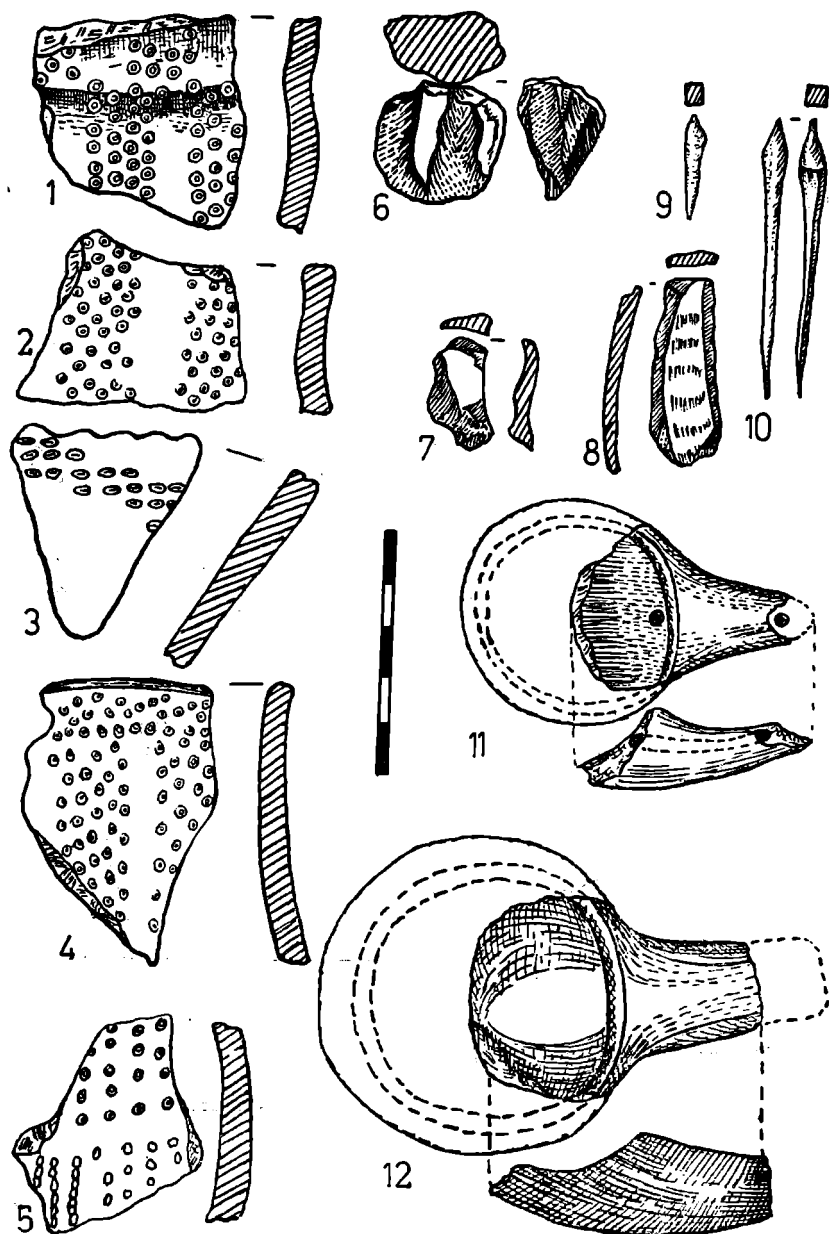

Fig. 4. Cuptoare — Piatra Ilișovii. Cultura Coțofeni. 1—5. fragmente ceramice ornamentate cu impresiuni; 6—8. unelte din silex; 9. ac din cupru; 10 străpungător din cupru; 11—12. linguri de lut.

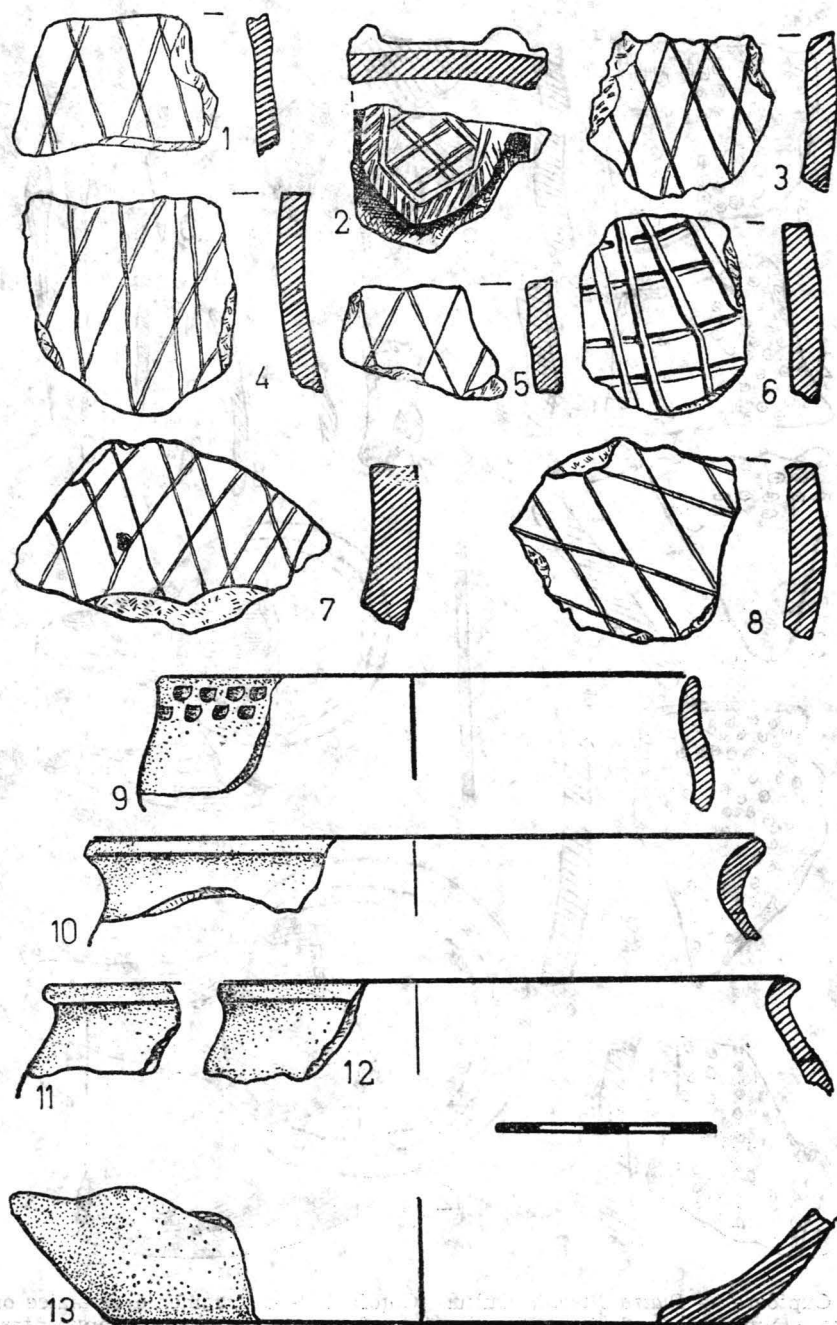

Fig. 5. Cuptoare — *Piatra Ilășoviș*. Ceramică din cultura Coțofeni.

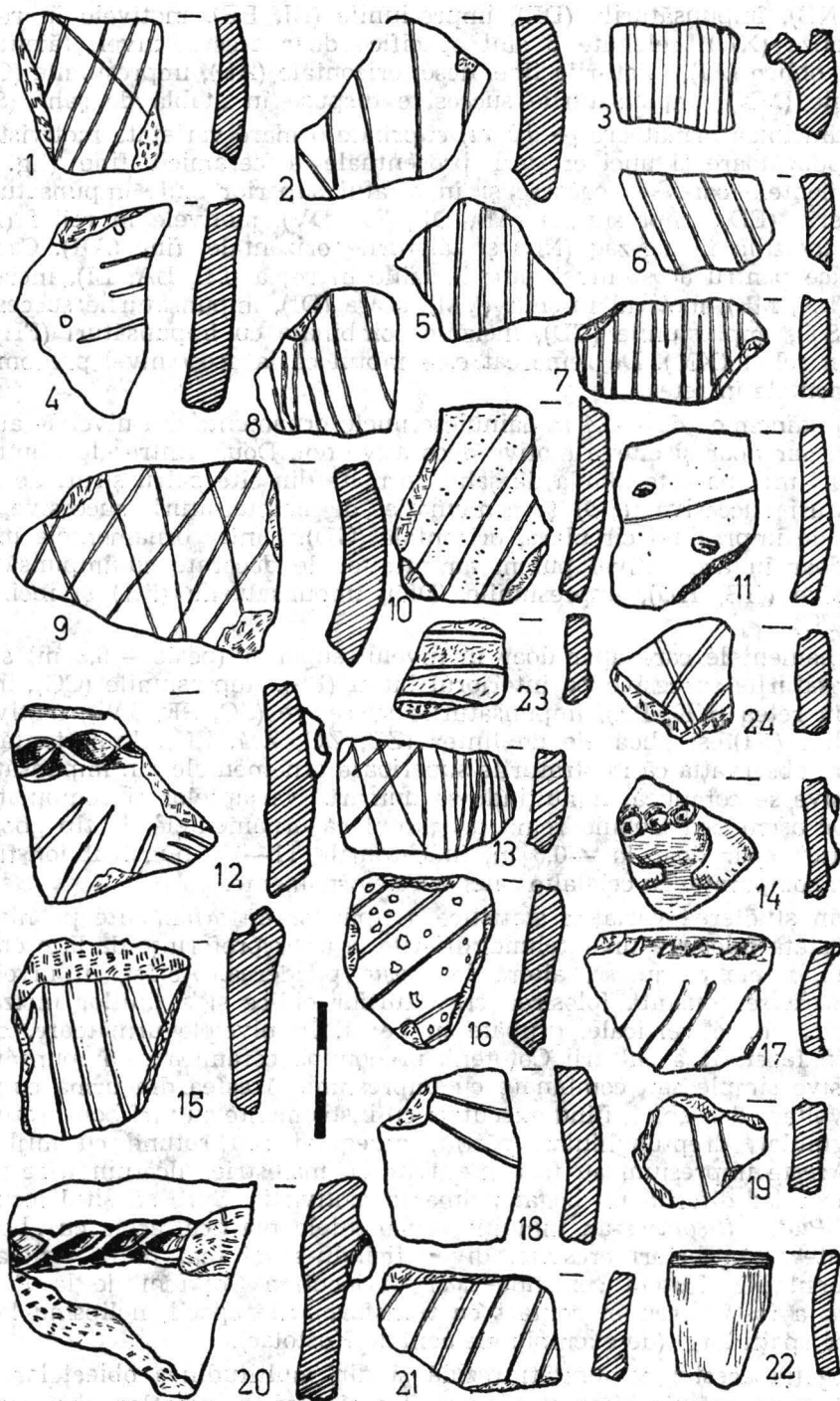

Fig. 6. Cuptoare — Piatra Ilășovii. Ceramică din cultura Coțofeni.

(LF, NB), împunsăturile (DE), impresiunile (BI, BP), motivele în relief sub buză (XD): celelalte 5 sînt specifice doar acestui nivel: tăieturile lungi, oblice (AI), tăieturile fine, dese, orizontale (AP), impresiunile (CA), inciziile (MN), împunsăturile succesive dispuse în „tablă de șah” (SP).

Adîncimea următoare ($-0,5$ m) cuprinde o mare varietate motivistică, corespunzătoare și unei creșteri procentuale a ceramicii fine (fig. 3). Ornamentele care se regăsesc și în stratul superior sînt: împunsăturile succesive (ED), impresiunile (AB, DF, EP, DV), motivele în relief (XE, XA), inciziile în zig-zag (NØ) și tăieturile orizontale, fine (AR). Caracteristice pentru acest nivel sînt: inciziile în rețea (LL, LA, LI), inciziile fine (LN, MF), motivul în șnur (VM), scara (DI), împunsăturile succesive (SR, ST), impresiunile (CD), inciziile combinate cu împunsături (FH) și cele în relief (XM). De remarcat este faptul că la acest nivel predomină ornamentele în rețea.

La adîncimea de $-0,4$ m dăinuiesc unele ornamente din nivelele anterioare, dar apar și cîteva motive decorative noi. Două dintre ele rămîn și la $-0,3$ m: una este „tabla de șah”, formată din cîte patru șiruri de împunsături succesive (SØ) și combinația de împunsături succesive cu șiruri de impresiuni circulare, orizontale (GD). Dintre ornamentele întîlnite doar în acest nivel putem aminti: torțile decorate cu împunsături succesive (HB, HD), impresiunile (DK), împunsăturile (FK) și inciziile fine (PC).

Ornamentele care apar doar în nivelul superior (peste $-0,3$ m) sînt: împunsăturile succesive pe interiorul buzei (PS), impresiunile (CG), inciziile în rețea (KK, PE), împunsăturile succesive (SC, SF, TW), motivele în relief (XI), și „boabele de linte” (ZB, ZG, ZM, ZØ). Importantă ni se pare observația că în straturile superioare ornamentele din împunsături succesive se complică, înmulțindu-se numărul variantelor și combinațiile lor. De asemenea trebuie remarcat faptul că ornamentele de tip „boabe de linte” apar doar la $-0,3$ m, în carourile 11—15, numărul lor fiind mic în comparație cu celelalte categorii de ornamente.

Prin studierea variației statistice a tipurilor de ornamente pe nivele se constată folosirea unor tehnici diferite, a unor preferințe de la o etapă la alta, unele dăinuiesc, altora le crește ponderea. Astfel, în nivelele inferioare se constată folosirea creștăturilor oblice și a liniilor incizate, paralele, oblice verticale, grupate în benzi. În nivelele următoare, care aparțin fazei III a culturii Coțofeni, predomină ceramica cu împunsături succesive simple sau combinate cu impresiuni. Acestea din urmă cunosc o dezvoltare deosebită, fiind executate cu instrumente cu vîrf bont, rotund, triunghiular, dreptunghiular, pătrat, neregulat sau rotund cu mijlocul gol. Aceste impresiuni au fost executate cu măiestrie, alcătuiindu-se prin gruparea lor diferită un bogat palmares motivistic. Spre sfîrșitul locuirii de la *Piatra Ilișovii* s-au înmulțit ornamentele plastice, acele cu „boabe de linte”, sau briuri crestate, diversificîndu-se și mai mult varietatea ornamentației. Putem conchide deci că locuirea Coțofeni de la *Piatra Ilișovii* a fost mereu în contact cu transformările epocii, nelipsind legături pe spații largi (de exemplu elementele Kostolac).

Bogăția acestei comunități rezidă și din multitudinea obiectelor din piatră (topoare, zdrobitoare, rișnițe) și mai ales a pieselor din cupru (3 străpungătoare, 1 ac, 1 tăiș de topor plat, și bobite). Zona ar fi foarte

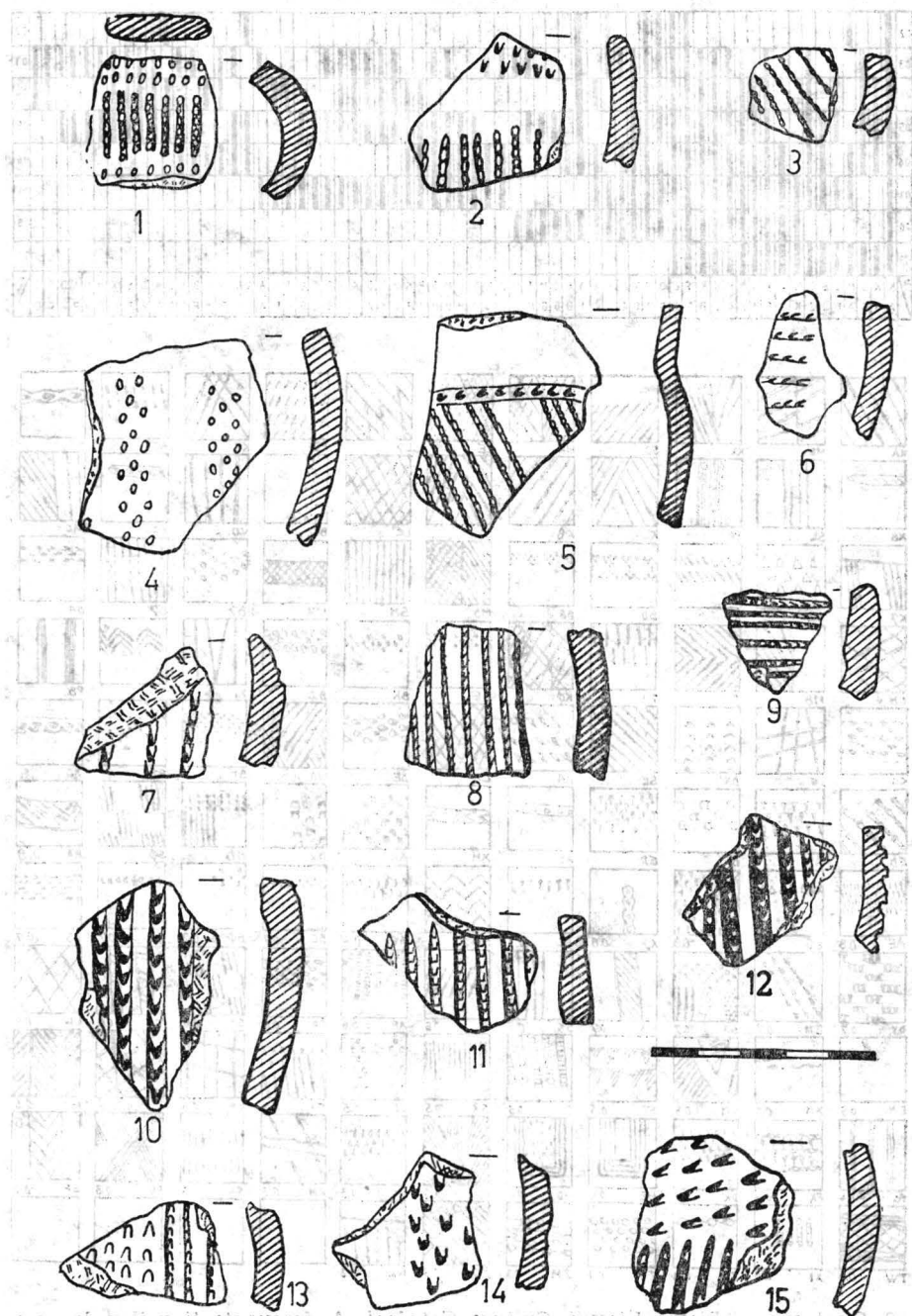

Fig. 7. Cuptoare — Piatra Ilisovii. Ceramică din cultura Cotofeni.

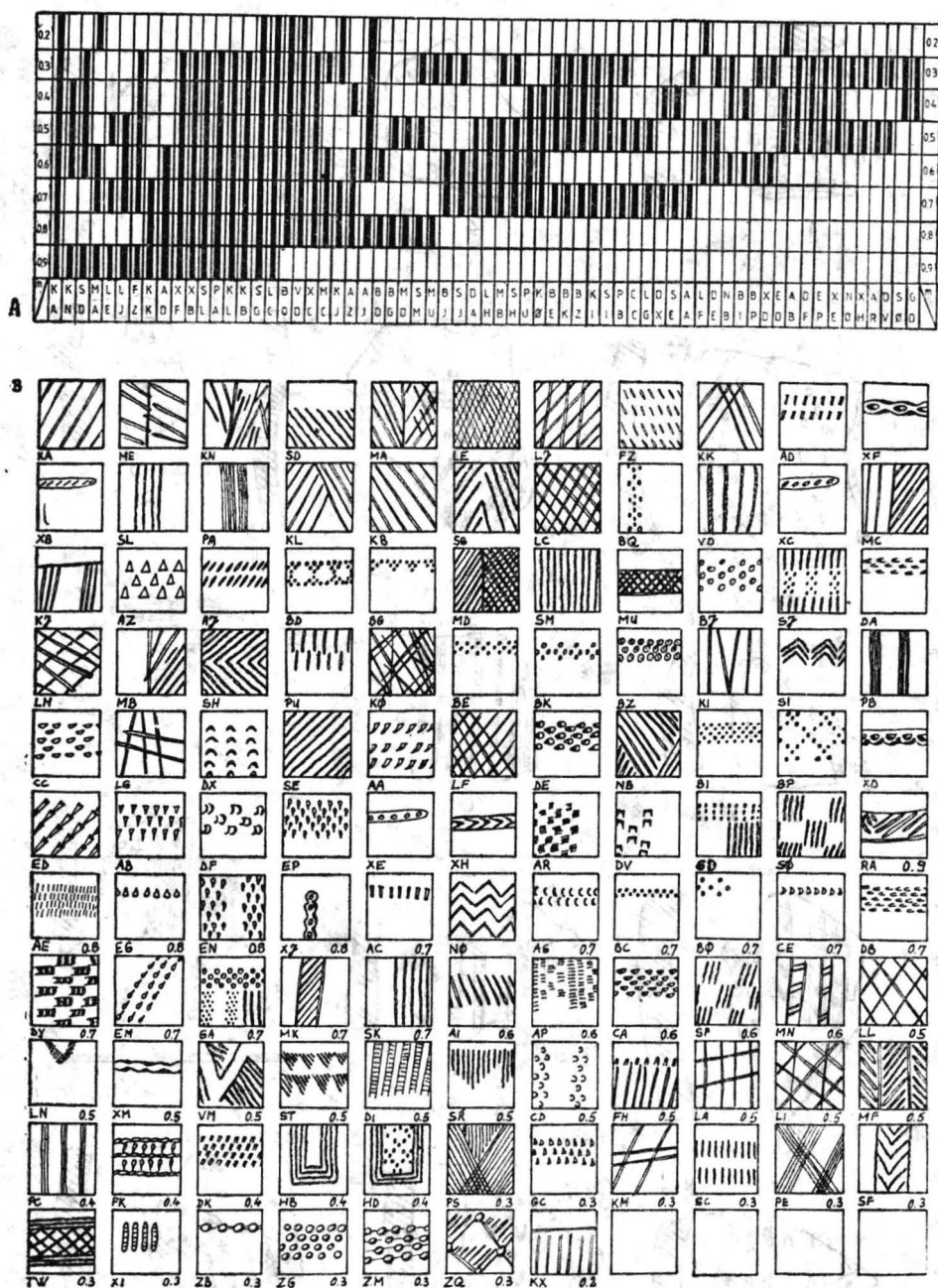

Fig. 8. Cuptoare — Piatra Ilșovii. Cultura Coțofeni. A. frecvența tipurilor de ornamente pe adâncimi; B/KA—S0. tipurile de ornamente cele mai frecvente; B/RA—KX tipurile de ornamente rar întâlnite cu indicarea adâncimilor la care apar.

interesantă de cercetat din punct de vedere geologic, pentru a se cunoaște și alte resurse cuprifere ale purtătorilor culturii Coțofeni²².

Prosperitatea acestei așezări de sezon cald, cu un strat gros de cultură (unde pe lângă creșterea animalelor, cules și vânătoare se practica agricultura și metalurgia cuprului), ne face să ne gândim la existența în apropiere sau la distanță și a unei așezări de sezon rece la fel de bogată, poate undeva în văile dominate și controlate de cei ce locuiau la *Piatra Ilișovii* (de unde vizibilitatea este perfectă spre Cornereva și mai departe spre Mehadica), sau poate mai departe, în peșterile din Valea Cernei. Mai mult decât necesară este cercetarea amănunțită a întregii zone și a altor locuri Coțofeni pentru a elucida problemele pe care le ridică studiul materialelor de la *Piatra Ilișovii*. Această stațiune ar putea fi o „zonă sacră” pentru așezările din Valea Cornii, Mehadiției și Belarecâi, pe care le domină. Cercetările viitoare, vor da poate, răspuns multor întrebări care ne frământă în prezent.

ZOIA KALMAR — CLAUDIU BAGOZKI — GHEORGHE LAZAROVICI

ETHNOARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN UND UNTERSUCHUNGEN IN DEN BANATER BERGEN

(Zusammenfassung)

Die Arbeit umfasst zwei Teile: 1) Geschichte, Grundsätze, Aufgaben und Ergebnisse der ethnoarchäologischen Forschung aus dem Banat. 2) Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen von *Piatra Ilișovii* (im Cerna Vîr Massiv).

Als Grund lage für die ethnoarchäologische Forschung dienen einige Grundsätze, die zum Grossteil verwirklicht wurden:

1. Gründung eines multidisziplinären Kollektivs mit Archäologen, Historikern, Ethnographen, Naturwissenschaftlern, Geologen, Topographen usw.
2. Aufzeichnung aller Fundorte, die von einer gewissen Höhe an vorhanden sind von der aufwärts der Berg zeitweilig bewohnt war.
3. Gleichzeitige Erforschung von archäologischen Fundorten und geschichtlichen Quellen.
4. Entwurf von Fragebögen für das Sammeln der Daten.
5. Anwendung von multidisziplinären Methoden. zur Prospektion, Untersuchung und Analyse.
6. Gründung einer Datenbank zur Computerbearbeitung der Daten.
7. Die östliche Romanität.

Aus dem multidisziplinären Forschungsprogramm wurde besonders jener Teil, der das Banater Gebiet betrifft, verwirklicht, die erzielten Ergebnisse werden nach Gebirgen und Gebieten vorgeführt.

²² În ultimul timp ne-a atras atenția prezența în apropierea locuirilor Coțofeni din zonele înalte a unor roci de culoare verzuie cu posibile urme de oxizi de cupru: *Cheile Turului* (o mostră luată din săpătura arheologică a fost analizată de prof. E. Stoicoviciu și a găsit în compoziție pirită); Eftimie Murgu — *Cioaca* și *Cuptoare* — *Piatra Ilișovii*. Din toate aceste puncte au fost recoltate mostre care sînt în curs de prelucrare la Facultatea de Geologie din Cluj, la prof. E. Stoicoviciu.

A. *Das Cerna Vir-Gebirge.* Es wurden 70 ethnoarchäologische Fundorte erforscht (Ruinen, Sennhütten), Unterkünfte mit überliegenden Felsen, Gebirgsstallungen, Wege, Grenzwälle, Kirschwälder, Gebiete mit kupferhaltigen Erzen, Zugangswege; zwei von ihnen sind prähistorische Siedlungen (Piatra Ilșovii und Terasa Calului). Es wurden folgende Schlussfolgerungen gezogen:

1. Der Berg ist zeitweilig bewohnt, im Winter ist das Gebirge verlassen.
2. Auch zur Zeit der Coțofeni-Kultur war der Berg zeitweilig bewohnt; die Gemeinschaft beschäftigte sich mit Viehzucht, Jagd, Ackerbau, mit Spinnen und Weben, so wie auch mit der Kupferbearbeitung.
3. Der Rohstoff für die Steinwerkzeuge stammt von Berg oder er wurde aus den Tälern Mehădicas, Corneas oder aus grösseren Entfernung gebracht (Obsidian).
4. Die noch verwendeten Sennhütten sind von mehreren Arten: a) hufeisenförmig und kreisförmig, anscheinend die ältesten. b) die kreisförmigen mit Steinbogen scheinen sehr alt zu sein, sie werden im Süden bei den Wlachen aus Griechenland gefunden, aber auch im aderamischen Neolithikum von Kirikithia, eine Gemeinschaft, die sich ebenfalls mit Zucht von Schafen und Ziegen befasste.

B. *Das Cozia-Gebirge.* Es wurden 14 Fundstätten erörtert, bei denen, im Vergleich zu Cerna Vir, Unterschiede festgestellt wurden, was die ältesten Sennhütten anbelangt.

C. *Das Pietrele Albe-Gebirge.* Es wurden 8 Fundstätten vermerkt. Das Gebiet ist sehr wichtig da hier ein Pass zum oberen Cerna Becken vorhanden ist. Der Name „Pietrele Albe“ stammt vom hochwärtigen Quarzit der natürlich spaltbar ist und leicht zur Herstellung der Werkzeuge des quarzitisches Paläolithikums oder der Schela-Clodovei Kultur dienen konnte.

D. *Das Prislop-Gebirge.* Es wurden 13 Fundstätten behandelt, die besondere Merkmale aufweisen. Die Architektur der alten Sennhütten ist verschieden von der am Cerna-Vir, aber es gibt auch einige Ähnlichkeiten. In der Sprache und Kleidung der Menschen treten oltenische Einflüsse hervor.

E. *Das Olanu-Gebirge.* Es wurden ungefähr 25 Fundstätten vermerkt und man hat die alte Grenze zwischen der Walachei und dem Habsburgischen Kaiserreich sowie auch die Wachposten erörtert. Die Sennhütten haben leichte Änderungen im Vergleich zu dem anderen. Hier trifft man auch gemeinschaftliche Sennhütten an.

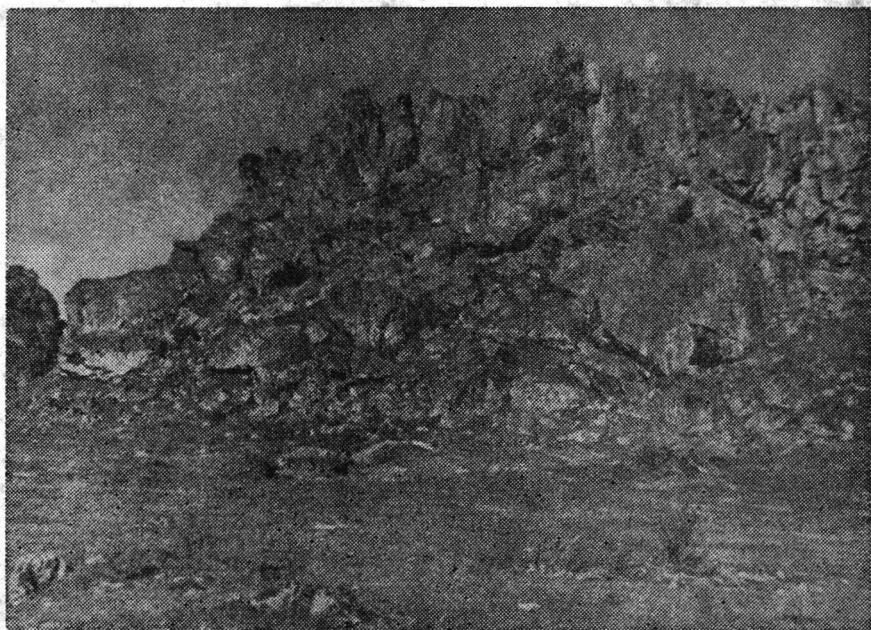
F. *Bei Rîul Săs* wurden 11 ethnoarchäologische Fundstätten vermerkt. Die Steinhütten werden hier „bordeie“ genannt. Es wurde aber auch eine eigentliche Erdhütte (bordei) angetroffen die noch nicht datiert werden konnte.

G. *Rudărica-Gebirge.* Es wurden 3 Fundstätten vermerkt, darunter eine Siedlung der Coțofeni-Kultur am Cioaca Berg. Gleichzeitig wurden einige Schmiede- und Kesselschmiedewerkstätten erforscht um den technologischen Prozess der Kupferbearbeitung zu verfolgen.

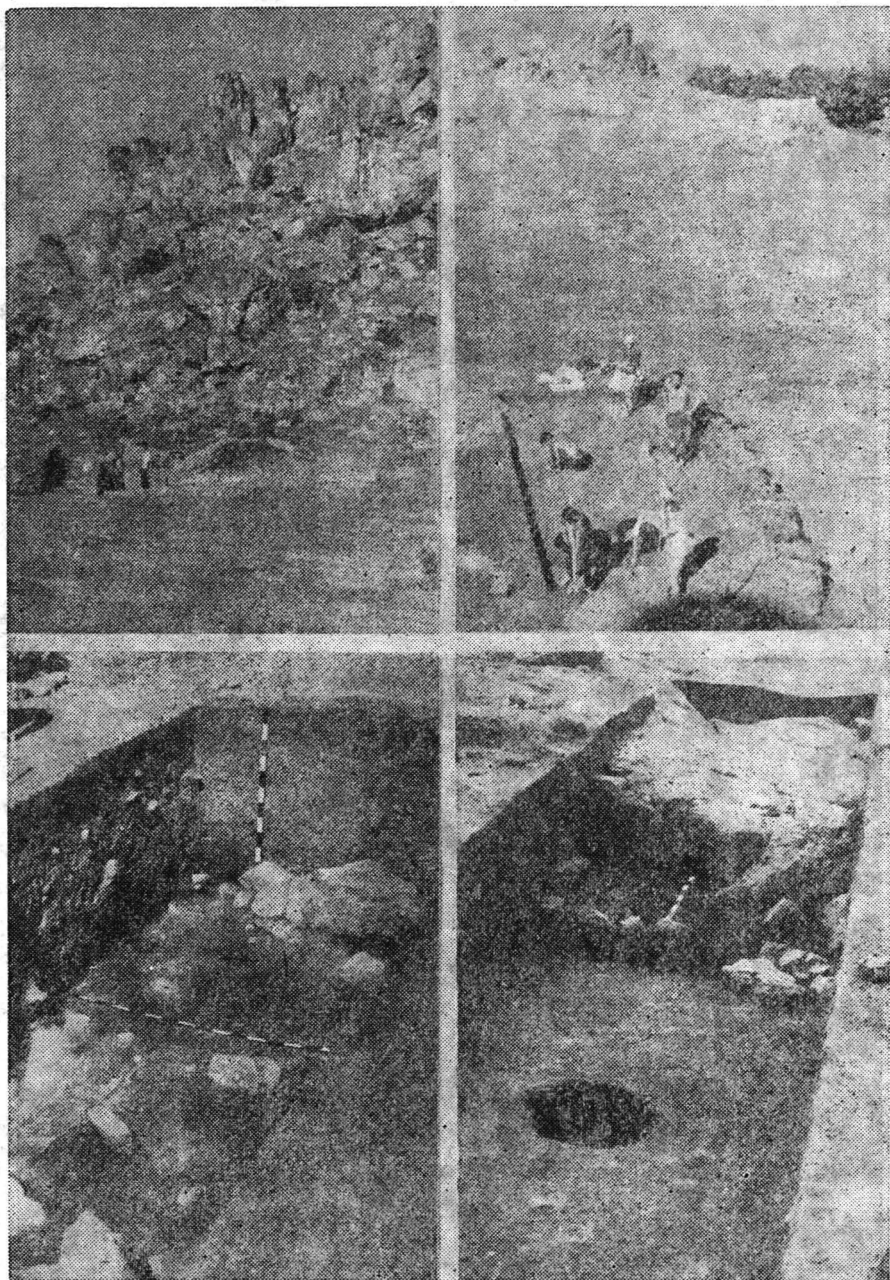
Im Rahmen der multidisziplinären Erforschung des Gebirges wurde das Piatra Ilșovii Gebiet untersucht. Dieses befindet sich in 1980 m Höhe und weist eine intensive Anwesenheit der Träger der Coțofeni-Kultur (Kulturschicht 1 m), sowie Hallstatt Spuren auf. Die Mitte des Plateaus wurde in der Nähe der Felsen untersucht, die Stratigraphie ist folgende: 1. Humusschicht mit wenigen Coțofeni und Hallstatt Spuren; 2. Schwärzliche Ascheschicht mit wenigen Coțofeni III Spuren; 3. Ascheschicht mit Coțofeni III Material; 4. Gelbliche-Schicht mit Coțofeni III Spuren; 5. gelb-braune Schicht mit Coțofeni III Material; 6. braun-schwarz, lehmig mit Spuren von Coțofeni II/III; 7. gelb-lehmige Schicht mit Coțofeni II Material; 8. steinige, lehmige Schicht mit wenigen Coțofeni II Spuren in den Mulden.

Das archäologische Material besteht aus einer grossen Menge von Keramik, Lehmgegenständen (Weggewichte, Löffeln), Steingut (Schaber aus Feuerstein), Krummesser aus Stein, Äxte, Löcherbohrer, Zermalungsgegenstände, Metallgegenstände (Nadeln, Locher, Schneidflächen, für flache Äxte, Kupferkügelchen). Die stratigraphische Erforschung der Keramik führte zur Einsicht dass die ältesten Spuren am Plateau aus der Zeit der zweiten Phase der Coțofeni-Kultur sind. Die Gemeinschaft beherrschte den Berg auch zur Zeit der dritte Phase der Kultur, wo gleichzeitig viele Kosta-lăc-Elemente auftauchen.

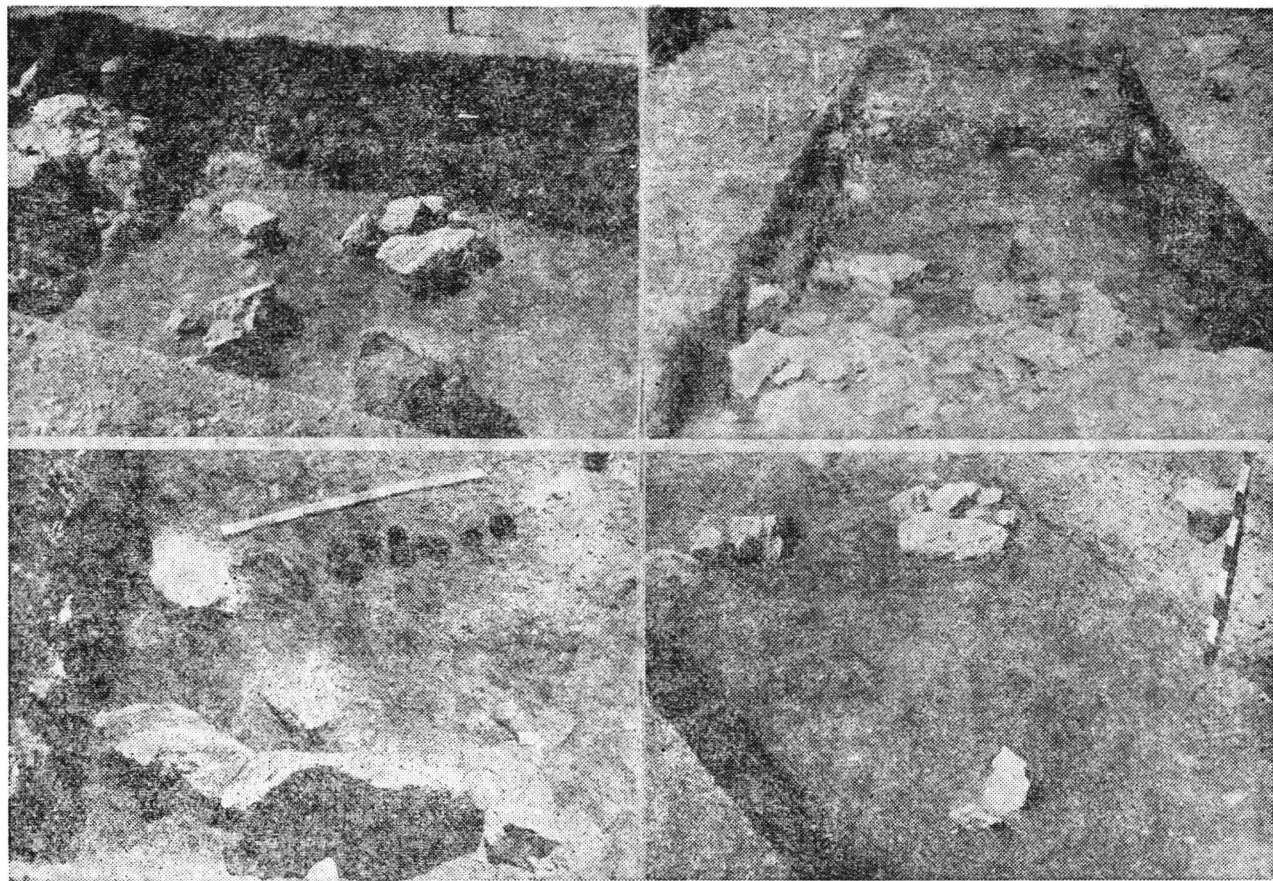
Wegen der grosse Menge keramischen Materials, der dicken Kulturschicht, der besonderen geographischen und geologischen Bedingungen, muss die multidisziplinäre Forschung am Plateau erweitert werden, um feststellen zu können ob hier von einer „zeitweiligen Bewohnung“ die Rede ist, oder ob es sich um eine „Sakralzone“ der Gemeinschaften aus den Tälern Corneas, Mehădicas, Belarecas handelt, die von den Felsen von Piatra Ilșovii überragt werden.

Pl. I. Cuptoare — *Piatra Ilișovii*. Vedere generală.

Pl. II. Cuptoare — Piatra Ilișovii. Secțiunea S₁/1983—1986.

Pl. III. Cuptoare — *Piatra Ilișovii*. Secțiunea S₁, vetre de foc și gropi de stâlpi și pari aparținând unor locuințe.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA ȘI LA REPERTORIUL MOVIILELOR DE PĂMÎNT DIN BANAT

În lucrarea de față ne-am propus¹ să adunăm — dacă nu totalitatea — cel puțin o bună parte din informațiile privind movilele de pământ din sud-vestul spațiului carpato-danubiano-pontic, adică a Banatului, teritoriu mărginit la nord, de cursul inferior al Mureșului, la sud, de cursul Dunării, la est, de ramura extrem-sudică a Carpaților Meridionali iar la vest, de frontiera de stat a României. Am considerat necesar să prezentăm sintetic și informațiile — inevitabil incomplete — ce le deținem din literatura de specialitate privind movilele de pământ din Banatul iugoslav. Acestea, după estimările preliminare ale cercetătorilor iugoslavi care se află într-un stadiu avansat al inventarierii și cartării lor, sînt în număr de aproximativ 350 (Girić, 1985, 72; Bukvić, 1985, 83—85). Ele se integrează aceleași problematici și, prezentarea lor, va permite, credem, specialiștilor români să-și formeze o viziune de ansamblu privind amploarea, în timp și — mai ales — în spațiu, a fenomenului tumular din ținuturile sud-vestice, pînă la publicarea unor repertorii complete ale movilelor de pământ din zona amintită.

Alături de informațiile arheologice datorate cercetărilor de teren, editate sau inedite², am folosit hărți³ și documente aflate în arhive⁴, utile informații de geografie fizică⁵, informații cuprinse în monografiile locale sau

¹ Informarea bibliografică, redactarea textului, o parte din verificările pe teren și din cercetarea hărților, îi revin lui F. Medeș. Cartarea movilelor pe localități, pe baza hărții 1 : 50 000, realizarea ilustrației, amplasarea movilelor cartate pe harta generală și o parte a verificărilor de pe teren, îi revin lui Ion Bugilan.

² Acolo unde a fost cazul am menționat informațiile datorate colegilor din Timișoara, Reșița, Caransebeș, Arad, Cluj-Napoca etc. Tuturor, ne face o deosebită plăcere să le mulțumim și pe această cale.

³ Utilizarea hărților vechi este practică de multă vreme, (Romer, 1876; Dudas, 1903; Kozma, 1910); dar și astăzi, (Ecsedy, Virágh, 1975; Păunescu, Șadulschi, Chirică, 1976 etc.), în evidența movilelor de pământ. Studiarea hărților din sec. XVIII—XIX, realizate la diferite scări, deosebit de numeroase pentru zonele de sud-vest ale României, dintre care, o bună parte, se află în arhive din străinătate, este departe de a fi încheiată.

⁴ Ajutorul colegei Ileana Miklosik a fost deosebit de prețios în descifrarea documentelor fondului Nagy. Îi mulțumim și pe această cale. În afara documentelor din arhivele române, fondul Pesty, aflat în Biblioteca Szecseny din R.P.U., fondul Marsigli, de la Bologna etc., prezintă un interes deosebit.

ținutale precum și informații privind microtoponimia satelor⁶, încercînd să realizăm astfel premisele unei cercetări interdisciplinare care, într-o etapă ulterioară, va putea fi amplificată⁷. Cum, în întregime, informațiile utilizate se referă la o perioadă de timp ce nu depășește secolul XVIII și cum, începînd cu secolul XIX, satele citate au fost incluse în diferite comune, conform unor criterii administrative aleatorii, am considerat firesc ca movilele de pămînt să fie prezentate în funcție de hotarele cadastrale sătești stabilite încă în secolele XVIII și XIX, în ordinea alfabetică a acestora⁸.

Am încercat să cartăm și să verificăm pe teren cît mai multe movile de pămînt din cîmpia vestică a Banatului — în special în județul Timiș — deoarece, mai ales aici, lucrările agricole moderne⁹, cele de îmbunătățiri funciare și altele asemenea, provoacă aplatizarea, dispariția sau distrugerea — nu de puține ori intenționată — a acestor monumente de pămînt din istoria străveche și veche a țării noastre care sînt lipsite de o protecție practică suficientă. Acest fenomen este semnalat de altfel, de multă vreme atît în sud-vestul României cît și în zonele inconjurătoare, la nord de Mures, în R. S. F. Jugoslavia sau R. P. Ungară¹⁰.

În ce ne privește, considerăm publicarea planurilor de situație ale siturilor arheologice, contraindicată în general, cel puțin pentru județele Arad, Timiș și Caraș-Severin unde au început să fie activi unii amatori — urmașii de azi ai căutătorilor de comori — ce efectuează săpături arheologice clandestine — adevărate „braconaje” — deosebit de dăunătoare informației științifice, în scopul dobîndirii unor obiecte destinate comercializării sau colecțiilor personale. Publicarea, în urmă cu cîțiva ani, a unor așezări arheologice din județul Timiș (Medeleț, Bugilan, 1974, 81—92) a avut drept consecință nu numai apariția unor „ipoteze istorice” bizare (Răileanu, 1981, 81—89 — fortificația de la Cor-

⁵ Gh. Pop, 1947; Moraru, 1947; Manciulea, 1923; Cotet, Băcanu, 1965; Cotet, Stănescu-Grumăzescu, 1967; Sencu, 1967; Medeleț, 1971 etc.

⁶ În afara microtoponimiei din DTBT, majoritatea numirilor de locuri folosite sînt extrase din arhivele avute la dispoziție. Îi mulțumim și pe această cale cercetătoarei Rodica Suflețel, de la Universitatea din Timisoara, care a avut amabilitatea de a ne comunica și unele microtoponime ce ne interesau, cuprinse în volumele DTBT, netipărite încă.

⁷ Nu este locul prezentării aici a tuturor principiilor metodologice pentru care am optat. Ele vor face obiectul unui capitol al „Contribuțiilor la repertoriul arheologic al sud-vestului României”, lucrare pe care o pregătăm.

⁸ Numărul mare de informații, privind fiecare sat, cuprinse în vechea bibliografie ca și informațiile de arhivă, cu implicații multiple privind amplasarea localităților medievale dispărute sau a vechilor descoperiri arheologice etc., ne-au determinat să folosim acest criteriu de prezentare, diferit de cel al altor repertorii (de ex. Păunescu, Sadulschi, Chirică, 1976).

⁹ Semnalată încă la sfîrșitul veacului trecut, odată cu apariția primelor unelte și mașini agricole moderne, (Milleker, 1886, 8).

¹⁰ Vezi, de pildă, situația menționată de Gv. Dudás (Dudás, 1903, 375—378) care, pe baza hărților din 1764, 1784, jumătatea veacului XIX și 1884, a constatat, pentru colțul sud-vestic al Bačkái, (RSFJ), la apus de confluența Tisei cu Dunărea, împotînarea, în 120 de ani, a numărului de movile de pămînt consemnate topografic de la 68 la 20. Chiar dacă, recenta cartare a arheologilor jugoslavi, evidențiază existența, în zonă, a 40 de movile, (Girić, 1985, 72), dispariția a cca. 40% din ele, în ultimele două veacuri, poate fi socotită reală. Marki, 1892, 6—7, menționează distrugerea unor movile pentru astuparea unor adîncituri din teren, în județul Arad. Vezi și Patay, 1985, 89.

nești) ci și sondarea neautorizată a unora dintre ele, implicând distrugerea de către „amatori“ a unor importante monumente. Aceeași situație a fost semnalată la Voiteg, în necropola de la sfârșitul epocii bronzului, în așezarea de epoca bronzului de la Cornești, în așezările neolitice de la Parța și Zorlențu Mare, în zona orașului Sînnicolau Mare, a comunelor Periam, Satchinez, Beregsău, Teremia Mare și Giarmata, în cetatea dacică de la Divici etc. Dimensiunile mari ale movilelor de pământ implică un travaliu mai îndelungat, incomod pentru „braconierii sfârșiturilor de săptămână“; sărăcia sau absența inventarului din astfel de movile constituie o realitate: sînt argumentele în virtutea cărora sperăm ca începutul publicării sumare a planurilor de amplasare a movilelor de pământ, absolut necesară realizării practice a protejării lor și continuării cercetării, nu va avea urmări nefaste. Apariția Legii 63/1974 a Ocrotirii patrimoniului cultural național și a actelor legislative anexe ei, a impulsionat întreaga activitate de evidență, cartare și protejare a siturilor arheologice, inclusiv a movilelor de pământ. În spiritul acestei legi publicăm și contribuțiile de față. De altfel, eforturi de acest fel au fost și sînt întreprinse atît în țara noastră (Odobescu, 1871, idem, 1878; Tocilescu, 1880, 540—554, Kozma, 1910; Márki, 1892 — peste 110 movile în jud. Arad; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, 1970; A. Păunescu, P. Sadulschi, V. Chirica, 1976, 31: 355 movile cartate în județul Botoșani din cele peste 400 existente, Brudiu, 1987, 10, n. 2 — 324 movile cartate în județul Galați)¹¹ cit și în țările vecine, cum ar fi R. S. F. Iugoslavia unde, pe teritoriul Regiunii Autonome Voivodina, s-a încheiat cartarea movilelor de pământ din Srem — 119 obiective cu diametre între 10 și 12 m., înalte de 1—2 m, rar peste 2,5 m (Girić, 1985, 72) și se află în curs de realizare cartarea integrală a celor din Banatul iugoslav unde sînt cunoscute, pe o suprafață cercetată de 1 290 km.p. din zona nordică, 210 movile (Girić, 1985, 72), cărora li se adaugă, în zona sudică, 61 movile (Bukvić, 1985, 83—85), numărul lor total fiind estimat la 328—350 (Girić, 1982, 99; idem, 1985). În R. P. Ungară, s-a realizat cartarea pe harta 1 : 100 000 a peste 4 000 de movile de pământ pe de o suprafață de 16 800 km.p. din partea de nord a Cîmpiei Tisei, amplasate, cu precădere, la est de marele rîu (Ecsedy, Virágh, 1975; Patay, 1985; Girić, 1985).

Am utilizat termenul intrat în limbaj, general acceptat, de „movilă de pământ“, singurul suficient de larg și elastic în condițiile în care 98% din movilele existente nu sînt cercetate prin săpături arheologice sistematice fără de care nu este posibilă stabilirea destinației și a momentului înălțării lor¹². Metodele fizice moderne de prospecție, încercate la Mokrin-

¹¹ Folosirea aerofotogrammetriei și a fotografiei aeriene în cartarea movilelor de pământ, întîmpină, cel puțin în cîmpia de sud-vest, greutăți insurmontabile datorită existenței aici, a unor fortificații abandonate, din timpul războiului, care au un pregnant aspect tumular. Movelele de pământ de dimensiuni mici, scapă, de asemenea, observației cu aceste mijloace. Oricum, metodele moderne de investigare nu înlocuiesc, cum cred unii amatori, cercetarea arheologică de teren și cercetarea bibliografiei de specialitate.

¹² Folosirea necontrolată a terminologiei de specialitate de către amatori nefamiliarizați cu domeniul cercetării arheologice, determină formulări în care „formele dunoid“ se amestecă cu „tumuli“, cîmpurile de „tumuli“ și movilele, termeni care, cînd sînt, cînd nu sînt puși în ghilimele. Oricum, a demonstra că „tumulul“ „Hunca Mare“ de la Teremia Mare este artificial, (Răileanu, Gog, 1983), și nu este c

Aradanska Humka de către cercetătorii jugoslavi, nu au furnizat rezultate concludente (informație amabilă, M. Girić), la fel ca și prospecțiunile de la Teremia Mare (jud. Timiș), (V. V. Morariu și colab., 1987; informație amabilă, Radu Florescu). Studiile privind vegetația și flora movilelor de pământ (P. C. Popescu, 1963), rămân utile doar din punct de vedere naturalistic iar încercarea noastră, de a diferenția movilele de pământ în funcție de microtoponimul local, nu a dat rezultate. În Banat, movilele de pământ sînt numite „Huncă” (*Honcă, Hoancă*), *Hügel, Berg*, (în localitățile cu populație de limbă germană); *Gomilă, Moghilă, Movilă, Dîmb, Dîlmă*, rar, *Halom*, (în localitățile cu populație maghiară). Cei mai răspîndiți termeni sînt *Huncă* (45 de cazuri în DTBt.), *Gomilă* și *Movilă*, desemnînd fie o movilă de pământ artificială sau naturală, fie un tell sau o fortificație. Microtoponimele *grui* (inexistent în Banat, cf. DTBt.), *grunețe*, *grunețele*, *grunețu*, *gruni* (rar), *gruniu*, pe care Densușianu (Densușianu, 1913, (1986), 76, n. 1) îi socotea specifice pentru desemnarea movilelor de pământ din Banat, desemnează în fapt dealuri naturale, șesuri arabile pe culmile dealurilor etc. și nu sînt atribuite niciodată movilelor de pământ făcute de mîna omului (cf. DTBt., sub voce). Un microtoponim cel puțin înșelător, dacă nu exotic, care pare a fi o invenție arbitrară a lui I. Stratan (Stratan, 1974b, I. Stratan, A. I. Vulpe, 1977; Moroz, 1983), este cel de „*grămuradă*”, atribuit de fostul director al muzeului din Lugoj, movilei de pământ de la Susani care a adăpostit însemnata descoperire de la începutul epocii fierului. În 1973, comunicînd într-o sesiune a muzeului timișorean rezultatele preliminare ale cercetărilor de la Susani, I. Stratan, folosea un termen puțin diferit: „*grămadură*” — diminutivul lui grămadă (de pământ), traducerea în limba română a microtoponimului „*gomilă*” (de la verbul sud-slav *gomiti* = a îngrămădi). Microtoponimul *gomilă* este folosit de localnicii din Susani și din satele înconjurătoare (Jupani, Traian Vuia etc.). Nu este exclus ca microtoponimul „*grămuradă*” să fi apărut în urma unei greșeli de tipar, fiind aliterația lui „*grămadură*” care, apoi, a fost preluată ca atare. La Susani, din constatări personale, microtoponimul „*grămuradă*” nu este folosit de localnici. De altfel, el este inexistent în microtoponimia bănățeană (DTBt., sub voce).

Aspectul movilelor de pământ din sud-vestul României, nu diferă de cel pe care acestea îl au în alte zone (de ex., Morintz, Ionescu, 1968, 114; C. S. Nicolaescu-Plopșor, 1932/a—c; Păunescu, Sadulschi, Chirică, 1976, I; Brudiu, 1987 etc.). La 1680—1700, Marsigli evalua înălțimea lor între 7 și 30 de picioare (Marsigli, 1744, II, 88). Două veacuri mai târziu, înălțimea lor era estimată între 1 și 3 m iar diametrul, între 6 și 12 m, pentru zona Vrșac din sudul Banatului iugoslav (Milleker, 1886, 8), pentru ca, peste încă un secol, movilelor de pământ din cîmpia de nord a Banatului iugoslav să li se estimeze înălțimea între 3 și 4 m (cîteodată, 6 m), iar diametrul între 30—50 m — cîteodată pînă la 60 m — (Girić, 1985, 72). Dimensiunile movilelor de pământ din cîmpia de sud-vest a României sînt asemănătoare, forma lor fiind, mai adesea, conică decît emisferică

„formă dunoidă naturală” este inutil, de vreme ce autorii afirmă, de la bun început, că „Hunca Mare” este tumul. Pentru o definiție a tumulului, vezi, Moșcălu, 1976, 594.

Girić, 1985, 72). Tumulii sarmatici, de mici dimensiuni amintiți în nordul câmpiei Ungariei (Pata y, 1985), par să lipsească în Banat, cel puțin în actualul stadiu al cunoștințelor noastre. În părțile răsăritene și sudice ale Banatului, dimensiunile movilelor sînt mai mici, acestea nede-pășind, în general, diametrul de 10—12 m și înălțimea de 1,5—2 m. Unele movile, din câmpia de vest, au dimensiuni impresionante, cum ar fi movila „Kindija” de lângă Kikinda (R.S.F.I.), „Vajuna Humka”, lângă Čoka (R.S.F.I.), socotite „morminte princiere” (Girić, 1975, 72) sau, în județul Timiș, „Hunca Mare”, lângă Teremia Mare, „Hunca Șișitac”, lângă Sinpetru Mare, „Gomila Mare”, lângă Foeni, „Gomila” de la Jupani ș.a. S-a remarcat că aceste movile de dimensiuni ce depășesc media, aflate la distanțe de 10—20 Km una de alta, înălțindu-se cu 6—11 m față de terenul înconjurător, nu se întîlnesc în perechi ci numai cîte una „pentru fiecare cîmp de tumuli” sau izolate, sugerîndu-se că au servit și ca puncte de observație¹³, în momentul de față fiind puncte geodezice de ordinul I și II în rețeaua de triangulație a țării. Remarca dispunerii movilelor de mari dimensiuni la anumite distanțe, sugerînd existența unei concepții unice care a stat la baza ridicării lor, oricît de seducătoare ar fi, — tradițiile orale locale, reflectînd mentalitatea omului de azi, susțin aceeași idee — au fost infirmate de cercetările moderne (Milleker, 1986; Kozma, 1910; Girić 1985), pentru zona de cîmpie. În zona centrală și estică a Banatului, dispunerea unora dintre movilele de pământ pe culmi, la cumpăna apelor, la fel ca și în alte zone din Transilvania sau Moldova, de pildă, (Ciugudean, 1986, Păunescu, Sădulschi, Chirică, 1976, I, 31 ș.a.), fără ca prin aceasta să lipsească cele din luncile joase ale rîurilor (Bodo — Stratan, 1974/a), constituie o realitate. De va fi existat o ordonare inițială a unora din movilele de pământ de mari dimensiuni, sensul acesteia s-a pierdut, atît prin ridicarea de noi movile și prin distrugerea unora în cursul veacurilor cît și prin modificarea sensibilă a peisajului în care ele sînt amplasate. Girić remarca amplasarea movilelor de pământ din cîmpie în apropierea cursurilor actuale sau antice de apă, fapt remarcat și pentru Covurlui (Girić, 1982; idem, 1985; Brudiu, 1987), situație ce se confirmă și în cîmpia de vest a Banatului, infirmînd observații mai vechi, subordonate ideii atribuirii movilelor unei anume etnii (Kozma, 1910). Movilele de pământ din hotarul localității Checea (jud. Timiș), amplasate într-o zonă care, la sfîrșitul veacului XVIII, era o mlaștină, după cum apar pe o hartă cadastrală din acea vreme, constituie un indiciu pentru modificările de regim hidrologic ce s-au petrecut în zonă.

Scopul ridicării movilelor de pământ și felul folosirii lor au constituit o preocupare constantă a literaturii istorice mai vechi. Lăsînd la o parte legende locale (Márki, 1892, 5—8; Densușianu, 1913(1986), 76 sq.; DTBt. ș.a.), în literatura istorică privind sud-vestul României, ele au fost socotite, fie formațiuni naturale (de pildă, Márki, 1892, I, 9, n. 2 — pentru movilele de la Glogovăț explicate în evul mediu; Szabó, 1859), fie ridicături artificiale. La 1690/1700, contele Marsigli nu era edificat asupra scopului ridicării movilelor de pământ deși efectuase săpături

¹³ Răileanu, Gog, 1983, 494 sq. O lectură mai atentă a lui Ehrler — citat, de altfel — le-ar fi permis cititorilor să amintească că această destinație a movilelor de pământ era presupusă încă din secolul XVIII.

în câteva astfel de obiective din nordul Bulgariei, descoperind urne, cărămizi, monede. În consecință, amintea ca o certitudine, obiceiul trupelor de geniu otomane de a ridica perechi de movile de pământ din jumătate în jumătate de leghe pe traseul pe care urma să-l străbată armata sub conducerea marelui vizir. Scopul acestor perechi de movile era — după Marsigli — atît acela de a marca semnificația deosebită a evenimentului conducerii armatelor de către înaltul personaj, cît și de a acoperi, din flancuri, marșul unităților militare care treceau printre ele. Militarul savant a cărui echipă de cercetare efectuase numeroase și variate cercetări și în zona Banatului, era conștient că explicația ce-o avansase nu satisfăcea și adăuga, ca o ipoteză, posibilitatea ca o seamă de movile ce bordau, din „distanță în distanță“, malurile vastelor mlaștini ale Dunării și Tisei, în special la vărsarea acesteia din urmă, să fi fost ridicate și folosite de romani drept posturi de pază și veghe împotriva piraților barbari ce se foloseau de mici bărci, în acele mlaștini (Marsigli, 1744, II, 88). Cercetări recente au demonstrat că Marsigli, la fel ca mulți alți cercetători din sec. XIX—XX ai istoriei vechi și noi a Banatului (unii încercînd să acrediteze falsa idee a unui Banat mlaștinos și pustiu pînă la începutul veacului XVIII), s-au înșelat, socotind bună parte din mlaștinile existente în vestul și centrul cîmpiei bănățene, consemnate pe hărțile din sec. XVIII—XIX, ca existente din preistorie și antichitate, ele extinzîndu-și mult suprafața mai cu seamă în evul mediu dezvoltat și tîrziu (Medeleț, 1971; Medeleț, Bugilan, 1974, 82. n. 6; Gudea, Moțu, 1983, 156—158, n. 32—41). Trei sferturi de veac mai tîrziu, J. Ehrler, funcționar administrativ în Banat, care cunoștea probabil opera lui Marsigli, reia ideea ridicării movilelor de pământ mai mari de către romani în scopul așezării unor posturi de pază. Ehrler observa că la movilele de pământ din timpurile vechi, gropile de împrumut pentru pămîntul necesar ridicării lor, s-au umplut, odată cu scurgerea veacurilor, datorită agenților externi (ploaie, vînt, praf) și a aplatizării movilelor. În același timp, Ehrler afirma că unele movile mai mici, ale căror gropi de împrumut erau încă vizibile, au fost ridicate nu mult înainte de vremea sa (1774) și chiar în vremea sa, în scopul supravegherii întinderilor plane pe care pășteau numeroase turme de vite (Ehrler, 1774(1982), 123—124). Referindu-se în special la movilele de pământ din ținuturile extracarpătice dar cunoscînd bine și situația movilelor de pământ cercetate în Transilvania și Banat, Gr. G. Tocilescu, atrăgea atenția încă în 1880, că nu toate movilele de pământ sînt neapărat morminte. Învățatul român amintea posibilitatea existenței movilelor memoriale, ridicate pentru comemorarea unor bătălii mai recente, a movilelor de hotărnicie a moșilor, a „movilelor-semn“ pentru drumuri și vaduri, fără să conteste că majoritatea au totuși un caracter funerar (Tocilescu, 1880, 540—546). Pentru un bun cunoscător al antichităților bănățene care a lucrat la sfîrșitul veacului trecut și în prima jumătate a acestui secol, întemeietorul muzeului din Vrșac, Felix Milleker, totalitatea movilelor de pământ din cîmpia vestică a Banatului erau artificiale, avînd, mai ales, caracter funerar (Milleker, 1886, I. 5—10; idem, 1897; idem, 1899; idem, 1901; idem 1906; idem, 1938; idem, 1940). În 1910, B. Kozma socotea că movilele de pământ din cîmpia panonică, inclusiv cele din sud-vestul României, pot fi morminte (curgane), așezări — tell sau movile de observație. (Kozma, 1910). Încheind această succintă și incompletă trecere în revistă a diferitelor păreri exprimate privind

scopul ridicării movilelor de pământ, vom adăuga că, și în sud-vestul României, se întâlnesc tell-uri ce se aseamănă cu movilele artificiale de pământ, prin dimensiuni și formă, mai ales în zonele cu o agricultură intensivă (Foeni — Gomila Lupului, Bucovăț — Cremeniste etc.). Nu lipsesc nici movilele naturale ce pot fi confundate cu cele artificiale, în zone cu structuri geologice specifice, cum ar fi nord-vestul cîmpiei Banatului, unde o movilă, cercetată la Mokrin (R.S.F.I.), s-a dovedit a fi naturală (Girić, 1985, 83) sau dunele de nisip de la Deliblato (R.S.F.I.), asemănătoare zonei Nirului din Ungaria (Patay, 1985, 89) dar și terenurile deluroase din părțile centrale și răsăritene ale Banatului, cu fenomene accentuate de eroziune, unde confuzia dintre natural și artificial este frecventă (Moroz, 1983 — Jdioara) și, uneori, nu poate fi lămurită decât prin săpături arheologice.

Movilele de pământ din sud-vestul României au avut, ca și cele din alte zone ale țării noastre, o destinație primară căreia, odată cu scurgerea veacurilor i s-au adăugat alte destinații secundare sau terțiare¹⁴. Cu prilejul cercetării mai multor tumuli din diferite zone, conținând inhumări cu ocră din perioada de tranziție sau de la începutul epocii bronzului, s-a constatat utilizarea lor pentru mai multe înmormintări succesive în aceeași epocă care au determinat, câteodată modificarea înfățișării movilelor funerare (Nestor, 1933, 67; Berciu, 1960, 74); Ciugudean, 1986, 69). Tumuli de la Smeeni (Simache, Teodorescu, 1962), Sultana (Morintz, Ionescu, 1968). Padej (R.S.F.I. — Girić, 1982), Perlez (R.S.F.I. — Medović, 1985), Grivița (Brudiu, 1987), sînt numai cîteva exemple din această categorie. Unele movile funerare par a fi fost cenotafuri sau au conținut vetre rituale (Măcișeni: Brudiu, 1987, 10—11; Kétegyháza: Ecsedy, 1972; idem, 1975 etc.). Mantaua multor tumuli din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului constituie locul altor înmormintări mai tîrzii, preistorice (Vasiliev, 1980, 36), sau al înmormintărilor din sec. II—XII e.n. și din plin ev mediu¹⁵. În Banat, unii tumuli preistorici au fost reamenajați în sec. XVIII—XIX și transformați în locuri de cult ale comunităților romano-catolice de coloniști șvabi instalați aici de autoritățile habsburgice, cum sînt așa zisele Kalvarienberg de la Biled sau Gotlob. În sfîrșit, în veacul nostru, mai ales în cel de-al doilea război mondial și după el, unele movile de pământ au devenit puncte de tragere, mai mult sau mai puțin fortificate, fiind distruse parțial sau în întregime (Perlez, R.S.F.I., Medović, 1985); vezi supra n. 11). Este foarte probabil ca unele din movilele de pământ preistorice să fi servit, încă de la înălțarea lor, nu numai ca morminte ca și ca repere — semne ale traseelor prin o cîmpie vastă, indicînd existența surselor de apă, a vadurilor, a punctelor obligatorii de trecere sau poate, a locurilor de pășunat rezerve-

¹⁴ Numărul mic de movile cercetate sistematic în sud-vestul României, ne-a obligat să aducem unele exemple și din zone destul de depărtate geografic.

¹⁵ Smeieni (Simache, Teodorescu, 1962, 273—281); Tecuci (Vendelin, 1920, 101—103); Manoleasa (Păunescu, Șadulschi, Chirică, 1976, I, XXVI, I A); Slobozia-Hănești (idem, I, 143, XXIX, 5I); poate Pogorăști (idem, I, 218, LVIII, 3 L); Szeged-Óthalom (Arch. Ért., XIV, 1894, 323 sq.) Batajnica-Velika Humka și Vojka (Tasić, 1959; 30—31; idem, 1976, 135; idem, 1985, 10—11; Girić, 1982, 99—100; idem, 1985, 82); Csoma, 1887; Nestor, 1960, 679; Patay, 1985; Brudiu, 1987, 11; ș.a.).

vate, fiind în același timp — puncte de observație și semnalizare (cf. și Tocilescu, 1880, 540—546).

Pentru sud-vestul României, odată cu cristalizarea feudalismului și a relațiilor de proprietate ce-i sînt specifice, s-a remarcat gruparea cronologică a documentelor de hotărnicie în două mari etape cuprinzînd, prima, a doua jumătate a sec. XIV și primele decenii ale secolului XV, iar secunda, a doua jumătate a secolului XVI și primele decenii ale secolului XVII, perioadă cînd, după apariția pașalicului de Timișoara, părți însemnate ale răsăritului și centrului Banatului depind politic și juridic de principatul Transilvaniei¹⁶. Documentele menționează, fie existența movilelor ce hotărnicesc domeniile, fie ridicarea unor movile în acest scop. Acesta este, de pildă, cazul movilelor de hotărnicie ale unor localități dispărute azi ca *Zegherien*, menționată în documentele de la 7 mai și 6 septembrie 1367, (Pesty, 1883, III, 76), *Zederes* și *Szt. András*, menționate în documentul din 1390, (Pesty, 1883, III, 196—208), *Deakolch*, menționat într-un document din același an (Pesty, 1883, III, 210—215), ale domeniului districtului românesc *Icus* din zona Făgetului la 1371, (Pesty, 1883, III, 104—115), 115—122). La delimitarea hotarelor satelor dintre Lugoj și Făget, în documentul din 1 septembrie 1599 (Pesty, 1883, IV, 225—228) ca și ale satelor din districtul românesc al Lugojului în documentul din 13 iunie 1597 (Pesty, 1883, IV, 199—203), sînt menționate de asemenea movilele de hotar¹⁷. În repertoriu am menționat în cîteva rînduri documente medievale privind movilele de hotar, mai cu seamă acolo unde ele corespund unor realități verificate azi la fața locului. La unele localități cum este, de pildă, satul Luncani, poziția acestor movile este deosebit de sugestivă. Movilele de hotar, ridicate anume în acest scop, par a fi mai frecvente în zonele răsăritene ale Banatului fără ca să lipsească și movilele preistorice refolosite, cîtă vreme, în cîmpia de vest, se pare că vechile movile funerare preistorice primesc și această funcție. Că situația s-a prezentat astfel în cîmpia de vest, o demonstrează, foarte probabil, și actualele hotare cadastrale ale satelor, mai cu seamă ale celor din vestul județului Timiș de azi, care nu și-au schimbat traseul față de cel avut în a doua jumătate a sec. XVIII și în prima jumătate a sec. XIX, cînd au fost consemnate cadastral și topografic. Metodologia lucrărilor de cadastru din acea vreme care impunea, într-o primă etapă, consemnarea hotarelor și a numirilor din hotar după tradiția locală, pe baza relațiilor mai multor bătrîni din fiecare sat, deschide calea unei posibile cercetări a întinderii suprafețelor agricole ale satelor românești din cîmpia Banatului încă înaintea ocupării sale de către habsburgi. Amplasarea frecventă a limitelor cadastrale pe movilele de pămînt artificiale nu este, probabil, întîmplătoare și sugerează hotărnicii de pămînturi mai vechi de veacurile XVIII—XIX, cînd fac obiectul hărților respective.

În sfîrșit, mai amintim în cîmpia joasă, în luncile din albia majoră a Mureșului, al cărui curs a suferit, în timp, sensibile modificări (Pop, 1947); Glück, 1980, 84—85), ca de altfel și alte riuri din cîmpia bănă-

¹⁶ Observația îi aparține lui Ion Hațegan căruia-i mulțumesc și pe această cale pentru amabilitatea de a mi-o fi comunicat, permițîndu-mi, totodată, utilizarea ei.

¹⁷ Datele privind consemnarea movilelor de hotar, în evul mediu le datorez lui I. Hațegan.

țeană (vezi supra, n. 5), existența unor movile, ridicate artificial, pentru instalarea unor gospodării izolate, ferme sau sălașe care să fie ferite de inundații. Astfel de movile se întâlnesc, de pildă, în hotarul localității Cenad, la vest de aceasta, între dig și albia Mureșului, fiind ridicate după îndiguirea celui mai mare râu interior al țării noastre. Nu este exclus ca unele dintre acestea, să fi fost, la origini, movile funerare preistorice sau tell-uri care au fost reamenajate.

În ultimele trei veacuri, atribuirea movilelor de pământ unui popor sau altuia și — implicit — datarea movilelor, a cunoscut numeroase variante. Marsigli le atribuia romanilor și turcilor propunând, deci, datarea lor la începutul mileniului I e.n. și după veacul al XV-lea (Marsigli, 1744, 88). Ehrler, socotind că ridicarea lor este expresia capacității organizatorice a unei puteri centrale, le atribuia romanilor sau românilor — contemporani sau antecesorii celui de-al treilea sfert al sec. XVIII când își scria lucrarea (Ehrler, 1744(1982), 123—124). N. L. Percseni, referindu-se la movilele din nord-vestul județului Arad, le considera, în urmă cu două veacuri, preistorice (Percseny, 1819; Patay, 1985), Milleker, în urmă cu un veac, le considera preistorice (Milleker, 1886, I), Hampel considera multe din ele aparținând epocii bronzului (Hampel, 1892) sau perioadei migrațiilor (Hampel, 1905), în timp ce Tocilescu atrăgea atenția asupra extensiunii mari, în timp și spațiu, a fenomenului tumular, deplîngînd în același timp lipsa cercetării movilelor din România (Tocilescu, 1880). Suflul romantic-istoric altoit pe un diletantism ce îmbrăca haina prețiozității științifice, apărut la sfîrșitul veacului trecut și la începutul veacului nostru — cînd istoriografia reflecta, nu arareori, ideologia marilor imperii coloniale — a socotit movilele de pământ fie „piramide hunice” sau morminte hunice (Tariczky, 1906, 16—17; Nagy, 1893), fie morminte cumane (Kozma, 1910, 443) sau monumente pelasge (Densușianu, 1913 (1986)).

Cercetările arheologice, din ultimele șapte decenii, desfășurate în țara noastră și în țările învecinate, au permis o abordare mai nuanțată și mai aproape de realitate a problemei movilelor de pământ. În literatura de specialitate românească, tratarea, în ansamblu, a acestei probleme lipsește ca, de altfel, și în cea din Iugoslavia, Bulgaria sau U.R.S.S. Referindu-se mai cu seamă la mormintele tumulare preistorice cu ocră din Ungaria, Gy. Gazdapusztay împărțea tumulii din cîmpia panonică în cinci mari grupe:

— grupa cea mai veche a tumulilor cu înmormîntări cu ocră din perioada timpurie a bronzului în care sînt cuprinse, mai cu seamă, obiectivele din zonele nordice ale Ungariei;

— grupa transdanubiană a mormintelor tumulare hallstattiene timpurii;

— grupa curganelor scitice din care provin podoabe de aur;

— grupa mormintelor tumulare sarmatice timpurii și germanice;

— grupa movilelor funerare din epoca migrațiilor, (Gazdapusztay, 1964—1965, 31—32). S-a făcut observația că această încercare de grupare cronologică nu cuprinde cîmpurile de tumuli din epoca bronzului și că existența movilelor funerare din perioada migrațiilor, rămîne sub semnul întrebării (Patay, 1985, 88).

În România, înmormintările în movile acoperă, de asemenea, o largă secvență cronologică cuprinsă între etapa finală a epocii neolitice și începuturile evului mediu (Moscalu, 1976, 594). Alături de mormintele tumulare de la sfârșitul epocii neolitice, din perioada de tranziție spre epoca bronzului și de la începutul epocii bronzului¹⁸, asupra cărora vom reveni, pot fi amintiți:

- tumulii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul primei vîrste a fierului¹⁹;
- tumulii din etapa mijlocie și tirzie a primei vîrste a fierului²⁰;
- tumulii civilizației grecești din Dobrogea²¹;
- tumulii scitici²²;
- tumulii traco-getici²³;
- tumulii geto-dacici din a doua vîrstă a fierului²⁴;
- tumulii din epoca romană²⁵;
- tumulii din perioada migrațiilor (sarmați, slavi, avari, unguri, pecenegi, cumani)²⁶.

Înmormintările tumulare de la sfârșitul epocii neolitice, din perioada de tranziție și de la începutul epocii bronzului sînt considerate, în general, de specialiști drept cele mai numeroase în peisajul tumular atît al țării noastre cît și al țărilor învecinate (Girić, 1985)²⁷. Ele sînt întîlnite în zona sud-vestică a U.R.S.S.²⁸, în Bulgaria de nord, pînă la munții Balcani²⁹, în R. S. F. Iugoslavia³⁰ în Ungaria³¹ dar și în Europa Centrală³².

¹⁸ Treceînd, succintă, în revistă a tumulilor din România se înărginește să schițeze cîteva din etapele mari din istoria veche cînd aceste monumente sînt întîlnite. Bibliografia citată e departe de a fi completă. Tratarea exhaustivă a subiectului depășește cu mult cadrul lucrării de față.

¹⁹ Kacsó, 1971; idem, 1972; Rusu, 1972, 313—315; Stratan, 1974, b; Kacsó, 1975; Stratan, Al. Vulpe, 1977.

²⁰ Berciu, Comșa, 1956; Macrea, 1959; Al. Vulpe, 1965; idem, 1967; Vl. Dumitrescu, 1968; Rusu, 1972; Al. Vulpe, E. Popescu, 1972; Nica, 1974; Gumă, 1983; Rogozea, 1983 etc.

²¹ De ex. P. Alexandrescu, 1965.

²² De ex., Vasiliev, 1980, 36.

²³ De ex., Berciu, 1974.

²⁴ Protase, 1962; Al. Vulpe, 1976; Moscalu, 1977; I. H. Crișan, Medeleț, 1979; A. D. Alexandrescu, 1980.

²⁵ Macrea, 1959; Babeș, 1970; idem, 1971; Petrovsky, 1979, a—b.

²⁶ Romer, 1876; Hampel, 1905; Párducz, 1941—1953; Macrea, 1958; Nestor, 1960; loc. cit.; Medeleț, 1970; Dörner, 1971; Sîmpetru, 1972; Bichir, 1976; Păunescu, Șadulschi, Chirică, 1976; Rusu, 1982, cu bibliografia.

²⁷ Girić, 1985.

²⁸ Childe, 1942; Klein, 1965; Häusler, 1964; Šmagli, Cerniaikov, 1970; Häusler, 1974; idem, 1976, I; Machnik, 1977; Dergaciov, 1984; Teleghin, 1985.

²⁹ Todorova, 1980; Panaiotov, Dergaciov, 1984.

³⁰ Tasić, 1959; Čović, 1970; Jovanović, 1974; idem, 1975; Benać, 1975; Drechsler-Bižić, 1975; Tasić, 1977; Buković, 1978; Jovanović, 1979; idem, 1983; Benac, 1984; Buković, 1985; D. Garašanin, 1985; Govedarica, 1985; Jovanović, 1985.

³¹ Römer, 1876; Csoma, 1887; Banner, 1927, a—b; Csalog, 1954; Köszegi, 1962; Boná, 1963—1964; Gazdapusztai, 1964—1965; idem, 1966—1967; Kalicz, 1968; Ecsedy, 1971; idem, 1971—1972; idem, 1972; idem, 1975; idem, 1979; idem, 1983; Patay, 1985.

³² Häusler, 1982; Buchwaldek, 1985; Benkovski-Pivovarov, 1985; Kovács, 1985; Machnik, 1985; Novotná, 1985.

Tumulii din România ce se încadrează în această perioadă și au fost cercetați sistematic, sînt relativ puțin numeroși³³ și sînt amplasați, mai cu seamă, în regiunile extracarpatică, în Oltenia³⁴, Muntenia³⁵, Dobrogea³⁶, Moldova³⁷ dar și în Transilvania și Banat³⁸. Majoritatea tumulilor din sud-vestul spațiului carpato-danubiano-pontic care au fost cercetați sistematic se află în Banatul iugoslav de azi³⁹.

Se acceptă, în general, că aria de răspîndire a inhumărilor cu ocră tumulare este mărginită spre vest de valea Tisei — deși sînt semnalati posibili tumuli și dincolo de această limită, pînă aproape de cotul mare al Dunării (Acsa-Zsidódomb: Patay, 1985, 89), spre nord de Bucovina, iar spre sud de Balcani (Ecsedy, 1971, 283 și n. 86; D. Garașanin, 1985; M. Garașanin, 1985). Trebuie reținut, însă, și mormîntul dintre Morava și Drina de la Ragojevac (D. Garașanin, 1985). ca și aspectele mai tirzii ale fenomenului tumular din spațiul egeic (Leukas-Hammond, 1972, 243—250, 270; Ecsedy, 1975; Govedarica, 1985). Mormintele tumulare, cu schelete în poziție chircită și cu ocră, de la Bodo (Stratan, 1974, a), Cîmpia Turzii (Ferenczi, 1968) și Cipău (Vasiliev, 1980, 36), indică prezența lor în răsăritul Banatului și în cîmpia transilvăneană.

În privința traseului urmat, în migrația lor spre vest, de populațiile de păstori răsăriteni din stepele nord-pontice, cărora li se atribuie o parte din înmormîntările cu ocră în tumuli, rezervele — firești în stadiul actual al cercetărilor — sînt numeroase, conturîndu-se părărea că, odată pătrunși în cîmpia Dunării de Jos, acestea penetrează în cîmpia Tisei inferioare, peste zona Porților de Fier, a munților Banatului, urcînd apoi riul (Ecsedy, 1975; Jovanović, 1974 — harta; Srejović, 1985 — harta; D. Garașanin, 1985; Lazarovici, Săcărin, 1979, 74). Unii cercetători nu exclud și posibilitatea, credem noi nu lipsită de interes, a pătrunderii unei ramuri a acestor populații stepice peste Carpații Păduroși, în nordul cîmpiei Tisei și coborîrea lor, în aval, (Jovanović, 1985). Cercetările din nordul Banatului iugoslav pledează pentru această posibilitate (Girić, 1982; idem, 1985), iar absența elementelor Glina III în sudul Banatului (Lazarovici, Săcărin, 1979, 74), poate con-

³³ Berciu, 1960, I, 73—74; idem, 1961; idem, 1966; Comșa, 1972; Berciu, 1976.

³⁴ C. S. Nicolaescu-Plopșor, 1932, a—b—c; Vl. Dumitrescu, 1944 a—b; C. S. Nicolăescu-Plopșor, Vl. Dumitrescu, 1951; Berciu, 1951; idem, 1952; Bichir, 1958; Vl. Dumitrescu, 1960; D. Galbenu, 1972.

³⁵ Harțuche, Dragomir, 1957; Rosetti, 1959; Harțuche, 1959; Dragomir, 1959; Simache, Teodorescu, 1962; Harțuche, Anastasiu, 1968; Morintz, Ionescu, 1968; Harțuche, 1973.

³⁶ Pârvan, 1925; D. Popescu, 1937—1940; Harțuche, 1971.

³⁷ Ciurea, 1931; M. Petrescu-Dîmbovița, 1950, a—b; Nestor, 1950; idem, 1951; Tudor, R. Vulpe, 1953; Dinu, 1959; Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, 1970; Păunescu, Șadulschi, Chirică, 1976; Comșa, 1982; idem, 1985; Zirra, 1960.

³⁸ Nestor, 1933; D. Popescu, 1944; Stratan, 1974, a; Ciugudean, 1977; Vlăssă, Takacs, Lazarovici, 1985; Ciugudean, 1986, cu bibliografia. Nu am urmărit, în notele de mai sus, întocmirea unei liste complete a tumulilor cercetați în România.

³⁹ Milleker, 1901; idem, 1906; idem, 1938; Nadlački, 1951; Gazdapusztai, 1965; Stratan, 1974, a; Jovanović, 1974; Bukvić, 1978; Girić, 1982; idem, 1985; Bukvić, 1985; Medović, 1985; vezi, infra, sub voce.

stitui un argument pentru o altă cale de pătrundere în Cimpia Tisei decât cea dunăreană.

Atribuirea fenomenului tumular unor populații răsăritene, stepice, pastorale, ce pătrund în valuri din zona nord-pontică în spațiul carpato-danubian, participând la complexul proces de indo-europenizare, este susținută cu variante de abordare și interpretare — unele deja abandonate — asupra cărora nu vom insista, de foarte mulți cercetători⁴⁰. Nu a fost omisă nici componenta sudică, anatoliano-balcanică a fenomenului tumular, cu implicațiile sale în același proces de indoeuropenizare⁴¹ după cum, incinerările din mormintele tumulare au fost atribuite componentei locale (Coțofeni), celei sudice, (Vučedol, Sadovec), sau celei nordice și nord-vestice, (ceramica ornamentată cu șnurul, cultura amforelor sferice, Baden), toate indicând complexitatea fenomenelor etnolingvistice și istorice ce se petrec în perioada de tranziție și la începutul epocii bronzului în spațiul carpato-danubiano-pontic⁴². Domesticirea calului și folosirea carelor au fost puse, de asemenea, în legătură cu fenomenul tumular și cu mobilitatea purtătorilor lui⁴³.

Mormintele tumulare nu au, de regulă, inventar. În ele, apar — câteodată — podoabe de cupru, argint, rar, din aur: Sultana (inel de buclă din cupru: Morintz, Ionescu, 1968), Plenita, Giubega spirale din argint cu capetele petrecute: Berciu, 1952; Bichir, (1958) Broșteni (verigă spirală din argint deschisă: Ciurea, 1921), Cheile Aiudului (Vlassa, Takacs, Lazarovici, 1985), Grupul Bedeleu (Ciugu-

⁴⁰ Childe, 1925; Tallgren, 1926; Nestor, 1933, 67 sq; Petrescu-Dîmbovița, 1950, b; M. Garașanin, 1954; Gimbutas, 1956; idem, 1958; Rosetti, 1959; Berciu, 1960, I; Mellaart, 1960; Zirra, 1960; Berciu, 1960—1961; idem, 1961; Köszegi, 1962; Häusler, 1963; Vl. Dumitrescu, 1963; Häusler, 1964; Roman, 1964; Gazdapusztai, 1964—1965; Gimbutas, 1965; Philippis, 1965; D. Popescu, 1965; Berciu, 1966; Gazdapusztai, 1966—1967; Pigott, 1967; Kalicz, 1968; Morintz, Roman, 1968, a—b; Nestor, E. Zaharia, 1968; Trbuhović, 1968; M. Garașanin, I. Nestor, 1969; Morintz, Roman, 1969; idem, 1970; Cović, 1970; Gazdapusztai, 1970; Šmagli, Cerniakov, 1970; H. L. Thomas, 1970; M. Garașanin, 1971; Roman, 1971; Ecsedy, 1971—1972; Comșa, 1972; Hammond, 1972; Kutzián, 1972; Garașanin, 1973; idem, 1974; Jovanović, 1974; Häusler, 1974; Benac, 1975; Ecsedy, 1975, 277—278; Jovanović, 1975; Srejić, 1976; Roman, 1976, a—b; Berciu, 1976; Comșa, 1976; Dinu, 1976; Morintz, 1976; Häusler, 1976, I; Machnik, 1977; Tasić, 1977; Comșa, 1978; A. Dodd-Oprițescu, 1978; M. Garașanin, 1978; Petrescu-Dîmbovița, 1978; Ecsedy, 1979; Roman, 1980; A. Dodd-Oprițescu, 1980; Roman, 1981, a; Ecsedy, 1983; Roman, 1983; Tasić, A. Dodd-Oprițescu, I. Mitrea, 1983; Benac, 1984; Srejić, 1985; Tasić, 1985; Teleghin, 1985; Govedarica, 1985; D. Garașanin, 1985; M. Garașanin, 1985.

⁴¹ Boná, 1963—1964; Hammond, 1972; Roman, 1971; idem, 1976, a—b; idem, 1977; idem, 1980; idem, 1981, b; Tasić, 1977; Comșa, 1983; Govedarica, 1985.

⁴² Nestor, 1933; M. Garașanin, 1958; Tasić, 1959; Vl. Dumitrescu, 1960; Boná, 1963—1964; Gazdapusztai, 1965; M. Garașanin, 1967; M. D. Garașanin, 1967; Nestor, E. Zaharia, 1968; Cović, 1970; M. Garașanin, 1973, I; idem, 1974, 117; Drechsler-Bižić, 1975; Benac, 1975; Jovanović, 1976; Roman, 1976, a; idem, 1977; Roman, Nemeti, 1978; Jovanović, 1979; Roman, 1981, b, 242, n. 2—3; Comșa, 1983; idem, 1985; Kovács, 1985; Machnik, 1985; D. Garașanin, 1985; Benkovski-Pivovarov, 1985; Buchwaldek, 1985; Ciugudean, 1986.

⁴³ Tallgren, 1926; Petrescu-Dîmbovița, 1950, b, 115; Gimbutas, 1956; idem, 1965; Bókányi, 1985; de altă părere, Dinu, 1976.

dean, 1986), Belotić (T. 6-a: M. și D. Garašanin, 1967) etc. Podobele din dinți de animal (Sultana — Morintz, Ionescu, 1968) sînt la fel de ineficiente în stabilirea cronologiei acestor monumente ca și uneltele din silex, discurile de os, bulgării de ocru, hematit sau cretă (Duma, Ecsedy, 1973), construcțiile din lemn sau rogojinile din morminte. Studiile antropologice sînt puțin numeroase (P. Firu, C. Rîșcuția, D. Nicolaescu-Plopșor, 1956); Necrasov, 1957; Necrasov, Cristescu, 1957; Berciu, 1960, I, 74—75; Bukvić, 1985 etc.) iar formularea oricăror concluzii este prematură.

Tumulii cu morminte de incinerare sau de înhumare care au conținut inventar ceramic au fost atribuiți culturilor Vučedol (Batajnica, Vojka, Moldova Nouă), Baden, grupului Orlea-Sadovec, culturii Coțofeni (vezi supra). Relațiile stratigrafice surprinse⁴⁴ pot servi, mai degrabă, la datarea fiecărui monument în parte decît la o datare globală. În cazul mormintelor de înhumare pot fi semnalate o seamă de elemente de ritual cum ar fi, ridicarea unor movile mai mici acoperite apoi de o movilă mai mare (Smeeni, Sultana), îngropările succesive (Rosetti, 1959; Simache, Teodorescu, 1962; Morintz, Ionescu, 1968; Brudiu, 1987), poziția scheletelor, prezența lingă mormintele de înhumare a unor vetre sau urme de foc (Tudor, R. Vulpe, 1953; Zirra, 1960; Ecsedy, 1971; idem, 1972; idem, 1975; Păunescu, Sadulschi, Chirică, 1976; Brudiu, 1987), construcțiile diverse din lemn ș.a. Numărul mic de morminte cercetate nu permite încă generalizări acceptabile. Concluzia este cea la care au ajuns numeroși cercetători (Petrescu-Dîmbovița, 1950, b, 114, 123; Zirra, 1960; Berciu, 1960, I, 73; Berciu, 1961, 148; D. Popescu, 1965, 325—326; Morintz, Roman, 1968; 562; Comșa, 1976 ș.a.) și anume că fenomenul tumular, are o extensiune lungă în timp. Perioada de început a apariției tumurilor în spațiul carpato-danubiano-pontic se plasează la finalul culturilor Cucuteni, Ariușd, Petrești, Gumelnița, fiind în legătură cu fenomenele Usatovo și Cernavodă I (Roman, 1981, a, 23, n. 7) iar finalul fenomenului tumular se plasează în etapele bronzului timpuriu (Morintz, 1976). Cronologia acestor morminte rămîne însă aleatorie și neclară (A. Dodd-Oprițescu, I. Mitrea, 1983). Obiceiul înmormîntărilor în tumuli a fost preluat de grupuri culturale diverse a căror origine nu este neapărat estică (Morintz, Roman, 1968, 562; Roman, 1981, a, 23, n. 7). În vest, tumulii apar la orizontul culturii Baden (Ecsedy, 1975). Cit privește cronologia absolută a fenomenului, lăsînd de o parte datările exagerat de înalte, (Srejiović, 1985; Teleghin, 1985; Gimbutaș, 1965), ce plasează fenomenul încă în prima jumătate a mileniului IV î.e.n., este de presupus că fenomenul tumular cuprinde a doua jumătate a mileniului III î.e.n. și primele veacuri ale mileniului II î.e.n. (Vl. Dumitrescu, 1963; Berciu, 1966; Roman, 1976, a etc.).

⁴⁴ Stoicani: Morintz, Roman, 1968, 562; Smeeni: Simache, Teodorescu, 1962; Cîrna: Bichir, 1958; Rast, Seaca de Cîmp și Măgura Barbului: C. S. Nicolaescu-Plopșor, Vl. Dumitrescu, 1951; Bichir, 1958; Suhardu: C. S. Nicolaescu-Plopșor, 1932; Roman, 1976, a; Măcișeni și Grivița: Brudiu, 1987; Erbiceni, Corlăteni, Valea Lupului: Dinu, 1976, 38; Slobozia-Hănești: Păunescu, Sadulschi, Chirică, 1976, I; Trușești: ibidem; Kétegyháza, movila 6 și Óhat Dunaháalom: Ecsedy, 1972, 6—15, idem, 1975, 280.

În sud-vestul spațiului carpato-danubiano-pontic, cercetarea movilelor de pământ are o istorie îndelungată. Amintim că prima hartă pe care figu-
rau unele movile de pământ din țara noastră a fost întocmită în 1699 și
se referea la cîmpia din nord-vestul Banatului⁴⁵. Tot astfel, una din pri-
mele observații stratigrafice generale o datorăm lui J. Ehrler care, la
1774, remarcă atât aplatizarea treptată a movilelor și gropile de împru-
mut din jur pentru înălțarea lor cît și faptul că pămîntul din mantaua
movilelor este întru totul asemănător cu cel de pe terenurile înconjură-
toare (Ehrler, 1774 (1982), 123—124). Din păcate, movilele cercetate
neștiințific sînt mult mai numeroase decît cele care au fost cercetate sis-
tematic. Situația este asemănătoare și la vest de frontiera de stat a Româ-
niei, pînă la valea inferioară a Tisei, au fost cercetate nesistematic movile
de pământ la Alibunar⁴⁶, Banatska Palanka⁴⁷, Cestereg⁴⁸, Deliblato⁴⁹, Du-
bovac⁵⁰, Ečka⁵¹, Elemir⁵², Starčevo⁵³. În sud-vestul țării noastre, movilele
de pământ cercetate nesistematic se amplasează, mai cu seamă, în cuprin-
sul județului Timiș. Astfel, între 1893 și 1909, Kislegi Nagy Gyula, aren-
daș de moșii, sondează nu mai puțin de 47 de movile de pământ aflate
în hotarele localităților Dudeștii Vechi, Cenad, Sînnicolau Mare, Teremia
Mare, Tomnatec, Vizejdia și Nerău, ale căror rezultate, parțial cunoscute⁵⁴,
nu pot fi folosite decît cu maximum de prudență datorită lipsei de me-
todă a săpăturilor și a faptului că nu există certitudinea cercetării ex-
haustive a acestor movile, Nagy, limitîndu-se adesea, probabil, doar la
cercetarea înmormîntărilor secundare din mantaua movilelor. Rezultatele
cercetărilor lui Orosz de la Checea, în 1893—1897⁵⁵, sînt de asemenea

⁴⁵ Kriegsarchiv Wien: H. 3 c—103; harta, executată cu deosebită acuratețe, la
1699, în timpul războiului austro-turc (1683—1699), de către căpitanul-inginer Ste-
phan Wallner, are scara 1:256 000, și redă o sumă de detalii, inclusiv movile de
pămînt din cîmpie. Titlul hărții, pe care-l reproducem cu ortografia vremii, este
edificator: „Ausführlich Wohlobservierte Geographische Verstellung Warinen ent-
worfen al iehenseits der teyss liegente Vöstungen, offne, Beschlossene, gross vnd
Kleine stödtte gross Vnd Kleine Derffer, auf Bergen liegende Vnd andern schlösser,
Bewohnt Vnd ohnbewohnten örthern. Gebauth Vnd Vngebauthe Weinberg, al
gebrauchbahre Weg, Vnter schiedlicher Christ. Kayserlich Vnd Türkhischen Lager
in diesen Krieg gebrauchte Profianth Keysser. All Zu Zeiten Voll Wasser angeloffne
Gross Vnd Kleine Morast, Sambt Berg, Hygl, Fluss, Bach, Wässer, Welder, Wiessen,
auch Felder, Vnd aller anligenter Situation... Auf des Kayserlich Hoff Kriegs
Rath Gnadig Ertheilter Befelch Zusamben Getragen vnd verferthigt anno 1699, durch
mich Kayserlichen haubtman vnd Inge: Stephan Wallner“ cf. Krischan, 1963, 150,
nr. 327.

⁴⁶ Tocilescu, 1880, 549, n. 342; Milleker, 1886, 4; idem, 1897, 13; idem,
1906, 7.

⁴⁷ MZK, 1865, Bbl. XXXI; BÖHM, 1867, Bbl. XLI; GOSS, AVSL, N.F., XV,
1867, 158; Tocilescu, loc. cit; Milleker, 1886, 4.

⁴⁸ Probabil, un mormînt de inhumatie cu ocră și morminte secundare din peri-
oada migrațiilor. Szentklaray, 1880, 217, fig. 46; Milleker, 1897, 31.

⁴⁹ Tocilescu, 1880, loc. cit.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Morminte de inhumatie, Milleker, 1897, 38.

⁵² Mormînt de incineratie cu podoabe de bronz (?), Milleker, 1897, 38.

⁵³ Movila „La cruce“, cu mormînt de inhumatie, săpat de A. Smik în 1893,
Bukvić, 1985, 83.

⁵⁴ Nagy, 1904; idem, 1907; idem, 1909; idem, 1911, a—b; Kakucs, 1977;
Răileanu, Gog, 1983, cărora bibliografia mai veche nu le este cunoscută;
AMBT, Nagy mss.

⁵⁵ Orosz, 1894, 54—57; idem, 1896, 25 sq; idem, 1897, 69 sq; Milleker, 1897,
58—61; Kakucs, 1977, 475.

incerte și impun aceeași prudență. Situația nu diferă pentru movila de la Jamu Mare în care, în 1881, a fost descoperit și un depozit de bronzuri, îngropat la o dată ulterioară înălțării movilei⁵⁶, ca și pentru așa-zisa necropolă tumulară de la începutul epocii fierului de la Jimbolia⁵⁷ care, în realitate este o necropolă plană de incineratie de la sfârșitul epocii bronzului și începutul primei vârste a fierului. Despre movila distrusă la Săcălaz în 1869, nu deținem date cu excepția descoperirii în ea, a unui inel din evul mediu (IMBt. I/843), iar movila cercetată de Miloia în 1933, la Secu-sigiu, pare a fi conținut urme de incineratie (AMBt). Sondajul superficial al lui M. Moga pe vârful Huncii Mari de la Teremia Mare, în 1939, a evidențiat un șanț circular, evident, secundar.

Cît privește cercetările sistematice ale căror rezultate pot fi utilizate cu certitudine, sînt de amintit tumulii cercetați de Felix Milleker la începutul veacului, în Banatul iugoslav, la Uljma⁵⁸, Vatin⁵⁹ și la Vlajkovac⁶⁰. În tumulul săpat, între cele două războaie mondiale pe hotarul dintre satele Krstur și Đala (intrat în literatura de specialitate sub numele de Srbski Krstur), în manta s-au descoperit fragmente ceramice Bodrog-Keresztur iar în inventarul mormîntului, un vas ornamentat cu șnurul⁶¹. Tumulul săpat între 1965—1969 la Vojlovica de Medović, Prikić și Jovanović, avea ca inventar două spirale din sîrmă masivă de argint⁶². Movila funerară de la Mokrin — Arađanska Humka conținea morminte de incineratie aparținînd fazei C a culturii Baden⁶³ iar cea săpată la Padej, pe malul stîng al Arancăi, între 1978—1981, care fusese înălțată în două etape, conținea în manta, fragmente ceramice Baden iar scheletul, în poziție chircită, era depus într-o construcție din birne pe o rogojină împletită din stuf. Analiza C-14 efectuată la Berlin a datat mormîntul la 4320 ± 50 , adică la 2370 ± 50 i.e.n., recalibrat dendrologic la 2900—3100 i.e.n., date apropiate de cele pentru mormîntul de la Kétegyháza (2315 ± 50 i.e.n.)⁶⁴. Movila de la „Japina Koliba“, de lîngă Novi Kneževac, în care s-au efectuat săpături de salvare în 1981, conținea un mormînt principal cu scheletul în poziție chircită depus pe o rogojină într-o construcție din lemn vopsită cu ocră și un mormînt secundar, de copil, deranjat (Girić, 195,

⁵⁶ Arch. Ért., II, 1882, XXVII; Hampel, 1892; Hölste, 1951.

⁵⁷ Böhm, 1867, Bbl. LXI; Goss, AVSL, N.F., XV, 1867, 158; Tocilescu, 1880, 549, n. 342; Orosz, 1897, 91; Milleker, 1897.

⁵⁸ În care s-a constatat existența construcției din lemn a unui mormînt de copil (?) cu scheletul în poziție chircită, cu ocră și cu podoabe din aur pierdute, din păcate, în cursul primului război mondial. Milleker, 1897, 118; idem, 1901, 19—22, il.; idem, 1906, 147—151; Prikić, 1973, 33; Kakucs, 1977, 475; Girić, 1982, 101; idem, 1985, 71—72; Bukvić, 1985, 83; IMBt. I/1698.

⁵⁹ Milleker, 1886, 8; idem, 1906, 143, 150; Prikić, 1973, 33; Girić, 1982, 103; idem, 1985, 71—72; Bukvić, 1985, 84.

⁶⁰ Unde, la „Hunka Straža“, a descoperit un mormînt din inhumatie cu ocră și cu un „covor din material textil sau piele“ într-o construcție din lemn. Milleker, 1886, 8; idem, 1906, 193—195; Prikić, 1973, 33; Kakucs, 1977; Girić, 1982, 101; idem, 1985, 71—72; Bukvić, 1985, 84.

⁶¹ Nadlački, 1951; M. D. Garašanin, 1951, 86; M. Garašanin, 1958; Gazdapusztai, 1965; Trbuhović, 1968, 14; M. Garašanin, 1973, I, 80—81, II, 621; Girić, 1982; idem, 1985, 71, 74.

⁶² Prikić, 1973, 33; Jovanović, 1974, 175—178; idem, 1975, 12 sq.; Girić, 1982; idem, 1985, 71—72; Bukvić, 1985.

⁶³ Girić, 1974, 21; Tasić, 1977, 23; Roman, Nemeti, 1978, 55; Girić, 1982, 101; idem, 1985, 73; Jovanović, 1985, 10, n. 7.

⁶⁴ Girić, 1982, 102—103; idem, 1985, 71—72.

72—73). În movila funerară de la Jabuka, groapa mormintului străbătea nivelele succesive de locuire Kostolac și Baden (Bukvić, 1985; Jovanović, 1985). În sfârșit, cele trei movile cercetate la Perlez, de Medović, între 1978 și 1984, au conținut schelete în poziție chircită cu ocră, în gropi cu capac din lemn. Cîtă vreme doi dintre tumuli acopereau cîte un mormînt, cel de-al treilea, care a fost înălțat în cinci faze, acoperea un mormînt de matur și cinci morminte de copii. Gropile mormintelor penetrau prin podina unei locuințe Baden, aflată sub movilă, fragmente ceramice Baden provenind și din mantaua ei (Girić, 1982, 102; idem, 1985; Medović, 1985, 77—82).

În sud-vestul României, movilele de pămînt, cercetate arheologic în ultimele două decenii, se încadrează între perioada de tranziție și epoca romană. Movila de pămînt de la Bodo care a fost secționată, conținea un mormînt de înhumatie cu scheletul în poziție chircită, ocră și o așchie de silex. În mantaua ei, au fost găsite fragmente ceramice aparținînd fazei timpurii a culturii Coțofeni⁶⁵. La Moldova Veche, pe insula „Ostrovul Moldova Veche“, (care în literatura arheologică apare sub numirile „Insulă“, „Insula Decebal“, „Ostrov“ sau „Ostrovu Mare“), au fost cercetate două morminte tumulare de incineratie aparținînd culturii Vučedol, dintre care, unul cu ring de piatră (Roman, 1976, a, 32; idem, 1977, 421). „Tumulul“ de la Susani, constituie, decamdată, o descoperire unică în țara noastră pentru începutul primei vîrste a fierului, fiind interpretată de autorii descoperirii drept sanctuar (Stratan, 1974, b; Stratan, Al. Vulpe, 1977). Pentru începutul primei vîrste a fierului, pînă în perioada hallstatt C, la fel ca și în Transilvania, tumulii lipsesc (M. Rusu, 1972). În perioada mijlocie și tîrzie a primei vîrste a fierului se încadrează tumulii cercetați la Ieșelnița (Nica, 1974), Caransebeș⁶⁶, cele trei tumuli de la Moldova Veche — Măcești⁶⁷, tumulii din necropola birituală hallstattiană de pe Ostrovul Moldova Veche⁶⁸ și probabil, cel de la Ilidia — Obliza, cu manta din bolovani, (informație amabilă D. Teicu), fără ca în acest ultim caz să fie cu totul exclusă posibilitatea de a fi vorba de o movilă de hotar. Tot movile de hotar sau poate, movile naturale, pare a fi și grupul de „movile“ de pămînt cercetate fără niciun rezultat de A. Bejan și M. Moroz, (Moroz, 1983, 475, XVII, 2, n. 26), la Jdioara. Nu este exclus ca la Iaz — „Sat Bătrîn Mare“, lîngă templul roman, să fi fost cercetat, în 1983, un tumul dacic (cenotaf?) cu manta din bolovani de rîu, din sec. III î.e.n., (informație amabilă P. Rogozea), așa cum, este foarte posibil, ca și la Cuptoare — „Sfogeia“, mormîntul „getic“ de luptător, (Oprișescu, 1987), să fi fost, la origine, un mormînt tumular ce poate fi datat în sec. IV î.e.n. Mai sînt de menționat și tumulii din epoca romană de la Iaz ce aparțin necropolei municipiului Tibiscum, (Petrovsky, 1979, a, b).

Mormintele tumulare din perioada de tranziție, par să predomine numeric, cel puțin în zona cîmpiei de vest. Din cele cercetate, se constată

⁶⁵ Stratan, 1974, a; Roman, 1976, a; Moroz, 1983; Ciugudean, 1986.

⁶⁶ Petrovsky, 1975, 367, nr. 9; Petrovsky, Munteanu, 1979, 435, X, 2; Rogozea, 1983, 142; inf. R. Petrovsky.

⁶⁷ D. Popescu, 1966, b, 388, nr. 35; idem, 1966, a, 714, nr. 35; Petrovsky, 1977, 445, nr. 8.

⁶⁸ D. Popescu, 1969, a, 500—501, nr. 154/7; idem, 1969, b, 537, nr. 154/7; Gumă, 1983, 86, nr. 17; Vlăssă, Takacs, Lazarovici, 1985, 108.

inhumarea scheletelor în poziție chircită (Uljma, Perlez), în așa-zisa poziție „romb” (Padej) sau pe spate cu genunchii ridicați care, ulterior, s-au căsat pe o parte prin presiunea pământului (Vojlovica, Jabuka, Bodo). Tumulii ce conțin morminte de inhumatie predomină, numeric, față de tumulii cu morminte de incineratie. Orientarea mormintelor de inhumatie este în unele abateri. Movilele cu morminte de inhumatie conțin fie morminte izolate de adulți, fie mai multe morminte de adulți și copii. Morminte de sub movile au amenajări diverse din lemn (capace, plăci, etc.). Itele, (Bodo), sînt lipsite de astfel de amenajări. Cîteva au avut descoperită de rogojini, (Vlajkovac, Vojlovica, Padej etc.). Într-un tumul sau altul, oculul este prezent în toate mormintele. Tumulii perioadei de tranziție sînt prezenți, atît în aria culturii Baden cît și a culturii Coțofeni sau Kostolac. În sudul Banatului, pe linia Dunării, se manifestă fenomenul cumular ce însoțește extensia culturii Vučedol. Stabilirea unei cronologii a tumulilor din perioada de tranziție, existenți în Banat, este prematură în această etapă a cercetărilor. Va fi util poate, să se urmărească în ce măsură, prezența movilelor de pământ, din perioada de tranziție sau de la începutul epocii bronzului, exclud, în unele zone din Banat, alte manifestări de cultură materială contemporane lor, cum se remarcă, pentru zone din cîmpia de la Dunărea de jos (Morintz, 1976, 52).

În redactarea repertoriului ce succede acestor pagini introductive, localitățile sînt prezentate în ordine alfabetică folosindu-se numirile oficiale actuale ale acestora, atît din R.S.R. (Jordan, Găstescu, Oancea, 1974) cît și în R.S.F.I. (Marković, 1966). La fiecare localitate sînt descrise, mai întîi movilele cartate și cercetate arheologic, apoi celelalte informații, mai vechi sau mai noi, privind movilele de pământ din hotar. Cele care au fost verificate de Ion Bugilan, au fost notate cu prescurtarea VIB iar cele verificate de Florin Medelet, cu prescurtarea VFM. Așa cum arătăm, această contribuție constituie doar o premisă a realizării unui repertoriu complet al movilelor de pământ din Banat, sarcină ce revine, firesc, tuturor cercetătorilor arheologiei acestui ținut care, prin constatarea făcută la fața locului, pot confirma, preciza, completa sau infirma multe din informațiile cuprinse în contribuția de față.

*

ALIBUNAR (R.S.F.J.). În jurul localității sînt semnalate mai multe movile de pământ. Una dintre acestea a fost răvășită în 1861 de H. Gradl, salpetrar din Alibunar, care a descoperit cinci vase de lut mai mari, dintre care unul, decorat cu patru proeminente în jurul pîntecului și alte patru sub buză, avînd $\varnothing$ gurii de 10 cm, $\varnothing$ fundului de 6,5 cm, $\varnothing$ maxim de 37 cm și înălțimea de 39 cm, a ajuns în muzeul din Zagreb. Acest vas, de culoare neagră-cenușie, conținea, ca și celelalte patru care au fost distruse, cenușă, pământ și oase umane arse. (MZK, X, 1865, XXXI; 1867, XLI; Goss, AVSL, n.F., XV, 1867, 158; Tocilescu, 1880, 549, n. 342; Milleker, 1886, I, 9; idem, 1897, 13; idem, 1906, 7).

ALIOȘ (com. Mașloc, jud. Timiș). Pe harta cadastrală din 1775, la est de sat, în hotar cu satul Chesinț, la vest de Valea Mare, se află punctul numit „Gomila Mare” (AMBt.).

Fig. A

ALUNIȘ (com. Fintinele, mun. Arad). În hotar sînt semnalate mai multe „ridicături de pămînt” (ChestMBt.). La 800 m. sud-est de localitate este semnalat un tell sau tumul (inf. E. Pădureanu).

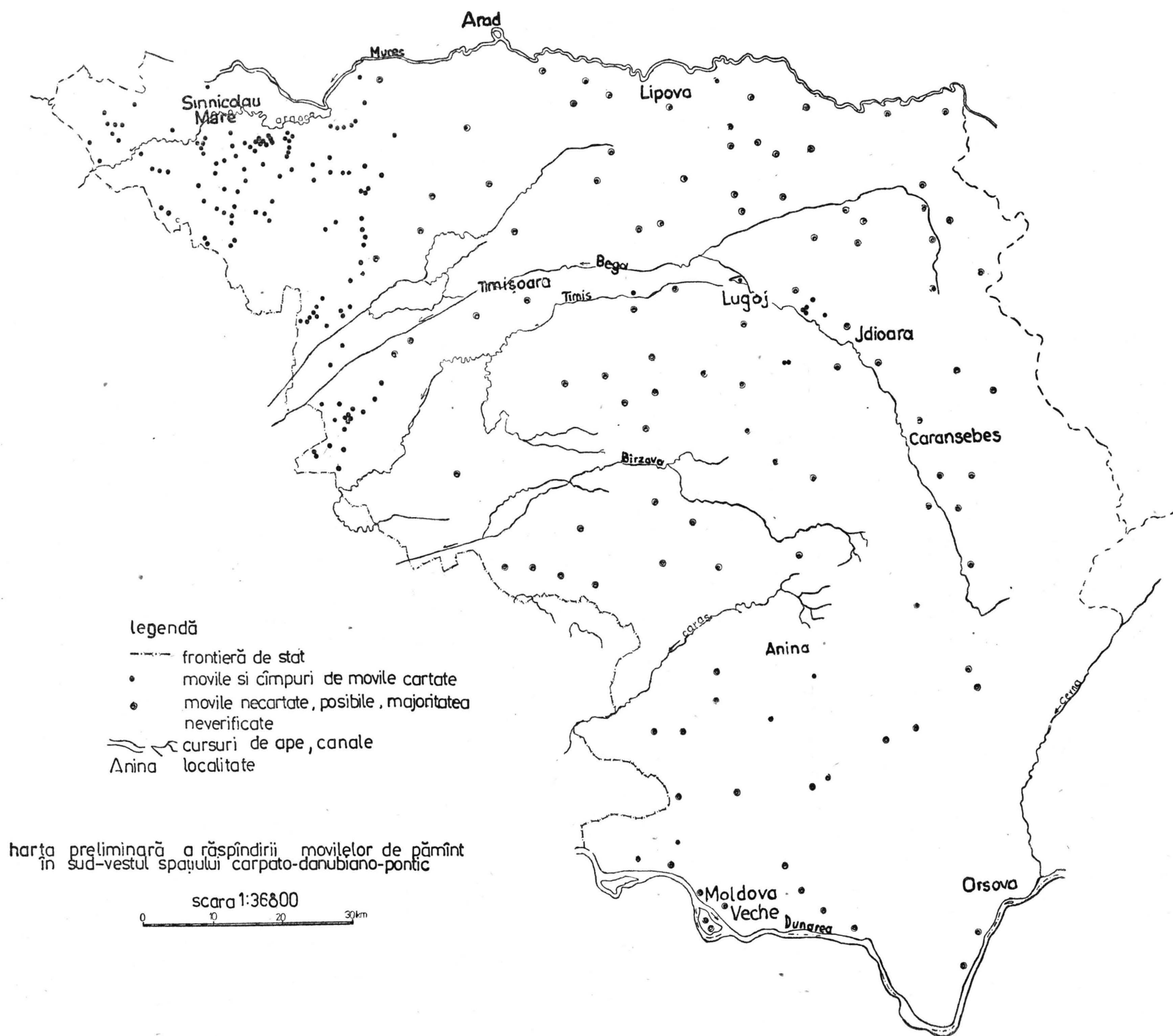
ANINA (jud. Caraș-Severin) (Fig. A). La sud-est de oraș, pe harta cadastrală 1 : 50.000, pe hotarul localității, se află vîrfurile numite „Hunca trei movile”. Urma movilelor, probabil de hotar, nu mai este vizibilă (VIB).

APADIA (com. Brebu, jud. Caraș-Severin). Un document din 19 noiembrie 1559, menționează movilele de hotar ale localității (P e s t y, 1883, IV, 76—79; inf. I. Hațegan).

ARADAC (R.S.F.J.). În hotarul localității sînt semnalate șapte movile de pămînt (Milleker, 1897, 14).

ARMENIȘ (jud. Caraș-Severin). În hotar, spre Teregoa, după castru, pe malul drept al Timișului, sînt semnalati unul sau doi tumuli (inf. R. Petrovsky, O. Bozu, D. Țicu).

BANATSKA PALANKA (R.S.F.J.). La baza unei movile săpată aici, s-a descoperit o urnă pîntecoasă ornamentată cu pieptenele (MZK, X, 1865, XXXI; Tocilescu, 1880, 549, n. 342; Milleker, 1886, 9).

BANATSKI MONOSTOR (R.S.F.J.). În hotarul localității sînt semnalate opt movile de pământ — probabil tumuli (Milleker, 1897, 79).

BANATSKO ARANDJELOVO (R.S.F.J.). În hotarul localității sînt semnalate mai multe movile de pământ (Milleker, 1897, 80).

BARA (jud. Timiș). Pe harta cadastrală din 1791, hotarele satului cu localitățile învecinate, (Cutina, Lăpușnic, Fădimac, Paniova, Secaș, Cri-vobara, Vizma, Spata, Rădmănești, Lăpușnic), sînt marcate cu nu mai puțin de 62 movile de hotar, numite „gomile” și însoțite, fiecare, de un microtoponim. (AMBt. Inf. Al. Rădulescu).

BAVANISTE (R.S.F.J.). În hotarul localității sînt semnalate movile de pământ (Milleker, 1906, 7).

BĂRATEAZ (com. Satchinez, jud. Timiș). În hotarul satului se află o movilă de pământ, numită de localnici „Dîmponi” sau „Gomilă”, unde tradiția locală amplasează locul vechii biserici a satului (CHEST.(Tm.Tr.Cl, f. 21—23).

BĂUȚAR (jud. Caraș-Severin). În hotar se menționează microtoponimul „Moghilele” (DTBt).

BECICHERECU MIC (jud. Timiș) (Fig. 1). La aproximativ 5 km sud-vest de vatra satului, se află „Movila împăratului” sau „Kaiserhügel”. Movila, aplatizată, are înălțimea de 3 m și diametrul de 40—50 m. De la suprafața ei s-a recoltat un mic fragment de lamă de silex de culoare alb-gălbui (VMF; CHEST.Tm.Tor.C.I, f. 29—31; Ardeleanu, Zavoianu, Medelet, 1979 — harta; inf. Giurici Alexandru) Vezi, Iecea Mică.

BEGHEIU MIC (com. Făget, jud. Timiș). O periegheză amănunțită efectuată, în octombrie 1987, de către Al. Rădulescu și F. Medeleț, a permis identificarea mai multor movile de pământ, după cum urmează:

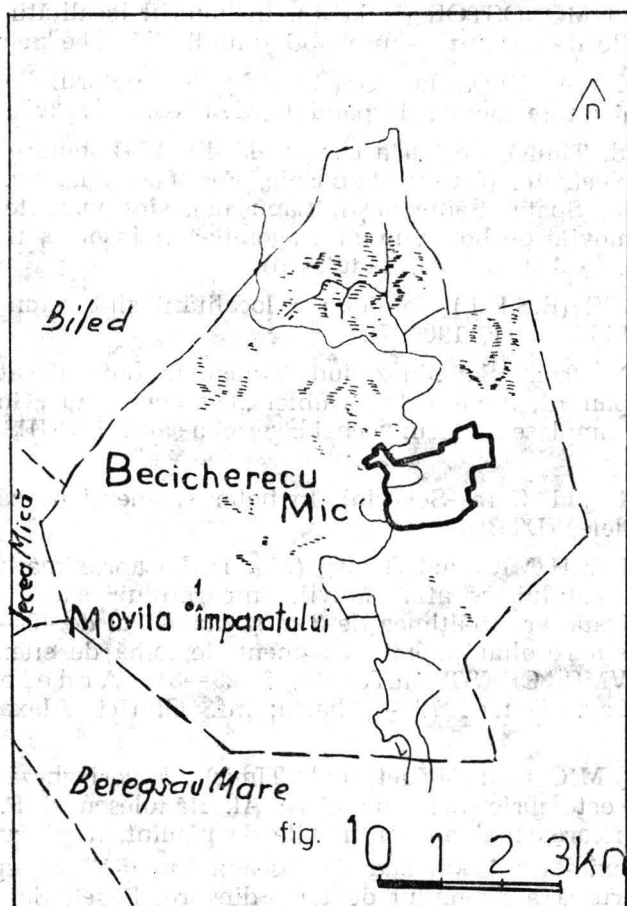
1. La aproximativ 1 km sud de șoseaua Lugoj-Făget, spre sud-vest de cotitura bruscă a drumului de țară dinspre Făget, la aproximativ 300 m est de pîrful Valea Pietrei, se află o movilă de pământ înaltă de cca 2 m, cu diametrul de 10—15 m. Pe latura ei de est se observă urme de săpătură recentă. În zona movilei sînt prezente fragmente ceramice feudale tîrzii. Pe ea nu s-a recoltat nici un fel de material arheologic.

2. La aproximativ 200 m nord de movila precedentă, se află o altă movilă, înaltă de cca 1,5 m, cu diametrul de 10 m.

3. În colțul sud-estic al satului, la cca 125 m est de pîrful Valea Pietrei, la 250 m. sud de o lizieră, lîngă care trece un drum de țară și la 300 m. nord de linia de înaltă tensiune, se află resturile unei movile de pământ distruse, din care localnicii iau lut pentru nevoi casnice. Înălțimea păstrată este de 1,70 m iar diametrul ei este de 10 m.

4. La intersecția drumului agricol ce trece pe lîngă movila de pământ de la punctul nr. 1 cu pîrful Valea Pietrei, la 50 m est de pîrful și la 50 m nord de drum, se află o altă movilă de pământ, distrusă în bună măsură de localnici, care are înălțimea păstrată de 1,80 m și diametrul de 10—12 m.

5. Pe creasta care desparte Valea Begăi de Valea Livezi, la mijlocul distanței dintre obîrșile pîrurilor Bălășina și Valea Pietrei, la nord de drumul de țară Bucovăț—Drăgsinești și de liziera pădurii, se află patru

LEGENDA GENERALĂ A SECȚIUNILOR TERITORIAL ADMINISTRATIVE

- FRONTIERA DE STAT
 - PERIMETRU ADMINISTRATIV AL LOCALITĂȚII
 - 1 INDICATORUL DE CARTARE AL MOVILELOR
 - ~ APE
 - ^ BĂLȚI
 - MOVILE
 - ◡ LOCALITĂȚI
- 0 1 2 3km
scara 1:100 000

Fig. 1.

movile așezate în șir pe axa est-vest. Ele au înălțimile de 1 m, 2 m și 0,5 m și diametrele de 12 m, 20 m, 10 m și 6 m.

BEREGSĂU MARE (com. Săcălaz, jud. Timiș). În hotarul satului se află punctul, numit de localnici „Gomilă”, unde s-ar fi descoperit urme de ziduri și o sabie. Probabil, urmele unei așezări. (Chest.MBt.; NAMBt.).

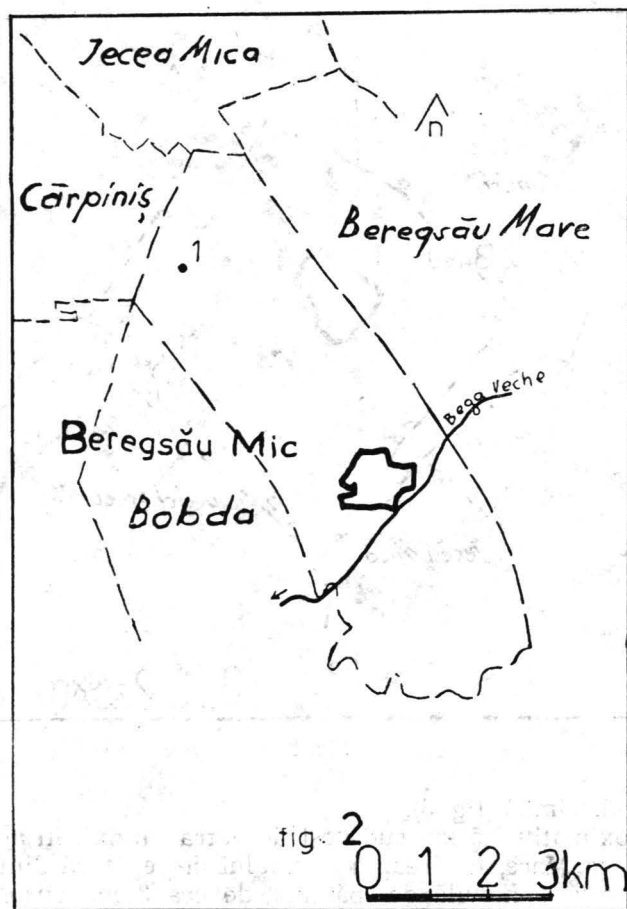

Fig. 2.

BEREGSĂU MIC (com. Săcălaz, jud. Timiș). (Fig. 2).

1. La aproximativ 4,3 km nord-vest de vatra satului, se află o movilă de pământ cu diametrul de cca. 40 m, înaltă de cca. 2 m, ușor reperabilă pe traseul căii ferate Timișoara—Jimbolia (VIB).

2. În hotarul localității se află punctul numit „Gomila Mare” (CHEST.Tm.Tor. C I, f. 50—52). Nu este exclus să fie movila de la punctul precedent.

BERINI (com. Sacoșu Turcesc, jud. Timiș). În hotar este semnalată „Gomila Cernii” (DTBt).

BERZASCA (jud. Caraș-Severin). În punctul IFET unde, inițial, era semnalată o așezare din prima și a doua epocă a fierului (G u m ă, D r a - g o m i r, 1981, 108), s-a constatat, ulterior, existența, de fapt, a unei necropole tumulare plasată pe plaja Dunării, constând din aglomerări circulare din pietre de râu cu diametrul de 3—4 m. Necropola aparține culturii Basarabi. (G u m ă, 1983, 67, nr. 1).

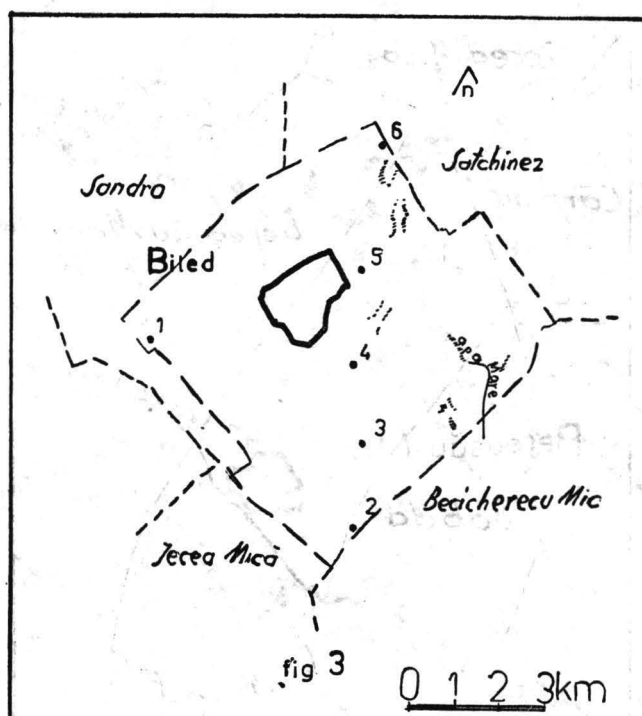

Fig. 3.

BILED (jud. Timiș) (fig. 3).

1. La aproximativ 2,5 km sud-vest de vatra satului, în apropierea hotarului cu Iecea Mare, în dreapta drumului de legătură dintre cele două localități, se află o movilă de pământ de cca 3 m, cu diametrul de 40—50 m (VIB).

2. La aproximativ 4,2 km sud de vatra satului, în apropierea hotarului cu Becicherecu Mic, în stînga drumului de legătură Becicherecu Mic—Biled, se află o movilă de pământ înaltă de cca 6 m, avînd diametrul de cca 50—60 m. La suprafața ei nu s-au găsit materiale arheologice (VIB, VFM).

3. La aproximativ 2,4 km sud-est de vatra satului și la cca 1,9 km nord de movila de la punctul nr. 2, se află o movilă de pământ înaltă de cca 4,5 m, cu diametrul de 50 m, plasată, de asemenea, la stînga drumului dintre Becicherecu Mic și Biled. La suprafața ei nu s-au găsit materiale arheologice (VIB, VFM).

4. La aproximativ 0,9 km sud de marginea satului și la 1,7 km nord de movila nr. 3, în dreapta drumului județean Timișoara—Sînicolau Mare, se află, la nr. topografic 384/385, o movilă de pământ înaltă de cca 4 m, cu diametrul de cca 50 m. În 1803, a fost reamenajată ca loc de cult romano-catolic și, de atunci, se numește, „Kalvarienberg“. În arătură, la poalele ei, au fost recoltate fragmente ceramice aparținînd evului mediu timpuriu și dezvoltat (VIB, VFM.; ChestMBt.; CHEST.Tm.Tor. C. I, f. 60—61).

5. La aproximativ 0,4 km est de localitate și la cca 2 km nord de movila nr. 4, se află o movilă de pământ, înaltă de cca 3,5 m, cu diametrul de cca 40 m. La est de ea, în apropiere, se află „Apa Mare“, braț mort al vechiului curs al Beregsăului. (VIB).

6. La aproximativ 2,5 km nord-est de vatra satului și la cca 2,7 km nord de movila nr. 5, la hotarul cu localitatea Satchinez, în dreapta drumului de legătură Biled-Satchinez, se află o movilă de pământ, înaltă de cca 2,5 m, cu diametrul de cca 50 m. Movila, a fost cercetată la suprafață, încă în 1929, semnalându-se prezența cărămizilor, mortarului, fragmentelor de marmoră și de oase umane precum și a unui fragment de ciocan neolitic, indicând existența unui edificiu feudal (Miloia, 1929, 59—60), când probabil, movila a fost refolosită, (VFM).

BINIȘ (Com. Doclin, jud. Caraș-Severin). Documentul din august 1597 menționează movilele de hotar ale satului la limita cu satul Doclin (Pesty, 1883, IV, 206—209; Inf. I. Hațegan).

BIRDA (com. Gătaia, jud. Timiș). La est de sat, pe șoseaua Gătaia—Birda, în stînga acesteia, în fața cantonului, este semnalată o movilă de pământ. Neverificată. (Inf. P. Rogozea).

BLAJOVA (com. Nițhidorf, jud. Timiș). La vest de sat, peste râul Pogăniș, sînt semnalate „ridicături de pământ“ (Chest.MBt.).

BOBDA (com. Cenei, jud. Timiș), (Fig. 4).

1. La 1250 m nord-vest de sat și la 420 m vest de drumul Bobda—Cărpiniș, se află o movilă de pământ înaltă de 6 m, cu diametrul de 40 m și o suprafață de 2 512 m.p., socotită de localnici „observator turcesc“ și numită „Gomila din Via Spăii“ (AMBt.).

2. La 1,2 km nord de sat, la drumul mare, la 300 m est de drumul Bobda—Cărpiniș, se află o movilă de pământ înaltă de 5 m, cu diametrul de 50 m, și suprafața de 3 925 m.p., socotită de localnici „observator turcesc“ și numită „Gomila de lîngă sat“ sau „Gomila lui Bagi“ (AMBt.; CHEST.Tm.Tor., C.I, f. 69—72).

BOCȘA MONTANA (oraș Bocșa, Jud. Caraș-Severin). La marginea localității este amintită vag, o movilă de pământ aplatizată, (Inf. Gh. Lazarovici).

BOCȘA ROMÂNĂ (oraș Bocșa, jud. Caraș-Severin). Pe valea Morațiței, fără alte precizări, sînt amintite movile de pământ, (inf. Gh. Lazarovici).

BOČAR (R.S.F.J.). În hotar, sînt amintite patru movile de pământ în care s-au descoperit morminte de înhumatie aparținînd perioadei de tranziție de la neolitic la bronz (Milleker, 1897, 25; idem, 1940, 8; M. Garašanin, 1973, I, 241, n. 208, II, 616).

BODO (com. Balinț, jud. Timiș).

1. „Movila lui Cardoso“ a fost cercetată arheologic, în 1968—1972, de către I. Stratan care a executat un sondaj, lung de 22 m și lat de 1,5 m. În centrul movilei, la adîncimea de 3,30 m, a apărut un mormînt de înhumatie cu scheletul în poziție chircită „aplecat pe stînga“, „orientat vest-est“, așezat pe un pat de nisip, presărat cu ocru. Inventarul mormîntului consta din două așchii de cremene dintre care una, prelucrată la un capăt, pare a fi gratoar și două fragmente ceramice atipice. După

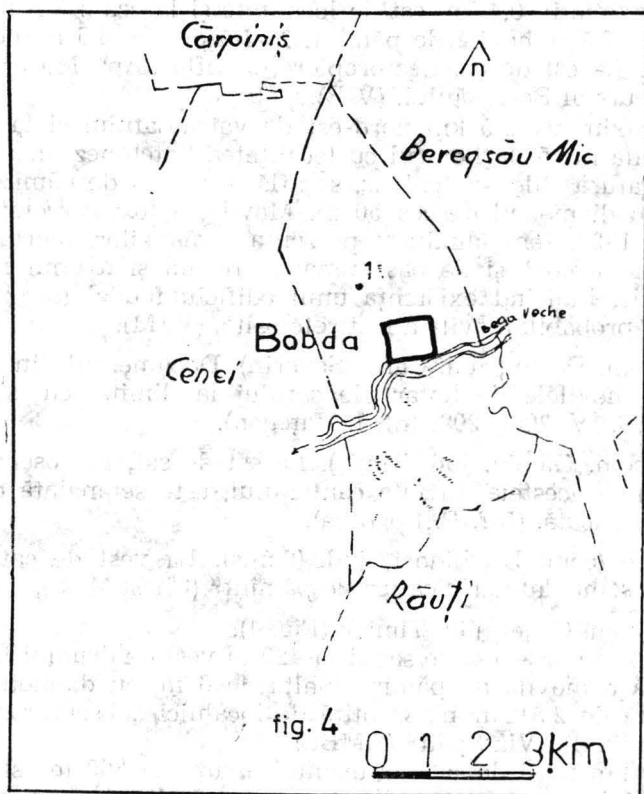

Fig. 4.

poziția unde au fost găsite silexurile și fragmentele ceramice, par a fi fost așezate, la înhumare, în palmele mortului (Stratan, 1974, a, 71—73; Moroz, 1983; 469, I, 1.). Poziția movilei, în raport cu satul Bodo, este dată greșit de Stratan și Moroz, de vreme ce canalul Bega are un traseu aproape rectiliniu pe direcția nord-est—sud-vest, la sud de sat. După distanța indicată și după constatările la fața locului, „Movila lui Cardoso“ se află la 1 km nord-est—est de sat, la nord de șoseaua Coștei—Făget, în dreptul pietrei de kilometraj 609 B, la 100 m, vest de albia pârului Niereghiș. Nu putem decât să deplîngem publicarea neglijentă a descoperirii. Este de presupus că orientarea scheletului va fi fost „vest-est“ și că schița publicată indică greșit punctele cardinale (Stratan, 1974, a, 72—73, Fig. 14). Cercetarea incompletă a movilei, lasă nelămurită problema materialelor, destul de abundente, din prima vîrstă a fierului și nu exclude posibilitatea existenței, sub tumul, și a altor morminte. Fragmentele ceramice Coțofeni din manta, indică posterioritatea movilei, față de nivelul de locuire Coțofeni depistat în apropiere. Poziția, cel puțin a fragmentelor ceramice atipice, în palmele mortului, este discutabilă. Mormintul este ulterior fazei I a culturii Coțofeni, căreia îi aparțin fragmentele ceramice (ROMAN, 1976, a, Pl. 63,4—17) și e considerat contemporan cu cele de la Cheile Turzii și Cipău dar posterior grupului

Orlea-Sadovec, făcând parte din tipul mormintelor Yamna târzii și reprezentând o infiltrare a elementelor stepice ce înaintau pe culoarul dunărean spre valea Tisei care ajung și pe culoarul Mureșului (C i u g u d e a n, 1986, 73 și n. 34). Pătrunderea acestor elemente stepice dinspre valea Tisei, pare mai firească. (AMBt.; inf. Al. Rădulescu, M. Mare)..

2. Movila nr. 1, face parte dintr-un grup de trei movile, aflate toate la nord-est-est de sat, cu dimensiuni asemănătoare, fiind, cea mai depărtată, spre est de sat. O a doua movilă se află la cca 500 m de sat, de asemenea în stînga șoselei Coșteiu—Făget iar cea de-a treia, este plasată în apropiere de cimitirul satului. (AMBt.VFM)

BOLDUR (jud. Timiș).

1. În apropiere de Boldur, la est de stația de cale ferată, la sud-est de sat, la nord de calea ferată și de șoseaua Lugoj—Buziaș, se află o formă artificială de pământ asemănătoare celor de la Gottlob (Lovrin), Teremia Mare (Nerău) și Topolovătu Mare. Dintre acestea, cea mai asemănătoare era cea de la Topolovătu Mare care, din păcate, a fost nivelată de lucrările agricole în ultimii zece ani. Forma de teren se prezintă ca un grind prelung (tell sau șir de mai multe movile aplatizate?), care, la capătul dinspre nord-est, se termină în o movilă proeminentă, cu diametrul de 15 m și înălțimea de 1 m. De la suprafață au fost adunate fragmente ceramice aparținând culturii Vinča (M o r o z, 1983, 475, XIX, 2, nr. 31, care plasează obiectivul în hotarul Lugojului, el fiind, de fapt, în hotarul satului Boldur). Tot de aici s-a recoltat și o lamă de silex cafeniu (VFM).

2. În stînga șoselei Lugoj—Buziaș, cu 200 m înainte de km 47 Tm., pe o terasă înaltă, se află, probabil, o mică movilă de pământ cu manta din bolovani de rîu, avînd diametrul de cca 3,5 m și înălțimea de 0,5 m, care a fost puternic nivelată de lucrările agricole (VFM).

BOLVAȘNIȚA (jud. Caraș-Severin).

1. În hotar, pe pămîntul lui Petru Giulea, (număr de casă 48), se află o movilă de pământ cu diametrul de cca 200 m și înălțimea de 7—8 m. Neverificat. (Inf. P. Rogozea).

BORLOVENII VECHI (com. Prigor, jud. Caraș-Severin).

1. Pe terasa rîului Nera, la ieșirea din sat, în amonte, în dreptul „Morii Vechi“, este semnalată o movilă de pământ. Neverificat. (Inf. O. Bozu).

BRĂDIȘORU DE JOS (oraș Oravița, jud. Caraș-Severin).

1. În hotar sînt semnalate, fără alte precizări, movile de pământ, (inf. Gh. Lazarovici).

BREBU (jud. Caraș-Severin).

1. În punctele „Cozlar“ și „La brazi“, localnicii amintesc două movile de pământ puse în legătură cu bătălii din evul mediu. (Inf. Gh. Lazarovici).

BRESTELNIC (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin).

1. În hotar este semnalat microtoponimul „Mohila“ (DTBt.).

BRUZNIC (com. Dragos, jud. Arad)

1. La sud de sat, pe valea Vizmei (sau a Dominuțului), se văd trei movile de pământ cu diametrul de cca 40—50 m și înălțimea de 2—4 m. Cea mai sudică dintre ele e plasată la hotarul dintre Bruznic și Vizma (vezi Vizma).

BUCOVA (pustă) (jud. Timiș). Pusta Bucova a intrat sub acest nume în literatura arheologică. În secolul XIX și primele decenii ale sec. XX ea constituia una din fermele moșiei familiei Nako din Sînicolau Mare. Din punct de vedere cadastral, cuprindea terenuri din hotarele localităților Sînicolau Mare, Cenad și Dudeștii Vechi. Identificarea movilelor de pământ (tell-uri și tumuli), cercetate aici, între 1899 și 1907, de către Kislegi Nagy Gyula (vezi, supra), nu este posibilă, din păcate, în actualul stadiu de încercare de reconstituire a activității acestui arheolog amator. Din cîte cunoaștem, movilele cercetate de el, se află în zona movilei Hunca Mare din hotarul Cenadului, (Fig. 7), în hotarul comunei Dudeștii Vechi, la sud de aceasta (Fig. 15/7—9) și în hotarul orașului Sînicolau Mare, spre sud (Fig. 38/1—6), fără a putea fi identificate cu exactitate. În cele ce urmează, redăm pe scurt descoperirile lui Nagy de la Pusta Bucova în ordinea cronologică a efectuării lor, păstrînd număratoarea movilelor stabilită de Nagy și care a fost utilizată frecvent în studii mai recente (Nagy, 1904, 417—421; idem, 1907, 266—279; idem, 1909, 146—154; idem, 1911 a, 147—164; idem, 1911, b, 304 sq.; Kakucs, 1977, 477; Milleker, 1938, 104—105; Kutzian, 1944, 25; Lazarovici, 1969, 3 n. 2—5 — Beșenova Veche; Lazarovici, 1979).

1. BUCOVA I. — O movilă avînd cota 85, în dreapta drumului Sînicolau Mare—Dudeștii Vechi, lîngă drum, pe care Nagy efectuează săpături cuprinzînd o suprafață de 20 m.p. în 1901. Cu acest prilej, a descoperit un schelet în poziție chircită depus în „sicriu din lemn“. Probabil un mormînt din perioada de tranziție. (AMBT., Nagy, 160).

2. BUCOVA II — La 600 m sud de mijlocul fermei, se află o movilă, (probabil naturală), pe care, în 1899, și apoi, în 1902, Nagy efectuează săpături pe o suprafață de 25 m.p. Movila, înaltă de 0,5 m, avea o formă neregulată și un diametru de cca 50 m. Lîngă ea s-a descoperit un schelet de copil deranjat de plug care, prin inventarul metalic, a fost datat în perioada migrațiilor. În centrul movilei au apărut mai multe schelete (Nagy, 1904, 418; AMBT. Nagy, 83, 148—149).

3. BUCOVA III. Movilă amplasată la 150 m nord-vest de Bucova II, de dimensiuni mai mici, în care Nagy, efectuează săpături în 1903, dezvelind un mormînt de inhumatie care, alături de schelet, conținea arme, piese de harnașament și părți de schelet de cal. Mormîntul datează de la sfîrșitul mileniului I e.n. (Nagy, 1904, 419—421, fig. 1—7; AMBT., Nagy, 176 sq.). Tot de aici provine și material ceramic neolitic aparținînd culturilor Criș și Tisa (cf. și Lazarovici, 1969; idem 1979).

4. BUCOVA IV. Movilă amplasată la hotarul pusti Bucova cu hotarul, (de atunci), al Cenadului sîrbesc. Avea înălțimea de 1,5 m și diametrul de 30 m. Nu este exclus să fie un tell. În nivelul superior, s-au dezvelit 17 morminte, majoritatea din evul mediu dezvoltat ale căror gropi au pătruns pînă în nivelul așezării neolitice, surprinse aici, care aparține culturii Criș. Cercetările s-au desfășurat în 1903. (Nagy, 1907, 266—278; AMBT. Nagy, 205; Lazarovici, 1969; idem, 1979).

5. BUCOVA V. Movila, cercetată în 1904, se află în punctul de hotar, numit atunci, „Vordere Banka“. Cercetarea ei a permis dezvelirea mai multor morminte de inhumatie, deranjate ce datează din perioada migrațiilor (AMBT., Nagy, 236).

6. BUCOVA VI. Movila, cercetată în 1905, e amplasată la 600 m sud de Bucova IV, lîngă „Hunca Mare“ din hotarul de azi a Cenadului. Este

vorba, foarte probabil de un tell neolitic, de dimensiuni mici, atribuit culturii Criș-Starcevo (Nagy, 1907, 278—279; AMBt., Nagy, 274; Lazarovici, 1969; idem, 1979).

7. BUCOVA VII. Movila, amplasată la 40 de pași sud de Bucova VI, a fost cercetată în 1905. Sub ea, a fost descoperit un schelet în poziție chir-cită, aparținând probabil perioadei de tranziție (AMBt.).

8. BUCOVA VIII. Movilă cercetată în 1906, la cca 1300 m est de pusta Bucova, în care a fost dezvelit un mormint de călăreț, probabil din perioada migrațiilor. (AMBt., Nagy, 300—301).

9. BUCOVA IX. Movilă, cercetată în 1907, amplasată la cca 1100 m de Hunca Mare, în care Nagy a descoperit un mormint de înhumatie cu sicriu, avind ca piese de inventar, arme și piese de harnașament datate de el, în perioada latene (?). Sub acest mormint a găsit un alt mormint cu scheletul în poziție chir-cită, aparținând probabil perioadei de tranziție (AMBt., Nagy, 323—328).

BUCOVAȚ (com. Dumbrava, jud. Timiș). O periegheză, efectuată în octombrie 1987 de către Al. Rădulescu și F. Medelet, a permis identifica-rea mai multor movile de pământ, după cum urmează:

1. La sud de pîrîul Livezi și de drumul spre Bucovăț care vine de la Dumbrava, au fost depistate trei sau patru movile de pământ, la marginea pădurii. Movelele au diametre cuprinse între 20 și 30 m și înălțimea cuprinsă între 0,75 m și 2 m. Cea de a patra movilă, aflată la colțul din-tre pădure și un grad de pruni, acoperită de tufe și copaci, poate fi na-turală.

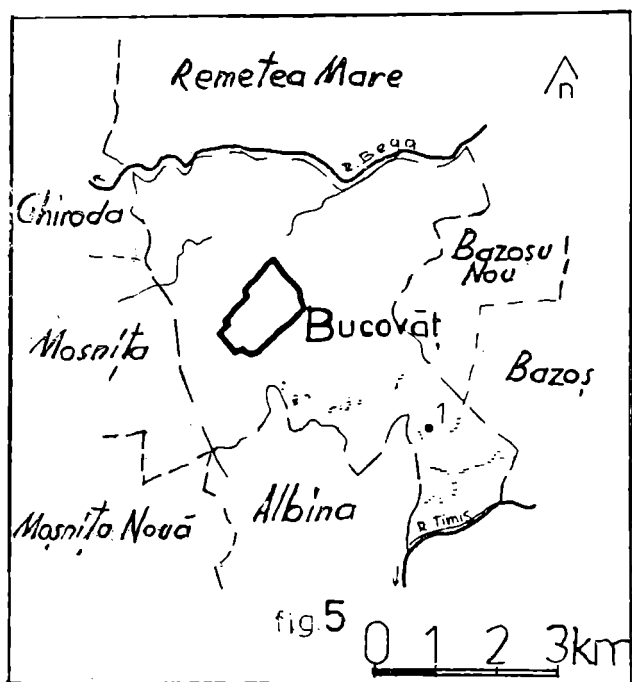

Fig. 5.

2. La cca 200 m est de confluența pârului Priba cu pârul Livezile, imediat la sud de drum, între drum și pădure, se află o movilă de pământ înaltă de 2 m, cu diametrul de cca 30 m.

3. În vatra satului, pe ulița ce urcă de la biserică spre vest, la cca 20 m de biserică, spre sud, într-o grădină, se conturează o movilă de pământ cu diametrul de cca 30 m, înaltă de 1,5 m. Nu este exclus să fie un martor de eroziune. (cf. Lotreanu, 1935, 91).

BUCOVĂȚ (com. Remetea Mare, jud. Timiș), (Fig. 5).

La aproximativ 2,8 km sud-est de localitate și la cca 1,7 km nord de malul drept al Timișului, se află o movilă de pământ.

BULCI (com. Bata, jud. Arad).

În punctul numit „Dîmbul lui Roman“, se află o movilă cu diametrul de 32 m, înconjurată de un șanț lat de 6 m. La adîncimea de 2,40 m, s-a descoperit un mormînt dublu de înhumatie. În manta este prezent material ceramic aparținînd culturii Mureș și o mare cantitate de cărbune. (Inf. M. Barbu).

BULGĂRUȘ (com. Lenauheim, jud. Timiș), (Fig. 6).

La cca 4 km nord-vest de localitate, în imediata vecinătate a hotarului cu satul Gottlob, lîngă drumul de legătură dintre cele două localități, se află o movilă de pământ.

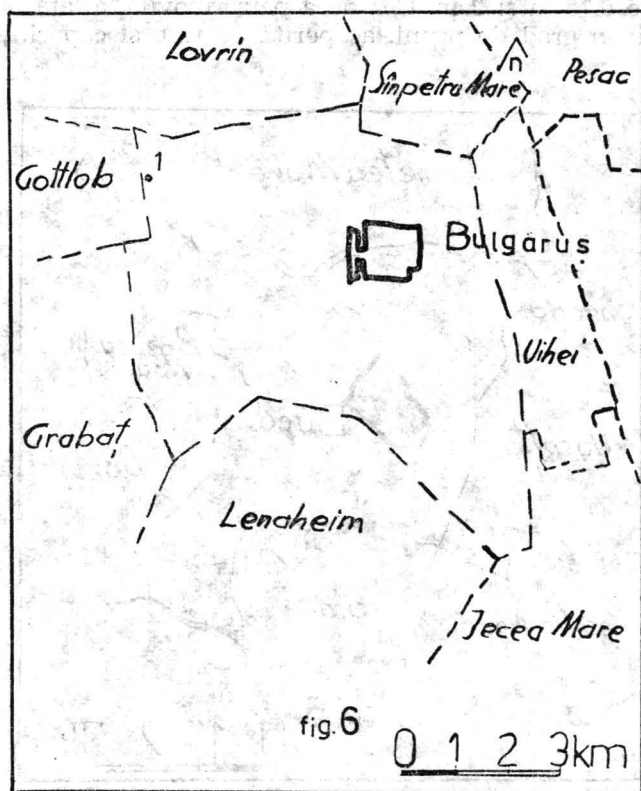

Fig. 6.

BULZA (com. Margina, jud. Timiș).

În hotar se află „Dîmbul Gomila“, avînd cota 478, plasat la est de sat. Probabil, este locul unei movile de hotar. (Ardeleanu, Zavoianu, Medeleț, 1979 — harta).

BUNEA MARE (com. Făget, jud. Timiș).

Încă în veacul trecut, era semnalată aici, o „cetate păgînă“. Prin formă, pare a fi, mai degrabă, o movilă artificială de pământ (Milleker, 1897, 27; Roska, 1942, 51, nr. 233).

BUTIN (com. Gătaia, jud. Timiș).

Movila de pământ aflată în izlazul comunal, la 1 km de centrul satului, lîngă drumul spre Șemlacu mare, vis à vis de cimitir, distrusă parțial de cărămidăria locală, este de fapt un tell din epoca bronzului în care, în 1948, M. Moga a efectuat un mic sondaj (AMBt. Doss. II/1948 — Inv. 4/1948, Raport nr. 115/6 aug. 1948, M. Moga).

BUZAD (com. Bogda, jud. Timiș).

În hotar se află locul numit „Trei gomili“ (DTBt). Probabil sînt movile de hotar feudale.

CADAR (com. Tormac, jud. Timiș).

Documentul din 11 ianuarie 1608 menționează movilele de hotărnicie dintre satele Doboz, Șanovița și Cadar (Pesty, 1883, IV, 246—249; inf. I. Hațegan).

CALINA (com. Dognecea, jud. Caraș-Severin).

În hotar, se află punctul numit „Moghila“, unde tradiția locală amplacează fie o fortificație — socotită de unii preistorică —, fie urmele unei fabrici de sticlă (ChestMBt., DTBt., Varadean, 1981, 103).

CARANI (com. Sinandrei, jud. Timiș).

Microtoponimele din hotar: „Hundsberg“, „Sankt-Vendelin-Berg“ și „Orbani-Berg“, par să indice existența unor movile de pământ. (CHEST. Tm.Tor. C. I, F. 109—110).

CARANSEBEȘ (jud. Caraș-Severin).

1. În cartierul Balta Săracă, în punctul numit „Cîmpul lui Andrei“, au fost observate 15—16 movile de pământ aplatizate, dintre care, cea mai apropiată de oraș, avea dimensiuni mai mari. Mai multe dintre ele — probabil trei — (inf. R. Petroszky), au fost cercetate arheologic între 1974 și 1979. Primul dintre tumuli a conținut, la baza movilei de pământ, doar slabe urme de arsură (Petrovsky, 1975, 367; inf. R. Petrovsky). Un al doilea, cercetat în 1977, avea diametrul de 9 m, înălțimea de 1 m și a conținut, sub o manta relativ subțire, o lentilă de cărbune și oase calcinate aflate la adîncimea cuprinsă între 0,65 și 1,05 m. Au fost găsite patru morminte cu oase calcinate. M 1 și M 2 erau plasate la baza tumulului unde, pe o suprafață relativ întinsă, s-a descoperit un strat de cărbune mai gros spre centrul movilei și mai subțire spre est, indicînd, probabil, purificarea locului pe care s-a ridicat tumulul. În această lentilă s-a descoperit un fragmen ceramic ce se datează în Hallstatt C, aparținînd culturii Basarabi. Mormintele 3 și 4, secundare, dintre care M — 3 — distrus, s-au aflat în mantaua tumulului la adîncimea de 0,20—0,40—0,60 m. Datarea mormintelor este incertă, deși au fost atribuite fazei mijlocii a primei vîrste a fierului (Rogozea, 1983, 142; Inf. R. Petrovsky).

2. La nord de oraș, sînt semnalate cel puțin patru movile de pămînt cu diametrul de 10—20 m și înălțimea de cca 1 m, pe care lucrările agricole le aplatizează rapid. Una dintre movile este amplasată în dreapta șoselei Caransebeș—Timișoara, în curtea ultimului edificiu al orașului. Încă trei sau patru movile sînt plasate între șoseaua amintită și calea ferată Caransebeș—Timișoara, înșirîndu-se de la marginea orașului pînă aproape de marginea sudică a satului Jupa (inf. R. Petrovszky, P. Rogozea; VFM).

CARAȘOVA (jud. Caraș-Severin).

La est de cetatea feudală, se află o movilă artificială care ar putea fi urma unui turn de pază (Iaroslavschi, Lazarovici, 1979, 449). În hotar, sînt semnalate microtoponimele „Moghila Mare” și „Moghilița” (DTBt.)

CĂPILNAȘ (com. Birchiș, jud. Arad).

Pe Valea Grosului, sînt semnalate o serie de movile (Tret, II, 1876, 6; Botiș, 1941, 316). Poate această știre se referă la fortificația de pămînt sondată în 1965, care datează din evul mediu (Crișan, 1979).

CĂPRIOARA (com. Săvîrșin, jud. Arad).

În hotar, se semnalează punctul „Trei Gomili” (Lotreanu, 115). Vezi, Bulza.

CĂRPINIȘ (jud. Timiș).

În vatra satului, în stînga șoselei spre Iecea Mică, se află o movilă de pămînt în care, la 1832, a fost scobită capela romano-catolică Rozalia, comemorînd sfîrșitul epidemiei de ciumă din acel an. (AMBT.).

CENAD (jud. Timiș) (fig. 7).

1. La aproximativ 7 km sud-vest de localitate, la cîteva sute de metri nord de șoseaua Sînnicolau Mare — Dudeștii Vechi, se află o movilă de pămînt înaltă de 4,5—5 m, cu diametrul de 50—60 m, numită de localnici „Hunca”, „Hunca Mare” sau „Pusta Bucova” (DTBt., VFM.; vezi, supra, Bucova).

2. La cca 5 km nord-vest de Cenad, între dig și cursul Mureșului se află o movilă de pămînt care, la începutul secolului XX, a fost reamenajată pentru instalarea unei ferme, dobîndind o formă dreptunghiulară cu laturile de 40×60 m. În 1903, movila a fost sondată de Kislegy Nagy Gyula care a descoperit pe ea, fragmente de cărămizi, morminte de înhumare deranjate și fragmente ceramice. Secțiunea lui Nagy s-a adîncit pînă la 8 m fără să mai găsească altceva. Movila poartă numele de „Tarnoc”. De aici, în Muzeul Banatului, există cîteva fragmente ceramice ce se datează în sec. IX—X e.n. (AMBT., Nagy, 173—175; Perieghetz St. Matei, F. Medeleț, în 1975).

3. În jurul movilei „Tarnoc”, sînt vizibile și alte ridicături de pămînt ridicate de coloniștii maghiari pentru a-și instala gospodăriile, în primul deceniu al sec. XX.

4. În 1904, Nagy sondează o movilă de pămînt din lanul „Buduvala”, spre hotarul cu satul Pordeanu, descoperind ceramică neolitică asemănătoare cu cea din movila II de la Dudeștii Vechi (AMBT., Nagy, 250—254). Tell.

5. În 1909, Nagy sondează o movilă amplasată pe un braț al Arancăi, în sesia parohiei ortodoxe sîrbe din Cenad, descoperind morminte de înhumare deranjate, ce datează din perioada migrațiilor (AMBT., Nagy.).

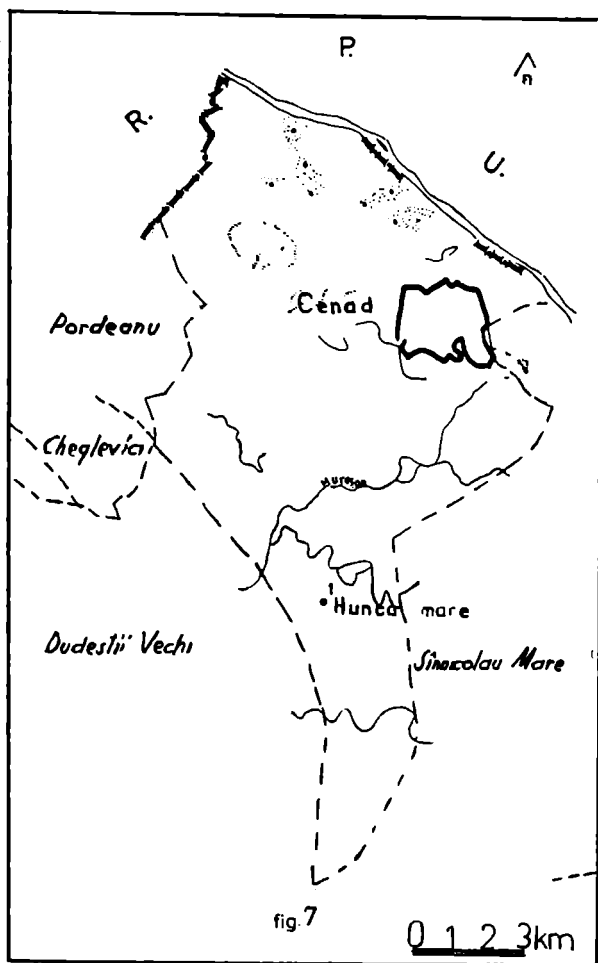

Fig. 7.

6. În hotar, sînt menționate microtoponimele „Hunca“, „Hunca Mică“, „Hunca la Pod“, „Hunca de mijloc“ și „Bucova“, indicînd fiecare, movile de pământ (Chest.M.Bt.; CHEST.Tm.Tor. C.I.).

CENEI (jud. Timiș). (fig. 8) În hotar, sînt semnalate șapte movile de pământ cu diametre variînd între 10 și 30 m și cu înălțimea cuprinsă între 1,5 m și 6 m, după cum urmează:

1. La 1,2 km vest de sat, în stînga căii ferate Ionel—Cărpiniș, se află o movilă de pământ numită de localnici „Humca“ (DTbt.; VIB).

2. Movilă de pământ amplasată la cca 1,4 km sud-vest de sat și la cca 0,9 km sud-est de movila 1, în apropierea unui braț mort al Begăi (VIB).

3. Movilă de pământ amplasată la 0,6 km sud-vest de localitate și la 1 km sud-vest de movila nr. 2, pe malul rîului Bega Veche (VIB).

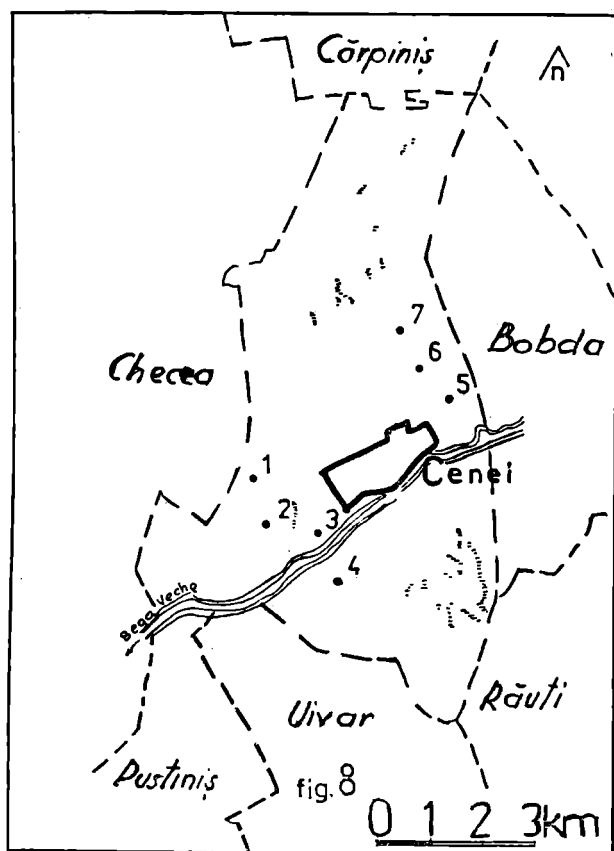

Fig. 8.

4. La cca 2 km sud de localitate, se află movila „Trei movile“ sau „Între vii“, care are un diametru de 30 m, o înălțime de 6 m și o suprafață de 2 826 m.p. (CHEST.Tm.Tor, C.I, f. 136—137; AMBt.).

5. În punctul numit „Meghița“, la cca 150 m nord-est de sat, se află o movilă de pământ cu diametrul de 10—15 m, și înălțimea de 2 m, socotită de localnici „turcească“.

6. La 1,1 km nord de sat, în dreaptă drumului Cenei—Cărpiniș, se află o movilă de pământ cu diametrul de cca 20 m și înălțimea de 1,5 m.

7. La cca 2,5 km nord de localitate, în dreapta drumului Cenei—Cărpiniș, este semnalată o movilă de pământ cu diametrul de 15—20 m, înălțime de 1—1,5 m.

CESTEREG (R.S.F.J.).

La construcția bisericii din localitate, a fost distrusă o movilă de pământ, descoperindu-se mai multe morminte de înhumatie în gropi prevăzute cu construcții din birne sau acoperite cu bolovani. În gropi s-au găsit și mai multe schelete, în special de copii. Într-o astfel de groapă, cu construcție din lemn, s-au găsit urme de cenușe și cărbune. Orientarea mormintelor a fost E—V. În morminte nu s-au găsit piese de inventar. Se

menționează și descoperirea unor resturi de schelete de cai. Este, foarte probabil, un tumul din perioada de tranziție, poate refolosit în perioada migrațiilor.

Alte movile sînt semnalate în hotarul localității către „Pusta Buritor“, (Szentkláray, 1880; Milleker, 1897, 31). Relatările lui Szentkláray trebuie privite cu rezerve. (Hampel, 1892, 21).

CHECEA (com. Cenei, jud. Timiș. (Fig. 9). În hotar au fost cartate un număr de 15 movile de pământ, toate amplasate la nord de Canalul Bega Veche. Cu excepția movilelor 2 și 3, amplasate în dreapta căii ferate Ionel—Cărpiniș, toate celelalte sînt amplasate în stînga căii ferate amintite. În trecut, numărul movilelor pare să fi fost mai mare, în diferite surse menționîndu-se de la 7 la 15 movile, cunoscute sub numele de „Gomilă“ sau „Kuriačka Greda“ (ChestMBt.; NAMBt.; CHEST. Tm. Tor., C.I., f. 150—154; AMBt.; DTBt; Lista propunerilor de monumente a jud. Timiș din 1979).

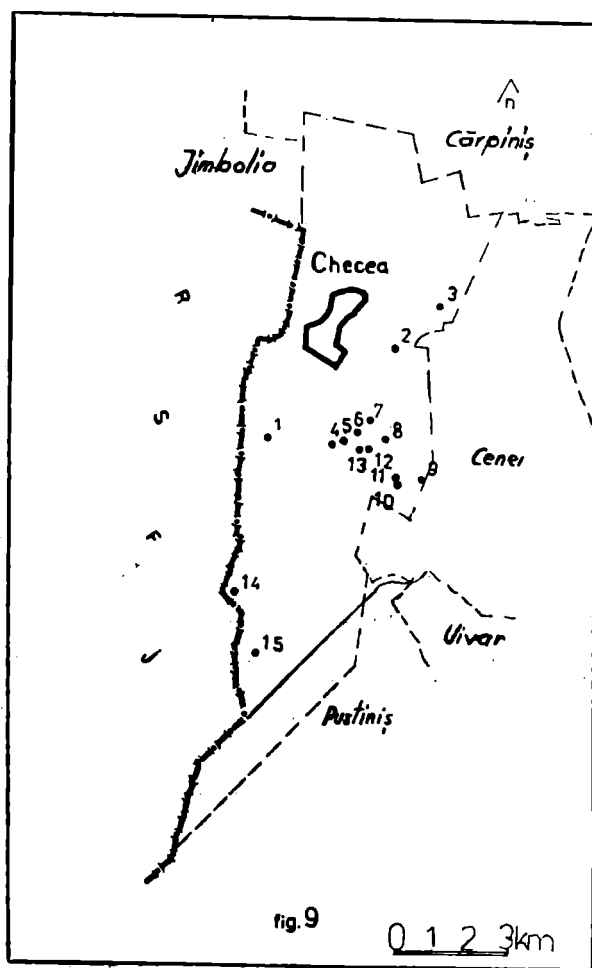

Fig. 9.

1. Movilă de pământ amplasată la 2,6 km sud-vest de localitate în vecinătatea frontierei, cu diametrul de 30—35 m, înaltă de 1,5—2 m (VIB).

2. Movilă de pământ amplasată la 1,2 km este de localitate, bine reliefată în cîmpie, avînd dimensiuni asemănătoare cu precedentă (VIB).

3. Movilă amplasată la cca 2 km est de localitate și la 1,7 km nord-est de movila nr. 2, avînd diametrul de 20—25 m și înălțimea de 1—1,5 m (VIB).

4—13. La sud-est de localitate, către hotarul cu localitatea Cenei, se află un grup de movile de pământ, bine reliefate în cîmpie. Este posibil ca în literatura mai veche, celor 10 movile cartate de noi în hotarul cadastral al satului Checea, să le fi fost adăugate și cele patru movile din hotarul cadastral al localității Cenei, (vezi, supra), care, fac parte, evident, din același cîmp de movile. Pe o hartă cadastrală a satului Checea de la 1781⁷⁰, satul se află amplasat mai la sud cu 1 km de vatra actuală, nu departe de mlaștina numită „Veliki Jezer“ în care sînt plasate, la est de vatra de atunci a satului 5 movile de pământ. Alte 7 movile de pământ sînt marcate pe terenurile arabile. Documentul este important, demonstrînd înmăștiinirea cîmpiei Banatului la o dată recentă. Față de cele 12 movile de pe harta de la 1781, în 1893—1895, Orosz Endre, număra 15 movile, grupate la sud-est de sat, în punctul numit „Kurjačka Greda“. Dimensiunile movilelor, variază, avînd diametrele cuprinse între 50 și 16 pași, înălțindu-se deasupra solului pînă la 0,70 m. Pentru Orosz, movilele formează o așezare preistorică. Din păcate, Orosz nu avea pregătirea necesară pentru efectuarea unor observații stratigrafice corecte, fapt ce a generat neclarități imposibil de lămurit. În 1893, în zilele de 22, 23 și 29 octombrie, efectuează o primă campanie de săpături în care sondează 6 movile cu o secțiune lată de 1 m. În secțiune, de la adîncimea de 0,30—0,40 m, au ieșit la iveală numeroase fragmente ceramice. La baza movilelor, la adîncimea de 0,50—0,60 m, a găsit vetre de foc sparte, cu diametrul de 1—1,5 m, construite pe lutul galben, pe ele aflindu-se, în general, resturi culinare, cenușă, scoici, oase, obiecte din piatră, os, ceramică și chirpici. S-au descoperit numeroase rîșnițe, ciocane din piatră șlefuite, perforate și neperforate, cuțite din silex și un ac de bronz lung de 11,1 cm. Într-una din movile, la adîncimea de 0,40 m, a fost descoperit un schelet în poziție chircită. Săpăturile au fost continuate și în 1895. (Orosz, 1894; idem, 1896; idem, 1897; Milleker, 1897, 58—61; Kakucs, 1977, 475). Problemele cîmpului de movile de la Checea sînt departe de a fi lămurite prin cercetările lui Orosz, care par să indice existența unor tell-uri dar și a unor morminte (tumulare?).

14. Movilă de pământ amplasată la 6,5 km sud-vest de localitate, în vecinătatea frontierei, cu diametrul de 25—30 m, înaltă de 1,5—2 m (VIB).

15. Movilă amplasată, la cca 8 km sud-vest de sat și la 1,8 km sud de precedentă, în vecinătatea frontierei, avînd diametrul de cca 20 m și înălțimea de 1—1,5 m (VIB).

⁶⁹ Recuperarea unei părți a documentației Nagy de către F. M., va permite reconstituirea, măcar parțială, a cercetărilor acestuia. Valorificarea acestui fond va fi făcută de către F. M. și Ileana Miklosik.

⁷⁰ „Grund der Rechnung von den Dorf Ketsa, 1781“, aflată, în urmă cu peste 10 ani, într-o colecție particulară.

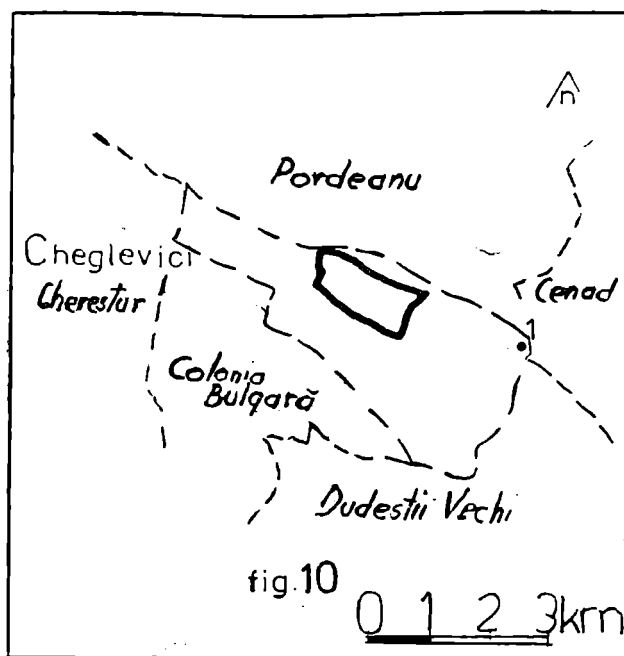

Fig. 10.

CHECHEȘ (com. Secaș, jud. Timiș).

În hotar, se semnalează „Dealul Mormințului” (DTBt.). Nu este exclus să fie cimitirul medieval al satului.

CHEGLEVICI (com. Dudeștii Vechi, jud. Timiș) (Fig. 10). La cca 1,9 km sud-est de localitate, în apropierea drumului Sînnicolau Mare—Beba Veche, se află o movilă de pământ izolată, plasată la întâlnirea hotarelor localităților Cheglevici, Pordeanu, Cenad și Dudeștii Vechi. Există posibilitatea ca această movilă să fie cea cercetată de Nagy, la limita dintre hotarul Cenadului cu Pordeanu, în pusta „Buduvala”, în 1904, unde a descoperit o așezare neolitică (vezi supra, CENAD, nr. 4).

CHERESTUR (com. Beba Veche, jud. Timiș). (Fig. 11). La aproximativ 4,5 km sud-est de sat, pe malul pârului Cociohat, se află o movilă de pământ izolată.

CHESINȚ (com. Zăbrani, jud. Arad).

1. La sud-vest de sat, se află o movilă de pământ, numită de localnici, „Hunca”. După relatări mai vechi, ar fi fost locul unde s-au descoperit monede de aur și „piese vechi”. Cercetări recente de teren, au evidențiat existența în jurul ei a fragmentelor ceramice aparținând culturii Basarabi (Moțiu, 1929; Pădureanu, 1885, 32, IX A; DTBt.).

2. În hotar, sînt semnalate alte movile de pământ la „Răchita”, „Mili-coț”, „Ocop” și „Dîmbu Hotărel” (Moțiu, 1929; DTBt.). Ultimul dintre microtoponime, pare să indice o movilă de hotar. (CHEST. Tm. Tor., C. I, f. 163—171).

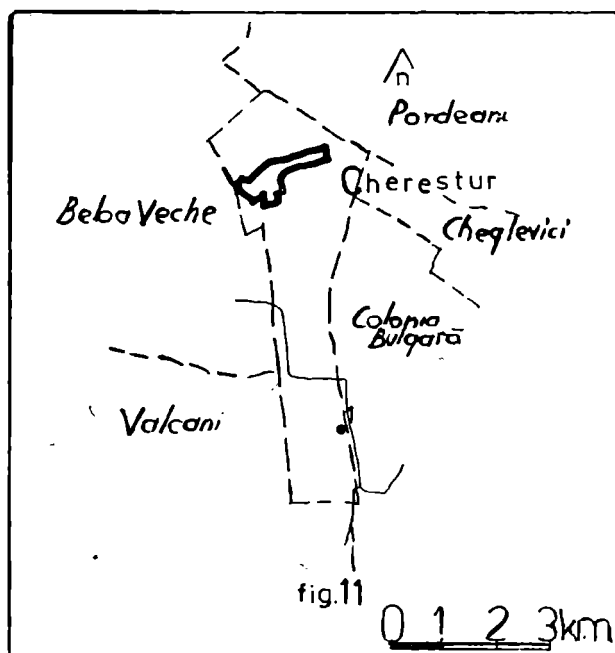

Fig. 11.

CHEVEREȘU MARE (jud. Timiș).

La hotarul cu Sacoșu Turcesc, se află „Gomila din hotaru Cheveresu-lui“. Neverificat. Vezi, Sacoșu Turcesc. (DTBt.).

CHIȘODA (com. Giroc, mun. Timișoara).

În hotar, este semnalată ridicătura de pământ numită de localnici, „Gomilă“. Este vorba de o așezare neolitică cercetată începînd cu 1976 (Radu, 1979, 67, unde se folosește microtoponimul „Livezi“ care, de fapt, desemnează o porțiune alăturată din hotar; DTBt.; VFM).

CICLOVA ROMÂNĂ (jud. Caraș-Severin).

În hotar este semnalat microtoponimul „Morminte“ (Pesty, 1883, II/1, 110; Milleker, 1924, 5, n. 2).

În punctul numit „Tufă“, la hotarul dintre Ciclova și Ilidia, la marginea zonei împădurite, unde au fost găsite fragmente ceramice preistorice atipice și din sec. XI—XII, sînt semnalate trei sau patru movile de pămînt cu diametrul de 5—6 m. (inf. D. Țeicu). Nu este exclus să fie movile de hotar.

CIREȘU (com. Criciova, jud. Timiș).

În hotar este semnalat microtoponimul „Gomili“. Este probabil desemnarea cîmpului de movile din hotarul satului Măguri (vezi, infra, sub voce) (DTBt.).

CIUTA (com. Obreja, jud. Caraș-Severin).

La 1,5 km est de drumul Ciuta—Maciova, în susul văii Bistra, pe marginea primei terase, pe malul stîng al unui pîrîiaș ce taie terasa, a fost identificat în 1979, un tumul cu diametrul de 15—20 m și înălțimea de

2,5 m. Movila a fost săpată, parțial, de căutătorii de comori. Datează probabil din epoca hallstattiană (Petrovsky, Munteanu, 1979, 432, II). Datarea sa în prima vîrstă a fierului, fără cercetare arheologică, trebuie privită cu rezerve.

ČOKA (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate nouă movile de pământ, între care cea numită „Vujina Humka“, se distinge prin dimensiunile sale deosebit de mari. (Milleker, 1897, 29—31; GIRIC, 1985, 72).

CLADOVA (com. Bethausen, jud. Timiș).

Într-o perieghază din aprilie 1987, efectuată de Al. Rădulescu, M. Mare și F. Medelet, la nord de satul Cladova, imediat lângă colțul sud-estic al Pădurii Cladova, lângă cantonul silvic, în stînga drumului ce duce spre Ohaba Lungă, s-a constatat existența a trei movile de pământ. Două dintre ele se află în terenul arabil iar cea de a treia, e plasată la 50 m nord-vest, printre arborii lizierii pădurii. În mantaua movilelor din terenul arabil, s-au descoperit mici fragmente ceramice roșii și cărămizii, lucrate cu mîna și fragmentul din buza unei cănițe datînd, probabil, din epoca bronzului.

COMLOȘU MARE (jud. Timiș (Fig. 12). Cuprindem aici și movilele de pământ din hotarul satului Lunga din imediata vecinătate a Comloșului Mare. Și în hotarul localității Comloșu Mare, Kislegy Nagy Gyula a efectuat săpături între 1898 și 1900, în trei movile, ale căror rezultate trebuiesc acceptate cu rezerve.

1. Movila, de dimensiuni mijlocii, amplasată la cca 2 km nord-vest de Comloșu Mare și la 0,6 km nord de Lunga, în stînga căii ferate Lovrin—Nerău, aproape de malul pîrîului Galațca și de iazul ce exista, la începutul secolului, pentru topirea cînepii, a fost cercetată, probabil parțial, de către Nagy, în 1898. S-a descoperit un mormînt de înhumăție, din epoca migrațiilor, conținînd scheletul uman, un craniu de cal, un vîrf de lance din fier, mărgelă diferite etc. Movila mai poartă numele de „Hunca lui Șofron“ (AMBt., Nagy, 22—23; DTBt.; VIB.).

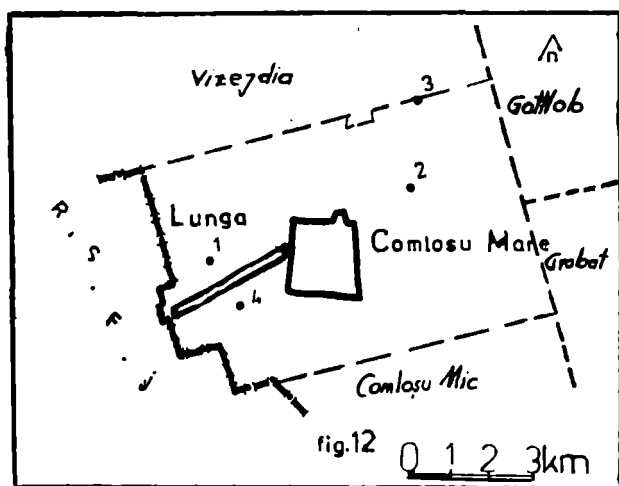

Fig. 12.

2. Movila de pământ numită „Hunca Neții“, de dimensiuni mijlocii, este amplasată la cca 2 km nord-est de Comloșu Mare, în stînga căii ferate Lovrin—Nerău. La începutul secolului, movila se afla în lanul țărânelui Neța Nicoară din Comloșu Mare, nr. 261. Și în această movilă, Nagy, execută, în 1900, cercetări parțiale, dezvelind oase de cal, 1 cerc din fier (de la o găleată?), capacul unui sicriu din lemn și un schelet. (AMBt, Nagy, 113—114, CHEST. Tm. Tor, C. I, f. 203—208; DTBt.). Probabil, un mormînt avar. (VIB).

3. Movilă de pământ cu diametrul de cca 25 m, înaltă de 1,8 m, plasată la 3,2 km nord-est de sat, în hotar cu satul Vizejdia, în dreapta căii ferate Lovrin—Nerău. Se pare că și această movilă a fost cercetată de Nagy, în 1900, descoperind „ca și în movila precedentă“, un mormînt de călăreț jefuit și un schelet cu urme de sicriu. (AMBt., 115—116; VIB.).

4. Movilă de pământ cu diametrul de cca 20 m., înaltă de 1,5 m. amplasată la 1,2 km sud-vest de Comloșu Mare și la 0,6 km sud de Lunga. (VIB).

COMLOȘU MIC (com. Comloșu Mare, jud. Timiș) (Fig. 13).

1. La 1,5 km. nord-vest de sat, se află o movilă de pământ.

2. La 1,9 km nord de sat și la cca 1 km est de movila 1, se află o movilă de pământ, plasată pe linia de hotar cu Comloșu Mare.

CORNEA (jud. Caraș-Severin).

În hotar este semnalat „Dealul Hamcii“ (DTBt). De asemenea sînt menționate movile de pământ pe dealul releului de televiziune (inf. M. Gumă).

CORNEȘTI (com. Orțișoara, jud. Timiș) (Fig. 14).

Pe traseul exterior al fortificației de pământ de aici, este semnalată o movilă de pământ, plasată la 1,1 km nord de sat, care are diametrul de cca 15 m și înălțimea de 1,5—2 m. Amplasarea ei direct pe coama valului

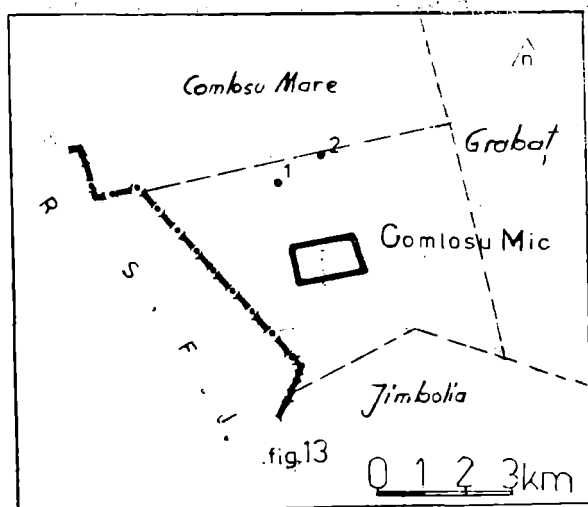

Fig. 13.

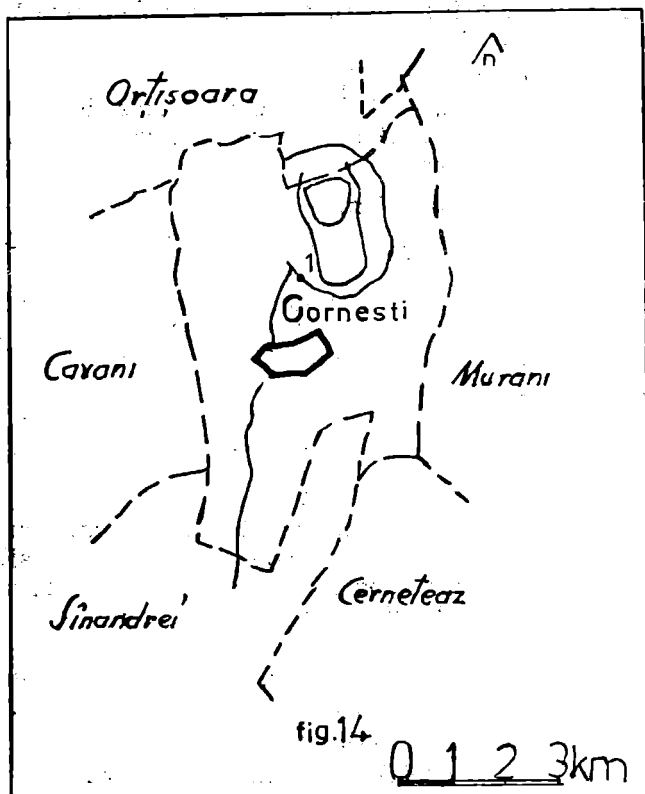

Fig. 14.

indică cu certitudine că este posterioară datei ridicării acestuia, sau — eventual, contemporană cu el (VIB).

COȘAVA (com. Curtea, jud. Timiș).

În hotarul satului, sînt menționate toponimele „Dîmburele) (DTBt.), „Dîmbul tătarilor“ și, pe Valea Năndrească, se află un punct numit „Gomila din Trei Hotare“; foarte probabil, o movilă feudală de hotar (Chest. MBT.).

COVACI (com. Sinandrei, jud. Timiș).

În hotar, sînt semnalate, fără alte precizări, „ridicături de pământ“.

Pe una din ele s-a găsit un taler din sec. XVII.

CRĂLOVAȚ (com. Topolovățu Mare, jud. Timiș).

În hotar, este menționat microtoponimul „Unca“ (DTBt.).

CRIVINA MARE (com. Pietroasa, jud. Timiș).

În hotar este menționat microtoponimul „Goilă (AMBt.).

CUPTOARE (com. Cornea, jud. Caraș-Severin).

Nu este exclus ca mormîntul „getic“, datat în sec. V î.e.n. (Opri-
nescu, 1987, 127—129), să fi fost un mormînt tumular a cărei movilă

din bolovani și pământ a fost distrusă de necropola feudală. Mormîntul datează, cu mare probabilitate, din sec. IV î.e.n.

CUTINA (com. Bethausen, jud. Timiș).

În stînga drumului Cutina—Bethausen, pe coama de deal de la nord de valea Begăi, sînt vizibile două movile de pământ dintre care una, este în apropierea cimitirului sătesc.

DEJAN (com. Moravița, jud. Timiș).

În hotar, se află lanul numit „Marmunz“ (morminți) (Milleker, 1924, 5) Deliblató (R.S.F.J.).

Se amintește de aici un mormînt tumular de incinerare cu resturile depuse pe sol (Tocilescu, 1880, 549, n. 342). În hotarul satului sînt semnalate mai multe movile de pământ (Milleker, 1897, 32).

DENTA (jud. Timiș).

În hotarul comunei, pe marginea drumului către Veliki Gaj (R.S.F.J.), este semnalată o mare movilă de pământ (Milleker, 1906, 26).

DINIAȘ (com. Peciu Nou, jud. Timiș).

1. La nord-est de sat, către Sînmihaiu Român, se află punctul numit „Gomila“, pe malul stîng al canalului Bega. În acel loc, se află o așezare din care provine material arheologic neolitic și de epoca bronzului. Așezarea e amplasată pe o ridicătură de pământ de mai multe hectare (Milleker, 1897, 34—35).

2. La 1 km sud-vest de sat, lingă drumul spre Sînmartinu Sîrbesc, se află o movilă de pământ cu diametrul de cca 10 m, înaltă de 2—2,5 m.

DIVICI (com. Pojejena, jud. Caraș-Severin).

La nord-est de cetatea dacică sînt semnalate movile de pământ (inf. M. Gumă).

DJALA (R.S.F.J.).

În hotarul localității, sînt semnalate mai multe movile de pământ (Milleker, 1897, 46). Dintre acestea, tumulul, Slatinska Humka“, aflat la jumătatea distanței dintre Djala și Krstur, pe hotarul dintre ele, a intrat în literatura de specialitate ca fiind de la Srpski Krstur.

DOCLIN (jud. Caraș-Severin).

Documentul din august 1597, menționează movilele de hotărnicie dintre Doclin și Bîniș (Pesty, 1883, IV, 206—209; inf. I. Hațegan).

DOMAN (mun. Reșița, jud. Caraș-Severin).

În hotar este semnalat microtoponimul „Moghilița“ (DTBt.).

DORGOS (jud. Arad).

În hotar, se află un deal numit „Dealul Morminți“ (Borowszki, Temes, 40; Milleker, 1924, 5, n. 5). Probabil, cimitirul feudal al localității.

DRINOVA (com. Birna, jud. Timiș).

Documentul din 8 iulie 1607 menționează movilele de hotărnicie ale satului (Pesty, 1883, IV, 237—239; inf. I. Hațegan).

DUBEȘTI (com. Ohaba Lungă, jud. Timiș).

În hotar, este semnalat punctul numit „Gomilă“ (D.TBt.).

DUBOVA (com. Plavișevita, jud. Mehedinți).

În punctul Ponicovala, la est de sat, sînt semnalate mai multe movile cu manta din bolovani (NAMBT; Lötoreanu, 1935, 217). Nu este exclus să fie aceleași movile care au fost semnalate și cercetate la vest de Ieșelnița (Tudor, 1965, 395 sq; D. Popescu, 1969, a, 471 sq.; Nica, 1974; vezi, Ieșelnița).

DUBOVAC (R.S.F.J.).

Mormintele tumulare de incinerare amintite aici, sînt, probabil, mormintele plane, de incinerare în urne, din binecunoscuta necropolă (Tociulescu, 1880, 549, n. 342).

DUBOZ (com. Nițhidorf, jud. Timiș).

Microtoponimul „Dîmburi“, din hotar, poate fi pus în legătură cu documentul din 11. ianuarie 1608 care menționează movilele de hotărnicie ale satului cu satele Șanovița și Cadar (Pesty, 1883, IV, 246—249; inf. I. Hațegan).

DUDEȘTII VECHI (jud. Timiș). (Fig. 15).

1. Movilă de pământ cu diametrul de 30 m, înaltă de cca 2 m, amplasată pe malul stîng al firului de apă numit Ciarda Roșie, la cca 4 km vest de vatra comunei, în hotar cu satul Valcani.

2. La cca 2 km vest de vatra comunei, se află movila de pământ numită de localnici, „Burvătă Moghila“. Movila are înălțimea de 2,5 m și diametrul de 30—35 m.

3. La 1 km vest de sat, se află o movilă de pământ înaltă de cca 2,5 m, cu diametrul de cca 25 m. Localnicii o numesc, „Vereșovătă Moghila“.

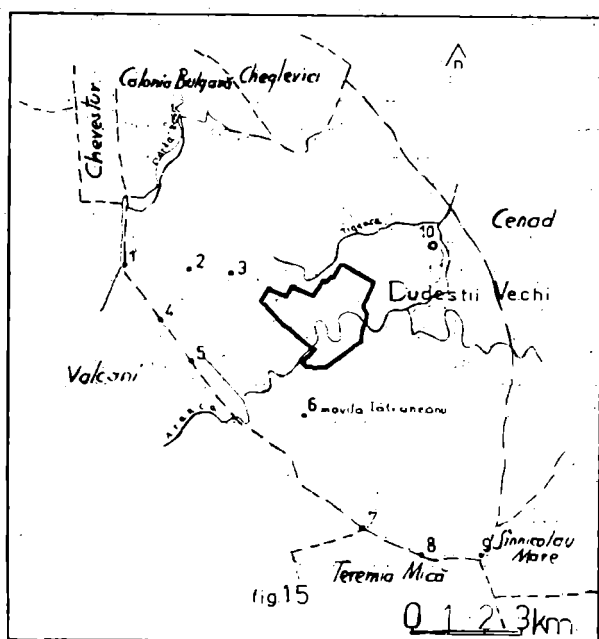

Fig. 15.

4. La 2,7 km sud-vest de vatra comunei, la hotarul acesteia cu satul Valcani, se află o movilă de pământ.

5. La nord de cursul Arancăi, la 2,5 km sud-vest de vatra satului, în hotar cu satul Valcani, este amplasată o movilă de pământ.

6. La 1 km sud de Dudeștii Vechi, în stînga șoselei și căii ferate Dudeștii Vechi-Valcani, se află movila de pământ numită azi, „Movila Tătra-neanu”. Diametrul ei este de cca 30 m iar înălțimea de 3,5—4 m, fiind plasată pe malul unuia din brațele moarte ale Arancăi. Această movilă este, probabil, tumulul II în care face cercetări Kislegý Nagy Gyula în 1904, executînd un sondaj care a dus la dezvelirea unui schelet de femeie cu podoabe, dar și piese de armament, (scut, lance), ca și o cantitate mare de ceramică ce datează din perioada migrațiilor (AMBt., Nagy, 250; VFM).

7. La 4,5 km sud de localitate, în hotar cu Teremia Mică, se află o movilă de pământ care, probabil, poate fi identificată cu tumulul VI, săpat de Nagy în 1904, în care a dezvelit un mormînt de călăreț din perioada migrațiilor și un mormînt de copil. (AMBt., Nagy, 279).

8. Movilă de pământ amplasată la cca 5,5 km sud-est de vatra comunei, în hotar cu Teremia Mică.

9. Movilă de pământ amplasată la 6,5 km sud-est de sat, la intersecția hotarelor cadastrale ale localităților Cenad, Teremia Mică, Sinnicolau Mare și Dudeștii Vechi.

10. La cca 2,5 km est de sat, la stînga șoselei Dudeștii Vechi—Sinnicolau Mare, la cca 400 m nord de șosea, se află o movilă de pământ cu diametrul de cca 30 m, înaltă de 3 m. Movila este amplasată pe malul unui fir de apă. Zonele mari de nisip galben din jur, par să indice locul de unde s-a luat pământ pentru ridicarea movei al cărui pământ, la suprafață, este de culoare neagră. Movila poate fi, probabil, identificată cu tumulul I, cercetat de Nagy, în 1904, unde a descoperit un mormînt de înhumatie al unui călăreț din perioada migrațiilor, după care a abandonat săpăturile datorită pămîntului foarte tare (AMBt, Nagy, 246; VFM.).

În afara movelelor menționate, în hotarul comunei Dudeștii Vechi, Nagy a mai executat cercetări în cîteva movele de pământ pe care nu le-am putut identifica, în actuala etapă de cercetare de reconstituire a activității acestui amator (vezi supra), și anume: tumulul III, în care dezvelește un mormînt, descoperă urme de locuire și abandonează cercetarea din cauza pămîntului tare; tumulul IV, în care nu găsește nimic, abandonînd săpătura din cauza pămîntului tare; tumulul V, în care găsește 3 morminte de înhumatie — în inventarul unuia, o sabie lungă de 100 cm, — dar și urme de locuire; tumulul VII, cercetat în 1908, în care nu găsește nimic și tumulul VIII, pe care îl cercetează, de asemenea în 1908, și nu găsește nimic. Datele comunicate de Nagy (Nagy, 1907; idem, 1909; idem, 1911, a—b), trebuie folosite cu mult discernămint. (AMBt). În actualul stadiu al cercetărilor, ipoteza existenței la Dudeștii Vechi a unei necropole tumulare din sec. X—XI e.n. (Rusu, 1982 și bibliografia), nu credem că se justifică, fiind posibilă refolosirea unor movele mai vechi și existența mormintelor izolate.

DULEU (com. Firliug, jud. Caraș-Severin).

Perieghiza, efectuată în 1978 de către O. Bozu, a permis identificarea mai multor movele dintre care: una, pe dealul Cornet, într-o poiană, în

locul numit „La Morminți“, o a doua, la est de dealul Cornet în pământul lui Ion Mihai, o a treia, în punctul numit „Gai“, de pe pământul lui Toma Breban și un grup de trei movile în „Luncă“, pe pământul lui Sfercoci Petru. Din acest grup de trei movile, două sînt mai mici, iar cea de a treia, mai mare, a fost deranjată de căutătorii de comori. (inf. O. Bozu și D. Teicu).

DUMBRAVA (jud. Timiș).

O perieghază amănunțită, din toamna anului 1987, făcută de Al. Rădulescu și F. Medelet, a permis identificarea în hotar a mai multor movile de pământ, după cum urmează:

1. În colțul sud-vestic al hotarului, la intersecția acestuia cu hotarele satelor Traian Vuia, Surducu Mic și Bucovăț, la cumpăna apelor dintre bazinul Begăi și cel al prezentei acumulări Surduc (pîrîul Munișel), pe vîrf, numit, în hărțile militare din veacul trecut, „Băzeștie“, se află un grup format din cel puțin 8 movile de pământ din care două sînt în izlaz și șase în teren arabil. Diametrul movilelor este cuprins între 10 și 15 m iar înălțimea lor este între 1 și 1,5 m.

2. La cca 1 km nord-est de grupul de movile de pe vîrf, „Băzeștie“, la întretăierea văii de la vest de Dealul Sărbăului cu linia de înaltă tensiune, la cca 50 m vest de stîlpul liniei de înaltă tensiune cu nr. 121(106), se află o movilă de pământ applatizată, așezată pe un mic bot de deal, deasupra văii, care are diametrul de 30 m și înălțimea de 0,75—1 m.

3. La cca 2 km sud-est de sat, la 500 m est de drumul județean Dumbrava-Bucovăț, deasupra Văii Moșteș, pe un bot de deal, se află o movilă de pământ cu diametrul de 20 m și înălțimea de cca 1 m. Ca și cele de la punctele precedente, fiind în terenul arabil, este supusă unui proces rapid de degradare.

4. La cca 4 km sud de Dumbrava, pe platoul de la vest de Valea Tramic, se află urmele unei movile de pământ acoperită de mărăcini, pe care s-au putut observa urmele unei săpături sistematice, efectuată în urmă cu mai mulți ani. Nu este exclus să fie un obiectiv cercetat de I. Stratan, despre care nu se cunoaște nimic.

EČKA (R.S.F.J.).

În movila de pământ de lingă șoseaua ce duce spre Perlez, au fost găsite oseminte umane (Milleker, 1897, 38).

ELEMIR (R.S.F.J.).

În hotarul localității, sînt semnalate cinci movile de pământ dintre care două se numesc, „Margina Humka“ și „Hatarhalom“ (M. D. Garsănin, 1951, 67). Două dintre movile sînt de dimensiuni mai mari și sînt amplasate în extravilan și în cimitirul satului. Pe ultima s-a clădit capela cimitirului. Cu acest prilej, s-au descoperit urme de incendiu și obiecte din bronz (Milleker, 1897, 38).

ERSIG (com. Vermeș, jud. Caraș-Severin).

Documentele din 14 martie 1369 și din 12 martie 1389, unde, alături de Ersig, sînt amintite și alte sate, fac mențiunea movilelor de hotărnicie (Pesty, 1883, III, 88—93, 185—192; inf. I. Hațegan). Cercetări din 1987 ale lui D. Teicu, au identificat, la marginea satului, de o parte și de alta a pîrîului Sieu, două movile de pământ pe care autorul cercetării le consideră movile de hotar medievale (inf. O. Teicu).

EZERIȘ (jud. Caraș-Severin).

În hotar, în obârșia văii Trestiei, sînt amintite, fără alte precizări, patru movile de pămînt (inf. Gh. Lazarovici).

FĂDIMAC (com. Balinț, jud. Timiș).

De aici, este menționat microtoponimul „Gomila mare” (DTBt).

FICĂȚAR (com. Racoviță, jud. Timiș).

La vest de sat, în hotar cu satul Drăgoiești, se află o movilă de pămînt numită, „Gomila” (DTBt).

FIZEȘ (com. Berzovia, jud. Caraș-Severin).

În hotar, este menționat microtoponimul „Gorgane”. Cercetările din hotarul satului au evidențiat existența unei așezări aparținînd culturii Basarabi (Petrovsky, 1975, 374, nr. 2) dar, se semnalează aici, existența unor tumuli aplatizați (G u m ă, 1983, 68, n. 19).

FIRDEA (jud. Timiș).

Punctul din hotar care poartă numele de „Gomila”, este un vîrf de deal natural (VIB).

FIRLIUG (jud. Caraș-Severin).

În hotar, este semnalat microtoponimul „Dealul mormîntului” (DTBt).

FOENI (jud. Timiș) (fig. 16) Perieghizele efectuate în 1970, 1974 și 1976 de F. Medeleț, P. Rogozea și V. Sacă, au identificat, pe teren, următoarele movile de pămînt:

1. La 2,7 km nord-vest de vatra satului, la linia de hotar cu satul Iohanisfeld, se află o movilă de pămînt de mari dimensiuni, avînd dia-

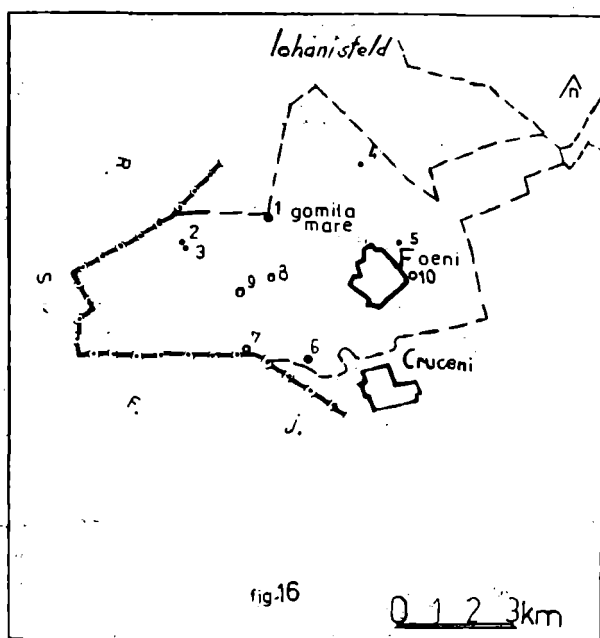

Fig. 16.

metrul de cca 80 m și înălțimea de cca 5,5 m, numită de localnici, „Gomila Mare“, „Deal“ sau „La gomilă“. Se afirmă că s-au efectuat săpături în ea, descoperindu-se vase și alte obiecte, azi dispărute (Borza, 1943, 521—522; DTBt.). Afirmația că ar fi cea mai mare dintr-un grup de tumuli mai mici (Răileanu, Gog, 1983, 494), nu se verifică, movila fiind izolată (VFM).

2—3. La vest de sat, în așa numita „Pungă“, la vest de calea ferată Medja—Jașa Tomić, pe „pusta Talagea“, în locul numit „Bucovina“, se află două movile de pământ, distanțate la cca 250 m, cu diametrul de cca 20 m și înălțimea de 1—1,5 m, pe care nu s-au găsit fragmente ceramice. În apropierea movilei 2, în 1976, cu prilejul unor lucrări de hidroameliorație, s-a descoperit un celt de bronz (Ha. A-1) care a fost donat Muzeului Banatului de ing. Simion Simionoff. (AMBt.; VFM).

4. La cca 3 km nord de sat, pe malul stîng al Timișului, la confluența cu Bega Mică, se află punctul numit, de localnici, „Gomila Lupului“ (DTBt.; Cizmaș, Cirič, 1985, harta — unde o confundă cu o altă gomilă din apropierea satului). Ridicătura de teren din acel punct, s-a dovedit a fi un tell cu diametrul de aproximativ 125 m, ce se înalță cu 1 m față de terenul din jur, de pe care s-au adunat fragmente ceramice specifice culturii Vatina din epoca bronzului (VFM).

5. La cca 600 m nord-vest de localitate, se află punctul numit „Odaia Nouă“ sau „Gomila Mică“ (DTBt.; Cizmaș, Cirič, 1985, harta, care o confundă cu „Gomila Lupului“). La suprafața și în jurul ei, au fost adunate numeroase fragmente ceramice aparținînd culturii Coțofeni, daco-romane și feudale (VFM).

6. La 2,5 km sud-vest de Foeni, în hotar cu satul Cruceni la vest de pîriul Timiș, în apropierea punctului vamal, la est de calea ferată Medja—Jașa Tomić și în imediata vecinătate a frontierei de stat, se află o movilă de pământ, de mari dimensiuni, cu diametrul de 150 m, înaltă de 9—10 m, de pe care, P. Rogozea și V. Saca au recoltat fragmente ceramice preistorice atipice și fragmente ceramice ce se datează în sec. IX—XI e.n. Dimensiunile deosebite ale movilei, n-o exclud din rîndul celor artificiale.

7. La 50 m vest de punctul vamal Foeni, la vest de calea ferată amintită, se află o movilă de pământ, intersectată de frontieră, care are înălțimea de cca 2,5 m și un diametru de cca 50 m. La suprafața ei nu au fost descoperite fragmente ceramice. Verificarea a fost făcută de P. Rogozea și V. Saca.

8. La 2 km vest de comuna Foeni și la 200 m de șosea, se află o movilă de pământ numită, de localnici, „Gomila“ (Cizmaș, Cirič, 1985, harta). Movila are un diametru de 40—50 m și o înălțime de 4—5 m. În jurul ei se află urma unui șanț de apărare (?) circular, cu diametrul de 75—100 m. De pe suprafața ei, P. Rogozea și V. Saca au recoltat fragmente ceramice preistorice, atipice, fragmente ceramice cenușii, la roată, ce se datează în sec. III—IV e.n. și fragmente ceramice feudale. Probabil, așezare fortificată.

9. La vest de Foeni și la aproximativ 1 km vest de podul din preajma punctului de vamă, la cca 700 m sud-vest de movila nr. 8, se află o movilă de pământ înaltă de 4—5 m, cu diametrul de cca 80 m. În 1974, la suprafața ei, P. Rogozea și V. Saca, nu au găsit fragmente ceramice.

10. La ieșirea din comună, către Giulvăz, la câteva zeci de metri de șoseă, în dreapta, în izlaz, se află o movilă aplatizată cu diametrul de 20 m, înaltă de cca 1 m (VFM).

La extremitatea vestică a localității, pe un bot de terasă natural ce domină valea Timișului, se află cimitirul de azi al comunei, în care e ridicat și mausoleul familiei Mocioni. Recunoașterea arheologică efectuată de F. Medeleț, în februarie 1979, a permis localizarea aici a unei așezări din care au fost recoltate fragmente ceramice neolitice aparținând culturii Criș și Vinča dar și fragmente ceramice pictate aparținând culturii Petrești⁷¹. S-au mai descoperit, de asemenea, fragmente ceramice datînd din epoca bronzului, din veacurile III—V e.n., cenușii, la roată, fragmente ceramice din sec. X—XIII și din evul mediu dezvoltat și tîrziu. Este vorba, fără îndoială de o formă naturală de teren pe care Milleker a menționat-o ca movilă, probabil fără să o fi văzut (Milleker, 1897, 42).

FRUMUȘENI (com. Fîntînele, mun. Arad)

Movila din hotar, numită de localnici „Sanczberg“ (Kehrer, 1911, 5), s-a dovedit a fi, în urma cercetărilor arheologice, o mică fortificație cu niveluri de cultură din epoca bronzului, prima vîrstă a fierului și din evul mediu, de formă ușor elipsoidală cu diametrele de 30 și 40 m. (Popescu, 1949).

GĂTAIA (jud. Timiș)

La est de localitate, în stînga drumului Gătaia-Măureni, la cca 300 m de pasajul căii ferate Timișoara—Reșița, se află o movilă de pămînt înaltă de cca 5—6 m. Neverificată.

GELU (com. Variaș, jud. Timiș) (Fig. 17).

1. La nord de sat, la cca. 1,5 km, la est de pîrîul Sicso, aproape de hotarul cu localitatea Mailat, este semnalată o movilă de pămînt, numită de localnici „Gomiluțima Umca“ (DTBt.).

2. La sud de sat, pe malul drept al pîrîului Sicso, în partea de hotar, numită „Izlaz“, spre Satchinez, este semnalată o movilă de pămînt, numită, de localnici, „Huncă“ (CHEST. Tm. Tor., C. II, f. 301—302).

3. La sud de sat, spre Bărăteaz, în locul numit „Mănăștur“, este semnalată o movilă de pămînt (Milleker, 1906, 87).

GHERMAN (com. Jamu Mare, jud. Timiș)

Documentul din 23 octombrie 1323, menționează movilele de hotar dintre satele Gherman, Kerestes și Galmar — ultimele două sînt dispărute —, (Pesty, 1883, III, 6—10; inf. I. Hațegan).

⁷¹ Lui Gh. Lazarovici i s-a dat permisiunea să utilizeze, în teza sa de doctorat, informația privind așezarea neolitică de la Foeni în care este prezentă și ceramica pictată de tip Petrești, ceea ce G. L. s-a grăbit să o facă (Lazarovici, 1979, 167), fără ca să citeze sursa informației. Cum nici în addenda aceleiași lucrări, (ibidem, 210, nr. 8), nu este menționată ceramica de tip Petrești care constituia, pe atunci, prima descoperire de acest fel din Banatul de vest și cum G. L. a omis să menționeze și faptul că așezarea de la Bucovăț i-a fost semnalată tot de F. Medeleț care i-a facilitat, la fel ca la Parța, și cercetarea propriuzisă, (ibidem, 188, nr. 14), ne-am văzut siliți să consemnăm toate acestea pentru stabilirea unei cronologii reale a istoricului cercetărilor, atît în așezările respective cît și în zona de sud-vest a României.

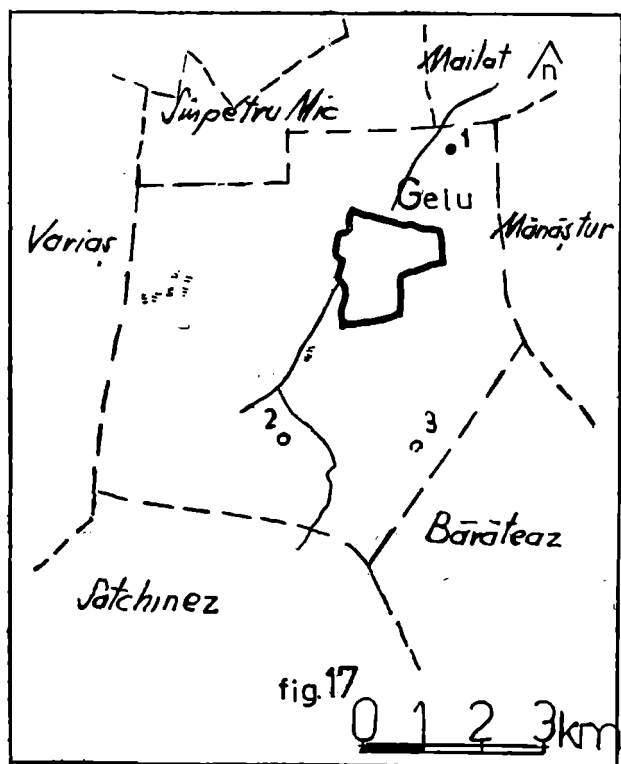

Fig. 17.

GHILAD (com. Ciacova, jud. Timiș).

La dreapta de șoseaua Ciacova-Ghilad, la intrarea în sat, la o distanță de cca 1 km de drum, se află o movilă de pământ aplatizată, cu diametrul de cca 60 m, înaltă de cca 1 m, de pe care au fost recoltate mici fragmente ceramice preistorice, atipice. (VFM).

GIARMATA (jud. Timiș)

La 200 m nord-vest de comună, la vest de șoseaua Timișoara—Lipova, se află o movilă de pământ care, la 1720, purta numele de „Kodknopf“ și care, în secolul nostru, se numea, „Szavader Hügel“. Movila are diametrul de 50 m și înălțimea de 4 m, având cota 144 și suprafața de 1962 mp. Este folosită azi drept punct geodezic și, tradiția locală, o socotește vechea cetate a Giarmatei. (AMBT.).

GIULVĂZ (jud. Timiș)

1. În hotarul comunei, în apropiere de halta de cale ferată Cebza, de pe drumul spre Kikinda, se află o movilă de pământ aplatizată, cu diametrul de cca 70 m și înălțimea de 0,75 m de pe care au fost adunate fragmente ceramice neolitice și de epoca bronzului (VFM).

2. În partea de hotar a satului numită, „Slatina Mică“, se află o movilă de pământ numită, de localnici, „La gomilă“ (BTBt.).

3. În partea de hotar a satului, numită „Bociar“, se află o movilă de pământ numită, de localnici, „Gomilă albă“ și o alta, la intersecția hotarelor satelor Giulvăz, Ivanda și Sînmartinu Sîrbesc numită „Gomila spartă“ (DTBt.).

GÎRLIȘTE (jud. Caraș-Severin)

În hotar, se află vârful numit „Moghila“ (Lotreanu, 1935, 190; Cornean, 1940, 309; CHEST. Car. C. II, f. 156—161; DTBt.).

GÎRNIC (jud. Caraș-Severin)

În hotar, se menționează microtoponimul „Trei movile“ (CHEST. Car. C. II, f. 162—163).

GLADNA MONTANA (com. Firdea, jud. Timiș)

În hotarul localității, sînt menționate microtoponimele „Gomila mare“ și „Gomila mică“ (CHEST. Sev. P. II, d. 85; DTBt.). Ele sînt, de fapt, două vîrfuri împădurite de deal.

GORNEA (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin)

În hotar, în punctul „Straineac“, sînt amintiți mai mulți tumuli de mici dimensiuni (Vlssa, Takacs, Lazarovici, 1985, 108—109).

GOTTLOB (com. Lovrin, jud. Timiș) (Fig. 18).

1. La 5 km nord-vest de vatra satului, în apropierea unirii drumului de legătură ce vine dinspre Lovrin cu drumul de legătură ce urcă spre nord de la Comloșu Mare spre Sînnicolau Mare, pe malul drept al pîrîului Giurcoșin, la hotarul cu Vizejdia și Tomnatec, se află o movilă de

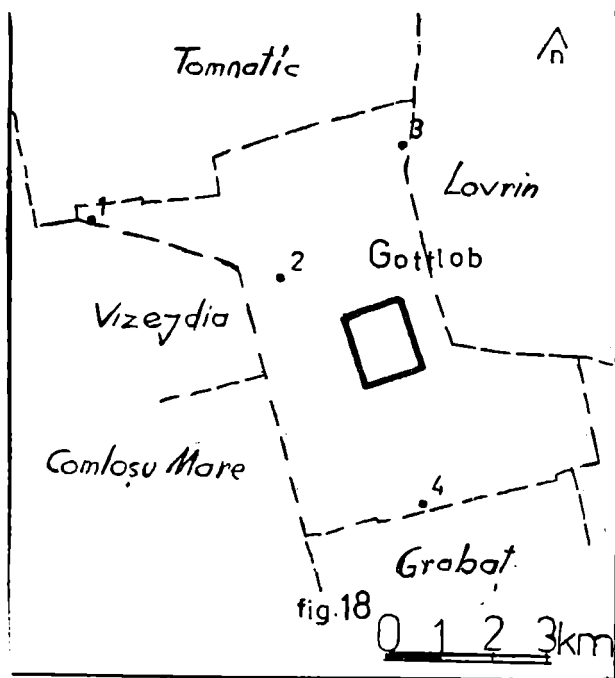

Fig. 18.

pământ. Nu este exclus ca ea să fi fost una din movilele cercetate de Nagy, la începutul secolului (vezi, infra.).

2. Movila de pământ, amplasată la cca 1,5 km nord-vest de sat, în dreapta căii ferate Lovrin—Nerău și în stînga drumului de legătură Gottlob—Tomnatec, după tradiția locală, ar fi fost ridicată la 1792 de către parohul Kolb, în ea, zidindu-se, la 1804, capela Kalvaria, Foarte probabil, este vorba de o movilă refolosită.

3. Movila de pământ, amplasată la cca 3 km nord de vatra localității și la aproximativ 1,5 km vest de vatra comunei Lovrin, în imediata vecinătate a șoselei Timișoara—Sînnicolau Mare, în dreapta acesteia, are diametrul de cca 40 m și înălțimea de 3,5 m, aplatizîndu-se rapid datorită lucrărilor agricole. Deși, prin amplasare, movila este foarte aproape de marginea comunei Lovrin, mai ales după extinderea recentă a acesteia spre vest, ea face parte din hotarul cadastral al satului Gottlob. Această situație a generat confuzia privind localizarea vestigiilor aparținînd culturii Basarabi care, în fapt, constau într-un singur fragment ceramic descoperit la poala movilei într-o perieghetză efectuată împreună cu M. Rusu (vezi, de ex. G u m ă, 1983, 70, nr. 15 — Lovrin; eroarea se datorează lui F.M.). De fapt, în acest punct, se pare că se află un monument de dimensiuni mai mari, constînd, poate, din mai multe movile aplatizate sau dintr-o ridicătură alungită care depășește, spre vest,

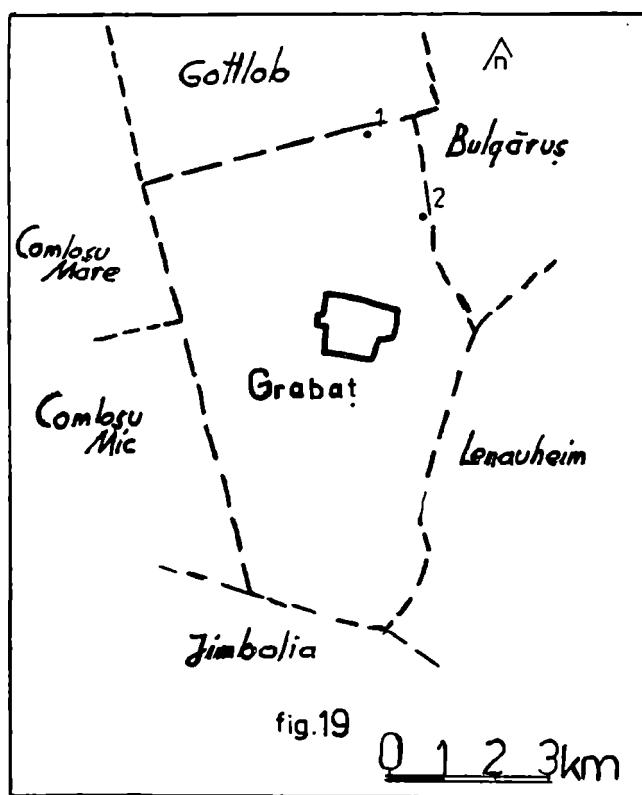

Fig. 19.

șoseaua, asemănătoare unor ridicături de teren existente în hotarul satului Boldur sau a comunei Topolovău Mare, considerate, îndeobște, așezări neolitice. La Gottlob, absența fragmentelor ceramice în arătura proaspătă, pledează mai degrabă pentru un șir de movile aplatizate de lucrările agricole, plasate pe malul Giurcoșinului.

4. La 2,5 km sud de comună, lângă drumul de legătură dintre Gottlob și Grabaț, la hotarul dintre cele două localități, se află o movilă de pământ.

GRABAȚ (com. Lenauheim, jud. Timiș) (Fig. 19)

1. La cca. 3,2 km nord de vatra satului, la hotar cu satul Gottlob, în dreapta drumului Grabaț—Gottlob și la 1,5 km est de movila nr. 4 de la Gottlob (vezi, supra), se află o movilă de pământ.

2. La cca. 1,9 km nord-est de vatra satului, pe hotarul cadastral cu satul Bulgăruș, în stînga drumului de legătură Grabaț—Bulgăruș, se află o movilă de pământ.

GRĂNICERI (com. Giera, jud. Timiș)

În hotar, sînt menționate microtoponimele, „Hunca cimitir“, „Hunca cruce“ „Hunca deal“, „Hunca observator“ și „Hunca pâr“ (DTBt.).

GREONI (com. Grădinari, jud. Caraș-Severin).

Pe valea Budovița, un afluent al pîrîului Lișava, la cca. 2 km vest de haltă, se observă un grup de 5—6 tumuli aplatizați, cu manta din bolo-

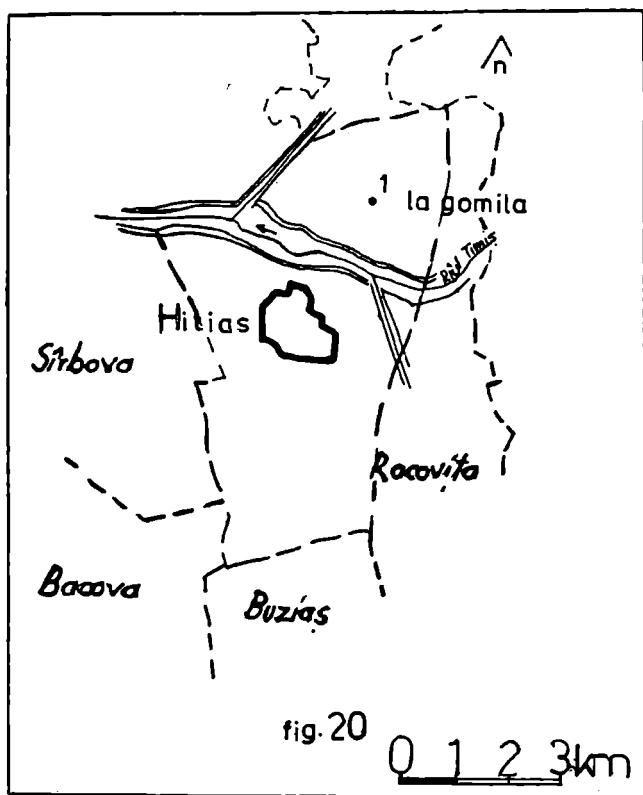

Fig. 20.

vani, de epocă neprecizată. Pe aceeași terasă, s-au descoperit fragmente ceramice hallstattiene și cenușii, lucrute la roată (ing. Gh. Lazarovici; Iaroslavschi, Lazarovici, 1979, 452).

HERENDEȘTI (com. Victor Vlad Delamarina, jud. Timiș)

Pe unul din șesurile arabile din hotar, se semnalează microtoponimul „Gomila” (DTBt.).

HITIAȘ (com. Racovița, jud. Timiș) (Fig. 20).

La cca. 2,5 km nord-est de sat, peste Timiș, în dreapta riului, se află o movilă de pământ numită, de localnici, „La gomilă”, Punctul mai poartă numele de „Cenevîr”, „Comoara” sau „Grădiște”. Probabil, o așezare de epocă neprecizată.

IAZ (com. Obreja, jud. Caraș-Severin).

1. Pe terasa a II-a a Bistrei și Timișului, în hotarul satului, în punctul numit „Dimbi”, a fost identificată și cercetată parțial, o necropolă tumulară din epoca romană. Au putut fi observate peste 30 de movile funerare, cu diametrele variind între 6 și 16 m, înalte de 0,30—0,80 m. Mormintele, de incinerare, aveau cutii din cărămizi sau lespezi din piatră dar s-au descoperit și morminte cu incinerare pe loc, într-o groapă sau cu resturile cinerate depuse pe sol. Inventarul mormintelor le datează în sec. II—III e.n. (P e t r o v s z k i, 1977, 437—438; idem, 1979, a—b).

2. În punctul numit, „Sat bătrîn mare”, în 1983, a fost cercetat un templu roman dedicat lui Apollo, datat la începutul sec. III e.n. Construcția templului a deranjat un complex dacic ce se datează în a doua jumătate a sec. IV î.e.n. sau prima jumătate a sec. III î.e.n. care a constatat, dintr-o depunere de vase sub o manta (?) de bolovani de râu. Fie că ne aflăm în fața unui cenotaf — dată fiind absența oaselor umane incinerate — sau a unei depuneri rituale, existența aici, în sec. IV—III î.e.n., a unei movile cu manta din bolovani și pământ, nu poate fi exclusă. (inf. P. Rogozea).

3. În hotarul satului cu satul Obreja, este semnalat microtoponimul „Gomilă” (DTBt.).

ICLODA (com. Sacoșu Turcesc, jud. Timiș).

La hotarul dintre satele Icloda și Unip, se află punctul numit, „La Gomilă”, socotit de localnici, „cetate turcească” unde, se află, probabil, o așezare fortificată. (DTBt.). Punctul se află la cca. 2,5 km nord-vest de sat, pe malul Pogănișului Sec și mai poartă numele de „Petruloș”, la suprafața sa găsindu-se fragmente de cărămidă, mortar, ceramică (AMBt.).

IDJOȘ (R.S.F.J.).

În hotarul satului, sînt semnalate patru mari movile de pământ *Milleker*, 1897, 46).

IECEA MARE (com. Cărpiniș, jud. Timiș) (Fig. 21)

La aproximativ 2 km nord de vatra satului, în apropierea hotarului cadastral cu Șandra, în stînga drumului de legătură Iecea Mare—Biled, se află o movilă de pământ, bine reliefată, cu diametrul de cca. 30—35 m, înaltă de 2—2,5 m. (VFM).

IECEA MICA (com. Cărpiniș, jud. Timiș) (Fig. 22).

La aproximativ trei km sud-est de vatra satului, în dreapta drumului de legătură Iecea Mare—Becicherecu Mic, la intersecția hotarelor cadas-

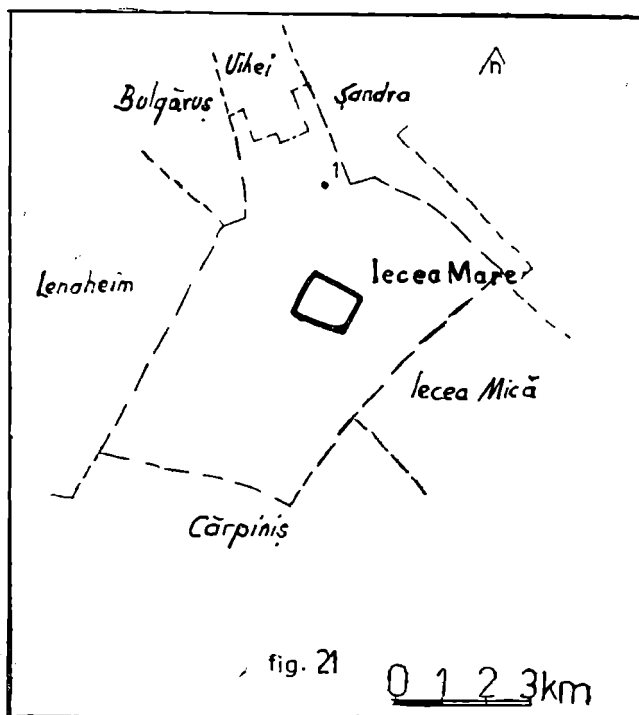

Fig. 21.

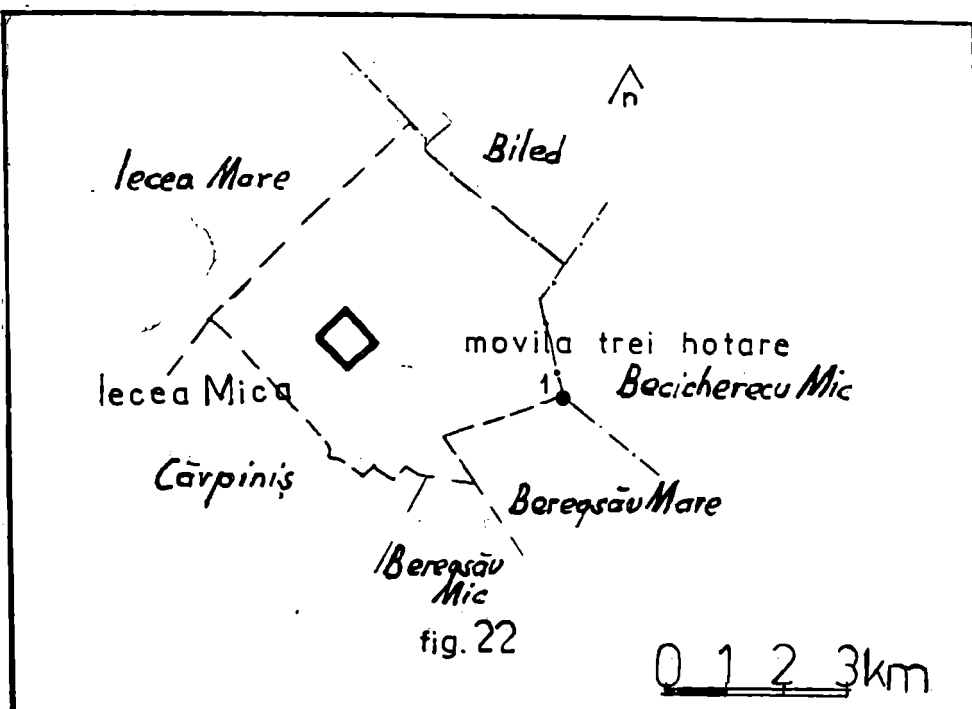

Fig. 22.

trale ale satelor Iecea Mică, Beregsău Mare și Becicherecu Mic, se află o movilă de pământ cu diametrul de cca. 80 m, înaltă de aproximativ 5 m, de la suprafața căreia a fost recoltată o mică răzuitoare din silex cafeniu. Movila este amplasată pe malul unuiu din brațele moarte ale vechiului curs al Apei Mari. Localnicii numesc movila, „Dreihotarhügel“ sau „Movila trei hotare“ (DTbt.; inf. A. Giurici; VIB.; CHEST. Tm. Tor., C. II, f. 377—378).

IERȘNIC (com. Ohaba Lungă, jud. Timiș).

În hotar, sînt menționate microtoponimele „Dealul Morminților“ și „Dealul Dombu“ (DTbt.).

IEȘELNIȚA (jud. Mehedinți).

Pe Valea Mala, la sud-vest de sat, erau cunoscute, încă din secolul trecut, mai multe movile cu manta din bolovani de rîu. (Tret, X, 1884, 96; Milleker, 1899, 36). Se pare că primul sondaj, în zona movilelor de piatră, e efectuat între cele două războaie de C. Daicoviciu și I. Miloia, în punctul situat la cca. 1 km de Ieșelnița spre Ogradena, unde semnalau un „zid“ din piatră de rîu sub o movilă de mici dimensiuni, considerîndu-l al unei construcții (Daicoviciu, Miloia, 1930, 19, nr. 8). Movilele sînt, din nou, semnalate în 1965 (Tudor, 1965, 399). Cercetările întreprinse în 1967 și 1968 au dezvelit patru tumuli din care, trei aparțin finalului primei vîrste a fierului, conținînd morminte de incinerare în urne sau groapă cu un bogat inventar metalic și ceramică. Unul dintre tumuli poate fi atribuit etapei mijlocii a primei vîrste a fierului, culturii Basarabi, deși, nu există niciun indiciu sigur de stabilire a ritului de înmormîntare. Toți cei patru tumuli erau applatizați, constînd din aglomerări de bolovani. Tumulul I, avea diametrul de 10×12 m,umulul 2, oval, avea diametrele de 11×16 m,umulul 3, avea o formă pătrată iarumulul 4, avea diametrul de 5 m. (Popescu, 1968, a—b; idem, 1969, a—b; Nica, 1974; Guma, 1983, 69, 86; Vlassa, Takacs, Lazarovici, 1985, 108—109). Vezi, Dubova.

IGRIȘ (com. Sînpetru Mare, jud. Timiș) (Fig. 23)

1. La 4,1 km sud-vest de sat și la 2 km est de Saravale, pe malul pîrîului Igrîș, se află o movilă de pământ amplasată la hotarul cadastral dintre Saravale și Igrîș.

2—8. La aproximativ 7 km sud de sat, de o parte și de alta a căii ferate Periam—Dudeștii Vechi, se conturează șapte movile de pământ, cu diametrele cuprinde între 20 și 35 m și înălțimea variînd de la 2 la 4 m. Aceste movile, împreună cu trei movile din hotarul satului Saravale (vezi, infra, Saravale, movilele 3—5) și cu șase movile din hotarul localității Sînpetru Mare (vezi, infra, Sînpetru Mare, movilele 1—6), formează un cîmp compact de movile, amplasat între două meandre ale pîrîului Aranca. (VIB.; Chest. MBt.; NAMbt).

ILIDIA (com. Ciclova Română, jud. Caraș-Severin).

1. Pe latura de est a dealului Oblîța, la sud-vest de sat, aproape de virful dealului, a fost identificată o movilă, de formă ovală, cu diametrele de 14×12 m, înaltă de cca. 0,5 m. La secționare, sub mantaua din bolovani, s-au găsit doar cîteva fragmente ceramice atipice (inf. D. Țicu). Nu este exclusă posibilitatea să fie o movilă de hotar.

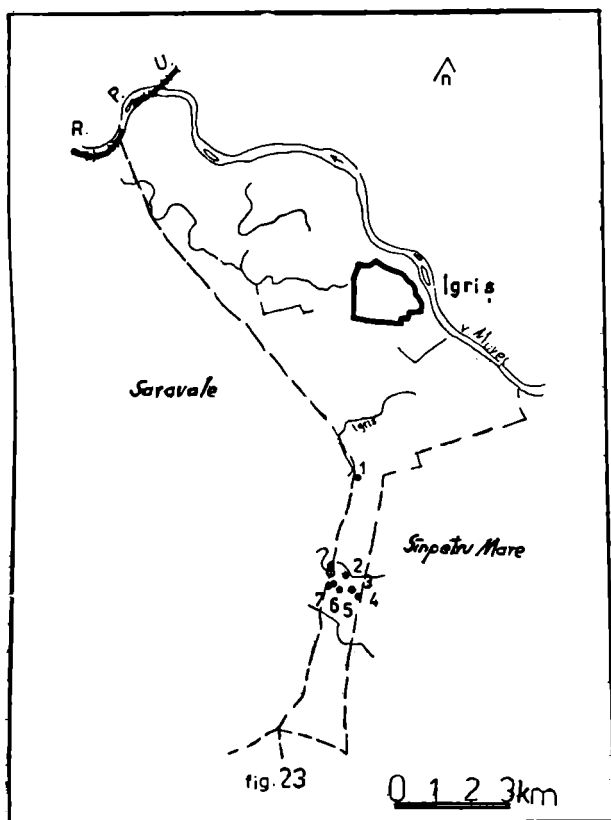

Fig. 23.

2. În punctul numit, „Scămnel“, se semnalează mai multe movile, fără alte precizări. (inf. Gh. Lazarovici).

IOHANISFELD (com. Uivar, jud. Timiș) (Fig. 25).

1. În apropiere de hotarul cu satul Otelec, la cca. 3,8 km nord-vest de sat, nu departe de frontiera de stat, se află o movilă de pământ cu diametrul de cca. 30 m, înaltă de aproximativ 4 m. (VIH).

2. La cca. 1 km vest de sat, în dreapta vechiului terasament de cale ferată, se află o movilă de pământ cu diametrul de cca. 25 m, înaltă de 2,5—3 m. (VIB; Chest. MBt.; NAMBT).

3. La cca. 2 km sud-est de vatra satului, în hotarul cadastral cu Ivanda, pe malul stîng al pirîului Timișat, se află o movilă de pământ cu diametrul de 40 m, înaltă de cca. 1,5 m. (VIB). Pentru movilele din hotarul satului, vezi și B o r z a, 1943, 522.

IVANDA (com. Giulvăz, jud. Timiș) (Fig. 24).

1. La cca. 4,5 km nord-vest de vatra satului, pe hotarul cu satul Otelec, în stînga drumului de legătură Ivanda—Iohanisfeld, este semnalată o movilă de pământ de dimensiuni mijlocii.

2. Movilă de pământ cu diametrul de 25 m, înaltă de 1,8 m, situată la cca. 1,5 km nord-vest de sat, pe malul drept al canalului Timișat.

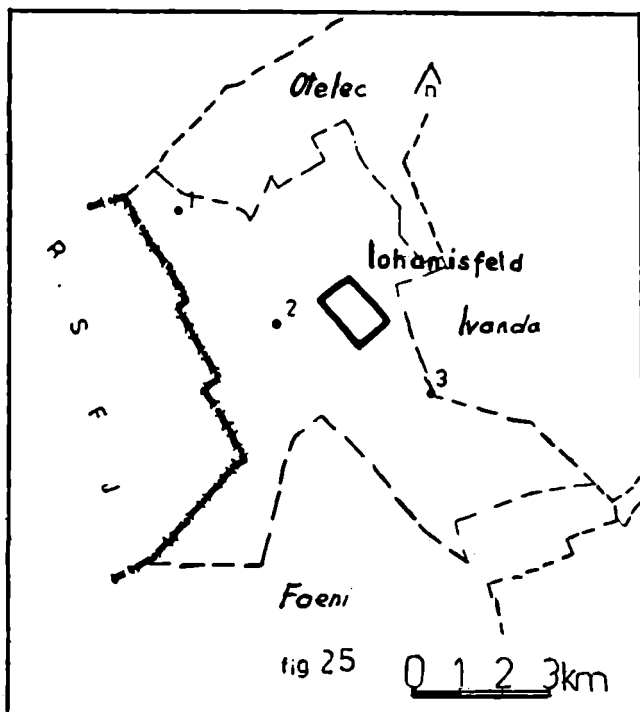

Fig. 25.

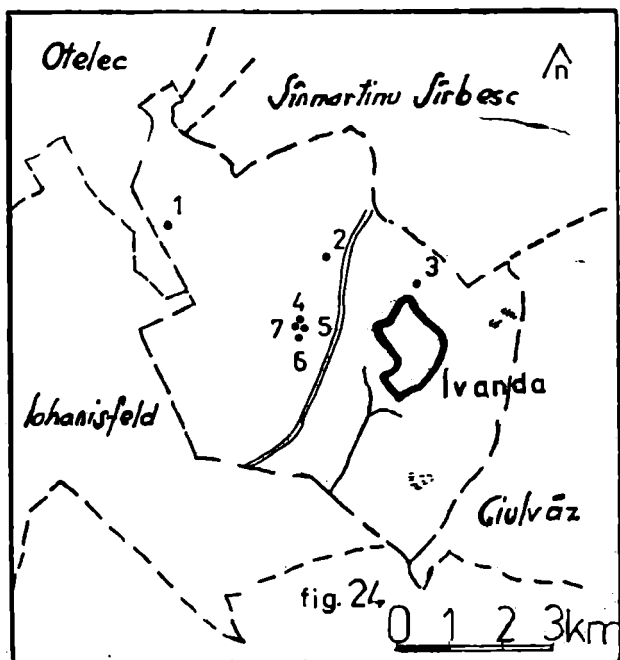

Fig. 24.

3. La câteva sute de metri nord-est de sat, imediat în spatele cimitirului, în dreapta drumului Ivanda—Sînmartinul Sîrbesc, se află o movilă de pământ cu diametrul de 30 m, înaltă de 1,5—2 m. La nord-est de movilă, lângă ea, pe o limbă de pământ ușor ridicată, unde sînt grădinile de zarzavat ale C.A.P., se află o așezare. (VIB).

4—7. La 1,5 km vest de sat, în dreapta canalului Timiș și în stînga drumului Ivanda—Iohanisfeld, este vizibil un grup de patru movile de pământ cu diametrele variînd între 20 și 30 m și cu înălțimea între 2 și 3 m, a căror amplasare, relativ simetrică, sugerează, pe plan, colțurile unui romb.

Din relatări mai vechi, movilele au fost deranjate de căutătorii de comori, care, după unii, nu au găsit nimic iar după alții, au descoperit monede din argint și aur. Ultimele informații trebuie privite cu rezerve. (Chest. MBt.; NAMBT; B o r z a, 1943, 522).

IZGAR (com. Vermeș, jud. Caraș-Severin)

În hotar, este semnalată „Gomila lui Gașpar“ (DTBt).

JABĂR (com. Boldur, jud. Timiș).

În hotar, spre Ficătar, sînt semnalate trei movile de pământ socotite, de localnici, semne de hotar.

JABUKA (R.S.F.J.).

În hotar, în punctul „Tri Humke“, în 1981, a început cercetarea celei mai sudice movile de pământ din șirul de trei movile existent care avea un diametru de cca. 48 m și o înălțime de 2,3 m, movila fiind erodată parțial de apele riului. Cercetările efectuate de R. Rašajski și L. Bukvić, au surprins, sub movila de pământ, un nivel de locuire aparținînd culturii Kostolac, constînd în podinele a patru locuințe care au sfîrșit printr-un incendiu violent și care, înainte de a fi înălțată movila, fuseseră acoperite de un strat subțire de humus. Sub nivelul de locuire Kostolac s-a găsit și un nivel de locuire aparținînd culturii Baden, constînd în locuințe de suprafață dar și adîncite în sol și o mare cantitate de material ceramic. Movila a conținut două morminte de înhumatie din care, mormîntul principal, și-a avut groapa adîncită prin nivelurile de locuire menționate, fiind posterior acestora. Groapa mormîntului principal, de 1,5×0,9 m, avea forma patrulateră. Existența unei construcții de lemn peste mormînt, nu este sigură. Scheletul, era așezat pe spate, cu genunchii îndoiți, care, sub greutatea pămîntului, s-au lăsat pe dreapta. Mîna stîngă era așezată pe piept. Sub schelet, s-a aflat o acoperitoare din pînză care nu cuprindea întreaga suprafață a gropii. Acoperitoarea și scheletul erau vopsite cu ocru roșu. În groapă nu se afla niciun fel de inventar. La 10 cm, deasupra craniului a existat un fel de materie de culoare galben-deschis, provenind, probabil, de la o bucată de piele. Analizele antropologice au evidențiat că defunctul aparținea tipului gracil, avînd talia de 165—166 cm și vîrsta de 37—46 ani, (B u k v i ć, 1985; G i r i ć, 1985; J o v a n o v i ć, 1985, 11). În hotarul satului, în afara celor trei movile de mai sus, mai sînt semnalate alte trei movile de pământ (B u k v i ć, 1985, 83 — harta).

JAMU MARE (jud. Timiș)

În 1881, la construcția barajului de pe pîriul Semnița, a fost distrusă o movilă de hotar, prilej cu care a fost descoperit un depozit de bronzuri (Arch. Ért., II, 1882, XXVII; H a m p e l, 1892, 102; H ö l s t e, 1951, 25,

Pl. 48/16—24). Este probabilă îngroparea ulterioară a depozitului, în movila de pământ.

JASENOVO (R.S.F.J.)

În hotar, sînt semnalate două movile de pământ (MILLEKER, 1897, 48; M. D. Garașanin, 1951, 74).

JDIOARA (com. Criciova, jud. Timiș).

1. În punctul numit, „Borgeie“, pe noua șosea Criciova—Nădrag, la 1,2 km spre Nădrag de la bifurcația spre Jdioara, în stînga, există un drum de pădure care, după 300 m, se bifurcă din nou spre stînga, direcție în care, la cca. 1—1,5 km, urcînd cca. 300 m pe valea Slatinei, se ajunge pe platou unde este vizibil un val de pământ circular, distrus de ape în mai multe locuri, împărțit în cinci segmente. În interiorul său sînt grupate 4 movile de pământ, aproape lipite una de cealaltă, înalte de 1,5—2 m. (inf. A. Bejan, P. Rogozea; VFM.). În 1981—1982, A. Bejan și M. Moroz întreprind cercetări, sub formă de sondaje, care nu au avut nici un rezultat (Moroz, 1983, 475, XVII, 2, n. 26). Nu este exclus să fie movile feudale de hotar.

2. La sud-est de Jdioara, pe o coamă de deal, sînt semnalate movile de pământ (inf. A. Bejan și P. Rogozea).

3. Documentul din 8 mai 1590, menționează movilele de hotar ale localității Jdioara și ale domeniului Jdioara care cuprindea mai multe sate (Festy, 1883, IV, 154—157; inf. I. Hațegan).

JIMBOLIA (jud. Timiș).

În hotarul orașului sînt menționate microtoponimele „Spannenhügel“, „Domersberg“ și „Pogan-eingarten“ (CHEST. Tm. Tor., C. II, f. 395—396/c), ce par să indice movilele de pământ semnalate în literatura arheologică mai veche. În aceste movile s-au descoperit morminte de incinerare în urne ce se datează la începutul epocii fierului. Verificări recente ne permit să afirmăm că necropola de incinerare în urne este plană și că movilele semnalate sînt, foarte probabil, ridicături naturale de teren, (Böhm, 1867; Milleker, 1897, 196; Orosz, 1897, 91; Tocilescu, 1880, 549, n. 342).

JUPA (oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin).

Vezi, supra, Caransebeș. La nord de cea mai apropiată movilă de marginea satului Jupa, se află și o așezare neolitică aparținînd culturii Vinča, sondată, în 1982, de Gh. Lazarovici, Z. Kalmar și A. S. Luca (inf. A. S. Luca).

JUPANI (com. Traian Vuia, jud. Timiș).

La vest de sat, spre calea ferată, în pășunea comunală, se află o movilă de pământ numită, de localnici, „Gomilă“, a cărei înălțime variază, în literatura veche, de la 5 la 10 m iar diametrul este apreciat între 80 și 100 m. (CHEST. Sev. P. III, D. 110; Chest. MBt.; DTBt.; Stratan, 1974, b, 2; Moroz, 1983, 481, XXVI, 3, care folosește și aici barbarismul „Grămuradă“, vezi, discuția supra, referitoare la Susani).

KIKINDA (R.S.F.J.).

În hotarul localității, sînt semnalate movile de pământ, între care, movila „Kindija“ este de dimensiuni impresionante. (Milleker, 1897, 69; Girić, 1985, 72).

KLEK (R.S.F.J.)

În hotar, sînt semnalate mai multe movile de pămînt (Milleker, 1897, 70).

KRSTUR (R.S.F.J.). În literatura de specialitate, localitatea este cunoscută sub numele vechi, de Srpski Krstur.

1. „Slatinska Humska“ este plasată la nord-est de sat, la est de drumul Krstur-Djala, fiind o movilă de dimensiuni impresionante, înaltă de 8 m, (cota 90), prin care s-a executat un sondaj de către L. Nadlački. În mantaua tumulului, s-a descoperit un strat conținînd cenușă, resturi de oase de animale și fragmente ceramice aparținînd culturii Bodrogkeresztur (Garașanin), sau Tiszapolgár (Girić). La 6 m. adîncime, s-a descoperit un mormînt de incinerare în urnă, vasul fiind caracteristic culturii ceramicii ornamentate cu șnurul (Nadlački, 1950, 272—274, 283; M. Garașanin, 1958, 52 sq, Pl. 6/1; Gazdapusztai, 1965; M. Garașanin, 1973, I, 80—81, II, 621; Girić, 1982, 100—101; Girić, 1985, 71, 74).

2. În hotarul localității, sînt semnalate nu mai puțin de 11 movile de pămînt din care trei, formează un grup aparte. În două dintre ele s-ar fi găsit foarte multe oase umane („Vrbica Humca“ și „Talagea“) (Milleker, 1906, 87); M. D. Garașanin, 1951, 86). O altă movilă, „Kamara Humka“, s-a dovedit a fi o așezare de la sfîrșitul neoliticului și începutul epocii bronzului (Trbuhović, 1968). Tot în hotarul localității, mai sînt semnalate microtoponimele „Babaragina Humka“, (cota 87), și „Tri Humke“ care se referă la grupul de trei movile amintite de Milleker.

KUMANE (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate 14 movile de pămînt precum și locul numit, „Dîmbul morii“, pe care ar fi amplasată o necropolă avară. (Szentklaray, 1883; Milleker, 1897, 74).

LAZAREVO (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate mai multe movile de pămînt (Milleker, 1897, 75).

LĂPUȘNICU MARE (jud. Caraș-Severin).

În hotar, fără alte precizări, sînt semnalate două ridicături de pămînt numite, de localnici, „Rădături“ (ChestMBt; NAMBT).

LEUCUȘEȘTI (com. Bethausen, jud. Timiș).

1. La cca. 600—700 m nord de sat, la 500 m sud de pădurea Leucușești, pe coama dealului, la marginea lanului numit, „Tîrșele“, unde, azi, este o livadă, se află o movilă de pămînt cu diametrul de cca. 20—25 m, înaltă de 3—4 m care, se pare, în trecut, a fost deranjată de căutătorii de comori, fiind numită, de localnici, „Movila cu gropan“ (AMBt., Inf. Al. Rădulescu, în urma periegezei din mai 1988).

2. La cca. 1 km nord-vest de sat, pe coama dealului, la 200 m vest-sud-vest de punctul trigonometric 192,1, se află o movilă de pămînt cu diametrul de 20 m, înaltă de 2 m, care se aplatizează rapid datorită lucrărilor agricole (inf. Al. Rădulescu).

În hotar se semnalează microtoponimul, „Dealul la mormîni“ (DTBt.).

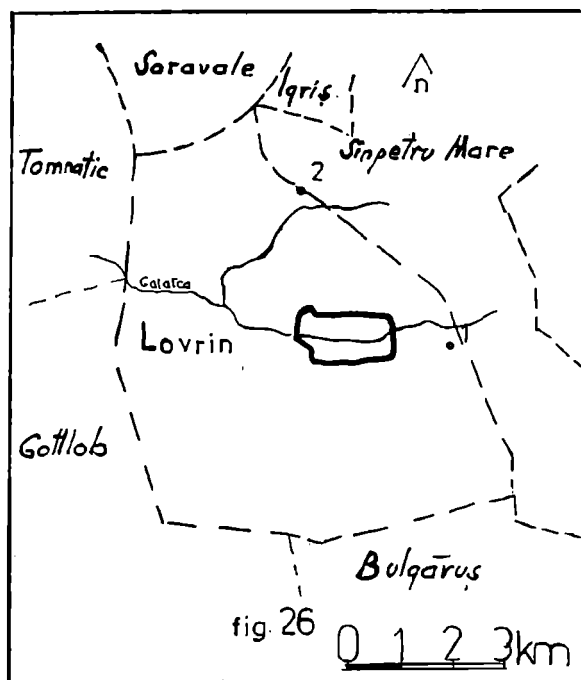

Fig. 26.

LOVRIN (jud. Timiș.). (Fig. 26).

1. La 1 km est de vatra satului, între șoseaua și calea ferată Timișoara — Sînnicolau Mare, pe malul stîng al pîriului Galațca, se află o movilă de pământ cu diametrul de cca 30—35 m, înaltă de 2—2,5 m. (VIB).

2. La 2,4 km nord-vest de sat, între drumul de legătură Lovrin—Saravale și hotarul comunei cu cel al localității Sînpetru Mare, pe malul drept al unui fir de apă ce se varsă în pîriul Galațca, se află o movilă de pământ înaltă de cca 2 m, cu un diametru de 30 m (VIB). Vezi supra, Gottlob.

LUCAREȚ (com. Brestovăț, jud. Timiș).

La 1,5 km sud de sat, se află movila numită, de localnici, „Piatra Roșie“.

LUGOJ (jud. Timiș).

Punctul „Gomilă“, amintit ca fiind în hotarul Lugojudului, este, de fapt, în hotarul comunei Boldur. Se semnalează aici, prezența materialului ceramic neolitic, caracteristic culturii Starčevo-Criș. (Lazarovici, 1979, 188/12 și 201/50). Vezi, supra, Boldur.

LUKICEVO (R.S.F.J.)

În hotar, sînt semnalate movile de pământ, (Milleker, 1897, 195).

LUNCANII DE JOS și DE SUS (com. Tomești, jud. Timiș).

Hotarul satului Luncanii de Sus — singurul existent în evul mediu, era delimitat de cel al satelor înconjurătoare prin movile de pământ, numite, de localnici, „Gomili“, după cum urmează:

1. Pe vârful Muncelul se află locul numit, „La trei gomili“, unde se desparte hotarul satului Luncani de cele ale satelor Zolt și Tomești.

2. Pe vârful Bordari, se află locul numit, „Trei gomili“, unde se desparte hotarul Luncanilor de cel al satelor Gladna și Nădrag.

3. Pe muntele Padeș se află locul „Trei gomili“, unde se desparte hotarul Luncaniului de cel al satelor Nădrag și Rusca (jud. Caraș-Severin).

4. Pe muntele Poiana Ruscăi, se află locul numit „Trei gomili“, unde se desparte hotarul Luncanilor de cel al satului Rusca Montană din jud. Caraș-Severin și de cel al județului Hunedoara. Hotărnicia pare a fi rămas neschimbată din evul mediu. Ridicarea, în fiecare punct, a câte trei movile, pare să indice că fiecare comunitate și-a ridicat propria movilă atunci când s-a stabilit teritoriul ce-i aparține. (VFM).

LUNGA (com. Comloșu Mare, jud. Timiș).

Vezi Comloșu Mare.

În hotar, se menționează microtoponimul „Hunca de la Seleușeni“ (DTBt.).

1. În 1900, movila de pământ de pe lotul lui Gheorghe Bordan din Lunga, nr. 230, aflată la vest de Comloșul Mare, în stînga drumului ce duce la Mokrin, a fost cercetată de Kislegi Nagy Gyula care a descoperit mai multe schelete incomplete, lipsindu-le craniile, un craniu de cal, piese de harnașament, probabil avare, și o monedă feudală de la Francisc II. (AMBt., Nagy, 76—77 — T.I.).

2. Tot în 1900, Nagy sondează o movilă de pământ, la sud de sat, pe lotul de pământ al lui Melentie Bratu (nr. 69), descoperind un mormînt deranjat, unelte de silex, un craniu de cîine și cenușă. (AMBt. Nagy, 78—79, T. II).

3. În 1901, cercetînd o altă movilă din hotarul satului Lunga, Nagy descoperă un schelet în poziție chircită și podoabe din bronz (AMBt., Nagy, 133).

MACIOVA (com. Constantin Daicoviciu, jud. Caraș-Severin).

În hotar, este amintit microtoponimul „Moghile“ (inf. P. Rogozea).

MACOVIȘTE (com. Ciuchici, jud. Caraș-Severin).

În hotar, la locul numit, „Zăbranul Puchii“, se află o movilă de pământ, numită, de localnici, „Moara Căpitanului“ (Chest. MBt.).

MARGITA (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate zece movile de pământ dintre care, trei către satul Plandiște, trei spre Vatin, iar la nord de acestea din urmă, în lanul numit „Obrovac“, se află amplasate, în șir, alte patru movile, către nord-est (Milleker, 1906, 93).

MĂCEȘTI (oraș Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin).

Grup de tumuli semnați la sud de localitate (Tudor, 1965, 399; Petrovsky, 1977, 441) considerați ca aparținînd Hallstattului mijlociu și târziu. Vezi Moldova Veche. Punctul poartă și numele de „Gomilă“.

MĂGURI (com. Criciova, jud. Timiș). (Fig. 28).

1—6. În hotarul satului, la sud de sat, de o parte și de alta a șoselei spre Criciova, în lunca Timișului, se află locul numit, de localnici, „Gomili“ (DTBt) sau „La gomile“. Aici, au fost cartate 6 movile cu diametrele între 5 și 10 m, înalte de cca. 0,5—1,5 m, a căror applatizare rapidă se

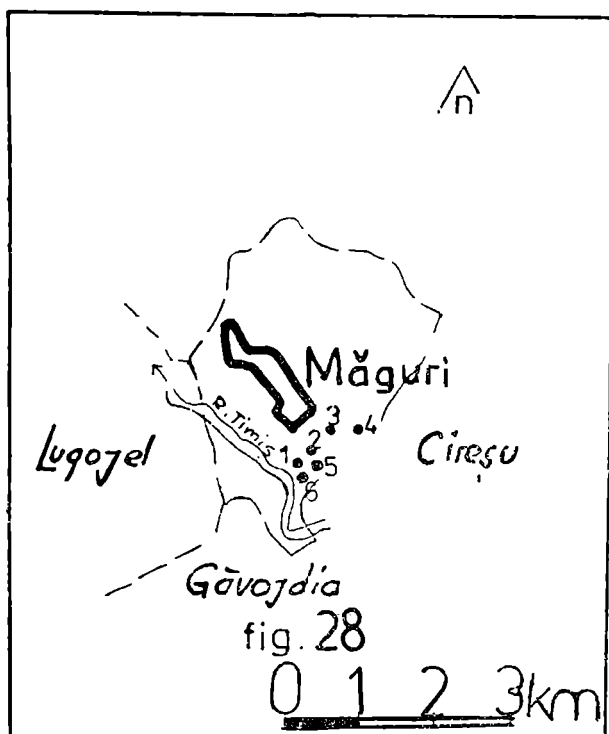

Fig. 28.

datorează lucrărilor agricole. Pe una din movile s-a observat, în 1970, urme sporadice de pământ înroșit de foc. La suprafață nu s-au descoperit fragmente ceramice, nici în acel an și nici în 1973. (CHEST. Sev. P. III, D. 122; VFM. VIB.).

MEHADICA (jud. Caraș-Severin).

Documentul din 15 iunie 1564, menționează movilele de hotărnicie ale satului. (P e s t y, 1883, IV, 85—86; inf. I. Hațegan).

MELENCI (R.S.F.J.).

În hotarul satului, sînt menționate nouă movile de pământ. Dintre acestea, „Rusulova Humka“ este plină de morminte de inhumație (M i l l e k e r, 1897, 77).

MÎNĂSTIRE (com. Gătaia, jud. Timiș).

În hotar, este menționat microtoponimul „Gomila“ (DTBt.).

MITNICU MARE (com. Constantin Daicoviciu, jud. Caraș-Severin).

Documentele din 3 noiembrie 1352, din 17 aprilie 1406, din 28 iunie 1411 și din 31 mai 1419, menționează existența movilelor de hotărnicie a satului (P e s t y, 1883, III, 28—29, 254—258, 289—294; inf. I. Hațegan).

MOCERIȘ (com. Lăpușnicu Mare, jud. Caraș-Severin).

În pădurea satului, apare microtoponimul „Morminți“ sau „Mormintie“. (P e s t y, 1878, I, 413; M i l l e k e r, 1924, 5, n. 4).

MOKRIN (R.S.F.J.).

1. Movila de pământ „Aradjanska Humka“, cu diametrul de 70 m și înălțimea de 3 m, a fost cercetată, din punct de vedere arheologic, desoperindu-se, în centrul ei, în manta, o urnă cu capac care a conținut oase umane incinerate. Vasele, prin formă și factură, aparțin culturii Baden, faza C, după unii (Girić) sau, după alții, prezintă atît caractere Baden cît și Kostolac (Roman, Nemeti). Spre jumătatea vestică a movilei, s-a descoperit și un mormînt de înhumăție, cu scheletul orientat V—E, culcat pe dreapta, cu brațele aduse în față și genunchii puternic îndoiți. Groapa mormîntului prezenta urme ale unei construcții din lemn și, în groapă, s-au găsit bulgări de ocră. În evul mediu, movila a fost folosită drept cimitir. (Girić, 1982, 101; idem, 1974, 21; idem, 1985, 73; Tasić, 1977, 33; Jovanović, 1985, 10, n. 7; Roman, Nemeti, 1978, 55).

2. În hotarul localității erau semnalate, încă din secolul trecut, mai multe movile de pământ (Milleker, 1897, 78). Dintre acestea, „Lalina humka“ s-a dovedit a fi o formă naturală de teren pe care era amplasată binecunoscuta necropolă de la începutul epocii bronzului, (Girić, 1971; Soroceanu, 1975), iar movila „Sentoš“, amplasată aproape de firul apei și de necropolă de epoca bronzului, înaltă de 3 m, avînd diametrul de 70 m care a fost sondată, s-a dovedit a fi goală, presupunîndu-se că e naturală (Girić, 1985). Nu este exclus ca movila din urmă, să constituie o exemplificare pentru știrile din Ehrler (vezi supra).

MOLDOVA VECHIE (oraș Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin).

1. Din literatura de specialitate, se pare că în hotarul localității există două cîmpuri de tumuli, ambele atribuite perioadei hallstattiene mijlocii și tîrzii și nu trei, după cum ar putea să se înțeleagă (Petrovsky, 1977, 445, nr. 8, n. 154, nr. 9, n. 155). Grupul de tumuli amplasat între Moldova Veche și Pescari, constituit din cca 50 de movile de mici dimensiuni, nu poate să se afle la vest de valea Boșneagului care se varsă în Dunăre în amonte de Moldova Veche. Acestui grup de tumuli și nu celui dintre Moldova Veche și Măcești, cum credea Petrovsky (loc. cit., n. 155), îi aparțin, probabil, și cei trei tumuli hallstatieni (?), cercetați în 1965, în care s-au descoperit slabe indicii ale unor morminte hallstattiene de incinerăție (Tudor, 1965, 399; Popescu, 1966, a, 714, nr. 35; idem, 1966, b, 388, nr. 35; Petrovsky, 1977, 445, nr. 8, n. 154, nr. 9, n. 155).

2. Un al doilea grup de tumuli, de mai mici dimensiuni, atribuit de asemenea hallstattului mijlociu și tîrziu, este amplasat, pe malul Dunării, între Moldova Veche și Măcești, deci la vest de Moldova Veche (Tudor, 1965, 399; Petrovsky, 1977, 445, nr. 9, n. 155). Zgîrcenia știrilor despre cele două grupuri de tumuli fac posibilă supoziția că, în fapt, s-ar putea să existe un singur grup de tumuli care s-a multiplicat, fie din erori de cartare, fie din greșeli de tipar.

MOLDOVA VECHIE—OSTROV. Faptul că bună parte din cercetările desfășurate pe Ostrovul Moldova Veche au rămas inedite și că informațiile privind rezultatele cercetărilor sînt extrem de parcimonioase, a determinat, credem, multiplicarea numărului real de tumuli cercetați pe insula danubiană din fața localității. Astfel, din bibliografie, rezultă că au fost cercetate movile funerare în punctele „Kalinovaț“ (Popescu, 1968, a, 698, nr. 127/11; idem, 1968, b, 443, nr. 127/11; Petrovsky,

1977, 444, 4/d și n. 142), „Groblie“ (Goble, Groblia) (Popescu, 1969, a, 500—501, 154/7; idem, 1969, b, 537, 154/7; Petrovsky, 1977, 445, 4/k și n. 149; Lazarovici, 1977, 15; Vlassa, Takacs, Lazarovici, 1985, 107—108), „Ordele“ (Comori, 62, dar toponimul pare fi o greșeală de notatie sau tipar și ar trebui citit tot „Goble“) „Humca“ (Popescu, 1969, a, 500—501, 154/7; idem, 1969, b, 537, 154/7; Petrovsky, 1977, 444, 4/c, n. 141), „Spitz“ (Vlassa, Takacs, Lazarovici, 1985, 108—109). Din punct de vedere cronologic, după aceleași surse, sînt amintite morminte tumulare aparținînd culturii Coțofeni, Coțofeni—Vucedol sau Vucedol și morminte tumulare din o necropolă birituală, aparținînd Hallstattului mijlociu și tîrziu. Ordonînd informația, ar rezulta următoarea situație probabilă:

1. La 1 km de înălțimea „Hunca“, au fost cercetați doi (Roman, 1977, 421, n. 34) tumuli dintre care, unul cu cerc de piatră, ambii înălțați din nisip feruginos și conținînd morminte de incineratie aparținînd culturii Vučedol în urne cu capac. (Roman, 1976, a, 32; idem, 1977, loc. cit.; Vlassa, Takacs, Lazarovici, 1985, 108). În această descoperire trebuie contrase toate mormintele tumulare atribuite culturii Coțofeni, Coțofeni—Vucedol sau Vucedol de pe Ostrovu Moldova Veche.

2. Pe insulă, în punctul Groblie, (Ordele, Kalinovaț), au fost cercetate mai multe movile ale unei necropole tumulare birituale ce datează din perioada mijlocie și tîrzie a primei vîrste a fierului. Din cele publicate, (Comori, 62), știm că, în 1968 (nu în 1967!), și, apoi, în 1969, au fost cercetați astfel de tumuli dintre care, tumulul 1, conținea două morminte cu inventar funerar constînd din fructieră, ceașcă, vîrf de lance, pumnal hallstattian iar tumulul 2, în mormîntul 1, conținea 20 piese de bronz hallstattiene. În tumulii cu mantale de bolovani s-au găsit și fragmente ceramice Basarabi (Gumă, 1983, 86, n. 17). Pentru bibliografia mai veche, vezi, Petrovsky, 1977, 444—445, 4/c, 4/d, 4/k).

MONOȘTOR (BANATSKI MONOȘTOR) (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate opt movile de pământ (Milleker, I 79).

MOSNIȚA VECHE (com. Moșnița Nouă, jud. Timiș).

1. La 500 m est de sat, se semnalează o movilă de pământ cu diametrul de cca 15 m, înaltă de cca 2,5 m, (AMBt).

2. În hotar, este semnalat microtoponimul „Gomili“ (DTBt.).

3. „Tumulii funerari“, din punctul numit „Satu Bătrîn“, la 3 km nord de sat, sub pădurea Bistra, care au fost incluși pe lista rezervațiilor arheologice declare ca atare de Consiliul Popular Județean Timiș, sînt, de fapt, ridicături de pământ indicînd locul caselor din vatra satului, în sec. XVIII.

MRAMORAK (R.S.F.J.).

În hotarul satului sînt semnalate movile de pământ (Milleker, 1906, 97).

MUNAR (com. Secusigiu, jud. Arad). (Fig. 27).

1. La 2 km nord de sat este semnalată o movilă de pământ.

2. În hotarul satului, sînt semnalate mai multe movile de pământ, la locul numit „Gomilele“ (CHEST. Tm. Tor., C. III, f. 438—440). Între acestea se încadrează, probabil, și movila „Wolfsberg“, amplasată pe tra-

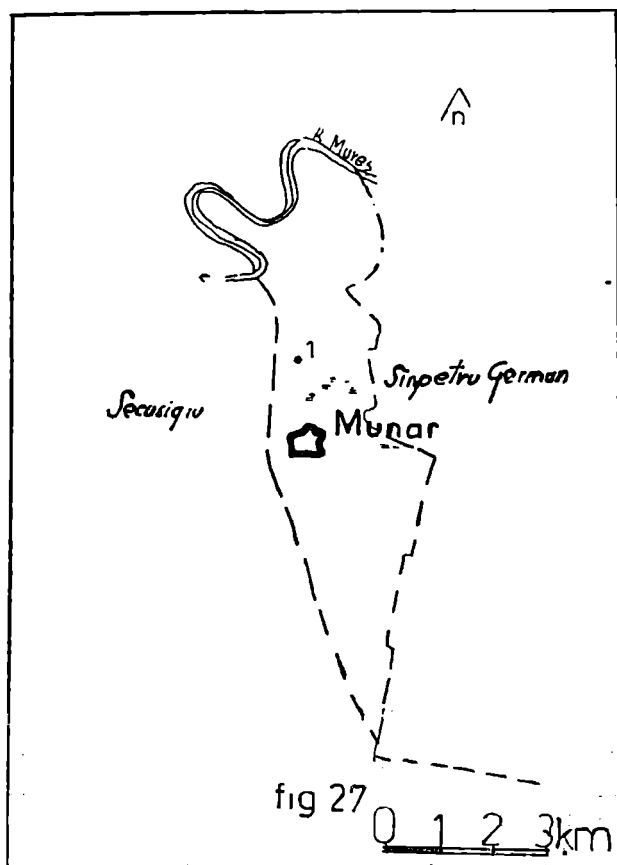

Fig. 27.

seul valului de pământ al fortificației de aici, în partea dinspre Sînpetru German (Milleker, 1906, 97).

MURANI (com. Pișchia, jud. Timiș).

În hotar, sînt semnalate, fără ale precizări, movile de pământ (AMBt.).

NADAȘ (com. Recaș, jud. Timiș).

În hotar, este menționat dealul „Trei gomili“ sau „Culă“ (CHEST. Tm. Tor. C. III, f. 446—447).

NAIDĂȘ (jud. Caraș-Severin)

În hotar, este semnalat „Dealul Mormîntîului“ (DTBt.).

NERĂU (com. Teremia Mare, jud. Timiș) (Fig. 29).

1—3. Grup de movile de pământ din care fac parte și movile din hotarul Teremia Mare (vezi, infra, Teremia Mare, movilele 4—5). Movilele sînt amplasate la 1,5 km sud de vatra satului, pe malul drept al pîriului Giurcoșin, la intersecția hotarelor cadastrale ale satelor Nerău, Teremia Mare și Vizejdia. După unii autori, numărul movilelor de pământ, grupate în acest loc, este de nouă, incluzîndu-le și pe cele din hotarul Tere-

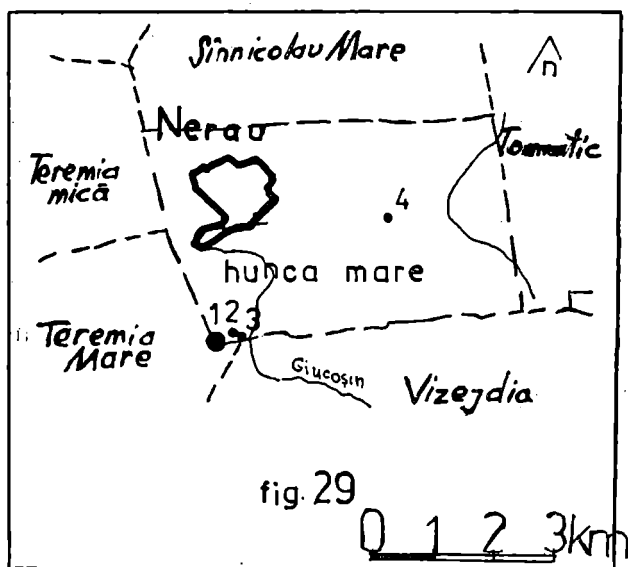

Fig. 29.

miei Mari (Răileanu, Gog, 1983, 494 sq.). Între acestea, movila numită Hunca Mare sau Kopfhügel este una din cele mai impunătoare din câmpia Banatului, (fig. 29, 1), fiind cercetată în repetate rânduri. În 1893, când înălțimea sa a fost estimată la 15 m, Kislegi Nagy Gyula, execută un sondaj arheologic, descoperind părți de schelet de cal, fragmente ceramice, un schelet uman, în sicriu, (probabil feudal), și încă două morminte — toate depuneri secundare în mantaua movilei (AMBt. Nagy, 94—95). În 1914, P. Huffnuss descoperă, la poalele Huncii Mari, cu ocazia plantării viței de vie, o necropolă de incinerare plană de la începutul primei vîrste a fierului. Vasele descoperite le donează Muzeului Banatului (IMBt. I, 5295—5296, 5312, 5330, 5332). În 1939, Muzeul Banatului efectuează cercetări pe virful Huncii, fără rezultate palpabile, movila fiind socotită fortificație și punct de observație (AMBt.; Miloia, 1929, 58). În 1939, M. Moga, surprinde cu un sondaj superficial, pe platoul superior al movilei, un șanț circular de apărare (inf. M. Moga). În 1930, Huffnuss găsește, la poalele movilei, noi fragmente ceramice și jumătatea unei verigi de bronz (AMBt., scrisorile lui P. Huffnuss către I. Miloia, din 5 și 24 iunie 1930). Încadrarea eronată a necropolei plane de incinerare în epoca eneolitică este datorată lui G. Postelnicu (AMBt.; Birou, 1941, 29). Măsurători recente indică următoarele dimensiuni pentru movilă: diametrul, pe axa nord-sud — 185 m; diametrul, pe axa est-vest — 106 m; înălțimea — 11 m. (Răileanu, Gog, 1983, 494 sq, socotind-o de la Teremia Mare). Recentă prospectare magnetică a tumulului „de la Teremia Mare” — de fapt de la Nerău — nu a dat rezultate demne de menționat (V. V. Morariu și colab., 1987; inf. R. Florescu). Încă mai de mult, s-a semnalat existența, în jurul „Huncii Mari”, a mai multor movile mai mici (Miloia, 1929), numărul cel mai mare de astfel de

mobile — opt — fiind indicat recent (Răileanu, Gog, op. cit., fig. 1, din păcate, inutilizabilă). În 1899, una din mobilele mai mici, de lângă Hunca Mare, (Fig. 29/3), a fost cercetată de Nagy, care a descoperit un mormînt din perioada migrațiilor, deranjat și scheletul unui cîine (AMBt. Nagy, 71—74). Este probabil ca, în afara mobilelor cartate pe baza hărții 1 : 50 000, marcate pe fig. 29, să existe încă cîteva mobile mai mici. (VIB, DTBt.; Lotreanu, 1935, 405).

4. La cca 2 km est de vatra satului, în dreapta drumului de legătură Nerău—Tomnatec, pe malul stîng al unui fir de apă ce se varsă în pîriul Giurcoșin, se află o movilă de pămînt cu diametrul de cca 30 m, înaltă de cca 3 m, numită, de localnici, „Movila lui Dogan“ (DTBt.; VIB). Cîmpul de tumuli de aici, este cuprins pe lista rezervațiilor arheologice aprobată de Consiliul Popular Județean Timiș în mai, 1979.

NEUZINA (R.S.F.J.).

În hotarul localității sînt semnalate mobile de pămînt, (Milleker, 1897, 80).

NIKOLINCI (R.S.F.J.).

În hotarul localității sînt semnalate mai multe mobile de pămînt, (Milleker, 1897, 78).

NITCHIDORF (jud. Timiș).

În hotar, se semnalează mobile de pămînt. (AMBt.).

NOVI BEČEJ (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate 13 mobile de pămînt mai mari și 5 mai mici. Prin 1850, la construcția drumului dintre localitate și Voloșinovo — azi devenit cartier al localității N. Bečej —, o movilă de pămînt a fost excavată, descoperindu-se o urnă mai mare care a ajuns în Muzeul Național Maghiar din Budapesta (Milleker, 1897, 14). Unele dintre aceste mobile, cum ar fi cele de la cărămidărie care erau mai joase și emisferice, s-au dovedit a fi telluri neolitice, (Milleker, 1906, 15—19). Într-o astfel de movilă, numită „humcă“, la Borjas, (azi înglobat în N. Bečej), a descoperit J. Szentkláray, la 20 septembrie 1879, un depozit de bronzuri din Ha. A—1, compus din 74 piese din care, o parte, au ajuns la Muzeul Banatului. (Milleker, 1897, 17—29). Ca și la Jamu Mare, se pare că este o îngropare secundară.

NOVI KNEŽEVAC (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate 41 de mobile de pămînt (Milleker, 1897, 48). În 1981, în urma unor cercetări de salvare, la „Japina Koliba“, s-a constatat existența, pe virful unei mobile naturale din lut și nisip, al unui mic tumul în care s-a găsit o construcție din lemn. Podeaua gropii mormîntului era acoperită cu o rogojină din materie organică de culoare brună — probabil stof. În cele patru colțuri ale gropii rectangulare a fost surprinsă urma a cîte unui stîlp din lemn cu diametrul de 15—20 cm. Peste stîlpi, la înălțimea de 15—20 cm, s-au găsit resturile capacului din lemn, confecționat din bîrne despicate din care s-au păstrat fragmente groase pînă la 5 cm. În camera mormîntului s-a găsit scheletul unui matur, culcat pe dreapta, cu brațele ridicate și picioarele îndoite, orientat V—E. În jurul scheletului s-au descoperit urme de ocră și dintr-o materie albă, cretoasă. În același tumul a mai fost un mormînt

de copil, cu o construcție asemănătoare distrus, din păcate, de lucrările agricole (Girić, 1985, 72—73).

NOVO MILOŠEVO (R.S.F.J.).

Localitatea de azi a înglobat și satul Dragutinovo, în hotarul căruia erau semnalate trei movile de pământ (Milleker, 1897, 55). De altfel, movile de pământ sînt semnalate și la Novo Miloševo (Milleker, 1897, 21).

OBREJA (jud. Caraș-Severin).

În hotar, la 1 km nord de riul Bistra, lingă pîriul Virciorova, în fața primei terase a Bistrei, la cca 250—300 m sud-vest de cele două pescării, există o movilă de pământ cu diametrul de 15—20 m, înaltă de cca 2,5 m. (Petrovsky, Munteanu, 1979, 433, IV/3). Datarea ei în prima vîrstă a fierului rămîne discutabilă. Movila este numită, de localnici, „La gomilă“ (DTBt.).

OCNA DE FIER (oraș Bocșa, jud. Caraș-Severin).

În hotar, e semnalat microtoponimul „Dealul Morminților“ (DTBt.).

OFSENIȚA (com. Banloc, jud. Timiș).

În hotar cu Deta se află locul numit „Siebenhügel“ din care, patru movile sînt în hotarul Ofseniței și trei, în hotarul Detei (Milleker, 1906, 104; ChestMBt.). Movilele sînt declarate rezervație arheologică prin decizia din mai 1979 a Consiliului Popular Județean Timiș. Se spune că în ele s-au descoperit schelete omenești.

OGRADENA (com. Ieșelnița, jud. Mehedinți).

Tumulii semnalați aici (Tudor, 1965, 399), sînt cei cercetați la Ieșelnița (vezi supra).

OHABA FORGACI (com. Boldur, jud. Timiș).

În hotar cu Boldur, e semnalată o movilă de pământ. vezi Boldur).

OHABA LUNGĂ (jud. Timiș)

În hotar, în punctul numit „Dîlme“, sînt semnalate movile de pământ. Mai este semnalat și microtoponimul „Dealul Dombului“ (DTBt.).

OLOȘAG (com. Știuca, jud. Timiș). (Fig. 29/I)

1—2. La cca 1 km sud-vest de sat, se află punctul numit, de localnici, „La Gomile“, unde au fost cartate două movile de pământ cu diametrele de cca 20—25 m, înalte de 1,5—2 m.

ORAVIȚA (jud. Caraș-Severin).

1. În hotar, e semnalat microtoponimul „Dealul Mormințului“ (DTBt.).
2. În hotar, pe drumul Cacovei (azi, Grădinarii), se află movile de pământ socotite, de localnici, „turcești“. (AMbt.).

ORLOVAT (R.S.F.J.).

În hotar sînt semnalate mai multe movile de pământ (Milleker, 1897, 80; M., D. Garașanin, 1951, 68).

OȚELU ROȘU (jud. Caraș-Severin).

Se semnalează aici, microtoponimul „Moghila“ (DTBt.).

PADEJ (R.S.F.J.).

1. În hotar, sînt semnalate cinci movile de pământ (Milleker, 1906, 108).

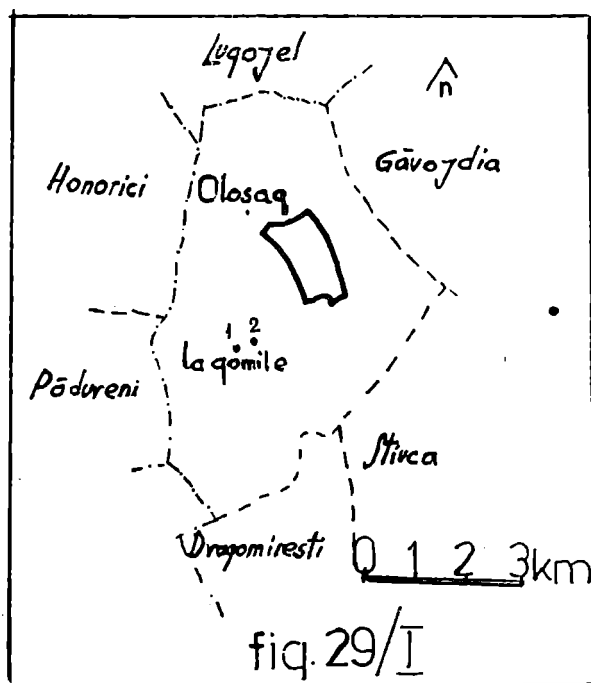

Fig. 9.

2. Între 1978 și 1981, M. Girić a cercetat aici, o movilă de pământ numită, de localnici, „Humka la Barnahat“, înaltă de 4,3 m (Girić, 1982, 102) sau de 5,2 m (Girić, 1985, 72—73), cu diametrul de 60 m, (Girić, 1982, 102) sau de 65 m (Girić, 1985, 72—73). În mantaua tumulului și în humusul antic de sub movilă, s-au găsit fragmente ceramice atribuite culturii Baden. Tumulul a fost ridicat în două etape. În etapa I-a, când avea dimensiuni mai mici, în movilă, la 1,1 m deasupra humusului antic, a fost îngropat un schelet de bărbat matur, înalt de cca 1,65 m. Poziția scheletului era cu mâinile ridicate la cap și genunchii îndoiți — așa zisa poziție „romb“. Groapa mormintului a fost vopsită cu var sau cretă, găsindu-se mici bulgări de materie albă. Sub schelet, pe podina gropii mormintului care n-a putut fi conturat, datorită poziției în manta, a fost întinsă o rogojină, împletită cu măiestrie, din stuf gros, care s-a păstrat pe 208×76 cm. Peste schelet s-au aflat resturile unei cuverturi materializată într-un strat subțire de culoare brun-închis sau roșu care, n-ar fi exclus să constituie resturile unui capac subțire din lemn. În afara unui bulgăre mic de substanță amorfă, violetă, cu o greutate specifică aparte, în mormint nu a existat niciun fel de inventar. Scheletul era orientat V—E. În etapa II-a, în movilă a mai fost îngropat un personaj, al cărui mormint, aproape de centrul geometric al acestei movile elipsoidale, s-a aflat cu groapa adâncită pînă în humusul antic fiind de formă dreptunghiulară de $2,30 \times 0,82$ m. Scheletul, prost păstrat cu brațele îndoite spre cap și cu genunchii aduși la pîntec, este orientat V—E, și este al unui matur. Lîngă umărul și piciorul stîng, ca și pe

pîntec, au fost sesizate urme de ocru roșu. Fundul gropii a fost căptușit cu scînduri subțiri și e de presupus că și pereții au fost căptușiți cu scînduri, peste groapă fiind așezat un capac masiv, confecționat din bîrne despicate grosolan, unele late de 15 cm și lungi de 1,40 m, avînd grosimea păstrată de 8 cm. Analizele C-14, efectuate la Berlin, au datat lemnul la 2370 ± 50 î.e.n., recalibrat dendrologic la 2900—3100 î.e.n. După îngroparea celui de al doilea schelet, mantaua tumulului din etapa I, realizată din humus negricios, amestecat cu fragmente ceramice, a fost suprainălțată cu o nouă manta realizată din lut galben. (Girić, 1982; Girić, 1985; inf. M. Girić).

PARȚA (com. Șag, jud. Timiș).

Punctul din hotar numit „Moghilă” sau „Gomilă”, aflat în lanul Săițaș, consemnat în literatura mai veche (Chest. MBt.; CHEST. Tm. Tor. C. III, f. 480—483 și inf. dr. I. Bosică), desemnează, de fapt, tellul bine cunoscutei așezări neolitice de pe malul Timișului.

PADURENI (com. Jebel, jud. Timiș).

La cca 1 km sud de sat, către Jebel, este semnalată o movilă de pământ, numită „Movila Hîrțului”, probabil identică cu „Movila Biseri-cuța”, scormonită înainte de 1870, unde s-ar fi găsit rămășițele unei biseri-cuțe medievale, ultima informație fiind cel puțin discutabilă. (Arch. Ert., III, 1870, 119—121; Chest. MBt.; NAMBT; AMBt.).

PATAȘ (com. Prigor, jud. Caraș-Severin).

Spre răsărit, pe linia hotarului cadastral, peste Obîrșia Poneschii, se află punctul numit „Trei movile” (Popoviciu, 1914, 22).

PERIAM (jud. Timiș). (Fig. 30).

1. La cca 4 km est de comună, în apropierea întîlnirii hotarelor Periamului cu Satu Mare și Variaș, pe malul stîng al pîrîului Aranca, la 1,5 km sud-est de actualul curs al acesteia, se află o movilă de pământ care are cota 104 și se numește „Movila Cirici”. (Ardeleanu, Zăvoianu, Medeleț, 1919, harta).

PERLEZ (R.S.F.J.).

1. Într-o movilă de pământ nivelată în vara lui 1880, amplasată pe malul Tisei, vis à vis de Titel, s-au descoperit mai multe vase preistorice care au fost trimise Muzeului Național Maghiar din Budapesta (Arch. Ert., XIV, 1884, 342; Milleker, 1897, 89).

2. În hotar mai este semnalată o movilă izolată și un grup de trei movile (Milleker, loc. cit.).

3. Cercetările mai noi au surprins, în hotar, 15 movile de pământ, (Medović, 1985). După 1978 au fost cercetați trei tumuli, dintre care doi integral și unul în proporție de 75%. Movelele cercetate, cu diametre de 30 m și înălțimea de 1 m, fac parte dintr-un șir de cinci movile aflate pe malul sudic al pîrîului Petra care se varsă în Bega. Patru din acest șir de movile, au fost parțial deranjate de lăcașe de tragere în al doilea război mondial, care n-au ajuns la nivelul preistoric.

— Tumulul nr. 9, cu diametrul de 30 m și înălțimea de 0,8 m, a acoperit un singur mormînt cu o groapă patrulateră, (1,60×0,90 m), adîncă de 1,25 m. Pereții și podeaua gropii erau bine neteziți. Scheletul, culcat cu minile pe pîntec și picioarele îndoite, orientat V—E, era așezat pe o învelitoare a podinei din care, s-a sesizat un strat subțire de pulbere gal-

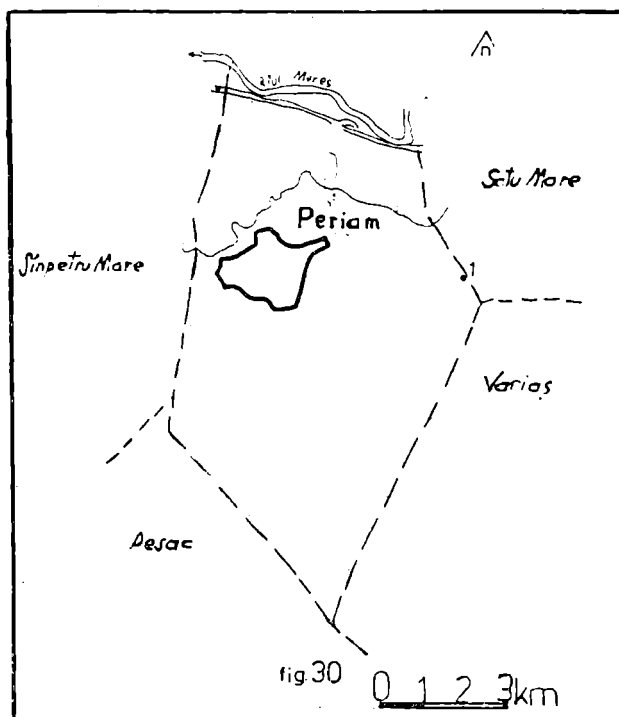

Fig. 30.

benă. Probabil că groapa a avut capac de lemn. În apropierea craniului și a umerilor, au fost sesizate urme de ocră roșu. Scheletul aparținea unui bărbat de cca 40 de ani, de tipul dolicocefal robust (Medović, 1985).

— Tumulul nr. 10 acoperea o groapă de formă ovală, lungă de 1,55 m și lată de 0,93 m, adâncită până la 0,60 m. Pereții gropii erau bine neteziți. Scheletul, culcat pe spate, cu brațele pe abdomen și genunchii îndoiți, era orientat NV—SE, și aparținea unui adult robust, de cca 50 de ani. S-a găsit ocră, în bulgări și pulbere, la ambele picioare, (Medović, 1985).

— Movila „Pașic-Humka“ sau „Batka-Humka“, (Girić, 1982, 102), amplasată pe malul Begăi, a fost erodată de ape. Are diametrul de 40 m și e înaltă de 3 m. În zona centrală — singura cercetată — au fost găsite șase morminte din care cinci de copii și unul de matur. M. 1, conținea 1 schelet de copil sub 1 an, groapa lui adâncindu-se în podeaua unei locuințe Baden. Scheletul, așezat pe spate, avea genunchii îndoiți. M. 2, conținea oasele unui copil de maximum 2 ani; M. 3 — un copil de 1 an; M. 5: copil sub 1 an. Mormîntul nr. 6 aparținea unei adulte de 60 de ani. Groapa acestui mormînt se adîncea în stratul așezării Baden și în humusul antic, și avea dimensiunile de 1,90×0,85 m, fiind adîncă de 0,60 m. Resturi de lemn au fost surprinse în mantaua movilei. Sub schelet se aflau resturile unei podine din lemn, iar capacul de lemn al gropii era format din scînduri de 90×16 cm, plasate, în rînduri orizontale, deasupra gropii. Mantaua tumulului conținea fragmente ceramice Baden și se com-

punea din cinci straturi. Numai trei dintre aceste straturi acopereau mormîntul nr. 6. În unul din morminte se semnalează o bucată de ocru roșu și vopsirea podinei cu ocru (Jovanović, 1976, 387; Girić, 1982, 102; Medović, 1985, 77—82).

PESAC (com. Periam, jud. Timiș) (Fig. 31).

1. La cca 2,5 km sud-est de sat, în dreapta drumului de legătură Pesac—Variaș, se află o movilă de pământ de dimensiuni mari, avînd diametrul de cca 45 m și înălțimea de cca 3,5 m.

2. La cca 5 km sud-est de sat, în dreapta drumului de legătură Pesac—Bulgăruș, se află o movilă de pământ.

3. În hotar, sînt menționate următoarele microtoponime: „Hunca lui Docea” și „Hunca popii”, în partea de hotar numită, Slatina Mare; „Hunca Mare”, „Hunca mică”, „Hunca cazarului” și încă alte movile mai mici, în partea de hotar numită, Vîrleanda. Lor, li se mai adaugă și „Hunca lui Dănilă”. (Cotosman, 1936, 614; CHEST. Tm. Tor., C. III, f. 498—502; DTBt.).

PESCARI (jud. Caraș-Severin).

1. Grupul de tumuli semnați la vest de localitate, pe malul Dunării, datînd din Hallstattul mijlociu și tîrziu, (Tudor, 1965, 399; Petrovsky, 1977, 449, nr. 6), par să fie aceiași cu cei semnați la est de Moldova Veche (vezi supra).

În hotar este menționat microtoponimul „Moila” (DTBt.).

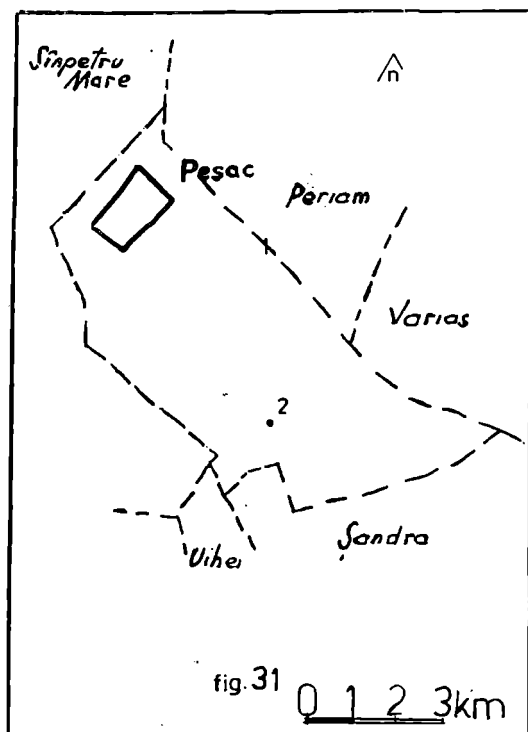

Fig. 31.

PETROȘNIȚA (com. Buceșnița, jud. Caraș-Severin).

Lîngă halta de cale ferată, în stînga și de-a lungul șoselei Caransebeș—Orșova, sînt menționate patru sau cinci movile de pămînt dintre care, cea de lîngă haltă, este mai mare, avînd diametrul de 20 (15) m și înălțimea de 2 (1,5) m. Se pare că una din movile a fost cercetată parțial de L. Groza. Din această movilă sau din preajma ei, ar proveni trei brățări din bronz din care una, a ajuns în colecția lui L. Groza. (Petrovsky, 1977, 449; Petrovsky, Munteanu, 1979, 435, X/2; inf.. R. Petrovsky).

PLANDIȘTE (R.S.F.I.).

Pînă în sec. XVIII, localitatea se numea, „Mormenta“, „Mormintye“ sau „Morminz“, (Milleker, 1924, 4—5; Markovič, 1966, sub voce).

PLAȘEVITA (jud. Mehedinți).

În hotar, sînt menționați mai mulți tumuli cu pietre, parțial distruși. Grupul, de cca 20 de movile, e considerat hallstattian (Tudor, 1965, 399 sq.).

POIENI (com. Pietroasa, jud. Timiș).

În hotar, e semnalat microtoponimul „La gomilă“, (DTBt.).

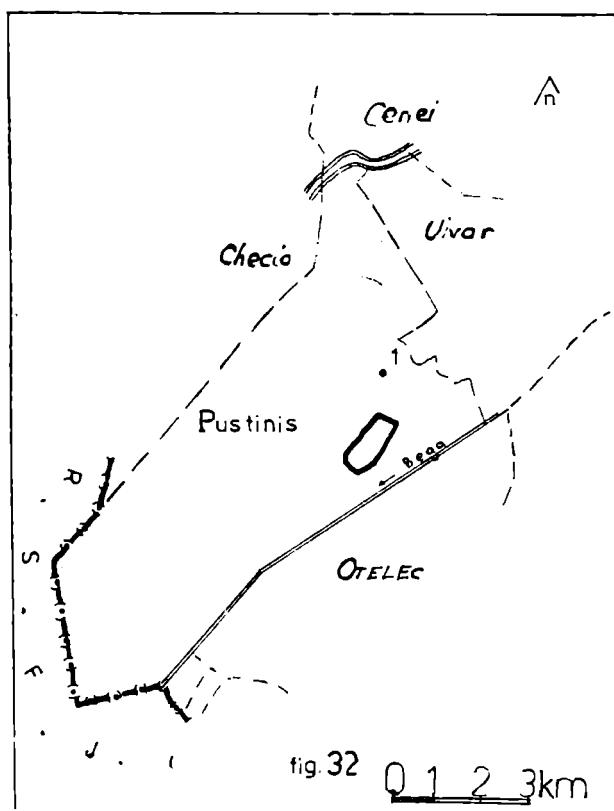

Fig. 32.

POJEJENA (jud. Caraș-Severin).

La vest de Pojejena, spre Șușca, sînt semnalati tumuli, (Tudor, 1965, 399 sq.).

POTPORANJ (R.S.F.I.).

În hotar, sînt semnalate movile de pământ (Milleker, 1906, 118—120).

PUSTINIȘ (com. Uivar, jud. Timiș) (Fig. 32).

1. La aproximativ 1 km nord-vest de sat, în apropierea căii ferate, se află o movilă de pământ de mari dimensiuni, numită, de localnici „Gomilă”, (Milleker, 1897, 82—84; AMBt., VIB.).

RACoviȚA (jud. Timiș).

Se menționează în hotar, microtoponimul „Gomila Sînivarului”, (DTBt). Probabil, o așezare.

RADIMNA (com. Pojejena, jud. Caraș-Severin) (Fig. 33).

1. La cca 2 km nord-vest de sat, pe malul drept al pîrîului Radimna, este cartată movila „Strejerița”.

RACAȘDIA (jud. Caraș-Severin).

În hotar, se semnalează microtoponimul „Dealul Mornîntîului” (DTBt.).

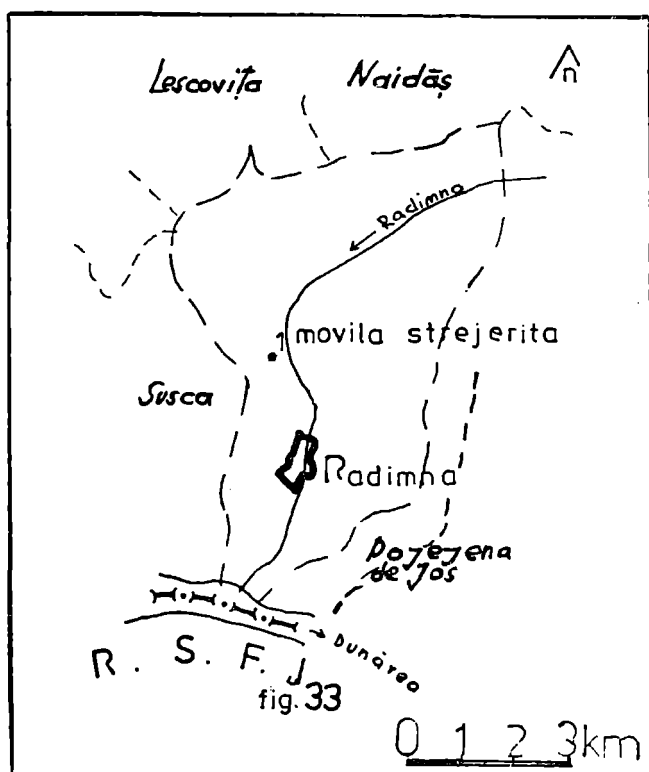

Fig. 33.

REMETEA MARE (jud. Timiș).

În hotar sînt menționate „Gomila lui Pituț” și „Gomila lui Gabor”. Ambele sînt movile naturale pe care există așezări și necropole din mai multe epoci. (AMBT.; Medeleț, 1975; DTBT.).

RITIȘEVO (R.S.F.I.).

În hotarul satului, sînt semnalate movile de pămînt. Una dintre ele a fost distrusă, în 1880, la construcția școlii din sat (Milleker, 1897, 196; idem, 1886, 8).

RUDNA (com. Giulvăz, jud. Timiș).

Locul numit „Unca” sau „Humca”, aflat la cca 2 km sud-vest de sat, este un tell de mari dimensiuni, tăiat de calea ferată ce trece spre Crușeni. De la suprafață, s-au recoltat fragmente ceramice neolitice, de epoca bronzului și dacice (?). După unele informații, tot aici, s-ar afla și o necropolă de înhumăție precum și o necropolă plană de incinerăție, în urne, de la sfîrșitul epocii bronzului (J., S., Perinaț, 1985, 255—256, Pl. 1; inf. S. Perinaț; DTBT.).

SACOȘU MARE (com. Darova, jud. Timiș).

În hotar, se semnalează microtoponimul „Dîlma” care, ar fi, „o ridicătură în formă de ou”, (DTBT.).

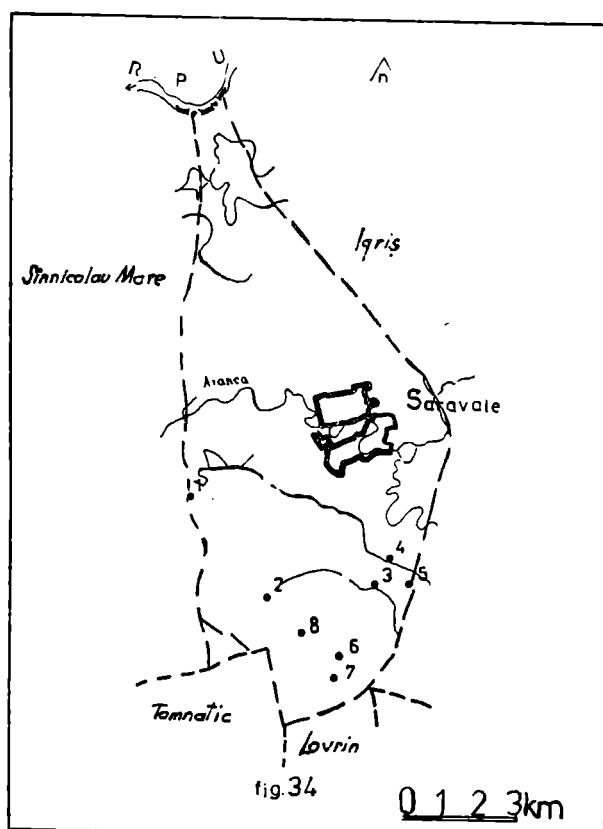

Fig. 34.

SACOȘU TURCESC (jud. Timiș).

1. Pe hotarul cu satul Chevereșu Mare, este semnalată, „Gomila din hotarul Chevereșului“, (DTBt.).

2. Pe hotarul cu satul Stamora Română, este semnalată, „Movila de la Hotar“, (DTBt.).

SAJAN (S.R.F.I.).

În hotar, sînt semnalate movile de pământ, (Milleker, 1897, 101).

SANAD (R.S.F.I.).

În hotar, sînt semnalate patru movile de pământ, (Milleker, 1897, 102; M. D. Garașanin, 1951, 86). În movila „Vuiana“, de pe malul Tisei, la ruperea malului, au fost semnalate schelete. (Arch. Ért., IX, 1889, 177).

SARAVALE (com. Sînpetru Mare, jud. Timiș) (fig. 34).

1. Movilă de pământ amplasată la 3,8 km vest de vatra satului, în hotar cu Sînnicolau Mare, în preajma unui fir de apă, la 0,5 km în stînga căii ferate Periam—Sînnicolau Mare.

2. La cca 4 km sud-vest de vatra satului, de asemenea în preajma unui fir de apă, în dreapta drumului de legătură Saravale—Tomnatec, se află o movilă de pământ.

3—5. La cca 3,5 km sud de vatra satului, în preajma a două fire de apă, în stînga drumului de legătură Sînpetru Mare—Saravale, la sud de calea ferată Periam—Sînnicolau Mare și în dreapta drumului de legătură Sînpetru Mare—Tomnatec, se află un grup de trei movile de pământ dintre care, movila nr. 5, e plasată pe hotarul dintre Saravale și Igrîș. Aceste movile fac parte dintr-un cîmp mai mare de tumuli, (vezi, supra, Igrîș).

6—8. La cca 5 km sud de vatra localității, în dreapta drumului de legătură dintre Saravale și Tomnatec, la sud-est de movila nr. 2, se află trei movile de pământ, relativ apropiate între ele.

În hotarul localității, sînt semnalate următoarele microtoponime: „Gomila lu' Becică“, „Gomila Roscopane“, „Gomila lu' Mindra“, „Gomila de la Cearna“, „Movila Păduche“ și „Movila Planiște“, (DTBt.).

SASCA ROMÂNĂ (com. Sasca Montană, jud. Caraș-Severin).

În hotarul localității, sînt semnalate mai multe movile de pământ, (Chest. MBt.).

SATCHINEZ (jud. Timiș) (fig. 35).

1—3. Grup de trei movile de pământ, amplasate la cca 3 km vest de sat, în partea dreaptă a drumului de legătură Satchinez—Biled, în imediată vecinătate a acestuia. Una dintre ele a fost sondată, superficial, de I. Miloia care, negăsind urme de cultură materială, a conclud, (probabil pripit), că este naturală, (Miloia, 1929, 59—60: plasarea movilei la sud-est de sat este rezultatul unei greșeli de notație; AMBt., Raport I. Miloia nr. 3/17 ianuarie 1930; VFM).

4. La 2,2 km nord-vest de sat, între drumul de legătură Satchinez—Gelu și calea ferată, în locul numit, Sixău, se află o movilă de pământ. Movila a fost deranjată în 1976 de săpături clandestine, efectuate cu mijloace mecanice ale schelei petrolifere Șandra. (VIB; VFM; Chest. MBt.; Crăciunescu, 1929; AMBt.).

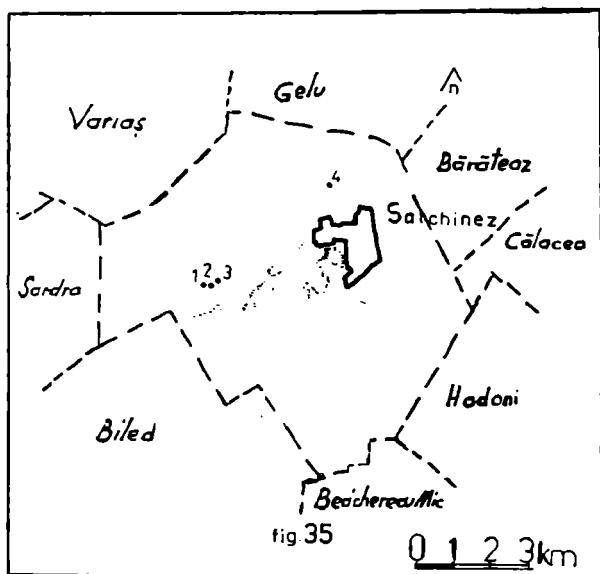

Fig. 35.

Punctul „Grădiște“, aflat la 800 m vest de sat, unde există o formă de teren cu aspect de movilă artificială, s-a dovedit, în urma cercetărilor arheologice din 1978, întreprinse de Al. Rădulescu și F. Medeț, o formă naturală de teren, înconjurată cu un șanț de apărare, în evul mediu dezvoltat, pe platoul ei superior descoperindu-se mai multe morminte feudale deranjate (Miloia, 1929, 59—60; Crăciunescu, 1929, 93—94).

SATU MARE (com. Secusigiu, jud. Arad) (fig. 36).

1—2. La sud de sat, sînt amplasate, pe unul din brațele moarte ale Arancăi, două movile de pămînt, apropiate, care sînt marcate pe harta militară austriacă 1 : 75 000, la cota 106, (Milleker, 1906, 100—104).

3. La sud de sat, la hotarul cu Variașul, se află o movilă de pămînt, care are cota 107, (Milleker, loc. cit.).

4. La sud de sat, la vest de drumul Satu Mare—Variaș, în „cimitirul sîrbesc“, este semnalată o movilă de pămînt, (Milleker, loc. cit.).

5. La nord-est de sat, în fosta grădină domonială, se află movila de pămînt numită, de localnici, „Lalica Humca“, (Milleker, loc. cit.; DTBt.).

SĂLBAGELU NOU (com. Sacu, jud. Caraș-Severin).

La cca 600 m nord de sat, în apropierea marginii terasei pe care acesta este amplasat, la est de livada de pomi, sînt semnalate patru movile de pămînt, aliniate la distanțe de cca 100 m una de alta. Diametrul movilelor este de cca 7 m iar înălțimea lor de cca 0,8 m. Lucrările agricole au atins deja mantaua de lut galben a movilelor care este vizibilă. Sînt considerate, probabile movile de hotar (inf. F. Drașovean).

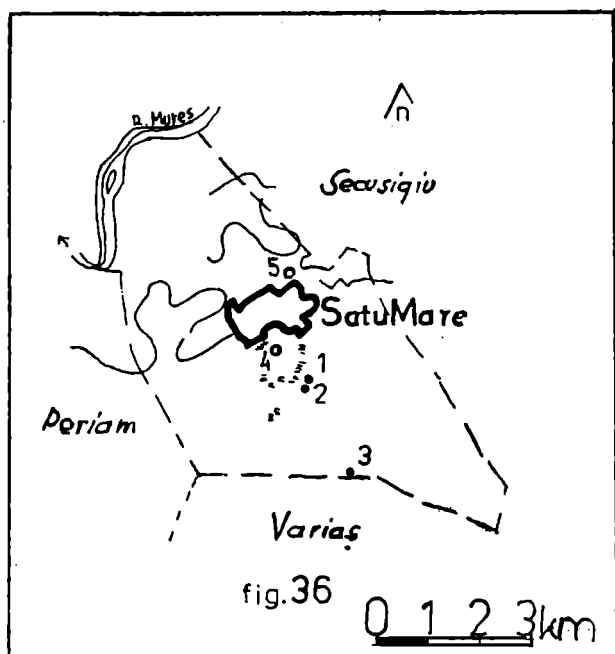

Fig. 36.

SACĂLAZ (jud. Timiș).

În 1889, în inventarul Muzeului Banatului, este înregistrat un inel din metal, avînd gravată pe el o pasăre, descoperit la Săcălaz, „la nivelarea unei movile, în 1869, unde a fost un loc de înhumare“. Inelul a fost donat de S. Ormoș. Nu este exclus să fi fost un tumul. (IMBt. I, 843).

SĂRAZANI (com. Birna, jud. Timiș).

La nord-est de sat, în izlaz, către satul Botinești, sînt semnalate „trei moghili sau gomili“ pe care tradiția locală le consideră morminte romane (Chest. MBT.).

SECANJ (R.S.F.I.).

În hotarul localității, sînt semnalate mai multe movile de pământ (Milleker, 1897, 102; M. D. Garașanin, 1951, 80).

SECAȘENI (com. Ticvaniu Mare, jud. Caraș-Severin).

Documentele din 14 iunie 1358, 22 martie 1363, 21 martie și 20 mai 1378, menționează movile de hotar ale satului Secaș și ale Movilei Voya (Pesty, 1883, III, 32—42; 50—56, 132—151; inf. I. Hațegan).

SECUSIGIU (jud. Arad).

În marginea satului, la locul numit „Dombi“, se află două movile de pământ („hunci“). La 12 octombrie 1933, I. Miloia secționează una din ele cu mai multe șanțuri. În săpătură, a descoperit foarte puțină „ceramică preistorică cu pastă grosolană“ pe care a considerat-o „de la sfîrșitul neoliticului“. Movila a fost ridicată artificial, deoarece în cursul săpăturii, la 1,80 m adîncime, s-a atins solul viu. Ici-colo, în ea s-au găsit „urme

de cenușă și oase, ceea ce ar putea justifica o cremațiune“, (AMBT.: Raportul nr. 17/2 din 31 martie 1934 semnat de I. Miloia). Dată fiind lipsa de experiență a lui I. Miloia în cercetarea arheologică, observațiile sale trebuie acceptate cu rezerve.

În hotar, sînt semnalate următoarele microtoponime: „Movila lui Lălica“ (vezi supra, Satu Mare); „Dealul Dombii“, „Dealul“ sau „Gomila Lupului“ (DTBT.).

SEMENIC: vezi, VALIUG.

SILAGIU (oraș Buziaș, jud. Timiș).

În hotar, se păstrează microtoponimul „Honcă“ sau „Hoancă“, (CHEST. Tm. Tor. C. IV, f. 604—607; DTBT.).

La 1 km sud-vest de Silagiu, în locul numit, „Ogașu Turcului“, se semnalează mai multe coline de pămînt, (AMBT.).

SÎNANDREI (jud. Timiș).

În hotar, sînt semnalate mai multe „dîmburi“ care sînt naturale (AMBT.; VFM).

SÎNMARTINU SÎRBESC (com. Peciu Nou, jud. Timiș) (fig. 37).

1. La 1,2 km est de vatra satului, în dreapta drumului Peciu Nou—Sînmartinu Sîrbesc, este cartată o movilă de pămînt înaltă de cca 2 m, cu diametrul de 25 m (VIB).

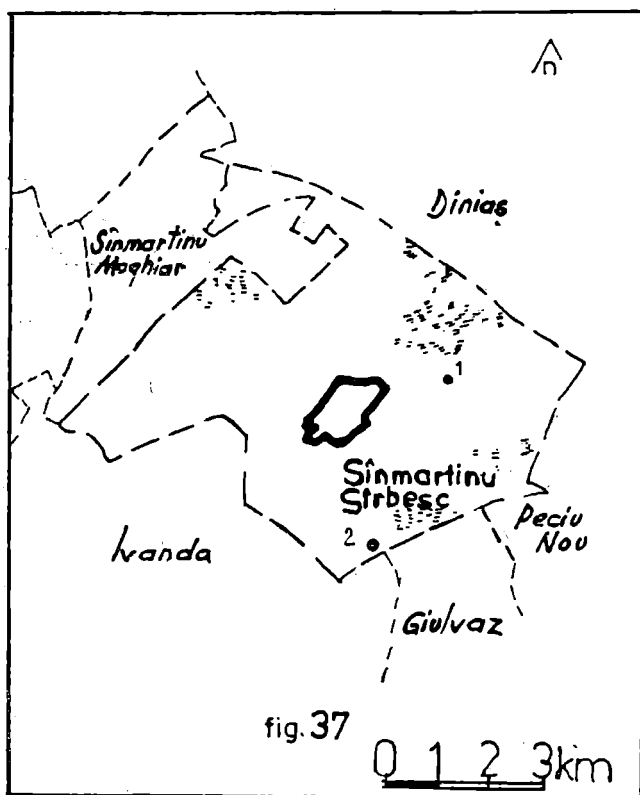

Fig. 37.

2. La intersecția hotarelor satelor Giulvăz, Ivanda și Sînmartinu Sîrbesc, în lanul numit „Bociar“, se află „Gomila Spartă“ (DTBt.; vezi, Giulvăz).

SINMIHAIU ROMÂN (jud. Timiș).

La cca 2 km sud-vest de sat se află punctul numit „Gomilă“ sau „Gomila lui Ulița Gheorghe, zis Goroană“ care, în 1934, era considerată așezare, „neavînd, cu siguranță, caracter funerar“ (AMBt.: scrisoare nr. 53, din 7 mai 1934). Movila se conturează la cca 1,5 km nord-vest de stația de cale ferată Parța, fiind traversată de un drum agricol, (inf. Gh. Lazarovici).

SÎNNICOLAU MARE (jud. Timiș) (fig. 38).

1—6, 18. Grup de movile amplasat la cca 6 km sud de localitate, în stînga căii ferate Periam—Valcani și în stînga drumului de legătură Sînnicolau Mare—Nerău. Diametrele lor sînt cuprinse între 15 și 30 m, iar înălțimea, între 2 și 3,5 m (VIB).

7—8. Două movile de pământ, amplasate în dreapta și stînga căii ferate Periam—Valcani.

9. La cca 6 km sud-est de oraș, în hotar cu Saravale, în apropierea unui fir de apă, este cartată o movilă de pământ.

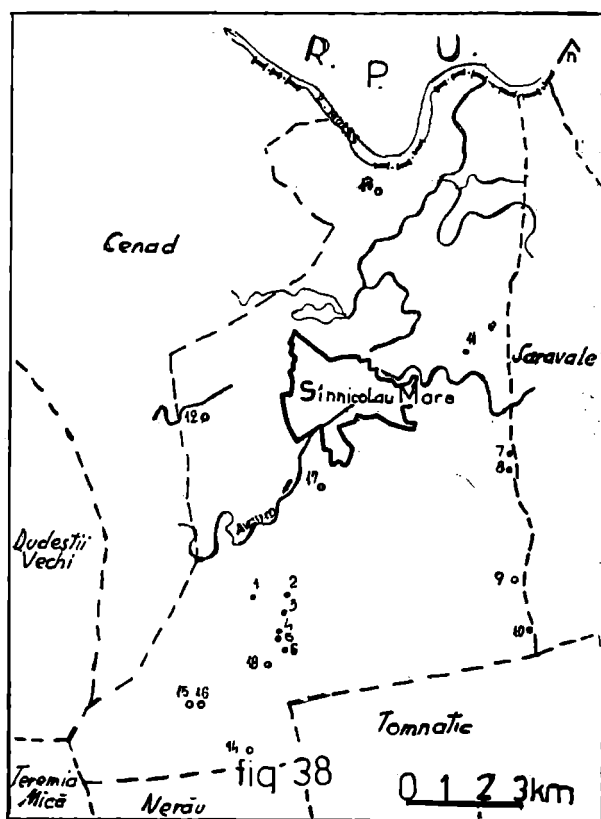

Fig. 38.

10. Movilă de pământ, la cca 7 km sud-est de oraș, între șosea și calea ferată Timișoara—Sînnicolau Mare, în hotar cu satul Tomnatec.

11. O movilă de pământ este semnalată la nord-est de cărămidăria veche, în stînga drumului spre Saravale, cam în dreptul Troiței ce marca intrarea în localitate, (M o g a, G u d e a, 1975, 141).

12. La cca 2 km vest de oraș, în dreapta drumului spre Dudeștii Vechi, se află o movilă de pământ cu diametrul de cca 30 m, înaltă de cca 3 m. Se pare că movila a fost sondată, în 1933, de către I. Miloia care notează că a sondat două movile mai mici, la cca 3 km de sat „în partea opusă gării orașului”. Sondajul lui Miloia, din 14 august 1933, a fost doar superficial și a scos la iveală puține fragmente ceramice „aparținînd unei epoci vechi, probabil epocii bronzului” (AMBt.: raportul nr. 17 din 31 martie 1934 semnat de I. Miloia). Verificarea din 1978 a permis recoltarea, de la suprafață, a citorva fragmente ceramice preistorice dintre care unul e sigur din epoca bronzului, (VFM).

13. În punctul numit „Ana Major”, aflat la 6 km nord de localitate, pe malul Mureșului, în jurul anului 1900, o movilă de pământ a fost distrusă pentru exploatarea lutului. Muncitorii au descoperit în movilă 11 vase întregi dintre care, unele, pline cu cenușă. Cinci dintre ele s-au pierdut, rămînînd în posesiunea proprietăresei locului iar șase, au intrat în colecția Kuhn din care, o parte, a ajuns la Muzeul Banatului. Vasele datează de la începutul epocii bronzului⁷². (AMBt., Kuhn).

14. La cca 8,4 km sud-vest de oraș, la hotarul acestuia cu satul Nerău, se află o movilă de pământ care, pe la 1900, făcea parte din ferma Berta Maior a domeniului Nako. În 1905, Kislegi Nagy Gyula sondează movila, negăsind nimic, (AMBt., Nagy, 279, la Cenad).

15—16. Două movile de pământ, relativ apropiate între ele, amplasate la cca 7 km sud-vest de oraș, în stînga drumului Sînnicolau Mare—Nerău.

17. Movilă de pământ, amplasată la 1,2 km sud-vest de oraș, în stînga căii ferate Periam—Valcani, pe malul Arancăi. În jurul lui 1879, movila de aici a fost săpată din inițiativa primpretorului din Sînnicolau Mare. Movila s-a dovedit a fi un cimitir din care, la Muzeul Banatului, a ajuns o verigă de bronz găsită la falanga unui schelet (IMBt. I/321). Tot de la Sînnicolau Mare au fost donate, atunci, mai multe monede datînd din sec. III e.n. pînă în sec. XVII e.n. (IMBt. I/1607—1071).

Iată care sînt microtoponimele, semnalate în hotar: „Movila Lupilor” („Wolfshügel”), „Handflandhügel”, „Hunca Șoșu”, „Hunca Farcii”, „Movila Țigăncii”, „Hunca Olariu”, (Chest. MBt.; NAMBT; CHEST. Tm. Tor., C. III, f. 562—572; DTBt.).

SÎNPETRU GERMAN (com. Secusigiu, jud. Arad).

În hotarul satului sînt semnalate mai multe movile de pământ numite, de localnici, „Wolfsberg” — așezare fortificată din epoca bronzului „Rechtberg” — vezi Munar (movila fiind plasată pe hotarul dintre cele două sate, pe traiectul valului de pământ al fortificației preistorice de la „Wolfsberg”) și „Sandberg” — care, nu este exclus să fie, de asemenea, o așezare preistorică (CHEST. Tm. Tor., C. III, f. 577—578).

⁷² F. M. prelucrează și reconstituie documentația colecției Kuhn în vederea publicării ei.

SINPETRU MARE (jud. Timiș) (fig. 39).

1—6. Cele șase movile de pământ, grupate pe cca 3 kmp., la sud-vest de localitate, fac parte din cîmpul tumular ce se întinde și în hotarul localităților Saravale și Igrîș (vezi, supra).

7—8. Două movile de pământ, amplasate la 0,5 km sud de sat și la aceeași distanță una de alta.

9—10. Două movile, amplasate la cca 2,5 km sud de sat și la cca 300 m una de cealaltă.

11—14. La sud-vest de sat, pe linia hotarului cadastral cu satul Pesac, se înșiruie patru movile de pământ, amplasate, între ele, la distanțe inegale, constituind un caz tipic cînd hotarul cadastral urmărește amplasamentul movilelor preexistente.

15. Movilă de pământ amplasată la 5,5 km sud de sat, în preajma unui fir de apă.

16. Movilă de pământ de mari dimensiuni, avînd înălțimea de cca 18 m și diametrele de 41×61 m, declarată monument prin decizia nr. 327

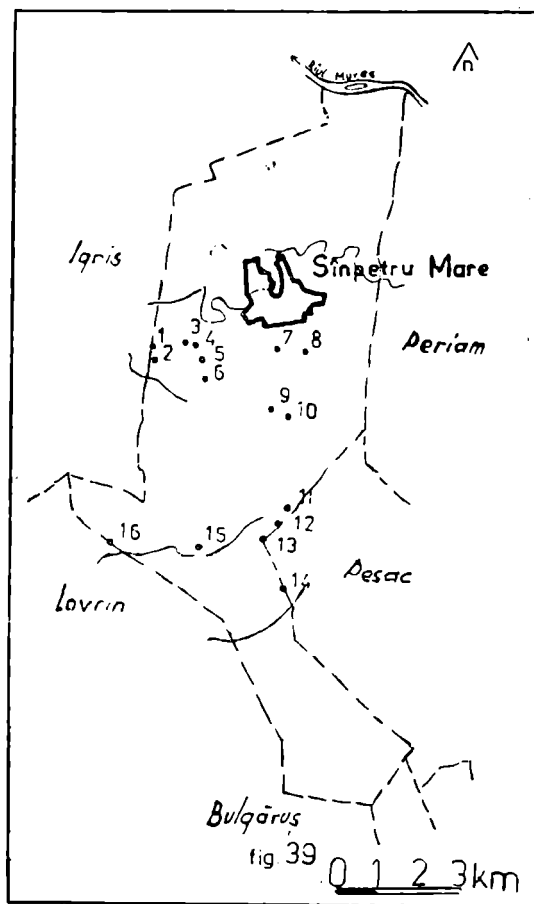

Fig. 39.

din 31 august 1974 a Consiliului Popular Județean, zona ei fiind protejată pe 0,5 ha. Movila e numită, de localnici „Hunca Șișitac” (Ardeleanu, Zăvoianu, Medelet, 1979, harta; Răileanu, Gog, 1983, 494, care o plasează greșit, în hotarul satului Pesac; Stepanov, 1985, 177). Movila e amplasată la hotarul dintre Sinpetru Mare și Lovrin la cca 7,5 km sud-vest de sat, avînd înălțimea absolută de 105 m față de nivelul mării. Iată microtoponimele, referitoare la movilele de pămînt, păstrate în hotarul localității: „Jezdiceva Unca”, „Buriceva Unca”, „Gorela Unca”, „Sabliceva Unca”, „Șira Unca”, „Cöseiceva Unca”, „Velica Unca”, „Vodena Unca”, „Zariceva Unca”, „Plavișina Unca”, „Mačurina Unca”, „Uncile Tușakanov”, „Radivoieva Unca” (care are diametrul de cca 40 m și înălțimea de cca 8 m), „Vrapțova Unca”, „Bucurova Unca”, „Lațiceva Unca” și „Unca Șișitac”, (Stepanov, 1985). Mai sînt semnalate „Pinnel Hügel” și „Höhe Hügel”, (CHEST. Tm. Tor., C.III, f. 576). Nimic din ce cunoaștem, pînă în prezent, din punct de vedere arheologic, nu justifică atribuirea, în bloc, a movilelor din hotarul localității, perioadei avare timpurii, așa cum s-a încercat, (Csallany, în FA, I—II, 1939, 121, harta).

SÎRBOVA (com. Racovița, jud. Timiș).

La 700 m est de sat, pe dealul lui Novac, erau menționate, de multă vreme, fără precizări, existența unor movile de pămînt. Verificările la fața locului au evidențiat existența urmelor de locuire din epoca bronzului, prima vîrstă a fierului din sec. III—IV e.n. și din evul mediu dezvoltat. Existența movilelor nu se confirmă, (Chest, MBt.; NAMBT; AMBt.; VFM).

SPATA (com. Bara, jud. Timiș).

În hotar, sînt semnalate microtoponimele „Dombiț”, „Gomila de la holde” și „Gomila din Tîrșeli” — mai mică —, (DTBt.).

STAMORA GERMANĂ (com. Moravița, jud. Timiș).

La vest de sat, la începutul secolului, au fost semnalate patru movile de pămînt, înșiruite de la nord la sud, înalte de 0,5—0,8 m, pe care s-ar fi găsit fragmente ceramice și pietre. În vremea cînd Milleker le-a cercetat, nu a mai găsit pe ele nimic (Milleker, 1906, 134—135).

STAMORA ROMÂNĂ (com. Sacoșu Turcesc, jud. Timiș). (Fig. 40).

1. La 1,7 km vest de sat, în dreapta drumului Stamora Română—Liebling, se află „Gomila din Pusta Mică”, (DTBt., pentru toponim).
2. La hotarul cu Sacoșu Turcesc se află „Movila de la hotar”, (DTBt.).

STANCIOVA (com. Recaș, jud. Timiș).

Pe harta cadastrală a satului din 1821, la nord de sat și de Valea Bratinoselo, sînt amplasate „Gomila Watalya” și „Gomila Grosch”, (AMBt.).

STARČEVO (R.S.F.J.).

În hotarul localității, sînt semnalate mai multe movile de pămînt dintre care, una a fost cercetată, în 1893, de inginerul Anton Smik care a descoperit în ea un schelet fără inventar, orientat V—E. Părerea lui Bukvić că acesta e primul tumul săpat din Banat este, evident, eronată. (Milleker, 1897, 105; Bukvić, 1985, 83).

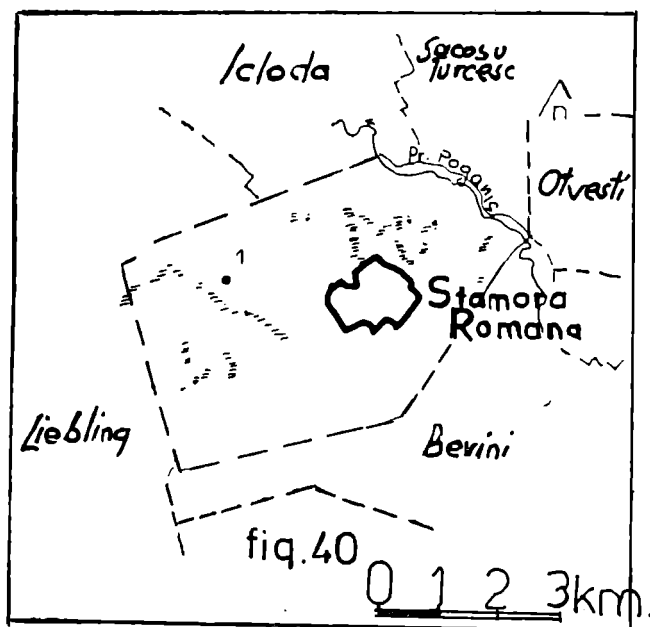

Fig. 40.

SURDUCU MARE (com. Forotic, jud. Caraș-Severin).

1. La nord-vest de sat, pe platoul dealului sînt semnalate patru sau cinci movile de pământ, mai mici sau mai mari. De la suprafața lor s-au recoltat fragmente ceramice ornamentate cu măturica, databile în etapele timpurii ale epocii bronzului (Milleker, 1897, 106; Roska, 1942, 197, nr. 82; Petrovsky, 1977, 456, nr. 3 și nr. 200).

2. În punctul numit „Rovină”, de la poalele dealului, se semnalează o movilă de pământ, (inf. O. Răuț).

3. La cca 1,5 km spre nord-est de castrul roman, în stînga drumului spre Bocșa, pe prima terasă a pîrului Cernovăț, se observă o movilă de pământ înaltă de 2,5—3 m, cu diametrul de 8—10 m (O. Popescu, 1982).

4. La nord-vest de movila nr. 3, la 50 m est de calea ferată Oravița—Bocșa, în dreptul kilometrului 18+200 m, se observă o altă movilă de pământ, înaltă de 2,5 m, cu diametrul de 7—8 m, deranjată în partea sudică (O. Popescu, 1982).

SUSANI (com. Traian Vuia, jud. Timiș).

1. Movila de pământ cercetată la nord-est de sat, într-o luncă ce se întinde paralel cu terasamentul căii ferate Lugoj—Ilia, avea forma elipsoidală și diametrele de 69×59 m, fiind înaltă de 1,5—2 m. Movila a fost cercetată, în 1965 și 1966, de către I. Stratan și, în 1967—1969, de către Al. Vulpe și I. Stratan, descoperindu-se un sanctuar cu două faze, gropi rituale cu depunere de vase și cereale precum și un mormînt de înmormîntare cu inventar ceramic. Întregul complex se încadrează în perioada Ha.A-2, (Popescu, 1967, 525; idem, 1969, a, 476; idem, 1969, b, 512;

idem, 1970, a, 499; idem, 1970, b, 437; Stratan, 1974, b, 2—11; Stratan, Al. Vulpe, 1977, 28—60; Moroz, 1983, 479, XXVI, 1 și n. 47). Movila de aici era semnalată de mai multă vreme, din zona ei provenind obiectele de bronz intrate, în 1879, în Muzeul Banatului, (IMBt. I/3625—3626 — din păcate pierdute; Chest. MBt.; NAMBT; CHEST Sev., P. IV, D. 183). Cu privire la microtoponimul folosit de I. Stratan, vezi supra.

SZENT-IVÁN (R.P.U.).

În hotarul localității, sînt semnalate mai multe movile de pămînt (Milleker, 1897, 48).

ȘANOVÎȚA (com. Ghizela, jud. Timiș).

Documentul din 11 ianuarie 1608, menționează movilele de hotar dintre satele Șanovița, Cadar și Duboz (Pesty, 1883, IV, 246—249; inf. I. Hategan).

ȘIȘTAROVĂȚ (jud. Arad).

În hotar, sînt semnalate microtoponimele, „Dealul la Morminți“, și „Dîmbu Hotărele“, (DTBt.).

ȘUȘCA (com. Pojejena, jud. Caraș-Severin).

Între Șușca și Pojejena este semnalat un mic grup de movile funerare ce aparțin, probabil, primei vîrste a fierului, (Tudor, 1965, 399 sq.; Petrovsky, 1977, 456, nr. 2 și n. 203; vezi, supra, Pojejena).

TAPIA (mun. Lugoj, jud. Timiș).

La nord de sat, sînt menționate, fără alte precizări, două movile de pămînt. (AMBt.: Adresa nr. 24/1951, din 11 noiembrie, a Societății de științe istorice, filologice și folclorice, filiala Lugoj, Liceul de Fete Lugoj, prin care, cere Muzeului Banatului, aprobarea de a le cerceta, pentru a identifica „Tapae“ (sic!) și răspunsul din aceeași dată, semnat de M. Moga, care susține că muzeul nu are competența (sic!) de a le da aprobarea).

TARAȘ (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate șapte movile de pămînt, (Milleker, 1897, 111).

TEREMIA MARE (jud. Timiș). (Fig. 41).

1. Movilă de pămînt, amplasată la cca 1,2 km sud-vest de vatra comunei, pe malul drept al pîriului Giurcoșin, numită, de localnici, „Schlierhügel“, (CHEST. Tm. Tor. C. IV, f. 651—652). Movila are diametrul de cca 25 m și înălțimea, de cca 2 m, (VIB).

2, 6. La aproximativ 1 km sud de vatra satului, se află două movile de pămînt, pe malul stîng al Giurcoșinului, în stînga căii ferate Lovrin—Nerău, și în stînga drumului spre Kikinda, în locul numit, „La Movile“. Dintre cele două, cea sudică este înaltă de 4 m cită vreme cealaltă, nu depășește 2,5 m înălțime, diametrele lor fiind de 20—25 m (Răileanu, GOG, 1983, 494 sq.; VIB.; VFM.). Cele două movile menționate au fost sondate arheologic de către Kislegi Nagy Gyula în 1899 și 1900. Movila nr. 6 nu a conținut nimic deși Nagy, o socotea, și după săpătură, artificială. Movila nr. 2 a conținut, la adîncimea de 1 m, urmele unui strat înroșit de foc, gros de 20—25 cm, (AMBt. Nagy, 91—93).

3. Movilă de pămînt amplasată la cca 1,5 km sud-est de comună, în dreapta drumului Teremia Mare—Comloșu Mare, în apropierea hotarului

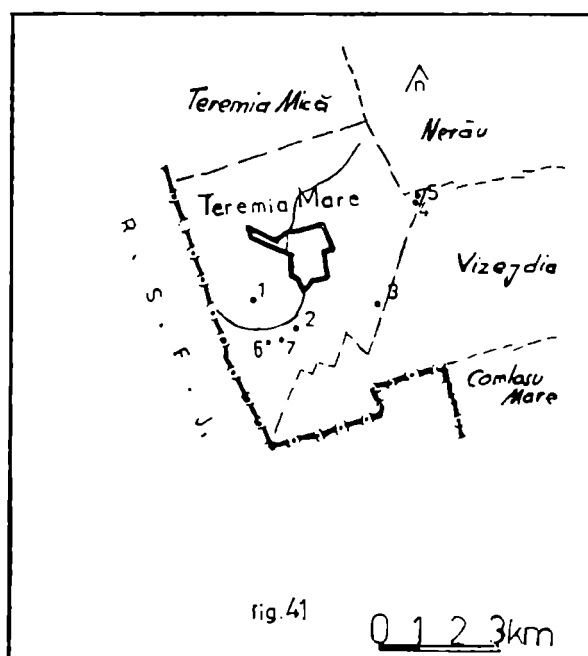

Fig. 41.

cadastral dintre cele două comune. Are diametrul de cca 30 m și e înaltă de 2,5 m, (VIB.).

4, 5. La 2,3 km est de comună, se află două movile de pământ ce fac parte din ansamblul tumular dezvoltat, mai cu seamă, în hotarul satelor Nerău și Vizejdia, în jurul „Huncii Mari”, numită de localnicii din Teremia Mare — care știu că ea se află în hotarul Nerăului — și „Köpfhügel” (Miloia, 1929; Lotreanu, 1935, 405; CHEST. Tm. Tor., loc. cit.; Răileanu, Gog, loc. cit., cu ilustrație inutilizabilă; inf. M. Moga; VIB.; VFM.).

În 1799, când inginerul cadastral Anton Popp a efectuat reambularea hotarelor satului Marienfeld, (Teremia Mare de azi), au fost descrise, pe liniile hotarelor, 40 de movile de hotar a căror înșiruire aici, este superfluă, (Hunyar, 1902, 96—100).

În 1875 sau 1876, (Kakucs), medicul Kristof Stock din Teremia Mare, plantându-și via pe o movilă înaltă, a executat săpături adânci pentru plantarea butașilor, descoperind pe movilă, la 1 m adâncime, un schelet orientat est-vest. Inventarul mormintului, ceramic și metalic, (podoabe de argint și aur din sec. XI—XII e.n.), au ajuns în Muzeul Național Maghiar din Budapesta. (Nagy, 1893, 224; Hampel, 1905, II, 560—564; Hunyar, 1902, 81—83; Kakucs, 1977, 477).

În 1889, locuitorul Johann Schlier, săpînd, pe o movilă emisferică, temelile unei case de vie, a descoperit două schelete. Alte precizări lipsesc, (Hunyar, 1902, 81—83).

Informațiile arheologice ce le deținem nu permit atribuirea întregului cîmp de tumuli de la Teremia Mare—Nerău secolelor XI—XII, mormintele descoperite în movile fiind secundare (Rusu, 1982, 261, n. 38, 382, nr. 83 — harta).

TEREMIA MICĂ (com. Teremia Mare, jud. Timiș) (fig. 42).

1. La cca 3 km nord-est de vatra satului, în stînga drumului de legătură Nerău—Dudeștii Vechi, pe malul stîng al pîriului Vîna Mare, este cartată o movilă de pămînt.

TICVANIU MARE (jud. Caraș-Severin).

1. În hotar, în locul numit „La Cimitir“, mai jos de cimitirul actual, în apropiere de iaz, la cotul botului de deal pe care se află cimitirul satului, sînt semnalati mai mulți tumuli (AMBT.: Adresa Muzeului din Reșița nr. 24 din 17 februarie 1964, prin care se anunță intenția cercetării arheologice a necropolei cu participarea lui Mircea Rusu). Nu este exclus ca tumulii de aici să fie identici cu cei din hotarul Ticvaniului Mic.

TICVANIU MIC (com. Ticvanu Mare, jud. Caraș-Severin).

1. În hotar, la locul numit „Lunca Rîț“, pe drumul Cacovei, (azi Grădinari), sînt semnalate două movile de pămînt, (Chest. MBT; NAMBT).

2. La vest de sat, la ieșirea pe drumul de țară către Grădinari, se află punctul numit, „Gomile“ sau „Moghile“ unde sînt semnalati doi, (Vlasa, Takacs, Lazarovici, 1985, 108), sau cițiva, (Iaroslavski, Lazarovici, 1979, 449—452; Petrovsky, 1977, 457, n. 207), tumuli aplatizați, a căror epocă nu poate fi precizată, (Iaroslavski, Lazarovici, loc. cit.), sau sînt socotiți, probabil, din epoca bronzului, (Petrovsky, loc. cit.). În 1962, localnicii au efectuat un mic sondaj în o movilă, care s-a adîncit pînă la 1,5 m, unde a fost găsită o bîrnă carbonizată și fragmente ceramice care s-au pierdut, (inf. D. Țicu). Nu este exclus ca movilele de la nr. 1 și 2 să fie aceleași.

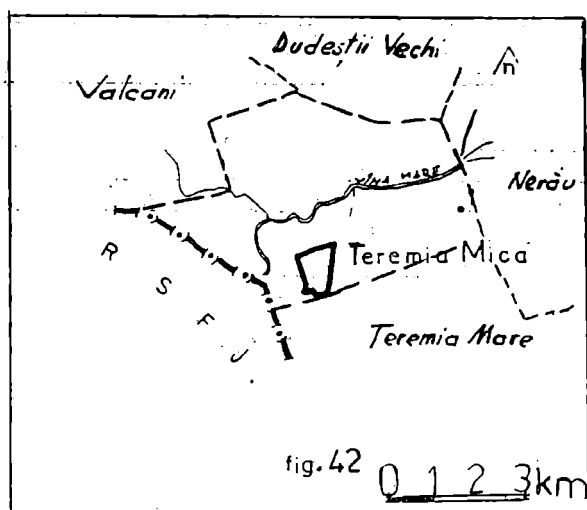

Fig. 42.

TINCOVA (com. Sacu, jud. Caraș-Severin).

În punctul numit „Glatină”, către Jdioara, pe Valea Radului, se află o movilă care, se pare că a fost sondată, în urmă cu ani de zile, de I. Stratan care ar fi descoperit urme de vetre de foc. (inf. P. Rogozea).

TOMEȘTI (jud. Timiș).

Pe drumul dintre Românești și Tomești, în dreapta dar, mai ales, în stînga drumului, sînt semnalate movile de pământ, (inf. O. Popescu și P. Rogozea). Verificări recente nu le-au confirmat, (inf. F. Drașovean).

TOMNATIC (com. Lovrin, jud. Timiș). (Fig. 43).

1. La 1,9 km vest de sat, în stînga drumului Comloșu Mare—Sinnicolau Mare și în dreapta drumului Tomnatec—Nerău, nu departe de malul stîng al unui fir de apă ce se varsă în Giurcoșin, în locul care, la 1900, constituia proprietatea lui Johann Freko din Tomnatic, se află o movilă de pământ impunătoare, înaltă de 4,5 m, cu diametrul de cca 50 m, numită, „Kleinhügel“. În 1900, Kislegi Nagy Gyula execută aici, săpături arheologice, descoperind fragmente ceramice și două schelete cu urme de sicriu, (AMBt., Nagy, 88—89).

2—4. Movile de pământ, amplasate la nord și nord-est de sat, pe linia hotarului cadastral cu Sinnicolau Mare și Saravale. Dintre cele trei, movila nr. 2 este cea mai mare, avînd diametrul de cca 40 m și înălțimea de 3,5 m, (VIB.).

5. La 3,5 km est de vatra satului, la dreapta pîriului Galațca și a drumului Tomnatic—Sînpetru Mare, pe hotarul cu comuna Lovrin, se află o movilă de pământ cu diametrul de 35 m, înaltă de 3—3,5 m, (VIB.).

6. La 3 km sud-vest de sat, în hotar cu Vizejdia, se află movila numită, de localnici, „Kopfhügel“ sau „Szeiler Hügel“. Movila, înaltă de 3 m, a fost sondată de Nagy care a găsit, la baza ei, un schelet „cu urme de sicriu“. Sondajul a fost făcut în 1896, (AMBt., Nagy, 17 — la Vizejdia).

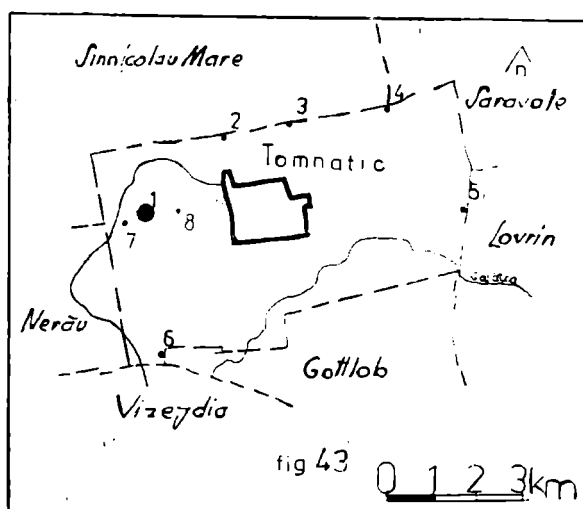

Fig. 43.

7. La 25 pași vest de movila „Klein Hügel“, (vezi, nr. 1), se vedea, la începutul secolului, o altă movilă de pământ pe care, în 1898, a sondat-o Nagy, descoperind un mormint de inhumatie deranjat, în inventarul căruia se aflau părți de schelet de cal, piese de harnasament, arme și o monedă de argint de la Ladislau cel Sfînt, (AMBt. Nagy, 34—35).

8. La est de movila „Klein Hügel“, în apropierea bifurcației spre Tomnatic din drumul Comloșu Mare—Sînnicolau Mare, era vizibilă, la începutul secolului, o movilă de pământ pe care o cercetează Nagy în 1898, descoperind un craniu omenesc izolat, un schelet de adult și o monedă de argint, (AMBt. Nagy, 37—38).

În preajma acestei movile, în același an, cercetînd o dîlmă de teren pe care a considerat-o tumul, Nagy descoperă ceramică, scheletul unui animal mare (?) și o fibulă romană, (AMBt., Nagy, 35—36).

Informațiile arheologice privind descoperirile din hotarul satului nu justifică plasarea aici, a unei necropole tumulare din sec. X—XI e.n., mormintele descoperite fiind izolate (Rusu, 1982, 361, n. 38, 382—383, harta). Fără precizări, movilele de la Tomnatic erau pomenite și în documentația interbelică, (Chest. MBt.; NAMBT).

TOPOLOVAȚU MARE (jud. Timiș).

La 1,5 km est de sat, înspre Iosifalău, la sud de șoseaua Timișoara—Lugoj, pe platoul superior al unui deal intersectat de șosea, perpendicular pe aceasta, în arătură, este vizibilă un soi de creastă, compusă din patru movile de pământ succesive. La suprafață, în jurul lor, s-au recoltat fragmente ceramice neolitice și feudale. Ca aspect, obiectivul se aseamănă cu cel de la Boldur sau Gottlob, fiind însă, de dimensiuni mai mici. Lucrările agricole din ultimii zece ani, au aplatizat movilele cu rapiditate, (VFM.; Lazarovici, 1979, 212, nr. 103).

ȚELA (com. Bata, jud. Arad).

În hotar e semnalat microtoponimul „Gomila“. (CHEST. Sev. P. IV., D. 196; DTBt.).

ȚEROVA (mun. Reșița, jud. Caraș-Severin).

Documentul din 26 iunie 1597, amintește movilele de hotărnicie ale Țerovei și a altor sate din jur, (Pesty, 1883, IV, 203—205; inf. I. Hategan).

UIVAR (jud. Timiș) (fig. 44).

1. Movilă de pământ, aflată la 1,7 km nord-vest de sat, în dreapta căii ferate Cărpiniș—Ionel.

2. Movila, menționată în literatura de specialitate mai veche, la sud-vest de sat, este, de fapt, o așezare peste care s-a suprapus o necropolă, (Tret, XIII, 1897, 71, 91, 93; AMBt.; VFM).

ULJMA (R.S.F.J.).

În 1901, cu fondurile Muzeului Banatului, F. Milleker, sondează, la Uljma, două movile de pământ. Prima dintre acestea era deranjată de căutătorii de comori. Cea de a doua, movila „Itebejac“, avea înălțimea de 3,2 m și diametrul de 44 m. Secțiunea făcută de Milleker a avut dimensiunile 44×2,8 m și a dezvelit, la baza movilei, un mormint patru-later de 1,9×1,5 m, avînd construcție din lemn. Scheletul, de copil (?), în poziție chircită, avea ca inventar două inele de buclă din aur și un

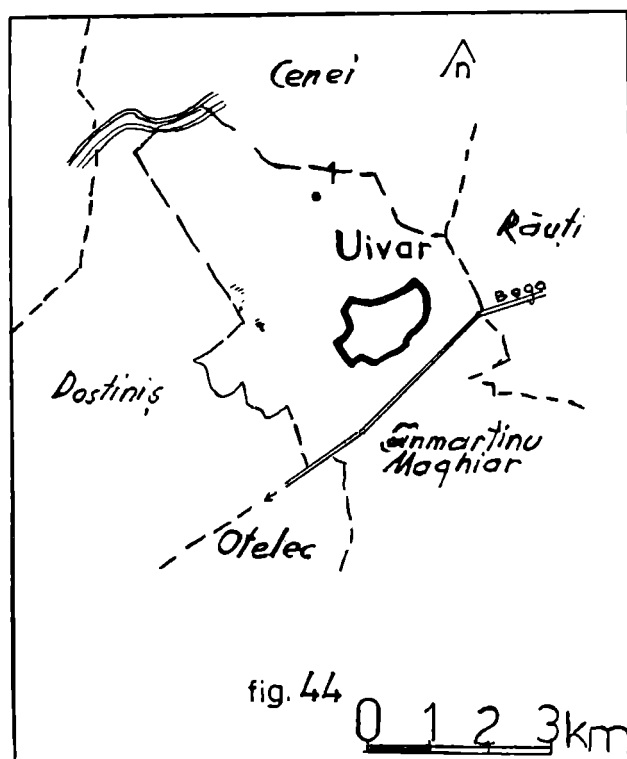

Fig. 44.

pandantiv spirală din sîrmă de aur, pus pe torace, sub bărbie. Au fost sesizate urme de ocră. Inventarul mormîntului, ajuns la Muzeul Banatului, s-a pierdut în primul război mondial. (Milleker, Trét, XVII, 3—4, 1901, 19—22, il.; idem, 1906, 147—151; IMBt. I/1698: săpături efectuate între 13—15 și 29—30 iulie, 1901; Prikić, 1973, 33; Kakucs, 1977, 475; Girić, 1982, 101; idem, 1985, 71 sq.; Bukvić, 1985, 83—84). Mormîntul datează din perioada de tranziție spre epoca bronzului.

În hotăr, sînt semnalate 11 movile de pământ. Una dintre ele, plasată izolat de celelalte, se numește „Kraljca Humka“ (Milleker, 1906, 150; Bukvić, 1985, 83 — harta întocmită de R. Rašajski).

UNIP (com. Sacoșu Turcesc, jud. Timiș).

Movilele de la „Ocoale“ și „Cetățuica“, declarate rezervații arheologice prin decizia din mai 1979 a Consiliului Popular Județean Timiș, sînt, cu siguranță, așezări omenști și nu au caracter funerar. Microtoponimele „La Gomilă“ și „Gomila de la drumul Stamorii“ desemnează movila din punctul „Ocoale“, (DTBt.).

UZDIN (R.S.F.J.).

În hotăr, sînt semnalate movile de pământ, (Milleker, 1897, 81)

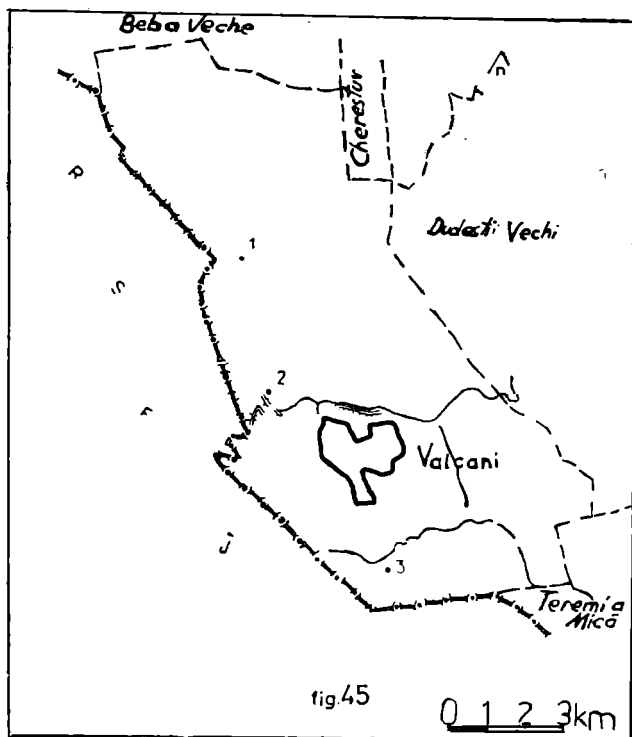

Fig. 45.

VALCANI (com. Dudeștii Vechi, jud. Timiș) (fig. 45).

1. La cca 5 km nord-vest de sat, în stînga drumului Valcani—Beba Veche, se află o movilă de pămînt.
2. La cca 1,7 km nord-vest de sat, pe malul drept al Arancăi, este cartată o movilă de pămînt.
3. La cca 3 km sud de sat, în locul numit „Ritul lui Petac” se află movila de pămînt numită, de localnici, „Șura”.

VALEA TIMIȘULUI (com. Buchin, jud. Caraș-Severin).

1. În punctul numit, „La Nemți”, sînt semnalate două movile funerare cu diametrele de 5—6 m și 8—10 m, înalte de 1 m. Punctul se află pe a doua terasă a Timișului, la 600—700 m nord de locul numit, „Rovină”, (Petrovsky, 1977, 459, 4.).

VALEADENI (com. Brebu, jud. Caraș-Severin).

În noua plantație de pomi fructiferi, se află locul numit, „Gomile” sau „Trei gomili”. Aici sînt vizibile trei movile de pămînt cu diametrele de cca 5 m, cea mai bine păstrată avînd înălțimea de 0,6—0,7 m, (inf. O. Bozu; DTBt.).

VARIAȘ (jud. Timiș). (Fig. 46).

1. La aproximativ 2,5 km nord-vest de comună, la întretăierea hotarelor cu Periam și Satu Mare, se află o movilă de pămînt de mari dimen-

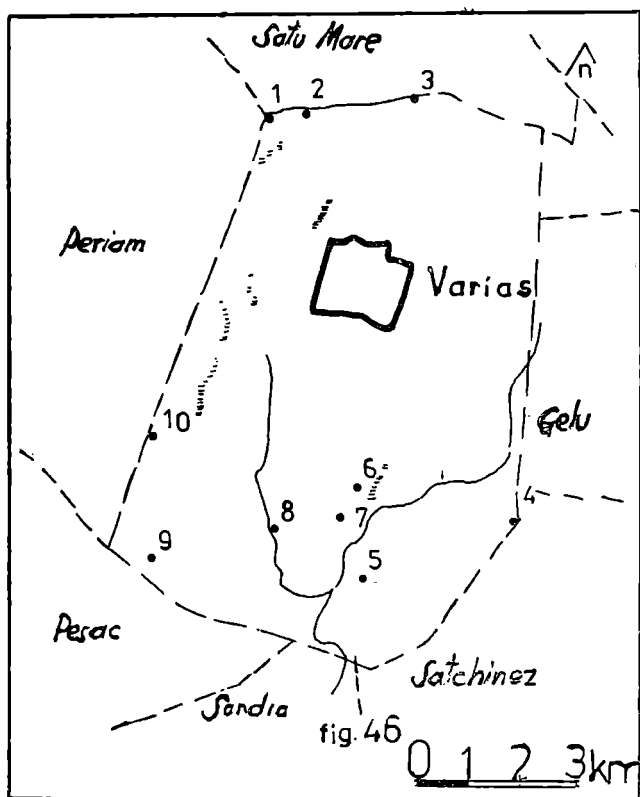

Fig. 46.

siuni, avînd diametrul de cca 45 m și înălțimea de 5 m, (cota 104), numită, de localnici, „Variașca Humca“ sau „Ciriceva Humca“. La începutul secolului, „Movila Cirici“ se mai numea și „Nagy halom“. (Milleker, 1906, 53; CHEST. Tm. Tor., C. IV, f. 690—691; Ardeleanu, Zăvoianu, Medelet, 1979, harta; Rosiț, 1985, 12).

2—3. Două movile de pământ, plasate pe hotarul dintre Varias și Satu Mare, la 2,5—3 km nord de comună, în stînga și dreapta drumului Varias—Satu Mare.

4. La aproximativ 5 km sud-est de comună, aproape de intersecția hotarelor cu Satchinez și Gelu, este amplasată movila de pământ numită, de localnici, „Kettelska Humka“. Ea se află pe malul drept al firului de apă ce curge prin valea Pământul Alb și mai poartă numele de movila „La hotar“, avînd cota 102, (CHEST. Tm. Tor., loc. cit.; Ardeleanu, Zăvoianu, Medelet, 1979, harta; Rosiț, loc. cit.).

5. La cca 5 km sud-est de sat, pe malul stîng al aceluiași fir de apă, în stînga drumului Varias—Biled, se află o movilă de pământ.

6. La cca 3,5 km sud-est de comună, pe malul stîng al aceluiași fir de apă, în dreapta drumului Varias—Biled, se află o movilă de pământ numită, de localnici, „Humka Viting“, (Witting Hügel), (Milleker, 1906, 53; CHEST. Tm. Tor., loc. cit.; Rosiț, loc. cit.).

7. În apropierea movilei precedente, la sud-vest de ea, se află o altă movilă, numită, de localnici, „Cralița“, (pentru răspîndirea microtoponimului, vezi, Milleker, III, 150).

8. La cca 4,5 km sud-vest de comună, pe malul stîng al firului de apă ce curge pe Valea Apei, în stînga drumului Variaș—Bulgăruș, se află o movilă de pămînt.

9. Movilă de pămînt amplasată la 5,5 km sud-vest de comună, la cîteva sute de metri de intersecția hotarelor cu Pesac și Periam, în stînga drumului Variaș—Bulgăruș.

10. La cca 4 km sud-vest de vatra comunei, pe hotarul cu satul Pesac, în dreapta drumului Variaș—Bulgăruș, se află o movilă de pămînt.

VATIN (R.S.F.J.).

La est de așezarea de epoca bronzului, strînsă între calea ferată și malul văii Moravița, se află o movilă de pămînt numită, de localnici, „Kraljica“, care a fost deranjată de lucrările agricole, din zona ei, recuperîndu-se o spirală din sîrmă de aur. (Milleker, 1886, 8; idem, 1906, 143, 150; Jovanović, 1974, 13; Girić, 1982; Idem, 1985; Prikić, 1973, 33; Bukvić, 1985, 84).

VALIȘOARA (com. Buceșnița, jud. Caraș-Severin).

La cca 200—250 m sud-est de punctul unde pîrîul „Groapa Copaciului“ părăsește terasa a II-a a Timișului, este semnalată o movilă de pămînt cu diametrul de 15 m, înaltă de 1,5 m, socotită tumul hallstattian, (Petrovsky, Munteanu, 1979, 435, X, 2).

VALIUG (jud. Caraș-Severin).

În hotar, pe coasta Semenicului, se află locul numit, „Morminz“, sau „Mormințiu“, (Pesty, 1883, II/1, 161; Milleker, 1924, 5).

VERMEȘ (jud. Caraș-Severin).

În hotar, este semnalat microtoponimul „Gomila“, (DTBt.).

VINGA (jud. Arad).

În hotar, se semnalează microtoponimul „Moghile“, (CHEST. Tm. Tor. C. IV, f. 694—697).

VISAG (com. Victor Vlad Delamarina, jud. Timiș).

La sud-est de sat, sînt semnalate trei movile de pămînt numite „Gomile“. De dimensiuni impresionante — înalte de 8—10 m, cu diametre de 60—80 m, ar putea fi și martori de eroziune, (Chest. MBt.; DTBt.).

VIZEJDIA (com. Lovrin, jud. Timiș) (fig. 47).

1. Movilă de pămînt, amplasată la 3,3 km vest de sat, pe malul drept al pîrîului Giurcoșin.

2—3. Două movile de pămînt, amplasate la sud-vest de sat, de o parte și de alta a drumului Sînnicolau Mare—Comloșu Mare.

4. La 1,5 km sud-est de sat, în hotar cu Gottlobul, în dreapta căii ferate Lovrin—Nerău, a fost cartată o movilă de pămînt.

„Tumulii funerari“ de pe terenul C.A.P. al satului Vizejdia au fost declarați rezervație arheologică prin Decizia Consiliului Popular Județean Timiș din mai 1979.

Între 1893—1896 și în 1901, în hotarul satului, Kislegi Nagy Gyula efectuează mai multe sondaje, în movilele existente ca și în unele telluri din zonă. În stadiul actual al cercetărilor, nu am izbutit să plasăm corect,

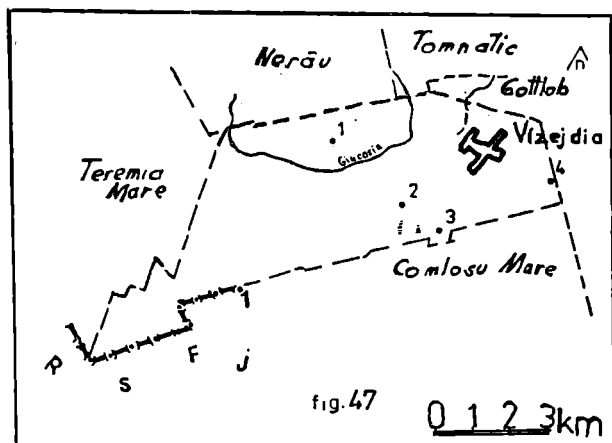

Fig. 47.

pe teren, punctele cercetate de Nagy. În cele ce urmează, rezumăm rezultatele acestor cercetări, efectuate pe cheltuiala sa proprie și cu fonduri adunate de la binevoitori, (Nagy, 1911, b), cum ținea să precizeze Nagy, față de afirmația lui Hampel că fondurile au fost puse la dispoziție de prințesa de San Marco, proprietara moșiei, (Hampel, Arch. Ért., XV, 1895, 436).

T. I. — cercetat în 1893, la nord-vest de sat, în care nu găsește nimic, considerându-l locul unei clădiri moderne.

T. II. — cercetat în același an, la 200 m de precedentul: nu găsește nimic în el.

T. III. cercetat în 1894, la sud-vest de sat. În movila, înaltă de 1,5 m, a dezvelit 20 schelete pe care le-a socotit „din vremea turcilor“. Nu aveau inventar sau sicrie.

T. IV., cercetat în același an. În movilă, dezvelește mai multe schelete fără inventar, socotite, de asemenea, „din vremea turcilor“.

T. V. Sub o movilă înaltă de 1 m, s-a descoperit inventarul unui mormânt „iazig“ cu podoabe de aur, bronz, fier, mărgel de calcedon și o monedă de la Antoninus Pius pe care Nagy îl considera din sec. III e.n., (Nagy, 1911, b).

T. VI, cercetat în 1895, nu departe de precedentul. Săpătura a fost făcută sub supravegherea lui J. Hampel, dezvelindu-se un mormânt de înhumatie în care erau și părți din scheletul unui cal.

În apropierea lui T. VI, Nagy menționează încă o movilă, jefuită, în care nu a găsit nimic.

De asemenea, mai menționează, (Nagy, 1911, b.), un mormânt de înhumatie, fără inventar, pe care-l consideră din epoca angevină.

T. VII — cercetat în 1895 și 1901 — o movilă care conținea schelete, ziduri, cărămizi și foarte puțină ceramică, indicând, mai degrabă, o construcție feudală.

T. VIII — vezi Nerău. În apropierea sa, se afla încă o movilă de pământ pe care Nagy o cercetează în 1896, descoperind o ladă de lemn în

care se aflau două brațe de om (?). În total, în hotar au fost cercetate 10 obiective. Lipsa de precizie a informațiilor și lipsa de calificare a autorului cercetărilor, ne obligă să privim rezultatele cu mari rezerve. (Milleker, 1899, 189; idem, 1906, 292; Nagy, 1911, b, 304; Parducz, 1941—1953, III, 212—214; Lotreanu, 1935, 446. Chest. MBt.; NAMBT; Răileanu, GOG, 1983, 505).

VIZMA (com. Secaș, jud. Timiș).

La hotarul dintre Vizma și Bruznic, pe valea Dominuțului, în dreapta firului de apă, la 6 km nord de Vizma, se află o movilă de pământ cu diametrul de 30 m, înaltă de 4 m, numită de localnici „Gomilă” (VFM).

VLADIMIROVAC (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate movile de pământ, (Milleker, 1897, 91). Se semnalează, de asemenea, microtoponimul, „La morminți” sau „Morminții cei mari” (Penția, 1911, 50, 100).

VÎRCIOROVA (com. Bolvașnița, jud. Caraș-Severin).

Pe „calea” din sat spre Sălașul lui Adam, la nord-est de localitate, în prima vale după trecerea firului de apă, pe stînga, sînt semnalate mai multe movile mari, apropiate între ele.

VLAJKOVAC (R.S.F.J.).

La începutul secolului, Milleker efectuează cercetări arheologice în movila de pământ numită, „Humka Straža”, care avea diametrul de cca 40 m și înălțimea de 3,5 m. În centrul movilei, la adîncimea de 2,2 m, a descoperit o construcție din lemn, patrulateră, cu podeaua gropii acoperită de un material textil sau rogojină, pe care era așezat scheletul în poziție chircită, presărat cu ocră roșu. (Milleker, 1906, 193—195; Bukvić, 1985, 84; Girić, 1982, 101; idem, 1985; Prikić, 1973, 33; Kakucs, 1977, 476).

În hotar, sînt semnalate 28 de movile de pământ care, împreună cu movilele din hotarul satului Uljma, formează un cîmp compact de movile, (Milleker, 1886, 8; idem, 1897, 190).

VOISLOVA (com. Zăvoi, jud. Caraș-Severin).

Lîngă stația de cale ferată, este semnalată o movilă de pământ care ar fi fost cercetată arheologic de către R. Petrovsky, (inf. O. Bozu și D. Teicu).

VOJLOVICA (R.S.F.J.).

La est de Vojlovica, sînt patru movile de pământ, de o parte și de alta a apei. Într-una din ele au fost efectuate cercetări arheologice de salvare de către P. Medović, M. Prikić și B. Jovanović, între 1965—1969. Movila, deranjată de lucrările agricole, avea diametrul de 35 m și înălțimea de 1,5 m. În evul mediu, pe movilă, a fost amplasată o necropolă. În prima vîrstă a fierului, în zona movilei, a fost o așezare. În mantaua movilei s-au descoperit fragmente ceramice aparținînd culturii Criș—Stračevo. În centrul movilei, la adîncimea de 1,52 m, s-a descoperit o groapă dreptunghiulară de 1,75×0,9 m, ce se adîncea cu 0,8 m sub humusul antic. Pe fundul gropii, a fost așternută o rogojină din pipirig împletit pe care, scheletul era așezat pe spate, cu brațul stîng pe abdomen și genunchii

îndoiți în sus, care, ulterior, sub greutatea pământului, s-au lăsat pe dreapta. De-a lungul conturului gropii s-au descoperit trei perechi simetrice de stilpi din lemn rotund care aveau menirea să susțină capacul din lemn de $2 \times 0,8$ m, realizat din bîrne groase, despicate. De-a lungul scheletului podeaua gropii a fost acoperită cu ocră. De o parte și de alta a craniului, s-a descoperit cîte un cercel spiralic, din sîrmă masivă de argint. Scheletul era orientat SW—NE. Jovanović l-a datat în a doua jumătate a mileniului III î.e.n., (Jovanović, 1974, 175—178, fig. 120—121; idem, 1975, 12 sq.; idem, 1983; idem, 1985; Prikić, 1973, 33; Girić, 1982, 101—102; idem, 1985; Bukvić, 1985, 84—85).

VRAČEV GAJ (R.S.F.J.).

La est de sat, pe valea Nerei, în punctul numit, „Kraljica“, este semnalată o movilă de pământ, (Milleker, 1906, 150).

VRANIUȚ (com. Răcășdia, jud. Caraș-Severin).

În punctul din hotar numit „Movila Mică“ s-a descoperit, la suprafață, ceramică feudală, (Iaroslavschi, Lazarovici, 1979, 457).

VRŠAC (R.S.F.J.).

În hotarul localității sînt semnalate movile de pământ lîngă „Zeh'schen Hodaja“, vis à vis de „Pescha'schen“, (una), și alte două la dreapta de șoseaua spre Timișoara, în fața cantonului pentru întreținerea drumului, (Milleker, 1886, 8).

ZĀBALȚ (com. Dorgoș, jud. Arad).

În hotar, se semnalează microtoponimul „Gomila roșie“ care e acoperită de pădure, (DTBt).

ZADĀRENI (com. Fenlac, jud. Arad).

În hotar sînt semnalate mai multe movile, după cum urmează:

1. „Szalassberg“, la 2 km sud-est de sat, pe care, la plantarea viței de vie, s-au găsit numeroase fragmente ceramice, indicînd existența unei așezări.

2. „Hölzleberg“, peste vale, la est de precedentă, pare a fi o ridicătură naturală pe care, de asemenea, s-au descoperit fragmente ceramice, cu prilejul arăturilor.

3. „Zigeunerberg“, amplasată la cîteva sute de metri est de sat, la nord de drumul spre Aradu Nou.

4. „Kreuzberg“, amplasată la 2,5 km sud de sat, plantată cu viță de vie, (Künzig, 1927, 6, 93; Maener, 1937, 49).

ZĀVOI (jud. Caraș-Severin).

În hotar, sînt semnalați tumuli de epocă romană, (inf. M. Moga).

ZRENJANIN (R.S.F.J.).

În hotar, sînt semnalate zece movile de pământ, (Milleker, 1897, 20).

Timișoara, 1970—1988.

Addenda

Cercetări de teren recente completează repertoriul pe care l-am întocmit între data încheierii redactării sale în manuscris (mai 1988) și data apariției sale (1989). Este vorba de următoarele movile de pământ artificiale:

DAROVA (com. Darova, jud. Timiș).

La cca 1 km nord-vest de Darova, în imediata apropiere a drumului județean ce unește Darova de Sinersig, în stînga acestuia, se păstrează urma abia vizibilă a două movile de pământ puternic aplatizate a căror manta, distrusă în bună măsură de lucrările agricole, se distinge de terenul agricol din jur printr-o culoare mai închisă. Cele două movile, aflate la cca 50 m una de cealaltă au diametrul de 10 m și se înalță cu aproximativ 20 cm față de terenul înconjurător al coamei de deal pe care sînt amplasate. (VFM).

DRAGOMIREȘTI (com. Știuca, jud. Timiș).

1—3. La aproximativ 1,2 km vest de sat, pe partea dreaptă a unei văi secundare ce deversează într-o vale aflată în prelungirea unicei străzi a satului, perpendiculară pe panta dealului, sub pădure, se semnalează trei movile de pământ cu aspect artificial, dispuse în triunghi. Diametrul movilelor variază între 15—20 m. Cea mai înaltă dintre ele are aproximativ 6 m, iar celelalte două au înălțimi de 4 și 2,5 m. În apropierea lor s-au descoperit fragmente ceramice atipice, preistorice, probabil din prima vîrstă a fierului. (Inf. Fl. Drașovean).

4—6. La 1 km nord-vest de localitate, în stînga unui fir de apă, sub pădure se află trei movile de pământ cu aspect artificial, dispuse ca și precedentele în triunghi, asemănătoare cu precedentele. (Inf. Fl. Drașovean).

7. La cca 2,5 km sud de sat, pe valea adiacentă cimitirului, la capătul unei văi se află o movilă de pământ cu aspect artificial (Inf. Fl. Drașovean). Alte precizări lipsesc.

Nu este exclus ca movilele de pământ semnalate la Dragomirești — cel puțin primele șase — să fie semne de hotărnicire a domeniului silvic.

OLOȘAG (com. Știuca, jud. Timiș).

3—5. La marginea unei terase din dreapta pîrului Cernobara, în stînga șoselei Oloșag—Lugoj, imediat lîngă ea, la 3,2 km NNV de ieșirea din Oloșag și la 3,5 km ESE de cimitirul satului Victor Vlad Delamarina, sînt amplasate trei movile de pământ cu diametrul de 15—20 m, înalte de 1—1,5 m. În arătură, pămîntul de pe ele are culoarea cafenie, distingîndu-se de solul înconjurător cenușiu-gălbui. (Inf. Fl. Drașovean).

ȘTIUCA (jud. Timiș).

1. La 500 m sud-vest de sat, pe panta văii se află o movilă de pământ cu aspect artificial avînd un diametru de cca 15 m și înălțimea de 3 m. (Inf. Fl. Drașovean).

VISAG (com. Victor Vlad Delamarina, jud. Timiș).

4—6. La aproximativ 1 km nord de drumul ce unește satul cu șoseaua Lugoj—Reșița, după prima curbă spre stînga a drumului de exploatare 23.03, se află trei movile de pământ cu aspect artificial, cu diametrele de aproximativ 4 m, înalte de 0,75 m. (Inf. F. Drașoveanu).

LISTA ABREVIERILOR

AAR	Analele Academiei Române, București
I ACIEBSEE	Actes du premier Congrès International des Études Balcanique et sud-est européennes, I—II, Sofia, 1969.
<i>ActaArchHung</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj.
ACTES II CIT	Actes du II ^e Congrès International de Thracologie, Bucarest, 4—10 septembre, 1976, București, 1980, I—III.
AEALIT	Anuar de etnologie-artă-istorie-lingvistică, I, Timișoara, 1981.
<i>Alug</i>	Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
AMBT.	Arhiva Muzeului Banatului, Timișoara.
AnB.	Analele Banatului, Timișoara.
<i>ArchÉrt.</i>	Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
AV.	Arheoloski Vestnik, Ljubliana.
AVSL	Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu)
Ber.RGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a M., Berlin.
B.S.G.	Buletinul Societății de Geografie, București.
CHEST.Car.C...f...	N. Ilieșiu, Chestionar al comunelor din județul Caraș, Caiet..., filă..., mss., 1940, AMBT.
ChestMBt.	Chestionarul Muzeului Bănățean, mss., 1929, AMBT.
CHEST.Sev.P...D...	N. Ilieșiu, Chestionar al comunelor din județul Severin, Pachet..., Dosar..., mss., 1940, AMBT.
CHEST.Tm.Tor.C.,f.	N. Ilieșiu, Chestionar al comunelor din județul Timiș-Torontal, Caiet..., filă..., mss., AMBT.
COMORI	Comori arheologice în regiunea Portile de Fier. Catalog de expoziție, București, 1978.
<i>Dolg.Sz.</i>	Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem régisétudományi intézetéből, Szeged.
DTBt.	V. Frățilă, V. Goicu, R. Sufletel, <i>Dicționarul toponimic al Banatului</i> , Universitatea din Timișoara, Facultatea de Filologie, Centrul de Științe Sociale, I (A—B), Timișoara, 1984, II(C), III(D—E), IV(F—G), Timișoara, 1986.
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
Fr.K.	Földrajzi Közlemények, Budapesta.
GCBIS	Godišnjak Centra za Balcanološka Ispitivanja, Sarajevo.
GZMS	Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu; Arheologia, Sarajevo.
IMBT	Inventarul Muzeului Banatului, I, 1872—1920.
FA	Folia Archaeologica, Budapesta.
LIGUC	Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj, Cluj.
<i>Materiale</i>	Materiale și Cercetări Arheologice, București.
MCA	Materiale și cercetări arheologice. A... sesiune anuală de rapoarte.
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
<i>Mitt.Arch.Inst.</i>	Mitteilungen des Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapesta.
MZK	Mitteilungen der k.k. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, Wien.
NAMBT	Nomenclatorul de antichități al Muzeului Banatului, mss., AMBT.
NZMS	Naučne Zbornik Matice Srpske, Novi Sad.
PZ	Praehistorische Zeitschrift, Berlin, Mainz.
RADVM	Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad.
RISBC	Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
RPAN	Revista de Preistorie și Antichități Naționale, București.
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, București.
SA	Sovetskaia Arheologija, Moscova.

- SCGGG Studii și cercetări de geologie, geofizică și geografie, București.
- SCIV Studii și cercetări de istorie veche, București.
- SCIVA Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București.
- SIBt. Studii de Istorie a Banatului, Universitatea din Timișoara, Timișoara.
- St.CBSA—Timișoara Studii și cercetări, biologie-științe agricole, Timișoara.
- St.Com.Caransebeș Studii și Comunicări, etnografie-istorie, Caransebeș.
- Symposium Hügelbestattung Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolitischen Periode, Internationales Symposium, Donji Milanovac, 1985, Belgrad, 1987.
- TD Thraco-Dacica, București.
- TRÉT Őrténelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye, Timișoara.
- VAMZ Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu, Zagreb.
- VFM Verificat de Florin Medeleț.
- VIB Verificat de Ion Bugilan.
- WZ Halle Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität, Halle.
- ZNM Zbornik Narodnog Muzeja u Beogradu, Belgrad.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

- A. D. Alexandrescu, 1980 = A. D. Alexandrescu, *La nécropole gète de Zimnicea*, în *Dacia*, N.S., XXIV, 1980, 19—126.
- P. Alexandrescu, 1965 = P. Alexandrescu, *Typés de tombes de la nécropole tumulaire d'Histria*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, 163—184.
- Ardeleanu, Zăvoianu, Medeleț, 1979 = V. Ardeleanu, I. Zăvoianu, *Județul Timiș*, București, 1979. (Paginile 73—79 sînt semnate de F. Medeleț).
- Babeș, 1970 = Mircea Babeș, *Zu den Bestattungsarten im nördlichen Flachgräberfeld von Romula. Ein Beitrag zur Grabtypologie des römischen Daziens*, în *Dacia*, N.S., XIV, 1970, 167—206.
- Babeș, 1971 = Mircea Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, 19—45.
- Banner, 1927, a = I. Banner, *Die in Ungarn gefundenen Höckergräber*, în *Dolg. Sz.*, III, 1927, 1—2, 59—122.
- Banner, 1927, b = I. Banner, *Ásatás a Bánkút-Rozsa major melletti hálomban*, în *Dolg. Sz.*, III, 1927, 219—221.
- Benać, 1975 = Alojz Benać, *La Méditerranée et les Balcons du nord-ouest à l'époque préhistorique (énéolithique et l'âge du bronze)*, în *GCBIS*, 12, 1975, 37—48.
- Benać, 1984 = Alojz Benac, *Kult mrtvih na ilirskom području u prastorijskom dobu*, în *Duhovna Kultura Ilira*, Sarajevo, 1984.
- Benkovsky-Pivovarova, 1985 = Z. Benkovski-Pivovarova, *Zur Hügelbestattung der Frühbronzezeit im mittleren Donaauraum*, în *Symposium Hügelbestattung*, 167—171.
- Berciu, 1951 = D. Berciu și colab., *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, 2, 1951, 1, 239.
- Berciu, 1952 = D. Berciu și colab., *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, 3, 1952, 163—166.
- Berciu, Comșa, 1956 = D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu*, în *Materiale*, II, 1956, 231—489.
- Berciu, 1960 = D. Berciu, în *Istoria României*, I, București, 1960.
- Berciu, 1961 = D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961.
- Berciu, 1966 = D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.

- Berciu, 1974 = D. Berciu, *Contribution à l'étude de l'art Thraco-Gète*, București, 1974.
- B'erciu, 1976 = D. Berciu, *Quelques problèmes de l'âge du bronze Thrace dans l'espace carpato-danubien*, în *ACTES II CIT*, I, 57—61.
- Bichir, 1958 = Gh. I. Bichir, *Un mormint cu ocru de la Cîrna*, în *SCIV*, 9, 1958, 1, 101—112.
- Bichir, 1976 = Gh. Bichir, *Pătrunderea sarmaților la Dunărea de mijloc și de jos și relațiile lor cu geto-dacii*, în *Muzeul Național*, III, București, 1976.
- Birou, 1941 = V. Birou, în *RISBC*, VIII, 1941, ian.-apr.
- Böhm, 1867 = L. Böhm, în *MZK*, XII, 1867.
- Bökönyi, 1985 = S. Bökönyi, *Kupferzeitliche Hauspferde des Karpatenbekkens*, în *Symposium Hügelbestattung*, 173—177.
- Bóna, 1963—1964 = I. Bóna, *The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary*, în *Alba Regia*, IV—V, (1963—1964), Székesfehérvár, 1965, în spec. 58—61.
- Borovszky, 1911 = S. Borovszky, *Torontál Vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest, 1911.
- Borovszky, Temes, = S. Borovszky, *Temes Vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest, f.a.
- Borza, 1943 = Al. Borza, *Notițe arheologice din Banat*, în *RISBC*, XI, 1943, sept.-oct., 521—522.
- Botiș 1941 = E. Botiș, în *RISBC*, VIII, 1941, ian.-apr.
- Brudiu, 1987 = M. Brudiu, *Date noi privind începutul epocii bronzului în sud-estul Moldovei*, în *TD*, VIII, 1987, 1—2, 10—15.
- Buchwaldek, 1985 = M. Buchwaldek, *Zur Analyse der Gräberfelder in der mitteleuropäischen Schnurkeramik*, în *Symposium Hügelbestattung*, 155—165.
- Bukvić, 1978 = L. Bukvić, *Results of the Research of the Mound Near Jabuka — A Contribution to the Study of the Cultures of Graves Under Tumuli*, în *Alug*, 19, 1978.
- Bukvić, 1985 = *Die ältesten Hügelbestattungen im südlichen Banat*, în *Symposium Hügelbestattung*, 83—85.
- Childe, 1925 = V. G. Childe, *The Dawn of European Civilisation*, Londra, 1925, 138.
- Childe, 1926 = V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, 206 sqq.
- Childe, 1942 = V. G. Childe, *Prehistory in the USSR*, II, *The Copper age in South Russia*, în *Man*, XLII, 1942, nr. 1—97, p. 130—sqq.
- Ciugudean, 1977 = H. Ciugudean, *Noi contribuții la cercetarea necropolelor tumulare din Munții Trascăului și ai Bedeleului*, în *ActaMN*, XIV, 1977, 43—56.
- Ciugudean, 1986 = H. Ciugudean, *Grupul tumular Bedeleu și câteva considerații privind epoca timpurie a bronzului în vestul Transilvaniei*, în *Apulum*, 23, Alba Iulia, 1986, 67—82.
- Ciurea, 1931 = V. Ciurea, *Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi)*, în *Natura*, 10, București, 1931, p. 16—22.
- Cizmaș, Cirić, 1985 = Bojidar Cizmaș, Višeslava Cirić, *Feni*, în *Iz Sela u Selo*, București, Kriterion, 1985, Pl. I.
- Comșa, 1972 = E. Comșa, *Quelques problèmes concernant le néolithique final et la période de transition à l'âge du bronze dans les régions nord et ouest pontiques*, în *Balkanica*, III, 1972.
- Comșa, 1976 = E. Comșa, *Contribution à la connaissance du processus d'indoeuropéanisation des régions carpato-danubiennes*, în *ACTES, II CIT*, I, 29—33.
- Comșa, 1978 = E. Comșa, *Unele probleme privind populațiile de stepă din nord-vestul Mării Negre din perioada eneolitică până la începutul epocii bronzului*, *SCIVA*, 29, 1978, 3, 353—364.

- Comșa, 1982 = E. Comșa, *Morminte cu ocre descoperite la Corlăteni*, în *TD*, III, 1982, 84—93.
- Comșa, 1983 = E. Comșa, *Curentelee sudice în neoliticul României*, în *Revista de istorie*, T. 6, nr. 5, București, 1983, 478—496.
- Comșa, 1985 = E. Comșa, *Les tombes tumulaires à ocre du nord de la Moldavie*, în *Symposium Hügelbestattung*, 121—126.
- Comșa, 1987 = E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României — Considerații*, București, 1987, în spec. 151—152.
- Cornean, 1940 = Nicolae Cornean, *Monografia eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940.
- Coteț, Băcăoanu, 1965 = P. Coteț, I. Băcăoanu, *Regiunea Banat. Caracterizare geografică*, în *Natura*, ser. geogr.-ist., XVII, București, 1965, 2, 18—35.
- Coteț, Stănescu-Grumăzescu, 1967 = P. Coteț, C. Stănescu-Grumăzescu, *Harta morfologică a cîmpiei Tisei*, în *SCGGG*, XIV, București, 1967, 151—160.
- Cotoșman, 1936 = Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului. Cartea VI. Comuna și bisericile din Pesac (Monografie istorică)*, Timișoara, 1936.
- Čović, 1970 = B. Čović, *Ornamentisana keramika ranog bronzanog doba u tumulima zapadne Srbije i istočne Bosne*, în *Clanci i grada za kulturnu istoriju Istočne Bosne*, Tuzla, 1970, 17 sqq.
- Crăciunescu, 1929 = E. Crăciunescu, *Răspuns la chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean, I, Comuna Satchinez, jud. Timiș-Torontal*, în *AnB*, II, 3, iul.-dec., 1929, 93—94.
- Crișan, 1979 = I. H. Crișan, *Fortificația feudală de la Căpîlnaș (jud. Arad)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1979, 197—199.
- Crișan, Medeleț, 1979 = I. H. Crișan, Florin Medeleț, *Raport preliminar asupra săpăturilor din 1978 la cetatea dacică de la Cugir (jud. Alba)*, în *MCA*, XIII, Oradea, 1979, 105—107.
- Csalog, 1954 = J. Csalog, *A Balmazújvárosi Kárhóztott halom feltárása*, în *FA*, 6, 1954, 37—44.
- Csoma, 1887 = J. Csoma, *A monaji halomról*, în *Arch. Ért.*, 7, 1887, 60—65.
- Daicoviciu, Miloia, 1930 = C. Daicoviciu, I. Miloia, *Cercetări arheologice în Banatul de sud*, în *AnB*, III, oct.-dec., 1930.
- Densușianu, 1913 (1986) = N. Densușianu, *Dacia Preistorică*, București, 1913 (retipărire, 1986).
- Dergaciov, 1984 = V. A. Dergaciov, *Kurgani u s. Gura Bicului*, în *Kurgani v zonah novostroek Moldavii*, Chișinău, 1984.
- Dinu, 1957 = Marin Dinu, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, 1957, în spec., 172.
- Dinu, 1959 = Marin Dinu, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, în *Materiale*, VI, 1959, 204—206.
- Dinu, 1976 = Marin Dinu, *Le complexe Horodiștea-Foltești et la problème de l'indo-européanisation de l'espace carpato-danubien*, în *ACTES II CIT*, I, 35—48.
- Dodd-Oprîtescu, 1978 = Ann Dodd-Oprîtescu, *Les éléments steppiques dans l'énéolithique de Transylvanie*, în *Dacta*, N.S., 22, 1978, 87—97.
- Dodd-Oprîtescu, 1980 = Ann Dodd-Oprîtescu, *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, 547—557.
- Dodd-Oprîtescu, Mitrea, 1983 = Ann Dodd-Oprîtescu, I. Mitrea, *Le sceptre de pierre de Mogoșești-Siret dép. d'Iasi, Roumanie. Problèmes d'origine et de datation*, în *TD*, IV, 1—2, 1983, 5—11.
- Dörner, 1971 = E. Dörner, *Dacii și sarmații din sec. II—III e.n. în vestul României*, în *Apulum*, 9, Alba Iulia, 1971, 681—692.
- Dragomir, 1959 = I. T. Dragomir, *Necropola tumulară de la Brăilița*, în *Materiale*, V, 1959, 671—694.
- Drechsler-Bižić, 1975 = R. Drechsler-Bižić, *Istraživanje tumula rannog bronzanog doba u Ličkom Oslku*, în *VAMZ*, ser. 3, IX, 1—22.
- Dudaș, 1903 = Gy. Dudás, *Bácskai halmok és földvárak*, în *Arch. Ért.*, 23, 1903, 375—378.

- Duma, Ecsedy, 1973 = Gy. Duma, I. Ecsedy, *Die „Ockerlumpen“ der Grubengrab-kultur-Jamnaja-kultur in Mitt. Arch. Inst. — Budapesta, 4, 1, 1973 (1975).*
- Dumitrescu, 1944, a = Vl. Dumitrescu, *Dare de seamă asupra cercetărilor și săpăturilor din 1942 în Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități pe anii 1942 și 1943, București, 1944, p. 42.*
- Dumitrescu, 1944, b = Vl. Dumitrescu, *Dare de seamă asupra cercetărilor și săpăturilor din 1943, în op. cit., 85—86.*
- Vl. Dumitrescu, 1960 = Vl. Dumitrescu, *La plus ancienne tombe à incinération trouvée en R.P.R., in Dacia, N.S., IV, 1960, 69—88.*
- Vl. Dumitrescu, 1963 = Vl. Dumitrescu, *The Date of earliest western expansion of the Kurgan Tribes, in Dacia, N.S. VII, 1963, 495—500.*
- Vl. Dumitrescu, 1968 = Vl. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi, (dep. de Dolj, Oltenie), in Dacia, N.S., XII, 1968, 177—260.*
- Ecsedy, 1971 = I. Ecsedy, *Eine neue Hügelbestattung der Grubengrabkultur (Kupferzeit—Frühbronzezeit) in Dévabánya in Mitt. Arch. Inst., 2, Budapesta, 1971, 41 sqq.*
- Ecsedy, 1971—1972 = I. Ecsedy, *A New Date on the Stappen Connections of the Copper Age in Hungary, in MFME, 1971—1972 (1974).*
- Ecsedy, 1972 = I. Ecsedy, *Újabb adatok a tiszántúli rétkor történetéhez, in A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 2, 1972, 3—38.*
- Ecsedy, 1975 = J. Ecsedy, *Die Grubengrab Kurgane und Elemente von Steppen-ursprung in der ungarischen Frühbronzezeit, in ActaArchHung, 27, 1975, 277—284.*
- Ecsedy, Virágh, 1975 = J. Ecsedy, D. Virágh, *Vorbericht über eine Untersuchung nach der Verbreitung der Kurgane in Ostungarn, in Mitt. Arch. Inst., 4, Budapesta, 1975, 31 sqq.*
- Ecsedy, 1979 = J. Ecsedy *The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary, Budapesta, 1979.*
- Ecsedy, 1983 = J. Ecsedy, *Steppeneinflüsse und kulturelle Veränderungen in der Kupferzeit, in GCBIS, 21, 1983, 135, sqq.*
- Ehrler, 1774 (1982) = J. J. Ehrler, *Banatul de la origini pînă acum — 1774, Timișoara, 1982.*
- Ferenczi, 1968 = St. Ferenczi, in *SCIV, 19, 1968, 4, 681.*
- Firu, Rîșcuția, D. Nicolaescu-Plopșor, 1956 = P. Firu, C. Rîșcuția, D. Nicolăescu-Plopșor, *Date antropologice asupra resturilor osoase și dentare dintr-o movilă de la Plenița (reg. Craiova), in Probleme de antropologie, II, București, 1956, 99—128.*
- M. Florescu, 1965 = M. Florescu, *Unele observații asupra bronzului timpuriu în Moldova, in SCIV, XV, 4, 1965, 649—661.*
- Galbenu, 1972 = D. Galbenu, *Cîteva probleme ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în Oltenia, in SCIV, 23, 1972, 2, 263—270.*
- D. Garašanin, 1985 = D. Garašanin, *Die Herkunft der westserbischen Hügelgräber, in Symposium Hügelbestattung, 51—55.*
- M., D. Garašanin, 1951 = M., D. Garašanin, *Arheološka nalazišta u Srbiji, Belgrad, 1951.*
- M. Garašanin, 1954 = M. Garašanin, *Ostava iz Kladova i problem stepskih uticaja u kasnom neolitu donjeg Podunavlja, in AV, I, 1954, 225 sqq.*
- M. Garašanin, 1958 = Milutin Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, in 39 Ber. RGK, 1958, 1—130.*
- M. Garašanin, 1960—1961 = M. Garašanin, *Pontski i stepski uticaji u Donjem Podunavlju i na Balkanu na prelazu iz neolita u metalno doba, in GZMS, 15—16, 1960—1961, 5, sqq.*
- M. Garašanin, 1961 = M. Garašanin, *Der Übergang vom Neolithikum früher Bronzezeit auf dem Balkan und der unteren Donau, in L'Europe à la fin de l'Âge de la pierre, Praga, 1961, 15—43.*

- M. D. Garašanin, 1967 = M. Garašanin, *Die Bestattungen des Vučedoler Burg-
hügels*, in *Arch. Jug*, 8, 1967, 273, sqq.
- M., D., Garašanin, 1962 = M., D. Garašanin, *Iskopovanja u kompleksu Belatić
Bela Crkva, 1961 godine*, in *ZNM*, 5, 5—30.
- Garašanin, Nestor, 1969 = M. Garašanin, I. Nestor, *Les peuples de l'Europe
du sud-est à l'époque préromaine*, in *I ACIEBSEE*,
II, 19—30.
- Garašanin, 1971 = M. Garašanin, *Nomades des steppes et autochtones
dans le Sud-Est européen à l'époque de transition
du néolithique à l'âge du bronze*, in *Studia Bal-
canica*, I, Sofia, 1971, 9, sqq. (extras).
- Garašanin, 1973 = M. Garašanin, *Praistorija na tlu S. R. Srbije*, Bel-
grad, 1973, I—II.
- Garašanin, 1974 = M. Garašanin, *Ethnographic problems of the Bronze
Age in the central Balkan peninsula and neigh-
boring region*, in *Bronze Age migrations in the
Aegean, Archaeological and linguistic problems in
Greek prehistory. Proceedings of the First Interna-
tional Colloquium on Aegean Prehistory*, Sheffield,
Londra, 1974, 115—128 (extras).
- Garašanin, 1978 = M. Garašanin, *Zur Kenntniss einer früher Welle der
Steppen — bewegungen auf dem Balkan*, in *Studia
Praehistorica*, 1—2, Sofia, 1978.
- Garašanin, 1985 = M. Garašanin, *Kulturhistorische und ethnische Pro-
bleme des Äneolithikums an der unteren Donau*, in
Symposium Hügelbestattung, 31—36.
- Gazdapusztay, 1964—1965 = Gy. Gazdapusztay, *Zur Frage der Verbreitung der
sogenannten Ockergräberkultur in Ungarn*, in *MFME*,
1964—1965, 2 (1966), 31—32.
- Gazdapusztay, 1965 = Gy. Gazdapusztay, *Prilozi Pitanju hronologije i isto-
rije groba pod humkam u Krsturu*, in *RADVM*,
14, 1965, 44, sqq.
- Gazdapusztay, 1966—1967 = Gy. Gazdapusztay, *Chronologische Fragen in der
ältfölder Gruppe der Kurgan-kultur*, in *MFME*,
1966—1967, 2 (1968), 91—100.
- Gimbutas, 1956 = M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe*,
Oxford, 1956.
- Gimbutas, 1965 = M. Gimbutas, *The Chronology of the Kurgan Culture*,
in *Chronologie in Old World Archaeology*, Chicago,
1965, 477—493.
- Gimbutas, 1970 = M. Gimbutas, *Proto-Indo-European Culture: The
Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third
Millenia B.C.*, in *Indo-European and Indo-Europeans*,
Philadelphia, 1971, 115—197.
- Girić, 1971 = M. Girić, *Mokrín, nekropola rannog bronzanog doba*,
II, Belgrad, 1971.
- Girić, 1974 = M. Girić, *Mokrín-Aradjanska humka. In Voivodina
u bakarnom i ranom bronzanom dobu. Katalog*,
Novi Sad, 1974, 21.
- Girić, 1982 = M. Girić, *Über die Erforschung der Grabhügel in
der Wojwodina*, in *Atti del X Simposio Interna-
zionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell' Età
del Bronzo in Europa*, Verona, 1982, 99—105 (extras).
- Girić, 1985 = *Die Erforschung der äneolitischen Hügelgräber im
nördlichen Banat*, in *Symposium Hügelbestattung*,
71—76.
- Glück, 1980 = F. Glück, *Contributii privind istoria părilor ară-
dene în secolele IX—X*, in *SPIA*, 82—100.
- Govedarica, 1985 = Bl. Govedarica, *Einige Fragen der Chronologie und
Hercunft der ältesten Tumuli mit Steinkisten-grä-
bern im ostadriatischen Gebiet*, in *Symposium
Hügelbestattung*, 57—70.

- Gudea, Motu, 1983 = N. Gudea, I. Moțu, *Observații în legătură cu istoria Banatului în epoca romană*, în *Banatica*, VII, Reșița, 1983, 151—202, în special, 156—158, n. 32—41, 43.
- Gumă, Dragomir, 1981 = M. Gumă, I. Dragomir, *Cîteva descoperiri din prima și a doua epocă a fierului în „Clisura Do-nării în Banatica*, VI, Reșița, 1981.
- Gumă, 1983 = M. Gumă, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, în *Banatica*, VII, Reșița, 1983.
- Hammond, 1972 = N. G. L. Hammond, *A History of Macedonia*, I, Oxford, 1972.
- Hampel, 1881 = J. Hampel, *Jelentések az Országos Régészeti és Embertani Társulat, ülés 1*, în *Archéol.*, I (1881), III—XV.
- Hampel, 1886, 1892, 1896 = J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapest, I (1886), II (1892), III (1896).
- Hampel, 1905 = J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I—III, Braunschweig, 1905.
- Hartuche, Dragomir, 1957 = N. Hartuche, I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, în *Materiale*, II, 1957, 129—147.
- Hartuche, 1959 = N. Hartuche, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, în *Materiale*, V, 1959, 221—230.
- Hartuche, Anastasiu, 1968 = N. Hartuche, Fl. Anastasiu, *Brăilița. Așezări și cimitire omenești datînd din epoca neolitică pînă în pragul orînduirii feudale*, Brăila, 1968.
- Hartuche, 1971 = N. Hartuche, *Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei*, în *Pontica*, 4, Constanța, 1971.
- Hartuche, 1973 = N. Hartuche, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în județul Brăila*, în *SCIV*, 24, 1973, 1, 15—25.
- Häusler, 1963 = A. Häusler, *Ockergrabkultur und Schnurkeramik*, în *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, 47, Halle / Saale, 1963, 157—162.
- Häusler, 1964 = A. Häusler, *Die Gräber der ältesten Ackerbauer in der Ukraine*, în *WZ Halle*, 10, 1964, 757 sqq.
- Häusler, 1974 = A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Ural und Dnepr*, Berlin, 1974.
- Häusler, 1976 = A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, I, Berlin, 1976.
- Häusler, 1982 = A. Häusler, *Zum Problem der vordringens früher Steppen Elemente im Neolithikum Mittel- und Südosteuropa*, în *Thracia Praehistorica*, Sofia, 1982, 99—114.
- Hölste, 1951 = Friedrich Hölste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg/Lahn, 1951.
- Hunyar, 1902 = Johann Hunyar, *Monographie der Orts-Gemeinde Nagy-Teremia (Mariensfeld)*, Gross Kikinda, 1902.
- Iaroslavschi, Lazarovici, 1979 = E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *Vestigii arheologice din bazinul Carașului*, în *ActaMN*, XVI, Cluj, 1979.
- Iordan, Giștescu, Oancea, 1974 = I. Iordan, P. Giștescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.
- Jovanović, 1974 = B. Jovanović, în *Praistorija Vojvodina*, Novi Sad, 1970, 175—178.
- Jovanović, 1975 = B. Jovanović, *Tumuli stepske kulture grobova-jama u Podunavlju*, în *Starinar*, 26, Belgrad, 1975, 12 sqq.
- Jovanović, 1979 = B. Jovanović, *Stepska kultura u eneolitskom periodu Jugoslavije*, în *Praistoria jugoslovenskih zemalja*, III, Sarajevo, 1979, 381 sqq; 397, sq.
- Jovanović, 1983 = B. Jovanović, *Some elements of the Steppe culture in Yugoslavia*, în *Journal of Indo-European Studies*, 11, 1983, 1—2.
- Jovanović, 1985 = B. Jovanović, *Ensevelissement sous des tumulus et métallurgie du cuivre de l'énéolithique ancien des Balkans du nord*, în *Symposium Hügelbestattung*, 9—12.

- Kacsó, 1971 = C. Kacsó, *Unele considerațiuni cu privire la geneza ceramicii din necropola tumulară de la Lăpuș*, în *Marmația*, II, Baia Mare, 1971, 36—54.
- Kacsó, 1972 = C. Kacsó, *Unele date cu privire la cercetările recente din necropola tumulară de la Lăpuș*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, 185—189.
- Kacsó, 1975 = C. Kacsó, *Contributions à la connaissance de la Culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș*, în *Dacia*, N.S., 19, 1975, 45—68.
- Kákucs, 1977 = L. Kákucs, *Uncle informații de arhivă privind cercetările arheologice în Banat între 1872—1918*, în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, 471—478.
- Kalicz, 1968 = N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordostungarn*, *Archaeologia Hungarica*, 45, Budapest, 1968, 31, 49—58.
- Kehrer, 1911 = J. Kehrer, *Kurze Geschichte der Gemeinde Szépfalu*, Arad, 1911.
- Klein, 1961 = L. Klein, *O tak nazivaemih Jamnih pogrebeniah katakombnovo tipa*, în *SA*, 1961, 2, 49 sq.
- Kőszegi, 1962 = Fr. Kőszegi, *Adatok a Magyarországi okkersirok eredetének kérdéséhez*, în *ArchÉrt*, 89, 1962, 2, 15 sqq.
- Kovács, 1985 = St. B. Kovács, *Hügelgräberfelder der Badener Kultur im Slanatal (Vorläufige Bemerkungen zum Bestattungsritus und Chronologie)*, în *Symposium Hügelbestattung*, 99—105.
- Kozma, 1910 = B. Kozma, *A kunhalmok földrajzi elhelyezkedése az Alföldön*, *Fr. K.*, 38, 1910, 437—443.
- Krischan, 1963 = A. Krischan, *Banater Karten im Kriegsarchiv Wien (1686—1900)*, în *Südostdeutsches Archiv*, VI, München, 1963, 115—166.
- Könzig, 1937 = J. Könzig, *Saderlach 1737—1937*, Karlsruhe, 1937.
- Kutzian, 1944 = I. Bognar Kutzian, *A Körös Kultúra*, Budapest, 1944.
- Kutzian, 1972 = I. Bognar Kutzian, *The Early Copper Age. Tisza Polgár Culture*, Budapest, 1972.
- Lazarovici, 1969 = Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, în *ActaMN*, VI, 1969, 3—26.
- Lazarovici, 1977 = Gh. Lazarovici, *Gornea, preistorie*, Reșița, 1977.
- Lazarovici, 1979 = Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, *Bibliotheca Musei Napocensis*, IV, Cluj-Napoca, 1979.
- Lazarovici, Săcărin, 1979 = Gh. Lazarovici, C. Săcărin, *Epoca bronzului în „Clisura Dunării”*, în *Banatica*, V, Reșița, 1979, în spec. 72—74.
- Lotreanu, 1935 = I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, I, Timișoara, 1935.
- Machnik, 1977 = J. Machnik, *Bemerkungen über die Entwicklung am Ende des Äneolithikums und am Anfang der Bronzezeit im Flüssgebiet des Dnestr*, în *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten*, *Symposium*, Budapest, — Velem, 1977, Budapest, 1981, 99 sqq.
- Machnik, 1985 = J. Machnik, *Hügelgräber der Schnur keramikkultur in der nordkarpatischen Zone*, în *Symposium Hügelbestattung*, 131—154.
- Macrea, 1958 = M. Macrea, *Slavianskii moghilnik v Someșeni*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, 351—370.
- Macrea, 1959 = M. Macrea, *Șantierul arheologic Cașolț — Boița*, în *Materiale*, VI, 1959, 407—447.
- Maener, 1937 = E. Maener, *Chemetsch in! Bilder aus Vergangenheit und Gegenwart des Alemannensdorfes Saderlach im rumänischen Banat, 1737—1937*; Weinheim, 1937.

- Manciulea, 1923 = Șt. Manciulea, *Contribuții la studiul șesului Tisei*, în B.S.G., XIII, București, 1923.
- Márki, 1982 = S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi Város története*, I—II, Arad, 1892.
- Marković, 1966 = M. Marković, *Geografsko istorijski imenik naselja Vojvodine za period 1853 godine do danas*, Novi Sad, 1966.
- Marsigli, 1744 = F. Marsigli, *Description du Danube*, II, Haga, 1744, în spec. 88.
- Marton, 1912 = L. Marton în PZ, 4, 1912, 179.
- Medeleț, 1970 = F. Medeleț, *Asupra unor probleme ale prezenței sarmatice în Banat*, în Tibiscus, I, Timișoara, 1970, 59—63.
- Medeleț, 1971 = F. Medeleț, *Considerații privind regimul hidrologic și geografia preistorică a Banatului. Referat pentru teza de doctorat*, mss., 1971, Cluj.
- Medeleț, Bugilan = F. Medeleț, I. Bugilan, *Cîteva puncte arheologice din județul Timiș*, în Tibiscus, III, Timișoara, 1974, 81—92.
- Medeleț, 1975 = F. Medeleț, *Situla de la Remetea Mare (jud. Timiș)*, în Banatica, III, 1975, 49—59.
- Medeleț, 1988 = F. Medeleț, *Movilele de pământ din Banat, Comunicare la Zilele Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 27—28 mai, 1988.
- Medović, 1985 = P. Medović, *Resultate der Untersuchungen auf Drei Grabhügeln in der Gemarkung des Dorfes Perles im mittleren Banat*, în Symposium Hügelbestattung, 77—82.
- Milleker, 1886 = F. Milleker, *Geschichte der Kön. Freistadt Werschetz*, I—II, Budapesta, 1886.
- Milleker, 1897, 1899, 1906 = B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara, I (1897), II (1899), III (1906).
- Milleker, 1901 = B. Milleker, *Régészeti ásatások Ulman*, în TRÉT, XVII, 3—4, 1901, 19—22.
- Milleker, 1924 = F. Milleker, *Geschichte der Gemeinde Mariolana (Zichydorf, Zichyfalva)*, 1787—1924, Vrsac, 1924.
- Milleker, 1938 = F. Milleker, *Vorgeschichte des Banat (Neolithikum)*, în Starinar, III, 13, Belgrad, 1938, 102—166.
- Milleker, 1939 = F. Milleker, *Vorgeschichte des Banat (Eneolithikum)*, în Starinar, III, 14, Belgrad, 1939, 129—140.
- Milleker, 1940 = F. Milleker, *Vorgeschichte des Banat*, III, în Starinar, III, 15, 1940, 3—42.
- Miloia, 1929 = I. Miloia, *Din activitatea Muzeului Bănățean, dare de seamă pe 1929*, în AnB, II, 3, iul.—dec., 1929, 58.
- Moga, Gudea, 1975 = M. Moga, N. Gudea, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, în Tibiscus, IV, Timișoara, 1975.
- T. Morariu, 1947 = T. Morariu, *Granița de vest a României din punct de vedere fizic și biogeografic*, în LIGUC, VIII, 1947.
- V. V. Morariu și colab., 1987 = V. V. Morariu, C. Bratu, L. Bocu, C. Răileanu, O. Gog, P. I. Frangopol, *Prospectarea magnetică a tumulului gigant de la Teremia Mare, comunicare la Seminarul interdisciplinar de arheometrie*, 6 nov. 1987, Cluj-Napoca.
- Morintz, Ionescu, 1968 = S. Morintz, B. Ionescu, *Cercetări arheologice în împrejurimile orașului Oltenița*, în SCIV, 19, 1968, 1, 95—128.
- Morintz, Roman, 1968, a = S. Morintz, P. I. Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, în Dacia, N.S., 12, 1968, 45—128.

- Morintz, Roman, 1968, b = S. Morintz, P. I. Roman, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, în SCIV, 19, 1968, 4, 553—574.
- Morintz, Roman, 1969 = S. Morintz, P. I. Roman, *Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien*, în Dacia, N.S., 13, 1969, 61—71.
- Morintz, Roman, 1970 = S. Morintz, P. I. Roman, *Cu privire la cronologia perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în România*, în SCIV, 24, 1970, 4, 557—570.
- Morintz, 1976 = S. Morintz, *Über die Abstammung der Thraker*, în ACTES II CIT, I, 49—56.
- Moroz, 1983 = M. Moroz, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Timiș, din paleolitic până în evul mediu*, în Banatica, VII, Reșița, 1983, 469—482.
- Moscalu, 1976 = E. Moscalu, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, 594.
- Moscalu, 1977 = E. Moscalu, *Sur les rites funéraires des géto-daces de la plaine du Danube*, în Dacia, N.S., 21, 1977, 329—340.
- Moțiu, 1929 = I. Moțiu, *Răspunsul comunei Chesinț, plasa Lipovei, jud. Timiș-Torontal, la chestionarul Muzeului Bănănean*, în AnB, II, 1929, ian.—iun. 120—121.
- Nadlački, 1951 = L. Nadlački, *Slatinska humka iz medju Djale u Srp. Krstura u severnom Banatu*, în NZMS, I, 1951, 272—274.
- Nagy, 1893 = Géza Nagy, *Régi kúnok temetkezése*, în Arch.Ert., 13, Budapesta, 2, 1893.
- Nagy, 1904 = Kislegy Nagy Gyula, în Arch.Ert., 24, 1904, 417—421.
- Nagy, 1907 = Kislegy Nagy Gyula, în Arch.Ert., 27, 1907, 266—279.
- Nagy, 1909 = Kislegy Nagy Gyula, în Arch.Ert., 29, 1909, 146—154.
- Nagy, 1911, a = Kislegy Nagy Gyula, în Arch.Ert., 31, 1911, 147—164.
- Nagy, 1911, b = Kislegy Nagy Gyula, în BOROVSZKY, 1911, 304 sq.
- Necrasov, 1957 = O. Necrasov, *Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Brăilița*, în SCIV, VIII, 1957, 1—4, 75—88.
- Necrasov, Cristescu, 1957 = O. Necrasov, M. Cristescu, *Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Holboca — Iași*, în Probleme de antropologie, III, București, 1957, 133—145.
- Nestor, 1933 = I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22BerRGK, 1—181, în spec. 67—73.
- Nestor, 1950 = I. Nestor, și colab., *Activitatea șantierului de săpături arheologice Iași — Botoșani — Dorohoi*, în SCIV, I, 1950, 1, 17—37, în spec. 28, 32.
- Nestor, 1951 = I. Nestor și colab., *Săpăturile de pe șantierul arheologic Valea Jijiei (Iași — Botoșani — Dorohoi)* în SCIV, II, 1951, 1, 60—64.
- Nestor, 1960 = I. Nestor, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 679 sq.
- Nestor, Zaharia, 1968 = I. Nestor, E. Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et Gumelnița*, în Dacia, N.S., 12, 1968, 17—43.
- Nica, 1974 = M. Nica, *Complexul de tumuli hallstattieni de la Ieșelnița, (jud. Mehedinți)*, în Historica, III, Craiova, 1974, 7—42.
- C. S. Nicolăescu-Plopșor, 1932, a = C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Un mormint scitic la Suhardu-Dolj*, în *Memoriile Institutului de arheologie olteană*, VIII, Craiova, 1932, 7.
- C. S. Nicolăescu-Plopșor, 1932, b = C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Măgura Mare din Pădurea Poenii, Plenita-Dolj*, în *Oltenia*, cartea I, partea II, fasc. V—VIII, Craiova, 1932, 84.

- C. S. Nicolaescu-Plopșor, 1932, c
 Nicolaescu-Plopșor, Dumitrescu, 1951
 Novotná, 1985
 Odobescu, 1871
 Odobescu, 1878
 Oprinescu, 1987
 Orosz, 1894
 Orosz, 1896
 Orosz, 1897
 Panaiotov, Dergaciov, 1984
 Párducz, 1941—1953
 Patay, 1985
 Pădureanu, 1985
 Păunescu, Sadulschi, Chirica, 1976
 Pârvan, 1925
 Pârvan, 1982
 Penția, 1911
 Percseni, 1819
 J., S. Perinaț, 1985
 Pesty, 1878.
 Pesty, 1883
 Petrescu-Dîmbovița, 1850, a
 Petrescu-Dîmbovița, 1950, b
 Petrescu-Dîmbovița, 1978
 Petrovsky, 1975
 =C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Măgura din via lui Ioan Șt. Birțan, Plența-Dolj*, în *ibidem*, 85.
 =C. S. Nicolăescu-Plopșor, Vl. Dumitrescu, *Raport asupra activității șantierului arheologic Rast-Dolj*, în SCIV, II, 1951, 1, în spec. 275—277.
 =M. Novotná, *Die Kultur der ostslowakischen Hügelgräber und ihre Beziehungen zu den benachbarten Gebieten*, în *Symposium Hügelbestattung*, 91—97.
 =Al. Odobescu, *Notiție despre localitățile însemnate prin rămășițe antice în districtul Dorohoiu*, în *Monitorul Oficial*, nr. 152, București, 1871.
 =Al. Odobescu, *Relațiune despre localitățile semnalate prin antichități în județul Romanați*, în AAR, t.X, sect. II, 1878, 173—339.
 =A. Oprinescu, *Mormîntul unui luptător get de la Cuptoare — „Sfogeia” (com. Cornea jud. Caraș-Severin)*, în TD, VIII, 1—2, 1987, 127—129.
 =E. Orosz, în TRET, X, 1894, 54—57.
 =E. Orosz, în *Erdélyi Múzeum*, XIII, Cluj, 1896, 1—25.
 =E. Orosz, în TRET, XIII, 1897, 69, sq.
 =I. Panaiotov, V. A. Dergaciov, *Die Ockergräberkultur in Bulgarien (Darstellung des Problems)*, în *Studia Praehistorica*, 7, Sofia, 1984, 99 sqq.
 =M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, I—III, Budapest, 1941—1953.
 =P. Patay, *Topographische Verbreitung der Grabhügel in der Tiefebene der Karpatenbeckens*, în *Symposium Hügelbestattung*, 1985, 87—90.
 =E. Pădureanu, *Contribuții la repertoriul arheologic de pe valea Mureșului inferior și a Crișului Alb*, în *Crisia*, 13, Oradea, 1985.
 =Al. Păunescu, P. Sadulschi, V. Chirică, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I—II, București, 1976 (rotaprint).
 =V. Pârvan, *La statue menhir de Hamangia*, în *Dacia*, II, 1925, 422—429.
 =V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982.
 =N. Penția, *Monografia comunei Român-Petre (Petrososello), 1808—1908*, Oravița, 1911.
 =Percseni Nagy László, *Arad vármegye régiségei köze számítható halmokról*, în *Tudományos Gyűjtemény*, II, Budapest, 1819, 80—83.
 =Jagoda, Steva Perinaț, *Rudna*, în *Iz Sela u selo*, București, Kriterion, 1985.
 =Fr. Pesty, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I—III, Budapest, 1878.
 =Fr. Pesty, *Krassó Vármegye Története*, I—IV, Budapest, 1883.
 =M. Petrescu-Dîmbovița, *Raport asupra săpăturilor arheologice din județele Covurlui și Tutova*, în SCIV, I, 1950, 1, 62 sq.
 =M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi asupra înmormîntărilor cu ocră în Moldova*, în SCIV, I, 1950, 2, 110—125.
 =M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei pre-romane*, Iași, 1978, în spec. 70—80.
 =R. Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n.*, în *Banatica*, III, Reșița, 1975.

- Petrovsky, 1977 = R. Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în sec. al V-lea î.e.n., (partea III), în Banatica*, IV, Reșița, 1977, 437—461.
- Petrovsky, 1979, a = R. Petrovsky, *Sondașul arheologic de la Iaz (com. Obreja, jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1979, 78—82.
- Petrovsky, 1979, b = R. Petrovsky, *Tipuri de morminte romane în zona Caransebeșului*, în *Banatica*, V, Reșița, 1979, în spec. 202, 205—212.
- Petrovsky, Munteanu, 1979 = R. Petrovsky, I. Munteanu, ș.a., *Noi descoperiri arheologice în județul Caraș-Severin, (I)*, în *St. Com. C.*, III, 1979.
- Petrovsky, Rogozea, Popescu, Munteanu, 1982 = R. Petrovsky, P. Rogozea, O. Popescu, I. Munteanu, *Noi descoperiri arheologice în jud. Caraș-Severin*, în *St. Com. C.*, IV, 1982, 323—329.
- Phillipis, 1965 = E. D. Phillipis, *The Royal Hordes. Nomad Peoples of the Steppes*, Londra, 1965, în spec. 39—42.
- Pigott, 1967 = S. Pigott, *Ancient Europe, Edinburgh*, 1967, în spec. 71—107.
- Gh. Pop, 1947 = Gh. Pop, *Noi contribuții morfologice privitoare la cursul inferior al Mureșului. Vechiul curs Mureș-Bega*, în *LIGUC*, VIII, Cluj, 1947.
- Popescu, 1937—1940 = D. Popescu, *La tombe à ocre de Casimcea (Dobroudja)*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, 85—91.
- Popescu, 1941 = D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, în spec. 24—25.
- Popescu, 1949 = D. Popescu, în *Studii*, 2, București, 1, 1949, 91—92.
- Popescu, 1956 = D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956.
- Popescu, 1965 = D. Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (partea II-a)*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, 323—340.
- Popescu, 1966, a = D. Popescu, în *SCIV*, 17, 1966, 4, 714, nr. 35.
- Popescu, 1966, b = D. Popescu, în *Dacia*, N.S., X, 1966, 388.
- Popescu, 1967 = D. Popescu, în *SCIV*, 18, 1967, 3, 525.
- Popescu, 1968, a = D. Popescu, în *SCIV*, 19, 1968, 4, 698, nr. 127/7.
- Popescu, 1968, b = D. Popescu, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, 441, nr. 127/7.
- Popescu, 1969, a = D. Popescu, în *SCIV*, 20, 1969, 3.
- Popescu, 1969, b = D. Popescu, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, 535, nr. 154/4.
- Popescu, 1970, a = D. Popescu, în *SCIV*, 21, 1970, 3, 519—520, nr. 157/2.
- Popescu, 1970, b = D. Popescu, în *Dacia*, N.S., XIV, 1970.
- O. Popescu, 1982 = O. Popescu, în *Cronica arheologică*, în *St. Com. Caransebeș*, IV, 1982, 327, XIII, 2.
- P. C. Popescu, 1963 = P. C. Popescu, *Contribuții la studiul florei și vegetației citorva movile multiseculare din Banat*, în *StCBSA-Timișoara*, X, 1, 1963.
- Popoviciu, 1914 = V. Popoviciu, *Monografia comunei Pătaș (Nerapatas), Caransebeș*, 1914.
- Prikić, 1973 = M. Prikić, în *Muzej, 50 godina narodnog muzeja u Pančevo, 1923—1973*, Pančevo, 1973, p. 33.
- Protase, 1962 = D. Protase, *Considérations sur les rites funéraires des Daces*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, 173—197.
- Pulszky, 1897 = F. Pulszky, *Magyarország Archeológiája*, I—II, Budapest, 1897.
- Radu, 1979 = O. Radu, *Plastica neolitică de la Chișoda Veche și câteva probleme ale neoliticului din nordul Banatului*, în *Tibiscus*, V, 1979, 67—76.
- Răileanu, 1981 = C. Răileanu, *Contribuții la problema continuității. Pe urma unei localități antice dispărute: „Tema” în AEAILT*, I, 1981, 81—89.

- Răileanu, Gog, 1983 = C. Răileanu, O. Gog, *Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studiu preliminar topoarheologic și numismatic la Teremia Mare*, în *Banatica*, VII, 1983, 491—507.
- Rogozea, 1983 = P. Rogozea, *Citeva descoperiri hallstattiene recente din Banat*, în *Banatica*, VII, Reșița, 1983, 139—143.
- Roman, 1964 = P. I. Roman, *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpate ale R.P.R.*, în *Revista Muzeelor*, I, 1964, București, 4, 314—325.
- Roman, 1971 = P. I. Roman, *Strukturänderungen des Endäneolithikums in Donau-Karpaten-Raum*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, 31—169.
- Roman, 1976, a = P. I. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976.
- Roman, 1976, b = P. I. Roman, *Ethno-kulturelle Bewegungen aus der frühen Periode der „thrazischen“ Bronzezeit*, în *ACTES II CIT*, I, 63—68.
- Roman, 1977 = P. I. Roman, *Noțiunea de cultură Kostolac*, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, 419—429.
- Roman, Némethi, 1978 = P. I. Roman, I. Némethi, *Cultura Baden în România*, București, 1978.
- Roman, 1980 = P. I. Roman, *Substratul cultural al bronzului tracic*, în *Acta Hargitensia*, 1, 1980, Miercurea Ciuc, 13—21.
- Roman, 1981, a = P. I. Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul tirziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, 21—42.
- Roman, 1981, b = P. I. Roman, *Modificări în structura etno-culturală a Europei de sud-est în eneoliticul tirziu*, în *SCIVA*, 32, 1981, 2, 241—245.
- Roman, 1983 = P. I. Roman, *Der Übergang vom Neolithikum zur Bronzezeit auf dem Gebiet Rumäniens*, în *GCBIS*, XXI, 1983, 115 sqq.
- Rómer, 1876 = F. F. Rómer, *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie*, în *Compte rendue de la huitième session à Budapest*, 1876, II, Budapest, 1878, 102—159.
- Rosetti, 1959 = D. V. Rosetti, *Movilele funerare de la Gurbănești (rn. Lehtiu, reg. București)*, în *Materiale*, VI, 791—816.
- Rosič, 1985 = A. Rosič, *Varijaš*, în *Iz sela u selo*, București, Kriterion, 1985.
- Roska, 1942 = M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj, 1942.
- Rusu, 1972 = M. Rusu, *Metalurgia bronzului în Transilvania la începutul hallstattului*. Teză de doctorat, mss., Iași, 1972, I—II.
- Rusu, 1982 = M. Rusu, *Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie*, în *RRH*, XXI, 1982, 3—4, 351—385.
- Sencu, 1967 = V. Sencu, *Cazanele Dunării. Observații geomorfologice*, în *SCGGG*, XIV, 1967, 2, 161—163.
- Simache, Teodorescu, 1962 = N. Simache, V. Teodorescu, *Săpăturile de salvare de la Smeieni*, în *Materiale*, VIII, 1962, 273—281.
- Sîmpetru, 1973 = M. Sîmpetru, *Înmormintări pecenege din Cîmpia Dunării*, în *SCIV*, 24, 1973, 3, 443—468.
- Srejović, 1976 = D. Srejović, *Humke stepskih odlika na teritorji Srbije*, în *GCBIS*, XIII, 11, 1976, 117—130.
- Srejović, 1985 = D. Srejović, *Die Hauptwege des Vorstosses des Steppen-kulturen auf den Balkan*, în *Symposium Hügelbestattung*, 45—49.
- Stepanov, 1985 = L. Stepanov, *Veliki Sempeter*, în *Iz sela u selo*, București, Kriterion, 1985.

- Stratan, 1974, a = I. Stratan, *Un mormint cu ocră la Bodo, (com. Bălinț, jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, 71—74.
- Stratan, 1974, b = I. Stratan, *Contribuții la cunoașterea hallstattului timpuriu din Banat*, în *SIBt*, III, 1974.
- Stratan, Vulpe, 1977 = I. Stratan, Al. Vulpe, *Die Hügel von Susani*, în *PZ*, 52, 1977, 28—60.
- Szabó, 1859 = J. Szabó, *A Békés-Csanádi halmok földtani tekintetben*, în *Budapesti Szemle*, 6, 1859, 175—187.
- Szentkláray, 1880 = J. Szentkláray, în *Arch. Ert.*, XIV, 1880, 217, fig. 46.
- Szentkláray, 1883 = J. Szentkláray, în *Arch. Ert.*, III, 1883, 153—155.
- Smagli, Cerniakov, 1970 = N. Smagli, T. Cerniakov, *Kurgani stepnoi ciasti mejdurecia Dunaia i Dnestra*, în *Materiali po arh. Sev. Pricernomore*, 6, Odesa, 1970, 5—108.
- Tallgren, 1926 = A. M. Tallgren, *La pontide prescythique après l'introduction de métaux*, în *ESA*, III, 1926.
- Tariczky, 1906 = E. Tariczky, *A Tiszavidéki hun föld-piramis halmok ismertetése*, Eger, 1906.
- Tasić, 1959 = N. Tasić, *Velika humka kod Batajnice*, în *Arheološki Pregled*, 1, Belgrad, 1959, 30—32.
- Tasić, 1977 = T. Tasić, *Promene u načinu sahranjivanja u enelitu Jugoslovenskog Podunavlja i severnog Balkane*, în *Balkanica*, VIII, Belgrad, 1977.
- Tasić, 1983 = N. Tasić, *Jugoslovensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora skita*, Belgrad, 1983.
- Tasić, 1985 = N. Tasić, *Äneolithische Kulturen in Ostserbien in der Zeit des Vorstosses de Steppenkultur*, în *Symposium Hügelbestattung*, 13—20.
- Teleghin, 1985 = D. I. Teleghin, *Über kulturelle Kontakte zwischen der neo-äneolitischen Bevölkerung der nord-pontischen Gebietes und der Balkan-Donauregion*, în *Symposium Hügelbestattung*, 37—44.
- Tocilescu, 1880 = Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, în spec. 540—546.
- Todorova, 1980 = H. Todorova, *Eneolit Bălgarii*, Sofia, 1980.
- Trbuhović, 1968 = V. Trbuhović, *Problemi porekla i datovanja bronzanog dobu u Srbiji*, Belgrad, 1968.
- Trogmayer, 1982 = O. Trogmayer, *Die ethnischen Fragen der Früh-eisenzeit im Süden der grossen ungarischen Tiefebene*, în *Savaria*, 16, 1982, (Szombathely, 1983.)
- Tudor, Vulpe, 1953 = D. Tudor, R. Vulpe, *Șantierul Corlăteni*, în *SCIV*, 4, 1953, 1—2, 408—415.
- Tudor, 1965 = D. Tudor, E. Comșa, S. Morintz, P. Roman, P. Diaconu, N. Constantinescu, *Cercetări arheologice în zona viitorului lac de acumulare al hidrocentralei „Porțile de Fier“*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, 395—406.
- Vasiliev, 1980 = V. Vasiliev, *Sciții agatirși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, în spec., 36.
- Vărădean, 1981 = V. Vărădean, *Monumente bisericești și culturale din zona Oraviței, Timișoara*, 1981.
- Vendelin, 1920 = I. Vendelin, *Un tumul de la Tecuci*, în *RPAN*, III—IV, București, 1920, 101—103.
- Vlassa, Takacs, Lazarovici, 1985 = N. Vlassa, M. Takacs, Gh. Lazarovici, *Die Hügelgräber aus dem Banat und aus Siebenbürgen aus der Spätäneolithischen Periode*, în *Symposium Hügelbestattung*, 107—119.
- Vulpe, 1965 = Al. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Bosarabi-Kultur)*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, 105—132.
- Vulpe, 1967 = Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigele. Monografie arheologică*, București, 1967.

- Vulpe, Popescu, 1972 = Al. Vulpe, E. Popescu, *Contribution à la connaissance des débuts de la culture géto-dacique dans la zone subcarpathique Vilcea—Argeș (La nécropole tumulaire de Tigveni, în Dacia, N.S., XVI, 1972, 75—111.*
- Vulpe, 1976 = Al. Vulpe, *La nécropole tumulaire gète de Popești, în TD, I, 1976, 193—215.*
- Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, 1970 = N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, En. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în sec. al XVII-lea, București, 1970.*
- Zirra, 1952 = Vl. Zirra, *Descoperirile arheologice de la Holboca, rn. Iași, reg. Iași, în SCIV, III, 1952, 94—103.*
- Zirra, 1960 = Vl. Zirra, *Kultura pogrebenii s ohroi v karpatskih oblastiah R.N.R., în Materiali i isledovanîia po arheologii jugozapadna SSSR i Rumunskoi Narodnoi Republiki, Chișinău, 1960, 97 sqq.*

ZUR FRAGE DER ERDHÜGEL IM BANAT; PROBLEMESTELLUNG UND FUNDAUFNAHME

(Zusammenfassung)

Die Verfasser führen die Erdhügel im Südwesten Rumäniens an, d. h. im Gebiet das im Norden vom Mureșfluss, im Süden von der Donau, im Osten vom der Südkarpaten und im Westen von der Staatsgrenze der Sozialistischen Republik Rumänien abgegrenzt wird. Auf diesem Gebiet erstrecken sich heutedie Kreise Timiș und Caraș-Severin, benehungsweise ein Teil der Kreise Arad und Mehedinți. Zwecks einer besseren Informierung der rumänischen Forscher werden auch die Erdhügel aus dem sogenannten jugoslawischen Banat (F.S.R. Jugoslawien) angeführt die aus der uns zugänglichen jugoslawischen Fachliteratur erschlossen werden konnten. In der Fachliteratur ist vorliegende Arbeit der erste Versuch die Erdhügel aus dem südwestlichen Teil des Karpaten—Donau—Schwarzen-Meer-raumes zusammenfassend darzustellen.

Es wurden 201 Erdhügel aus 49 Ortschaften angeführt und auf die Landkarte aufgetragen (Abb. A, 1—29, 29a—47); die meisten befinden sich in der Westebene des Landes wo die landwirtschaftlichen Arbeiten allmählich ihre Verflachung bewirkt haben. Im Erdhügelverzeichnis erscheinen auch Erdhügel aus der Gemarkung anderer Ortschaften, u. zwar solche deren Überprüfung, bzw. Kartierung noch nicht durchgeführt wurden. Für die nähere Bestimmung dieser nicht ganz genau georteten Erdhügel wurden Daten der Mikrotoponymie, urkundliche Belege, Informationen aus Grundbuchkarten, Ausführungen der Fachliteratur und Ergebnisse der archäologische Forschungen die einer genaueren Kartierung entbehrt, herangezogen. In Zukunft wird die vollständige Erschließung und Kartierung der Erdhügel durch grössere Forschergruppen angestrebt (Anm. 1—10).

Nach einer kurz gefassten Übersicht der Bestandaufnahme der Erdhügel in Rumänien, Jugoslawien, Ungarn, usw., werden die Mikrotoponymischenennungen erwähnt, die im Banat für die Bezeichnung der Erdhügel verwendet werden. Es werden das äussere Aussehen der Erdhügel (Dimensionen, Form), der Zweck ihrer Errichtung, sowie die ethnische zuweisung und chronologische Gliederung derselben erörtert. In diesem Zusammenhang wird ein kurzer geschichtlichen Überblick über die Forschungen in den jeweiligen Erdhügeln dargelegt. Es wird hervorgehoben dass auf dem Gebiete Rumäniens künstliche, vond Menschenhand angelegte Erdhügel, am frühesten, im Eneolithikum und der Übergangsperiode zur Bronzezeit erscheinen und daß die letzten Erdhügel, chronologisch gesehen, in die ersten Jahrhunderte unseres Jahrtausends anzusetzen sind.

Ein größeres Angemerk nichtet sich auf die Erdhügel vom Ende der Jungsteinzeit und dem Anfang der Bronzezeit, die zahlenmässig überwiegen zu scheinen wobei viele aus dieser Zeit stammende Erdhügel auch in späteren Zeiten als Grabstätte wiederverwendet wurden. Es werden die wichtigsten Behauptungen der Fachleute über die Zuweisung dieser Erdhügel an die Völkerschaften die in den Steppen nördlich des Schwarzen Meers hausten, erwähnt, sowie über die Rolle dieser Völkerschaften im komplizierten Vorgang der Indoeuropenisierung. Die Verfasser besprechen die räumliche und zeitliche Ausdehnung der Hügelgrabbestattung und weisen auf die Schwierigkeiten der chronologischen Gliederung der Hügelgräber im jetzigen Stadium der Forschungen hin. Im folgenden erörtern die Verfasser die Ergebnisse der archäologischen Erforschung der Erdhügel im Banat und in Nordosten Jugoslawiens (Anm. 27—72).

Die Erdhügel werden im Fundverzeichnis in alphabetischen Reihenfolge angeführt. Eine Karte die den gegenwärtigen Stand der Erschliessung der Erdhügel im Südwesten des Karpaten—Donau—Schwarzen-Meer-raumes widerspiegelt, begleitet die vorliegende Arbeit.

PRINCIPALELE REZULTATE ALE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN CETATEA DACICĂ DE LA DIVICI ÎNTRE ANII 1985—1987

Vestigiile marii fortificații dacice de la Divici, (com. Pojejena, jud. Caraș-Severin), nesemnificate până în prezent — după cunoștințele noastre — în literatura de specialitate¹, au fost depistate de un colectiv de specialiști de la Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin, cu ocazia unei cercetări de suprafață efectuate în cursul lunii mai 1985.²

Această fortificație se află situată pe malul Dunării, între kilometrii fluviali 1065—1066, la aproximativ 3 km vest de satul Divici, în punctul ce poartă semnificativul toponim „Grad“, un promontoriu stîncos de formă triunghiulară, cu axa lungă orientată SSE-NNV, avînd vîrfurile din SSE îndreptat spre Dunăre (fig. 1—2; p.l. I).

Promontoriul deține o poziție strategică deosebită, controlînd întreaga porțiune a malului românesc al Dunării cuprinsă între Moldova Nouă și

¹ Localitatea Divici, cu populație de naționalitate sîrbă, este menționată pentru prima oară în documente — fără vreo referire la punctul „Grad“ — în prima jumătate a sec. al XVIII-lea (Cf. Coriolan Suru, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I A—N, București, 1967, p. 201, s.v. *Divici*).

În acest context, apare curioasă — avînd în vedere amploarea deosebită a vestigiilor păstrate în zona dealului „Grad“ — nesemnificarea acestui obiectiv, nu atît în izvoarele scrise antice sau medievale, cît în literatura de specialitate mai veche sau mai recentă. Aceasta, cu atît mai mult cu cît zona dunăreană din sud-vestul României (pe care localnicii o numesc *Clisura Dunării*) a fost relativ intens investigată, încă de la sfîrșitul secolului trecut și începutul acestui secol, prin cercetări de suprafață și chiar sondeaje de mai mică amploare, de către L. Böhm și B. Milleker. Multe din punctele de interes arheologic cunoscute și cercetate sistematic în prezent pe acest teritoriu —inclusiv cele aparținînd dacilor (atribuite, însă, de cercetările ulterioare acestei populații) de la Pescari („Culă“), Liubcova („Ștenca“) și Socol („Palanački Breg“) — au fost semnalate de aceștia și preluate, mai apoi, în masivul repertoriu a lui M. Roska (vezi, în special: L. Böhm, *Alterthümer längs der Donau von Pancsova bis Orșova*, în *AEM*, IV, 1880; *idem*, *Egy kőkorszaki telep az Al-Duna vidékén. Szokolovác község határában*, în *TRÉ*, 19, 3—4, 1903, p. 19—21; B. Milleker, *Délm.*, I, 1897; II, 1899; III, 1906; M. Roska, *Erd. Rep.*, *passim*).

Probabil, însă, că masiva împădurire a dealului pe care se află situate principalele elemente de fortificație și accesul mai dificil spre acesta au constituit un impediment major pentru o cercetare mai atentă a acestei zone la vremea respectivă.

² Cercetarea a fost efectuată în vederea depistării și localizării precise a punctelor de interes arheologic ce ar putea fi afectate prin lucrările de consolidare și modificare parțială a șoselei de pe malul Dunării, între Orșova și Socol. În afara autorilor acestor rînduri, din colectivul care a participat la această cercetare au mai făcut parte A. Oprinescu și E. Voia.

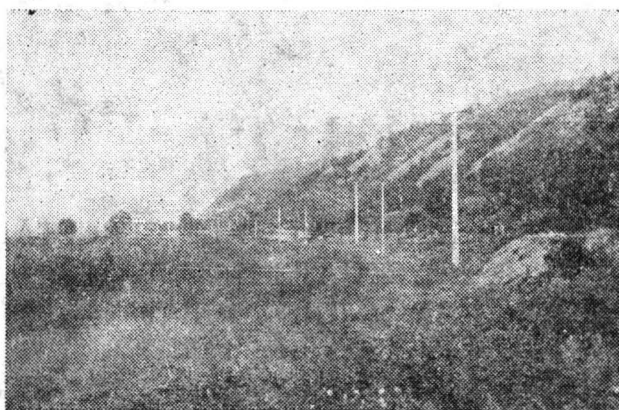

Fig. 1. Promontoriul „Grad”. Vedere dinspre est (din direcția localității Divici).

Baziaș, precum și o însemnată zonă din teritoriul iugoslav de la sud de Dunăre, pe o rază de aproximativ 20 km în jurul orașului Veliko Gradiște.

Punctul menționat este legat printr-o șa îngustă de un deal puțin mai înalt aflat la NV de acest promotoriu. În această zonă au fost practicate două șanțuri de apărare separate printr-un val de pământ, fiind deci evident că ideea de bază de la care s-a pornit și în cazul fortificației de la Divici a fost aceea a „promontoriului barat”, larg răspândită în întreaga lume dacică.³

Fig. 2. Divici „Grad”. Vîrfurile promontoriului fortificat văzute dinspre SSE.

³ Desemnat și prin termenul de „pinten barat”, acest tip de fortificație, simplu și eficient, folosește în cea mai mare măsură avantajele naturale ale terenului, prin alegerea acelor înălțimi apărate prin pante abrupte pe majoritatea laturilor și fortificate artificial (de obicei, prin șanțuri de apărare și valuri de pământ, cu sau fără palisade) doar în zona singurei căi de acces mai puțin dificil. Acest gen de fortificații sînt extrem de des întîlnite pe întregul teritoriu al Daciei preromane, cu deosebire în perioada sec. II î.e.n.—prima jumătate a sec. I e.n.. O trecere în revistă a așezărilor dacice fortificate de acest tip la: I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 274—302; M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașul de Sus*, București, 1976, p. 14—16 și, mai recent, I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983, p. 49 și urm.

Mai mult chiar, cercetările recente de suprafață efectuate în zona învecinată, au pus în evidență existența a încă trei valuri de pământ succesive pe culmea dealului aflat la nord-vest de promontoriu, acestea creînd un sistem defensiv de adîncime ce îngreuna considerabil accesul spre elementele de fortificație care barau șaua de legătură.

În cazul complexului arheologic de la Divici-Grad, elementele de fortificație artificială nu se limitează însă la simpla barare a zonei celei mai ușor accesibile prin șanțuri de apărare și valuri de pământ, căci platoul promontoriului — apărat natural pe aproape toate laturile prin pante deosebit de abrupte — prezintă un întreg complex de elemente defensive constînd din valuri de pământ, ziduri de incintă și turnuri masive din piatră legată cu lut, avînd paramenți realizați din blocuri de piatră cioplită la exterior, și îmbinate în sistemul „opus incertum”. Ductul lor poate fi urmărit încă — cu relativă precizie — chiar la suprafața actuală a solului, pe cea mai mare parte a zonei încă necercetate de pe platou.

Toate acestea ne îndreptățesc să integrăm deja fortificația de la Divici în seria cetăților dacice importante, cu atît mai mult cu cît suprafața fortificată artificial și apărată natural a promontoriului (exclusiv elementele defensive ce barează accesul spre acesta) reprezintă aproximativ 7 000 m². Platoul promontoriului prezintă, pe suprafața actuală a solului, o pantă destul de accentuată pe direcția N—S, datorată, parțial, configurației naturale a terenului și, parțial terasărilor de lut sau elementelor de fortificație artificială. Ca atare, el are aspectul unui amfiteatru cu deschiderea spre Dunăre, în perimetrul său putîndu-se distinge trei zone sau terase succesive, respectiv partea cea mai înaltă (I, cu acropola cetății), terasa mijlocie (II) și terasa inferioară (III).

În afara acestui platou, intens locuit și puternic fortificat, au mai fost depistate bogate urme de locuire dacică pe pantele dealului din imediata sa vecinătate nord-vestică (inclusiv prin practicarea unor terase artificiale în acest scop), precum și la poalele promontoriului pe malul Dunării, unde a fost depistată prin cercetări de suprafață o întinsă așezare nefortificată (așa numită „așezare civilă” a cetății, din păcate inundată parțial în prezent de apele fluviului).

Scurt istoric al cercetărilor

Prima campanie de cercetări arheologice a debutat relativ rapid după momentul descoperirii, în cursul lunii iulie 1985 și a avut inițial caracter de săpătură de salvare, deoarece promontoriul în cauză era amenințat să fie transformat în carieră de piatră necesară lucrărilor de consolidare a șoselei de pe malul Dunării.

Cu această ocazie a fost practică o primă secțiune magistrală, notată S₁ (182×2 m) și orientată SSE—NNV, care a tăiat platoul și majoritatea elementelor de fortificație, inclusiv zona șanțurilor de apărare din șaua de legătură, mergînd pînă la pantele dealului dinspre nord-vest.

În cursul campaniei de săpături din anul 1986⁴, cercetările au fost concentrate — ca și în anul precedent — în zona platoului triunghiular al

⁴ Alături de autorii acestor rînduri, la buna desfășurare a cercetărilor arheologice întreprinse la Divici în campania anului 1986 și-au adus o însemnată con-

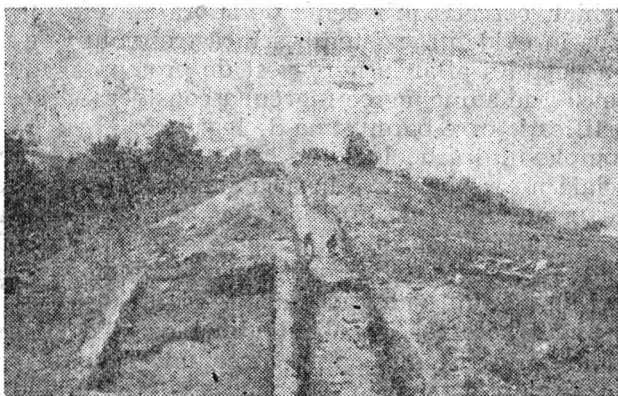

Fig. 3. Divici „Grad”. Platoul promontoriului fortificat văzut de pe acropolă.

promontoriului. S-a urmărit, cu deosebire, surprinderea principalelor elemente de fortificație din zona nord-vestică și, respectiv, sud-estică a platoului, în imediata vecinătate estică a primei secțiuni magistrale de informare stratigrafică (S_1). S-a intenționat, de asemenea, și verificarea observațiilor stratigrafice efectuate în campania din anul 1985. În acest scop au fost începute un număr total de 9 suprafețe de dezvelire, numerotate C_{1-9} (dintre care C_{1-4} în zona cea mai înaltă a platoului — acropola, iar C_{5-9} în colțul sud-estic al terasei inferioare).

De o mult mai mică durată și amploare, campania de săpături din anul 1987 a avut drept scop continuarea cercetării în suprafețele de dezvelire începute în anul precedent și, mai ales, executarea unor lucrări de protejare preliminară (cu ajutorul unor parapetei de lemn) a porțiunilor de zid dezvelite până în acel moment.

Stratigrafia

Cu prilejul executării primei secțiuni magistrale (S_1), precum și a celorlalte suprafețe de dezvelire (C_{1-9}) a fost pusă în evidență următoarea succesiune stratigrafică (de jos în sus): a) patul de stîncă nativă (micășist), nivelat intenționat în zona terasei inferioare a platoului; b) strat de lut argilos, bine tasat, în cea mai mare parte steril din punct de vedere arheologic, străpuns de numeroase gropi precum și de substrucția unor complexe de locuire și elemente de fortificație aparținînd atît primului cît și celui de-al doilea nivel dacic de locuire; această depunere de lut argilos se constată numai în zona cea mai înaltă (I) și pe terasa mijlocie (II) a platoului, ea lipsind cu desăvîrșire pe terasa inferioară a acestuia; cel puțin parțial, măcar în zonele unde s-au efectuat lucrări de terasare sau au fost ridicate valuri de pămînt, o parte din acest strat de lut argilos a

tribuție regretatul nostru coleg Ștefan Cădăriu, restaurator la muzeul din Reșița. A fost să fie ultima sa participare pe un șantier arheologic, moment pe care l-a onorat o dată mai mult, atît prin umanismul deosebit al prezenței sale, cît și prin marea și veșnic neobosită sa pasiune pentru istorie.

fost adus pe platou, probabil de la poalele promontoriului, căci în compoziția sa au fost descoperite câteva fragmente ceramice neolitice (cultura Starčevo-Criș) și din perioada târzie a epocii bronzului (cultura Gîrla Mare); c) nivelul inferior (I) de locuire dacică, constînd dintr-o depunere de culoare brun-gălbuie, cu pigmentație brun-închisă, conținînd material arheologic, complexe de locuire, precum și elemente de fortificare artificială; d) nivelul superior (II) de locuire dacică, prezentînd o depunere de culoare brun-închisă, conținînd material arheologic, complexe de locuire, precum și elemente mai ample de fortificație, care conține și urme evidente de distrugere violentă; e) în sfîrșit, stratul relativ subțire de humus vegetal; aceasta, împreună cu partea superioară a ultimului nivel dacic a fost afectat pe mari porțiuni de lucrări agricole efectuate pe platou între anii 1960—1970⁵, prilej cu care au fost angrenate în interiorul său fragmente ceramice dacice (printre care și un fragment de la un vas roșu pictat cu benzi albe, de factură celtică târzie) aflate în poziție secundară; de asemenea în același strat — aproape pe suprafața solului și peste nivelul de dărîmătură al fortificației — au mai fost descoperite și trei fragmente ceramice feudale, databile în sec. XIV—XV, fără ca săpăturile efectuate pînă în prezent să evidențieze existența unui nivel de locuire din această perioadă.

Principalele elemente de fortificație

Promontoriul triunghiular pe care se află dispuse cele mai complexe elemente de fortificație artificială are dimensiunile de 130×90 m (pe axele maxime) și este apărat natural pe laturile dinspre nord-est, sud-vest și chiar nord-vest de pante extrem de abrupte.

Cea mai facilă posibilitate de acces către platoul promontoriului o constituie culmea (mult alungită pe direcția nord-sud) a unui deal puțin mai înalt aflat la nord-vest de acesta și de care promontoriul fortificat este legat printr-o șa îngustă și adîncită⁶. După cum am menționat mai sus, pe această culme relativ îngustă, a fost constatată — prin cercetări de suprafață — existența unui sistem defensiv de adîncime compus din trei valuri de pămînt succesive care barau accesul spre șaua de legătură⁷. Aceasta din urmă este, de asemenea, secționată prin două șanțuri de apărare, avînd o deschidere la gură de aproximativ 6 m și respectiv 10 m, separate printr-un val de pămînt, actualmente mult aplatizat.

⁵ După informațiile primite de la localnici, încercările de cultivare a porumbului întreprinse aproximativ în acest interval pe platoul dealului „Grad” au fost definitiv părăsite după cîțiva ani, datorită recoltelor slabe obținute, determinate și de cantitatea mare de piatră existentă aici. Există informații că, în cursul arăturilor, au fost descoperite multe vase de lut, monede de bronz și argint, fiind dislocată o mare cantitate de piatră. Am fost, de asemenea, informați că un număr mare de obiecte provenind de pe „Grad” (cu deosebire monede, dar și alte categorii de vestigii) au fost vîndute de localnici — între cele două războaie — unor negustori de antichități veniți din Iugoslavia.

⁶ Este deosebit de interesant — și, în același timp, semnificativ — faptul că, atît promontoriul fortificat, cît și acest deal dinspre nord-vest de el, sînt desemnate de localnici prin același toponim — „Grad”!

⁷ Deși pe suprafața actuală a solului nu există indicii prea clare în acest sens, n-ar fi deloc exclus ca aceste valuri de pămînt să fie dublate de șanțuri de apărare.

Fig. 4. Divici „Grad”. Platoul promontoriului fortificat văzut dinspre vârful de SSE (din zona terasei inferioare).

Din această zonă, panta urcă abrupt (pe o diferență de nivel de aproape 20 m!) pînă la extremitatea nord-vestică a platoului fortificat prin mai multe incinte de piatră și valuri de pămînt.

Aici a fost dezvelit parțial, în urma săpăturilor efectuate pînă în prezent, un turn din piatră (T_1) de formă pătrată sau dreptunghiulară, a cărui latură estică — singura dezvelită în întregime — măsoară, pe exterior, 10 m lungime. Pereții săi, care se mai păstrează pe o înălțime de 1,50—1,60 m de la nivelul antic de călcare (la care se mai adaugă o fundație de 0,80 m, săpată în lutul bine tasat al unui val de pămînt, aparținînd — probabil — primei faze de fortificare), au o grosime de 2,15 m. Structura acestora comportă existența a doi paramenți realizați din blocuri de stîncă locală (cu preponderență micașist), inegale ca mărime, fasonate pe laturile exterioare și îmbinate conform sistemului „*opus incertum*”, între care se află un emplecton compact din bucăți de stîncă nefasonată. Liantul folosit este lutul (probabil, inițial, în amestec cu apă). În decursul timpului, colțurile de nord-est și, respectiv, sud-est ale turnului au cedat parțial din cauza alunecărilor de teren și a unei îmbinări mai defectuoase a blocurilor de piatră în aceste zone.

În interiorul acestui turn — și, parțial, în afara sa — a fost surprins un puternic nivel de dărîmătură cu piatră, arsură puternică, cărbune, cenușă, pari și bușteni carbonizați, cuie, scoabe și piroane de fier de mari dimensiuni, precum și o masă importantă de cărămizi întregi și fragmentare, destul de slab arse (unele chiar crude) prăbușite din suprastructura turnului. Acestea din urmă sînt de trei tipuri: două tipuri de formă dreptunghiulară (avînd dimensiunile de $0,30 \times 0,20$ m și, respectiv, $0,22 \times 0,13$ m) și un tip de formă aproximativ pătrată ($0,19 \times 0,18$ m). Grosimea tuturor acestor cărămizi este de 7—8 cm. Unele din cărămizile de formă dreptunghiulară — probabil cele de pe peretele interior — mai păstrau lipită pe una din suprafețe o tencuială de lut, groasă de aproximativ 1 cm și avînd o culoare albicioasă (văruială?)

Aproximativ în centrul turnului, pe nivelul de călcare, a fost parțial dezvelită o vatră de formă rotundă. Pe același nivel au mai fost descoperite fragmente ceramice dacice (unele pictate cu benzi brun-roșcate). Se

remarcă prezența în această zonă a multor fragmente de chiupuri de mari dimensiuni (de tipul *dolia*).

În funcție de toate aceste constatări, se poate concluziona că este vorba de un turn-locuință, cu parter din piatră și etaj de cărămidă, construit într-o tehnică bine reprezentată în arhitectura dacică de acest gen⁸, avînd, probabil, o înălțime inițială de aproximativ 5—6 m și acoperișul din șindrilă⁹.

În cazul de față, turnul-locuință a avut și un rol defensiv însemnat, fiind integrat în incinta fortificației de piatră din zona cea mai înaltă a platoului (acropola). El a fost în funcțiune în cea de-a doua fază de existență a cetății, suferind o distrugere violentă în momentul cuceririi acesteia de către romani.

Din latura de est a acestui turn pleacă un zid de incintă avînd paramenți de piatră cioplită legată cu lut și emplecton din bucăți de stîncă nefasonată în amestec cu lut bine tasat. Acest zid, parțial prăbușit și parțial distrus de lucrările agricole, are o grosime de 3.60 m și se mai păstrează în anumite zone pînă la o înălțime variind între 0,50—1 m (în elevație, exclusiv fundația, care este săpată — ca și cea a turnului — în același val de pămînt aparținînd unei faze mai vechi a fortificației). Paramenții săi au fost întăriți în exterior (pe partea dinspre pantă), din aproximativ 2 în 2 metri prin birne masive ale căror gropi și urme carbonizate sînt evidente în săpătură¹⁰.

Acest zid de la extremitatea nord-vestică a acropolei se continuă, în unghi drept, aproximativ pe direcția nord-sud și paralel cu latura estică a T₁, cu un alt zid ce închide latura de est a acropolei. El a fost puternic deranjat de lucrările agricole, păstrîndu-se numai pe porțiuni și doar la nivelul fundației¹¹, și pare să fi fost alcătuit din doi paramenți din bucăți de stîncă neprelucrată sau sumar prelucrată, legate cu lut, spațiul interior fiind umplut cu lut bine tasat¹². Aceeași structură o prezintă și porțiunea de zid surprinsă în S₁, care — împreună cu celelalte elemente descrise mai sus și cu cele existente în mod sigur în zona nesăpată — constituie părțile componente ale unei incinte din piatră, de formă probabil rectangulară (vezi, pl. I), plasată în zona cea mai înaltă de la extremitatea nord-vestică a platoului (acropola). Această masivă incintă de piatră

⁸ I. Giodariu, *op. cit.*, p. 26—29.

⁹ Deși turnul nu a fost săpat încă în întregime, lipsa oricărui fragment de țiglă în porțiunea cercetată pînă în prezent ne îndreptățește să optăm pentru această alternativă de acoperiș.

¹⁰ Sprijinirea zidului de piatră (în exterior) cu asemenea stâlpi de lemn se constată și în cazul celei de a doua faze a așezării dacice fortificate de pe „Stenca” Liubcovei (cf. M. Gumă, *Cercetări arheologice pe Stenca Liubcovei (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 76 și pl. VI). Foarte probabil că acești stâlpi erau întăriți și cu grinzi sau scinduri transversale dispuse în spațiul dintre aceștia, așa cum pare s-o indice urmele puternice și continui de arsură a solului pe nivelul de călcare, existente între gropile acestor stâlpi atât la Divici cît și la Liubcova.

¹¹ N-ar fi cu totul exclus ca această distrugere masivă a zidului să fie rezultatul unei demantelări sistematice, realizată încă din antichitate.

¹² Deși observația trebuie întărită și prin cercetările viitoare asupra celorlalte porțiuni din zidul de piatră al acestei incinte a acropolei, putem deja să remarcăm frapanta similitudine cu tehnica de construcție a zidului de piatră de la Liubcova (realizat tot din paramenți avînd în componență bucăți de stîncă locală nefasonată, legate probabil cu lut).

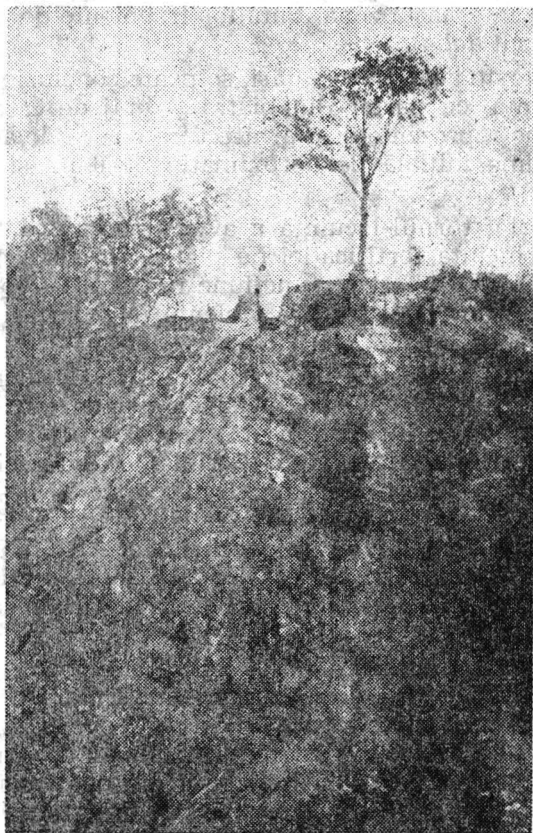

Fig. 5. Divici „Grad”. Elementele de fortificație din N-V-ul platoului, văzute din șaua de legătură.

a funcționat în cea de-a doua (și ultima) fază de existență a cetății decice de pe dealul *Grad*.

Într-o primă fază, partea cea mai înaltă a platoului (terasa I) a fost separată de terasa mijlocie (II) a acestuia printr-un mare val de pământ, surprins deocamdată numai în S_1 ¹³. Din cauza aplatizării sale în urma lucrărilor agricole, este greu de spus dacă a fost sau nu prevăzut cu palisadă, în porțiunea săpată din S_1 neexistînd nici un indiciu în acest sens.

Conform observațiilor efectuate în timpul săpăturilor, terasa mijlocie (II) a platoului prezintă, deasupra patului de stîncă, o terasare de lut, sterilă din punct de vedere arheologic, peste care se află depuneri și complexe dacice de locuire aparținînd ambelor nivele. Ea este delimitată de zona cea mai joasă a platoului (terasa III) printr-un zid sau, eventual, parapet de sprijin din piatră. În porțiunea săpată din S_1 a acestuia, puternic deranjată, se mai păstrau doar două blocuri de piatră cioplită. Ductul său

¹³ În porțiunea săpată din S_1 nu s-au surprins gropi de par. Fie că valul nu a fost prevăzut cu palisadă, fie că urmele acestuia au fost distruse în urma aplatizării coamei de pământ a valului.

este însă extrem de evident pe suprafața solului, el înconjurând întreaga terasă mijlocie a platoului.

Așa cum reiese din observațiile efectuate în cursul săpării C₅₋₈, capătul său de est se termina probabil cu un turn din piatră, distrus aproape complet de lucrări moderne¹⁴, situat chiar pe buza dinspre ENE a platoului. Sub el se afla o cisternă — de asemenea în parte distrusă — cu pereții bolțiți, realizați din blocuri de calcar calcinat¹⁵. Aceasta a fost cercetată numai parțial în cursul campaniilor din 1986 și 1987, urmînd să fie dezgolită în totalitate cu prilejul săpăturilor viitoare.

În sfîrșit, terasa inferioară (III) a platoului este cuprinsă între această a doua incintă de piatră care încheie terasa mijlocie (II) și pantele abrupte dinspre Dunăre ale promontoriului. În zona cercetată — și în special pe buza platoului — nu s-au descoperit deocamdată nici un fel de urme de la eventuale elemente de fortificație artificială (val de pămînt, zid sau palisadă). De fapt, în această zonă asemenea lucrări de fortificație nici nu erau absolut necesare, avînd în vedere că pantele abrupte ale dealului constituiau, prin ele însele, un excelent mijloc de apărare¹⁶.

Complexe de locuire și alte amenajări edilitare

Accesul către și dinspre platoul fortificat al cetății de pe *Grad* este asigurat prin două drumuri principale, care — măcar parțial — au fost amenajate de către daci.

Unul dintre ele, mai scurt dar mai abrupt, urcă pe panta nord-estică a promontoriului pînă în zona șanțurilor de apărare din șaua de legătură, după care face o curbă, mergînd pe sub zidul laturii de est a incintei de piatră de pe acropolă și intră în zona cea mai înaltă a platoului între această incintă și valul de pămînt ce o delimitează de terasa mijlocie (II). Foarte probabil că acest drum, săpat în stîncă dealului, era folosit — ca și în prezent de localnici — pentru coborît, argumente în acest sens fiind panta sa accentuată (care face aproape imposibil urcatul spre platou a vehiculelor de transport cu tracțiune animală), precum și urmele — săpate în rocă — de la roțile blocate ale carelor care l-au coborît în decursul timpului.

Cel de-al doilea (folosit pentru urcat), mai ușor, dar mai lung, pleacă din vale și urcă domol pantele dealurilor înconjurătoare, întorcîndu-se spre promontoriul fortificat dinspre nord, pe sub coama barată prin cele trei valuri succesive, intrînd în cetate în zona nord-vestică a terasei sale

¹⁴ Existența sa este atestată de prezența, în această zonă, a unei impresionante cantități de dărîmătură, conștînd din blocuri de piatră, unele dintre ele cioplite la exterior. În schimb, nu s-au descoperit aici urme de cărămizi sau țigle.

¹⁵ Unele zone sînt arse pînă la vitrifiere. Bucăți din pereții bolțiți ai acestei cisterne au fost analizate de către ing. Popescu Octavian de la I.P.E.G. Caransebeș. Aceste analize au confirmat folosirea calcarului calcinat și absența mortarului, a cărei prezență o presupusesem inițial.

¹⁶ Urmele unui val de pămînt din prima fază, care încheia cel puțin latura de est a terasei mijlocii, au fost surprinse totuși pe profilul nord-vestic al C₇. El era străpuns însă de un complex de locuire din cea de a doua fază, dovadă că nu mai era folosit ca atare în acel moment.

Fig. 6. Divici „Grad”. Îmbinarea zidului de incintă cu latura de est a turnului-lo-cuință (T₁), văzută dinspre nord.

inferioare (III), pe lângă cea de-a doua incintă de piatră a acesteia, care închide înspre Dunăre terasa mijlocie (II) a platoului.

Dintre construcțiile existente în cuprinsul promontoriului fortificat se desprinde, fără îndoială, turnul-locuință (1). Avînd, însă, în vedere faptul că el nu a fost degajat integral, nu dispunem deocamdată de alte detalii în plus față de cele prezentate mai înainte. În afara rolului său în sistemul defensiv, el a folosit — fără îndoială — drept reședință unui personaj important, cu multă probabilitate chiar comandantul cetății și șeful comunității din zonă. Mai adăugăm aici și faptul că, din și de lângă el, a fost recoltată cea mai mare cantitate de ceramică fină, pictată și lucrată la roată, comparativ cu celelalte zone săpate (unde această categorie de ceramică pictată este foarte rară sau lipsește cu desăvîrșire).

Tot la acest capitol se cuvine a fi menționată și prezența acelei cisterne, amintită mai sus, în zona sud-estică a platoului, la limita dintre terasa mijlocie (II) și inferioară (III) a acestuia. Din nefericire, datorită faptului că ea a fost parțial distrusă și că nu a fost încă săpată integral, nu dispunem încă de date sigure și complete cu privire la forma și detaliile sale constructive. Ceea ce s-a putut observa cu certitudine în porțiunea dezgolită pînă acum este faptul că aceasta a avut pereții și acoperișul boltiți, realizați din blocuri de calcar calcinat (pînă la obținerea aspectului de monobloc), iar fundul albiat (alcătuit din lespezi lipite una de alta și acoperite cu un strat de lipitură arsă, păstrat doar pe alocuri). Ca o particularitate, comparativ cu celelalte cisterne cunoscute în lumea dacică ar putea fi subliniată situarea ei sub presupusul turn din piatră, de la capătul sud-estic al incintei ce închide terasa mijlocie a platoului. Oricum, observațiile efectuate în timpul săpăturilor arată clar că zidul acestei incinte se întrerupe în zona cisternei.

Cu prilejul executării secțiunii magistrale (S₁), au fost surprinse — integral sau parțial — în săpătură și alte complexe de locuire aparținînd ambelor nivele ale cetății dacice, respectiv un număr de trei locuințe și șase gropi. Ele se grupează cu precădere în zona cea mai înaltă a platoului (terasa I), în afara incintei de piatră și pe terasa mijlocie (II), lip-

sind cu desăvârşire în întreaga porţiune săpată pînă în prezent pe terasa inferioară (III).

Nici una din cele trei locuinţe descoperite nu a fost cercetată integral, deoarece toate intrau în peretele de sud-vest al S_1 , fiind surprinse doar parţial în săpătură.

Nivelului inferior îi aparţine locuinţa L_3 , situată în zona cea mai înaltă a cetăţii, în spaţiul cuprins între incinta de piatră a acropolei şi valul de pămînt ce o delimitează de terasa mijlocie. Este o locuinţă semiadîncită, cu colţurile uşor rotunjite. La exterior, în apropierea laturii sale de nord-est a fost descoperită „în situ” o grădină de vatră fragmentară.

Locuinţele L_1 şi L_2 erau situate pe terasa mijlocie a platoului, ambele ţinînd de nivelul superior de locuire al cetăţii.

Locuinţa L_1 este o locuinţă de suprafaţă, de formă probabil dreptunghiulară, cu baza şi pereţii din piatră, lutuiţi în interior. Ea a fost podită cu plăci subţiri şi late de micăşist. Era prevăzută cu o vatră de formă rotundă în colţul său de sud-est şi cu un cuptor de piatră (pietrar), surprins parţial în săpătură. Această locuinţă a conţinut cel mai bogat inventar dintre cele descoperite pînă în prezent, respectiv, o mare cantitate de ceramică (predominînd cea uzuală, lucrată cu mîna, dar nelipsind şi cea lucrată la roată), fusaiole şi cîteva obiecte de metal, dintre care se detaşează două vîrfuri de lance descoperite în apropierea vetrei.

Locuinţa L_2 era semiadîncită, cu lipitură de lut pe podea şi cu pereţii realizaţi din chirpic în amestec cu nulele, şi avea — de asemenea — cu multă probabilitate, o formă dreptunghiulară cu colţurile uşor rotunjite. Lîngă peretele său sud-estic a fost descoperit un mare chiup de culoare cărămizie (*dolium*) spart pe loc, aşezat — probabil — iniţial sub streşina locuinţei (pentru colectarea apei de ploaie?).

Toate cele şase gropi descoperite pînă în prezent sînt situate pe terasa mijlocie a cetăţii. Ele sînt săpate în stratul de lut steril al acesteia (Gr. 2—5) sau în taluzul sud-estic al valului de pe buza zonei cele mai înalte a platoului (Gr. 1—2), străpungînd adesea şi roca nativă. De regulă, gura lor este marcată printr-un număr variabil de pietre. Din punct de vedere stratigrafic, majoritatea (Gr. 1—3, 5—6) aparţin nivelului supe-

Fig. 7. Divici „Grad”. Aspect din săpătură cu turnul-locuinţă (T_1) şi zidul de incintă din sud-vestul platoului, văzute dinspre sud.

rior. Excepție face — deocamdată — doar Gr. 4, ce aparține nivelului inferior de locuire.

Din punct de vedere al formei, ele pot fi împărțite în două tipuri de bază, îndeobște cunoscute în majoritatea așezărilor dacice:

a) Cele mai puțin adânci, în formă de căldare, cu pereții relativ dreapți și fundul albiat (Gr. 1—4), folosite cel mai adesea ca gropi menajere (fără, însă, a exclude — în unele cazuri — și utilizarea lor în scopuri rituale). Deși, în general, acestea conțin cenușă, cărbune, oase, chirpic și fragmente ceramice, uneori prezintă diferențe notabile de inventar. Astfel, dacă Gr. 4 (nivel inferior) conținea, în afară de cenușă, cărbune și mici bucăți de chirpic, doar câteva oase, două fragmente ceramice și un obiect de fier neprecizat (pafta, teacă de pumnal?), atât de puternic oxidat încât n-a rezistat nici celei mai fine încercări de prelevare, Gr. 1 (săpată numai parțial), aparținând nivelului superior, avea drept inventar — în afara unei mici cantități de cenușă și cărbune — fragmente de chirpic, multe oase și o mare cantitate de ceramică, majoritatea întregibilă, aparținând cu deosebire speciei fine, lucrată la roată.

b) Cele mai înguste la gură și mai largi spre fund (Gr. 5—6), destinate cu siguranță inițial păstrării proviziilor, cele dezafectate acestui scop în urma deteriorării în timp fiind — uneori — transformate în gropi de colectare a resturilor menajere; nu poate fi cu totul exclusă, în funcție de inventar, și folosirea unora dintre ele în alte scopuri (practici rituale etc.).

Ele conțin, în general, multă cenușă și bucăți de cărbune, fragmente de chirpic, oase, fragmente ceramice în număr relativ mare și — uneori — alte obiecte de folosință diversă.

Un aspect oarecum particular îl prezintă Gr. 6 (nivel superior), săpată la baza valului de apărare, al cărei inventar era compus, în afara citorva mici fragmente ceramice și bucăți de cărbune, din două piese de metal mai deosebite, respectiv, e monedă de bronz și un obiect din bronz în formă de scoică (asupra cărora vom reveni în cele ce urmează).

În porțiunea săpată pe terasa inferioară (III) s-a putut constata că grosimea stratului de cultură nu depășește 0,10—0,15 m (exclusiv humusul vegetal), depunerea aparținând numai nivelului superior dacic (II), sub care apare patul de stîncă nativă, nivelul intenționat în cea mai mare parte a acestei zone. Aici nu au apărut deocamdată complexe de locuire ci numai mici aglomerări izolate de ceramică dacică fragmentară, în majoritate lucrate la roată. Este foarte probabil că terasa inferioară a platoului a fost realizată prin săparea în stîncă în cea de a doua fază a fortificației, ea neprezentînd terasarea de lut existentă în celelalte zone ale cetății. Scopul acestei amenajări pare, oricum, a fi fost altul decît acela al folosirii sale pentru locuire¹⁷.

După cum am amintit și mai înainte, urme de locuire dacică au fost depistate și în afara promontoriului fortificat, pe pantele masivului deluros din vecinătate. Astfel, pe panta nord-estică a acestuia, imediat deasupra elementelor de fortificație care barează șaua de legătură, a fost clar delimitată, și defrișată în vederea viitoarelor săpături, o terasă artificială (terasa A), de pe suprafața căreia a fost culeasă o mare cantitate de

¹⁷ Ne gîndim la folosirea ei ca „zonă sacră”, nefiind cu totul exclus ca ceretările viitoare să ne ofere surpriza descoperirii în această zonă a unui sau mai multor sanctuare.

Fig. 8. Divici „Grad”. Îmbinarea laturii de est a turnului-locuință (T₁) cu zidul de incintă, văzute dinspre sud.

fragmente ceramice, lucrate cu mâna și la roată, ceea ce constituie un indiciu pentru existența sigură în această zonă a mai multor complexe de locuire sau chiar ateliere.

De asemenea, numeroase complexe de locuire au fost depistate prin cercetări de suprafață în zona sud-estică de la poalele promontoriului fortificat, pe malul Dunării, ele aparținând așa numitei „așezări civile”, contemporană și aflată în strinsă interdependență cu cetatea de pe „Grad”.

Materialul arheologic

În ambele nivele de locuire, cu deosebire în cel superior, a fost scoasă la iveală o mare cantitate de material arheologic constând din: ceramică lucrată cu mâna (Pl. II/1; III—VII) și la roată (Pl. VII—XIII), unelte, arme, material de construcție (în special cuie, scoabe și piroane) precum și alte obiecte din fier (Pl. XV/2; XVI—XVIII), piese de echipament militar (Pl. XXII/1—3), podoabe din piatră șlefuită, bronz și argint (Pl. XV/1, 3—4; XX/1; XXI; XXII/4) și obiecte de uz casnic (fusaiole, spatule, fragmente de vase de metal, etc.).

Se remarcă, în primul rând, ceramica, care ocupă — desigur — cea mai mare pondere în cadrul materialului arheologic descoperit, în forme tipice olăriei dacice din sec. I î.e.n. — I e.n. (cu deosebire pentru sec. I e.n.).

În timp ce în nivelul inferior (I) predomină încă ceramica lucrată cu mâna, în nivelul superior (II) ceramica lucrată la roată apare într-o proporție deosebit de mare, atât cantitativ cât și ca varietate tipologică. Și, dacă în locuințele nivelului superior — chiar și în unele gropi — ceramica lucrată cu mâna depășește, totuși, cantitativ pe cea lucrată la roată, în stratul de cultură al acestei faze și, mai ales, în zona incintei de piatră și a turnului — locuință (T₁) de pe acropola cetății, cea lucrată la roată este net predominantă.

Ceramica lucrată cu mâna (Pl. II/1; III—VII) este realizată dintr-o pastă mai grosieră, de culoare brună sau brun-cărmizie, mai rar neagră

sau neagră-cenușie, și are în compoziție multe pietricele, în unele cazuri chiar o mare cantitate de paiețe de mică. Tipologic, este reprezentată, mai ales, de diverse variante și dimensiuni ale vasului borcan (cu pereții mai mult sau mai puțin bombați), vase în formă de sac, de cești opaiț cu una sau două toarte, străchini, castroane și fructiere¹⁸. Ornamentele cele mai frecvente sînt briurile în relief, alveolate sau crestate, butonii și motivele incizate (grupate, adeseori, în fascicule curbe sau drepte).

Vasele lucrate la roată (Pl. II/2—3; VII—XIII; XIV/1—2, 4, 7) sînt realizate dintr-o pastă de bună calitate și bine arsă, avînd pereții de culoare predominant cenușie, dar și cenușiu-roșiatică sau roșie. Tipologic, această categorie este reprezentată de oale cu corpul bombat, cești și căni, străchini, castroane, fructiere, capace, precum și de marile chiupuri de pro-

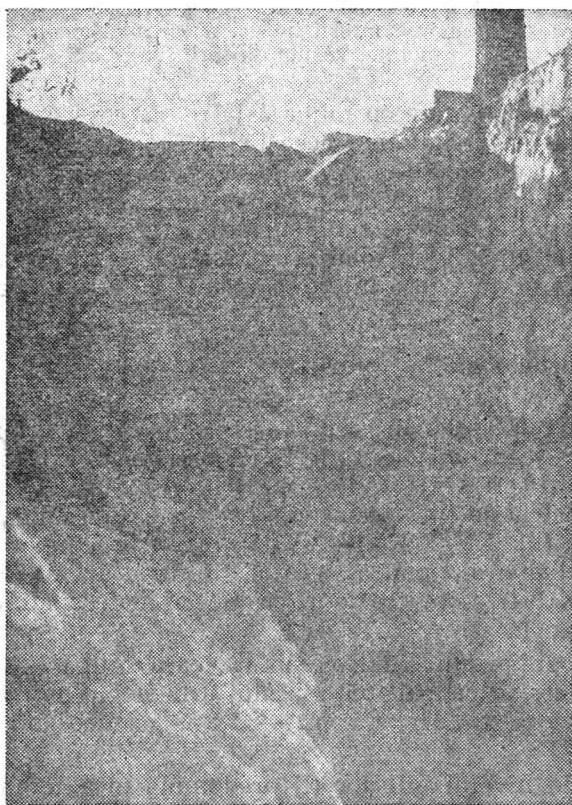

Fig. 9. Divici „Grad”. Detaliul laturii de nord-vest a turnului -locuință (T₁), văzută din interiorul acestuia (substrucție+elevație).

¹⁸ Unele forme de vase din această categorie (pl. XIV/3, 5), provenind — fără precizări stratigrafice — din zona „așezării civile” de pe malul Dunării, denotă particularități tipologice ce pot fi — măcar teoretic — mai vechi decît sec. I î.e.n. (respectiv din sec. III—II î.e.n.), ceea ce ar face posibile ca începutul locuirii acesteia să fie anterior celui al fortificației de pe dealul „Grad”, desigur, cu condiția ca observațiile stratigrafice oferite de viitoarele săpături sistematice să confirme această presupunere.

vizii. Ornamentarea acestora este realizată, cel mai adesea, prin motive lustruite sau prin incizii drepte și în val.

O categorie aparte a speciei ceramice fine, lucrate la roată, o constituie vasele pictate cu benzi distanțate, mai late sau mai înguste, de culoare roșie sau brun-roșiatică, alternând, uneori, cu benzi de culoare alb-gălbuie (Pl. XIII). Ele se masează, aproape în exclusivitate în zona incintei de piatră și a turnului — locuință de acropola cetății.

Cîteva observații referitoare la repartiția unor tipuri de vase pe cele două nivele de locuire ale cetății, pot deveni simptomatice — evident, dacă vor fi confirmate și de cercetările ulterioare — pentru o precizare mai fină a poziției lor cronologice, dacă nu în întreaga lume dacică, măcar în cazul stațiunii de la Divici.

Astfel, se remarcă — în primul rînd — prezența masivă, în cel de al doilea nivel al cetății, a marilor vase de provizii de culoare roșie — cărămizie, lucrate la roată, cu buza orizontală și îngroșată, decorată prin șanțuire (*dolia*), paralel cu lipsa din același nivel a chiupurilor cenușii cu buza în trepte. Un exemplar din acest ultim tip a fost descoperit însă în primul nivel de locuire.

De asemenea, se cuvine a fi subliniate și limitarea prezenței tipului de capac tronconic, cu buză ușor profilată și prag inferior¹⁹, tot la cel de al doilea nivel de locuire, comparativ cu celelalte tipuri de capace care apar în ambele nivele.

Acceași pare a fi și situația ceramicii fine lucrate la roată și pictată cu benzi roșii sau brun-roșcate, care este caracteristică cu deosebire tot nivelului superior, apariția ei limitîndu-se — aproape în exclusivitate — la zona rezidențială de pe acropola cetății²⁰.

O constatare de ordin mai general, referitoare la categoria ceramicii fine, lucrate la roată, descoperită în ultimul nivel de locuire al cetății dacice de la Divici — „Graț”, este aceea că ea reprezintă o treaptă evolutivă mai avansată a olăriei dacice, caracterizată și prin prezența multor influențe romane.

Ceramica de import este reprezentată prin cîteva fragmente aparținînd unor vase fine, de culoare roșie, și unor amfore de proveniență romană, precum și printr-un fragment de la o oală cu corpul bombat, lucrată la roată, pictată cu benzi late, albe, pe fond roșu, de factură celtică tîrzie, aflat — din păcate — în poziție secundară.

În sfîrșit, nu putem încheia aceste observații preliminară asupra ceramicii descoperite pînă acum în cuprinsul stațiunii arheologice de la Divici, fără a aminti — deocamdată numai cu titlu informativ — de un obiect ceramic avînd o semnificație mai deosebită. Este vorba de un capac fragmentar, de formă rotundă, cu corpul plat și prezentînd un mic buton-apucătoare în centru, descoperit în dărîmătura turnului-locuință (T₁). De certă factură locală din punct de vedere al pastei, el prezintă pe fața su-

¹⁹ Această observație ar putea fi întărită și de constatarea că nici în primul (sec. II î.e.n.) și nici în cel de al doilea nivel (sec. I î.e.n.—începutul sec. I e.n.) al așezării dacice fortificate de pe „Stenca” Liubcovei, capacele de acest tip nu sînt cunoscute, ceea ce ar presupune o datare a lor în special în a doua jumătate a sec. I e.n. (oricum nu mai devreme de începutul acestui secol).

²⁰ Ne referim strict numai la ceramica pictată în acest stil, căci, de exemplu, la „Stenca” Liubcovei, pictura cu benzi brune sau negre, spiralate, pe fond gălbui, este cunoscută încă cel puțin din sec. I î.e.n.

perioară de jur împrejurul marginii o inscripție în relief cu caractere latine²¹.

Dintre piesele de metal aparținând nivelului inferior (I) de locuire dacică de la Divici — „Grad“ se detașează două fibule fragmentare din bronz (Pl. XV/1, 4) și un fragment de la o pafta de fier (Pl. XV/2).

Una dintre fibule (Pl. XV/4), căreia îi lipsește cea mai mare parte din ac, este de schemă Latène târzie, avînd portagrafa neajurată, arcul lătit și resortul alcătuit din patru spire, coarda acestuia fiind petrecută pe după arc. Exemplarul este lipsit de decor.

Cea de a doua (Pl. XV/1), de la care se mai păstrează doar resortul și o parte din ac, este — se pare — tot o fibulă de schemă Latène târzie (sau, eventual, de la o fibulă-linguriță).

Cheutoarea de pafta fragmentară (Pl. XV/2), din fier oxidat, are cîrligul terminat într-un buton piramidal²².

Obiectele de metal descoperite în nivelul superior (II) sînt mult mai numeroase și variate, comparativ cu cele din nivelul mai vechi, cu deosebire cele din fier.

Se remarcă, în mod deosebit, cantitatea mare de cuie, scoabe și piroane (Pl. XVI), răspîndite pe aproape întreaga suprafață a cetății, dar — mai ales — în zona locuințelor, a turnurilor și a zidurilor de incintă.

Din categoria uneltelor menționăm o spatulă fragmentară din os (Pl. XX/4), un cuțit curb (Pl. XVII/3) și o seceră (Pl. XVII/2), ambele din fier.

Armele sînt reprezentate printr-un vîrf de săgeată piramidal (Pl. XVII/2) și două vîrfuri de lance, aproape identice (Pl. XVIII/3—4), din fier, descoperite în interiorul și în zona L₁.

Tot aici poate fi amintit și un pinten de fier (Pl. XVIII/1), destul de puternic oxidat și ars, provenind din zona turnului-locuință (T₁).

Fig. 10. Divici „Grad“. Zona sud-estică a platoului. Detaliu de săpătură, cu bolta distrusă a cisternei.

²¹ Piesa va face obiectul unei comunicări ulterioare, în speranța — destul de redusă, de altminteri — a descoperirii și celeilalte părți care lipsește. Probabil, că inscripția a fost realizată prin presarea lutului crud într-un tipar.

²² Ținem să mulțumim, și pe această cale, colegului dr. M. Babeș de la Institutul de Arheologie din București pentru ajutorul acordat la determinarea corectă a acestei piese.

Dintre obiectele de metal a căror utilitate n-o putem încă preciza cu destulă claritate, se evidențiază un vîrf piramidal din fier, cu un capăt lătit (Pl. XVII/1), o piesă fragmentară din argint de slabă calitate (Pl. XIX/2), turnată în tipar monovalv, avînd canturile tăiate oblic ce ar putea fi — eventual — un minier de oglindă sau o toartă de vas, dar — mai ales — un obiect din bronz masiv (Pl. XIX/1), turnat într-un tipar monovalv în formă de scoică marină, cu partea inferioară lisă, nedispunînd de nici un semn sau vreun indiciu de prindere. Descoperit în Gr. 6, acest ultim obiect are o greutate de 225 gr. și pare a avea în compoziție destul de mult plumb²³. Este, fără îndoială, un import (probabil din lumea romană).

Podoabele și accesoriiile vestimentare sînt reprezentate printr-o amuletă din piatră semiprețioasă șlefuită și perforată (Pl. XX/1), o brățară fragmentară din argint, cu secțiunea rotundă (Pl. XXII/4), ambele piese fiind descoperite în L₂, precum și două fibule din bronz, cu corpul puternic profilat (*Kräftig profilierte Fibeln*), importante pentru datare. Prima dintre ele (Pl. XXI/2), bine păstrată, are piciorul neajurat și arcu, terminat printr-un buton biconic și cu capul lătit, prevăzut cu un buton profilat, semisferic.

Cea de a doua (Pl. XXI/1), de dimensiuni mai mici prezintă doi butoni decorați pe arc și are corpul terminat tot printr-un buton biconic.

Pe nivelul final de distrugere al fortificației au fost descoperite și cîteva piese de echipament militar roman, respectiv un buton de bronz argintat (Pl. XXII/3) și cîteva plăcuțe de la „lorica squamata“ (Pl. XXII/1—2).

Singura monedă descoperită pînă în acest moment la Divici — „Grad“ este o piesă romană de bronz, mai precis un as postum al lui Germanicus, bătut în anii 40—41 e.n. de împăratul Caligula în cinstea tatălui său²⁴.

Considerații preliminare asupra cronologiei stațiunii

Cele mai importante elemente pentru datare sînt piesele de metal, în special podoabele și accesoriiile vestimentare, la care se adaugă — firește — moneda. Indicații cronologice ne sînt oferite, desigur și de tipologia ceramicii²⁵.

În stadiul actual al cercetărilor, datarea nivelului inferior (I) al cetății dacice de la Divici — „Grad“ se sprijină, în primul rînd, pe fragmentul de pafta din fier și pe fibula de bronz de schemă Latène tîrzie.

Astfel, fragmentul de pafta — chiar în lipsa altor precizări tipologice datorate absenței balamalei — aparține unei categorii de obiecte plasate

²³ Ne-am gîndit, inițial, la utilizarea ei ca pond, dar — la asemenea greutate — piesa nu are echivalent nici în sistemul ponderal grecesc și nici în cel roman. Probabil că este, la origine, o piesă componentă a unui monument figurativ mai complex.

²⁴ Determinarea a fost făcută de colega Dana Bălănescu, de la Muzeul județean Reșița (care o va și publica, în detaliu, ulterior), cu trimitere la *R.I.C.*, 44 și *B.M.C.*, 49—51. Piesa, foarte bine păstrată, este considerată a fi relativ rară.

²⁵ Datorită marii cantități de material și a stadiului incipient de cercetare, ea nu poate fi folosită, deocamdată, decît în linii mari ca argument cronologic, prelucrarea ei tipologică urmînd a fi făcută într-un stadiu mai avansat al cercetării.

într-un orizont unitar în cadrul lumii dacice, respectiv, în cursul secolului I î.e.n.²⁶.

Pentru fibula de bronz de schemă Latène târzie, cea mai apropiată analogie în timp și spațiu o constituie exemplarul aproape identic descoperit în nivelul superior al așezării dacice fortificate de pe „Stenca” Liubcovei²⁷, datat în cursul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n.

În consecință, nivelul inferior al fortificației de pe dealul „Grad” poate fi plasat, deocamdată, în intervalul cuprins între sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n.

Pentru nivelul superior (II) al acesteia, fosile directe pot fi considerate cele două fibule cu corpul puternic profilat și moneda romană de bronz, descoperită în Gr. 6.

Prima dintre fibule, cea cu o nodozitate semicirculară pe arc și capul mult lătit (Pl. XXI/2), este o variantă a tipului Almgren 68²⁸, ce nu poate fi mai veche de secolul I e.n.²⁹, ea apărând frecvent pe teritoriul Daciei și în cursul sec. II e.n.³⁰.

Cea de-a doua mai mică, cu doi butoni decorati pe arc (Pl. XXI/1), este o variantă a tipului Almgren 82³¹, denumită și variantă „orientală” a acestui tip³², a cărei datare oscilează — conform opiniilor exprimate pînă în prezent — între sfîrșitul sec. I î.e.n. și a doua jumătate a sec. I e.n.³³.

După cum am mai menționat, se adaugă aici și asul postum a lui Germanicus, bătut de Caligula între anii 40—41 e.n.

Pe baza tuturor acestor argumente, considerăm că datarea celui de al doilea, și ultim, nivel de locuire al cetății dacice de la Divici — „Grad”, în cursul sec. I e.n. (cu precădere către mijlocul și cea de a doua jumătate a acestui secol) este pe deplin asigurată. O datare cu precădere către mijlocul și a doua jumătate a sec. I e.n. a celui de al doilea nivel este indicată și de prezența chiupurilor roșii de tip „dolia”, paralel cu absența din cadrul său a chiupurilor cu buza în trepte (cenușii)³⁴.

²⁶ M. Babeș, *Paftalele Latène târzii din sud-estul Europei*, în *SCIVA*, 34, 1983, 3, p. 196—221 (în special, p. 214).

²⁷ Piesă încă inedită, în colecția Muzeului din Reșița.

²⁸ O. Almgren, *Studien über Nordeuropäischen Fibelformen*, Leipzig, 1923, p. 34 și urm., Taf. IV/68.

²⁹ Ibidem. A se vedea, în această problemă, mai ales recenzia lui M. Babeș la lucrarea lui D. Berciu, *Buridava dacică*, în *SCIVA*, 33, 1982, 2, p. 250—257 (în special, p. 253 și nota 14). De asemenea, E. Riha, *Die Römischen Fibel aus Augst und Kaiseraugst*, 1979, p. 73; S. Cociș, *Fibule romane în Dacia preromană*, în *Acta MP*, VIII, 1984, p. 150—151.

³⁰ În acest sens, cităm doar: E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj-Napoca, 1972, p. 87, Pl. XCI; S. Șanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.—III e.n.)*, Iași, 1981, p. 63.

³¹ O. Almgren, *op. cit.*, p. 34 și urm.; Taf. IV/82.

³² R. Coșevici, *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb, 1980, p. 24, (136—139).

³³ M. Babeș, în *SCIVA*, 33, 1982, 2, p. 253 și nota 15; S. Cociș, *op. cit.*, în *Acta MP*, VIII, 1984, p. 150—151.

³⁴ Pentru datarea cu precădere a chiupurilor cenușii, cu buza în trepte, la sfîrșitul sec. I î.e.n.—prima jumătate a sec. I e.n., precum și a chiupurilor cărămizii de tip „dolia” în a doua jumătate a sec. I e.n., a se vedea, în special: I. Glodariu, *Contribuții la cronologia ceramicii dacice în epoca Latène târzie*, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 156—157, 160—161; idem, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 76.

În concluzie, prin toate cele arătate mai înainte, descoperirile efectuate la Divici — „Grad“ în campaniile din anii 1985—1987, încep să contureze imaginea unui deosebit de important complex dacic, de fapt cea mai mare și complexă fortificație dacică cunoscută pînă în prezent în zona de sud-vest a României.

Centrul de greutate al acestui complex îl constituie — cel puțin în faza finală — cetatea, asigurată printr-un sistem defensiv de adîncime (trei valuri de pămînt), precum și prin două șanțuri și un val ce barează șaua de legătură.

Platoul fortificat are două incinte de piatră. Prima (acropola) situată în zona sa cea mai înaltă, are o formă probabil rectangulară, incluzînd pe traiectul său și un turn-locuință (T_1), cu etaj de cărămidă. Cea de a doua, înconjoară terasa mijlocie a platoului și avea inițial — cu multă probabilitate — un turn de piatră la extremitatea sa sud-estică, sub care se află o cisternă.

Cea de-a treia terasă era apărută numai natural, prin pantele abrupte ale promontoriului.

Se mai adaugă, în afara cetății, locuirile de pe terase și din „așezarea civilă“ de la poalele promontoriului.

Au fost constatate două nivele succesive de locuire: nivelul inferior (I) datat în sec. I î.e.n. — prima jumătate a sec. I e.n. și nivelul superior (II), plasat cronologic în cursul sec. I e.n.

O eventuală începere a locuirii la Divici — „Grad“ înainte de sec. I î.e.n. nu poate fi susținută *deocamdată*, deoarece lipsesc materialele caracteristice.

Sfîrșitul violent al cetății poate fi pus pe seama conflictelor militare daco-romane de la sfîrșitul sec. I e.n., el petrecîndu-se cel mai devreme în vremea lui Domițian și cel mai tîrziu în cursul primei campanii de cucerire a Daciei de către Traian (101—102 e.n.).

Desigur, precizări cronologice mai fine, precum și alte detalii istorice ne vor fi puse la dispoziție de cercetările viitoare.

Alături de așezările fortificate de la Pescari și Liubcova, precum și de cea de la Socol-„*Palanački Breg*“, cetatea dacică de la Divici vine să completeze în mod impresionant cunoștințele noastre despre prezența dacică în sud-vestul României.

Sîntem convinși că cercetările viitoare din acest punct vor contribui cu descoperiri și date deosebit de valoroase la mai buna cunoaștere de ansamblu a civilizației dacice, în intenția colectivului de cercetare și a conducerii Muzeului de istorie al județului Caraș-Severin fiind și conservarea „in situ“ a acestui important monument arheologic de pe linia Dunării.

MARIAN GUMĂ — SABIN ADRIAN LUCA — CAIUS SĂCĂRIN

DIE WICHTIGSTEN ERGEBNISSE DER 1985—1987 DURCHFÜHR- TEN ARCHÄOLOGISCHEN ERFORSCHUNG DER DAKERFESTUNG VON DIVICI

(Zusammenfassung)

In schriftlichen Quellen unerwähnt, von der Fachliteratur unbekannt, befindet sich die im Mai 1985 entdeckte Festung auf einem felsigen Promontorium am Donauufer, zwischen den Flusskilometern 1065—1066, ungefähr 3,5 km westlich vom Dorf Divici (Gemeinde Pojejena, Kreis Caraș-Severin).

Die wichtigsten Befestigungselemente — Erdwälle, Mauern, und Steinhürmer, mit Ton gebunden, einschliesslich ein Wohnturm mit steinernem Erdgeschoss und Stockwerk aus schwach gebrannten Ziegeln — befinden sich auf einem dreieckigen Promontorium dessen lange Axe in Richtung SSW—NNW orientiert ist. Hier wurden bis jetzt mehrere Wohnungen (L 1—3), Gruben (Gr 1—6) und eine Zisterne erforscht.

Das Verteidigungssystem wird von zwei Verteidigungsgräben ergänzt. Diese sind von einem Erdwall getrennt, der seinerseits den Verbindungssattel mit einem im NW des Promontoriums befindlichen Berge versperrt, und auf dessen Gipfel noch drei aufeinanderfolgende Erdwälle sich befinden.

Spuren von dakischer Bewohnung wurden auch ausserhalb des befestigten Promontoriums gefunden, auf mehreren künstlichen in den Abhang des Berges gegrabenen Terrassen, sowie am Donauufer, am Fusse des besfestigten Promontoriums, wo sich die sogenannte „Zivilsiedlung“ befindet.

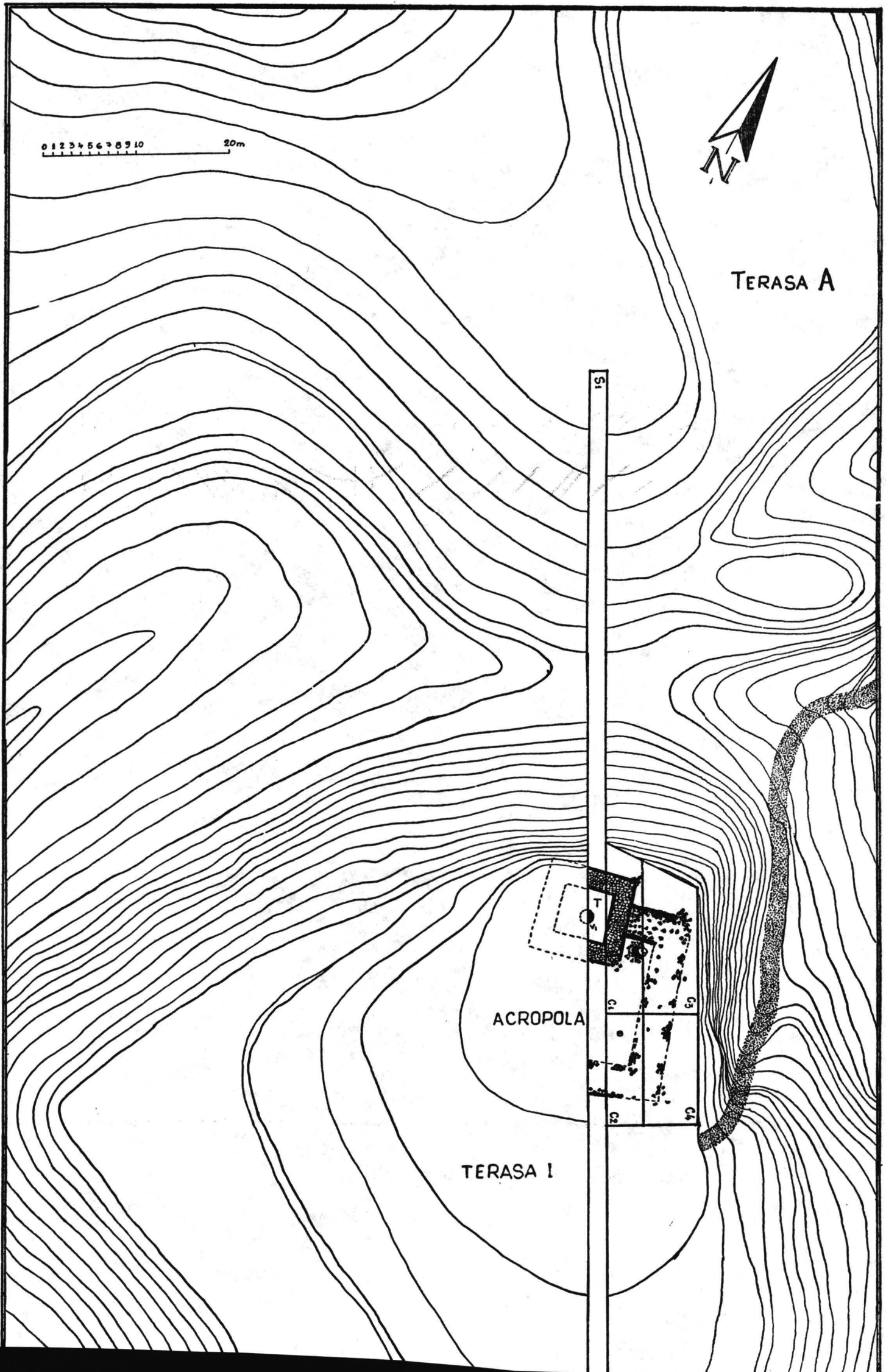
Ein reiches und vielfältiges archäologisches Material kam zum Vorschein. Es handelt sich um Keramik (handgearbeitete sowie mit dem Rad erzeugte), mit typischen dakischen Formen, mehrere Metallgegenstände (Nägel, Bauklammer, grosse Nägel, Werkzeug und Waffen aus Eisen, Teile militärischer Ausrüstung, geschliffener Steinschmuck, Bronze und Silberschmuck, Haushaltsgegenstände und eine römische Bronzemünze aus den Jahren 40—41 u. Z.

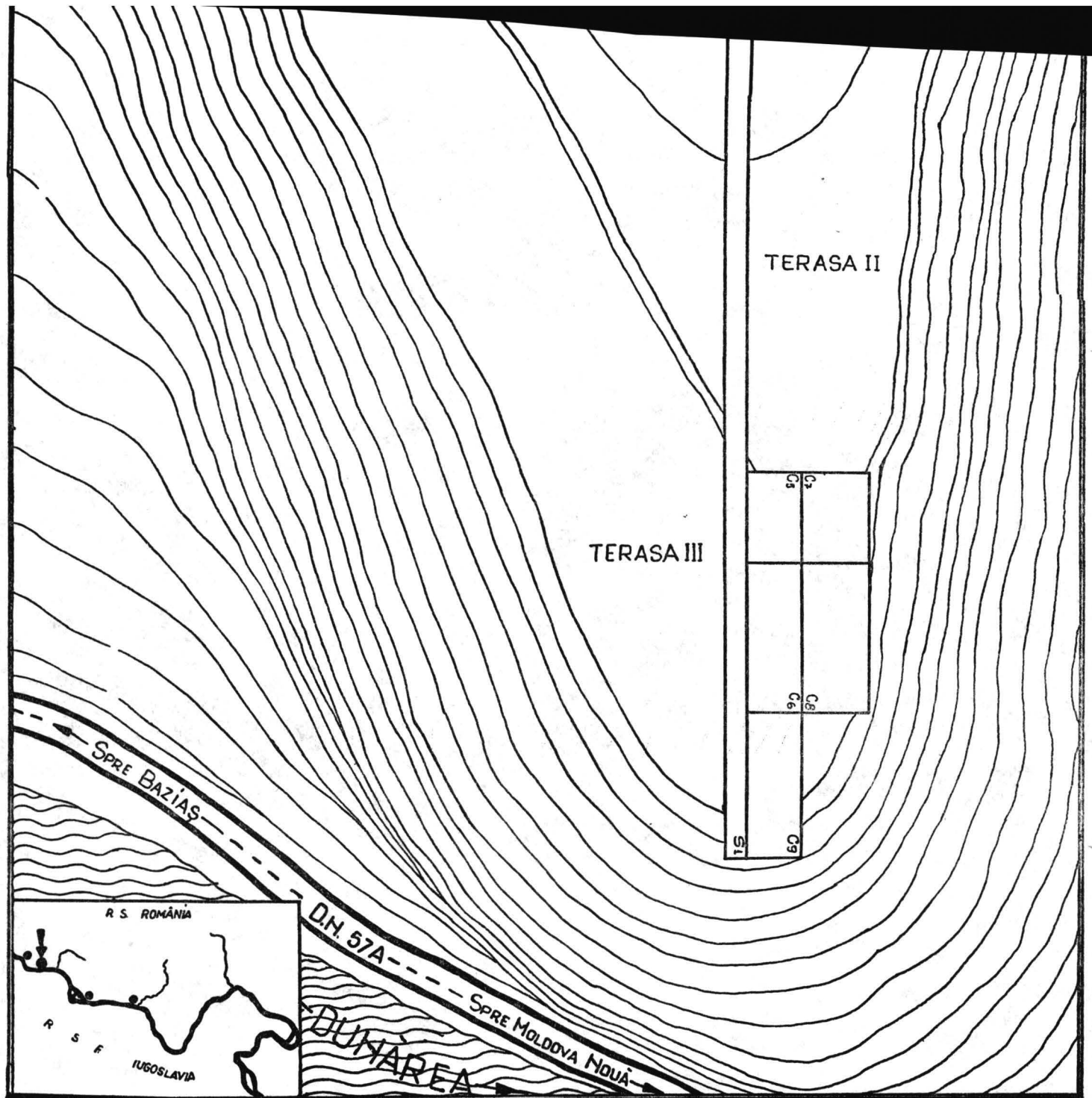
Bis jetzt wurden zwei Wohnniveaus festgestellt. Das untere Niveau (I), kann man in die Zeitspanne zwischen dem I. Jh. v.u.Z. und der Anfang des I. Jh. u.Z. datieren, während das zweite Niveau (II), in das I. Jh. u.Z. eingereiht wurde (genauer in die Mitte und die zweite Hälfte dieses Jahrhunderts.)

Vorläufig darf man schlussfolgern dass die entgültige Vernichtung der Festung im Rahmen der römischen Eroberung in die Zeitspanne zwischen der Herrschaft Domitians und, spätestens, dem Eroberungskrieg Daziens durch Trajan (101—102 u. Z.) fällt.

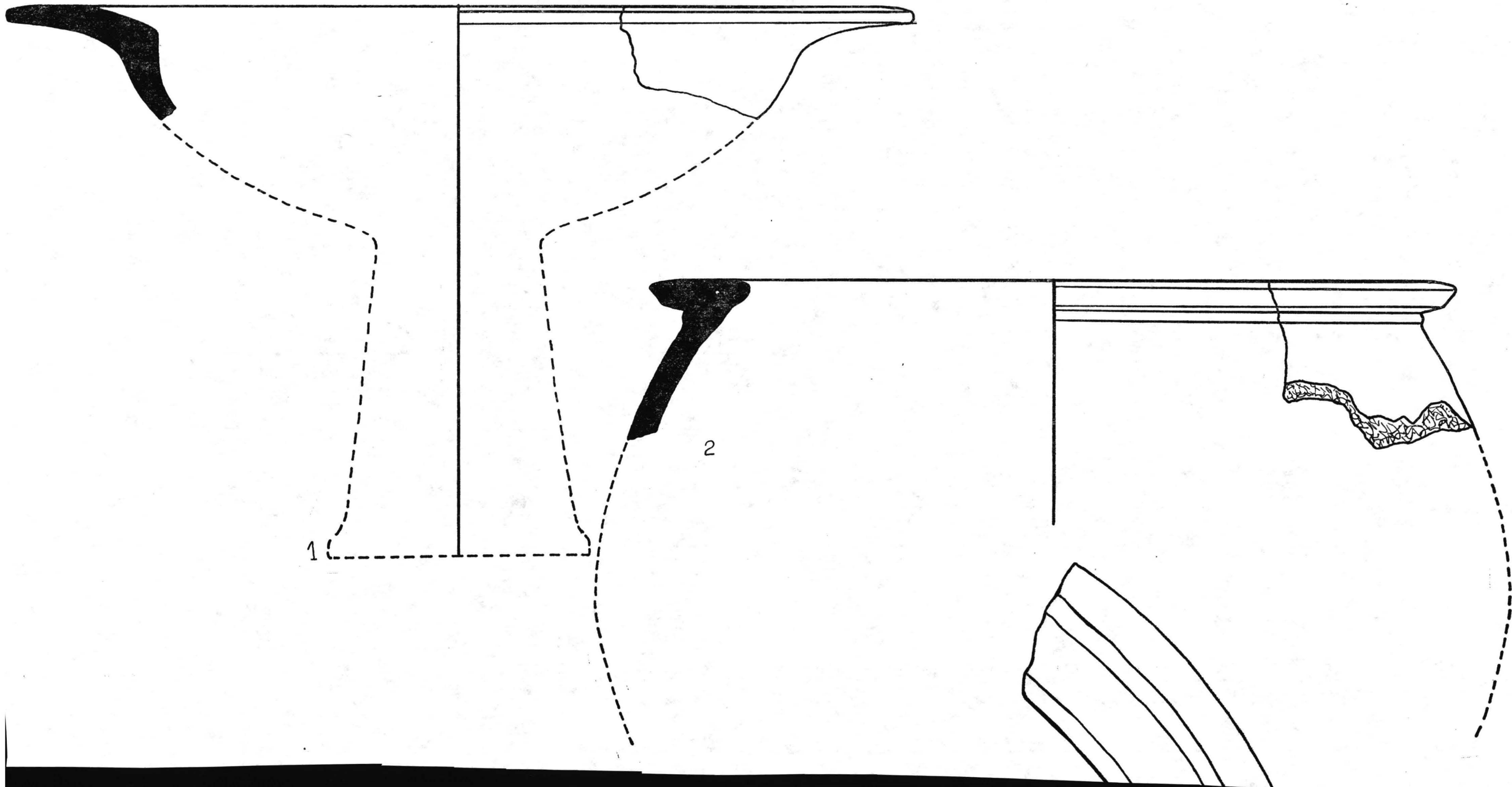
Diese Festung scheint die grösste Dakerfestung, und die einzige mit steinernen Mauern zu sein, die bis heute im Südwestrumänien (Banat) bekannt ist.

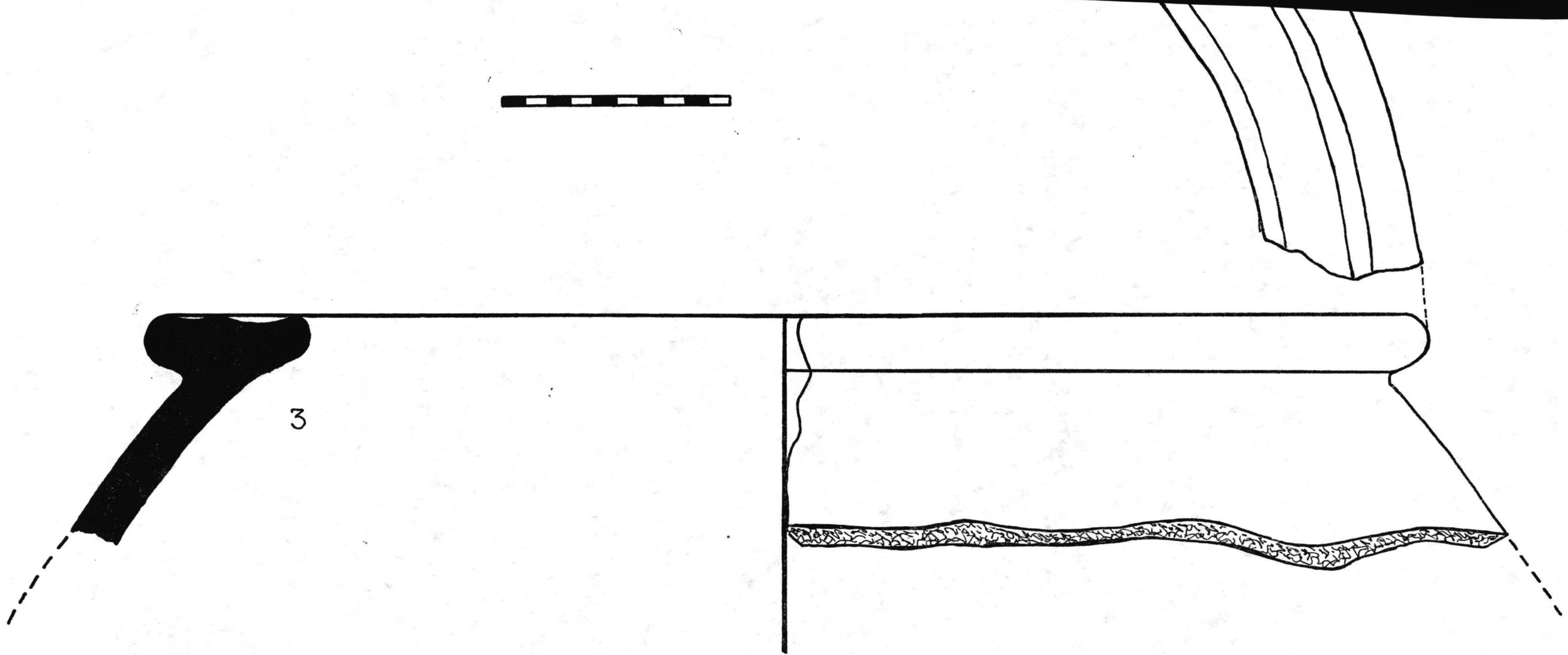
DIVICI — „GRAD“
Plan de situație cu localizarea săpăturilor.

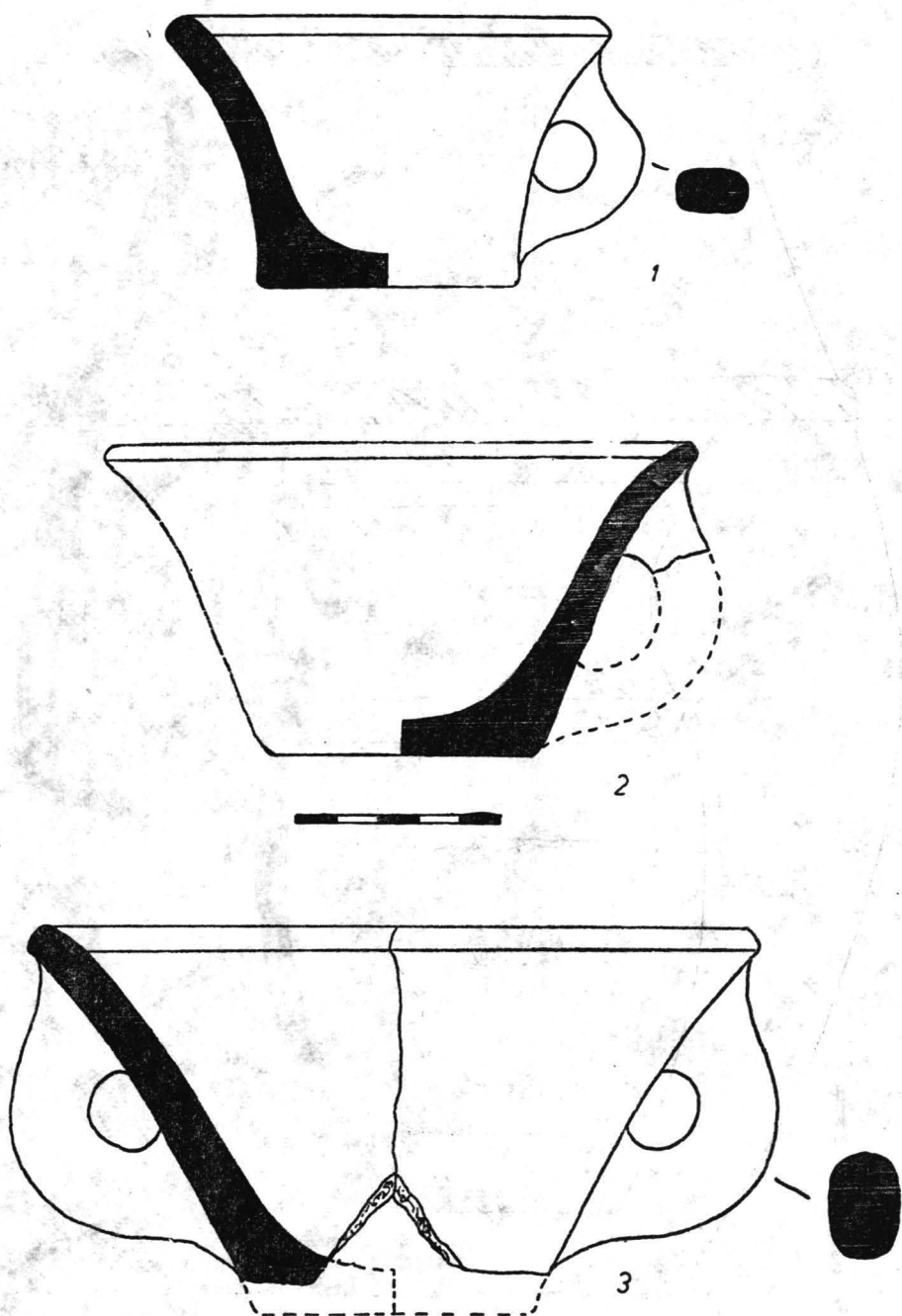

Pl. I. Divici „Grad”. Plan de situație cu localizarea săpăturilor și a principalelor elemente de fortificație.

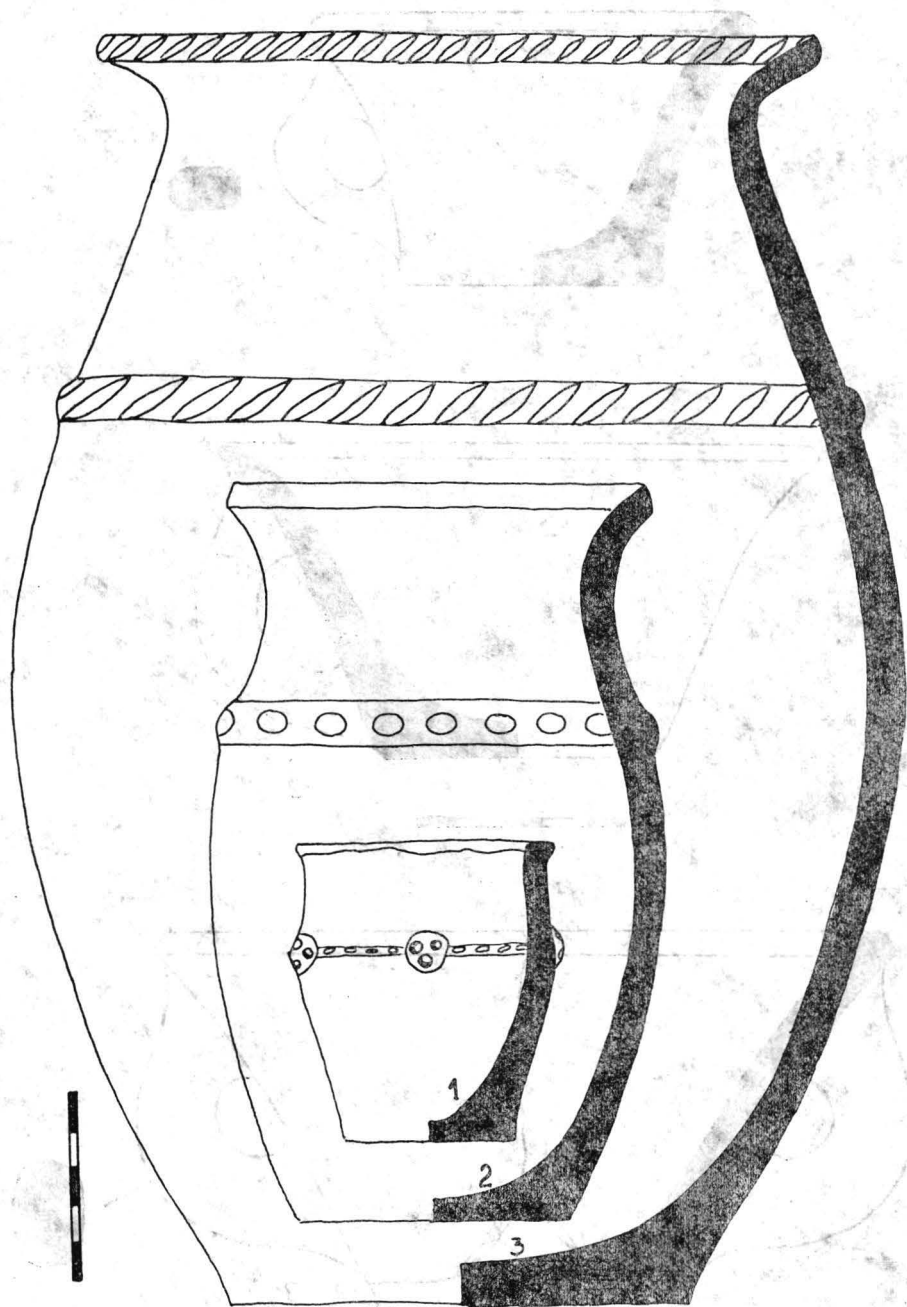

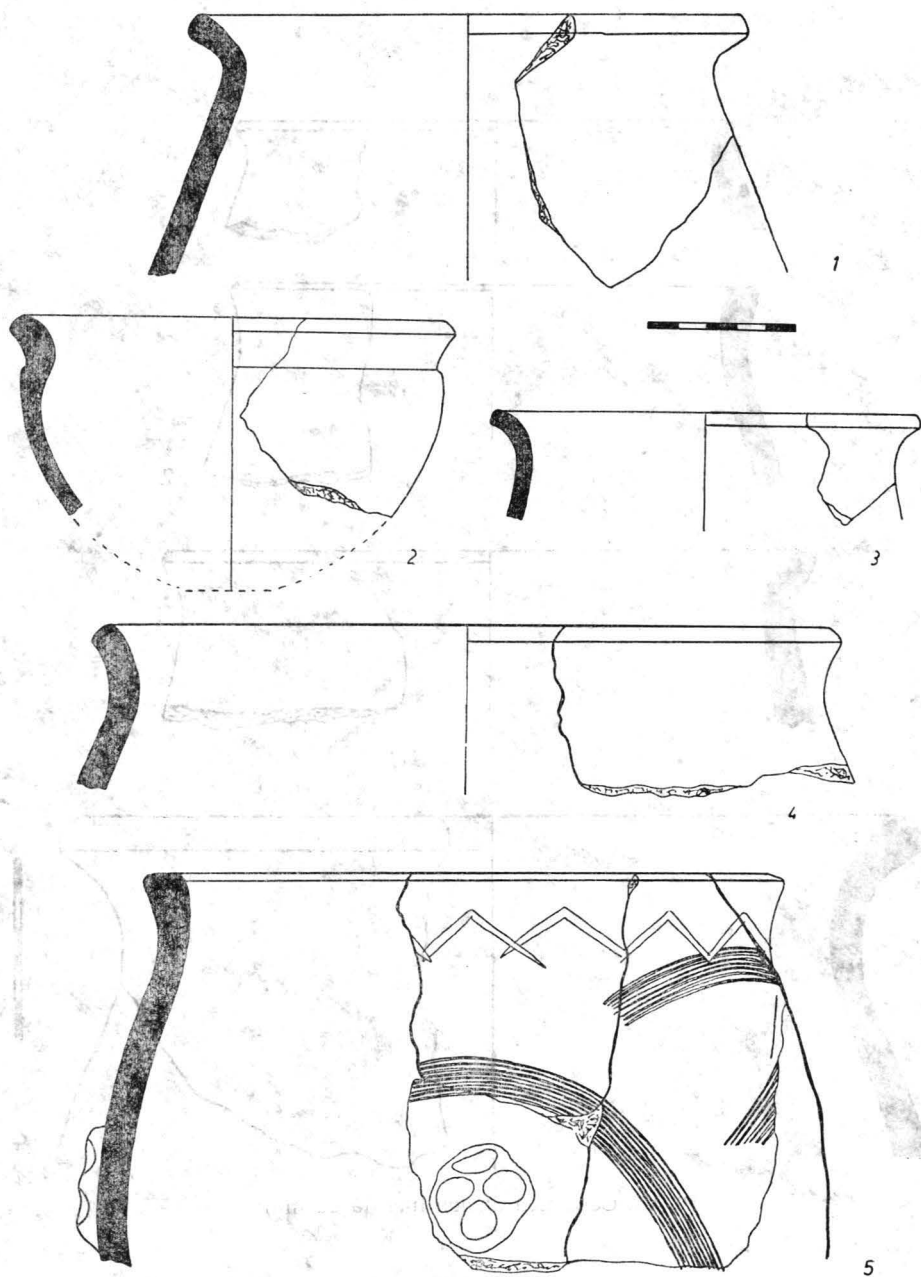
Pl. II. Ceramică lucrată cu mîna (1) și la roată (2—3).

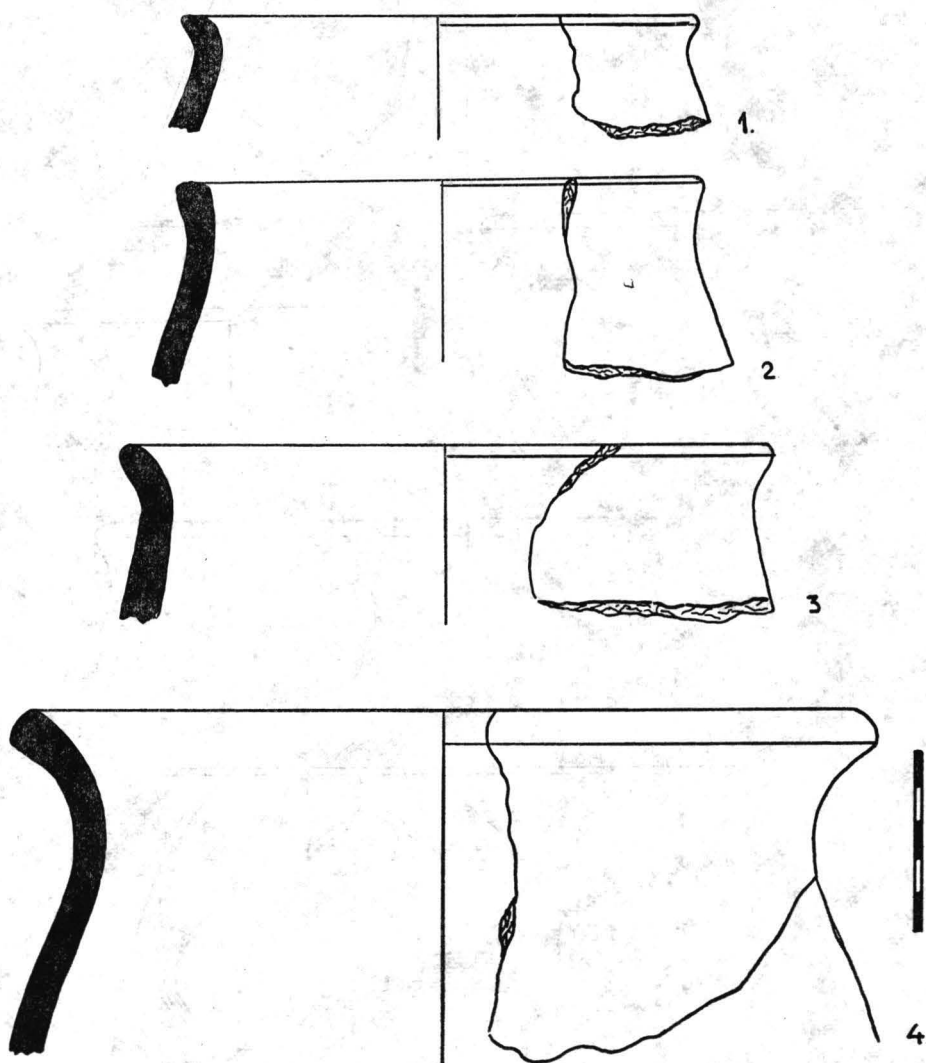
Pl. III. Ceramică dacică lucrată cu mâna.

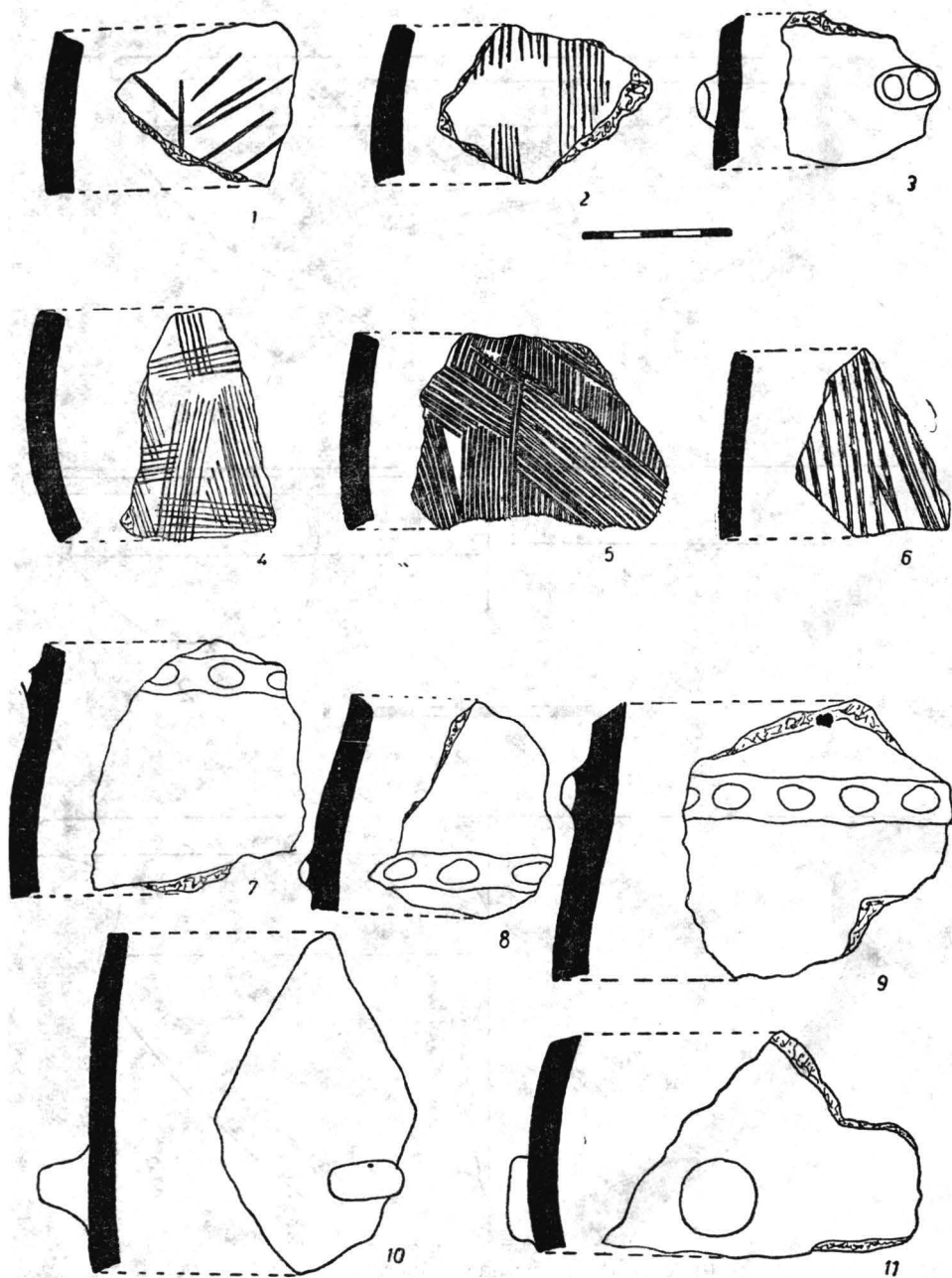
Pl. IV. Ceramică dacică lucrată cu mîna.

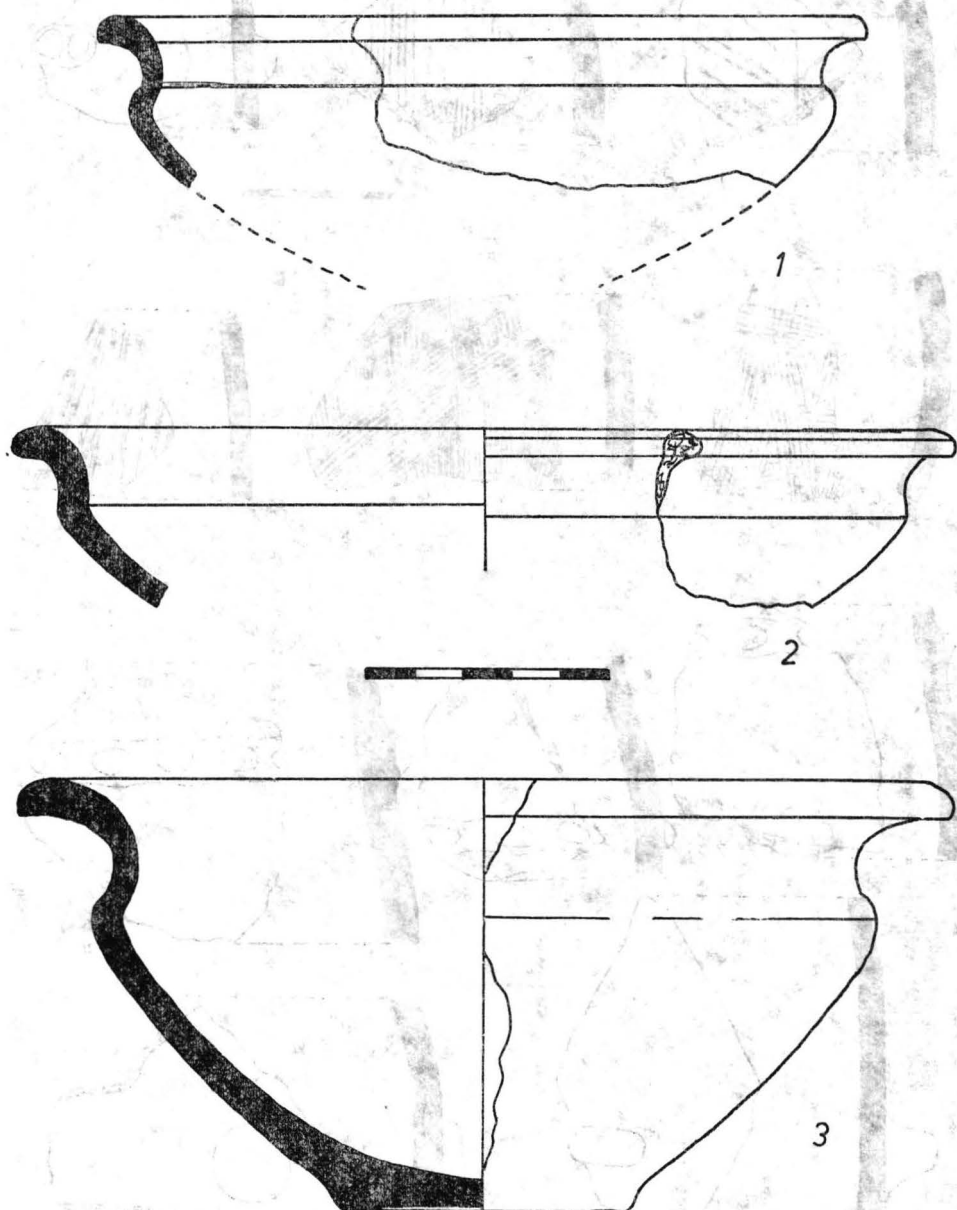
Pl. V. Ceramică dacică lucrată cu mîna.

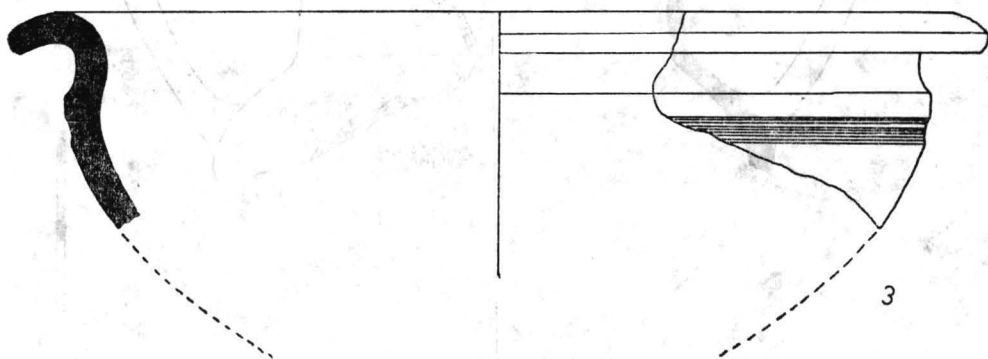
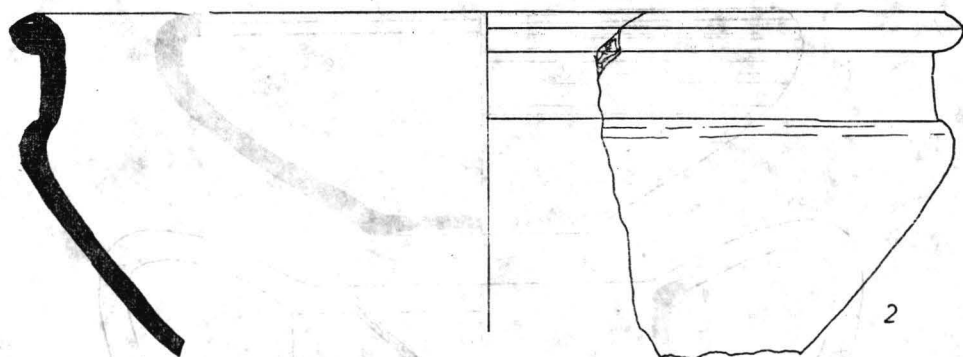
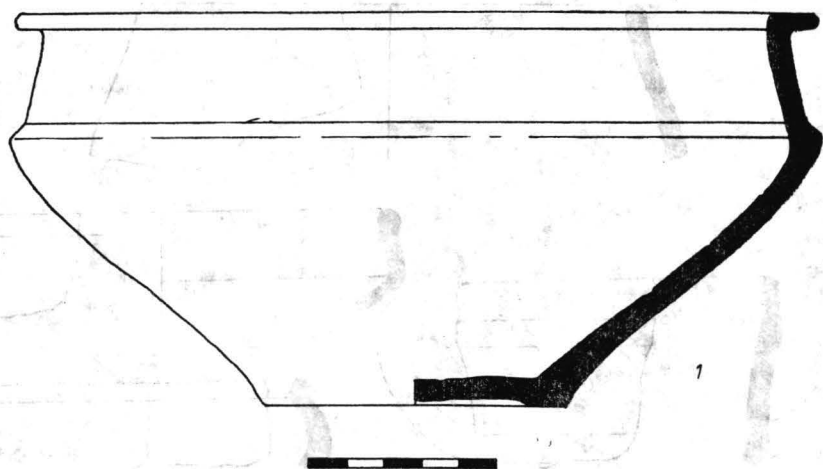
Pl. VI. Ceramică dacică lucrată cu mîna.

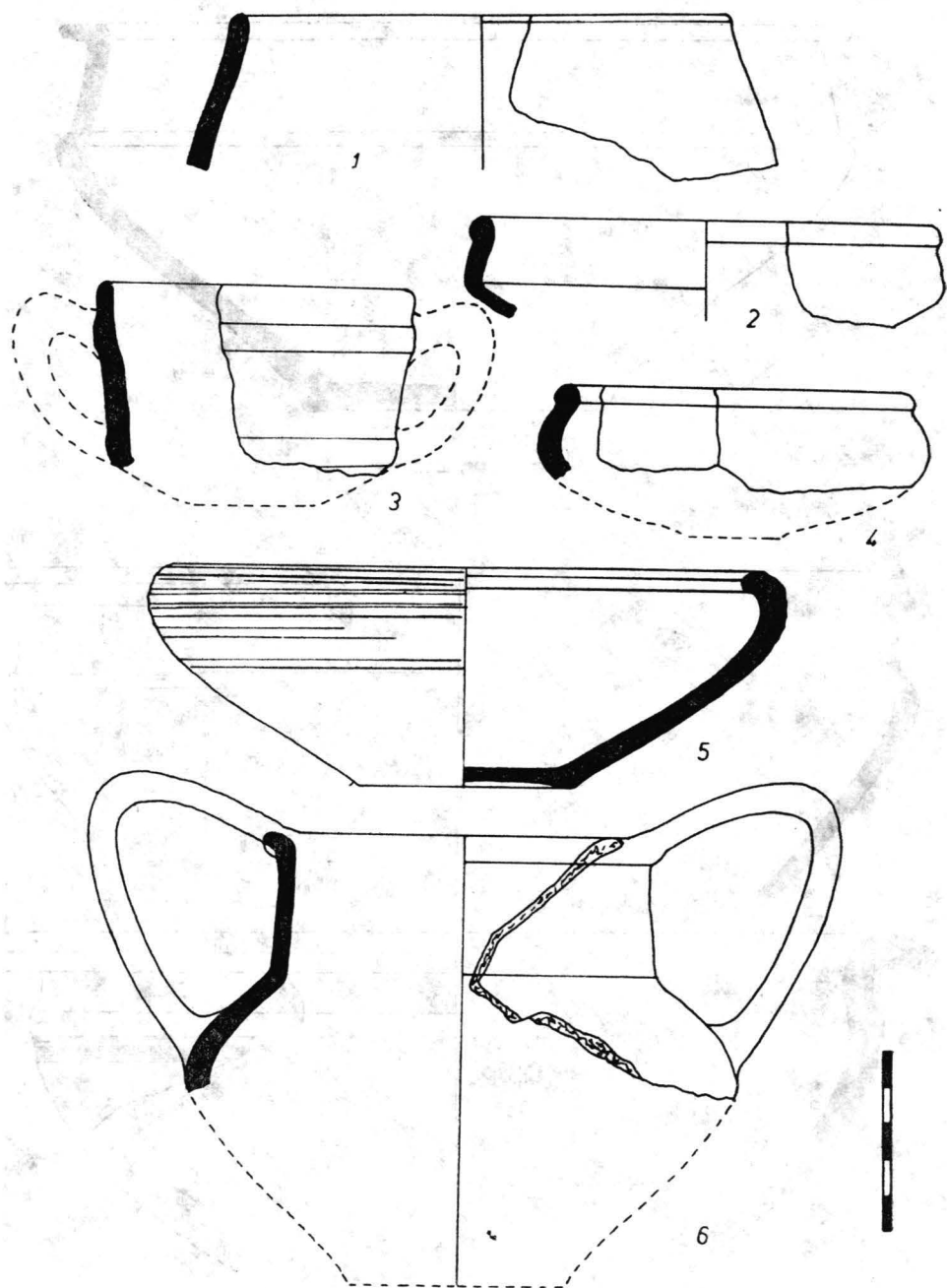
Pl. VII. Ceramică dacică lucrată cu mîna.

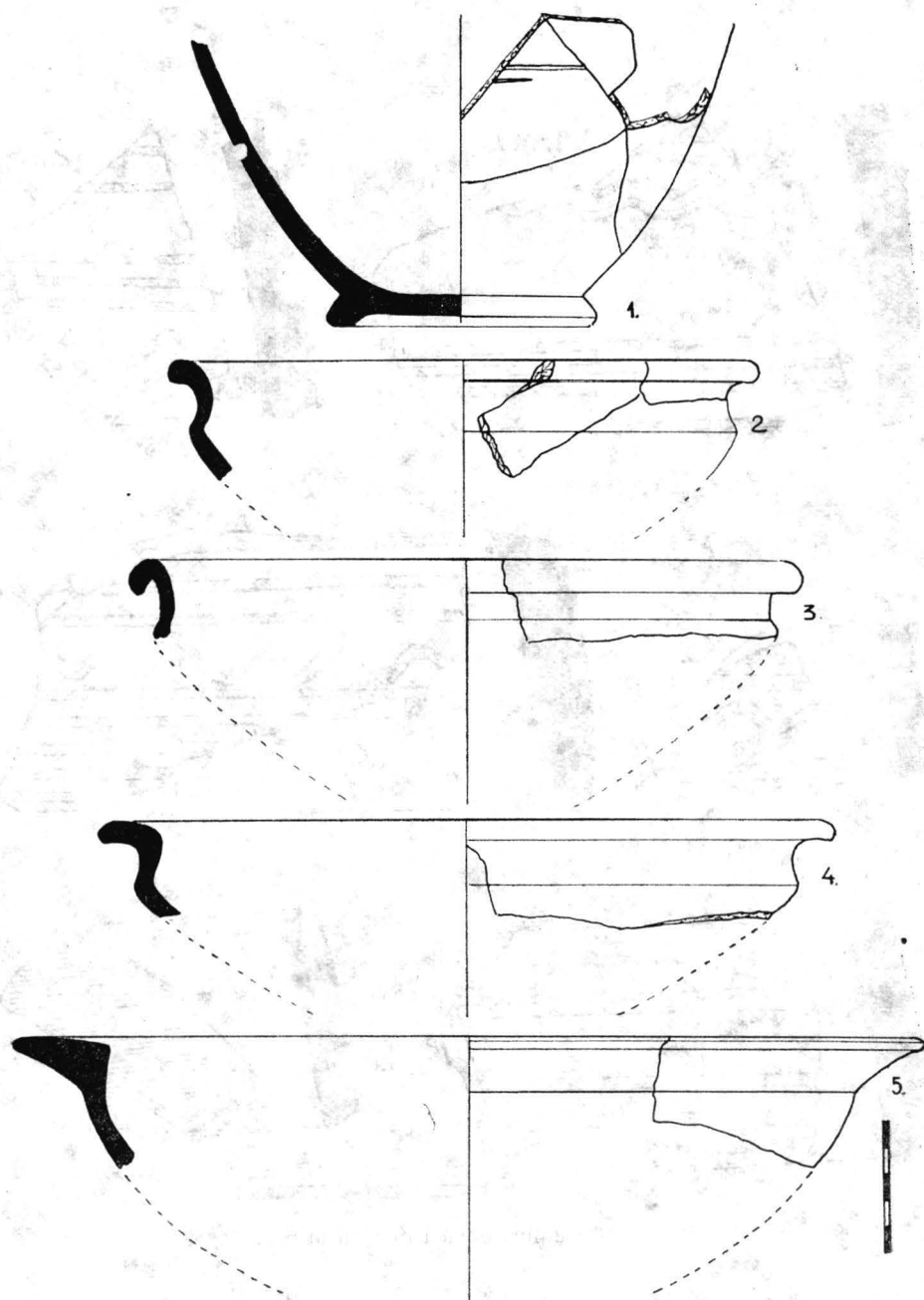
Pl. VIII. Ceramică dacică lucrată la roată.

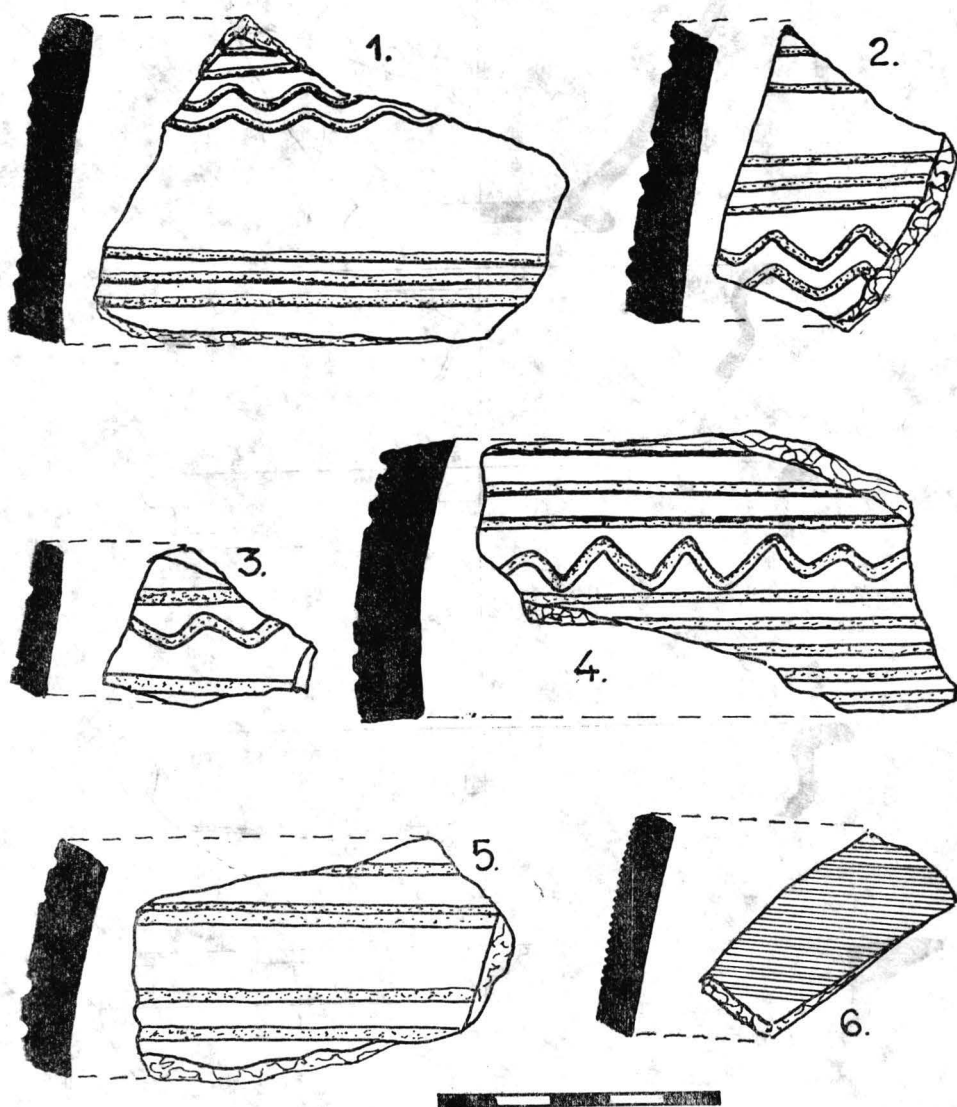
Pl. IX. Ceramică dacică lucrată la roată.

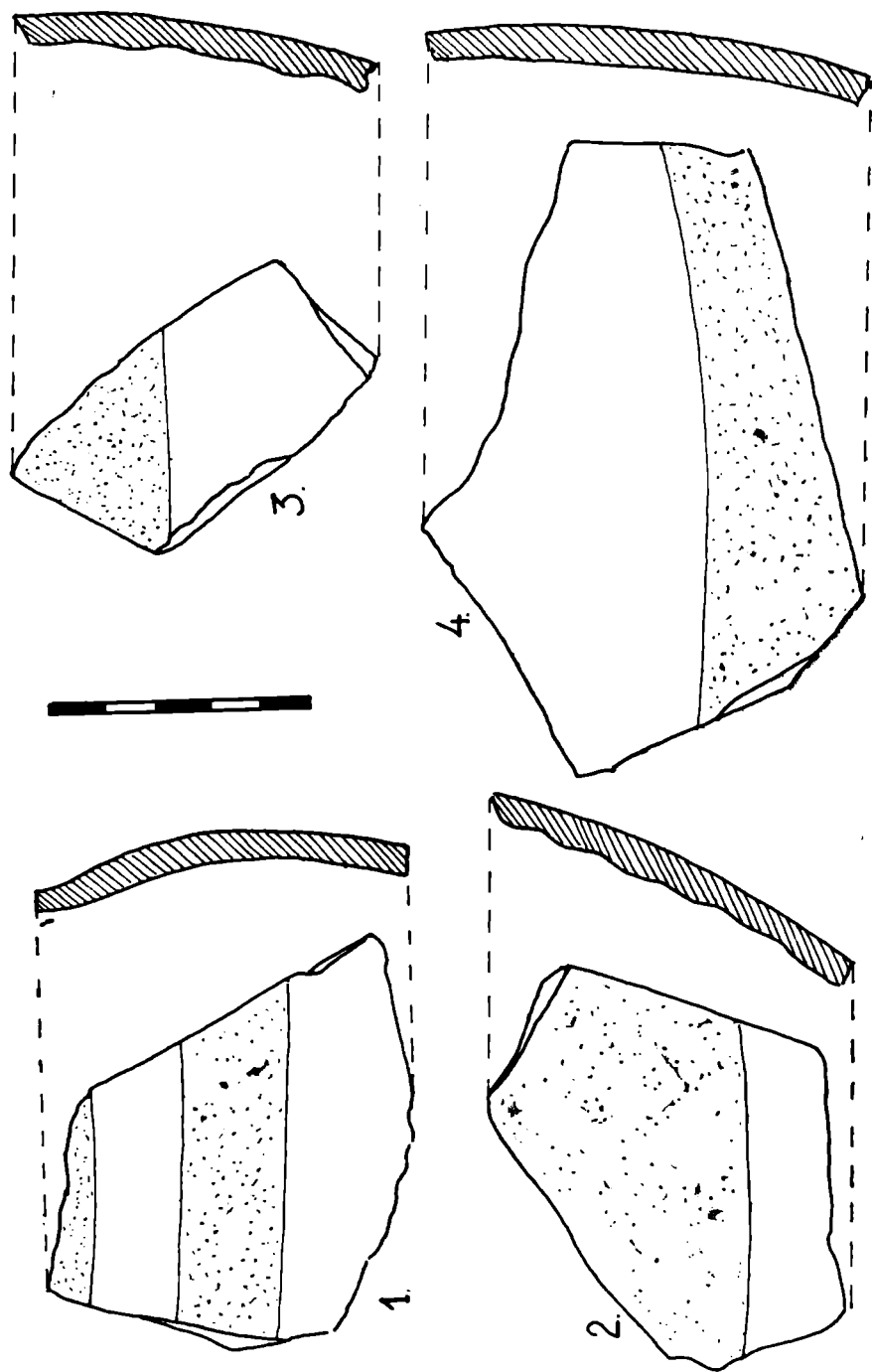
Pl. X. Ceramică dacică lucrată la roată.

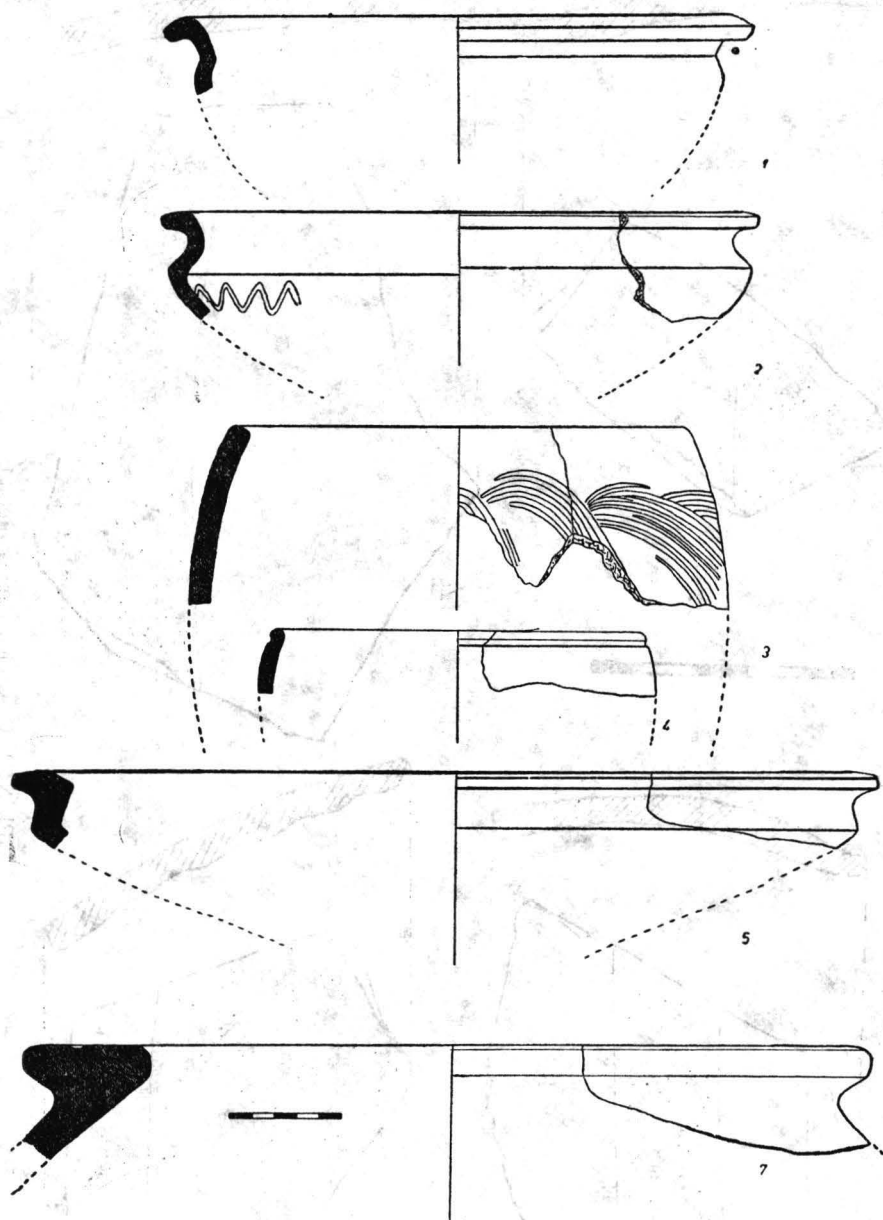
Pl. XI. Ceramică dacică lucrată la roată.

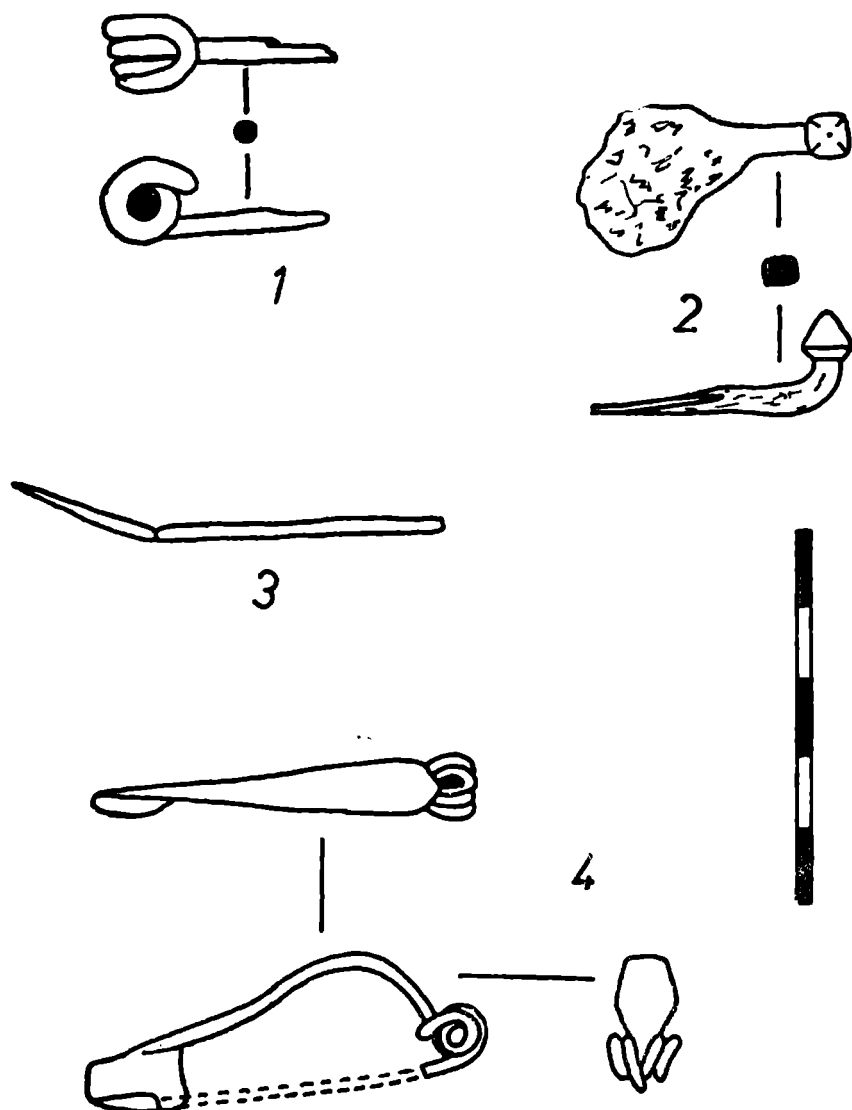
Pl. XII. Ceramică dacică lucrată la roată.

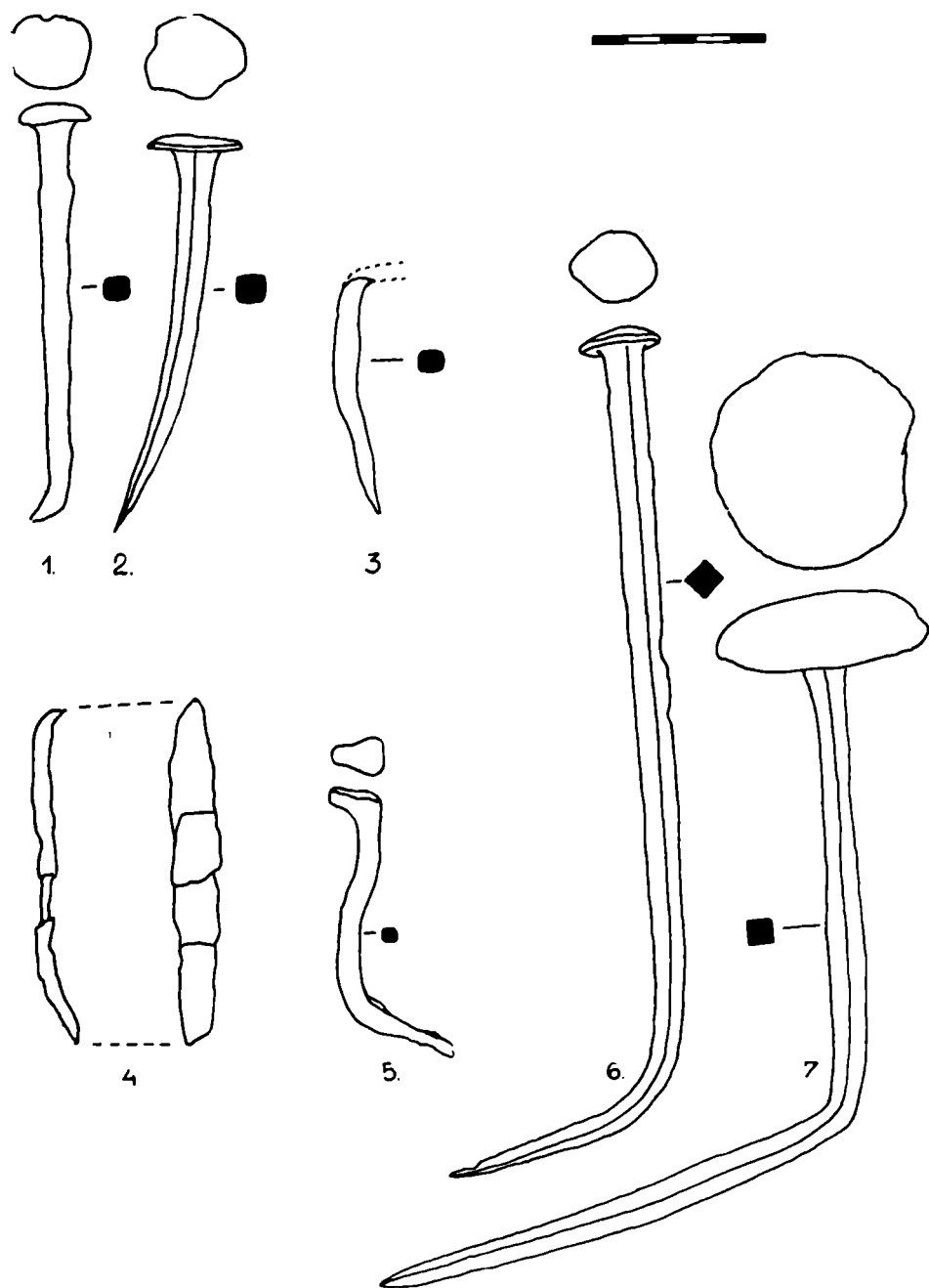
Pl. XIII. Ceramică dacică pictată.

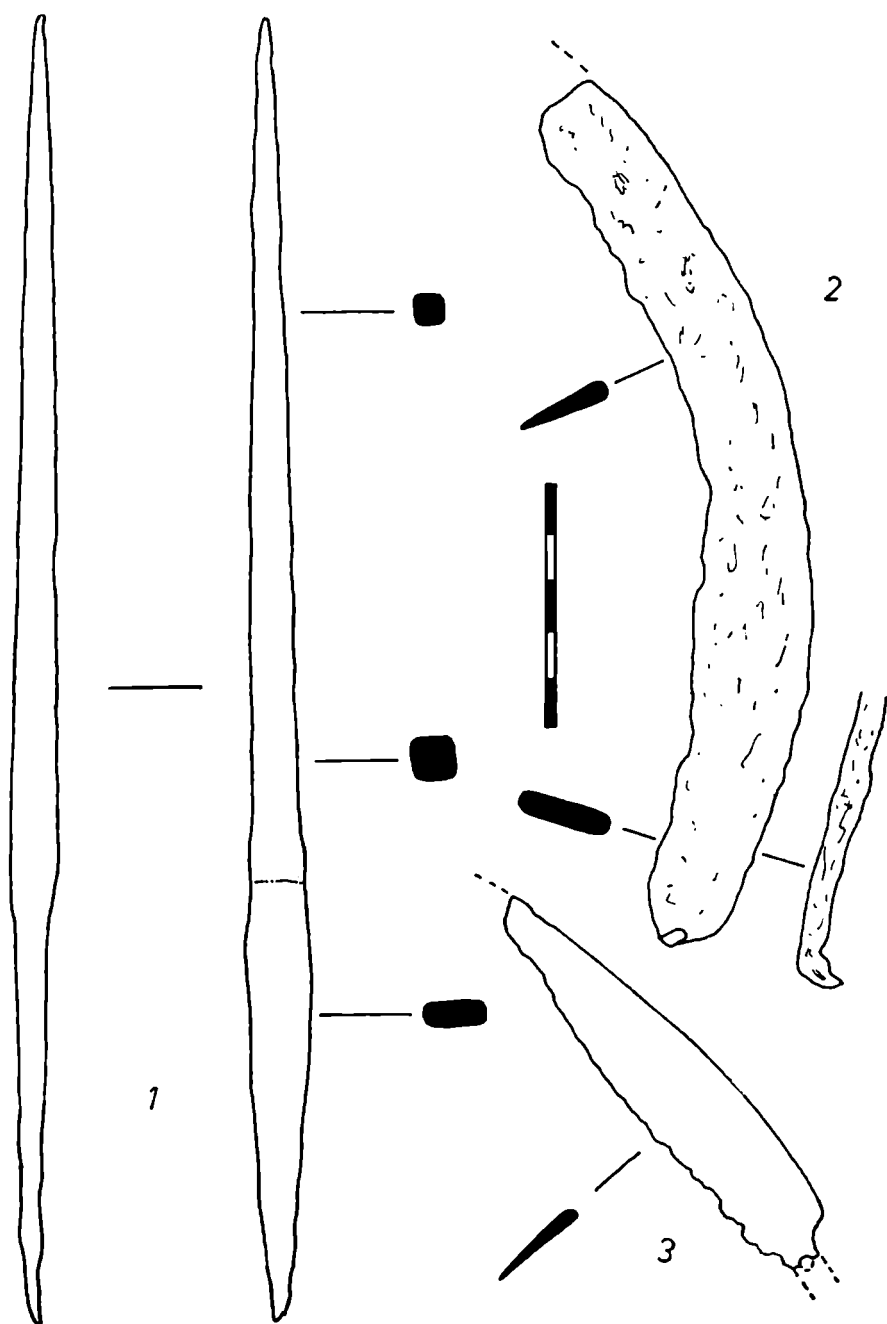
Pl. XIV. Ceramică dacică lucrată cu mîna (3, 5) și la roată (1—2, 4, 7) din „așezarea civilă”.

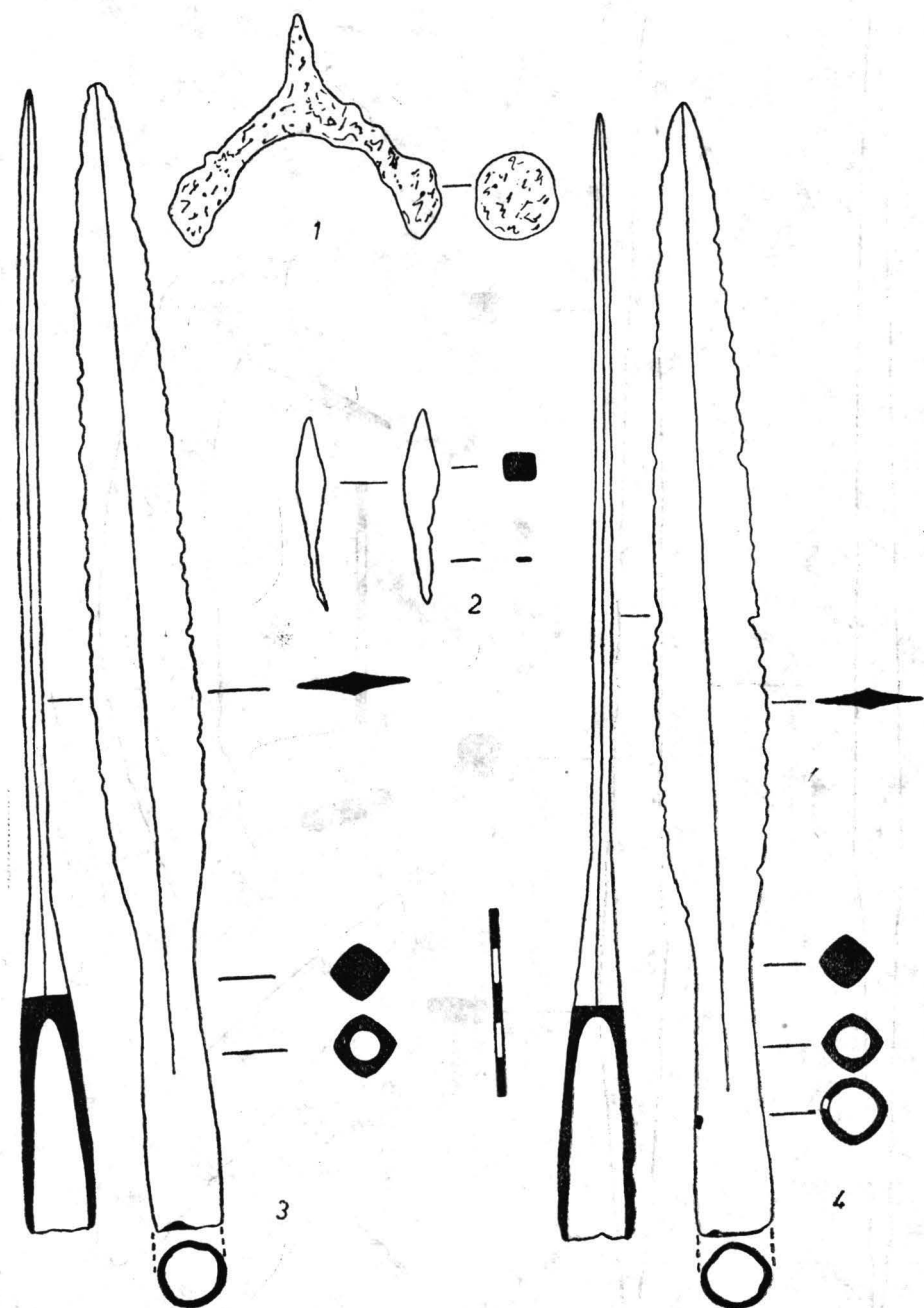
Pl. XV. Obiecte de bronz (1, 3—4) și fier (2) din nivelul inferior (I).

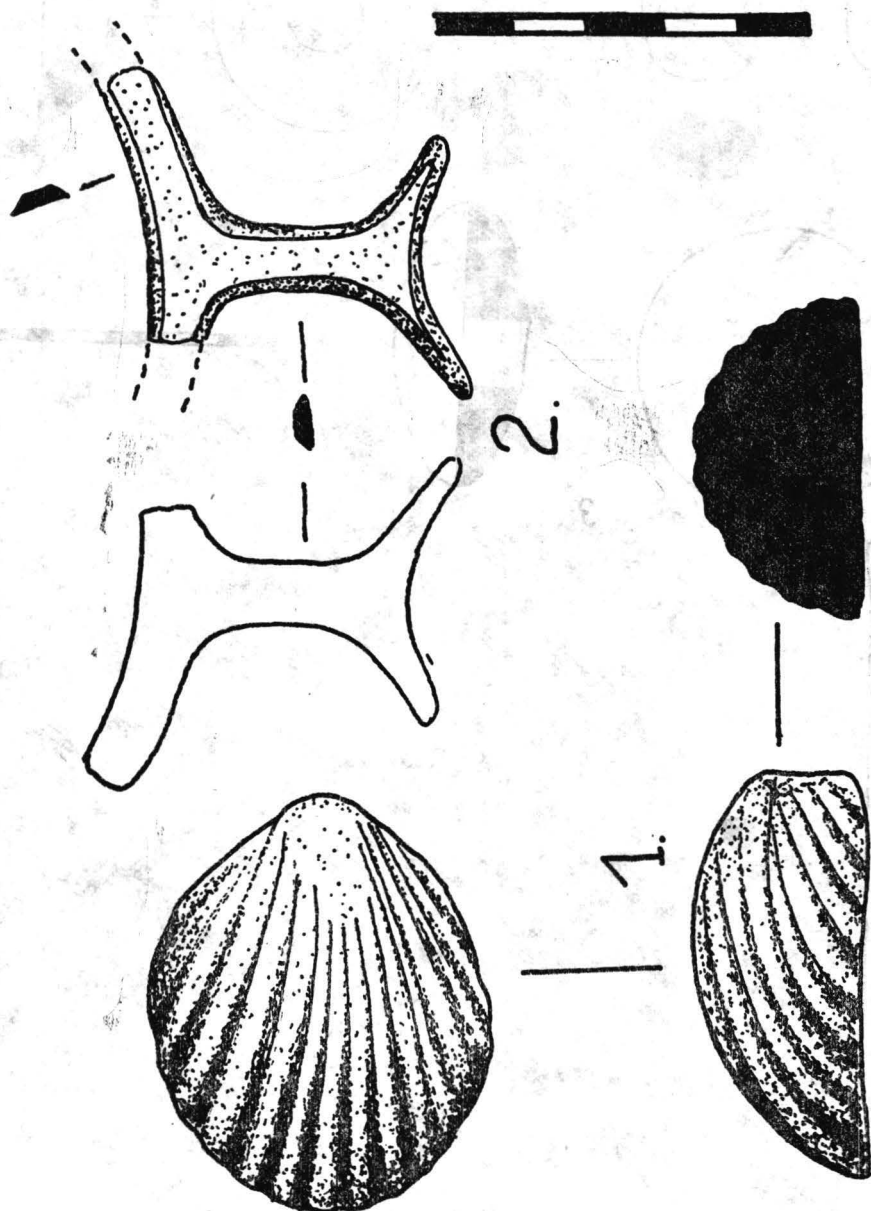
Pl. XVI. Cuie (1—2, 5), scoabe (3—4) și piroane (6—7) din fier.

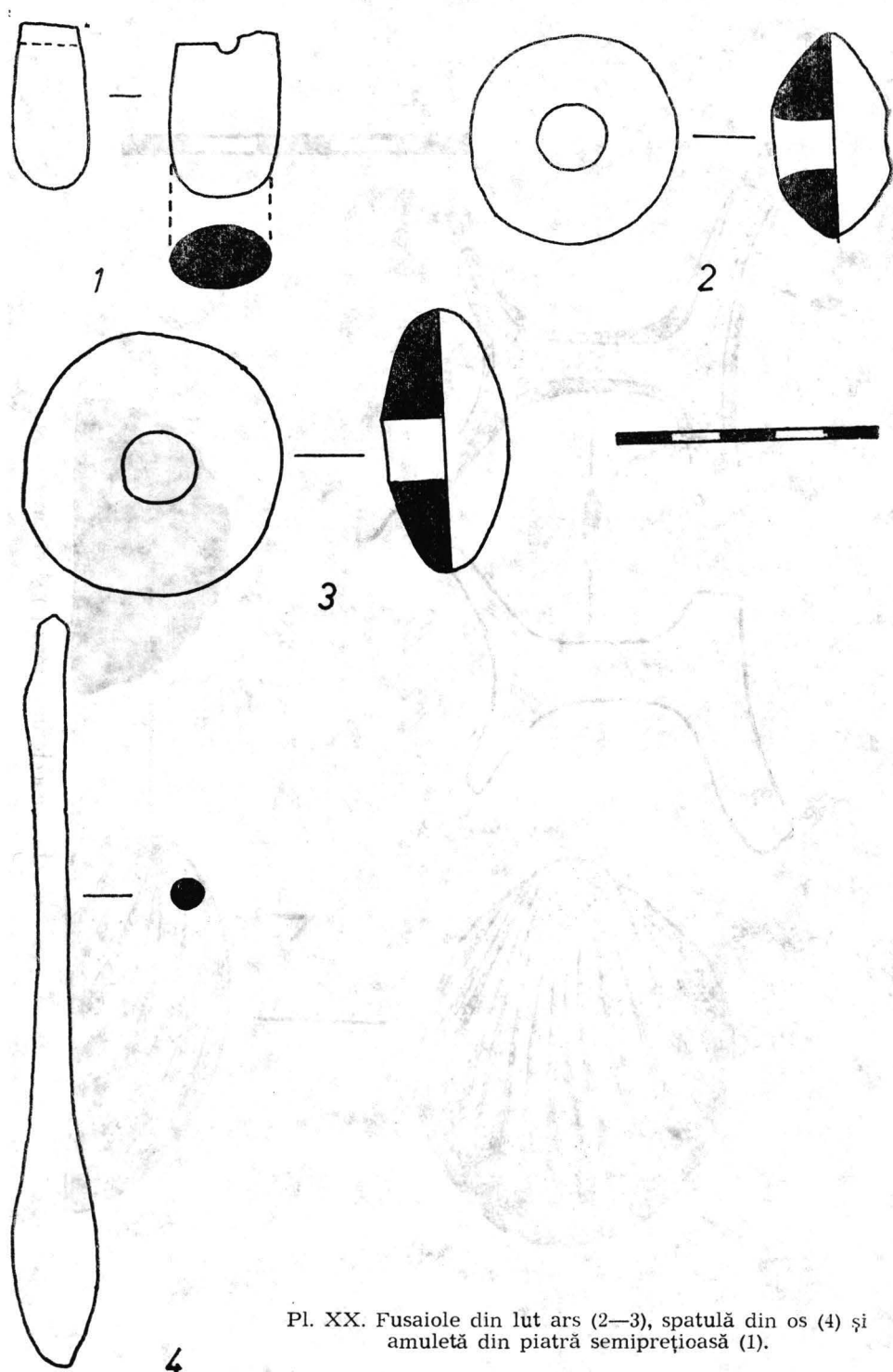
Pl. XVII. Vîrf (1), seceră (2) și cuțit (3) din fier.

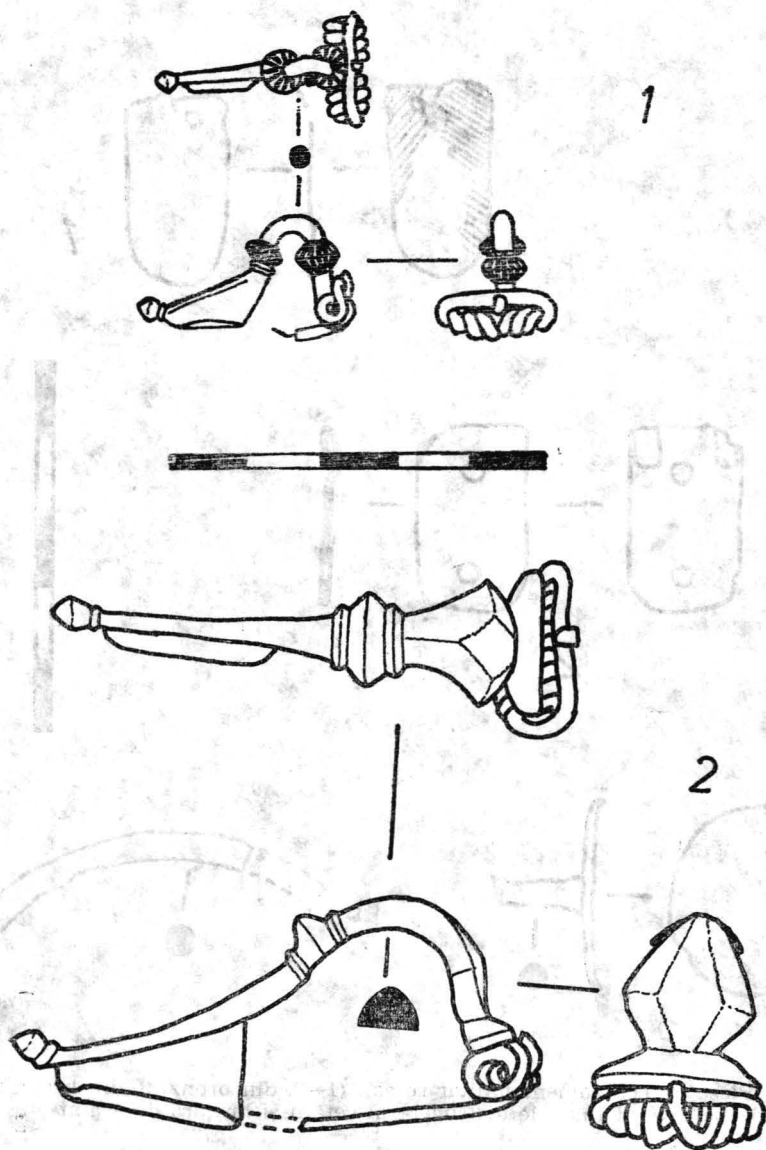
Pl. XVIII. Arme (2—4) și pinten (1) din fier.

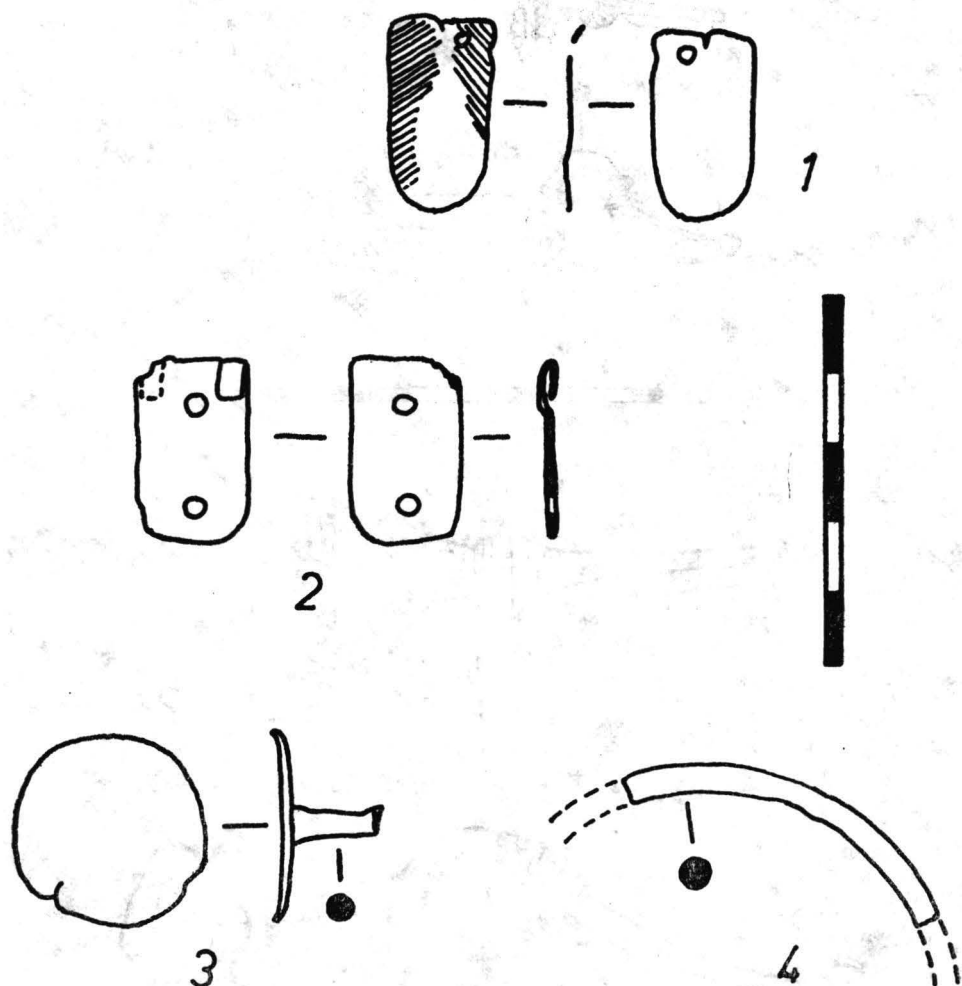
Pl. XIX. Obiecte din bronz (1) și argint (2).

Pl. XX. Fusaiole din lut ars (2—3), spatulă din os (4) și amuletă din piatră semiprețioasă (1).

Pl. XXI. Fibule din bronz din nivelul superior (II).

Pl. XXII. Piese de echipament militar roman (1—2, din bronz; 3, din bronz argintat) de pe nivelul final de distrugere al cetății și brățară de argint (4).

AȘEZAREA ROMANĂ TÎRZIE DE LA MOLDOVA VECHE DIN PUNCTUL „VINOGRADA-VLAȘKICRAI” (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Situată pe malul Dunării, la ieșirea din localitatea Moldova Veche, înspre comuna Pescari, așezarea romană tîrzie din punctul *Vinograda* se înscrie în categoria așezărilor rurale, larg datate în secolele III—IV e.n. și atît de numeroase în partea sud-vestică a fostei provincii Dacia (fig. 1/A).

Malul fluviului, ca parte componentă a terasei mijlocii a Dunării, atinge o cotă de 2—3 m în zona așezării și este supus unui proces continuu de eroziune. Anual se înregistrează o degradare a malului cu 0,50—1 m, datorită atacării bazei sale de către apele fluviului. În profilul rămas, cu aspect lutos și depuneri de loess, se poate observa relativ ușor conturul unor complexe (bordeie, locuințe de suprafață, gropi), din epoci diferite, începînd din neolitic și pînă în secolul al XIII-lea. Conținutul arheologic al acestora poate fi recuperat și de pe plajă, însă de cele mai multe ori ajunge în colecții particulare.

Atît investigațiile arheologice întreprinse în acest perimetru cît și materialul descoperit, au permis conturarea unei așezări romane tîrzii. Pentru o delimitare mai exactă trebuie relevat faptul că, așezarea în cauză, se întinde pînă în intravilanul localității Moldova Veche, denumit de localnici *Vlașkicrai*. Relatările localnicilor cît și materialul arheologic apărut odată cu retragerea sezonieră a apelor Dunării, fac posibilă aprecierea că așezarea a devenit submersă în proporție de 80%, în urma construirii sistemului hidroenergetic de la Porțile de Fier. Prin executarea a opt secțiuni (fig. 2) s-a delimitat latura nordică a așezării, aflată la 50 m de malul fluviului.

Descrierea locuințelor și a materialului arheologic rezultat

Au fost cercetate un număr de cinci locuințe, dintre care, cea notată cu L₃, datată în secolele VIII—IX, nefăcînd obiectul prezentului material.

Locuința 1 (L₁; fig. 3/1) a fost dezvelită în S/I, nefiind cercetată integral. Conturul ei apare la 0,25 m sub nivelul actual. Delimitarea perimetrului acesteia a fost ușor de realizat datorită fragmentelor de chirpici răspîndite relativ uniform între carourile 1—6 ale secțiunii. Por-

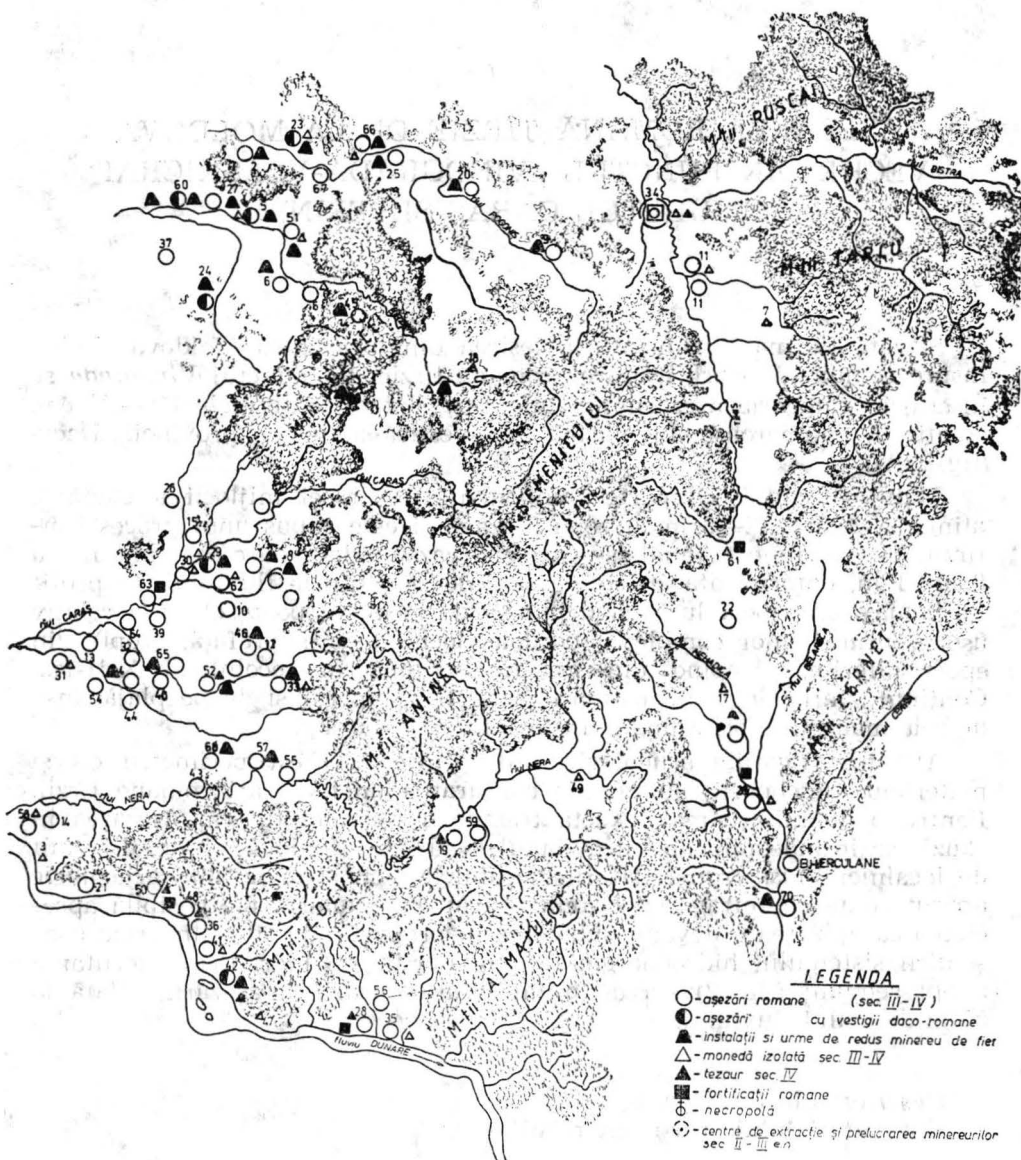

Fig. 1/A — Harta descoperirilor arheologice de secol III—IV e.n. din județul Caras-Severin.

REPERTORIUL AȘEZĂRILOR DE SEC. III-IV e.n. DIN JUDEȚUL CARAȘ SEVERIN

- 1 AȘEZĂRI DE SEC. III-IV e.n.
2 MONEDE: A-tezaure
B-monedă izolată
3 FIBULE DE SEC. III-IV
4 URME DE PRELUCRARE A FIERULUI

Nr. crt.	LOCALITATEA	1	2	3	4
		A	B		
1	Agadici	•			•
2	Bărbos	•			•
3	Bazias		•		
4	Berliște	•			•
5	Berzovia	•	•	•	•
6	Bocșa	•	•	•	
7	Borlova		•		
8	Brădisorul de Jos	•			•
9	Brebu	•			•
10	Brăsteni	•		•	•
11	Caransebes	•	•	•	
12	Cicova Română	•			•
13	Ciortas	•			
14	Cimpia	•			
15	Comariște	•			•
16	Crucova	•			•
17	Cuptoare - Cornea			•	
18	Cuptoare - Resita			•	•
19	Dalbăsești	•	•		
20	Dezești	•			•
21	Divici	•			
22	Domasnea	•			
23	Duleu	•	•	•	•
24	Fizeș	•			•
25	Firliug	•			•
26	Forotic	•			
27	Gherlenis	•			•
28	Gornea	•	•		•
29	Gărdinari	•		•	•
30	Greani	•	•	•	•
31	Iam	•	•	•	•
32	Iertof	•			
33	Iudia	•		•	•
34	Jupa	•	•	•	
35	Liubcova	•	•	•	•
36	Măcești	•	•	•	
37	Mauren	•	•	•	•
38	Mehadia	•	•	•	
39	Merania	•		•	•
40	Milcoveni	•			
41	Moldova Nouă	•	•	•	•
42	Moldova Veche	•	•	•	•
43	Năldăș	•			
44	Nicolini	•			
45	Oana de Fier	•			•
46	Oravita	•			•
47	Pescari			•	
48	Pojena	•	•	•	•
49	Prigor			•	
50	Radimna	•	•	•	
51	Ramna	•	•	•	•
52	Răcădăia	•	•		
53	Resita			•	•
54	Rusova Nouă	•			
55	Sasca Română	•			
56	Sichievita	•			
57	Slatina Nea	•			•
58	Socol	•		•	
59	Sopotul Vechi	•			•
60	Șosdea	•			•
61	Terecova			•	
62	Ticvanu Mic	•	•	•	•
63	Vărdăia	•			•
64	Vrani	•			•
65	Vrâniș	•			•
66	Valea Mare	•			•
67	Valea Păi	•			•
68	Petrlava	•			•
69	Dognocca	•			•
70	Toplet	•			•

Fig. 1/B — Repertoriul descoperirilor de secol III-IV e.n. din județul Caraș-Severin.

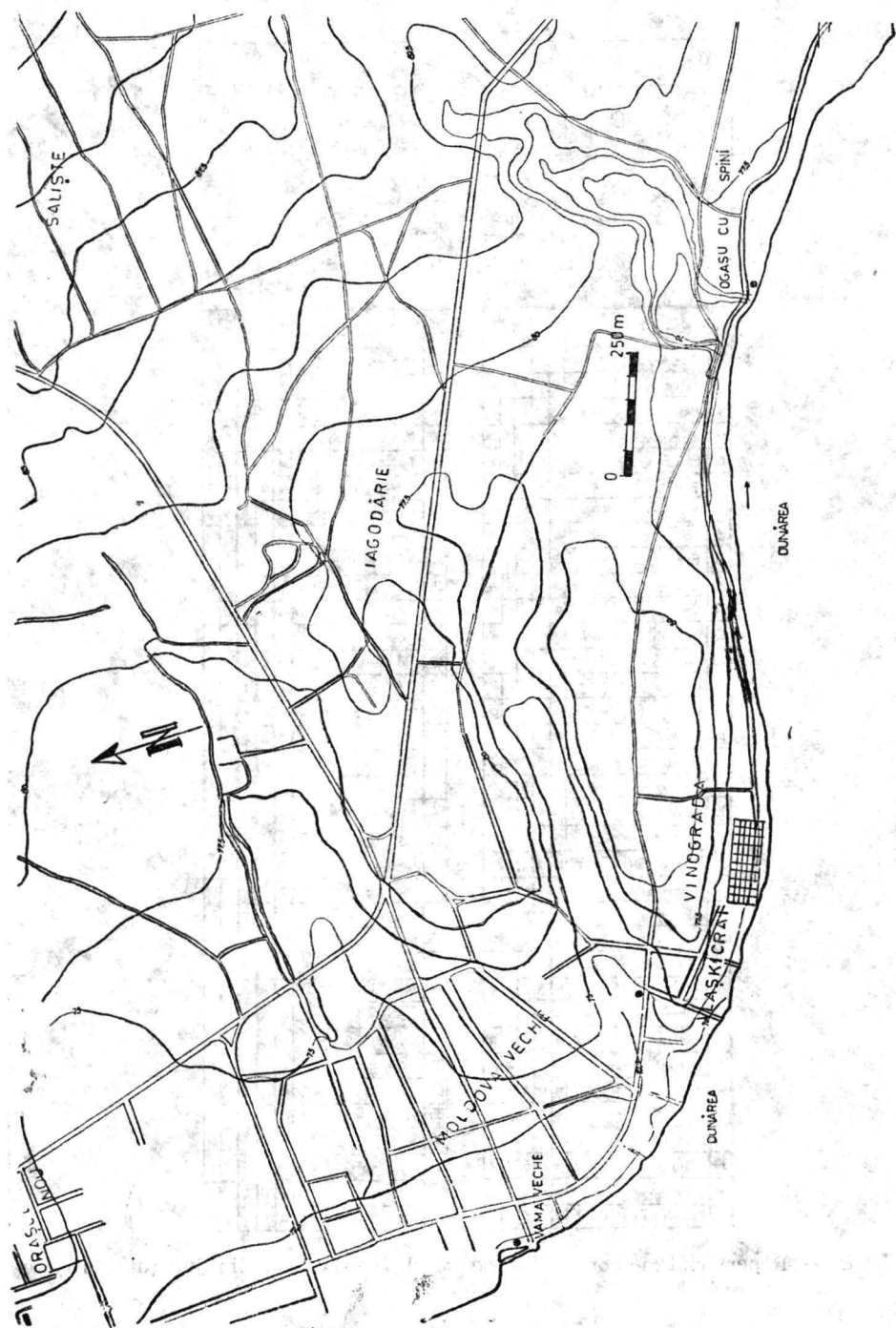

Fig. 2 — Plan de situație a așezării de la Moldova Veche

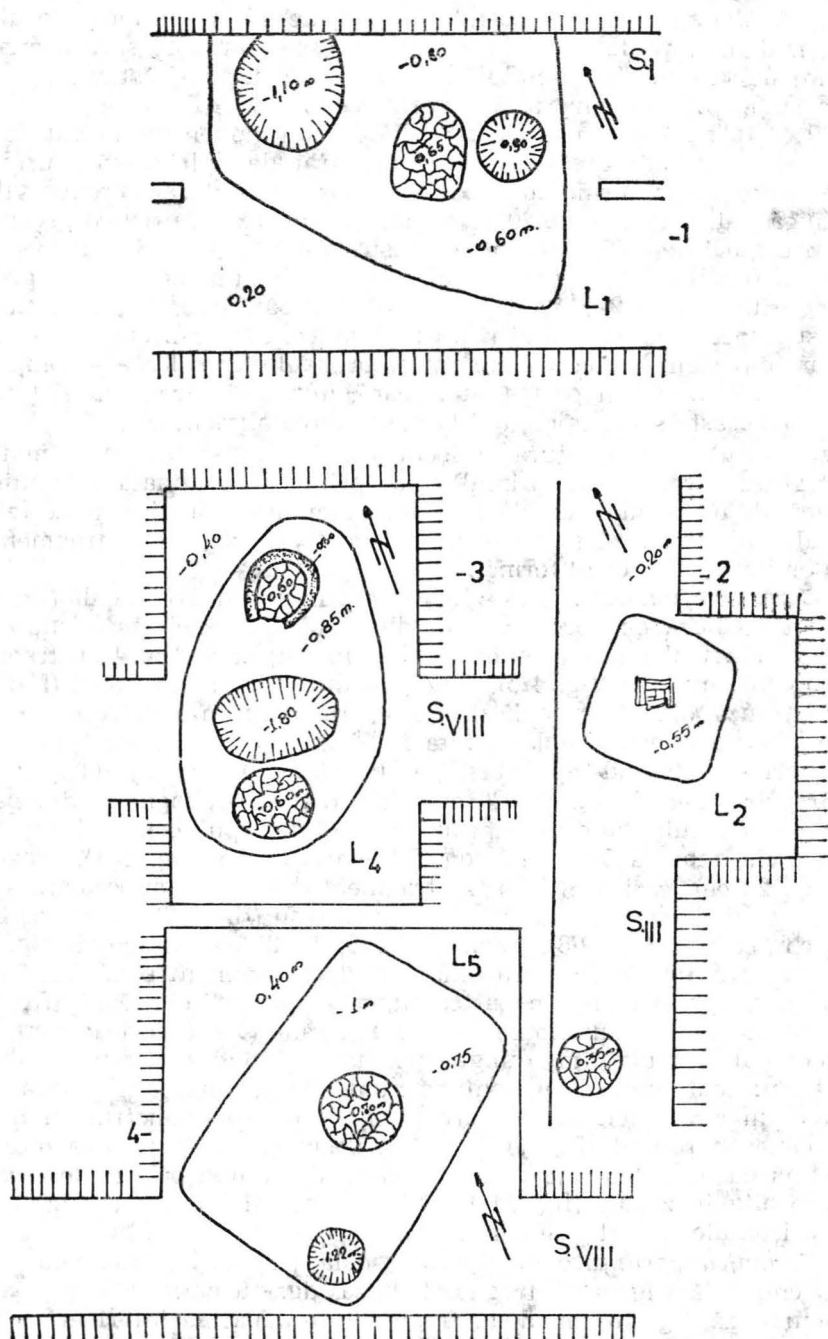

Fig. 3. — Planul locuințelor cercetate. (Sc. 1 : 100).

țiunea cercetată are laturile de 4,60×3,40 m, cu un plan de formă rectangulară, ce delimitează o suprafață locuită de 15 m². Fundul locuinței, albiat, mai înalt pe latura de sud (0,60 m), se adîncește spre centrul ei (0,80 m) de la suprafața solului. La 1,20 m de latura vestică și la 1 m de cea sudică, a fost surprinsă o vatră de formă ovală, cu dimensiunile de 0,80×1,10 m. Vatra a fost construită din lut galben pe un pat de pietricele de rîu peste care s-a aplicat un strat de lipitură fără urme de refacere, de culoare brun-cărmizie, de consistență dură, aproape vitrificat. Lîngă vatră, la circa 0,20 m de latura vestică a apărut o groapă cu diametrul gurii de 0,80 m, ce se adîncește la 0,90 m sub nivelul locuinței. Din ea au rezultat fragmente ceramice și oase de animale. A doua groapă, cu dimensiunile de 1,25×1,40×1,10 m e amplasată la 0,40 m de latura de sud-vest a locuinței, conținînd resturi ceramice, cărbune, bucăți de perete ars și un important lot faunistic. Dispusă la nivelul de călcare al complexului, cu pereții oblici în partea superioară, îngustați spre baza ei (diametrul 1 m), aceasta servea probabil la depozitarea alimentelor.

Din stratul de umplutură al locuinței, a rezultat un bogat material arheologic concretizat, în primul rînd, printr-o însemnată cantitate de ceramică, de uz comun, lucrată la roată. Adoptarea clasificării acesteia pe criteriul calității pastei și a culorii este motivată de starea fragmentară, fără a omite însă criteriul formei.

a. *Ceramica fină cenușie* este ilustrată prin următoarele: oală (fig. 4/1), fragment de buză cu decor realizat din două linii incizate, dispuse sub aceasta, diametrul gurii la exterior (dg.) 16 cm; oală (fig. 4/2), fragment buză, dg. 18 cm; oală (fig. 4/5), fragment buză, dg. 13 cm; oală (fig. 4/6), fragment buză, dg. 12 cm; oală (fig. 5/2), fragment buză cu decor lustruit, format dintr-o dungă simplă și alta în zigzag, ușor adîncite, alternante, același ornament fiind aplicat și pe suprafața buzei, dg. 11 cm; oală (fig. 5/3), fragment buză, dg. 20 cm; oală (fig. 5/4), fragment din partea superioară a vasului cu ornament aplicat pe tot corpul, constînd din dungi verticale, în tehnica lustruirii, dg. 24 cm; castron (fig. 8/1), fragment buză, dg. 20 cm; castron (fig. 9/1), fragment din partea superioară, ornamentat cu canelură sub buză, dg. 19 cm; castron (fig. 9/2), fragment buză, dg. 19 cm; castron (fig. 9/3), fragment buză, dg. 25 cm; strachină (fig. 9/5), fragment buză, dg. 28 cm; strachină (fig. 9/6), fragment buză, dg. 30 cm; cană (fig. 4/3), fragment din partea superioară, dg. 7 cm; cană (fig. 4/4), fragment din partea superioară, dg. 10 cm; cană (fig. 5/1), fragment buză cu ornament lustruit, din dungi orizontale și oblice dispuse sub ea, dg. 14 cm; mai multe fragmente ceramice provenind din partea inferioară a unor vase cu fundul drept (fig. 1/6—7), diametrul fund (df.) 8—10 cm, sau rotund (fig. 11/5, 8), df. 9 cm și 10 cm; fragmente din pastă fină cu ornamente lustruite constînd din dungi orizontale ce încadrează o alta în zigzag (fig. 11/10, 15), ornament în brăduț (fig. 11.16), dungi orizontale și verticale (fig. 11/17).

b. *Ceramică zgrunțuroasă cenușie*: oală (fig. 4/7), fragment buză, dg. 16 cm; oală (fig. 4/9), fragment buză, dg. 16 cm; oală (fig. 4/10), fragment buză, dg. 18 cm; două fragmente din partea inferioară a unui vas (fig. 11/2), df. 7 cm; și (fig. 11/3), df. 3 cm; oală (fig. 5/5), fragment din partea superioară cu un orificiu cu diametrul (d.) de 5 mm sub buză, dg. 15 cm.

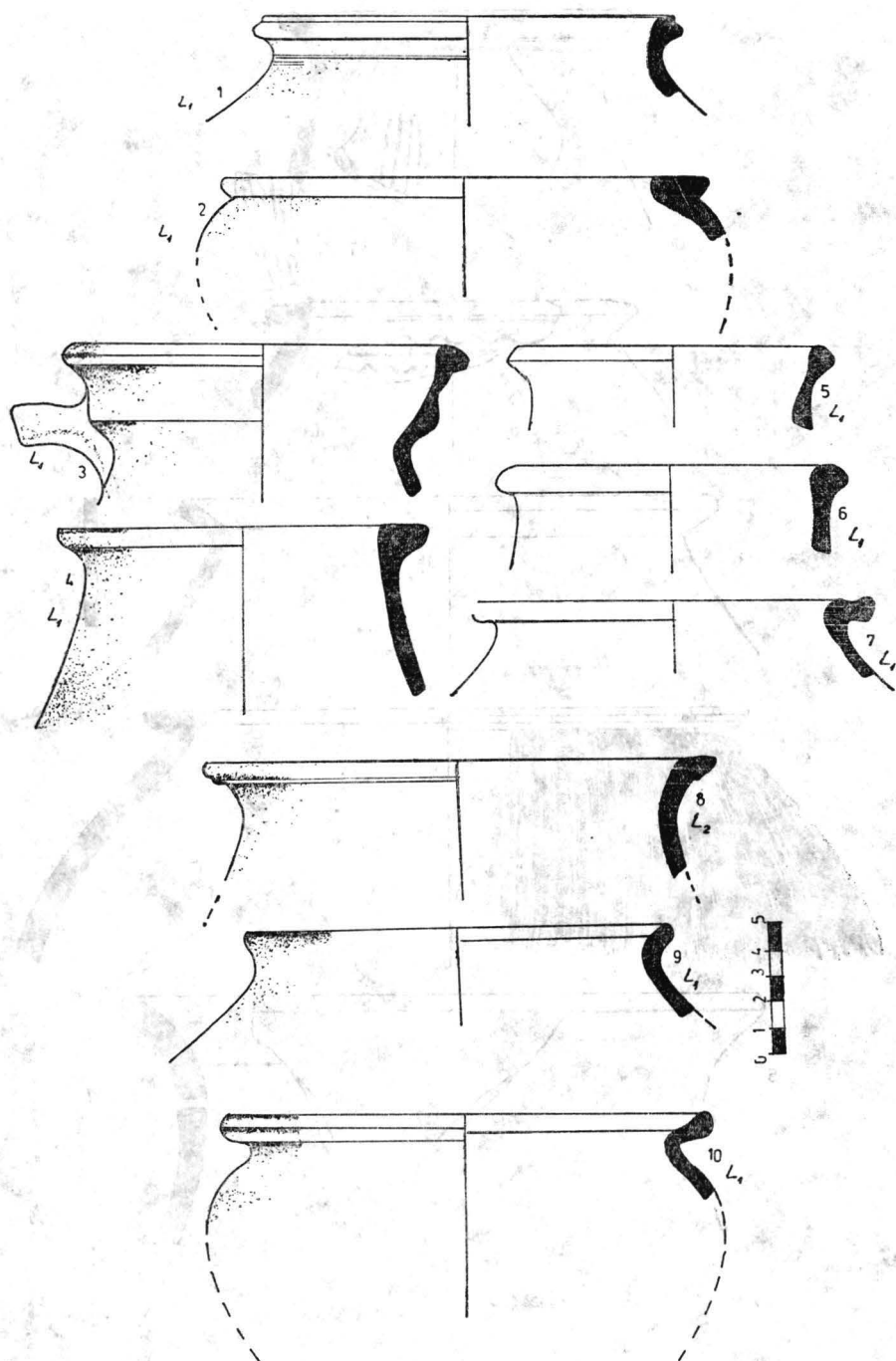

Fig. 4 — Ceramica cenușie fină și zgrunțuroasă din L_1 (1—7; 9, 10), L_2 (8).

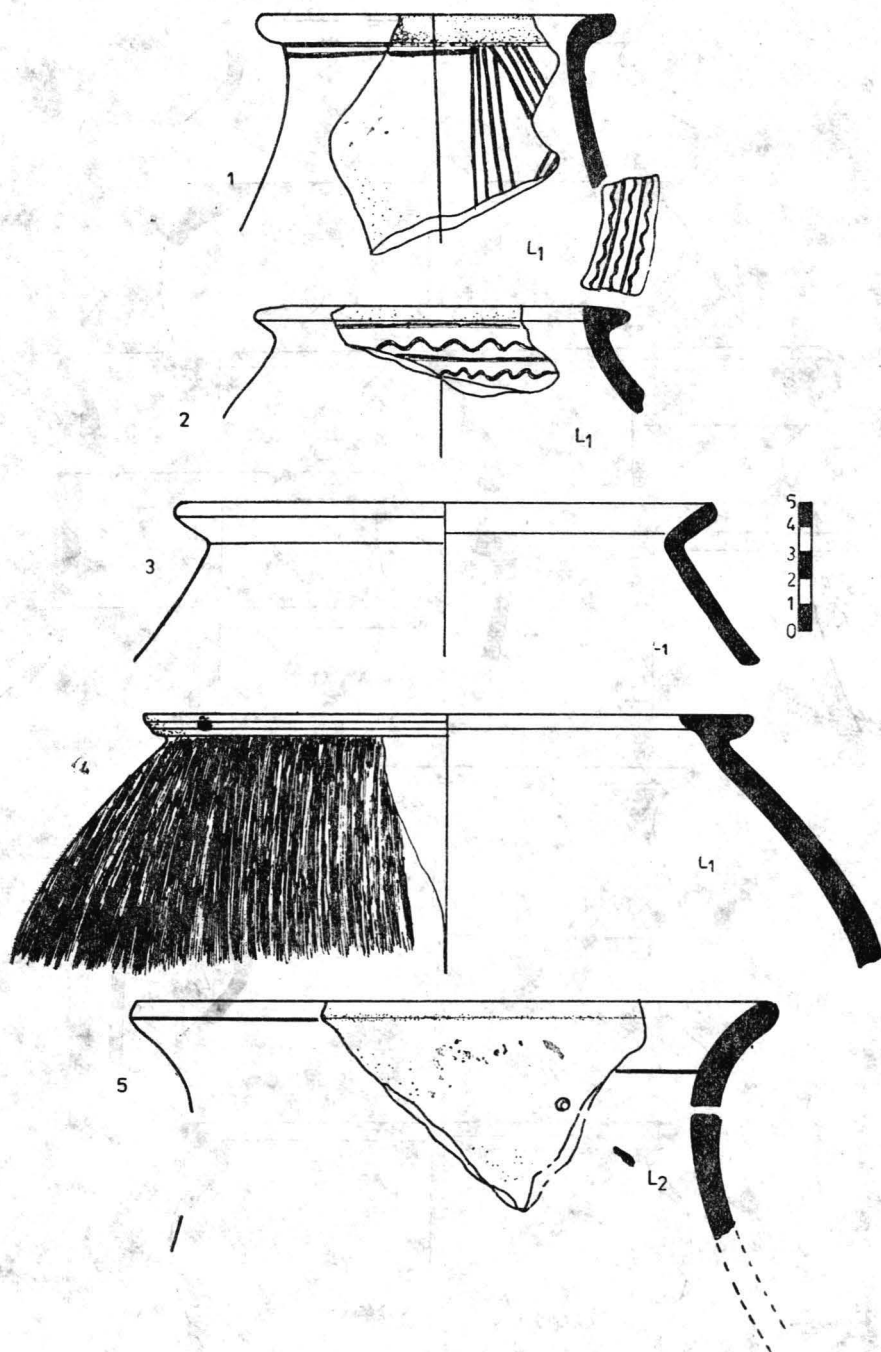

Fig. 5 — Ceramică cenușie fină din L₁ (1—4), L₂ (5).

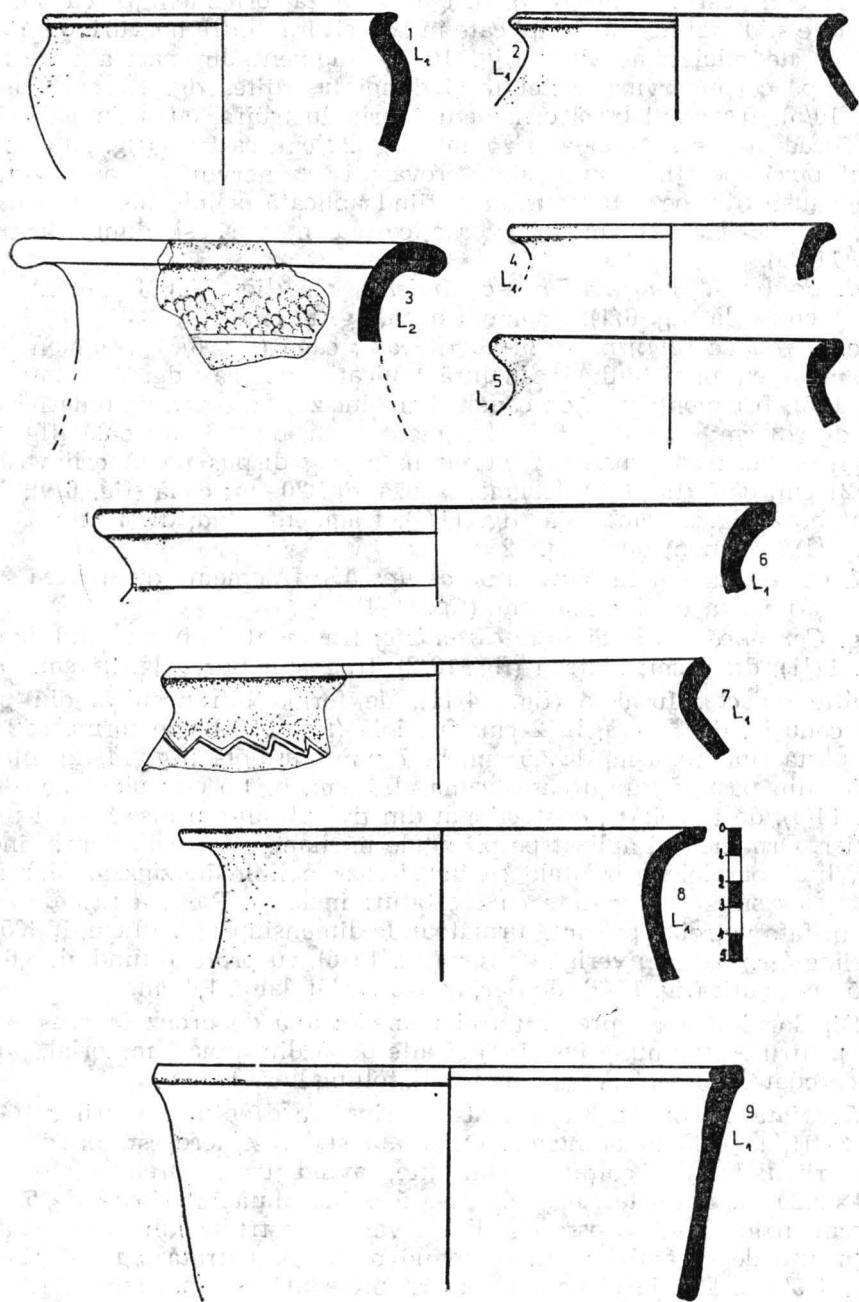

Fig. 6 — Ceramică brun-cărmăzie și brun negricioasă din L_1 (1, 2; 4—9), L_2 (3).

c. *Ceramică fină neagră-cenușie*: oală (fig. 7/2), fragment buză, dg. 15 cm; castron (fig. 10/3), fragment buză ornamentată cu nervuri reliefate și dungi lustruite, aplicate în adâncitura dintre nervuri, dg. 19 cm; castron de mici dimensiuni (fig. 10/4), fragment din partea superioară avînd pe corp nervuri reliefate și dungi lustruite, dg. 12 cm; castron (fig. 10/5), fragment buză ornamentat prin lustruire, cu o dungă în zigzag încadrată de alte două orizontale, dg. 20 cm; castron (fig. 10/6), fragment buză, pereții vasului sînt prevăzuți cu nervuri și ornament în dungi lustruite, pe suprafața buzei fiind aplicată o linie lustruită în zigzag, dg. 26 cm; fragmente ceramice cu nervuri și dungi lustruite (fig. 11/20).

d. *Ceramică semifină brun-cărmizie*: oală (fig. 6/2), fragment buză, dg. 12 cm; oală (fig. 6/1), fragment buză, dg. 12 cm;

e. *Ceramică semifină brun-negricioasă*: cană (fig. 6/3), fragment buză ornament cu pieptenul și canelură aplicată sub ea, dg. 17 cm; oală (fig. 6/5), fragment buză cu caneluri fin incizate dispuse pe umerii vasului, dg. 13 cm; oală (fig. 6/6), fragment buză, dg. 26 cm; oală (fig. 6/7), fragment buză cu ornament incizat în zigzag dispus pe umerii vasului, dg. 21 cm; oală (fig. 6/8), fragment buză, dg. 20 cm; cană (fig. 6/9), fragment buză, dg. 22 cm; oală (fig. 11/4), fragment fund, df. 7 cm; castron (fig. 6/4), fragment buză, dg. 12 cm.

f. *Ceramică fină cu glazură verde deschis*: fragmente din partea superioară a unei farfurii, dg. 30 cm, (fig. 10/1).

g. *Ceramică semifină roșie-cărmizie*: fragment dintr-un fund de oală (fig. 11/1), df. 9 cm; castron (fig. 10/2), fragment buză, dg. 24 cm.

Alte obiecte: fusaiolă (fig. 14/11), de formă bitronconică, din pastă fină cenușie, d. 4,5 cm, h. 2 cm; fusaiolă (fig. 14/13), de formă rotundă din pastă fină cenușie, d. 3,5 cm, h. 7 mm; fusaiolă (fig. 14/12), bitronconică din pastă zgrunțuroasă brună, d. 3 cm, h. 1,5 cm; pieptene din os (fig. 14/4), de tip bipen, confecționat din trei plăcuțe, prinse în trei nituri de fier. Ornamentul aplicat pe plăcuțele mediane este realizat prin incizii fine, linii paralele orizontale ce încadrează o linie în zigzag. Marginile plăcuțelor sînt ornamentate cu creștături incizate. Piesa a fost descoperită în fața vetrei și prezintă următoarele dimensiuni: lg. 10 cm, lț. 3,5 cm, grosime (gr.) 0,6 cm; verigă de fier (fig. 15/6), cu profil rotund, d. 3,6 cm, gr. 5 mm; cuțit (fig. 15/3), de fier, lg. 8,5 cm, lț. lamă 1,4 cm.

Din locuință s-au prelevat trei monede: una de bronz Marcus Aurelius pentru Antoninus Pius (161) și alte două din același material, puternic corodate, de secol IV e.n., de tipul „folling horseman”¹.

Locuința 2 (L₂; fig. 3/2) a fost surprinsă în dreptul carourilor 10—14 din S/III, la 0,35 m adîncime. Orientată sud-vest/nord-est, prezintă un plan patratler, cu colțurile rotunjite, avînd următoarele dimensiuni: 2,50×2,20 m. Laturile sale delimitează o suprafață interioară de 5,5 m². În centrul locuinței a fost dezvelită o vatră construită din pietre plate și fragmente de cărămizi romane, avînd o formă pătrată, cu laturile de 0,50×0,50 m. Din jurul acesteia a fost prelevată cea mai însemnată can-

¹ Toate monedele rezultate, atît din săpătură cît și din perimetrul așezării, cu excepția celor recuperate de cetățenii Drăghia Vasile și Folea Ionel, au fost oferite spre publicare colegei Dana Bălănescu.

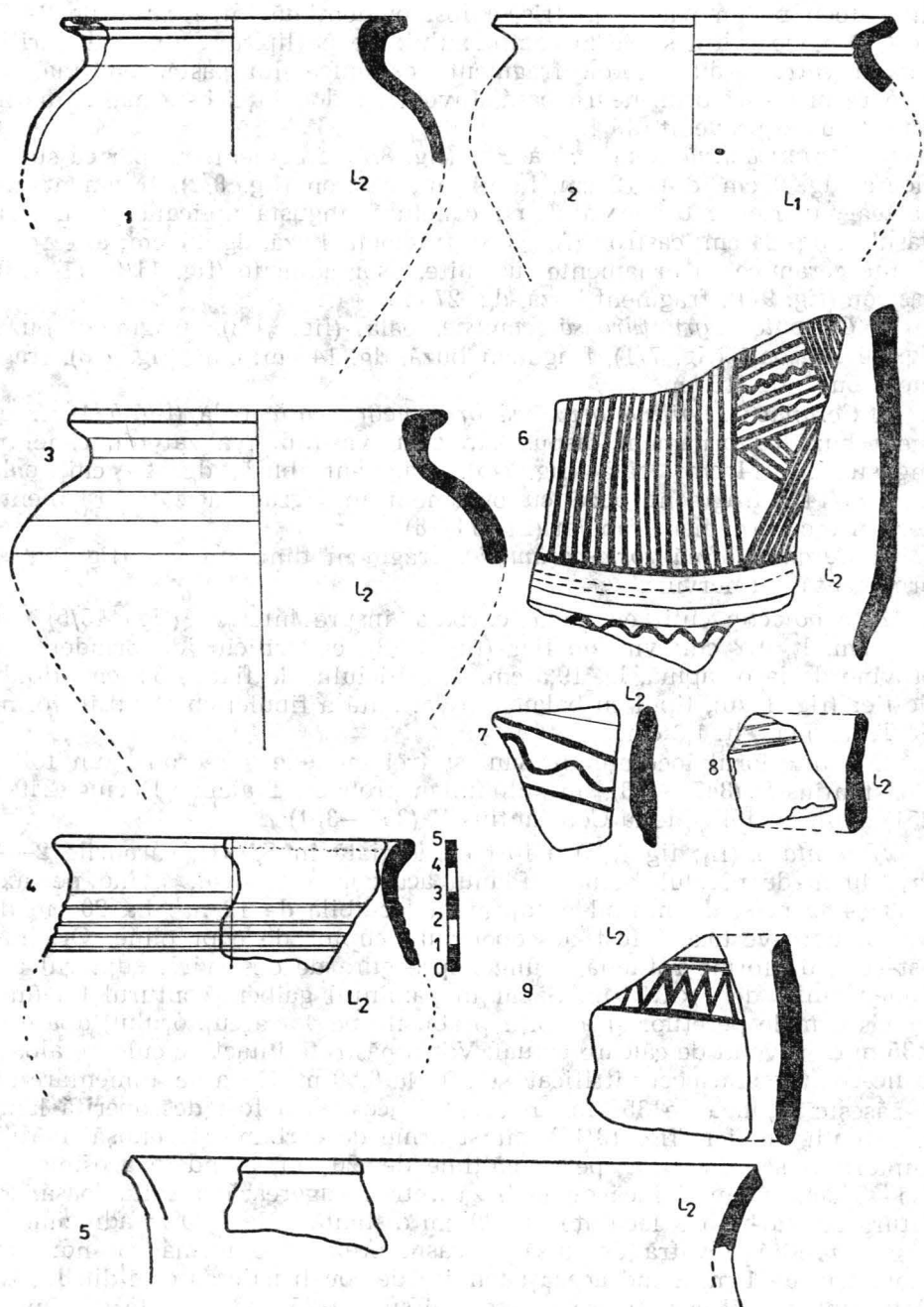

Fig. 7 — Ceramică cenușie zgrunțuroasă și brun-negricioasă din L₁ (2), L₂ (1, 3—9) din

titate de ceramică aparținătoare locuinței. O a doua vatră construită din lut galben pe un pat de pietriș, a fost evidențiată între carourile 6—7, la 4,80 m de colțul sudic al complexului. De pe lipitura aproape vitrificată a vetrei s-au recoltat fragmente ceramice din pastă semifină, de culoare brună și brun-negricioasă. Inventarul locuinței este mai sărac în raport cu cel provenit din L₁.

a. *Ceramică fină cenușie*: vâscior (fig. 8/5), fragment din partea superioară, dg. 9 cm, dm. 12 cm, h. 14 cm; castron (fig. 8/2), fragment din partea superioară ornamentat cu canelură îngustă aplicată pe umerii vasului, dg. 24 cm; castron (fig. 8/3), fragment buză, dg. 27 cm; alte fragmente ceramice cu ornamente lustruite, ușor adâncite (fig. 11/9, 11—13), castron (fig. 9/4), fragment buză, dg. 27 cm.

b. *Ceramică zgrunțuroasă cenușie*: oală (fig. 4/8), fragment buză, dg. 20 cm; oală (fig. 7/1), fragment buză, dg. 14 cm; oală (fig. 7/3), fragment buză, dg. 16 cm.

c. *Ceramică semifină brună și brun-negricioasă*: oală (fig. 7/4), fragment buză cu ornament dispus sub gîtul vasului, realizat din caneluri înguste, dg. 14 cm; oală (fig. 7/5), fragment buză, dg. 24 cm; oală (fig. 11/14), fragment buză cu ornament în zigzag incizat; fragmente ceramice cu ornament canelat (fig. 11/18).

d. *Ceramică fină roșie-cărămizie*: fragment dintr-un vas (fig. 11/19) ornamentat cu nervuri.

Alte obiecte: cuțit cu lama curbată înspre interior (fig. 15/5), lg. 19,5 cm, lț. 1,2 cm; virf de fier (fig. 16/2), cu orificiul de prindere, ce provine de la o țăpină, lg. 19,5 cm, d. orificiului de fixare 5,2 cm; fibulă de fier (fig. 14/6), tipul cu balama, o variantă a fibulei cu capul în formă de T, lg. 5 cm, lț. 1,8 cm.

Din interiorul locuinței provin și trei monede de bronz, un follis, Constantius II (347—348), un antoninian probabil Traianus Decius (249—251) și un alt follis de la Constantius II (355—361).

Locuința 4 (L₄; fig. 3/3) a fost evidențiată în S/VIII, carourile 2—4, la 0,40 m de nivelul actual. Planul acesteia este oval, avînd pe axe 2,80×4,60 m și delimitînd o suprafață locuibilă de 12 m². La 20 cm de latura nord-vestică a fost descoperit un cuptor de copt pîine. Orientat est-vest, de formă rotundă, alungit spre gura de deservire, cuptorul are dimensiunile de 1×1,15 m. Săpat în pămîntul galben, conturul lui (mai precis urmele pereților și a bolții prăbușite pe vatra cuptorului) apare la 0,35 m de nivelul de călcare actual. Vatra păstrată intact de culoare albăstruie-cenușie și aspect vitrificat se află la 0,50 m. Gura de alimentare nu depășește lățimea de 35 cm. În dreptul acesteia a fost descoperită lama unui cuțit de fier (fig. 13/19), cit și urme de cărbune și cenușă. Pereții cuptorului se păstrează pe o înălțime de 20 cm, avînd o grosime de 1,5—2 cm. Înclinați încă de la baza vetrei, sugerează o boltă joasă. Pe latura de sud-vest a locuinței, la 20 cm distanță și la 0,60 m adîncime, a fost dezvelită o vatră deschisă. Aceasta prezintă o formă rotundă, cu diametrul de 1 m, avînd aceeași tehnică de construcție cu cele din L₁, L₂. Atît cuptorul cît și vatra se găsesc mai sus cu 25—35 cm față de fundul locuinței, aflată la 0,85 m de solul actual și la 0,50 m sub nivelul antic. La 10 cm în fața vetrei s-a conturat o groapă ovală cu d. gurii de 1,20 m. Cu pereți drepți și baza rotundă, groapa se adîncește la 1,80 m de solul

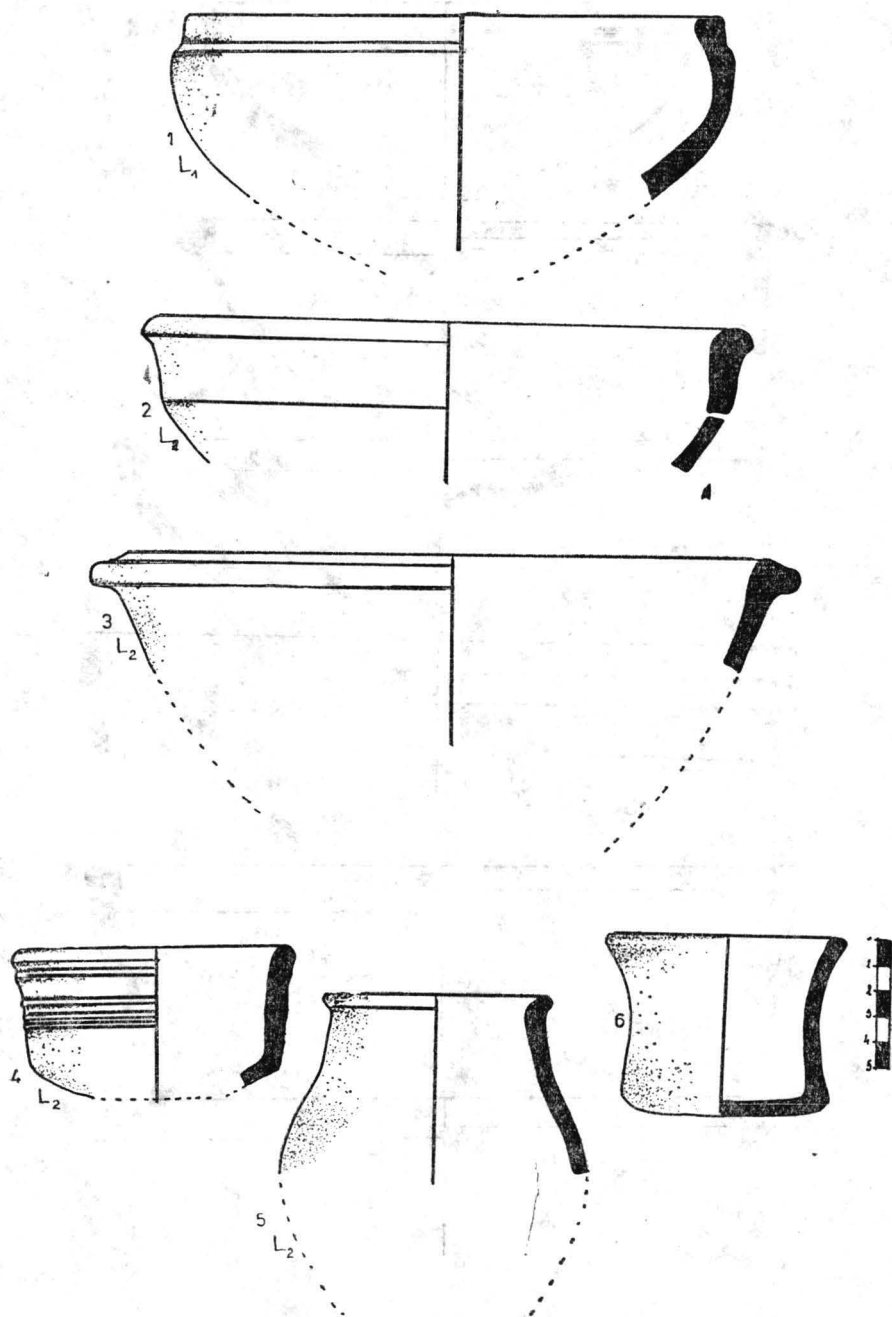

Fig. 8 — Ceramică fină din L_1 (1), L_2 (2—5) și din perimetrul așezării (6).

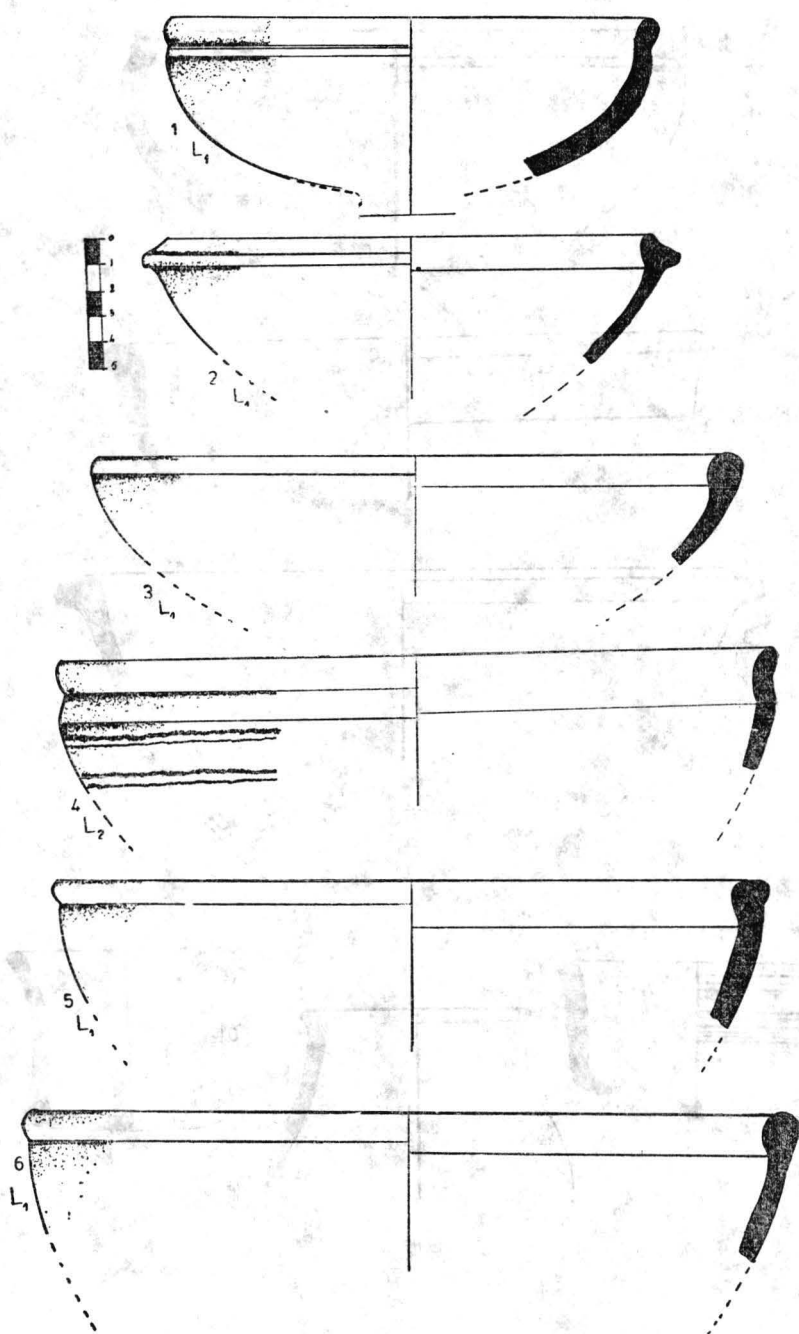

Fig. 9 — Ceramică cenușie fină din L₁ (1—3; 5, 6), L₂ (4).

actual și 1 m de la nivelul de călcare din locuință. Materialul arheologic rezultat din groapă cuprinde resturi ceramice, un capac de vas (fig. 12/19), cărbune etc. Având în vedere datele stratigrafice avansate, presupunem că groapa și locuința au fost contemporane. Groapa era utilizată pentru depozitarea și păstrarea alimentelor, gura ei fiind acoperită cu un chepeng de lemn.

a. *Ceramică fină cenușie*: oală (fig. 12/4), fragment buză, dg. 19 cm; castron (fig. 12/8), fragment buză, dg. 26 cm castron (fig. 12/9), fragment buză, dg. 26 cm; castron (fig. 12/5), fragment buză, dg. 16 cm.

b. *Ceramică zgrunțuroasă cenușie*: oală (fig. 12/13), fragment buză, dg. 11 cm; oală (fig. 12/1), fragment buză, dg. 14 cm; vâscior (fig. 12/11), fragment buză, dg. 5,5 cm.

c. *Ceramică semifină brună și brun-negricioasă*: oală (fig. 12/12), fragment buză, dg. 11 cm; capac de vas (fig. 12/19), ornamentat cu creștături pe buză, lucrat cu mîna, dg. 8 cm, h. 5,5 cm.

Alte obiecte: fibulă de bronz (fig. 13/11), cu piciorul simplu îndoit, de tipul I/a²; acul și resortul de la o fibulă de bronz (fig. 13/12), lg. 4 cm, lt. peste resort 1,2 cm; fragment aplică (?) de bronz (fig. 13/14), lg. 3,5 cm, lt. 1 mm; piesă de bronz (fig. 13/15), tubulară, ornamentată cu incizii la ambele capete, lg. 3,5 cm, d. 4 mm; fragment lorica de bronz (fig. 13/16), lg. 3,5 cm. lt. 2 cm; cuțit de fier (fig. 13/19), descoperit pe vatra cuptorului de piine, lg. 11,5 cm. lt. 1,5 cm; cuțit de fier (fig. 15/4), lg. 10 cm, lt. 0,8 cm.

În locuința s-au descoperit patru monede de bronz, un follis, Constantinus I (320), doi follis, Constantius II (347—348), și un follis Constantius II (351—355).

Locuința 5 (L₅; fig. 3/4), a fost dezvelită la 4,80 m est de L₄, între carourile 8—12 ale secțiunii S/VIII. Conturul ei a fost surprins la 0,40 m de nivelul actual și are un plan dreptunghiular, măsurînd pe axe 3,95×4,20 m. Laturile ei delimitează o suprafață interioară de 16,60 m². Fundul locuinței se află la 0,75 m sub nivelul actual și la 0,35 m sub cel antic. În centru s-a descoperit o vatră cu d. de 0,70 m. În fața vetrei cuprinzînd tot colțul de nord-vest al locuinței, fundul acesteia se adîncește albiat de la 0,75 m la 1 m ceea ce sugerează o mai intensă folosire a acestei părți de locuință. În colțul de sud-est la cca 10 cm, a fost conturată o groapă cu d. 0,75 m, ce se adîncește pînă la 0,45 m sub nivelul locuinței. Inventarul complexului se rezumă la următorul material:

a. *Ceramică fină cenușie*: castron (fig. 12/6), fragment buză ornamentat cu creștături aplicate cu unghia, dg. 18 cm; castron (fig. 12/7), fragment buză cu ornament lustruit realizat prin linii ușor adîncite, dg. 18 cm; capac (fig. 12/10). dg. 19 cm.

b. *Ceramică semifină brună*: castron (fig. 12/18), descoperit în groapa menajeră, lucrat cu mîna, dg. 4 cm, h. 4 cm; oală (fig. 12/2), fragment buză, dg. 16 cm; oală (fig. 12/3), fragment buză cu caneluri fin incizate sub gîtul vasului, dg. 20 cm; oală (fig. 12/14), fragment buză, dg. 14 cm; oală (fig. 12/15), fragment buză, dg. 16 cm.

² Gh. Diaconu, în *Tîrgșor, necropola din sec. III—IV e.n.*, București, 1965, p. 72 și următoarea.

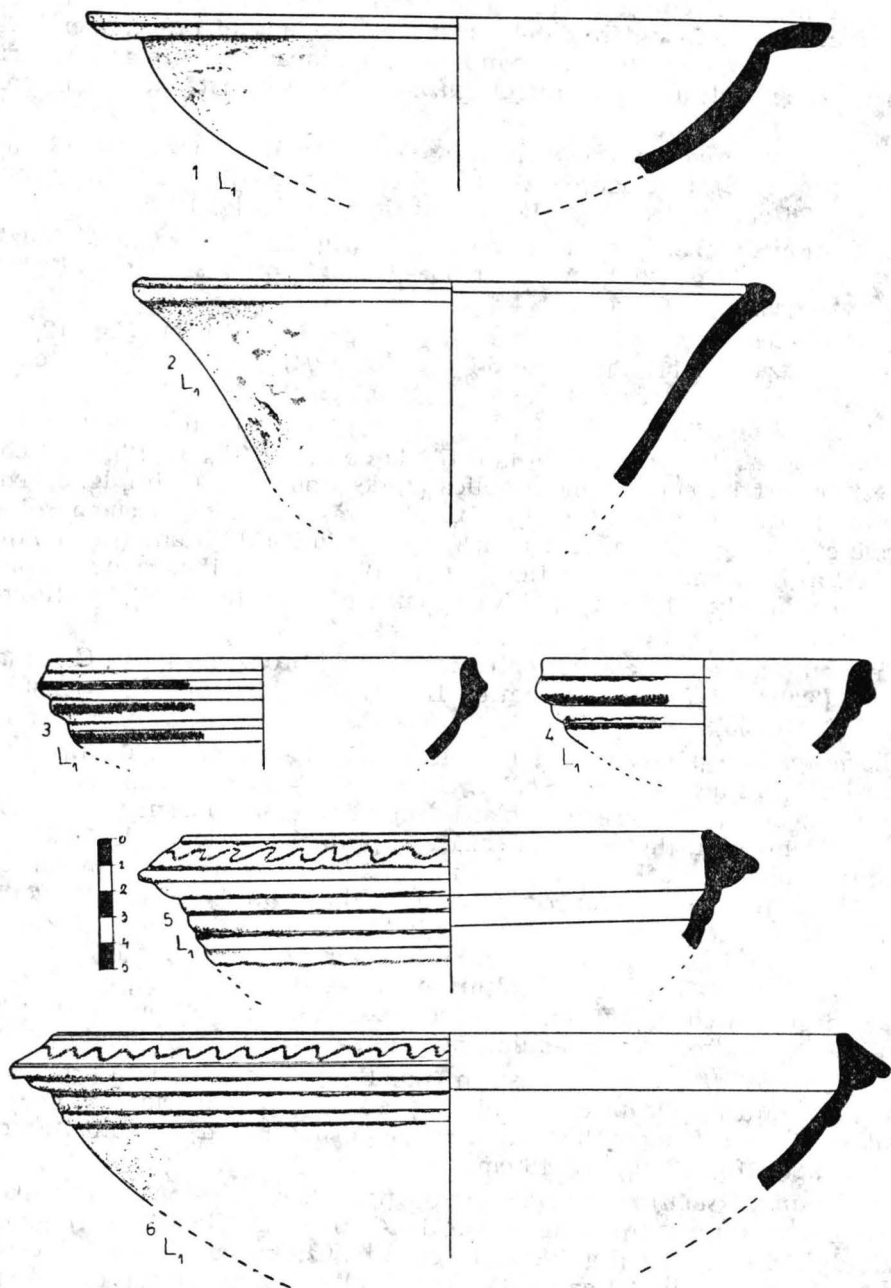

Fig. 10 — Ceramică roșie-cărmăzие cu glazură verde deschis și neagră cenușie din L_1 (1—6).

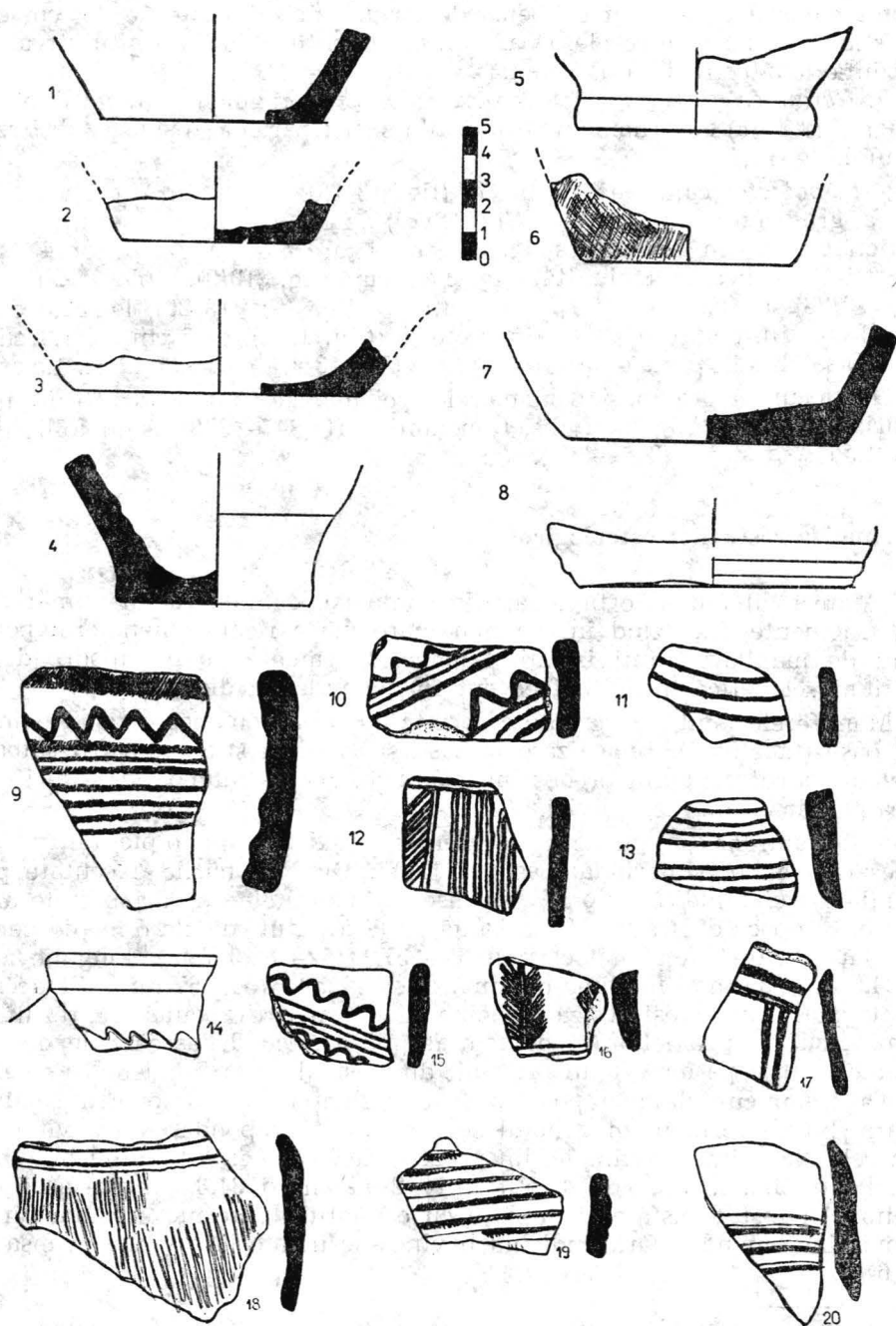

Fig. 11 — Ceramică cu ornamente lustruite și funduri de vase din L₁–L₂.

c. *Ceramică semifină roșie-cărămizie*: oală (fig. 13/1). fragment din partea superioară decorat cu benzi de striuri incizate, late de doi cm cu o distanță de 1 cm între ele. Deasupra ornamentului la baza gîtului vasul prezintă două orificii cu d. 5 mm.

d. *Ceramică fină cu glazură verde deschis*: fragment din gîtul unui ulcior (fig. 13/8) cu ornament format din șiruri paralele dispuse sub buza vasului, dg. 11,5 cm.

Alte obiecte: cataramă de bronz (fig. 13/13), d. 1,7 cm. lg. 2 cm, lț. 2 mm, gr. 3 mm; fibulă de fier (fig. 13/10) de corpul puternic arcuit, confectionat dintr-un fir subțire, lg. 8,5 cm; l. arc 4,5 cm, lg. picior 4 cm; ustensilă medicală (chiuretă), lg. 17,3 cm (fig. 13/9); piesă din os (fig. 13/23), lg. 5,5 cm, d. 1,7 cm; cuțit de fier (fig. 13/20), lg. 12,5 cm, lț. 2,2 cm; fusaiole din pastă fină cenușie (fig. 13/6), d. 5 cm, h. 1,3 cm; două fusaiole din pastă fină bitronconice (fig. 13/4, 5), d. 3,2 cm, h. 1,5 cm.

Din locuință provin și următoarele trei monede: un denar de argint, Hadrianus (125—128), un follis, Constantius II (347—348) și un follis de la Iulian Aspostatul (355—361).

Analiza resturilor osteologice

Materialul faunistic prelevat din complexe cumulează un număr de 513 fragmente, incluzînd în cea mai mare parte resturi menajere: porțiuni de maxilare, dinți izolați, falange, fragmente de metapodii, deci porțiuni scheletice întîlnite frecvent în acumulările din locuințe.

Mamiferele sînt reprezentate printr-un eșantion bogat cuprinzînd 433 oase (tabelul 1), repartizate la șase specii domestice și patru sălbatice. În cadrul grupului predomină *bovinele*, atît ca număr de resturi cît și ca număr minim de indivizi.

Materialul lor este puternic fragmentat, neexistînd nici o piesă întreagă necesară pentru a oferi date asupra taliei. Dimensionările executate pe lățimile oaselor indică valori ce se înscriu în limitele de variabilitate ale speciei în epoca dacică, în Valea Dunării³. S-a putut calcula o medie pentru: lățimea distală a metacarpului — 57,1 (52—62,5 mm), lungime M₂ — 34,5 (34—35 mm) lungime maximă Ph. I — 59,4 (54—67 mm). Pe acest lot de piese nu a fost sesizat fenomenul de sporire a taliei, ca rezultat al procesului de ameliorare evidențiat într-o serie de așezări de epocă romană⁴, cît și pe materialul provenit din castrul de la Pojejena⁵. Pe cele cîteva fragmente de metapodii a fost evidențiat un dimorfism sexual relativ bine exprimat, în general se constată o preponderență a vitelor. Din cele 22 animale estimate, un procent de 22,7% îl reprezintă indivizi sacrificați pînă la doi ani, 45,5% între 2—4 ani și 31,8% peste această limită. Au fost depistate exemplare cu o dentiție puternic erodată, pînă la marginea mandibulară, indicînd bovine sacrificate la o vîrstă avansată (13,6%).

³ G. El Susi, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 129.

⁴ M. St. Udrescu, în *Animals and Archaeology. Husbandry in Europe*, BAR International series 227, 1984, p. 15.

⁵ G. El Susi, în *Ziridava* (sub tipar).

Tabelul 1

Repartiția materialului pe specii și frecvențele lor

SPECIE	FRAGMENTE		INDIVIZI	
	Număr	%	Număr	%
Bos taurus	165	38,1	22	35,4
Ovicaprine	92	21,2	13	20,9
Sus scrofa domesticus	73	16,8	9	14,5
Equus caballus	7	1,6	3	4,8
Canis familiaris	2	0,4	1	1,6
TOTAL SP. DOMESTICE	339	78,2	48	77,4
Cervus elaphus	60	13,8	6	9,6
Capreolus capreolus	20	4,6	4	6,4
Sus scrofa ferrus	13	3	3	4,8
Carnivora	1	0,2	1	1,6
TOTAL SP. SĂLBATICE	94	21,8	14	22,6
TOTAL MAMIFERE	433	100	62	100
Păsări	6	1,2	—	—
Pești + moluște	36	7,5	—	—
Coaste + așchii	38	—	—	—
TOTAL ESANTION	513			

Grupul *ovicaprinelor* cumulează un material extrem de fragmentat, fapt datorat în parte apartenenței lui la un procent sporit de indivizi tineri. De la *capră* provin cu certitudine trei piese și anume: un radius distal cu lățimea de 31 mm, un metatars proximal cu lățimea de 21,5 mm și un fragment de corn, de tip „prisca”. Aceste oase provin de la minimum doi indivizi, dintre care unul era subadult, iar celălalt depășise stadiul adult. O treime din materialul grupului provine de la *ovine*. Datele metrice prelevate ating limitele inferioare de variație pentru epoca romană⁶, neîmplicând însă valorile inferioare lor. În privința vârstei de sacrificare a celor 13 animale se pot preciza următoarele: un procent de 23% animale tăiate pînă la 9 luni, 15,3% pînă la doi ani și 61,7% peste această vîrstă.

Suinele. Două treimi din resturile lor sînt reprezentate de porțiuni maxilare ce provin în cea mai mare parte de la indivizi la care M₃ nu a erupt sau se află în diferite faze de erupție. Dintre cei nouă indivizi, doar unul singur depășise 3—3,5 ani, restul fiind sacrificați între 1—2 ani.

⁶ M. St. Udrescu, în *RevMuz*, 8, 1985, p. 68.

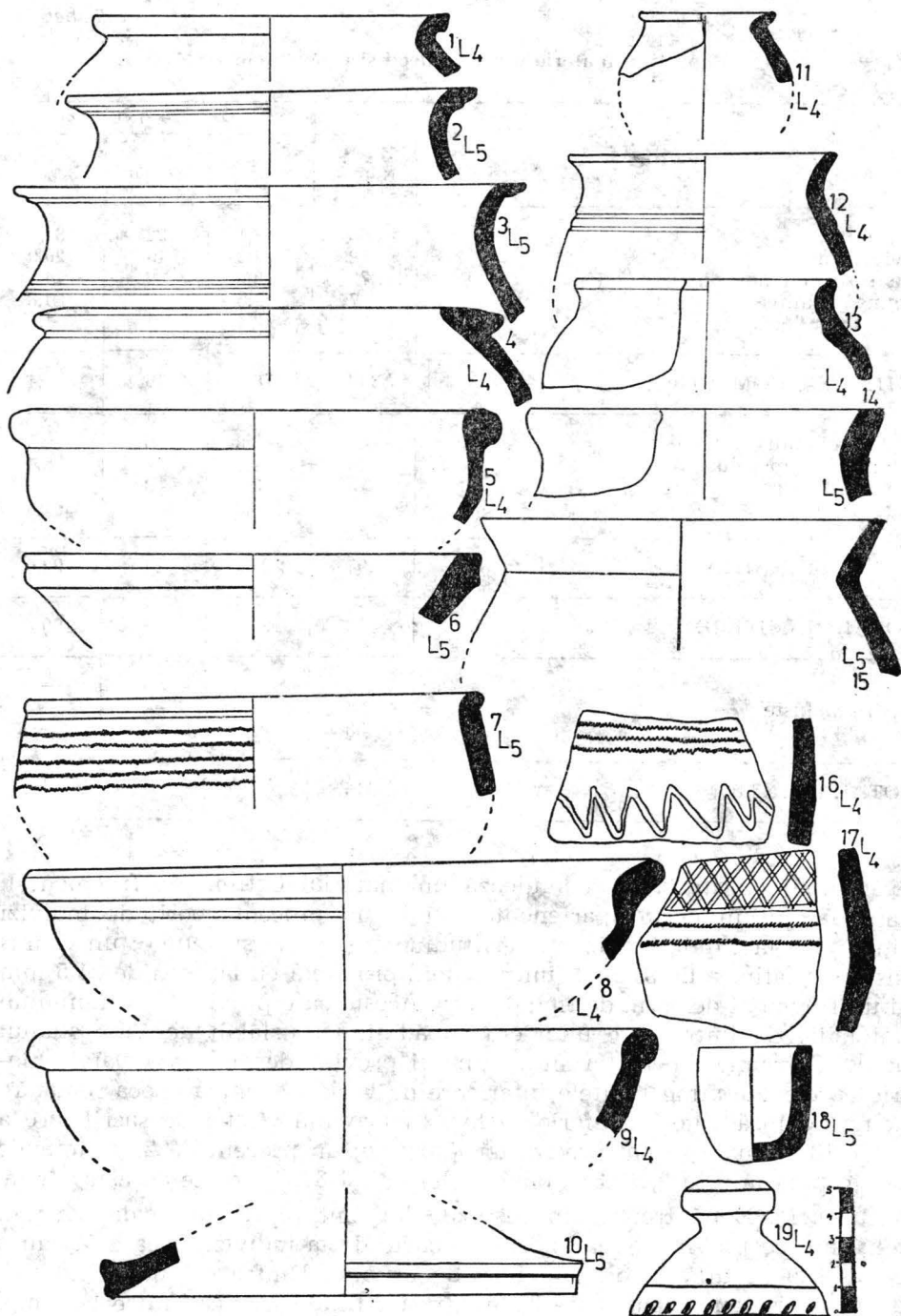

Fig. 12 — Ceramică din L₄ (1, 4, 5, 8, 9, 11—13, 16, 17, 19) și L₅ (2, 3, 6, 7, 10, 14, 15, 18).

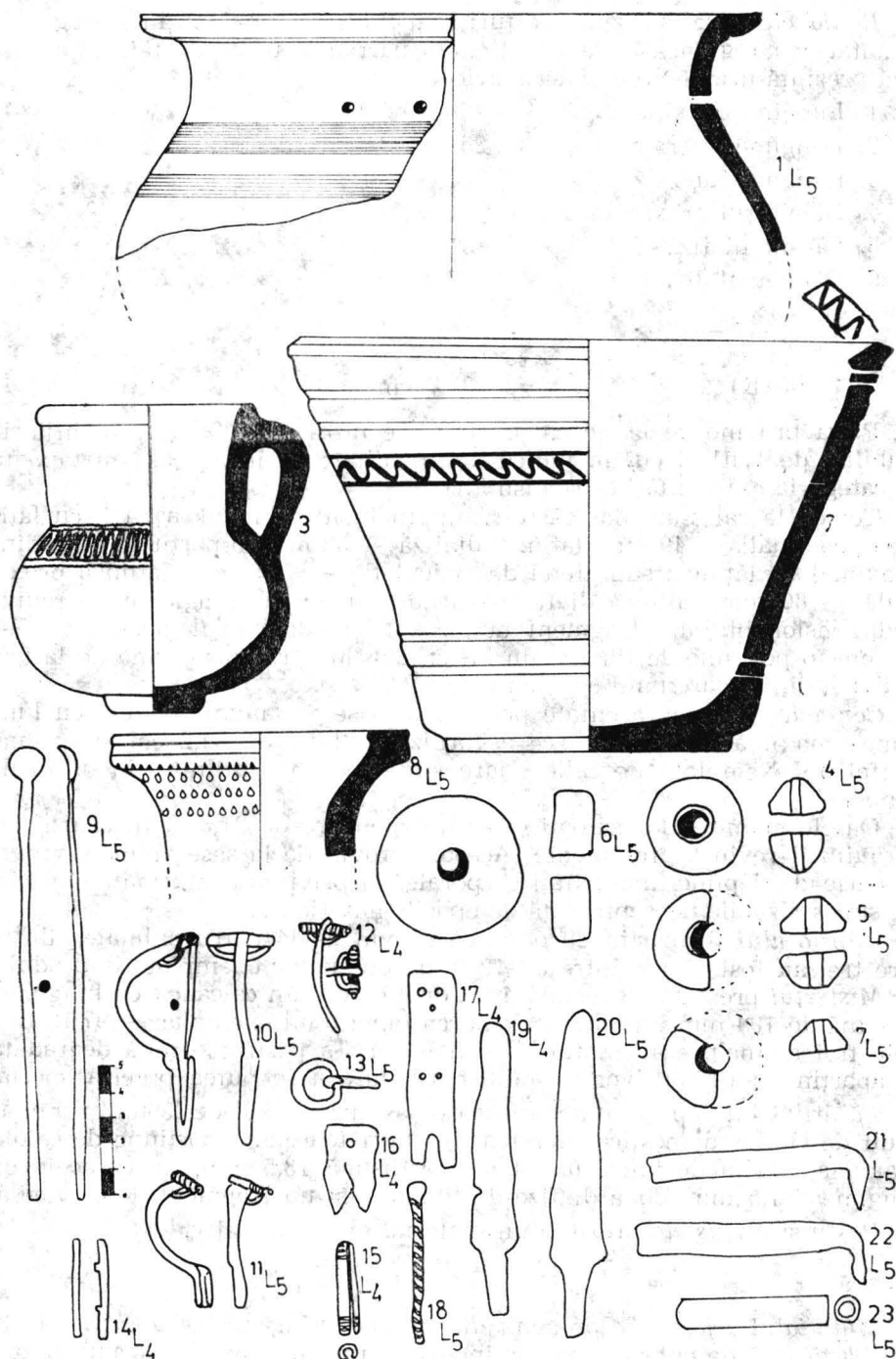

Fig. 13 — Ceramică din perimetrul așezării și inventar arheologic din L₄, L₅.

Equideele prezintă șapte resturi mai mult sau mai puțin întregi. Un metatars cu regiunea distală secționată parțial și urme de tăiere pe diafiză prezintă următoarele date metrice:

1. Lungime maximă	258 mm
2. Lungime laterală max.	254
3. Lungime laterală (K)	251
4. Diametrul proximal	41,5
5. Lățime diafiză	31
6. Diametrul distal	37

$$\frac{5 \times 100}{1}$$

12

Talia (K) 133,7 cm

Piesa provine de la un cal cu talie ce intră în categoria submijlocie stabilită de Witt și cu un indice de gracilitate ce încadrează metapodul în categoria extremităților semisubțiri.

Tot de la cal s-au mai păstrat: un fragment de metacarp III, cu lățimea proximală — 49 mm, lățimea diafiză — 33 mm; o porțiune de radius proximal cu lățimea suprafeței de articulație — 72,5 mm, lățimea proximală — 80 mm, lățimea diafiză — 34,5 mm; un alt fragment de radius nedimensionabil; un fragment de coxal cu diametrul acetabular — 60 mm; o porțiune de Ph I și un M² erodat. Materialul provine de la trei indivizi, dintre care unul era matur.

Canidele sînt reprezentate prin două oase și anume o tibie cu lungimea maximă de 220 mm ce a furnizat o talie de 64,2 cm și o ulnă. Astfel de exemplare de talie mare sînt frecvent întîlnite în așezările romane.

Oasele mamiferelor sălbatice dețin o pondere de 21,8%, în cadrul lor *cerbului* îi revin 60 fragmente. Acestea provin de la șase animale vîinate în perioada deplinei maturități corporale. În privința conformației speciei nu sînt sesizabile deosebiri față de epocile anterioare.

Căpriorului îi aparțin 20 oase, ce provin de la patru animale, dintre care trei au fost vîinate între 3—12 luni, un singur exemplar fiind adult.

Mistrețul prezintă 13 resturi, în cadrul cărora un calcaneu cu lungimea maximă de 104 mm a permis calcularea taliei unui exemplar — 97,13 cm. Cele trei animale erau mature. În material s-a păstrat o ulnă degradată ce aparține unui carnivor de talie mică, fără a se putea preciza specia.

Pășările sînt reprezentate prin șase oase provenind de la un exemplar adult de *Gallus domestica*. Acestea sînt următoarele: o porțiune de calotă craniană, o alta de humerus cu lățime distală 13,5 mm, un coracoid cu lungimea 51,5 mm, două diafize de tibiotars și un fragment de claviculă.

Peștii și moluștele prezintă un material nesemnificativ.

•

Materialul arheologic provenit din perimetrul așezării: cană (fig. 13/3) din pastă fină de culoare cenușie închisă, cu gîtul cilindric, corpul globular și fundul inelar. Ornamentul este dispus sub gîtul vasului fiind realizat din linii orizontale lustruite ce încadrează pliseuri ușor adîncite.

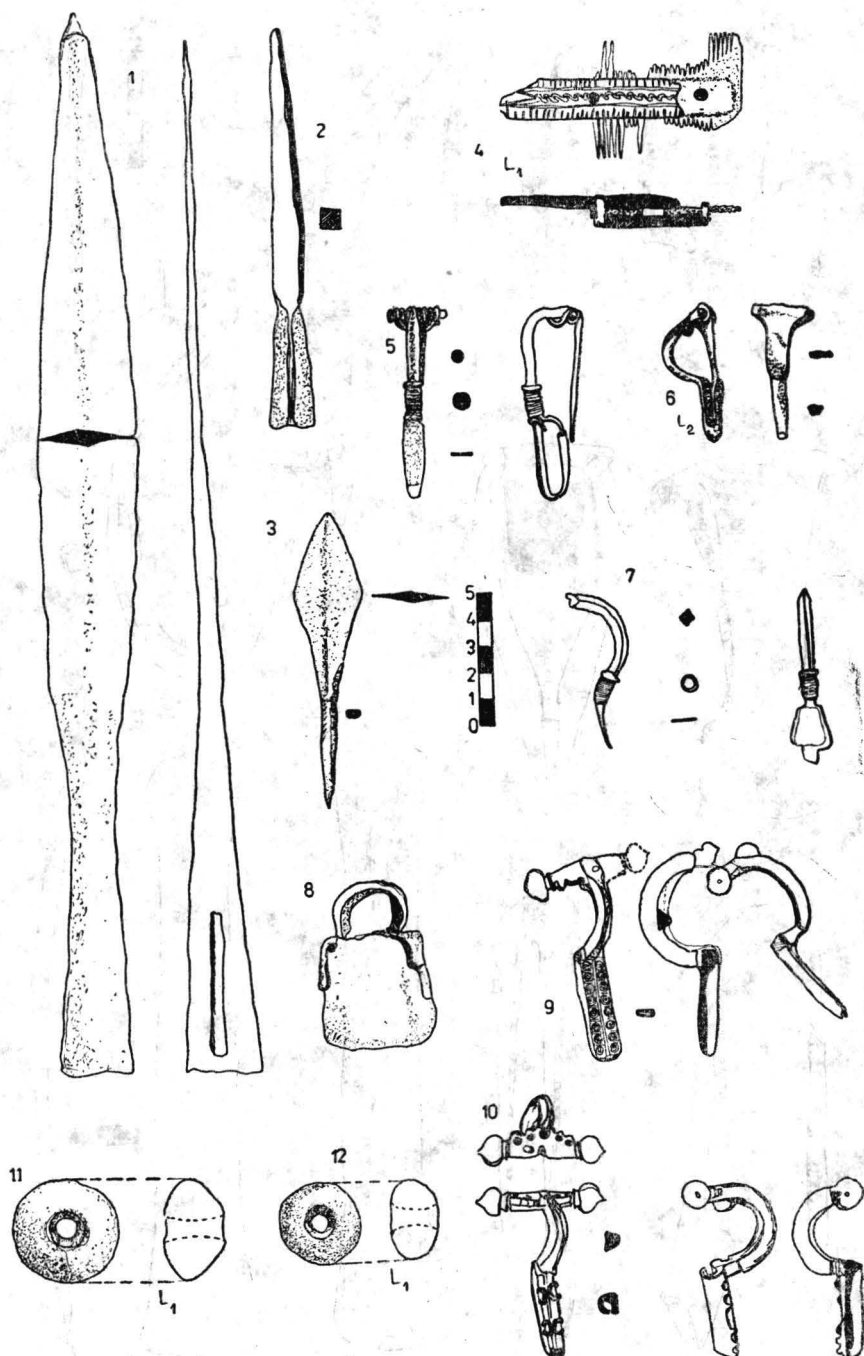

Fig. 14 — Obiecte din os, fitr, bronz din perimetrul așezării și L₁, L₂.

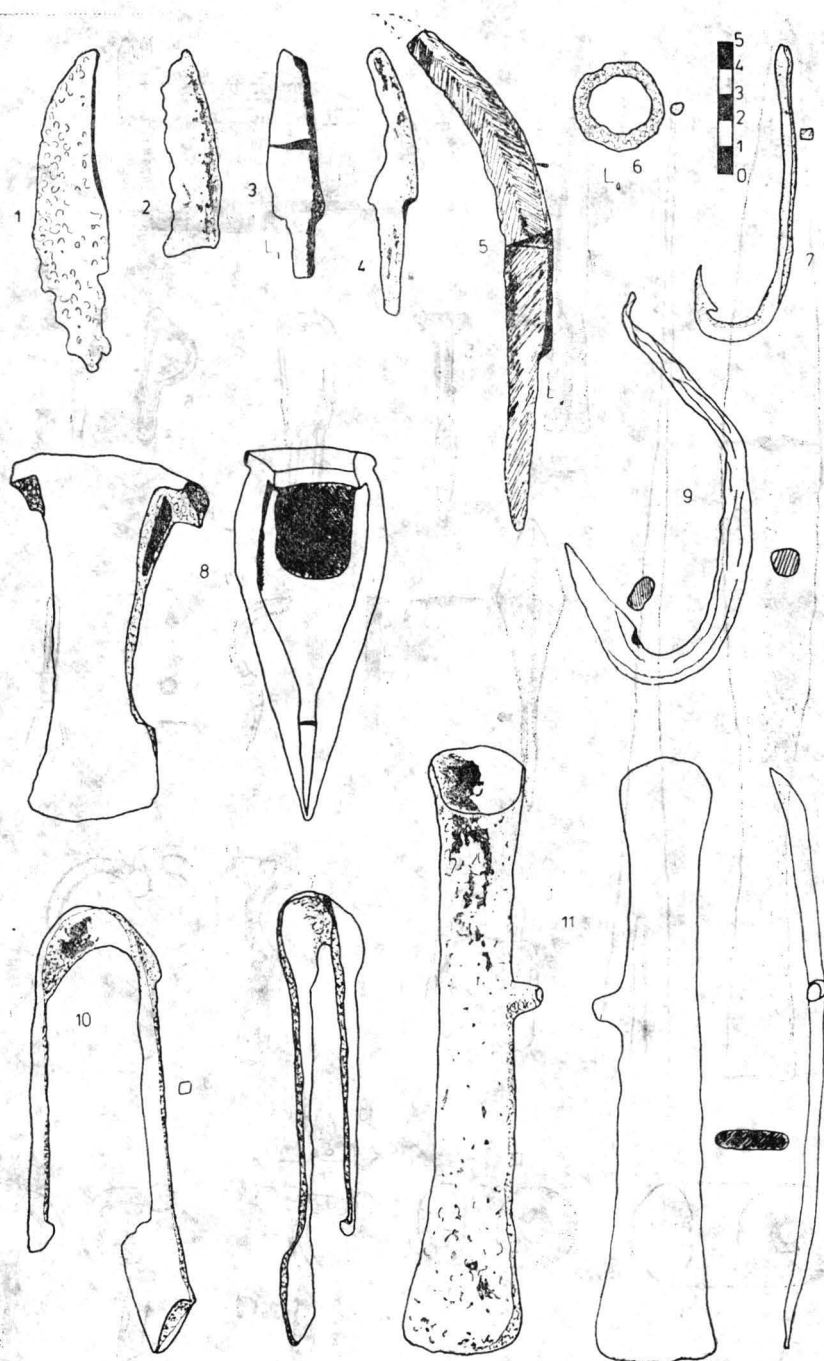

Fig. 15 — Unelte din fier din L₁, L₂, L₄ și perimetrul așezării.

Din relatările celui care a descoperit piesa, reiese că în interiorul câinii au fost descoperite două fibule de bronz cruciforme, cu capetele în formă de bulb de ceapă și o bară de bronz cu profil pătrat (fig. 14/9, 10); castron adânc de formă tronconică din pastă fină, de culoare cenușie deschisă (fig. 13/2). Decorul este realizat din caneluri orizontale adâncite, dispuse în partea superioară a vasului, imediat sub buza teșită drept spre interior, cât și în partea inferioară a piesei. Un ornament compus din două linii lustruite ce încadrează o alta vâlurită este situat pe buza și corpul vasului. Castronul realizat îngrijit este prevăzut cu cîte două orificii dispuse sub buză și la 2,5 cm de baza vasului. Dimensiunile vasului sînt următoarele: h. 16 cm, dg. 23 cm, df. 11 cm; sapă de fier-sarculum (fig. 16/1), cu lama în formă de scut, lg. 20 cm, lț. 15 cm, grosime 1,5—2 cm. Tija cu orificiul de fixare a cozii are o lungime de 14 cm, o lățime de 5,2 cm și o grosime de 2,6 cm. Acesta face corp comun cu lama, fiind realizate din aceeași placă de fier. Orificiul de fixare a cozii are formă ovală și un diametru de 6 cm, dimensiunea totală a piesei este 29 cm; sapă de fier-sarculum (fig. 16/3), confecționată în aceeași tehnică, cu lama mai lată și aspect discoidal. Tija cu orificiul de fixare are lg. 13 cm, lț. 2,5 cm, grosime 1,5 cm. Lama are lț. 21 cm, grosime 1,5 cm, lg. 9 cm, lungimea totală a piesei fiind de 22 cm; seceră (fig. 16/4) de fier cu lama îngustă și ascuțită, avînd o curbura largă mai accentuată spre mînerul ei. Acesta are formă de tijă, fiind îndoit la capăt 1 cm pentru o mai bună fixare a părții lemnoase. Lungimea totală a piesei este de 33 cm, din care lama are 22 cm și tija-mîner 11 cm, lț. 0,5—1,2 cm; teslă (fig. 15/11) de fier cu o față ușor curbată și o alta scobită, ambele capetele sînt rotunjite și ascuțite. Lateral, pe corpul uneltei se mai păstrează o parte din diapozitivul de fixare a acesteia, lg. 23 cm, lț. 2,5—4,5 cm, gr. 5 mm; topor de fier (fig. 15/8) cu tăișul ușor curbat și partea superioară pronunțată, de formă dreptunghiulară și cu orificiul de fixare trapezoidal, lg. 14 cm, lț. 3—5 cm; foarfecă de fier (fig. 15/10) lg. 17,3 cm; cîrlig de undiță (fig. 15/7), realizat dintr-o bară de fier, cu profil pătrat și vîrf ascuțit și curbat, lg. 11,2 cm, gr. 4 mm; cîrlig de undiță din fier (fig. 15/9) cu corpul curbat, lg. 14 cm, gr. 1,3 cm; cuțit de fier (fig. 15/1) cu lama scurtă, curbată și ascuțită spre vîrf, lg. 12 cm, lț. 1,5—2,7 cm, gr. 3 mm; cuțit fragmentar (fig. 15/2), lg. 7,6 cm, lț. 1,7 cm, gr. 5 mm; vîrf lance (fig. 14/1), cu lamă lungă și îngustă (aspect de frunză de salcie), cu tubul de înmănușare bine păstrat, lg. totală 39,5 cm, din care lg. lamei 27 cm, lț. 3,5 cm, lg. tubului de înmănușare 12 cm, d. tub 2,5 cm; vîrf de sulită (fig. 14/2) în patru muchii, tubul de înmănușare este realizat prin îndoirea la cald a foi, lg. totală 15 cm, din care lg. vîrf 10 cm și lg. tub 5 cm, d. tub 1,5 cm; clopoțel (fig. 14/8) realizat dintr-o singură foaie de fier, de formă trapezoidală, cu agățătoare semirodundă, lț. 4,5 cm, h. 6,5 cm; fibulă de bronz (fig. 14/9) cu capetele în formă de bulb de ceapă „zweibelknopffibeln“, realizată prin turnare. Este fragmentară, lipsindu-i o porțiune din axul transversal cît și dispozitivul de prindere. Arcul are secțiune trapezoidală, fiind decorat în tehnica „niello“. Picioarul este ornamentat pe fața superioară cu 14 cercuri concentrice, dispuse cîte șapte pe o parte și șapte pe cealaltă, despărțite de două linii verticale ce marchează axul piciorului, lg. 7,5 cm, lg. picior 4 cm, lg. ax

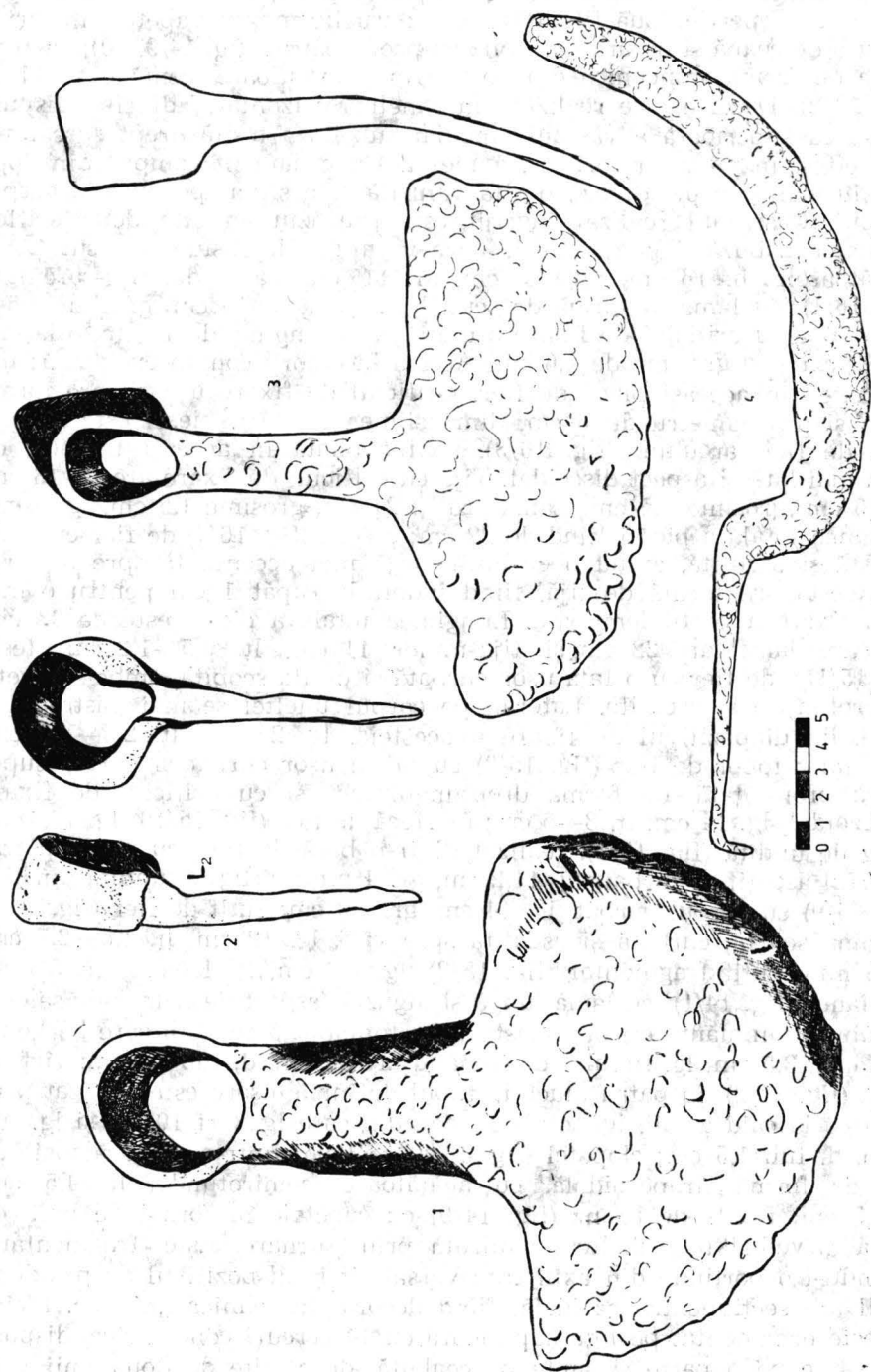

Fig. 16 — Uneelte agricole de fier din L_2 și perimetrul așezării.

transversal 2,5 (5) cm, d. bulb 1,2 cm⁷; fibulă de bronz de același tip (fig. 14/10), avînd brațul transversal masiv, prezentînd pe ambele părți ale arcului două creștături sub care se află cîte o perforație circulară. Pieseii îi lipsește bulbul central. Arcul cu secțiune trapezoidală nu este decorat. Pe suprafața piciorului se află un ornament realizat din nervuri semicirculare, dispuse perechi, cu deschiderea înspre exterior⁸, lg. totală 6 cm, lt. arc 3 cm, lt. picior 3 cm, d. bulb 1,2 cm; fibulă de bronz (fig. 14/4), din categoria celor cu piciorul înfășurat pe dedesubt, resortul scurt și arcul prelung, aplatizat, lg. 7,5 cm, lg. arc 4,5 cm, lg. picior 3 cm, lt. resort 1,2 cm, lt. picior 8 mm, d. arc 4 mm⁹; fibulă (fig. 14/7) de același tip „fibel mit umgeschlagenem Fuss“, în stare fragmentară păstrîndu-se doar arcul și o porțiune din picior. Arcul este plin, romboidal în secțiune iar fragmentul de picior dinspre arc are forma unei plăcuțe trapezoidale de la capătul căreia pornea piciorul propriu-zis al fibulei, lg. păstrată 6,6 cm¹⁰.

*

Prezentarea unui număr de patru locuințe dintr-o așezare¹¹ face posibilă emiterea doar a unor concluzii parțiale. În schimb, materialul arheologic prezentat, provenit din așezarea romană tirzie de la Moldova Veche, în contextul descoperirilor de secol III—IV e.n. din județul Caraș-Severin, oferă date suficiente pentru unele considerații de ordin arheologic, socio-economic și etno-istoric.

Locuirea din punctul *Vinograda—Vlașkicrai*, în perimetrul cercetat, nu suprapune sub raport stratigrafic, situri (complexe) aparținînd altor epoci. Locuințele apar la 0,25—0,40 m¹², sub solul arat, fiind ușor delimitate datorită resturilor de chirpic dispersate în teren. Gropile acestora se adîncesc în lutul galben, de la nivelul antic de călcare, între —0,45 și —0,55 m pentru L₁, L₄, L₅, excepție făcînd L₂ a cărei groapă se adîncește la —0,25 m. Forma locuințelor este rectangulară (L₁, L₅), patrulateră cu colțurile rotunjite (L₂) sau ovală (L₄). Pereții au fost construiți probabil dintr-o rețea de nuiele împletite, avînd diametrul între 2—5 cm¹³, peste care s-a aplicat un strat compact de lipitură de lut (chirpic), cu una sau ambele fețe bine întinse pentru o mai bună izolare a spațiului interior. Avînd în vedere adîncimea gropilor de locuințe de la nivelul antic, apre-

⁷ D. Bojović, în *Rimske fibule Singidunum*, Beograd, 1983, p. 86 și p. 159, T XLVIII/422, tip 37; o datează după Keller între anii 350—380 e.n.

⁸ D. Bojović, *op. cit.*, p. 86 și p. 158—160, T. LI/434, tip 37, datată după Keller între 350—380 e.n.

⁹ B. Mitrea, C. Preda, în *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 308, fig. 150/2 din M₃₃ de la Independența Călărași; D. Bojović, *op. cit.*, p. 72, T. XXXII/316; L. Birzu, în *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 57, fig. 11/8; D. Batistić Popadić, în *RadVojMuz*, 29, 1984—1985, p. 63 și p. 77, Tabela VII/99; fibula este datată de către B. Mitrea și C. Preda, în *op. cit.*, în a doua jumătate a secolului IV e.n.

¹⁰ D. Bojović, *op. cit.*, p. 72 și 143, T. XXXII/317, datată în a doua jumătate a secolului IV e.n.

¹¹ Așezarea de la Moldova Veche, în viitor, oferă puține posibilități de cercetare.

¹² Adîncimea nivelului de călcare antic variază în raport cu gradul de înclinare a terasei înspre Dunăre.

¹³ Nu au fost surprinse gropi de par, fragmentele de chirpic recuperate din zona locuințelor mai păstrează urme de nuiele, cu un diametru de 2—5 cm.

ciem că tipul de locuință este cel de bordei semiadincit (L_1 , L_4 , L_5), L_2 fiind o locuință de suprafață. Mărimea locuințelor pe axe nu depășește 2,5—5 m. Toate cele patru complexe cercetate au în interior vetre deschise, construite în aceeași tehnică, cu diametrul cuprins între 0,70—1 m, excepție făcând vatra din L_3 . Vetrele sînt amplasate în centrul sau pe o latură a locuinței (cea sudică). Într-un singur caz (L_4) locuința este dotată cu un cuptor de copt piine¹⁴.

Ambele tipuri de locuință sînt întîlnite în numeroase așezări de secol III—IV e.n. cercetate sau în curs de cercetare, de la Hodoni¹⁵, Cioreni¹⁶, Fraidorf-Tișișoara¹⁷, Izvin¹⁸, Jabăr¹⁹, Grădinari-Greoni²⁰, Obreja²¹, Slimnic²², Bratei²³, Dulceanca²⁴, Birsești, Răcari și Verbița²⁵, Mătăsaru, Scornicești, Colonești-Mărunței²⁶.

Referitor la materialul faunistic din așezare se remarcă prevalența procentuală a speciilor domestice în comparație cu cele sălbatice (tabelul 1) ceea ce indică faptul că avem de-a face cu o așezare stabilă, a cărei economie internă era axată pe agricultură și creșterea animalelor, ca resursă alimentară de bază, cît și ca element auxiliar în activitățile gospodărești, agricole și negoț.

Preponderent în cadrul speciilor domestice este procentajul bovinelor (35,5% pe indivizi) care, atît din punct de vedere alimentar cît și utilitar, ocupau un loc bine definit. Ne gîndim la importanta cantitate de carne furnizată, cît și la utilizarea lor la tracțiune, munci agricole, lapte, negoț (31,8% din numărul de indivizi au fost ținuți pînă la o vîrstă avansată). În ceea ce privește grupul ovi-caprinelor, se remarcă un procent redus de animale ținute pentru carne (doar 15,3% sînt indivizi sacrificați în perioada optimă de greutate corporală), 61,7% fiind ponderea animalelor crescute pentru obținerea unor produse secundare: lapte, lînă, piei. Suienele erau crescute pentru carne, intervalul cuprins între 1—2 ani fiind optim pentru atingerea greutății corporale în vederea sacrificării speciei (88,8% dintre indivizi sînt tăiați între aceste limite).

Referitor la cabaline, nu există indicii sigure de utilizare a speciei în alimentație, deși materialul lor este în cea mai mare parte fragmentat. Prezența exemplarului de talie mică indică utilizarea calului la trac-

¹⁴ I. Glodariu, în *Așezări dacice și daco-romane de la Slimnic*, București, 1981, p. 25 și 110, fig. 17 și p. 111, fig. 18—19; A. Bejan, D. Benea, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 193; S. Dolinescu-Ferche, în *Așezările din secolele III—IV e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, p. 32; Gh. Bichir, în *Getodacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 11.

¹⁵ A. Bejan, D. Benea, *op. cit.*, p. 187 și urm. p. 200, pl. I.

¹⁶ *Ibidem*, p. 194.

¹⁷ *Ibidem*, p. 195.

¹⁸ M. Moroz Pop, în *Banatica*, VII, 1983, p. 473.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Așezare daco-romană în curs de cercetare, campania 1986/1987, fiind dezvelite pînă în prezent patru locuințe și trei cuptoare de ars ceramică cu perete median de sec. III—IV e.n., identice cu cele descoperite la Medieșul Aurit, Arad-Ceala etc.

²¹ D. Protase, în *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, p. 58.

²² I. Glodariu, *op. cit.*, p. 43.

²³ E. Zaharia, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 623 și urm.

²⁴ S. Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 23—42.

²⁵ O. Toropu, în *Romanitatea tîrzie și strămoșii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 8—11 și p. 125—127.

²⁶ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 7—13.

țiune, eventual transport. Exemplarul canid de talie foarte mare sugerează folosirea sa la paza gospodăriilor, turmelor. Creșterea păsărilor, cu predilecție a găinii, era practică pe scară redusă, fapt ilustrat și prin numărul mic de oase. Animalele crescute de comunitate erau tipuri primitive, cu o rentabilitate economică scăzută și care, din punct de vedere morfologic și constituțional erau asemănătoare, mai degrabă, celor crescute de populațiile geto-dace, decît tipurilor ameliorate, frecvent întîlnite în așezări de epocă romană.

Corolarul obligatoriu, din punct de vedere ocupațional, al creșterii animalelor, îl reprezintă agricultura, practică cu o relativă intensitate. Faptul este ilustrat atît de raporturile cifrice referitoare la bovine — vis à vis de vîrstele de sacrificare (un procent însemnat de animale utilizate în sectorul agricol), cît și de folosirea calului în același scop. Prezența unui inventar agricol (ilustrat în cazul nostru prin cele două sape și o seceră) corelat cu condițiile bio-geografice favorabile practicării unei agriculturi intensive, de luncă, sînt dovezi care susțin cele mai sus enunțate. În privința plantelor cultivate în arealul așezării nu dispunem, deocamdată, de date concrete.

Alături de agricultură și creșterea animalelor, vîntoarea constituia o ocupație bine conturată, bucurîndu-se de anumite condiții de mediu favorizante (împrejurimi bogate în vinat). Aceasta avea drept scop procurarea unor materii prime piei, blănuri (cerb, căprior), corn (cerb), înlăturarea efectului distructiv al unor specii (mistreț, carnivore mici), cît și suplimentarea necesarului de carne al așezării.

Ca meșteșug, prelucrarea lemnului este ilustrată arheologic printr-un inventar specific (teslă, topor, țapînă, cuțite), fiind una din îndeletnicirile importante, dacă ne gîndim că furniza o serie de produse finite, necesare la construcții (locuințe și anexe), la fabricarea unor unelte și ustensile necesare în gospodărie, mai ales că materia primă se găsea din abundență și la îndemînă în zona din imediată vecinătate a locuirii. Un alt meșteșug deosebit de important îl reprezenta olăritul care furniza o gamă relativ extinsă de recipiente și vase utilizate la prepararea și conservarea hranei. În ceea ce privește compoziția pastei, culoarea, forma, decorul, ceramica provenită din așezare prezintă caracteristicile olăriei provinciale romane și romane tîrzii. Ea este întîlnită în fortificațiile de secol IV e.n. de pe malul românesc al Dunării, de la Gornea²⁷, Pojejna²⁸, Drobeta²⁹, Hinova³⁰, Sucidava-Celei³¹, cît și în cele de pe malul iugoslav, între Djerdap și Timok³². De asemenea, o întîlnim în așezările rurale și necropolele datate în secolele III—IV e.n. de la Hodoni, Cioreni, Fraidorf-Timișoara, Jabăr, Grădinari-Greoni, Fizeș³³, Obreja, Slimnic, Sighișoara³⁴, Me-

²⁷ N. Gudea, în *Banatica. Studii și cercetări arheologice. Gornea. Așezări de epocă romană și romană tîrzie*, Reșița, 1977, p. 77 și următoarea.

²⁸ Material arheologic inedit rezultat în urma campaniilor executate în anii 1981—1982, ce se găsește în depozitul Muzeului de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița.

²⁹ M. Davidescu, în *Drobeta*, 1978, p. 81—82.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978, p. 211.

³² D. Janković, în *Materiaux*, 5, Beograd, 1981, p. 219; O. Brukner, în *Rimska Keramika u Jugoslovenskom delu provincije Panonije*, Beograd, 1981, p. 170.

³³ E. Iaroslavschi, R. Petrovsky, în *Tibiscus*, 1974, 3, p. 147.

³⁴ Gh. Baltag și colab., în *Marisia*, XII, 1984, p. 52.

dieșul aurit³⁵, Baratei³⁶, Lechința de Mureș³⁷, Locusteni³⁸, Tîrgușor³⁹, precum și în cele peste 72 localități din Oltenia⁴⁰ și necropolele din Muntenia⁴¹.

Prelucrarea fierului este documentată arheologic prin numărul și varietatea pieselor de fier, de proveniență locală, cuprinzând unelte (sape, seceră, topor, teslă, foarfeci, cuțite), arme (vîrfuri de lance și sulită), podobe (fibule) și prin fragmente de zgură și metal topit.

Materialul arheologic rezultat din săpătură atestă și practicarea unor industrii casnice. Torsul, de pildă, ca activitate specifică, este ilustrat printr-un număr mare de fusaiole, foarfeci, ac, cuțite. Un argument în plus îl constituie procentul sporit de ovicaprine sacrificate la o vîrstă matură, la care firul de lînă putea fi prelucrat. Prepararea și păstrarea alimentelor, ca activitate vitală a locuitorilor, este indicată de elementul ceramic, existența unui cuptor de copt pîine și a unor gropi de conservare a alimentelor.

Instrumentarul de fier de uz gospodăresc folosit de comunitate în agricultură, creșterea animalelor, prelucrarea lemnului, a pieilor, tors, pescuit și vînătoare, își găsește analogii în descoperiri similare, de secol III—IV e.n., de la Tibiscum-Jupa⁴², Gornea⁴³, Pojejena-Divici⁴⁴, Hinova⁴⁵, Cătunele⁴⁶, Sucidava-Celei⁴⁷, Obreja⁴⁸, Bratei⁴⁹, Mărculeni⁵⁰, Mătăsaru⁵¹, Sirmium⁵². Nu lipsesc nici elementele ce constituie criteriile sigure de datare, în asociere cu celelalte categorii de material arheologic, provenit din complexe închise și secțiuni.

Din locuințe provin un număr de 13 monede, din care, trei piese de sec. II—III e.n. (Hadrian, Marc Aureliu pentru Antoninus Pius și Traian Decius), emise între 125—251 e.n., și 10 monede de sec. IV e.n. (Constantin, Constans, Constantinus II, Iulian Apostatul), emise între 320—361 e.n. În zona așezării au mai fost descoperite întîmplător 24 monede și un tezaur recuperat parțial, compus din 116 piese de secol IV e.n., cu monede emise între 305—361 e.n.⁵³. Numărul mare de monede impe-

³⁵ S. Dumitrașcu, T. Bader, în *Așezările dacilor liberi de la Medieșul Aurit, Satu Mare*, 1967, p. 33 și urm.

³⁶ L. Birzu, în *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în sec. IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 35 și urm.

³⁷ D. Protase, *op. cit.*, p. 52.

³⁸ Gh. Popilian, în *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 64 și urm.

³⁹ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 72 și urm.

⁴⁰ O. Toropu, *op. cit.*, p. 41 și p. 44—58.

⁴¹ B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 131.

⁴² M. Moga, D. Benea, în *StComC*, II, 1977, p. 321.

⁴³ N. Gudea, *op. cit.*, p. 31, fig. 18/19 și p. 81, fig. 54/1.

⁴⁴ Depozit de unelte descoperit întîmplător, inedit, se găsește în colecția MJR.

⁴⁵ M. Davidescu, în *Drobeta în sec. I—VII*, Craiova, 1980, p. 101.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 103.

⁴⁷ D. Tudor, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 85.

⁴⁸ D. Protase, *op. cit.*, p. 58, fig. 12.

⁴⁹ L. Birzu, *op. cit.*, p. 302, Pl. XXI/6—7.

⁵⁰ I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, în *Dacia NS*, XIV, 1970, p. 213, fig. 14.

⁵¹ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 20, p. 129, Pl. VIII/2, 4, 6.

⁵² John W. Eadie, în *Sirmium*, II, 1971, p. 70, Pl. I/5, 6.

⁵³ D. Bălănescu, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 173—174; în *Banatica*, IX (sub tipar); în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 375—384.

riale descoperite în zona Pescari—Moldova Veche—Pojejena⁵⁴ își găsesc analogii pînă la identitate în circulația monetară din Oltenia secolelor III—IV e.n.⁵⁵.

Situată pe malul Dunării, locuirea de la Moldova Veche se află la 23 km de fortificația romană târzie de la Gornea⁵⁶, și la 7 km de castrul roman de la Pojejena. Referitor la acest spațiu dunărean, ca de altfel pentru tot malul românesc, istoriografia este unanim de acord că întreaga zonă a fost controlată și stăpînită de imperiul roman, pe tot parcursul secolelor III—IV e.n.⁵⁷. În acest context politic și istoric se încadrează și așezarea romană târzie de la Moldova Veche. Începuturile existenței ei pot fi plasate la mijlocul secolului III e.n., cunoscînd o maximă înflorire la mijlocul secolului IV e.n. Materialul arheologic prezentat, mai ales fibulele și pieptenele bipen, coroborat cu datele stratigrafice de la Gornea-Cetate și Gornea-Căunița de Sus⁵⁸, sînt dovezi certe ale continuității de locuire la sfîrșit de secol IV și început de V. Îngroparea tezaurelor de monedă romană imperială de secol IV e.n. descoperite în zona Pojejena—Moldova Veche—Pescari, poate fi considerată drept reflexul unor evenimente politice care au avut loc la Dunărea de nord, între anii 364—369⁵⁹ și care au generat o situație de instabilitate și nesiguranță în rîndul populației locale.

Așezarea romană târzie de la Moldova Veche-Vinograda-Vlașkicrai se încadrează în categoria așezărilor rurale prezente în număr mare pe teritoriul județului Caraș-Severin (fig. 1/B) locuită de o populație autohtonă puternic romanizată, a cărei economie internă era bazată pe agricultură, creșterea animalelor, extracția și prelucrarea fierului, în spațiul de timp cuprins între mijlocul sec. III e.n. și început de secol V e.n.

OVIDIU BOZU — GEORGETA EL SUSI

DIE SPÄTROMISCHE SIEDLUNG VON MOLDOVA-VECHE — „VINDOGRADA — VLASKICRAI“ (KREIS CARAȘ-SEVERIN)

(Zusammenfassung)

Die spätrömische Siedlung von VINOGRADA—VLASKICRAI, befindet sich am Ausgang der Ortschaft Moldova-Veche in Richtung Pescari. Diese Siedlung reiht sich in die Kategorie der Dorfsiedlungen aus dem III—IV Jh. ein, die so zahlreich

⁵⁴ D. Bălănescu, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 381—382.

⁵⁵ O. Toropu, *op. cit.*, p. 94; 102.

⁵⁶ N. Gudea, *op. cit.*, p. 39.

⁵⁷ D. Tudor, în *Dacoromania*, Freiburg/München, I, 1973, p. 161; M. Comșa, în *Pontica*, X, 1977, p. 233; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, în *Tezaure*, p. 89; I. H. Crișan, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 36; I. Barnea, O. Iliescu, în *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 92.

⁵⁸ N. Gudea, *op. cit.*, p. 27, 63.

⁵⁹ I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, București, II, 1968, p. 394—395.

im SW der gewesenen Provinz Dazien sind. (Abb. 1/A, B). Durch acht Querschnitte wurde der 50 m weit vom Donauufer liegende Nordrand der Siedlung abgegränzt.

Es wurden fünf Wohnungen erforscht (L_1 — L_5). Die Wohnung L_3 aus dem achten Jahrhundert ist nicht Gegenstand unseres Aufsatzes.

L_1 (Abb. 3/1) wurde teilweise erforscht. Ihr Umriss befindet sich 0,25 m unter der heutigen Bodenoberfläche. Er ist rechteckig, mit 4,60/3,40 m langen Seiten und weist eine 15 m² grosse bewohnbare Fläche auf. Im Innern, auf der Westseite, wurde ein ovaler Herd (0,80/1,10 m), und zwei Gruben mit Keramik, Kohle, Knochen und Teile aus verbrannten Wänden gefunden. In der Wohnung entdeckte man Gebrauchskeramik, (mit dem Rad gearbeitet), Webgewichte, einen zweiseitigen Knochenkamm und drei Bronzemünzen, eine von Marcus Aurelius für Antoninus Pius (161 u.Z.) und zwei vom Typ *folling horseman*.

L_2 wurde bei einer Tiefe von 0,35 m entdeckt. Sie hat einen quadratischen Plan mit abgerundeten Ecken (2,50/2,20 m). Man fand zwei Herde, einer in der Mitte der Wohnung und einer ausserhalb von ihr. Die Wohnung beinhaltete Keramik vom selben Typ und einige Eisengegenstände: ein Messer, die Spitze von einer Zapine und eine Fibel mit Scharnierband. Ebenfalls drei Bronzemünzen: zwei „*follis Constantius II*“ und ein Antoniner „*suberat*“ Traianus Decius.

L_4 ist 0,40 m unter dem Erdboden. Sie hat einen ovalen Plan mit den Axen von 2,80/4,60 m und eine bewohnbare Fläche von 12 m². In Inneren war eine Backofen gegraben (1/1,15 m) und ein Herd der 0,50 m von der antiken Oberfläche entfernt war. Wor ihr wurde eine 1,80 m tiefe Lebensmittelgrube entleert. Neben der spätrömischen Provinzialkeramik wurden auch Bronzegegenstände gefunden: zwei Fibeln, die eine mit einem einfach gebogenen Fuss, während die andere nur noch das Ressor mit einer Nadel bewahrt. Man fand vier Bronzemünzen, einen *Follis* von Constantin I und drei *Follis* von Constantius II.

L_5 (Abb. 3/4), liegt 4,80 m östlich von L_4 und ist ein 3,95/4,20 m grosses Rechteck. In der Wohnungsmitte wurde ein Herd (mit dem Durchmesser von 0,70 m) gefunden, während sich in der süd-östlichen Ecke eine Grube mit dem Durchmesser von 0,75 m befindet. Neben der Gebrauchskeramik fand man Bruchstücke von einem Teller mit hellgrüner Glasur. Man entdeckte noch: eine kleine Bronzeschnalle, eine Eisenfibel, einen medizinischen Gegenstand usw. Die Münzen sind durch einen Silberdenar von Hadrian und je einen *Follis* von Constantius II beziehungsweise von Julian Apostatos vertreten.

Die Taf. 1 wiedergibt die Analyse des faunistischen Materials, das aus 513 Fragmente besteht.

Auf dem Gebiet der Siedlung wurden noch folgende Stücke gefunden: eine Schüssel, eine Schale mit zwei Fibeln vom Typ „Zwiebelkopffibeln“, zwei Fibeln „mit umgeschlagenen Fuss“, die nach Kellers Datierung in die zweite Hälfte des IV Jh. eingebracht werden können, sowie vielfältiges Eisenwerkzeug für den Hausgebrauch.

Der Anfang der Bewohnung kann in die zweite Hälfte des III Jh. datiert werden. Der Höhepunkt der Entwicklung fiel in die Mitte des IV Jh. Das vorgestellte archäologische Material, vor allem die Fibeln und der doppelreihige Kamm, verglichen mit den stratigraphischen Daten von Gornea-Cetate und Gornea-Căunița de Sus sind klare Beweise der Kontinuität der Bewohnung am Ende des IV Jh. und am Anfang des V Jh. Die vergrabenen römischen Kaisermünzen von Radimna, Pojejena, Moldova-Veche müssen als Folge von verschiedenen politischen Ereignissen die nördlich der Donau, während den Jahren 264—369, stattgefunden haben, betrachtet werden. Diese Ereignisse haben Unsicherheit und Instabilität unter die Lokalbevölkerung verbreitet.

Die spätrömische Siedlung von Moldova-Veche ist eine der vielen ruralen Siedlungen aus dem Kreise Caraș-Severin, die von einer stark romanisierten Bevölkerung bewohnt waren, deren Hauptbeschäftigung die Landwirtschaft, Viehzucht sowie die Gewinnung und Verarbeitung von Eisenerz war.

MONEDE ROMANE DIN SECOLUL IV DESCOPERITE ÎN SUDUL BANATULUI

(I)*

Aparent modeste, loturile monetare mici își reclamă dreptul de a fi cunoscute în circuitul științific, deoarece ele contribuie, alături de descoperirile majore — tezaure și monede ivite în cadrul obiectivelor arheologice cercetate sistematic — la cunoașterea unui material numismatic cât mai complet dintr-o anumită perioadă istorică și regiune. Cu ajutorul notelor și cronicilor monetare se pot întocmi apoi lucrări cu caracter monografic sau sinteze importante, căci publicarea fiecărei descoperiri în parte înseamnă de fapt îmbogățirea reală a fondului documentar istorico-numismatic¹.

În rîndurile care urmează, ne-am propus să prezentăm cîteva monede romane din bronz, aparținînd secolului al IV-lea, catalogul acestor piese², fiind întocmit în ordinea cronologică a descoperirii lor.

* În prima parte am dorit să prezentăm cîteva monede romane din secolul IV, provenite din diferite puncte și intrate în colecțiile Muzeului județean de istorie Reșița (mai departe MJIR) prin diverse căi (periegheze, donații, achiziții). În a doua parte ne vom ocupa de monedele descoperite izolat sau desprinse probabil ulterior din diferite tezaure semnalate în zona Măcești—Moldova Nouă și recuperate datorită sîrguinței și pasiunii dovedite de Elena Voia și Gheorghe Voia din Moldova Veche. Păstrate în Expoziția permanentă de istoria Clisurii din Moldova Nouă, aceste monede au fost prezentate într-o primă formă în comunicarea „*Noi mărturii numismatice din secolul IV descoperite în zona Măcești—Moldova Nouă*”, Craiova, noiembrie 1986.

¹ Despre importanța întocmirii unor note și cronici monetare, vezi mai recent, C. Preda, în *BSNR*, LXX—LXXIV, 1976—1980, nr. 124—128, p. 239; R. Ocheșeanu, P. I. Dicu, în *BSNR*, LXXV—LXXVI, 1981—1982, nr. 129—130, p. 441. De altfel, în cadrul revistelor *SCIV* și *Dacia* N.S. Bucur Mitrea a inițiat o serie complexă a tuturor descoperirilor monetare din România (vezi A. H. Golimas, C. C. Gheorghe, *Bibliografie numismatică românească*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 93—94, nr. 72—110, 115—116).

² Ordinea datelor tehnice: diametru (în mm); greutatea (în gr.): axul reversului față de avers (cifra orară); conservare: F.B. — foarte bună, B — bună, M — mediocră, D — degradată; FD — foarte degradată; p.t. — parțial tocită; t — tocită; f.t. — foarte tocită; i.b. — inegal bătută; av. — avers, rv. — revers; frg. — fragmentară. În cadrul elementelor de datare: a. — anii; gr. — grupa, ser. — seria; FH — falling horseman, FTR — Tel Temp Reparatio (iconografia și legenda reversului monedelor din perioada 351—361). Ordonarea pieselor s-a realizat pe ateliere doar în cazul loturilor unitare. Am inclus și monede din sec. III pentru a respecta integritatea loturilor. Mulțumim și pe această cale unui colectiv de la Laboratoarele C. S. Reșița (inginer Ion Neamțu, inginer Teodora Zeriu, laborant Dumitru Preda) pentru sprijinul acordat.

I. ZONA MĂCEȘTI — MOLDOVA NOUĂ³

S I S C I A

1. *Constantius II*

cf. LRBC, II, 1236, a. 355—361; RIC, VIII, p. 377, nr. 372, a. 355—361
17 mm; 2,44; 6; M; p. t.

dar $\frac{M|}{\Gamma S I S D}$

inv. N 1038

S I R M I U M

2. *Constantius II*

LRBC, II, 1605, a. 351—354; RIC, VIII, p. 388, nr. 52, a. 351—355
gr. 2, ser. III

$\frac{\quad}{A S I R M \cdot}$

17×16 mm; 2,14; 12; M; av. t.; rv. p. t.

inv. N 1036

3. *Constantius II*

LRBC, II, 1609, a. 355—361; RIC, VIII, p. 390, nr. 71, a. 355—361
17×16 mm; 2,41; 7; M; p. t.

$\frac{M|}{A S I R M}$

inv. N 1039

4. *Constantius II*

LRBC, II, 1609; a. 355—361; RIC, VIII, p. 390, nr. 71, a. 355—361
18×17 mm; 2,27; 6; M; t.

$\frac{M|}{A S I R M}$

inv. N 1054

5. *Constantius II*

LRBC, II, 1610, a. 355—361; RIC, VIII, p. 390, nr. 73, a. 355—361
17×16 mm; 2,52; 7; B; p. t.; i. b.

$\frac{M|}{A S I R M \cdot}$

inv. N 1042

³ Monedele au făcut parte pînă în vara anului 1986 din colecția Sălceanu Gheorghe (Moldova Nouă). Avînd în vedere că în zona Măcești—Moldova Nouă au fost descoperite cîteva tezaure monetare (vezi N. Gudea, în *Banatica*, I, 1971, p. 440; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, 1974, p. 68, nr. 11—12; D. Bălănescu, în *ActaMN*, XIX, 1981, p. 381—382; Idem, în *SCN*, VIII, 1984, p. 131, nr. 11) foarte probabil ca aceste monede să aparțină tezaurelor respective, mai ales că ele prezentau caracteristicile de conservare a pieselor păstrate în pămînt. O semnalare generală a colecției la D. Bălănescu, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 174, nr. III.

6. *Julianus*

LRBC, II, 1612, a. 355—361; RIC, VIII, p. 390, nr. 76, a. 355—361

17×16 mm; 2,21; 12; B; av. t.; rv. p. t.

M|

·ASIRM·

inv. N 1041

T H E S S A L O N I C A

7. *Constantius II*

LRBC, II, 1681, a. 351—354; RIC, VIII, p. 419, nr. 189, a. 350—355 gr. III

17×16 mm; 2,53; 12; M; f. t.

A

[S]MT[S]

inv. N 1055

H E R A C L E A

8. *Constantius II*

LRBC, II, 1902, a. 355—361; RIC, VIII, p. 437, nr. 93, a. 355—361 gr. III

16×15 mm; 3,48; 9; B; rv. p. t.; frg.

M|

SMHA

inv. N 1040

C O N S T A N T I N O P O L

9. *Constantius II*

cf. LRBC, II, 2039, a. 351—354; RIC, VIII, p. 458, nr. 118, a. 351—355 gr. II

20×19 mm; 3,64; 1; M; t.; frg.

CONSA

inv. N 1037

A T E L I E R E N E S I G U R E⁴10. *Constantius II*

cf. LRBC, II, 2034, av. Δ, a. 351—354

19×18 mm; 2,87; M; rv. f. t.

B|

/////////

inv. N 1035

11. *Constantius II*

cf. LRBC, II, 1603, 1604, a. 351—354

15 mm; 1,87; 1; M; f. t.; i. b.

S{...}M

inv. N 1043

12—13. *Constantius II*

FTR, FH, a. 355—361

16 mm; 1,91; 12; D; f. t. frg.

M|

S{...}M

inv. N 1047

18 mm; 2,05; 12; D; f. t.

inv. N 1048

⁴ Piese cu exerga aproape neidentificabilă.

14—16. *Constantius II* ?

FTR, FH, a. 355—361

16 mm; 2,31; 6; D; f. t.; i. b.

inv. N 1052

17×16 mm; 2,48; 1; M; f. t.

inv. N 1045

16×15 mm; 2,98; 6; M; rv. f. t.; i. b.

inv. N 1044

M |
 // // // // //

A T E L I E R E I N C E R T E

17—22. *Constantius II* ?

FTR, FH, a. 355—361

18 mm; 3,96; 11; M; f. t.

inv. N 1046

17×16 mm; 1,77; 7; M; av. t.

inv. N 1049

16 mm; 2,60; 11; D; t.

inv. N 1050

18×16 mm; 2,29; 6; D; f. t.

inv. N 1051

20×17 mm; 0,89; 12; D; t.

inv. N 1217

16×13 mm; 1,76; 7; D; f. t. frg.

inv. N 1218

// // // // //

23. *Constantius Gallus*

FTR, FH, a. 355—361

15 mm; 2,18; 12; M; av. t., rv. f. t.; i. b.

inv. N 1053

// // // // //

Repartiția monedelor pe ateliere și perioade cronologice⁵

Perioadă LRBC RIC	Siscia	Sirmium	Tnessa- lonica	Heraclea	Constanti- nopol	Incerte	Total
351—354/350—354 351—355	—	1	1	—	1	2	5
355—361	1	4	—	1	—	12	18
TOTAL	1	5	1	1	1	14	23

Constantius II 21 piese

Iulianus 1 piesă

Constantius Gallus 1 piesă

⁵ Intrucit lotul este unitar, iar proveniența lui este oarecum sigură, ne-am permis să efectuăm o statistică minimă.

II. MOLDOVA VECHE⁶1. *Maximianus Herculus*

RIC, VII, p. 670, nr. 59 b, a. 305—306, Alexandria
19 mm; 2,54; 12; M; av. t., rv., f. t.

Δ
[ALE]

inv. N 1158

2. *Constantinus I*

RIC, VII, p. 191, nr. 312, a. 321, Roma
18×17 mm; 2,74; 6; B; av. p. t.

PTR

inv. N 1155

SISCIA

3. *Constantius II*

LRBC, I, 792, a. 341—346; RIC, VIII, p. 363, nr. 184, a. 347—348,
gr. 1, ser. II

16×15 mm; 1,50; 1; B; av. t.; i. b.

· ASIS ·

inv. N 1152

4. *Constans*

LRBC, I, 793, a. 341—346; RIC, VIII, p. 363, nr. 185, a. 347—350
gr. I, ser. II

16 mm; 1,26; 8; M; p. t.

[· ASIS ·]

inv. N 1157

5. *Constans*

LRBC, I, 800, a. 341—346; RIC, VIII, p. 363, nr. 194, a. 340—348

15 mm; 1,53; 12; B; av. p. t.

FSIS

inv. N 1164

⁶ Donație generoasă a cetățeanului Drăghia Vasile din Moldova Veche, al cărui nepot le-a descoperit pe malul Dunării, în dreptul km 1047—1048. De altfel, în apropierea acestui punct au mai fost descoperite: un tezaur (cf. D. Bălănescu, în *ActaMN*, XIX, 1981, p. 373—385) și monede în cadrul așezării romane din punctul „Vinograda” (cf. O. Bozu, *Așezarea romană tirzie de la Moldova Veche*, raport la a XVIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice pe anul 1983, Alba-Iulia, 26—27 martie 1984; D. Bălănescu, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 173, nr. B/II, notele 2—3; O. Bozu, G. El Susi, *Așezarea romană de la Moldova Veche*, „*Vinograda-Vlaskicrai*”, în prezentul volum. Pe de altă parte, în vecinătatea punctului menționat, oricum pe malul Dunării, lângă „Observator”, profesorul Folea din Moldova Veche a descoperit, alături de fragmente ceramice din diferite epoci istorice și un vâscior în care erau păstrate un șirag de 4 mărgel albastre și șase monede romane din bronz, emise de Constantius II și Constans la Thessalonica și Siscia, perioadele 330—335, 341—346 și respectiv 355—361. Pieseile sînt destul de prost conservate, iar determinarea primară, deocamdată, a fost efectuată după LRBC. Dorim să aducem și pe această cale mulțumiri profesorului Folea pentru informație.

6. *Constantius Gallus*

LRBC, II, 1219, a. 351—354; RIC, VIII, p. 375, nr. 351, a. 351—354, gr. IV
 19×16 mm; 2,33; 7; B; av. p. t. [AS]IS

inv. N 1154

7. *Constantius II*

LRBC, II, 1228, a. 355—361; RIC, VII, p. 377, nr. 361, a. 355—361
 18×17 mm; 1,77; 6; M; av. t.; rv. p. t.; i. b. [A]SI ↯

inv. N 1163

8. *Constantius II*

LRBC, II, 1234, a. 355—361; RIC, VIII, p. 377, nr. 369, a. 355—361
 15×14 mm; 1,99; 6; M; av. t.; rv. p. t. M|

inv. N 1162

ASIS ↯

S I R M I U M

9. *Constantius II*

LRBC, II, 1601, a. 351—354; RIC, VIII, p. 387, nr. 44, a. 351—355,
 gr. II, ser. II

21×20 mm; 3,69; 2; B; frg.

inv. N 1156

.S

A

[ASIRM]

T H E S S A L O N I C A

10. *Constantinopolis*

cf. LRBC, I, 839, a. 330—335; RIC, VII, p. 524, nr. 188, a. 330—333
 16×15 mm; 1,40; 1; M; p. t.; av. i. b. dar SMTS≡

inv. N 1161

C O N S T A N T I N O P O L

11. *Constantius II*

LRBC, I, 1053, a. 337—341; RIC, VIII, p. 450, nr. 41, a. 330
 15×14 mm; 1,50; 1; M; av. t.; rv. p. t.; i. b. CONSA

inv. N 1160

A T E L I E R E I N C E R T E

12—14. *Constantius II ?*

Tip Victoriae dauggqnn a. 341—346

16×15 mm; 1,39; 12; D; av. t.; rv. p. t. |||||||

inv. N 1159

15×14 mm; 1,19; 7; D; f. t.

inv. N 1167

15 mm; 1,00; 7; D; f. t.

inv. N 1153

15. *Constantius II*

Tip: Vot XX/Mult/XXX, a. 341—346

13 mm; 1,08; D; f. t.

////////

inv. N 1166

16. *Constantius Gallus*

FTR, FH, a. 351—355

17×16 mm; 1,57; 12; D; f. t.

////////

inv. N 1151

17. Complet degradată, dar sigur din sec. IV

17 mm; 2,13; FD; f. t.; frg.

inv. N 1165

Repartiția monedelor pe ateliere și perioade cronologice

Perioada LRBC RJC VIII	Siscia	Sirmium	Thessa- lonica	Constanti- nopol	Nepreci- zate	Total
330—335/330—333	—	—	1	—	—	1
337—341	—	—	—	1	—	1
341—346/340—348 347—347	3	—	—	—	4	7
351—354/355	1	1	—	—	—	2
355—361	2	—	—	—	1	3
TOTAL*	6	1	1	1	5	14

* Nu au fost luate în considerare monedele nr. 1—2; 17.

Constantius II . 9

C. Gallus . 2

Constans . 2

III. LIUBCOVA (COM. BERZASCA), „ORNIȚA”⁷*Constans*

Siscia, LRBC, I, 797, a. 341—346

RIC, VIII, p. 363, nr. 189, gr. I, ser. II, a. 347—348

16×16 mm; 1,10; 1; M; p. t.

N

inv. N 1216

BSIS

⁷ Moneda a fost descoperită în timpul săpăturilor arheologice conduse de Adrian S. Luca (MJIR) în stațiunea neolitică, cu ocazia curățirii secțiunilor. Mulțumim și pe această cale colegului Luca pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție spre publicare piesa și informațiile necesare. Menționăm că în hotarul acestei localități au mai fost semnalate monede romane de bronz din secolul IV și anume șapte monede cu tipul reversului FTR și FH, descoperite într-o grădină de către un elev (cf. Repertoriul numismatic MJIR, mss., informații Adriana Oprinescu).

IV. PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ⁸1. *Aurelianus* (270—275)

cf. RIC, V/1, p. 272, nr. 62, per. V.

22×20 mm; 2,68; 1; M; f. t.

inv. N 1131

2. *Diocletianus*

RIC, VI, p. 581, nr. 16 a, a. 295—299, Cyzicus

19×18 mm; 2,42; 12; B; t.; i. b.

KR

inv. N 1129

3. *Constantinus I*

cf. RIC, VII, p. 428, nr. 31, a. 317

19 mm; 2,84; 12; B; p. t.

A|

////////

inv. N 1127

4. *Constantinus I*

Constantinopole, LRBC, I, 969, a. 326—330

RIC, VII, p. 571, nr. 7, a. 326—327

19×18 mm; 2,44; 7; M; t.

A|

CONS

inv. N 1132

5. *Urbs Roma*

Thessalonica, LRBC, I, 838, a. 330—335

RIC, VII, p. 524, nr. 187, a. 330—333

16 mm; 1,75; 1; M; t.; i. b.

[S]MTS[A]

inv. N 1130

6. *Constans*

Thessalonica, LRBC, I, 861, a. 341—346

RIC, VIII, p. 411, nr. 101, gr. I, a. 347—348

16,5×15 mm; 1,66; 7; M; av. f. t.

SMTS[A]

inv. N 1133

7. *Constantius II*

FTR, FH, a. 355—361

18 mm; 3,02; 1; M; f. t.

M|

////////

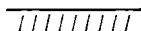
inv. N 1134

⁸ Monedele din această categorie provin din colecția lui Ruziska Francisc, vechi membru al Societății Numismatice Române — secția Reșița, achiziționată de MJIR în anul 1986, împreună cu monede medievale și moderne. Ni s-a părut necesară includerea lor în lista de față, deoarece considerăm că ele provin oricum din sudul Banatului, zonă extrem de bogată în descoperiri monetare din secolul IV (cf. E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, op. cit., p. 66—76). Pe de altă parte, reamintim fenomenul de „recirculație” a unor piese desprinse din tezaure și ajunse prin diverse colecții particulare (cf. N. Gudea, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 490).

8. *Honorius*

cf. LRBC, II, 2580, a. 395—408

17×15 mm: 1,61; 6; M; t.; i. b.

inv. N 1128

Schițind un succint comentariu asupra monedelor din lista prezentată, se cuvine să subliniem că aceste piese nu constituie emisiuni inedite sau rarități* (excepții: piesele nr. II/10, II/I și nr. III). Pe de altă parte, putem afirma că cele două loturi monetare (nr. I și II), deși modeste numeric, ilustrează structura tezaurilor descoperite în Banat⁹, atât din punct de vedere cronologic cât și al atelierelor emitente. În acest sens, așa cum reiese limpede din cele două tabele, atelierelor orientale se situează pe primul loc în repartitia monedelor, fapt care se explică prin rolul important pe care l-au jucat Sirmium și Siscia pentru Transilvania, Banat și chiar Oltenia¹⁰.

Analizând tipurile de revers de pe monedele din lista-catalog, ele se încadrează în cele întâlnite frecvent în descoperirile monetare din secolul IV semnalate în Banat¹¹. Dorim, totuși, să atragem atenția asupra monedei nr. II/9, care prezintă litera „S” în cimpul reversului încadrată doar de un singur punct¹². Piesa este bine conservată, deci absența celui de-al doilea punct nu poate fi explicată prin tocirea sau ilizibilitatea sa. Cu toate acestea, nu putem avansa ipoteza unei variante, care să semnaleze o nouă serie de marcă, neînregistrată în cele două cataloage utilizate. Și aceasta deoarece nu este chiar neglijabil factorul incidental în absența acestui element al mărcii de atelier.

Publicarea acestor loturi minore, constituie de fapt un prolog în studierea materialului numismatic de secol IV, căci prelucrarea marilor te-

* Conform gradelor de raritate din RIC VII și VIII.

⁹ Ne referim la tezaurele prelucrate și publicate până în prezent: Dalboșeț (N. Gudea, în *Tibiscus*, II, 1973, p. 53—60); Jupa, Orșova I, Orșova II (E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*); Răcășdia I, II, III (N. Gudea, în *Acta MN*, XII, 1975 p. 183—190; Idem, în *Acta MN*, XVIII, 1981, p. 483—490; D. Bălănescu, N. Gudea, în *Acta MN*, XX, 1983, p. 485—488); Moldova Veche III (D. Bălănescu, în *Acta MN*, XIX, 1982, p. 377, 378).

¹⁰ cf. Gh. Poenaru-Bordea, în *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 270, nota 8; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 45—47, 93, tabel II. Pentru ierarhia atelierelor în anumite etape din secolul IV vezi și Gh. Poenaru-Bordea, în *BSNR*, LXXV—LXXVI, 1981—1982, nr. 129—130, p. 198—200.

¹¹ supranota 9.

¹² În LRBC II și RIC VIII figurează exerga $\frac{\cdot S \cdot}{ASIRM}$ ca de altfel și la piesele nr. 79—81 din tezaurul Jupa, nr. 145 din tezaurul Orșova I și 290—295 din tezaurul Orșova II (E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, pl. XV/290). De asemenea la două monede Constantius Gallus din tezaurul de la Pěrbal (B. Sey Katalin, în *FA*, XVI, 1964, p. 72). În tezaurul din „Egipt”, apare o monedă cu exerga

$\frac{\cdot S \cdot}{SIRM}$ (H. Mattingly, în *NC*, XVI, 1956, p. 180), iar în tezaurul de la Heslington-Yorkshire, la monedele lui Constantius II și Gallus, exerga este $\frac{\cdot S \cdot}{BSRM}$ (R.A.G. Carson și J. P. Kent, în *NC*, XI, 1971. p. 219).

zaure descoperite într-o zonă atât de bogată în vestigii arheologice și numismatice, va contribui neîndoiește la cunoașterea detaliată și complexă a istoriei economice și politice romane din acest veac.

DANA BĂLĂNESCU

MONNAIES ROMAINES DU IV-ième SIÈCLE DÉCOUVERTES DANS LE SUD DE BANAT (I)*

(Résumé)

L'auteur présente trois lots monétaires qui comprennent monnaies de bronze du IV-ième siècle: I. *Măcești — Moldova Nouă*³, qui appartient probablement aux trésors découverts dans cette zone; II. *Moldova Veche — km. 1047—1048*⁶, qui provient d'une zone riche en vestiges archéologiques et numismatiques; III. Une monnaie isolée, découverte à *Liubcova-Ornița*⁷; IV. *Provenance inconnue*⁸.

Les lots I et II / avec la provenance certaine / présentent une structure semblable de celle des trésors du IV-ième siècle découverts dans le sud de Banat / types de revers, périodes chronologiques, ateliers émetteurs ^{9—11}. Se reprend la monnaie n° II/9, qui, par hypothèse, constitue une série inédite, non retenue par LRBC, II et RIC VIII¹².

CONSIDERAȚII PE MARGINEA CERCETĂRILOR DIN ANII 1983—1985 ÎN NECROPOLA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA CUPTOARE-SFOGEA (COM. CORNEA, JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Istoricul cercetărilor arheologice

Cimitirul medieval de înhumatie, identificat pe terasa ultimei prelungiri sud-estice — un fel de promontoriu — a dealului numit de localnici *Sfogea*, care se înalță la est de satul Cuptoare a fost desemnat ca sit arheologic în vara anului 1975. Un sondaj de verificare întreprins pe înălțimea respectivă — săpătură notată în plan S₁/1976 — a dus la semnalarea unor morminte exclusiv de înhumatie, din perioada feudalismului timpuriu, precum și a câtorva nivele de locuire mai vechi¹.

De fapt, dealul Sfogea, locul descoperirilor la care ne referim, intrase în atenția arheologilor încă mai devreme, din primăvara anului 1975, când s-au executat diferite lucrări pentru amenajarea unui drum pe pantele sale de sud și de est. Prin excavațiile efectuate atunci a fost identificată și decopertată gura unui puț, ca și diferite materiale arheologice. Curînd după semnalarea primelor descoperiri, oficialitățile comunale, de partid și de stat din Cornea, au solicitat direcțiunii Muzeului de Istorie al Județului Caraș-Severin din Reșița sprijinul pentru intervenția urgentă a specialiștilor instituției spre a lămuri situația apărută².

Deplasarea unei echipe de arheologi³ și intervenția operativă, la fața locului, a permis curînd stabilirea existenței certe a unui puț ritual, emanația unui cult străvechi care, așa cum dovedea materialul arheologic recuperat din umplutura puțului, a fost construit și aparținuse purtătorilor culturii eneolitice Sălcuța, faza II b⁴. După primele investigații din anul 1975, cînd săpăturile s-au oprit la nivelul apei freatice — o

¹ Gh. Lazarovici, I. Uzum, *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 434.

² În primăvara anului 1985 localnicii Teregovan Andrei, Lupulescu Ioan și fiul, din satul Cuptoare și Ienea Petru din Crușovăț, proprietarii terasei de la Sfogea, au tăiat o cărare cu buldozerul prin locul de pășune al lui Ioan Lupulescu. Cu acel prilej au dat peste deschiderea unui puț, găsind și mai multe materiale arheologice despre care au anunțat Consiliul Popular al Comunei Cornea.

³ Misiunea verificării descoperirilor întimplătoare de la Cuptoare a revenit în prima etapă, arheologilor Eugen Iaroslavschi (atunci muzeograf la Muzeul Județean de Istorie din Reșița — în continuare prescurtat MJIR, în prezent la Muzeul Transilvaniei Cluj-Napoca) și dr. Gheorghe Lazarovici, șef secție arheologie la Muzeul Transilvaniei.

⁴ Gh. Lazarovici, I. Uzum, *op. cit.*, p. 434, pct. 2.

adâncime de cca 7 m — în vara anului următor cercetările au fost reluate, finalizându-se prin golirea completă a puțului (pînă la adâncimea de 10,35 m⁵).

Ipoteza că forarea acestui puț — întreprindere umană extrem de migăloasă cu uneltele rudimentare ale epocii — a urmărit o destinație rituală specială este întărită de materialele arheologice găsite în umplutura din interior, ca și de vasul din ceramică pictată așezat într-o nișă amenajată la baza sa, prezente deloc accidentale sau întâmplătoare⁶.

Sondajul de verificare întreprins concomitent, la mică distanță, pe terasa dealului *Sfogea* deasupra gurii puțului — notat în plan S₁/1976 și avînd dimensiunile de 8×2 m — a pus în evidență existența unui strat de cultură gros de 1—1,2 m, cu mai multe nivele de locuire. Urmele de cultură materială găsite cu acest prilej s-au dovedit contemporane celor provenite din umplutura puțului, indicînd aceeași cultură eneolitică menționată mai sus⁷.

În aceeași secțiune de verificare s-au identificat cca 20 morminte de înhumatie. Dintre ele, 12 morminte au fost cercetate sistematic, celelalte fie că erau deranjate încă din vechime sau de lucrările agricole mai recente, fie că au fost surprinse doar parțial fiind semnalate în marginea secțiunii⁸. Cu toate că și în a doua etapă, cercetările au fost de mică amploare, în cîteva din cele 12 morminte preparate s-au găsit depuse obiecte de inventar funerar constînd din inele, brățări din pastă de sticlă monocromă și cercei din argint ornamentați în tehnica filigranului și a granularii⁹. Analiza acestui inventar, de evidentă factură și origine bizantină, cu analogii foarte apropiate în descoperiri din sudul Banatului¹⁰, sau mai îndepărtate, în cetățile și așezările bizantine din regiunea Dunării de Jos, ca și în lumea bizantină din Peninsula Balcanică, a permis stabilirea primelor jaloane cronologice privind atestarea funcționării necropolei în a doua jumătate a secolului al XII-lea—secolul al XIII-lea¹¹.

Arheologic, de la început, s-a constatat că cimitirul identificat pe dealul *Sfogea* suprapune stațiunea eneolitică aparținătoare culturii Sălcuța

⁵ *Ibidem*, pct. 1.

⁶ *Ibidem*; vezi și Gh. Lazarovici, I. Uzun, M. Gumă, *Raport preliminar de cercetare arheologică. Săpături de salvare campania a II-a 1976*, manuscris dactilografiat, păstrat în arhiva științifică a MJR.

⁷ Gh. Lazarovici, I. Uzun, *op. cit.*, pct. 2.

⁸ Dr. Gh. Lazarovici și-a asumat în continuare răspunderea cercetării așezării eneolitice, misiune preluată ulterior de Adriana Oprinescu, muzeograf-arheolog la OJPCN Caraș-Severin din Reșița, iar lui Ilie Uzun i-a revenit răspunderea cercetării necropolei, prelucrării și valorificării inventarului descoperit.

⁹ Gh. Lazarovici, I. Uzun, *op. cit.*, pct. 3. Din cele 12 morminte cercetate în 1976, mormintele M4/1975 și M8/1976 au avut inventarul funerar menționat.

¹⁰ I. Uzun, *Banatica*, IV, 1977, p. 220—221, fig. 1, 4—6; *Ibidem*, *Banatica*, VI, 1981, p. 186—194; *Ibidem*, *Banatica*, VII, 1983, p. 260—262 și fig. 27/c, d.

¹¹ Analogii foarte bine date în sec. XI—XII, consemnăm în descoperirile de la Isaccea, Păciul lui Soare, Capidava și Dinogetia; vezi și: D. Teicu, *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 494—496 și notele 10—12 cu bibliografia problemei; I. Vasiliu, *Peuce*, IX, Tulcea, 1984, p. 107—110. La sudul Dunării se pot stabili analogii, uneori pînă la identitate, în descoperiri din necropolele Ribnica, Bostaniște, Birza Palanka, ca și la Mirijevo, Lesje și Niș din Valea Moravei sau în satul Tîrnjane, aproape de Pozarevac; în acest sens vezi Gordana Marjanovic-Vujovic, *Trnjane*, Belgrad, 1984, p. 74—99 și Pl. I—XXIX, cu întreg inventarul respectivei necropole datat în sec. XI—XII.

II b aproape pe întreg perimetrul ei, distrugându-i nivelele superioare de la 0,60 m în sus, iar în unele sectoare chiar mai mult, fără a înlătura însă posibilitatea cercetării și lămuririi aspectelor importante ce le implică așezarea amintită¹².

Primele săpături de salvare, desfășurate în două campanii consecutive au evidențiat importanța științifică deosebită a complexelor precizate, impunând în mod firesc continuarea investigațiilor arheologice la Cuptoare. Astfel, se explică executarea, pînă în anul 1982, a încă șase campanii arheologice, de mai lungă durată, desfășurate în cîte două etape anual. Desigur, în cadrul acestor campanii, în primul rînd, datorită situației stratigrafice cercetarea necropolei a deținut o anumită prioritate care a durat pînă în momentul preparării și ridicării scheletelor, ale căror morminte au străpuns, deranjînd deseori complexele eneolitice¹³.

Investigațiile din anii 1976—1982, care au vizat, mai ales, partea de sud și sud-est a terasei dealului *Sfogea* s-au finalizat prin scoaterea la lumină a unui număr de 208 morminte, exclusiv de înhumăție.

Subliniem că niciunde în secțiunile și casetele deschise, fie cu ocazia săpăturilor de salvare, fie a acelor sistematice nu au fost semnalate morminte de incinerăție, resturi de urne funerare sau alte urme care ar fi putut proveni de la asemenea înmormîntări. Situația aceasta verificată de mai multe ori anual, în toate sectoarele de cercetare ale necropolei, exclude practicarea la Cuptoare a înmormîntărilor birituale.

După cum s-a constatat, în toate mormintele investigate, fără excepție, decedații au fost așezați direct pe pămîntul gol, fiind întinși pe spate în poziție orizontală. Numai în două cazuri, semnalate cu prilejul campaniei arheologice din anul 1981, în gropile mormintelor au fost identificate fragmente de lemne carbonizate — mai multe resturi de scînduri sau birne — ce puteau, eventual să provină de la o casetă sau cutie, în care au fost înmormîntați decedații respectivi¹⁴. Precizăm însă că alte urme de construcții funerare, sau însemne pentru morminte — cruci, pietre funerare etc. — nu s-au găsit nicăieri în cuprinsul necropolei.

În ce privesc înmormîntările, s-a observat că ele nu s-au făcut după un anume criteriu, sau într-o ordine strict respectată, așa cum se întîmplă în necropolele de tip Bjelo-Brdo¹⁵, unde alinierea mormintelor este urmărită cu rigurozitate, constituind un specific al acestora. În schimb, după primele cercetări de amploare s-a stabilit, cu certitudine, existența unei orientări generale a tuturor mormintelor pe direcția vest-est, cu capul așezat la apus, iar privirea îndreptată spre răsărit și picioarele întinse pe aceeași direcție. S-a observat, de asemenea, că în unele cazuri

¹² Primele rezultate consistente și descoperirea unui coif de bronz în perimetrul așezării eneolitice au fost prezentate în anii 1986 și 1987 de Adriana Oprinescu la sesiunile naționale de rapoarte de la Deva, respectiv Timișoara.

¹³ Investigațiile arheologice din anul 1986 au vizat exclusiv cercetarea complexelor de locuire identificate pe latura de est a așezării Sălcuța IIB.

¹⁴ Resturile de lemn carbonizat pot să provină și de la o platformă pe care a fost așezat defunctul. Precizăm că dintre 15 necropole medievale de înhumăție din sudul Banatului, identificate și cercetate în ultimele două decenii, o asemenea situație a fost semnalată numai la Cuptoare-Sfogea. În necropola cnezială de la Ilidia-Oblita este semnalat un mormînt în cistă de cărămidă.

¹⁵ M. și D. Garașanin, *Starinar*, V—VI, 1954, p. 200—202; vezi și R. Heitel, în *RRHA*, 2, IX, 1972, p. 142 și urm., cu bibliografia problemei.

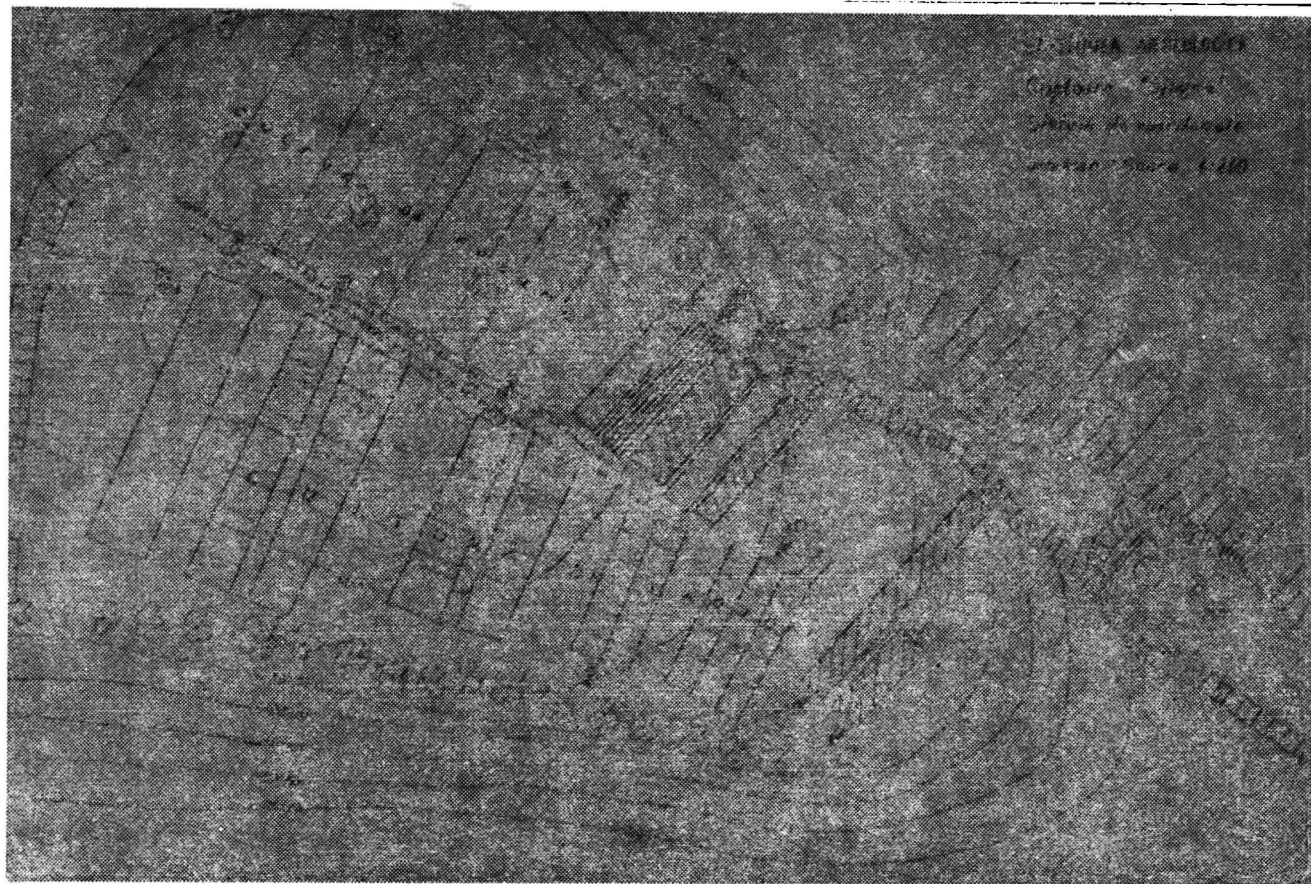

Fig. 1. Stațiunea arheologică, Cuptoare-Sfogea, cu amplasarea săpăturilor executate între anii 1983—1985.

există mici devieri ale poziției mormintelor în raport cu orientarea generală descrisă mai sus. Este, însă, neîndoielnic că aceste devieri se pot explica pe seama anotimpului, datorindu-se poziției soarelui în momentul când s-a produs înmormintarea.

Orientarea generală a mormintelor, diferitele variante și subvariante ale poziției în care au fost așezate brațele defuncțiilor dar, mai ales, analiza și interpretarea bogatului inventar funerar descoperit în morminte, ca și prezența unor monede în gropile acestora, dovedesc că necropola de la Cuptoare—*Sfogea*, aparține unei comunități autohtone, desigur rurală, posesoarea unei culturi materiale de tip romanic oriental, cu practici funerare specifice ritului creștin ortodox¹⁶.

Continuarea investigațiilor arheologice pe terasa de la *Sfogea*, între anii 1983—1985, a prilejuit sporirea considerabilă a inventarului funerar cu numeroase podoabe și monede medievale de mare valoare artistică, tipologică, dar și de importanță istorico-documentară deosebită. Extinderea săpăturilor și în partea de nord-est a obiectivului a permis, totodată, efectuarea unor observații mai exacte cu privire la stratigrafia pe verticală și pe orizontală a necropolei, precum și câteva importante precizări legate de cronologia acesteia.

În intervalul de timp precizat au fost întreprinse trei campanii arheologice: o campanie compusă din două etape distincte în anul 1983; o campanie de durată în toamna anului 1984; în sfârșit, o campanie în vara anului 1985¹⁷. Ca și în campaniile precedente, se constată existența exclusivă a mormintelor de înhumare și nici un fel de construcții tombale sau însemne de mormînt. Numai în câteva cazuri s-a observat prezența unor pietre de rîu în gropile unde au fost așezați defuncții. În asemenea cazuri s-a constatat că pietrele se află, cînd în partea dreaptă, cînd pe stînga gropii funerare, fără ca acest plasament să respecte o anumită ordine sau regulă potrivit unui ritual anume.

De asemenea, s-a observat că multe morminte erau deranjate și împrăștiate — sau tăiate parțial — ca urmare a lucrărilor agricole efectuate pe dealul *Sfogea* în ultimele două trei veacuri¹⁸. Apar însă și numeroase cazuri cînd mormintele din nivelul cel mai timpuriu, datorită absenței însemnelor de mormînt, erau deranjate la rîndul lor, încă din vechime¹⁹, ca urmare a efectuării înmormîntărilor succesive, destul de dense pe o unitate de suprafață determinată. În astfel de situații este evident că osemintele din mormintele mai vechi au fost adunate și depuse într-unul din colțurile gropii mai recente sub formă de grămăjoare. Noile observații au devenit posibile, cu deosebire, ca urmare a cercetărilor efectuate în

¹⁶ Vezi în acest sens și I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 66—67.

¹⁷ În vara anului 1985 s-a desfășurat ultima campanie de cercetare arheologică a necropolei. De atunci investigațiile au fost întrerupte, urmînd să fie reluate într-un viitor apropiat, cînd vor urmări identificarea așezării autohtone căreia îi aparține necropola de la Cuptoare—*Sfogea*.

¹⁸ Acoperit de grădini de legume și plantații de pomi fructiferi, promontoriul de la *Sfogea* constituie un teren aflat în proprietatea locuitorilor menționați din satele Cuptoare și Crușovăț.

¹⁹ I. Uzum, *Cercetarea necropolei medievale de la Cuptoare (com. Cornea), campania 1983*, comunicare la a XVIII-a sesiune anuală de rapoarte, Alba Iulia, martie, 1984, text dactilografiat predat pentru tipar la CCES — Direcția Economică și a Patrimoniului Cultural Național.

campania din anul 1985, cea din urmă care a urmărit avînd drept obiectiv prioritar cercetarea necropolei²⁰.

Adîncimea destul de mică la care au fost identificate scheletele din nivelul mai tîrziu de înmormîntări — cuprins între 0,25—0,40 — dar și din înmormîntările mai timpurii, cercetate, la o adîncime de numai 0,60—0,80 m și arareori pînă la 1 m, se poate explica numai pe seama structurii geo-morfologice a dealului *Sfogea*²¹, prin rularea pămîntului cu ocazia lucrărilor agricole foarte intense, ca și prin spălarea masivă a solului de apele pluviale, care l-au dislocat cîrîndu-l masiv pe pantele abrupte ale dealului, situate deopotrivă la est, sud și la vest. Credem că o altă explicație nici nu poate fi plauzibilă, întrucît este de neconceput săparea unor gropi pentru mormintele persoanelor adulte și chiar ale copiilor, la o adîncime inițială mai mică de 1,25—1,50 m.

În sfîrșit, se impune să subliniem că de-a lungul ultimilor trei ani de cercetări, au fost identificate încă 139 de morminte, ridicînd la cifra de 347, numărul total al mormintelor investigate în necropola de la Cuptoare—*Sfogea*, de-a lungul întregii perioade, adică între anii 1976—1985²². De asemenea, precizăm că dintre cele 139 de morminte mai recent identificate, în 44 de morminte — ceea ce reprezintă 31,65% din total — au fost găsite numeroase obiecte de podoabă și monede. Noile descoperiri au înțărît, astfel, ipoteza că în cazul de față se poate vorbi despre una dintre necropolele rurale autohtone din perioada feudalismului timpuriu, cu cel mai bogat inventar funerar, investigat în întreaga zonă de vest a României²³.

Înainte de a proceda la întocmirea unui catalog al obiectelor care constituie inventarul funerar descoperit la Cuptoare—*Sfogea*, în ultima etapă de cercetare, considerăm absolut necesară o prezentare, fie și succintă, a situației celor 44 de morminte în care s-au descoperit obiectele respective, ținînd seama de numerotarea anterioară și, desigur, de ordinea cronologică a identificării fiecărui mormînt.

Mormintele cu inventar funerar

1. *Mormîntul M209* — pare a fi un mormînt de femeie, scheletul destul de slab conservat, a permis doar păstrarea oaselor de la extremitățile corpului. Defuncta a fost așezată în poziție orizontală, pe spate, avînd orientarea pe direcția vest—est, cu antebrațele flectate și aduse cu palmele pe claviculă²⁴. La partea stîngă a craniului, în dreptul urechii s-a găsit un cercel. Lungimea mormîntului era de 1,60 m.

²⁰ Din cele 36 de morminte semnalate în secțiunile I și II/1985, 17 morminte, au fost deranjate, se pare, datorită înmormîntărilor succesive.

²¹ Solul nisipos de pe dealul *Sfogea* se transformă într-un praf ușor, răscolit și purtat de vînt.

²² Aproximativ o treime din numărul total al mormintelor cercetate aveau inventar funerar.

²³ Pînă în prezent au fost descoperite peste 150 de podoabe medievale, întregi sau fragmentare cărora li se adaugă și descoperirile monetare din morminte.

²⁴ Această variantă este prezentă și în alte necropole din sudul Banatului, devenind tot mai frecvent semnalată; vezi în acest sens și I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 160—161; I. Uzum, *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, p. 162; *Ibidem*, *Banatica*, III, 1975, p. 135—140; *Ibidem*, *Banatica*, VI, 1981, p. 183.

2. *Mormîntul M213* — aparține, de asemenea, unei persoane de sex feminin, cu scheletul ceva mai bine conservat decît în primul caz. Defuncta a fost așezată în poziție dorsală, cu orientarea capului ușor deviată față de direcția vest—est. Ambele brațe erau așezate pe bazin. În dreptul gleznelor, picioarele au fost tăiate de mormîntul M211. În regiunea bazinului, unde erau așezate mîinile, s-a găsit un inel-verigă. Lungimea scheletului, măsurat în groapă, era de 1,45 m.

3. *Mormîntul M 214* — cuprinde un schelet de femeie destul de bine conservat. Defuncta era așezată pe spate, în poziție orizontală, cu orientarea pe direcția vest—est. Brațele erau plasate pe abdomen. Lungimea scheletului, măsurat în groapă, era de 1,50 m. În regiunea frontală a fost găsită o diademă-fruntar.

4. *Mormîntul M216* — a fost deranjat, în el păstrîndu-se doar craniul celui decedat. În jurul craniului au fost descoperite trei monede.

5. *Mormîntul M217* — se pare că aparținuse unei persoane de sex masculin. Starea de conservare mediocră a făcut să se păstreze doar craniul, membrul anterior drept și regiunea inferioară a trunchiului. Scheletul se afla așezat inițial într-o poziție dorsală, cu orientare pe direcția generală vest—est. Lungimea acestui schelet, măsurată în groapă, este de 1,55 m. Pe brațul drept, situat cu palma pe abdomen, s-a găsit un inel-sigiliu.

6. *Mormîntul M218* — aparținea unei persoane de sex feminin, scheletul fiind bine păstrat. El era așezat în poziție dorsală, pe direcția vest—est, cu antebrațul drept flectat pe stern și cel stîng așezat în zona abdomenului. Lungimea scheletului, măsurat în groapă, era de 1,50 m. În zona occipitală au fost găsite trei șiruri, de mărgеле colorate.

7. *Mormîntul M221* — relativ bine păstrat, se pare, că a aparținut unei persoane de sex masculin. Scheletul, cu lungimea de 1,60 m, s-a găsit în poziție dorsală, avînd orientarea vest—est. Membrele anterioare erau flectate din cot și aduse cu palmele pe claviculă. După ridicarea scheletului, în zona temporală dreaptă a fost depistată o monedă.

8. *Mormîntul M225* — era al unei femei, avînd scheletul bine conservat. Acesta era așezat în poziție dorsală, orientat pe direcția vest—est. Brațul drept a fost așezat pe torace, iar cel stîng era flectat din cot, cu regiunea palmară așezată pe claviculă. Lungimea scheletului este de 1,50 m. În regiunea frontală a craniului s-a descoperit o diademă-fruntar, în stare fragmentară. În zona temporală stîngă a apărut un cercel, iar în regiunea claviculei stîngi s-a găsit un inel cu montură.

9. *Mormîntul M228* — aparținea, după toate probabilitățile, unui individ tînr. În săpătură a fost prinsă doar regiunea inferioară a trunchiului și membrul anterior drept așezat pe abdomen. Deasupra osului „sacrum“ a fost găsit un cercel.

10. *Mormîntul M229* — aparținea unui bărbat avînd scheletul bine conservat, cu o lungime de 1,67 m. Așezat în poziție dorsală, pe spate, cu orientarea generală pe direcția vest—est și craniul căzut spre umărul drept. Brațul drept a fost așezat pe stern iar cel stîng pe abdomen. În groapa mormîntului, în treimea inferioară a scheletului au fost găsite mai multe oseminte provenite de la o înmormîntare mai veche deranjată. În zona claviculei drepte au fost descoperite două monede.

11. *Mormîntul M230* — se pare că aparținea de asemenea unei persoane de sex masculin, fiind bine conservat și avînd lungimea, măsurată în groapă, de 1,60 m. Așezat în poziție dorsală, cu orientarea pe direcția vest—est, avea membrul anterior drept așezat pe abdomen, iar cel stîng flectat spre claviculă. Din groapa mormîntului, în zona humerusului drept, a fost scoasă la lumină o monedă bizantină.

12. *Mormîntul M232* — aparținea unui copil, scheletul fiind destul de bine conservat, măsura în groapă 1,10 m. Așezat în poziție dorsală, cu orientarea vest—est, cel decedat avea ambele brațe așezate pe bazin. În zona temporalului stîng a fost depistată o diademă-fruntar, din care s-a păstrat doar o plăcuță de argint.

13. *Mormîntul M241* — aparținuse, după cît se pare, unei femei. Din scheletul ei nu s-au păstrat cutia toracică și claviculele. Așezată în poziție dorsală, pe direcția vest—est, cu craniul răsucit spre stînga, defuncta avea brațele așezate pe bazin. În partea anterioară a craniului a fost găsit un cerce, iar în zona „sacrumului“, în regiunea palmară a membrului stîng s-a găsit un inel-verigă.

14. *Mormîntul M244* — foarte probabil că aparținuse unui bărbat, avînd scheletul bine conservat, cu lungimea de 1,65 m. Așezat în poziție dorsală, cu orientarea pe direcția vest—est, avea antebratul drept flectat cu zona palmară pe claviculă, iar brațul stîng era așezat pe bazin. În regiunea mandibulei s-a descoperit o monedă depusă, se pare, în gura defunctului.

15. *Mormîntul M252* — aparținea unei persoane de sex feminin, al cărei schelet, bine conservat, avea o lungime de 1,60 m. Așezată în poziție dorsală, defuncta era orientată pe direcția vest—est, cu privirea spre răsărit. Ambele brațe erau plasate pe abdomen. Cu ocazia cercetării craniului a fost găsită o pereche de cercei.

16. *Mormîntul M260* — aparținea, se pare, unui bărbat, scheletul său păstrat doar parțial, măsura cca 1,60 m. Astfel, lipsea antebratul și gamba dreaptă. Defunctul a fost înhumat în poziție dorsală cu orientarea vest—est și cu brațele așezate pe abdomen. Cu ocazia cercetării craniului, în orbita stîngă s-a găsit o monedă.

17. *Mormîntul M262* — a fost surprins, în extremitatea vestică a secțiunii, scheletul fiind parțial dezvelit pe o lungime de 1,26 m. Este posibil să fi aparținut unui bărbat înhumat în poziție dorsală, cu orientarea vest—est și cu membrele anterioare depuse pe bazin. În regiunea claviculei drepte a fost descoperită o monedă.

18. *Mormîntul M264* — dezvelit tot în apropierea profilului vestic, scheletul a fost surprins doar în jumătatea sa superioară, pe o lungime de 0,90 m. Așezat în poziția dorsală, pe direcția vest—est, avea membrul anterior depus pe abdomen și cel stîng flectat spre claviculă. În regiunea abdomenului, pe una din falangele de la mîna dreaptă a fost găsit un inel ornamentat.

19. *Mormîntul M276* — aparținea unei persoane de sex masculin, înhumată în poziție dorsală, cu orientarea pe direcția generală vest—est. Scheletul, relativ bine conservat, avea lungimea de 1,67 m, iar brațul drept a fost găsit depus pe abdomen, în vreme ce stîngul era adus cu palma pe stern. În groapa mormîntului, la stînga craniului a fost scoasă la lumină o monedă.

20. *Mormîntul M278* — aparţinea unei persoane de sex feminin, cu scheletul bine păstrat, avînd lungimea de 1,52 m. Defuncta a fost înhumată în poziţie dorsală, orientată pe direcţia vest—est, membrul anterior drept fiind aşezat pe abdomen, iar stîngul adus pe torace. În regiunea temporală stîngă, cu ocazia cercetării craniului, a fost găsită o piesă de podoabă — un cercel.

21. *Mormîntul M291* — păstrat în întregime şi foarte bine conservat, scheletul aparţine unei femei aşezate în poziţie orizontală cu privirea spre răsărit. Ambele mîini erau aşezate pe bazin. Lungimea scheletului, măsurată în groapă, era de 1,60 m. Pe mîna stîngă s-au găsit două brăţări de bronz, pe dreapta era o altă brăţară de acelaşi tip, iar de o parte şi de alta a craniului au fost descoperiţi doi cercei. În zona toracelui, sub schelet s-a găsit un nasture metalic.

22. *Mormîntul M293* — bine conservat, păstrat în întregime, scheletul defunctului prezenta ambele braţe flectate pe piept. Lungimea scheletului, măsurată în groapă, era de 1,62 m. În zona cavităţii bucale s-a găsit o monedă.

23. *Mormîntul M294* — se pare că scheletul a aparţinut unui copil şi s-a păstrat destul de bine. Lipseşte osul radius de la mîna dreaptă, iar mîna stîngă era aşezată pe bazin. Lungimea scheletului era de 1 m. Pe bazin, în zona superioară a acestuia s-a găsit un inel de bronz fragmentar.

24. *Mormîntul M300* — foarte bine conservat, scheletul, măsurat în groapă, avea lungimea de 1,70 m, păstrîndu-se în întregime. Braţul drept era flectat cu palma aşezată pe stern, iar braţul stîng era plasat în zona abdomenului. Lîngă tîmpla dreaptă s-a găsit un cercel, iar pe braţul stîng, deasupra încheieturii au fost descoperite şase brăţări din pastă de sticlă.

25. *Mormîntul M303* — scheletul s-a păstrat în întregime şi avea o lungime de 1,70 m, aparţinînd unui adult. Braţul drept a fost aşezat pe abdomen, în vreme ce braţul stîng era flectat şi aşezat pe torace. Pe antebraţul stîng s-a găsit o brăţară din sîrmă de bronz răsucită.

26. *Mormîntul M306* — scheletul a aparţinut unui adult şi s-a păstrat în întregime, avînd lungimea de 1,76 m. Braţul stîng era flectat spre torace în dreptul sternului, iar braţul drept era îndoit din cot şi aşezat cu palma spre claviculă. În zona cotului drept s-a găsit o monedă.

27. *Mormîntul M312* — scheletul, destul de bine păstrat, măsura 1,50 m lungime, aparţinînd fie unui adolescent, fie unei persoane de sex feminin. Craniul său era uşor înclinat spre partea stîngă. Ambele braţe erau aşezate pe abdomen. În aceeaşi groapă, în dreptul cotului stîng, se afla o piatră deasupra căreia era aşezat un craniu, complet izolat şi fără alte oseminte în apropiere. Sub clavicula scheletului a fost găsită o monedă de argint romană.

28. *Mormîntul M313* — deşi îi lipsesc ambele antebraţe de la cot, scheletul este destul de bine conservat, avînd craniul înclinat cu bărbia spre torace. Măsurat în groapă, avea o lungime de 1,56 m. Ca obiect de inventar funerar, în zona maxilarului inferior a fost găsit un fragment de monedă.

29. *Mormîntul M316* — mormîntul se pare că aparţinea unei persoane de sex feminin, al cărei schelet, măsurat în groapă, are 1,60 m. Craniul era uşor înclinat spre partea dreaptă. Braţul drept se afla aşezat pe ba-

zin, în timp ce brațul stîng era în zona abdomenului. Pe antebratul mîinii stîngi s-a găsit o brătară din pastă de sticlă.

30. *Mormîntul M317* — aflat la mică adîncime, mormîntul a fost deranjat de lucrările agricole. Craniul său, destul de spart, era puțin aplecat spre umărul stîng. Ambele brațe au fost așezate pe bazin. Lungimea scheletului era de 1,60 m. Sub craniu a fost găsit un cercel de tîmplă din bronz.

31. *Mormîntul M318* — se prezenta într-o stare de conservare destul de precară, păstrîndu-se doar pînă deasupra zonei bazinului, pe o lungime de 0,58 m. Brațul drept se afla așezat pe abdomen, în timp ce antebratul stîng lipsea de la cot. În regiunea toracelui a fost găsită o monedă.

32. *Mormîntul M327* — scheletul destul de bine conservat, măsura în groapă 1,60 m. Craniul era ușor întors spre partea dreaptă, brațul stîng a fost așezat pe abdomen, iar dreptul pe bazin. Ca inventar, în zona craniului s-a găsit un fragment de diademă-fruntar din argint.

33. *Mormîntul M328* — scheletul aparținea unui adult, fiind destul de bine conservat, așezat în poziție dorsală pe direcția vest—est, avea craniul ușor aplecat către umărul stîng. Brațul drept era așezat pe abdomen, iar brațul stîng ușor flectat era așezat pe torace. Lungimea scheletului, măsurat în groapă, era de 1,60 m. Sub craniu au fost găsite mărgele din sticlă și lut colorate.

34. *Mormîntul M329* — scheletul pare să fi aparținut unui adult, însă s-a conservat foarte rău. Din el s-a păstrat doar partea superioară, inclusiv bazinul, pe o lungime totală de 0,90 m. Craniul era întors către umărul drept, iar ambele brațe erau așezate pe torace. Sub antebratul stîng s-au găsit două monede de bronz, lipite una de alta.

35. *Mormîntul M331* — scheletul s-a păstrat în întregime și avea lungimea de 1,50 m. Craniul era căzut către partea stîngă, brațul stîng fiind așezat pe bazin, iar cel drept pe abdomen. Sub bazin, în partea stîngă a fost descoperit un inel de argint granulat.

36. *Mormîntul M332* — scheletul s-a păstrat doar parțial, aproximativ 1,10 m din lungimea sa, în partea superioară. Craniul era răsucit puțin spre dreapta. Ambele brațe au fost așezate pe bazin. Mai sus de încheietura palmei, pe antebratul stîng s-a găsit o brătară de bronz, iar pe torace o verigă de argint.

37. *Mormîntul M336* — scheletul s-a păstrat parțial pe o lungime de 1,20 m. Maxilarele erau deplasate față de craniu, poziția brațelor nu poate fi precizată. De la membrele inferioare s-au păstrat doar femurele. În groapă, în dreptul craniului, s-a găsit un cercel de bronz în stare fragmentară.

38. *Mormîntul M338* — era puternic deranjat în groapă păstrîndu-se doar cîteva oase. Alături de aceste rămășițe ale scheletului a fost găsită o verigă lată de fier.

39. *Mormîntul M340* — scheletul păstrîndu-se doar parțial, nu s-a putut preciza lungimea sa reală. Din groapa acestui mormînt provine un cercel de bronz.

40. *Mormîntul M342* — scheletul era relativ bine păstrat și avea o lungime măsurată în groapă de 1,60 m. Corpul defunctului, o persoană adultă, era întors spre stînga, iar ambele brațe au fost așezate cu palmele pe abdomen. În groapa acestui mormînt a fost găsită o brătară din pastă

de sticlă în stare fragmentară. De asemenea, în partea stîngă a craniului s-a descoperit o monedă de argint.

41. *Mormîntul M343* — s-au păstrat doar craniul și cîteva oase de la membrele inferioare. În partea dreaptă a craniului s-a găsit o mărgică de sticlă și o mărgică de lut pictată, de culoare galbenă.

42. *Mormîntul M344* — scheletul se păstrează parțial, fiind puternic deranjat. Măsurat la partea inferioară mai avea doar 1,20 m. În groapa mormîntului au fost descoperite două brățări din pastă de sticlă monocromă și o brățară de sticlă lată, ornamentată.

43. *Mormîntul M345* — și acest mormînt avea semnele unei deranjări puternice. Se păstrează numai partea inferioară a scheletului cu o lungime de 1,40 m. Craniul lipsește din groapa mormîntului în schimb, în groapă, au fost găsiți două perechi de cercei din bronz în stare fragmentară.

44. *Mormîntul M346* — în secțiune a fost surprins numai craniul, și acesta spart. Din apropierea mormîntului provine însă o verigă de argint.

Deși în poziție secundară față de cele 44 de morminte descrise mai sus, în secțiunea SII/1985, într-o zonă cu morminte deranjate, au fost scoase la lumină și alte materiale arheologice: o brățară din platbandă de bronz ornamentată; două brățări din fire de bronz răsucite; o brățară din pastă de sticlă, de culoare neagră, ornamentată în relief; două brățări fragmentare din pastă de sticlă de culoare neagră; două mărgele de sticlă colorate, dintre care una fragmentară; un fragment de cercei; în sfîrșit, un cercei pe a cărui verigă a fost petrecută o monedă găurită, probabil romană.

Cu ocazia îndreptării malurilor, în secțiunile SI/1985 și SIII/1985, în poziție secundară și cu totul izolate față de mormintele cu inventar, s-au mai găsit cîteva podoabe medievale reprezentate prin: o brățară din fir de bronz torsadată; un cercei de argint cu unul din capete îndoit în formă literei „S“; un cercei de timplă din argint aurit, păstrat fragmentar; în sfîrșit, un medalion de argint avînd încastrată o piatră de cuarț ametistizat, de mărime apreciabilă.

Îndreptîndu-ne în continuare atenția exclusiv asupra descrierii și interpretării unor aspecte rezultate din analiza inventarului funerar, mai ales, a obiectelor de podoabă care intră în majoritate în componența sa, observăm de la bun început o anumită varietate a materialelor din care sînt lucrate obiectele. Astfel, se constată că podoabele se confecționau din piatră, lut, os, sticlă sau pastă de sticlă, cupru, bronz și pînă la argint sau argint aurit, împodobit cu pietre semiprețioase. Cu o singură excepție²⁵, toate podoabele la care ne referim aici se încadrează în grupa foarte mare și larg răspîdită a podoabelor folosite de-a lungul întregului ev mediu pentru înfrumusețarea corpului.

Pornind de la destinația uzuală, adică de la modul în care se foloseau podoabele pentru corp, și în cazul celor provenite de la Cuptoare, se impune structurarea lor pe cîteva categorii principale: a) podoabe pentru cap și gît; b) podoabe pentru brațe; c) podoabe pentru mîini.

Desigur, analiza sistematică a acestor importante materiale arheologice, în funcție de stil, forme și ornamentică va pune în evidență existența mai multor tipuri și variante de podoabe în cadrul fiecăreia dintre categoriile enumerate mai sus. Avînd în vedere aceste criterii deja preci-

²⁵ Este vorba despre un nasture de bronz găsit în mormîntul M291/1984.

zate și, fără a neglija criteriul cronologic, care reflectă frecvența anumitor tipuri de podoabe într-o perioadă sau alta de timp, ceea ce contribuie la datarea mormintelor și stabilirea duratei de funcționare a necropolei, prezentăm un catalog al acestor descoperiri, fără a include aici și descoperirile monetare.

Catalogul podoabelor descoperite între anii 1983—1985

I. Categoria podoabelor pentru cap și gît

Este reprezentată prin următoarele tipuri de podoabe:

1. diademe-fruntar; 2. cercei; 3. mărgele.

A. Primul tip de podoabe de care ne ocupăm aici sînt așa-numitele diademe, de fapt diademe-fruntar, folosite exclusiv pentru împodobirea și înfrumusețarea capului. O asemenea funcție de ordin exclusiv estetic a diademei-fruntar indică, eventual, o anumită stare materială a persoanei care a purtat-o, ori a familiei din care a făcut parte. De altfel, podoabele de tipul fruntarelor se folosesc pînă în zilele noastre, întîlnindu-se atît în satele din anumite zone ale Banatului, cît și în alte regiuni ale țării. Ca și astăzi, ne exprimăm convingerea că, în afara funcției estetice pe care o îndeplinesc, nici în cvul mediu diademele-fruntar nu aveau alt rol și altă semnificație. Ele nu reprezintă, nicidecum, semnul distinctiv al unei funcții, rang sau poziție socială deosebită, în cadrul ierarhiei feudale²⁶. Cu ocazia cercetărilor arheologice, desigur datorită deranjărilor mai vechi sau mai recente, produse în condiții de care ne-am ocupat anterior, nu a fost găsită nici măcar o singură diademă-fruntar întreagă, doar fragmente, adică un număr variabil de elemente componente, de dimensiuni și forme deosebite reprezentate prin plăcuțe, capsule sau cașete executate din foiță de argint.

1. *Diademă-fruntar*, în stare fragmentară. S-a descoperit în regiunea frontală a craniului din mormîntul M214 (SI/1983, carou 1, —0,35 m)²⁷. Compusă din cașete de mici dimensiuni cu o formă cilindrică și semisferică, goale în interior, au la bază diametrele cuprinse între 0,81—0,91 cm. Au fost recuperate, din păcate, numai 16 elemente de acest fel, lucrate din foiță de argint aurit (Tl cca 800‰). Se pare că aceste capsule erau dispuse inițial pe două rînduri și fixate pe un suport textil din care însă nu s-a păstrat nimic.

2. *Diademă-fruntar*, în stare fragmentară. S-a găsit, de asemenea, în zona frontală a craniului din mormîntul M225 (SI/1983, caroul E2. —0,40 m)²⁸. Au fost recuperate numai 5—6 elemente componente, lucrate din foiță de argint aurit (Tl cca 750‰). Este vorba despre cîteva plăcuțe de formă pătrată — cu latura de 0,94 cm — avînd în centru o protuberanță executată prin presare sau ciocănire. La cele patru colțuri se observă și orificiile pentru fixarea plăcuței.

²⁶ I. Uzun, *ActaMN*, XX, 1983, p. 515.

²⁷ Se păstrează sub nr. inv. A52456 în patrimoniul MJIR.

²⁸ Se păstrează sub nr. inv. A52497 în depozitul MJIR.

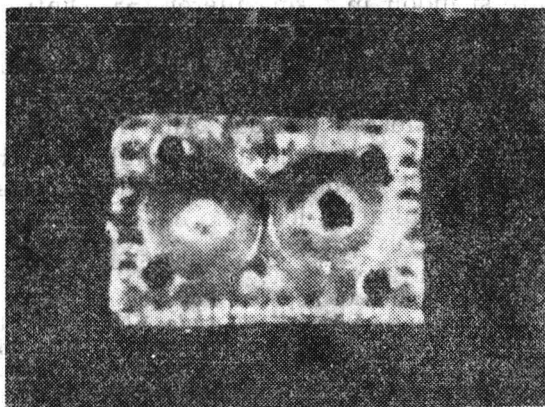
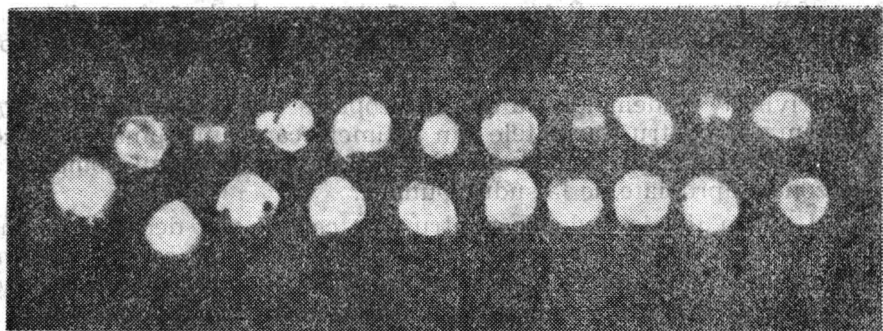

Fig. 2. Diferite elemente — plăcuțe și butoni de argint de la diademe — fruntar (cat. IA 1—4).

3. *Plăcuță de la diademă-fruntar*. Provine de la mormîntul de copil M232. (SI/1983, caroul E1, —0,25 m)²⁹. Acest element component este lucrat din foiță de argint (Tl 750‰) și are formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 2,15×1,48 cm. Pe una din fețe, plăcuța prezintă un chenar executat în tehnica „an repoussé”, fiind împărțite în două cîmpuri egale. În centrul fiecărui cîmp apare o protuberanță executată prin presare, iar la cele patru colțuri se pot observa orificiile pentru fixare.

4. *Fragment de plăcuță de la o diademă-fruntar*, foarte prost conservată. S-a descoperit în zona craniului la mormîntul M327 (SI/1985, caroul 13A, — 0,20 m). Pare să fi avut o formă dreptunghiulară, însă din cauza stării de conservare necorespunzătoare, dimensiunile piesei nu se pot preciza.

În privința diadelor-fruntar descoperite la Cuptoarele—*Sfogea*, menționăm că, pentru variantele din ultimele campanii, pînă în prezent nu cunoaștem analogii în descoperiri similare pe teritoriul românesc și nici în zonele apropiate de la sudul Dunării.

B. Al doilea tip de podoabe pentru cap, cerceii sînt deosebit de interesanți atît prin originalitatea și varietatea formelor pe care le prezintă, cît și datorită frecvenței cu care apar în contextul descoperirilor arheologice. În acest din urmă sens menționăm că tocmai în perioada mai restrînsă la care ne-am referit s-au găsit 19 cercei, dintre care 6 exemplare corespund variantei de cercel-verigă. Deși, acest tip de podoabă este ilustrat printr-un număr mai mare de variante, menționăm raritatea descoperirii unor cercei-perechi.

1. *Cercel de timplă din argint*. Cu ocazia îndreptării pereților secțiunii SI/1985, la o adîncime de cca 0,60—0,70 m, corespunzătoare nivelului mai vechi de înmormîntări, s-a găsit un exemplar din această variantă, foarte bine conservat. Veriga cercelului este formată prin îndoirea circulară a unei sirme de argint și are diametrul de 2 cm. Unul din capete a fost aplătizat prin ciocănire și îndoit în forma literei „S”. Dintre cerceii descoperiți în ultima perioadă a săpăturilor, acesta pare a fi exemplarul cel mai timpuriu de la Cuptoare—*Sfogea*. Analogiile sale apropiate cu podoabele descoperite la Ilidia—*Cetate* și Gornea—*Căunița de Sus*; cu cerceii găsiți la Hodoni (jud. Timiș), Morești (Turda), Alba Iulia, sau la Zăbala (jud. Covasna)³⁰; în sfîrșit, cu descoperirile de la sudul Dunării: Mirjevo, Brestovik sau la D. Toponica³¹, pledează pentru datarea acestei podoabe, de tradiție bizantină, în secolul al XI-lea.

²⁹ În depozitul MJIR cu nr. inv. A52450.

³⁰ Vezi pentru analogii: Matei M. Popescu, *Podoabe medievale în Tările Române*, 1970, p. 42, cat. 1 și 3; M. Rusu, E. Dörner, *Materiale*, VIII, p. 707; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 160; A. Bejan, M. Moga, *Tibiscus*, V, 1978, p. 164, fig. 4/9—11; K. Horedt, *SCIV*, 1—2, 1953, p. 296, fig. 16/2, 5, 7, 9; *Ibidem*, *SCIV*, 1—2, 1954, p. 223, fig. 13/2, 5; Zoltan Székely, Laurenția Georgescu, *Contribuții la cunoașterea aspectului paleosociografic al populației feudale din zona Covasna*, comunicare prezentată la Sesiunea științifică *Continuitate multimilenară*, Cluj-Napoca, 27—29 mai 1981, unde datează cerceii cu capul în „S”, proveniți din necropolele de la Zăbala și Peteni, în secolele XI—XIII.

³¹ Slavenka Ercegovic-Pavlovic, *Starinar*, XXI, 1970, p. 53, fig. 2; Gordana Marjanović-Vujović, *Starinar*, XXVII, 1977, p. 108—109, Pl. III/1; Dușica Minić, *Starinar*, XIX, 1969, p. 174.

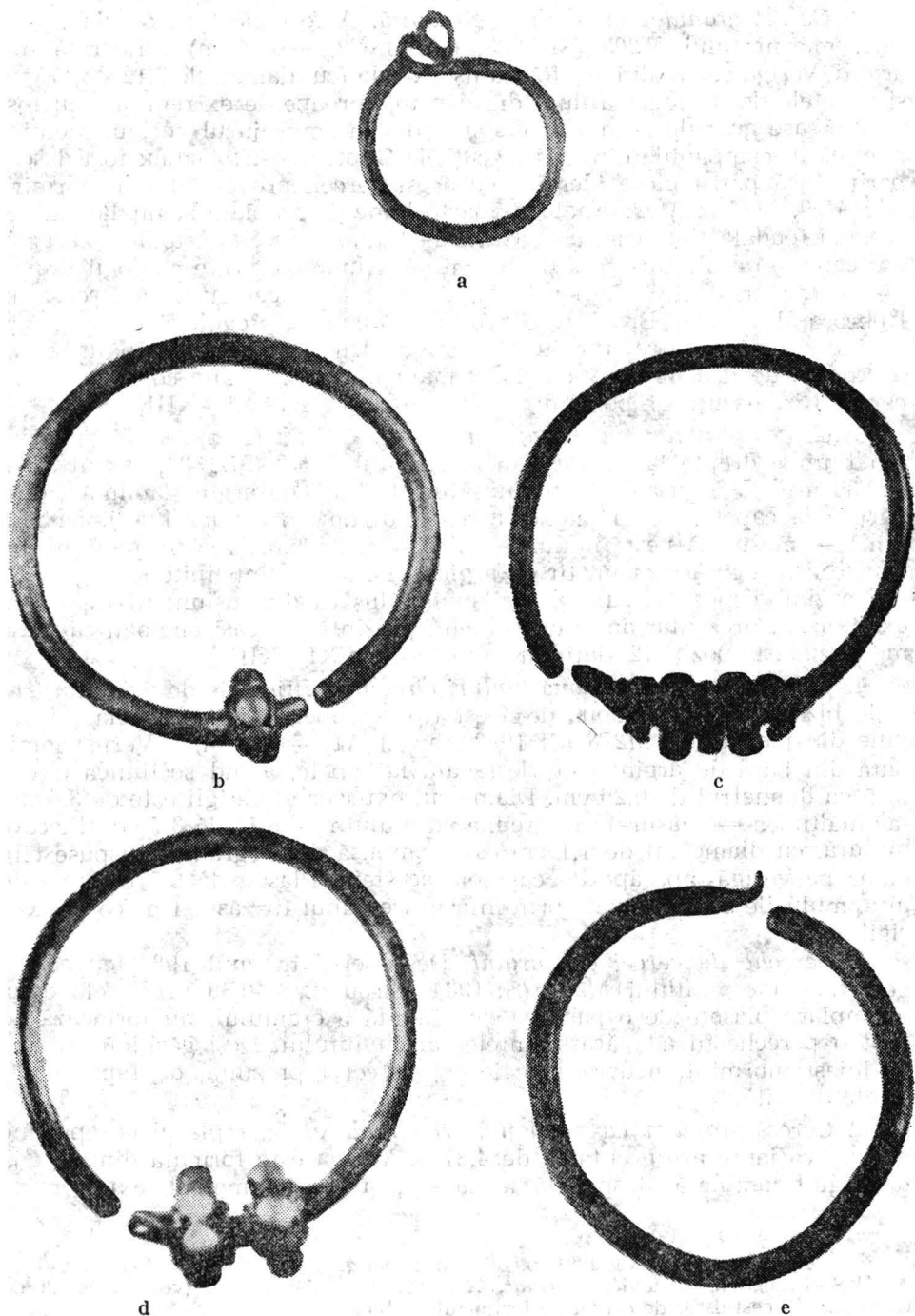

Fig. 3. Cercei de argint din secolul al XII-lea.

a) Cercei îndoit în „G” (cat. I B 1); b) Cercei cu o mulură circulară (cat. I B 2—3); c, d) Cercei cu două muluri (cat. I B 4—5 a); e) Cercei de timplă (cat. I B 5 b).

2. *Cercel granulat cu mulură circulară*. A fost găsit cu ocazia cercetării mormintului M209 (SI/1983, caroul C2, —0,25 m)³². Lucrată din argint, veriga cercelului are formă ușor ovală (cu diametrele 3,12×3,17 cm) și capetele despărțite. La unul din capete, aproape de extremitate au fost sudate șase granule de argint dispuse, de jur împrejurul verigii. Menționăm că în campaniile din anii trecuți, la Cuptoare—*Sfogea* au fost descoperite încă patru piese identice cu acest cercel, provenind din mormintele M19, M41 și M92. Analogii foarte bune și apropiate, semnalăm în necropola feudală timpurie de la Gornea—*Căunița de Sus*³³, unde s-au găsit doi cercei granulați de tradiție bizantină. Numeroase alte analogii provin de pe teritoriul R. S. F. Iugoslavia, din așezările cercetate la Brestovik, Dobrača, Donjičko Brdo, Korbovo, D. Toponica, Rogojevac, Niš etc.³⁴. Ținând seama de întregul context al inventarului descoperit până acum în necropola de la Cuptoare, ca și de analogiile menționate, considerăm că cercelul în discuție se poate data, larg, între secolele XI—XIII.

3. *Cercel granulat cu mulură circulară*. A fost descoperit în apropierea timpiei drepte la craniul din mormintul M300 (SI/1984, caroul 3—4, —0,30 m)³⁵. Veriga a fost executată dintr-o tijă de argint laminată, despărțită la capete, având diametrul exterior de 2,6 cm iar înălțimea maximă — măsurată peste mulură — de 3 cm. La baza verigii, pe unul din capete a fost înfășurat un fir de argint peste care sînt lipite șase granule din argint dispuse circular. Ceva mai redus ca dimensiuni în raport cu exemplarul prezentat anterior, cercelul prezintă aceleași analogii ca piesa menționată la poziția 2, datindu-se în secolele XI—XIII.

4. *Cercel granulat cu două muluri circulare*. Bijuterie de evidentă tradiție bizantină este a doua de acest tip descoperită în necropolă și provine din mormintul M278 (SI/1983, caroul A1, —0,40 m)³⁶. Veriga laminată din bară de argint este desfăcută la capete, avînd secțiunea circulară cu diametrul de 0,26 cm. Diametrul exterior al verigii este de 3,4 cm, iar înălțimea — măsurată împreună cu mulura — este de 3,7 cm. Fiecare mulură, cu diametrul de 1,1 cm este compusă din 6 granule dispuse circular pe verigă, aproape de capetele acesteia. Plasate la 0,5 cm una de alta, mulurile au fost fixate prin înfășurarea unui fir răsucit pe corpul verigii.

5. *Pereche de cercei din argint*. Descoperiți în anul 1984, cu ocazia cercetării mormintului M291 (SI/1984, caroul 2, —0,30 m)³⁷, cele două exemplare plasate de o parte și de cealaltă a craniului, nu formează de fapt o pereche în adevăratul înțeles al cuvîntului. Deși găsiți în groapa aceluiași mormînt, nederanjat, fiecare cercel reprezintă, de fapt, o variantă diferită.

a) *Cercel granulat cu două muluri circulare*. Exemplarul ce aparține acestei variante are greutatea de 4,37 g. Veriga este formată dintr-o tijă de argint laminată, despărțită la capete, avînd diametrul exterior de

³² MJIR, nr. inv. A52454.

³³ I. Uzum, *Banatica*, VI, 1981, p. 187, cat. 2 și fig. 12.

³⁴ S. Ercegović-Pavlović, *Starinar*, XXI, 1970, p. 54, fig. 4; (vezi și harta cu răspîndirea acestui tip de cercel pe teritoriul Serbiei).

³⁵ În patrimoniul MJIR, sub nr. inv. A53951.

³⁶ *Ibidem*, nr. inv. A52505.

³⁷ *Ibidem*, nr. inv. A53951.

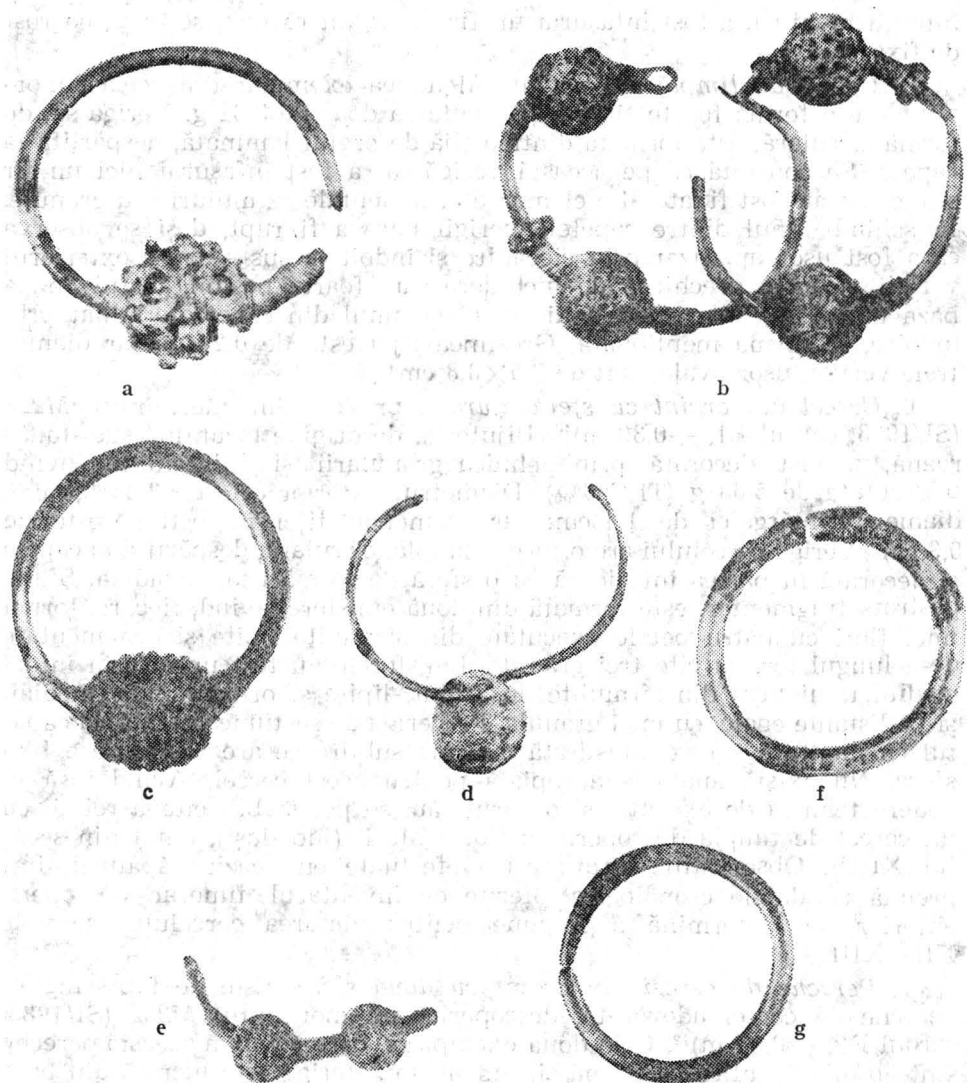

Fig. 4. Cercei din bornz și argint din sec. XII—XIV.

a) Cercei de argint cu sferă ajurată (cat. I B 6); b) Pereche de cercei din argint (cat. I B 7); c) Cercei de bronz placat cu argint (cat. I B 8); d) Cercei de bronz cu monedă romană în pandativ (cat. I B 9); e) Fragment dintr-un cercei de argint aurit (cat. I B 16); f, g) Cercei-verigă din argint (cat. I B 14, 15).

3,4 cm. Înălțimea, măsurată peste montură, are 3,7 cm. Mulurile compuse din câte șase granule lipite circular sînt plasate la partea inferioară a tijei, la 1 cm distanță de capătul ei și la 0,4 cm distanță între ele. Cele două muluri sînt despărțite și separate prin două discuri crestate din foițe de argint care formează un mic lăcaș ce închide o rotiță sau miez de bronz. Asemenea lăcașuri-caboșoane — sînt plasate pe tijă și la extremitățile exterioare ale celor două muluri, flancîndu-le. Pe verigă, în zona

întregii monturi, a fost înfășurat un fir de argint răsucit, se pare, cu rost de fixare³⁸.

b) *Cercel de timplă din argint*. Al doilea exemplar din același mormînt are o formă foarte simplă și greutatea doar de 3,62 g. Veriga sa, de formă circulară, este formată dintr-o tijă de argint laminată, despărțită la capete. Se constată că pe această verigă nu a fost înfășurat nici un fir și nici nu au fost fixate alte elemente ornamentale ca muluri sau granule. În schimb, unul dintre capetele verigii pare a fi rupt, deși se observă că a fost ușor aplatizat prin ciocănire și îndoit în sus — spre exteriorul verigii — ca o urechiușă de închidere sau, foarte posibil, restul de la baza unui „S“, aparținînd unui cercel cu unul din capete terminat prin indoire, în forma menționată. Grosimea tijei este de 0,2 cm, iar diametrele verigii, ușor ovale, sînt de $3,5 \times 3,8$ cm³⁹.

6. *Cercel din argint cu sferă ajurată*, provine din mormîntul M228 (SI/1983, caroul E1, —0,30 m)⁴⁰. Bijuteria, de origine bizantină sud-dunăreană, a fost decorată prin tehnica granulării și filigranului, avînd o greutate de 5,68 g (Tl 750‰). Diametrul exterior este de $3,3 \times 3,3$ cm; diametrul mărgelii de 1,4 cm; iar diametrul tijei în secțiune este de 0,3 cm. Veriga cercelului are o formă simplă, circulară, despărțită la capete și decorată în partea inferioară cu o sferă de formă ușor ovoidală. Sfera, păstrată fragmentar, este formată din două emisfere avînd, fiecare, forma unei flori cu patru petale executate din sîrmulițe lipite și ornamentate de-a lungul lor, cu cîte trei granule. Emisferele au fost unite prin intermediul unui briu din sîrmulițe de argint, lipite și ornamentate median și la distanțe egale, cu mici granule. Pe veriga de secțiune pătrată, la capătul cu montură a fost înfășurată o sîrmă subțire ce are rostul de a fixa sfera. Nu există analogie apropiată pentru acest cercel. Avînd însă în vedere tehnica de execuție și decorul său, se pot stabili cîteva relații cu un cercel de timplă descoperit la Cotul Morii (jud. Iași), datat din secolul XIII⁴¹. Observațiile stratigrafice efectuate cu ocazia săpăturii, împreună cu datele cronologice oferite de inventarul funerar descoperit anterior, ne determină a propune pentru datarea cercelului secolele XII—XIII.

7. *Pereche de cercei din argint cu două sfere*. Este de fapt singura pereche de cercei adevărată, descoperită în mormîntul M252 (SI/1983, caroul D2, —0,60 m)⁴². Cele două exemplare, care compun această pereche sînt absolut identice ca formă și dimensiuni. Veriga este lucrată din bară de argint laminată (diametrul secțiunii=0,2 cm), despărțită la capete și petrecută prin două sfere aflate în poziție opusă una față de cealaltă. Ambele sfere au fost fixate prin manșoane executate din fir de argint răsucit și înfășurat în jurul verigii. În partea inferioară, la capătul verigii, se distinge o urechiușă, iar la capătul opus, un cîrlig de prindere. Cele două sfere cu aceeași dimensiune (diametrul=1,05 cm) sînt ornamentate

³⁸ Analogii există la sudul Dunării, vezi G. Marjanović, *Starinar*, XVIII, 1967, p. 217—220, Pl. I/5; *Ibidem*, *Starinar*, XXVII, 1976, p. 101—109, Pl. II/2.

³⁹ Nr. inv. A54011, în patrimoniul MJIR.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. inv. A52455.

⁴¹ Marin M. Popescu, *op. cit.*, p. 44, cat. 10; vezi și Eugenia Neamțu, în *ArhMold*, vol. I, p. 285, 289—290, fig. 1/1—2, 2/1—2.

⁴² Nr. inv. A52501 și A52502, în patrimoniul MJIR.

printr-o mulțime de alveole minuscule, goale în interior. Verigile, de formă ovală, ușor alungite, au diametrul exterior de 3,6 cm, iar înălțimea maximă — măsurată peste sferă — de 3,8 cm. Fiecare piesă cântărește cîte 4,23 g.

8. *Cercel de bronz placat cu argint*. Provine din mormîntul M225 (SI/1983, caroul D2, —0,62 m)⁴³. Se pare că, podoaba este tradiție sau origine bizantină, reprezentînd un import sud-dunărean. Veriga lucrată din sîrmă groasă de cupru (diametrul=0,3 cm) a fost placată cu argint și despărțită la capete. Pe partea ei inferioară a fost fixată o mărgea de formă sferică, cu diametrul de 1,4 cm, decorată prin numeroase granule de mici dimensiuni (aproape punctiforme). Pentru fixarea mărgelui pe partea inferioară, aproape de capătul verigii a fost înfășurat și lipit un fir de argint. Diametrul exterior al verigii este de 3,1 cm; înălțimea — inclusiv montura — de 3,65 m. Cercei asemănători au mai fost descoperiți în necropola de la Cuptoare-Sfogea și în anul 1981. Analogii apropiate se găsesc la sudul Dunării, în descoperiri de pe teritoriul R.S.F. Iugoslavia, ca cele de la Vinča, Kurajace, Klinci, Niš, Popovač etc.⁴⁴ Deși cercei descoperiți aici au mărgea simplă, fără decor granulat, considerăm că datarea lor în secolele X—XIII, poate constitui un reper și pentru datarea cercelului de la Cuptoare.

9. *Cercel de bronz cu pandantiv de monedă*. În ultima campanie de cercetări care a vizat necropola, întreprinsă în vara anului 1985 (SII/1985, caroul 3B, —0,40 m)⁴⁵, a fost găsit un cercel, pe cît de simplu, pe atît de interesant. Este vorba despre o sîrmă de bronz, rotundă în secțiune (diametrul=0,2 cm) care formează o verigă despărțită la capete. Pe această sîrmă, în partea inferioară a verigii a fost petrecută o monedă romană găurită, se pare, un *foliis* din secolul al IV-lea⁴⁶. Se impune a sublinia aici că prezența, și folosirea unor monede și chiar a altor obiecte de factură romană, în context medieval, nu constituie o noutate și nici un fapt izolat, limitat la necropola de la Cuptoare deoarece în cadrul cercetărilor arheologice de pe teritoriul județului Caraș-Severin, asemenea descoperiri au mai fost puse în evidență și în alte părți⁴⁷.

10. *Cercel-verigă din bronz*, găsit în zona mormîntelor M271—273 (SI/1983, caroul B2, —0,40 m)⁴⁸, într-o poziție secundară. Este lucrat dintr-o sîrmă de bronz, rotundă în secțiune, cu diametrul de 0,2 cm. Veriga simplă, ușor ovală, are la rîndul ei dimensiunile de 2,6×2,9 cm. Provine cu certitudine dintr-un atelier local.

11. *Cercel-verigă din bronz* — provine din zona mormintelor M214—217 (SI/1983, caroul C1, —0,25 m)⁴⁹ și a fost, de asemenea, găsit într-o poziție secundară. Veriga este lucrată dintr-o sîrmă de bronz, destul de subțire (diametrul doar de 0,15 cm). Are o formă simplă, cu dimensiunile

⁴³ *Ibidem*, nr. inv. A52504.

⁴⁴ S. Ercegović-Pavlović, *Starinar*, XXI, 1972, p. 49—51, fig. 10.

⁴⁵ Nr. inv. A55745, în patrimoniul MJIR.

⁴⁶ Determinare Dana Bălănescu — muzeograf-principal, numismat în cadrul MJIR.

⁴⁷ I. Uzum, *Banatica*, VI, 1981, p. 188—189; vezi și D. Petrović, *Starinar*, XIII—XIV, 1962—1963, p. 287, fig. 36—37; Dusića Minić, Mirco Kovacević, *Stare Kultura u Djerdapu*, Beograd, 1969, p. 189.

⁴⁸ Nr. inv. A52496, în patrimoniul MJIR.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. inv. A52500.

de $2 \times 2,2$ cm. Nici acest exemplar nu ridică probleme deosebite de execuție, astfel că, se putea confecționa și într-un atelier local.

12. *Cercel-verigă din argint* — a fost recuperat din zona mormîntului M210 (SI/1983), caroul E1, $-0,35$ m)⁵⁰, unde s-a găsit într-o poziție secundară. Lucrat dintr-o sîrmă subțire (diametrul= $0,12$ cm), îndoită și despărțită la capete. Diametrul exterior al verigii este 1 cm, indicînd că pare să fie vorba despre un cercel pentru copii.

13. *Cercel-verigă din bronz*. Această piesă de podoabă foarte modestă a fost descoperită sub craniul din mormîntul M317 (SI/1985, caroul 5—6, $-0,30$ m)⁵¹. Veriga lucrată din bară de bronz are forma circulară fiind subțiată la capetele care au fost aproape suprapuse. Diametrul verigii este de $2,4$ cm, iar grosimea barei, în partea mediană, este de $0,2$ m.

14. *Cercel-verigă din argint* — a fost găsit în zona claviculei din mormîntul M322 (SI/1985, caroul B1, $-0,30$ m)⁵², într-o poziție căzut spre torace, probabil, din cauza unei deranjări ulterioare. Destul de bine conservat, exemplarul acesta prezintă capetele ușor subțiate și aproape lipite, avînd greutatea de $2,65$ g, și diametrul exterior de $2,6$ cm, iar cel interior de $2,1$ cm (T1— 916%).

15. *Cercel-verigă de argint* — a fost descoperit în groapă, deasupra craniului din mormîntul M346 (SII/1985, caroul 5B, $-0,35$ m)⁵³. Veriga de formă circulară a fost lucrată din bară de argint laminată (T1 875%), fiind despărțită la capete. Bara de argint, rotundă în secțiune, are diametrul de $0,3$ cm. Diametrul exterior al verigii este de $3,2$ cm iar greutatea de $6,39$ g. După amprente identificate pe o anumită parte din verigă, pare că aceasta a aparținut unui cercel de timplă din varianta cu o capsulă care, însă, a fost distrusă total.

16. *Fragment de cercel cu două capsule sferice din argint aurit*. Descoperit în poziție secundară, în pereții secțiunii SI/1985, se pare, că acest fragment aparține unui cercel de timplă deosebit de luxos. Factura bizantină și originea sud-dunăreană a unei asemenea piese este evidentă. Fragmentul păstrat are lungimea de cca $5,6$ cm și greutatea de $8,5$ g. Se pare că veriga lucrată în argint aurit era înfășurată cu fir de aur răsucit care, fixa două capsule de formă sferică, goale în interior, cu diametrul de $1,3$ cm. Fiecare dintre cele două capsule, identice ca formă și dimensiuni, erau splendid decorate în filigran printr-un fir de aur, înfășurat în două ochiuri lipite pe zona mediană a sferelor. Fiecare sferă este ornamentată prin cîte opt orificii dispuse simetric, cîte patru pe fiecare emisferă, delimitată prin lipirea a două cerculețe concentrice realizate, de asemenea, din fir aurit filigranat. Între cele două sfere este o distanță de 1 cm, spațiu acoperit, de asemenea, prin înfășurarea pe verigă a unui fir aurit.⁵⁴

C. Al treilea tip din categoria podoabelor pentru cap și gît este reprezentat prin mărgelile, coliere, pandantive etc. Cu ocazia săpăturilor de la Cuptoare au fost găsite, în mai multe rînduri, atît mărgelile izolate, cît și coliere, dintre care două chiar în perioada la care ne referim.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. inv. A52449.

⁵¹ *Ibidem*, nr. inv. A55746.

⁵² *Ibidem*, nr. inv. A55514.

⁵³ *Ibidem*, nr. inv. A55515.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. inv. M589.

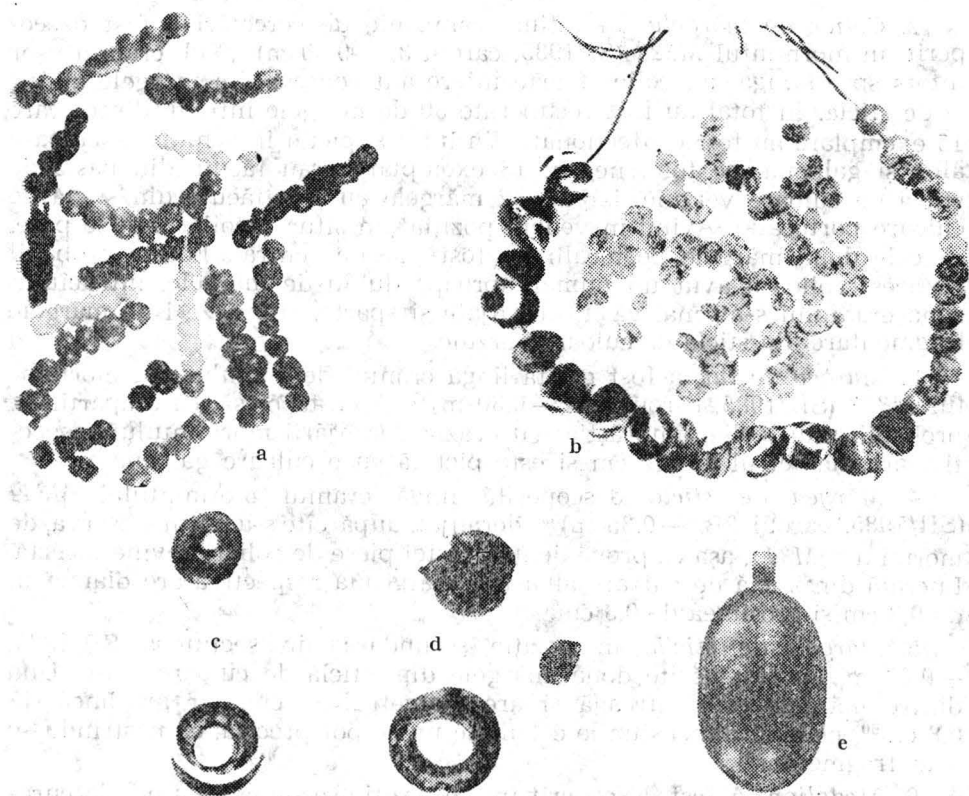

Fig. 5. Mărgelile de sticlă colorată și medalion de argint.

a) Colier din grupuri de mărgelile colorate, descoperit 1983 (cat. I C 1); b) Colier de mărgelile colorate, descoperit 1985 (cat. I C 2); c, d) Diferite exemplare de mărgelile (cat. I C 3—5); e) Medalion (cat. I C 6).

I. *Colier de mărgelile*. Cu ocazia cercetării mormintului M218 (SI/1983, caroul D2, —0,40 m)⁵⁵ a fost descoperit un colier de mărgelile din pastă de sticlă. În ordinea descoperirilor era al patrulea colier semnalat pînă atunci în această necropolă. Colierul la care ne referim este compus din trei șiruri paralele de mărgelile, dispuse alternativ, în următoarea ordine coloristică: mărgelile negre, mărgelile galbene, mărgelile roșii și mărgelile verzi. Majoritatea mărgelilelor au fost găsite sub craniu — pornind din regiunea urechilor spre zona occipitală — păstrîndu-se, astfel, bine imprimată, în solul gropii mormintului, forma dispunerii grupurilor de mărgelile componente, în ordinea precizată mai sus. Mărgelile au formă tubulară, sînt foarte subțiri și de lungimi variabile, cuprinse între 10—15 mm. Asemenea podoabe au analogii în descoperiri de la Dinogetia, încadrîndu-se, după cît se pare, mărgelilelor din categoria a 20-a⁵⁶. Pe baza acestor analogii și a situației stratigrafice a descoperirilor de la Cuptoare, opinăm pentru datarea colierului în secolul al XII-lea.

⁵⁵ Ibidem, nr. inv. A52448.

⁵⁶ Eugen Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 320, fig. 178/20.

2. *Colier de mărgеле*. În ultima campanie de cercetări a fost descoperit, în mormîntul M328 (SI/1985, caroul 3, —0,30 m)⁵⁷, sub craniul ușor întors spre stînga, un colier foarte interesant compus din mărgеле de lut și de sticlă. În total au fost recuperate 30 de mărgеле întregi, dintre care 15 exemplare au fost confecționate din lut ars, pictat în ochiuri de culoare albă și galbenă, pe fond negru; 13 exemplare erau făcute din pastă de sticlă de culoare verzuie, iar alte 2 mărgеле au fost făcute din sticlă de culoare portocalie. Avînd în vedere poziția „în situ” a colierului, se pare, că cele două mărgеле portocalii au fost plasate central. Foarte probabil că acest colier a avut un număr aproape dublu de mărgеле, întrucît în zona craniului s-au mai găsit, deranjate și sparte, cîteva zeci de mărgеле fragmentare din sticlă de culoare verzuie.

3. *Mărgea de lut*, a fost găsită lîngă craniul defunctului din mormîntul M343 (SII/1985, caroul 3A, —0,30 m)⁵⁸. Această piesă, care aparținea, probabil, unui colier împrăștiat cu ocazia deranjării mormîntului respectiv, are diametrul de 0,2 cm și este pictată cu o culoare galbenă.

4. *Mărgea de sticlă* descoperită lîngă craniul mormîntului M344 (SII/1985, caroul 3B, —0,35 m)⁵⁹, deranjat, după cîte s-a putut observa, de mormîntul M343, așa că proveniența acestei piese de colier, devine incertă. Lucrată din sticlă de culoare albastră, mărgeaua respectivă are diametrul de 0,8 cm și grosimea de 0,3 cm.

5. *Mărgеле de sticlă*, în poziție secundară din secțiunea SII/1985, —0,30 m, au fost găsite două mărgеле din sticlă de culoare mov. Una dintre mărgеле este întreagă și are diametrul=1 cm, iar grosimea de 0,8 cm⁶⁰, pe cînd dimensiunile celeilalte nu se pot preciza, ea păstrîndu-se doar fragmentar⁶¹.

6. *Medalion*. A fost descoperit într-o poziție secundară cu ocazia curățirii pereților secțiunii SI/1985, la o adîncime de 0,60 m. Această podoabă pentru gît este executată din argint și formează un caboșon de mari dimensiuni (3×2,1 cm) în care s-a fixat o piatră semiprețioasă de cuarț ametistizat⁶², avînd o formă ovală, alungită și greutatea de 13,5 g, medalionul este prevăzut în partea superioară cu o verigă pentru a putea fi folosit ca podoabă și atîrnat într-un colier sau separat la gît⁶³.

II. Categoria podoabelor pentru miini

Este reprezentată prin inele, obiecte care se înscriu între podoabele cele mai reprezentative ale evului mediu. La Cuptoare s-au descoperit numai șapte inele de diferite tipuri: inele-verigă, inele cu montură, inele-peceți sau sigilare, care au fost lucrate din bronz aurit și din argint. Desigur, că procedeele tehnice în care au fost lucrate aceste podoabe pen-

⁵⁷ Nr. inv. A55749, în patrimoniul MJIR.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. inv. A55750.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. inv. A55754.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. inv. A55751.

⁶¹ *Ibidem*, nr. inv. A55752.

⁶² Determinarea pietrei semiprețioase a fost făcută de dr. Martin Olaru, coordonatorul OJPCN Caraș-Severin, căruia îi mulțumim pentru amabilitate.

⁶³ Nr. inv. M587, în patrimoniul MJIR.

tru mîini erau foarte variate, folosindu-se după împrejurări, ciocănirea, turnarea, laminarea etc.

1. *Inel-verigă de argint*, descoperit în mormîntul M213 (SI/1983, caroul C2, —0,30 m)⁶⁴. Este lucrat dintr-o bară de argint laminată care a fost îndoită avînd capetele petrecute, alăturate și lipite. Diametrul inte-

Fig. 6. Inele din sec. XII—XIV.

a) Inel-verigă de argint (cat. II, 1); b) Inel cu montură (cat. II 2); c, d, e) Inele-sigilare (cat. II, 3—5); f) Inel de bronz (cat. II, 6); g) Inel de argint granulat (cat. II, 7).

⁶⁴ Ibidem, nr. inv. A52453.

rior este de 1,55 cm, iar cel exterior de 1,9 cm. Forma simplă a inelului presupune posibilitatea executării sale și într-un atelier local.

2. *Inel cu montură*, descoperit în mormintul M225 (SI/1983, caroul E2, —0,40 m)⁶⁵. Foarte probabil că această bijuterie a fost lucrată într-unul din atelierele bizantino-balcanice din sudul Dunării, fiind turnat și ornamentat în tehnica granulării și a filigranului. Veriga lamelară are lățimea de 2 mm, iar diametrul exterior este de 2,5 cm. Pe partea superioară a verigii se află un cabșon împodobit cu granule și filigran în care a fost fixată o piatră sau o bucată de chihlimbar șlefuită.

A treia variantă de inele, cunoscută prin ultimele campanii de cercetare de la Cuptoare sînt cele sigilare sau inelele pecete. Este vorba despre trei piese foarte asemănătoare ca formă și tehnică de execuție, deosebite doar prin motivul ornamental al sigiliului. În continuare descriem aceste bijuterii în ordinea numerotării mormintelor din care provin.

3. *Inel-sigiliu*, descoperit în mormintul M217 (SI/1983, caroul C1, —0,50 m)⁶⁶. Lucrat din argint (Tl 700‰), are veriga lamelară, cu secțiunea ovală și diametrul exterior de 2,1 cm, iar diametrul interior de 1,9 cm. Inelul are veriga și montura turnate împreună. Pecetea, de formă ușor ovală, are un chenar incizat pe margini, în interiorul căruia a fost gravat motivul ornamental ce reprezintă o floare de crin, realizată schematic, flancată de două cruci destul de stîngaci lucrate. Pe umerii verigii, aproape de pecete a fost gravat un ornament compus din liniuțe paralele și perpendiculare pe sigiliu.

4. *Inel-sigiliu* găsit în mormintul M241 (SI/1983, caroul C1, —0,40 m)⁶⁷. Executat din bară de argint, în aceeași tehnică ca și primul exemplar și avînd exact aceleași dimensiuni, acest inel se deosebește doar prin discul sigilar ceva mai redus (diametrul acestuia este de 1,18 cm față de 1,45 cm, cît măsoară diametrul pecetii primului inel) și un motiv ornamental diferit. În interiorul chenarului incizat pe sigiliu, în partea dreaptă a fost gravată o cruce cu brațele egale, iar în partea stîngă a discului, o semilună împodobită în interior cu stelute în trei colțuri. Pe umerii verigii, paralel cu sigiliul a fost incizat un decor din liniuțe.

5. *Inel-sigiliu*, descoperit cu ocazia cercetării mormintului M264 (SI/1983, caroul F1, —0,30 m)⁶⁸. Acest inel are aproape aceleași dimensiuni ca primele două (diametrul exterior=2,1 cm; diametrul interior=1,95 cm; diametrul sigiliului=1,37 cm). De asemenea, ornamentul de pe umerii verigii este identic cu cel observat pe veriga inelului nr. 2, diferit fiind în acest caz numai decorul din pecete. Acesta reprezintă o cruce cu brațele egale, gravată în centrul chenarului incizat, dar în cele patru unghiuri drepte formate de brațele crucii, se disting patru raze redată prin liniuțe gravate.

6. *Inel lamelar de bronz*. A fost găsit cu ocazia cercetării unui mormînt de copil, notat M294 (SI/1984, caroul 5, —0,30 m)⁶⁹. Aici, datorită dimensiunilor sale, inelul nu pare să fi aparținut defunctului ci mai degrabă să fi fost aruncat în groapă cu ocazia înmormîntării. Lucrată dintr-o

⁶⁵ *Ibidem*, nr. inv. A52451.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. inv. A52452.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. inv. A52503.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. inv. A52498.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. inv. A52956.

singură lamelă de bronz prin tehnica ciocnirii, veriga are capetele despărțite și suprapuse. La bază, chatonul se lățește din verigă. Dimensiunile sînt următoarele: diametrele $2,2 \times 2$ cm; diametrul chatonului = 1,5 cm; greutatea = 5,2 g. După execuție se pare că inelul a fost aurit.

7. *Inel cu montură de argint*, descoperit cu ocazia cercetării mormintului M331 (SI/1985, caroul B4—5 —0,30 m)⁷⁰. Bijuterie de argint de tradiție bizantină, s-a păstrat fragmentar, avînd greutatea de 3,79 g (atît cît s-a păstrat din el). Montura păstrată integral, este formată dintr-un disc lipit de verigă — aceasta fiind ruptă în bucăți, a fost doar parțial recuperată. În centrul discului — care are diametrul de 1,5 cm — a fost lipită o granulă de argint în jurul căreia s-au fixat alte cinci granule de aceeași mărime. Printre aceste granule sau perle de argint a fost lipit un fir răsucit în filigran din același metal. Acest fir are rostul de a fixa mai bine cele șase granule⁷¹.

Dacă primele, tipuri de inele menționate la pozițiile 1 și 2, au numeroase analogii în descoperirile de la Dinogetia⁷², Păcuiul lui Soare⁷³, ca și în alte părți de pe teritoriul țării noastre⁷⁴, sau la sudul Dunării⁷⁵, pentru cele trei inele sigilare considerăm că cea mai bună analogie se poate găsi în necropola de la Reșița-Ogășele⁷⁶, unde s-a descoperit un inel-sigilar, lucrat în aceeași tehnică și decorat printr-o floare de crin stilizată și o cruce. Inelul de la Reșița-Ogășele își are datarea asigurată și pe baza descoperirilor monetare în secolul al XIV-lea⁷⁷, dată pe care o propunem și pentru inelele sigilare de la Cuptoare.

III. Categoria podoabelor pentru brațe

Atît în gropile mormintelor cît și în poziție secundară, în necropola de la Cuptoare s-a găsit o apreciabilă cantitate de podoabe din această categorie, reprezentată prin mai multe variante de brățări executate din materiale diverse ca: platbandă de cupru, bară sau fire de bronz răsucite și pastă de sticlă mono sau policromă. Astfel, la prezentarea acestui tip de podoabe în mod sistematic se are în vedere materialul din care sînt lucrate brățările, apoi variantele și subvariantele tipologice descoperite. Desigur, în cazul brățărilor metalice, lucrate prin răsucirea unor fire de bronz — așa-numitele brățări torsadate — ca și al brățărilor din pastă de sticlă monocromă, găsite în număr destul de mare, avînd forme și dimensiuni identice, insistăm numai asupra unuia sau două exemplare,

⁷⁰ *Ibidem*, nr. inv. A55748.

⁷¹ I. Uzum, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 512 permite stabilirea analogiilor cu descoperiri de inele la Ilidia-Cetate și Macoviște.

⁷² I. Barnea, *Dinogetia*, I, 1967, p. 284—290, fig. 170/17, 18, 20 și fig. 170/24, 29—34.

⁷³ Petre Diaconu, Silvia Baraski, *Păcuiul lui Soare*, II, București, 1977, p. 123, fig. 95/13, 14, 20—22, 26; fig. 96/6, 10, 11; fig. 97/1—13.

⁷⁴ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 48—145; *Ibidem*, Morești..., Ed. Kriterion, București, 1979, p. 156—207, fig. 83/2, 5, 6; fig. 85/7; Oct. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 177.

⁷⁵ Dusića Minić, *Sirmium*, XI, Belgrad, 1980, Pl. XVIII, fig. 2, 4; S. Ercegović-Pavlović, *Starinar*, XII, 1980, Pl. XIX—XXV.

⁷⁶ I. Uzum, *Banatica*, VIII, 1983, p. 301, fig. 6/b.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 312.

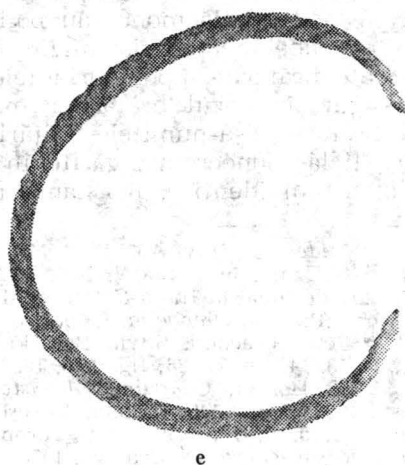
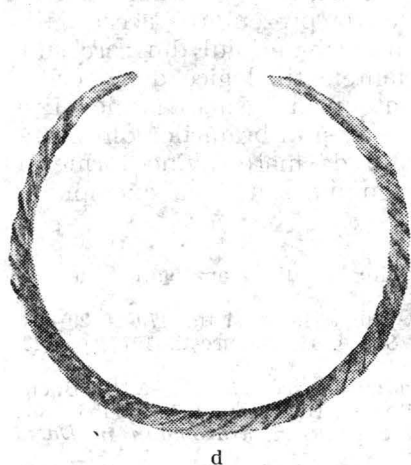
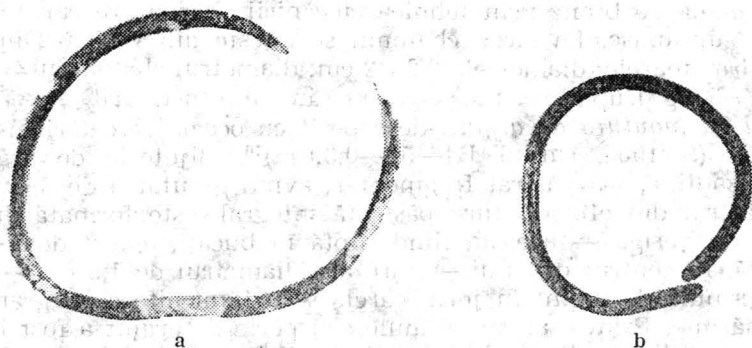

Fig. 7. Brățări de metal.

a, b) Brățări din bandă de bronz (cat. III, 1, 2); c) Brățară torsadată, descoperită 1984 (cat. III, 3); d, e) Brățări torsadate descoperite în 1985 (cat. III, 4).

reprezentative pentru întregul lot, firește, precizînd și numărul total de exemplare din varianta sau subvarianta respectivă.

1. *Brățară de bronz*, provine dintr-o zonă cu morminte puternic degradate, fiind deci găsită în poziție secundară (SII/1985, caroul B3, — 0,30 m)⁷⁸. Lucrată dintr-o bară de bronz cu secțiune dreptunghiulară (dimensiuni 0,4×0,2 cm), brățara are capetele despărțite și ușor aplatizate. Pe partea exterioară a brățării se constată că a fost ornamentată prin grupuri de trei-patru creștături incizate transversal și plasate la cîte 2 cm distanță unul de altul. Analogii bune pentru această variantă de brățară se găsesc în descoperiri din Oltenia (la Orlea și Izîmșa)⁷⁹, datate între secolele X—XIII, de asemenea, în necropolele medievale de la Brestovik-Visoka Ravan⁸⁰ și Prahovo⁸¹ pe teritoriul R. S. F. Iugoslavia.

2. *Brățară de bronz fragmentară* -- compusă din trei fragmente care permit întregirea ei, această brățară a fost descoperită cu ocazia cercetării mormintului M332 (SI/1983, caroul B1, —0,30 m)⁸², fiind plasată puțin mai sus de încheietura miinii stîngi. Lucrată din platbandă de bronz lată de 1 cm, cu secțiunea ușor ovală (diametrele 0,2×0,3 cm), avea diametrul de 5 cm. Probabil, datorită proprietăților solului în zona descoperirii, această brățară era puternic oxidată, cu lamela foarte friabilă și neornamentată.

3. *Brățară torsadată* — în anul 1984, din această variantă de brățară metalică s-au găsit patru exemplare întregi și unul fragmentar (SI/1984, caroul 2—3; 3—4; —0,60 m)⁸³. Lucrate din patru fire de bronz, îndoite, două cîte două, în părți egale și destul de larg împletite. La extremități formează cîte o buclă în interiorul căreia apar și două capete de sîrmă. Capetele ușor aplatizate sînt distanțate. Diametrele între 5,8—6 cm; grosimea = 0,5—0,7 cm, iar greutatea variază între 16 și 18 g. Provin din M291/1984 și M303/1984.

4. *Brățară torsadată* — în anul 1985 s-au găsit alte trei exemplare de brățări torsadate, care au apărut în poziție secundară (SII/1985, caroul B3, —0,30 m)⁸⁴. Aceste exemplare diferă întrucîtva de cele descoperite în anul precedent prin împletirea și răsucirea mai strînsă a celor patru fire de bronz, ceea ce face ca aplatizarea buclelor, de la capete să fie mai pronunțată. Diametrele: 5,6 cm respectiv 5,8 cm și grosimea 0,4 cm, respectiv 0,3 cm (diametrul exterior = 6 cm, diametrul interior = 5,5 cm, grosimea = 0,4 cm, greutatea = 11,245 g). Simplitatea executării acestor obiecte de poboabă pentru brațe — brățările torsadate — ne determină să le atribuim o proveniență locală. Pentru datarea lor trebuie avută în vedere existența unei adevărate „mode a epocii“, sugerată de larga difuziune a brățărilor torsadate între secolele XI—XIII din Peninsula Balcanică pînă în Europa Centrală. Analogii foarte bune, în acest sens, găsim în zona apropiată de Gornea—Căunița de Sus⁸⁵, în exemplarele de bră-

⁷⁸ Nr. inv. A55730, în patrimoniul MJIR.

⁷⁹ Oct. Toropu, *op. cit.*, p. 178, lit. b, c și d.

⁸⁰ M. Lyubinković, *Starinar*, VII—VIII, 1956, p. 415.

⁸¹ *Arheoloski Pregled*, 5, Belgrad, 1963, p. 206, Pl. XL.

⁸² Nr. inv. A55747 și A55740, în patrimoniul MJIR.

⁸³ Nr. inv. A53954, A53955, A55953, A54013 (exemplare întregi) și A53357 (exemplar fragmentar), în patrimoniul MJIR.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. inv. A55728, A55729.

⁸⁵ I. Uzum, *Banatica*, VI, 1981, p. 189—190, cat. 6.

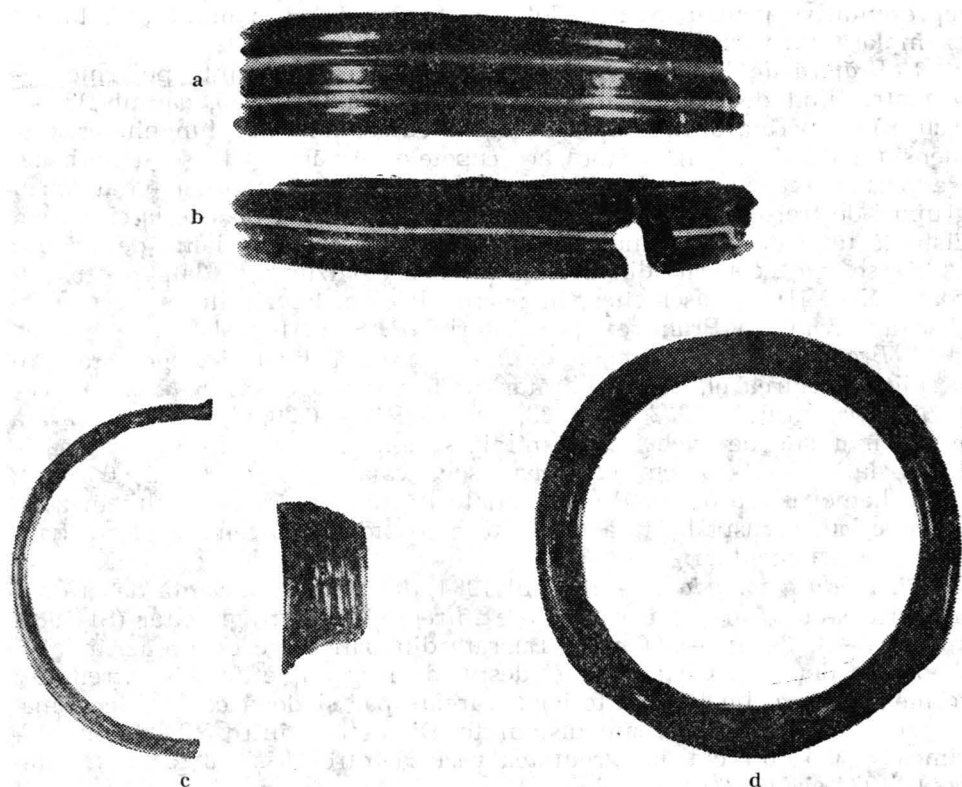

Fig. 8. Brățări de sticlă sec. XII—XIII.

a, b, c) Brățări de sticlă ornamentate (cat. III, 5—7); d) brățară de sticlă monocromă — culoare verzuie (cat. III, 8).

țări torsadate păstrate la Muzeul din Timișoara⁸⁶ ca și în descoperirile similare de la Vărsând⁸⁷, Ferigele⁸⁸, Izvoarele⁸⁹, Orlea⁹⁰ și Dinogetia⁹¹. În necropolele cercetate la sudul Dunării, pe teritoriul iugoslav, brățări torsadate apar alături de brățările de sticlă și de alte podoabe, datate uneori mai strâns și mai timpuriu din secolele XI—XII⁹², alteori mai larg și mai târziu, între secolele X—XIV⁹³. Având în vedere întreg contextul descoperirilor arheologice din necropola de la Cuptoare, mai vechi sau mai recente, inclusiv descoperirile monetare, ca și analogiile menționate

⁸⁶ D. Țicu, *Acta MN*, XVIII, 1981, p. 496.

⁸⁷ D. Popescu, *Materiale*, II, 1956, p. 132, fig. 88, brățara a fost datată în secolul al XI-lea.

⁸⁸ Oct. Toropu, *op. cit.*, p. 178.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, Pl. 17/7. Oct. Toropu datează brățările torsadate între secolele X—XIII.

⁹¹ I. Barnea, *op. cit.*, p. 291—292, fig. 172/8; ca și O. Toropu datează cele trei exemplare în secolele X—XIII.

⁹² I. Uzum, *Banatica*, VII, 1983, p. 260—261; vezi și *Ibidem*, *Banatica*, VI, 1981, p. 189—190, cu *supra*, notele 56 și 57.

⁹³ *Ibidem*, *supra*, nota 57.

mai sus, opinăm pentru datarea brățărilor torsadate prezentate aici, din a doua jumătate a secolului al XII-lea pînă în secolul al XIII-lea.

5. *Brățară de sticlă ornamentată în relief* — descoperită, împreună cu alte cinci exemplare, aparținînd unei alte variante a brățărilor de sticlă, cu ocazia cercetării mormîntului M300 (SI/1984, caroul 3—4, —0,80 m)⁹⁴. A fost lucrată din bară de sticlă lată de culoare neagră, ovală în secțiune (aproximativ 0,4 cm). Brățara este decorată cu două nervuri în relief de culoare roșie, realizate din două bastonașe de sticlă, aplicate circular, în paralel, pe partea exterioară a brățării și lipite, se pare, cînd sticla era încă fierbinte. Diametrul exterior este de 6,4 cm.

6. *Brățară de sticlă ornamentată în relief* — descoperită în poziție secundară (SII/1985, caroul B3, —0,30 m)⁹⁵. A fost executată dintr-o

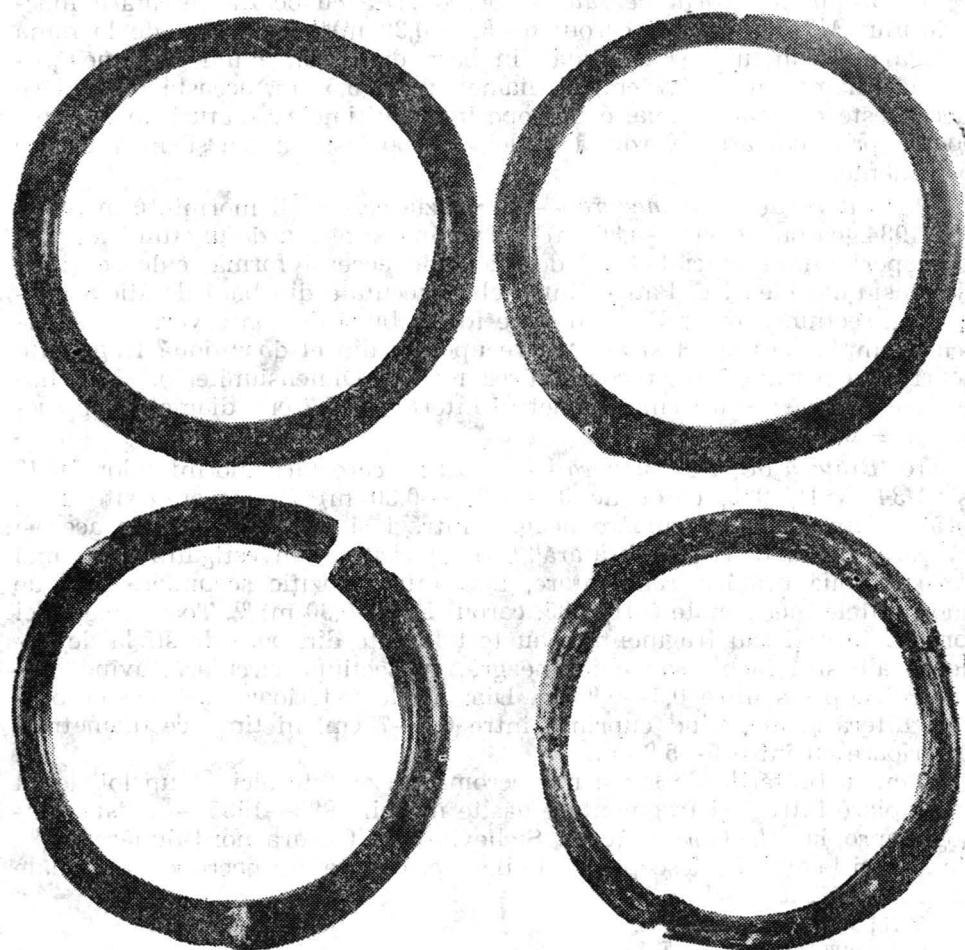

Fig. 9. Brățări de sticlă, sec. XII—XIII.

a, b, c, d) Brățări de sticlă monocromă — de culoare neagră (cat. III, 9, 10).

⁹⁴ Nr. inv. A53944, în patrimoniul MJIR.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. inv. A55738.

bară de sticlă de culoare neagră, ovală în secțiune, cu lățimea de 0,9 cm. Diametrul exterior al brățării este de 6,5 cm. Brățara a fost decorată pe partea exterioară cu o nervură în relief de culoare roșie. Aplicată după aceeași tehnică ca în primul caz, nervura a fost lipită pe întreaga circumferință exact pe mijlocul părții exterioare a brățării.

7. *Brățară de sticlă ornamentată cu caneluri* — a fost descoperită împreună cu alte două brățări de sticlă — prezentând variante identice celor din mormintul M300/1984 — cu ocazia cercetării mormintului M344 SII/1985, caroul B3, —0,30 m)⁹⁶. Lucrată în bară de sticlă lată, de culoare neagră, cu secțiunea ovală alungită, această brățară a fost ornamentată cu patru caneluri paralele, executate în aceeași pastă moale prin apăsare și adâncire, pe întreaga circumferință.

8. *Brățară de sticlă verzuie* — descoperită cu ocazia cercetării mormintului M316 (SI/1985, caroul 6—8, —0,32 m)⁹⁷ pe brațul de la mina stângă a defunctului. Executată din bară de sticlă, avînd secțiunea rotundă (diametrul = 0,7 cm) și diametrul de 6,5 cm, această brățară se deosebește de toate celelalte descoperite în ultimele săpături de la Cuptoare, prin culoarea verde a sticlei. Corpul este neted și nu are alte ornamente.

9. *Brățară de sticlă neagră* — cu ocazia cercetării mormintului M300 (SI/1984, caroul 2—4, —0,80 m)⁹⁸, pe mina stângă a defunctului au fost descoperite încă cinci brățări de sticlă de aceeași formă, culoare și cu dimensiunile identice. Patru dintre ele, executate din bară de sticlă neagră, cu secțiunea rotundă, au o stare foarte bună de conservare. Al cincilea exemplar era spart și au fost recuperate din el doar două fragmente mari care permit, însă, reconstituirea formei. Dimensiunile lor sînt: diametrul exterior = 6,4 cm; diametrul interior = 5,7 cm, diametrul în secțiune = 0,6—0,75 cm.

10. *Brățară de sticlă neagră* — cu ocazia cercetării mormintelor M343 și M344 (SII/1985, carourile 3A—3B, —0,30 m)⁹⁸, au fost găsite două brățări din sticlă de culoare neagră, întregi și un fragment, de aceeași culoare, de la o a treia brățară¹⁰⁰. Pe parcursul investigațiilor au mai apărut două brățări fragmentare, însă într-o poziție secundară față de mormintele menționate (SII/1985, caroul B3, —0,30 m)¹⁰¹. Toate cele cinci brățări întregi sau fragmentare au fost lucrate din bare de sticlă de culoare albastră închis sau chiar neagră, cu secțiune circulară, avînd diametrul cuprins între 0,5—0,8 cm. Diametrele exterioare ale acestor brățări diferă și ele, fiind cuprinse între 6,5—7 cm, în timp ce diametrele interioare au între 5—5,8 cm.

Pentru brățările de sticlă monocromă prezentate aici — un lot de 14 exemplare întregi și fragmentare găsite în anii 1983—1985 — există analogii apropiate la Gornea (com. Sichevița), în Clisura nord-dunăreană¹⁰², ca și mai la sud, în descoperiri similare provenite din necropolele feudale

⁹⁶ *Ibidem*, nr. inv. A55732.

⁹⁷ *Ibidem*, nr. inv. A55734.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. inv. A53945—A53948 (pentru exemplare întregi) și nr. inv. A53949, A53950 (două fragmente de brățări de sticlă monocromă) — descoperite în anul 1984.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. inv. A55733 și A55731 (două exemplare întregi)

¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. inv. A55739.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. inv. A55735 și A55736.

¹⁰² I. Uzum, *Banatica*, VII, 1983, p. 261.

timpurii cercetate la Bîrza Palanka, Ribnica și Bostaniște, în Valea Dunării¹⁰³ sau la Mirijevo și Niș, pe Valea Moravei¹⁰⁴. Toate descoperirile — firește, analogiile existente — menționate, converg spre datarea brățărilor de sticlă monocromă între secolele XI—XIII, cînd asistăm și la o difuziune a acestor produse — cu origini străvechi pînă în antichitatea romană — pe vaste spații geografice, din zonele de sud-est și est europene pînă în centrul Europei și chiar spre ținuturile baltice. În mediul feudal al Banatului, se pare, că circulația acestor brățări de sticlă înregistrează o frecvență deosebită, mai ales în secolul al XII-lea și, probabil, în prima jumătate a celui următor. Constatarea referitoare la această perioadă de reluare și expansiune maximă a practicării unei mode mai vechi este confirmată și prin datarea altor categorii și tipuri de podoabe care apar în morminte, împreună cu brățărilor de sticlă, ca și prin descoperirile monetare care aparțin aceluiași context arheologic al necropolei de la Cuptoare—Sfogea. Subliniem, de asemenea, că o comparație a brățărilor de sticlă bănățene cu analogiile existente, determină constatarea, că se aseamănă mai mult cu brățărilor de sticlă găsite pe teritoriul de la sudul Dunării, decît cu cele descoperite în regiunea Dunării de Jos răsăritene. Din acest motiv, considerăm că poate fi adevărată ideea unor centre de producție și desfacere specializate comune, în lumea bizantină sud-dunăreană. De aici, din părțile nord-vestice ale Peninsulei Balcanice, brățărilor de sticlă ajungeau, destul de repede, prin schimburi comerciale, în așezările Clisurii nord-dunărene, iar pe căile tradiționale de comunicație, prin culoarul Timiș—Cerna, apoi pe văile unor riuri ca Bîrzava, Caraș și Timiș, împreună cu alte produse bizantino-balcanice, ajungeau în nordul Banatului și mai departe¹⁰⁵.

În raport cu diferitele categorii de podoabe medievale catalogate mai sus, monedele descoperite la Cuptoare în perioada 1983—1985, reprezintă o categorie specială, cu totul aparte, a inventarului funerar¹⁰⁶. Deși, din punct de vedere cantitativ cele 19 monede medievale provenite din ultimele cercetări nu reprezintă o cifră impresionantă, dincolo de valoarea intrinsecă a anumitor piese, prezența lor în morminte, structura repartizării cronologice pe secole și originea sau compoziția etnică a descoperirilor numismatice respective, comportă semnificații și o importanță istorico-documentară deosebită.

Referindu-ne, în primul rînd, la faptul că toate monedele în discuție s-au găsit în gropile mormintelor, uneori alături de podoabele menționate, de regulă în zona unde se afla craniul defuncților, considerăm că această prezență confirmă un străvechi obicei, păstrat de autohtonii de la nordul Dunării, ca o formă de ritual specific pentru înmormintarea creștinilor de rit ortodox.

Ori, în perioada feudalismului timpuriu, în care se încadrează și obiectivul de pe dealul Sfogea, păstrarea unei asemenea tradiții, dăinuind în

¹⁰³ G. Marjanović-Vujović, *Starinar*, XXVII, Belgrad, 1977, Pl. III-2; *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*, catalog, București, 1978, p. 269, cat. I, 280; D. Țeicu, *op. cit.*, p. 494.

¹⁰⁴ D. Milosević, în *Zborn. Rad. Narod. Muz.*, III, 1960—1961, Belgrad, 1973, p. 154; S. Ercegović-Pavlović, *Starinar*, XXVII, 1976, p. 88—89.

¹⁰⁵ I. Barnea, *op. cit.*, p. 292; D. Țeicu, *op. cit.*, p. 496.

¹⁰⁶ D. Bălănescu, *Banatica*, VII, 1985, p. 174—176, C/IV.

aceste părți, probabil, încă de la începuturile creștinismului, reprezintă o dovadă sigură că cei care se înmormintau și cărora le aparține această necropolă sînt, neîndoielnic, numai locuitorii români din zonă care, de altminteri, fac parte din teritoriul districtului românesc privilegiat al Mehadiiei¹⁰⁷.

Pe de altă parte, descoperirile monetare semnalate oferă cîteva repere certe și posibilități reale, pentru datarea mormintelor cu inventar și încadrarea cronologică, relativ exactă, a duratei de funcționare a necropolei, ca și pentru datarea obiectelor de podoabă, firește, alături de analogiile ce se pot stabili cu descoperiri similare.

Din punct de vedere cronologic, studiul și determinarea ultimului lot de monede de la Cuptoare¹⁰⁸, demonstrează că ele acoperă o perioadă de timp de aproximativ trei secole, adică din secolul al XII-lea pînă în secolul al XIV-lea¹⁰⁹. Aceleași determinări atestă că monedele bizantine predomină în secolul al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea în circulația monetară din sudul Banatului¹¹⁰. Absența monedelor ungurești, pentru această perioadă, în cadrul descoperirilor de la Cuptoare, coroborată cu prezența a numeroase podoabe de argint și argint aurit, împodobite cu pietre semiprețioase, de tradiție sau origine bizantină, confirmă, totodată, persistența și chiar intensificarea legăturilor economice și culturale dintre locuitorii români bănățeni și romanitatea de la sudul Dunării. Este atestată, chiar în contextul relativ restrîns al circulației monetare ilustrată prin descoperirile numismatice de la Cuptoare, manifestarea accentuată a unei anumite preferințe tradiționale a românilor de la nordul Dunării, pentru produsele de lux executate în atelierele artizanilor bizantino-balcanici de la sudul fluviului.

Accentuînd și precizînd, astfel, încadrarea cronologică a majorității obiectelor de inventar funerar între secolele XII—XIV, descoperirile monetare evidențiază odată în plus rolul deținut de teritoriul Banatului în aceeași perioadă: coridor al relațiilor economico-comerciale și, concomitent, placă turnantă a influențelor culturale exercitate, dinspre lumea bizantină, asupra societății feudale din centrul și apusul Europei, dar și invers¹¹¹.

Faptul că pînă în secolul al XIV-lea, în condițiile cînd nu mai consemnăm descoperirea unor monede bizantine, bijuteriile provenite din vechile centre artizanale ale Peninsulei Balcanice, dețin ponderea absolută în cadrul inventarului din necropola românească de la Cuptoare, se constituie drept mărturie, incontestabilă, a continuității influențelor culturale exercitate de Imperiul Bizantin asupra teritoriului bănățean și, implicit, a aportului pe care l-a adus cultura bizantină la formarea și dezvoltarea culturii medievale românești¹¹².

¹⁰⁷ C. Feneșan, *Banatica*, V, 1979, p. 265—270.

¹⁰⁸ D. Bălănescu, *op. cit.*, p. 174—176, pct. 1—19.

¹⁰⁹ C. Feneșan, *Crisia*, 1974, p. 107 și urm.

¹¹⁰ Vezi în acest sens și D. Bălănescu, *op. cit.*, p. 174—176; avem în vedere însă și alte descoperiri de monede bizantine în sudul Banatului, atît la Cuptoare-Sfoge, în campaniile de cercetări ale anilor 1974—1982, la Stenca-Liubcovei, Gornea, Moldova Nouă și Ilidia.

¹¹¹ I. Uzun, *Drobeta*, IV, 1980, p. 136.

¹¹² C. Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971, p. 12 și următoarea.

Coroborînd frecvența monedelor bizantine în circulația secolului al XII-lea și în prima jumătate a celui următor, documentată prin descoperirile de la Cuptoare, cu rezultatele studierii podoabelor de factură sau origine bizantină, cuprinse în catalogul anterior prezentat, ca și cu informațiile izvoarelor scrise despre evenimentele politico-militare din regiunea Dunării în secolul al XII-lea¹¹³, considerăm că se poate avea în vedere exercitarea unui control militar, sau chiar o anumită dependență teritorială a Banatului de sud, mai mult decît simple influențe culturale, față de puternicul imperiu, în vremea împăraților dinastiei Comnenilor.

Însumînd rezultatele investigațiilor arheologice și descoperirile numismatice din necropola de la Cuptoare—Sfogea, la celelalte rezultate ale cercetărilor de arheologie feudală întreprinse pe teritoriul județului Caraș-Severin, la Gornea¹¹⁴, Pescari¹¹⁵, Moldova Nouă¹¹⁶, Pojejena¹¹⁷, Ilidia¹¹⁸, Șopotu Vechi¹¹⁹, Berzovia¹²⁰ și Reșița¹²¹, care reprezintă un spațiu geografic destul de cuprinzător, între Valea Dunării la sud, culoarul Timiș—Cerna la est, bazinul Caraș—Vicinic la vest și Valca Bîrzavei spre nord, dobîndim o bază de referințe serioase ce poate servi, credem, pentru o nouă viziune și interpretare, o înțelegere mai profundă, a realităților istorice din Banat în perioada feudalismului timpuriu.

La sfîrșitul destul de succintei prezentări și discutări a rezultatelor obținute prin săpăturile arheologice în necropola feudală timpurie de la Cuptoare—Sfogea, exprimăm unele opinii, formulînd și cîteva concluzii ce se impun, cu necesitate, în vederea continuării cercetărilor în acest obiectiv.

Cu toate periegezele și sondajele întreprinse, anual, în zona de interes a șantierului arheologic Cuptoare, pînă în prezent nu s-a reușit localizarea pe teren a așezării autohtone căreia îi aparținea necropola în discuție. Așa cum am mai amintit, în cuprinsul acestui material, se poate doar presupune că este vorba despre o așezare rurală autohtonă mai veche, întemeiată și dezvoltată în hotarul fostului district românesc privilegiat al Mehadie, din sudul Banatului. Satul Cuptoare de astăzi, situat la cca 2 km spre vest de necropola medievală, a fost atestat destul de tîrziu¹²²,

¹¹³ Ștefan Pascu, *Voevodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 56—60; 65; Anonymus, ed. G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, București, 1934, p. 109—111.

¹¹⁴ I. Uzum, *Crisia*, 1974, p. 39—42; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Crisia*, 1974, p. 49—50; I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *Banatica*, II, 1973, p. 403—405 și urm.

¹¹⁵ St. Matei, I. Uzum, *Banatica*, II, 1973, p. 141—155.

¹¹⁶ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Crisia*, 1974, p. 48; I. Uzum, *Banatica*, V, 1979, p. 225—252.

¹¹⁷ *Ibidem*, Tibiscus, III, Timișoara, 1974, p. 159—163.

¹¹⁸ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 157—162; *Ibidem*, *Banatica*, IV, 1977, p. 436; vezi și St. Matei, I. Uzum, *ActaMN*, IX, 1972, p. 555—559.

¹¹⁹ Necropolă recent cercetată de arheologul D. Teicu de la MJIR care ne-a informat cu amabilitate despre cercetarea unei necropole feudale timpurii în punctul *Mîrvilă*, unde s-a descoperit și mai multe podoabe de factură bizantină.

¹²⁰ Cercetări și săpături de salvare executate începînd din anul 1987 de același D. Teicu.

¹²¹ I. Uzum, D. Teicu, *Banatica*, VII, 1983, p. 297—303.

¹²² Cf. C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 184: menționează prima atestare documentară a satului Cuptoare (com. Cornea) din anul 1501, deci abia la începutul secolului al XVI-lea.

față de încadrarea cronologică a funcționării necropolei, așa că este dificil să stabilim o relație directă între ele.

Deși, cercetările arheologice n-au reușit să epuizeze întreg obiectivul de pe dealul *Sfogea*, ci numai 80% din perimetrul său, rezultatele ne oferă și unele elemente pentru aprecierea situației demografice din zonă. Potrivit unui calcul — firește, foarte aproximativ — după densitatea mormintelor în suprafața cercetată (unui mormânt revenindu-i mai puțin de 1,4 mp)¹²³, numărul total de înmormintări se poate ridica la 1 900—2 000 de morminte. Raportînd această cifră la cele aproximativ trei secole de funcționare a necropolei și ținînd seama că în acest răstimp s-au succedat cca nouă-zece generații de locuitori, ajungem la concluzia că așezarea autohtonă din zonă, de unde proveneau, trebuie să fi avut între secolele XII—XIV o populație, de aproximativ 230—280 de locuitori.

Pe de altă parte, bogăția și varietatea inventarului funerar, ne indică o așezare prosperă, ai cărei locuitori aveau o stare materială destul de bună, practicînd și schimburi comerciale cu regiunile mai îndepărtate de la sudul Dunării, de unde aduceau obiectele de lux — podoabele bizantine — descoperite în morminte¹²⁴. Această stare de lucruri se leagă strîns de o perioadă cînd s-a resimțit din plin influența politico-militară, dar mai ales economică, socială și culturală a Bizanțului, ale cărui granițe în secolul al XII-lea s-au menținut cu fermitate pe linia Dunării.

În acest context, localizarea așezării medievale din zonă, precizarea tipului de habitat și a ocupațiilor pe care le practicau vechii locuitori români, evidențierea și precizarea resurselor pe care se întemeia prosperitatea lor economică destul de evidentă, vor constitui reperele principale ale unui viitor, amplu, program de cercetare arheologică a hotarelor comunei Cornea și a satelor aparținătoare.

ILIE UZUM

ANMERKUNGEN AM RANDE DER FORSCHUNGSKAMPAGNEN
VON 1983—1985 IN DER FRÜHFEUDALEN NEKROPOLE
VON CUPTOARE — SFOGEA (GEMEINDE CORNEA KREIS
CARAS-SEVERIN)

(Zusammenfassung)

Da die Ergebnisse vorheriger Grabungen bei wissenschaftlichen Veranstaltungen archäologischen Grabungsperiode zur Untersuchung einer frühfeudalen Nekropolis, die am *Sfogea*-Hügel, im Weichbild der Gemeinde Cuptoare/Cornea, identifiziert

¹²³ Aceleași criterii au fost aplicate și în cazul aprecierii situației demografice din satul Ilidia, în lumina descoperirilor arheologice din necropola de la *Ilidia-Cetate*; cf. St. Matei, I. Uzun, *ActaMN*, 1972, p. 559.

¹²⁴ Precizăm că în așezările feudale timpurii cercetate la Gornea, în punctele *Căunița de Sus*, *Țărmuri* și *Zomonita*, apoi la Moldova Veche-Rîț sau la Ilidia, *Săliște* și *Funii*, alături de monede bizantine, podoabe de aceeași factură sau origine, au fost descoperite importante cantități de ceramică de lux, smălțuită.

wurde. Die Fundstätte ist seit 1975 bekannt, 1976 — 77 wurden hier bereits Rettungsgrabungen durchgeführt. 1978 — 82 und 1983 — 85 wurde systematisch gegraben, danach sind die Grabungen an der Nekropolis unterbrochen worden.

Da die Ergebnisse vorheriger Grabungen bei wissenschaftlichen Veranstaltungen bereits vorgestellt wurden, beschränkt sich der Autor des vorliegenden Beitrags ausschliesslich auf die Ergebnisse der letzten Grabungskampagne, wie das auch der Titel vermerkt.

Um das Material den Forschern je schneller zugänglich zu machen systematisiert der Autor die Ergebnisse. Nachdem er einleitend auch die vorherigen Forschungen erwähnt, bringt er ein Verzeichniss der Gräber, die Grabbeigaben enthielten. Diese 44 Gräber, die zwischen 1983—1985 untersucht wurden, werden mit einem Katalog der Grabbeigaben präsentiert. Indem er je mehr Datierungs- und Analogieelemente bringen möchte, stellt der Autor, in der Chronologie ihres Auffindens, die Schmuckstücke vor, um anschließend, je nach Gebrauch und Verwendung der Objekte, die anderen Fundstücke (zum Grossteil Körperschmuck), vorzustellen. Vermerkt werden auch die Umstände ihrer Entdeckung, der Aufbewahrungsort des Schmucks, ihre Inventarnummer, die Analogien zu anderen Fundstücken, die darauf fassende Datierung. Datiert werden sie aber auch nach Ähnlichkeiten in den Schmuckgruppen-, — kategorien, — typen und — varianten. Abgeschlossen wird der Beitrag mit einigen wichtigen Schlussfolgerungen und Einschätzungen betreffend die letzten archäologischen Funde in der Nekropolis von Cuptoare.

Aufgrund der archäologischen und numismatischen Entdeckungen beweist der Autor, dass die Nekropolis von Cuptoare, die ausschliesslich eine Inhumationsnekropolis ist, zweifelsohne den rumänischen Bewohnern der Gegend zuzuschreiben ist, Träger einer romanischen materiellen und geistigen Kultur, die alte Wirtschafts- und Kulturbeziehungen mit der balkanisch — byzantinischen Welt südlich der Donau aufrechterhielten. Ziemlich viele der Schmuckstücke, die zu den vorher aufgefundenen dazuzählen sind (Stirndiademe, verschiedene Ohringe aus Silber und vergoldetem Silber, ein und vielfarbige Glasperlen und Armbänder, Schmuck mit Reliefformamenten, Silberringe — und -medallions, Metallarmreifen), sind byzantinischen Ursprungs. Die Münzfunde zeigen ebenfalls das glatte Überwiegen — im 12.—13. Jh. — der byzantinischen Münzen aus der Zeit der Comnenos sowie des Staates von Nikäa. Dieselben Münzfunde und die gesamten Grabbeigaben zeugen von der Aufrechterhaltung alter Bräuche und christlicher Rituale und Kult-handlungen, die für der orthodoxen Kult spezifisch sind. Wie die Grabbeigaben aber auch der historisch dokumentarische Gesamtkontext der Zeit es bezeugen, konnten nur die Rumänen aus dem Timiş—Cerna—Tal die Träger einer solchen ostromanischen Zivilisation orthodoxen Ritus im 11.—14. Jh. sein, die stark in und mit der Gegend verwurzelt waren und die byzantinische Erzeugnisse vorzogen sowie intensive Handelsaustausche mit dem Raum südlich der Donau pflegten. Ihre Siedlung lag übrigens innerhalb des alten rumänischen Distrikts von Mehadia, selbst wenn die gegenwärtige Ortschaft Cuptoare wo der Sfogea — Hügel und die Nekropolis liegt — erst relativ spät — 1501 — dokumentarisch erwähnt ist. Die Argumente, die uns die archäologische Forschung liefert, sprechen für eine einheimische Dorfsiedlung frühfeudalen Typs, die um Jahrhunderte älter war als die heutige Ortschaft. Die Bewohner jener frühen Ortschaft — deren Namen sich nicht erhalten hat — waren diejenige, die die Nekropolis vom Sfogea — Hügel angelegt haben.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN DEPRESIUNEA ORAVIȚA

Depresiunea Oravița, despre care intenționăm să ne ocupăm în studiul de față, este situată în colțul sud-vestic al județului Caraș-Severin. Ea se prezintă sub forma unui golf, puternic profilat, înconjurat de munți și dealuri înalte (Fig. 1).

Granița de sud a depresiunii, o constituie Valea Nerei, de la ieșirea din chei la Sasca și pînă la Socol. Spre răsărit, este mărginită de rama munților Aninei de-a lungul unei linii ce trece prin localitățile Ilidia, Ciclova Română, Oravița, Agadici și Ticvaniul Mic¹. Limita nordică a zonei o constituie dealurile ce se ridică pe malul drept al Carașului, între localitățile Ticvaniul Mare, Grădinari și Vărădia. În vestul depresiunii, cîmpia joasă a Carașului, se continuă și pe teritoriul R.S.F. Iugoslavia. Suprafața depresiunii este de circa 95 500 ha, din care teren arabil 39 000 ha, ceea ce reprezintă 41% din suprafața totală. Pădurile ocupă 25 200 ha, ceea ce este echivalentul a 26% din suprafața depresiunii².

Depresiunea Oravița se prezintă sub forma unor dealuri prelungi ce coboară dinspre est la vest, spre cîmpia joasă a Carașului ce se întinde între localitățile Milcoveni, Vrani, Mercina, și Greoni. Ceea ce conferă aspect deosebit este deasa rețea de ape care brăzdează depresiunea de la est la vest. Văile mai importante, Vicinicul, Ciclova, Oravița și Lișava își adună apele de pe versanții munților Aninei, vărsîndu-le apoi în Caraș.

Am insistat asupra condițiilor de mediu din depresiunea Oravița, fiindcă este deja demult, un bun cîștigat pentru istoriografie relația de profundă interdependență și influență dintre om și mediul natural. Au subliniat acest lucru istorici, sociologi, etnologi, geografi³. Cercetările istorice mai noi au evidențiat că în diverse unități geografice, la sfîrșitul mileniului trecut și începutul acestui mileniu, comunitățile sătești grupate în uniuni de obști au trecut la organizarea în formațiuni prestatale⁴.

¹ P. V. Coteș, în *Lucrări științifice ale cadrelor didactice*, seria Geografie, II, Timișoara, 1970, p. 23; V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 45.

² I. Atnagea, *Tipologia economico-funcțională a așezărilor umane din Depresiunea Oravița*, Universitatea din București, 1982 (lucrare de diplomă).

³ O trecere în revistă a acestor probleme la V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 13—15.

⁴ R. Popa, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 32—33.

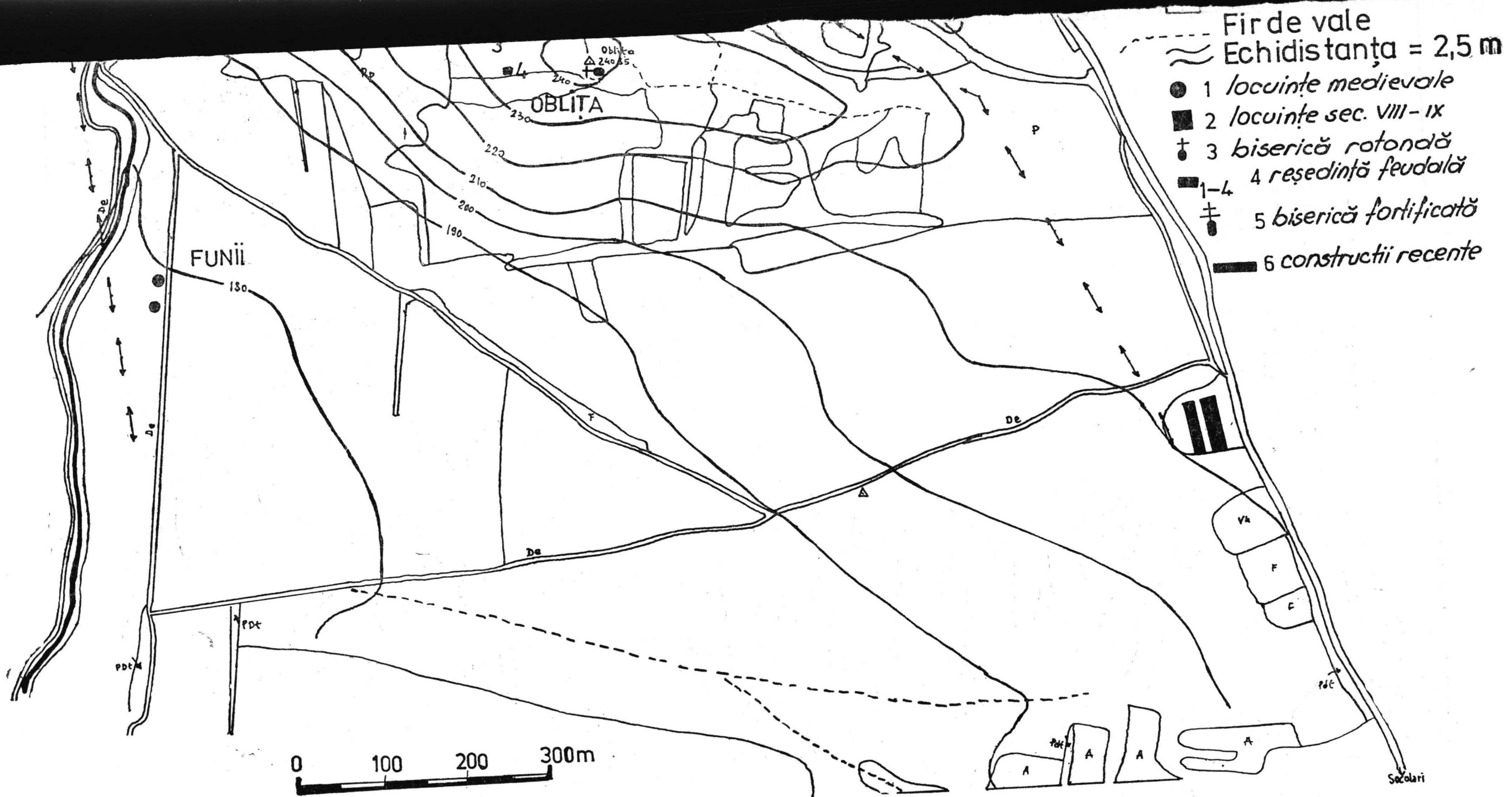

Fig. 3. Ilidia. Harta descoperirilor arheologice.

LEGENDA

 Intravilan

daco-romană de la Greoni⁹, însă din anul 1984 se încep săpături de amploare în această așezare¹⁰. La Vărădia, în anul 1974, se reiau cercetările arheologice¹¹. De mare amploare și durată sînt cercetările începute la Ilidia, în anul 1969 și continuate în prezent¹². O parte din rezultatele acestor cercetări, îndeosebi de la Ilidia și Vărădia, au fost publicate în repertorii consacrate Văii Carașului ori zonei de sud a Banatului¹³.

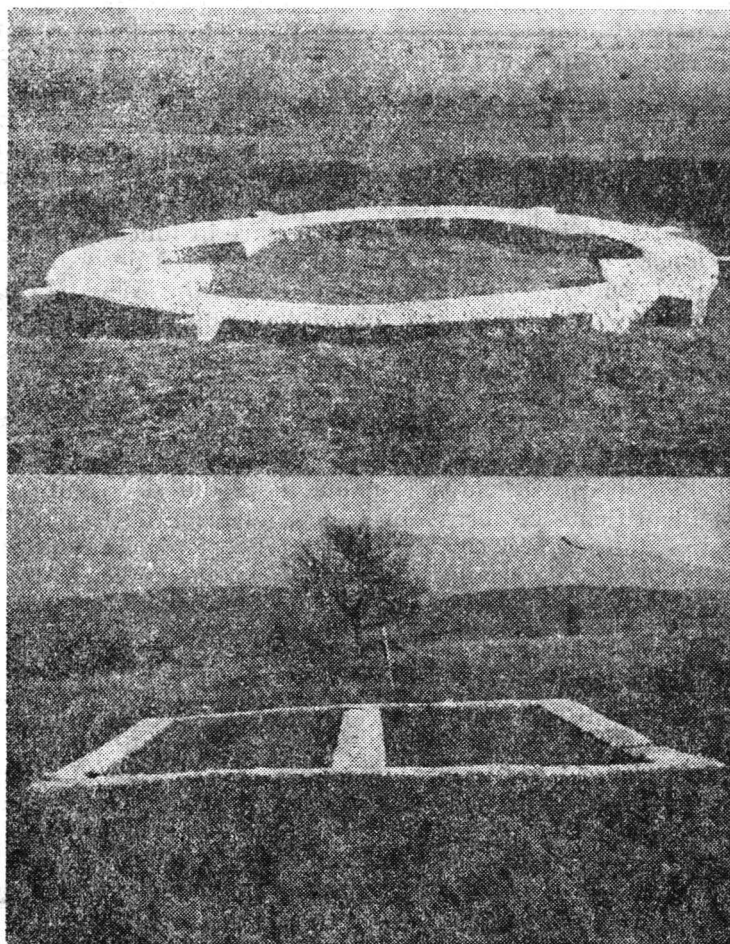

Fig. 4. Ilidia — Oblița. Monumente de arhitectură din cadrul reședinței feudale după conservare. Sus — biserica rotundă, jos locuință turn (sec. XII).

⁹ Săpăturile de la Greoni au fost conduse de D. Protase. Semnalarea cercetărilor în *SCIV*, 16, 1963, 3, p. 599.

¹⁰ Cercetări conduse de O. Bozu de la Muzeul județean din Reșița.

¹¹ E. Iaroslavski, Gh. Lazarovici în *Acta MN*, XVI, 1979, p. 452—454; Cercetările de arheologie medievală de pe dealul Chilizii sînt publicate de Luminița Munteanu în *Cercetări arheologice*, VI, București, 1983, p. 231—238.

¹² I. Uzum, Gh. Lazarovici, în *Banatica*, I, 1971, p. 157—161; Idem în *Banatica*, IV, 1977, p. 436; St. Matei, I. Uzum în *Acta MN*, IX, 1972, p. 355—364.

¹³ E. Iaroslavski, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 450—464; Idem în *Acta MN*, XV, 1978, p. 255—256.

Concomitent cu săpăturile de la Ilidia, între anii 1982—1986, am întreprins ample cercetări de suprafață de-a lungul văii Vicinicului, Ciclovei și Oraviței¹⁴. Rezultatele acestor perieghize dovedesc existența unui intens habitat în întreaga depresiune, încă din cele mai vechi vremuri. De pildă, pentru perioada romană (sec. II—IV) se cunosc 27 de puncte cu urme de locuire, față de cele nouă cunoscute și publicate anterior¹⁵. Aceste descoperiri oglindesc doar stadiul actual al cercetării, numărul lor va crește cu certitudine în viitor. Așezările se înșiruie ca o salbă de-a lungul văii râurilor, din zona deluroasă mai înaltă și pînă în cîmpia joasă a Carașului. Caracteristice pentru tipologia așezărilor din această etapă, sînt grupurile mici de locuințe amplasate fie în lunca râurilor, fie pe coama văii. Concludente în acest sens sînt cercetările de teren de la Ilidia, Ciclova Română, Răcășdia și Slatina Nera. La Ilidia, spre exemplu, s-au identificat trei zone de locuire: La *Cetate*, la *Tramic* și la *Funii*. Locuințele de la *Funii* se înșiruie pe mai multe hectare în lunca Vicinicului, cele de la *Tramic-Ogașul cu Raci* sînt dispuse pe o coamă de deal, ce străjuie pîriul Vicinic. Locuirea de la *Cetate* se află pe culmea netedă a unui deal ce domină pîriul Măscășeni. Locuințele sînt de suprafață ori semiadîncite cu pereții făcuți din nuiiele groase peste care s-a aplicat un strat gros de lut. Resturi din pereții locuințelor, lucrate în această tehnică, s-au găsit la Ilidia, Slatina Nera și Ciclova Română. În șapte așezări din secolele II—IV s-au găsit urme ale activității metalurgice. Locuitorii vechilor așezări au exploatat mineralizațiile de fier locale de la Slatina Nera, Ilidia, Rusova Veche, Berliște, Ciclova Română, Răcășdia și Vrăniuț.

Au fost identificate pe teren opt puncte cu urme de locuire din secolele VIII—IX la: Ilidia, Socolari, Vrăniuț, Broșteni, Oravița și Milcoveni. Locuințele sînt de tipul semiîngropat, iar la unele dintre acestea, instalația de încălzit se prezintă sub forma cuptorului pietrar. Cu mult mai numeroase, sînt informațiile despre habitatul medieval (sec. X—XIV), din zona Oravița. S-au obținut informații despre satul medieval, în întelesul complex în care a fost definit în literatura istorică¹⁶. Cercetările arheologice au identificat 18 puncte cu urme ale vetrelor de sat medievale, patru necropole, patru biserici și trei fortificații¹⁷. Doar la Ilidia s-au făcut săpături în vatra satului medieval, la Săliște, în necropolele contemporane, în reședința feudală de pe dealul Oblia și în cetatea regală.

Vetrele satelor medievale (sec. XII—XIV) se înșiruie de-a lungul văilor râurilor, ocupînd de obicei zona de luncă, dar uneori se întîlnesc și pe coasta domoală a văii. Valea a constituit în această perioadă principală

¹⁴ Ca metodă de lucru am adoptat cercetarea fiecărei unități geografice, adică a fiecărei văi din zona cursului superior, de la poalele munților Aninei și pînă în zona de cîmpie inclusiv.

¹⁵ E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 255—256.

¹⁶ R. Popa, în *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 555—562; V. Spinci, *op. cit.*, p. 99—107; P. Iambor în *Acta MN*, XX, 1983, p. 499—507; D. Minić în *Balkanoslavica*, VI, 1977, p. 105—107.

¹⁷ Așezări medievale au fost identificate la: Ilidia, Socolari, Slatina Nera, Naidăș, Ciuchici, Rusova Nouă, Berliște, Milcoveni, Iam, Ciorteia, Vrăniuț, Ciclova Română, Răcășdia, Grădinari, Ticvaniul Mic. Necropole medievale au fost sondate sau săpate sistematic la Ilidia—„Oblia”, „Cetate” și „Funii”, Ciclova Română—„Morminți”. Biserici medievale se cunosc de la Ilidia—„Oblia”, „Cetate”, la Vărădia—„Chilii iar la Naidăș—„Valea Călugăriei” a fost doar identificată.

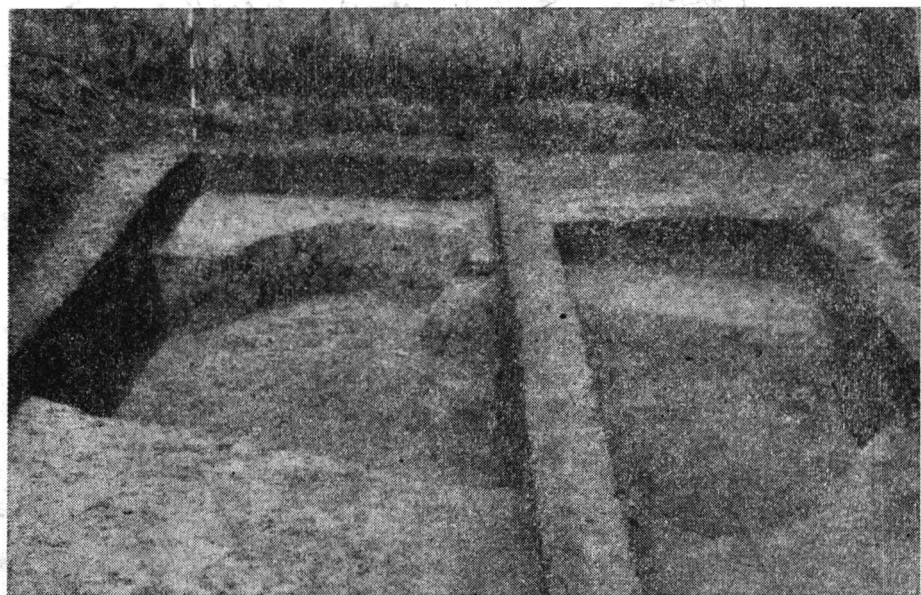

Fig. 5. — Ilidia — Funii. Locuință sec. VIII. Aspect din timpul cercetării. Jos — locuință sec. XIII. Aspect din timpul cercetării.

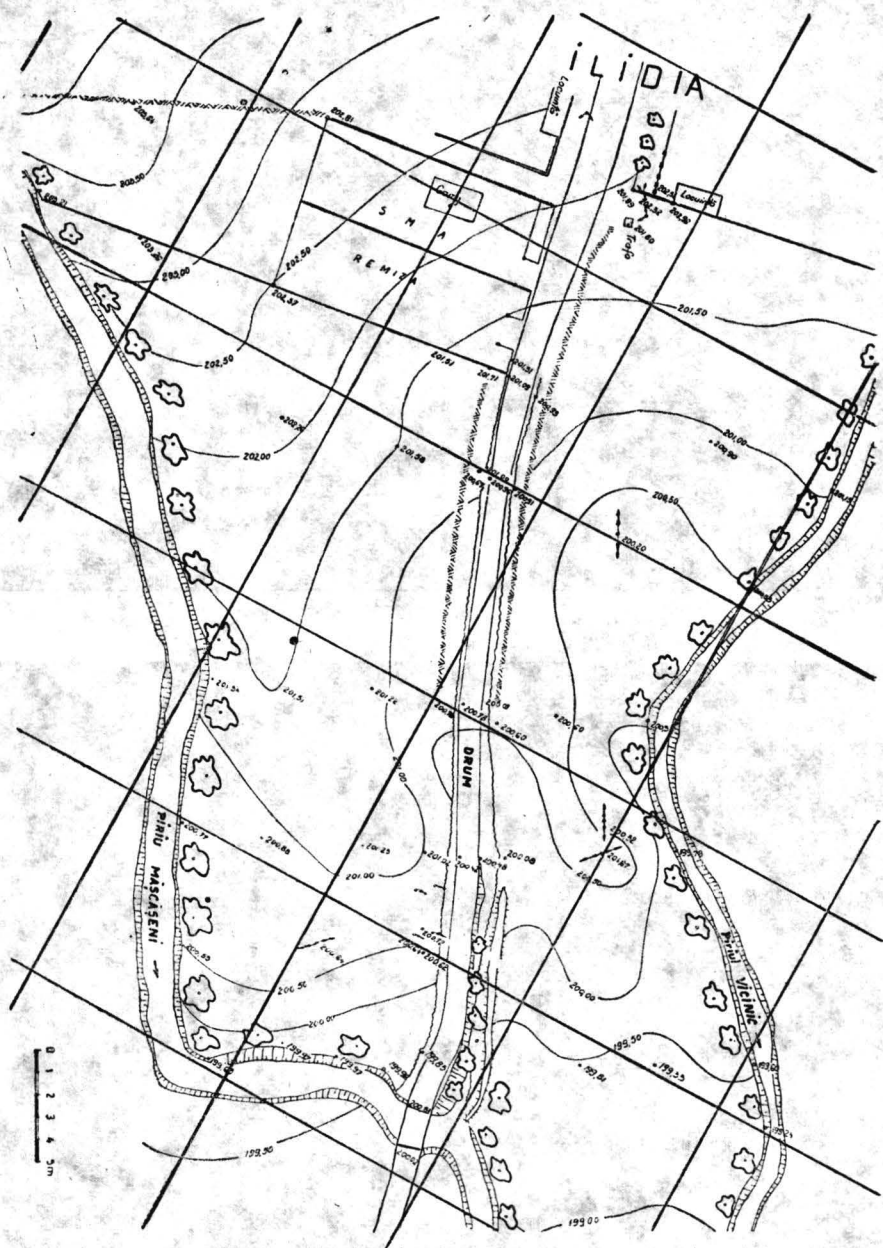

Fig. 6. Ilidia — Săliște. Planul zonei aşezării medievale (sec. XIII—XIV).

arteră de legătură dintre așezări. Locuințele sînt construite, în general, la suprafața solului. Ele sînt din lemn, așezate pe o talpă direct pe sol (Fig. 7). Doar construcțiile mari și bisericile sînt din zid de piatră, așa cum s-a constatat la reședința feudală de la Ilidia. Documentele scrise, din secolele XIV—XV, aduc precizări cu privire la mărimea, structura satului medieval și a construcțiilor de cult din cadrul său¹⁸. O parte din suprafața depresiunii Oravița, forma în secolele XIV—XV, cadrul distric-tului românesc Ilidia¹⁹.

Valea Nerei constituie limita sudică a depresiunii Oravița. După ce iese dintrîntura cheilor în amonte de Sasca Montană, Nera își continuă cursul spre sud, printr-o vale îngustă străjuită de dealuri cu pante abrupte. În cursul său străbate localitățile Slatina Nera, Bogodint, Lesco-vița, Cîmpia și Slatina, ieșind din țară la Socol.

1. Slatina Nera

Satul actual, situat pe coastele unei văi ce coboară la Nera, pare a fi identic cu „prediul” medieval Zlatnicza, atestat în 1452²⁰.

Cercetările de suprafață din anul 1984 au identificat urme de locuire din perioada romană (sec. II—IV) și din perioada medievală (sec. XIV—XV). Aceste așezări ocupă culmea largă și domoală a cîmpului ce desparte Valea Nerei de cea a Vinicului. Au preferat această zonă, mai înaltă, întrucît lungă joasă și îngustă a Nerei era supusă inundațiilor. Această zonă, cunoscută în toponimia locală, sub denumirea de *Cîmpul Petrilei*, adăpostea vetrele unei așezări din secolele III—IV. S-au găsit la suprafața solului fragmente din pereții locuințelor, lucrați din nuiiele groase, lutuiți pe ambele părți. În aceeași zonă apare multă zgură, pereți de la cuptoarele de topit minereul și fragmente de tuburi suflante. Cera-mica este din pastă cenușie și mai puțină din pastă de culoare roșie.

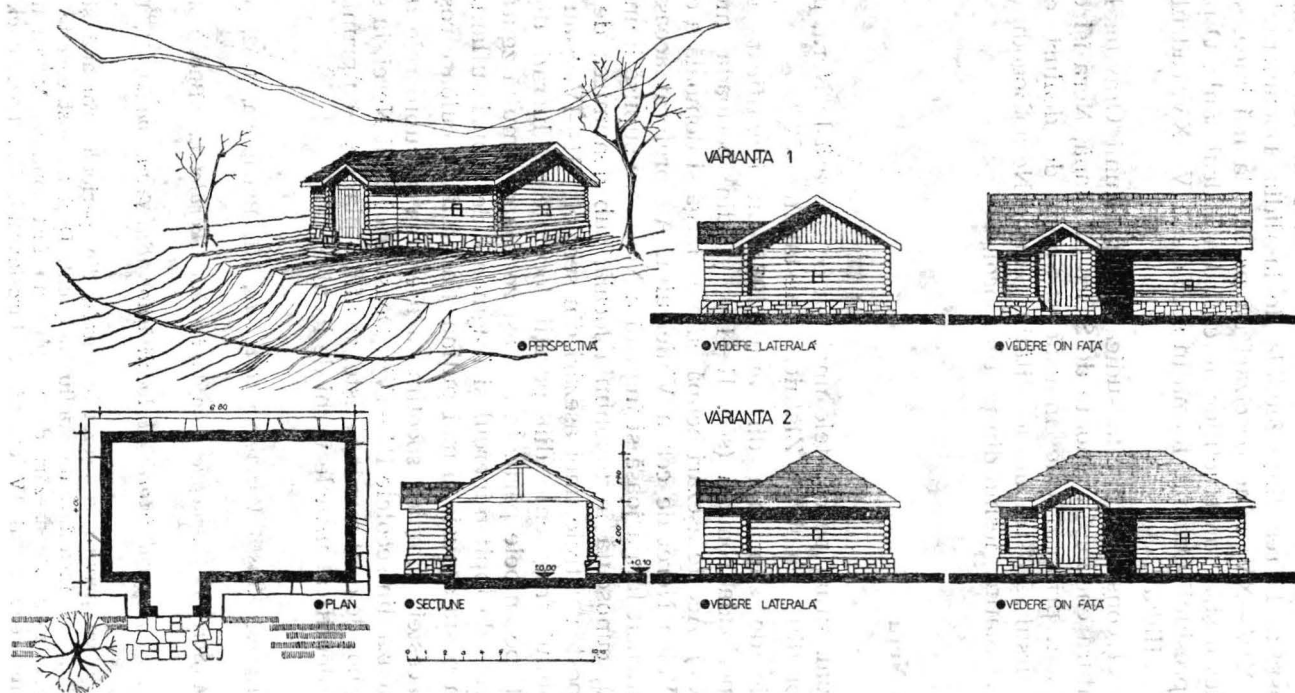
Pe baza acestei ceramici, socotim că așezarea și cuptoarele de redus minereul, datează din secolele III—IV²¹. Deasupra luncii Nerei, la sud-vest de sat, pe un bot de deal numit Săliște, se află o plantație cu pruni, în care este greu de identificat urmele vechi de locuire.

¹⁸ Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye története*, III, Budapesta, 1882, p. 50—54; 144—150.

¹⁹ Idem, *A Sorény Vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 10—11; 48.

²⁰ C. Suci, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1967, p. 435.

²¹ Cercetările cu privire la așezările rurale din perioada romană și romană tîrzie, din Banat, sînt încă într-un stadiu incipient. Deși au fost cartate și reper-toriolate un număr mare de așezări doar cîteva au fost sondate. Marea majoritate au fost atribuite veacului al IV-lea, cf. E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 257. Socotim, pe baza cercetărilor de la Ilidia și Berzovia, că în bună parte aceste așezări se datează încă din veacul al III-lea e.n. Pe acest temei am atribuit așe-zările, unde s-au făcut doar cercetări de suprafață, secolelor III—IV.

2. Bogodint

Satul actual este situat în lunca Nerei. La sfârșitul veacului trecut, s-a găsit aici un mare tezaur monetar medieval²². Zona de hotar cu Slatina Nera, la Cîmpul Pietrilei se numește *Săliște*.

3. Petrilova

Satul se întinde pe coama dealului ce desparte Valea Nerei de Valea Vicinului. În lunca joasă a Nerei, în locul numit Iazul Mic s-a găsit ceramică atipică și fragmente de cărămizi. Tradiția așează vatra veche a satului în această zonă.

Pe valea Căprișoane, care coboară dinspre sat, spre Nera, la circa 1 km de rîu am identificat o fortificație nesemnălată și necunoscută pînă acum în literatura istorică. Locul se numește „Stămiță” și se prezintă sub forma unui promontoriu orientat spre Valea Nerei. Panetele abrupte, amenajate artificial, înconjoară platoul din trei părți. Actualmente, la suprafața solului se văd denivelări și urme de șanțuri din care s-a scos piatra. Fortificația măsoară pe axe, circa 80×100 m. În zona de acces spre platou s-a găsit ceramică medievală (sec. XIV—XV) și ceramică preistorică atipică. Doar săpăturile arheologice sistematice vor preciza dacă această fortificație, recent identificată, aparține perioadei medievale, ori este o construcție mai timpurie.

4. Naidăș

La circa 5—6 km sud-vest de sat se varsă în Nera, pîrîiașul numit Valea Călugării. Pe terasă, ușor în pantă, cuprinsă între malul stîng al rîului și șoseaua națională spre Moldova Nouă, se observă la suprafața solului urmele unei construcții circulare. Dărîmăturile sînt împrăștiat pe o suprafață cu diametrul de circa 20 m. Foarte probabil, că aceste dărîmături, să provină de la o construcție de cult medievală²³. În lunca joasă a Nerei, la vest de sat, în apropierea șoselei naționale, s-au identificat urme de locuire din mai multe epoci. Cea mai timpurie așezare aparține epocii bronzului, suprapusă apoi de o întinsă așezare hallstattiană. Aceste așezări preistorice au fost suprapuse într-o așezare medievală din secolele XIV—XV. La cercetarea de suprafață s-au găsit urme de zgură, fără a putea fi atribuite uneia dintre așezări.

Valea Vicinului. Rîul Vicinic își adună apele din zona carstică de la est de Ilidia. Pe această porțiune din cursul său, el se numește Rîul Mare. La ieșirea din sat, își unește apele cu cele ale pîrîului Măscășeni, continuîndu-și împreună drumul spre vest. În zona de cîmpie Berliște-Milcoveni, este cunoscut sub numele de Vicinic. De-a lungul cursului său se înșiruie localitățile: Ilidia, Macoviște, Ciuchici, Nicolint, Rușova Veche și Nouă, Berliște și Milcoveni.

²² I. Sabău în *SCN*, II, 1958, p. 286.

²³ Locul ruinelor a fost identificat de O. Bozu, care ni l-a semnalat cu multă amabilitate.

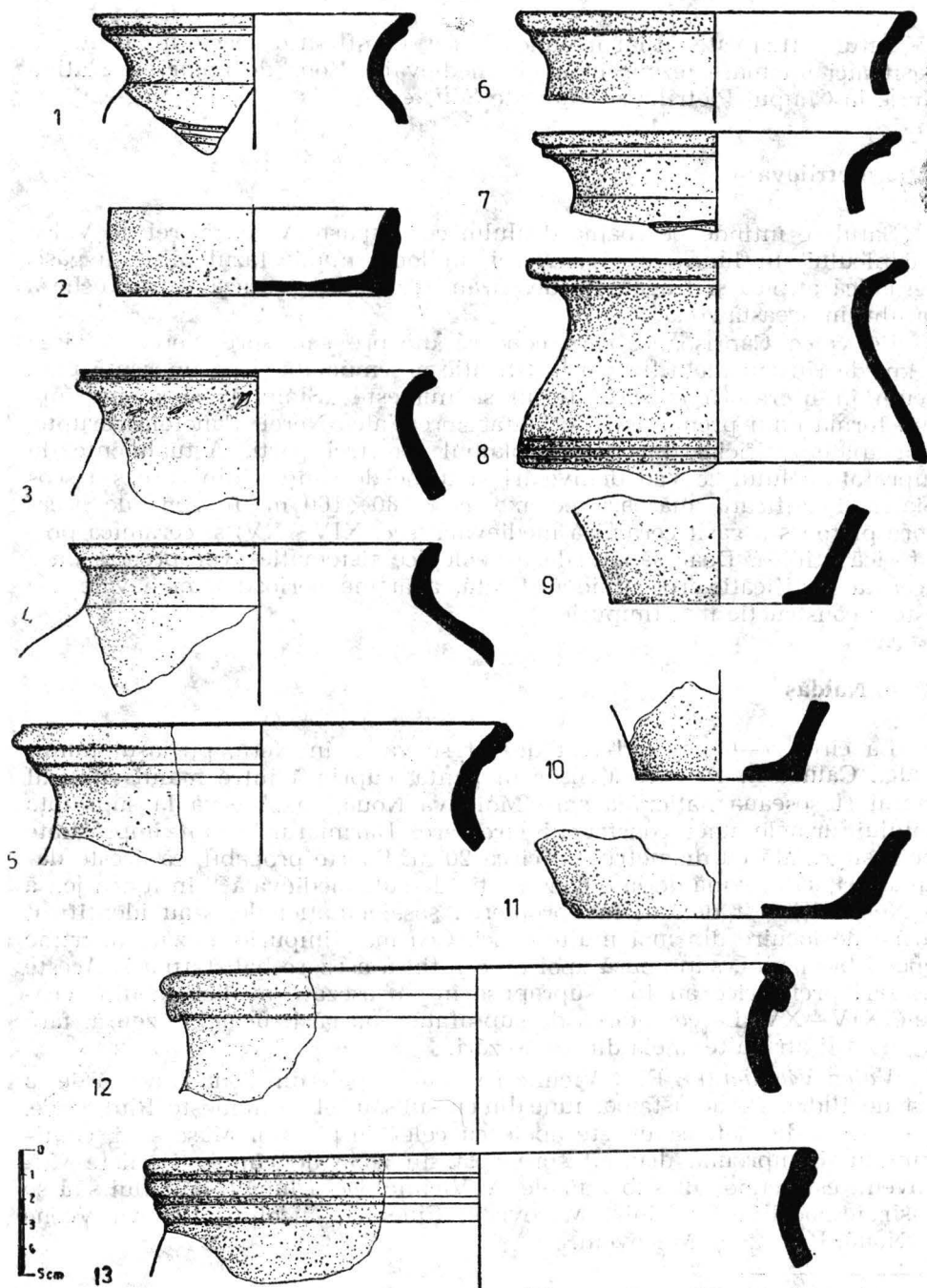

Fig. 8. Ilidia — Săliște. Ceramică medievală din locuință (sec. XIV).

5. Ilidia

Satul actual este amplasat de-a lungul văii Vicinicului, mărginit spre sud de culmile prelungi ale dealurilor Oblia, Tilva și Toogradz, iar spre nord de culmea dealurilor Cetate și Cucuiova. Spre est se ridică virfurile înalte ce fac legătura cu munții Aninei.

Nicolae Tincu Velia amintea, la mijlocul veacului trecut, ruinele de la Ilidia — Cetate și picturile rupestre de pe Valea Mare. Sporadic, mai sînt amintite descoperiri monetare dacice și romane în hotarul satului²⁴. Cercetările arheologice de la Ilidia au început în anul 1969 în punctele Cetate și Oblia. Continuate și amplificate în anii următori, ele au scos la lumină unul dintre cele mai timpurii și interesante complexe de arhitectură medievală din sud-vestul României²⁵.

Dealul Cetate este ultima prelungire spre vest a dealului Cucuiova și Obreja, despărțind lunca Vicinicului de cea a pîrîului Măscășeni (Fig. 3). Săpăturile din anii 1970—1972 au degajat ruinele unei biserici-sală și ale unei fortificații de pămînt compusă din șanț și val cu palisadă²⁶.

Dealul Oblia este situat la sud-vest de sat, prezentîndu-se sub forma unei culmi prelungi ce coboară treptat în lunca Vicinicului. Înălțimea absolută a dealului este de 220 m. Diferența între culmea lui și lunca riului este de 60 m. Săpăturile arheologice întreprinse între anii 1969 și 1986 au scos la lumină și au conservat ruinele unei curți feudale (Fig. 4). Ansamblul ce formează această curte cuprinde ruinele unei biserici rotonde și a patru construcții din zid.

Biserica rotundă a fost construită pe punctul cel mai înalt al dealului, cu un plan circular la exterior și structurat în patru lobi la interior²⁷. În jurul monumentului au fost săpate circa 100 de morminte. La 100 m. vest de biserică au fost degajate zidurile unei locuințe turn cu un plan rectangular ce măsoară 13×11 m. Construită din piatră și cărămidă, ea avea zidurile groase de 0,90 m. Un zid median o împărțea în două încăperi. În nivelul de dărîmătură s-au găsit două monede și un pinten pe baza cărora se poate trage concluzia că locuința a fost distrusă violent în a doua jumătate sau la sfîrșitul veacului al XII-lea²⁸. În elevație această construcție era compusă din parter și un etaj. La 30 m sud de locuința-turn, amintită mai sus, s-au cercetat în anii 1985—1986, resturile unei alte construcții, cu plan rectangular, ce avea dimensiunile exterioare de 8×9 m. Construcția a fost demantelată pînă la fundație, așa încît, planul ei a fost stabilit pe baza urmei șanțului de fundație. Grosimea zidurilor în șanțul de fundație era de 2 m.

²⁴ N. Tincu-Velia, *Istoria bisericească politico-națională a românilor de peste totu*, Sibiu, 1865, p. 249; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 56; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 284; pentru alte descoperiri referiri în *ArchErt*, 9, 1875, p. 187.

²⁵ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 160—162.

²⁶ *Ibidem*, p. 160; St. Matei în *Banatica*, II, 1973, p. 317.

²⁷ St. Matei, *op. cit.*, p. 317. Cercetarea necropolei din jurul bisericii s-a făcut de către St. Matei, I. Uzum, și D. Teicu. Rezultatele cercetărilor sînt inedite.

²⁸ O locuință cu o structură planimetrică asemănătoare a fost cercetată în reședința feudală de la Netezi, județul Neamț. L. Bătrina, A. Bătrina, în *SCIVA*, 36, 1985, 4, p. 302.

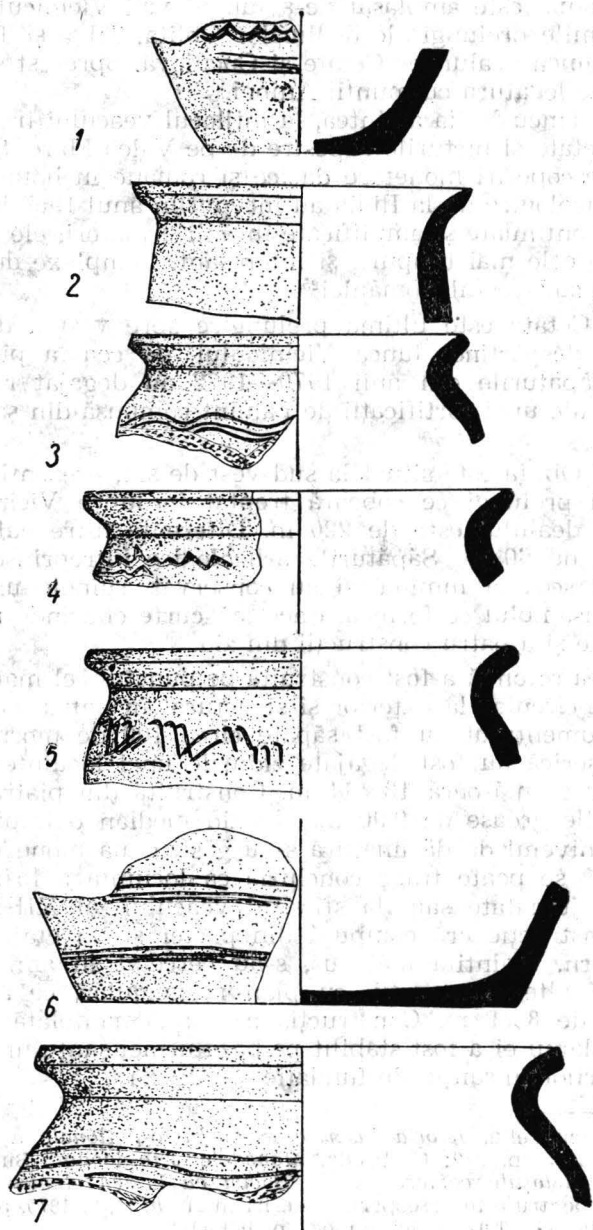

Fig. 9. Ilidia — Funii. Ceramică din locuința de sec. VIII.

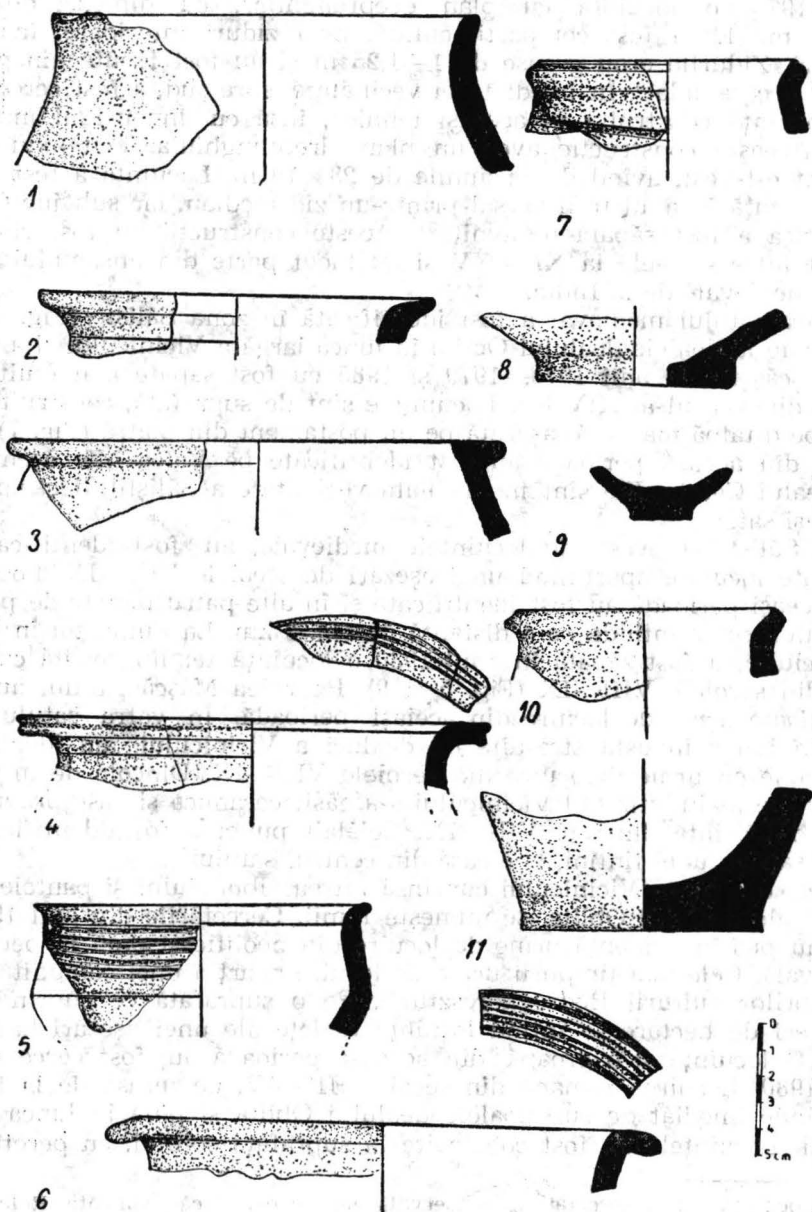

Fig. 10. Ilidia — Funii. Ceramică sec. III—IV.

Pe marginea nordică a platoului, pe porțiunea de teren cuprinsă între biserica rotundă și prima locuință turn au mai fost săpate încă două construcții din zid. La 50 m nord de rotundă au fost cercetate în anii 1973—1975, o locuință cu plan dreptunghilar, cu dimensiunile de 32×16 m. Ea a fost compartimentată, prin ziduri interioare, în cinci încăperi. Zidurile erau groase de 1—1,25 m și au fost făcute din piatră de riu și cărămidă²⁹. În imediata ei vecinătate, spre sud, a fost cercetat o altă locuință construită în aceeași tehnică, însă cu dimensiuni mai reduse. Această construcție avea un plan dreptunghiular, cu axul lung orientat est-vest, avînd dimensiunile de 28×10 m. Locuința a fost compartimentată în axul transversal printr-un zid median, iar sub jumătatea ei vestică a fost săpată o pivniță³⁰. Aceste construcții au fost ridicate treptat între secolele la XII—XV și au făcut parte din ansamblul reședinței medievale de la Ilidia.

Vatra satului medieval a fost identificată în zona Săliște (Fig. 6), ce se întinde la poalele dealului Oblia în lunca largă a Vicinicului și a pîrului Măscășeni. În anii 1973—1979 și 1985 eu fost săpate mai multe locuințe din veacul al XIV-lea. Locuințele sînt de suprafață, construite din lemn pe o talpă mai lată, așezată pe un postament din piatră (Fig. 7). Locuințele din aceeași perioadă au fost identificate pe Valea Măscășeniului, sub dealul Cetate. Ele sînt în imediata vecinătate a Săliștii, deci aparțin aceluiași sat.

La Săliște, la vest de locuințele medievale, au fost identificate și cercetate locuințe aparținînd unei așezări de secolele VIII—IX. Locuințele din aceeași perioadă au fost identificate și în alte patru puncte de pe valea rîului, ce se întinde pe o distanță de cca. 2 km. La Funii, tot în lunca Vicinicului, a fost săpată în anul 1980 o locuință semiîngropată cu pietrar, din secolele VIII—IX (Fig. 5 și 9). Pe valea Măscășeniului au fost identificate urme de locuire din aceeași perioadă. În vatra satului actual, în lunca îngustă străjuită de dealuri a Vicinicului, am identificat două zone cu urme delocuire din secolele VIII—IX. Dincolo de mijlocul satului, pe malul stîng al Vicinicului s-a găsit ceramică și oase provenind de la o locuință din sec. VIII—IX. Celălalt punct a fost identificat cu ocazia săpării unei fîntîni, la o casă din centrul satului³¹.

Zona din lunca Vicinicului cuprinsă între albia rîului și pantele sud-vestice ale dealului Oblia, se numește Funii. Cercetările din anii 1980—1985 au pus în evidență urme de locuire din neolitic și pînă în perioada medievală. Cele mai timpurii urme de locuire aparțin unei comunități ale purtătorilor culturii Bodroghkeresztur³². Pe o suprafață ce cuprinde cîteva zeci de hectare se întind locuințe răzlețe ale unei așezări hallstat-tiene. O locuință și o groapă din aceeași perioadă au fost cercetate în anul 1980. Locuirea romană din secolele III—IV, pe terasa de la Funii, se întinde imediat de sub poalele dealului Oblia și pînă în lunca Vicinicului. Locuințele au fost construite la suprafața solului, cu pereții din

²⁹ Locuința a fost cercetată și conservată dar nu este încă publicată. Referiri la I. Uzum, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 436.

³⁰ Cercetări Șt. Matei, I. Uzum și D. Țeicu.

³¹ Așezarea a fost identificată în malul Vicinicului, sub dealul Dumonilor, în grădina casei cu nr. 314. Celălalt punct a fost identificat la săparea fîntîinii din curtea casei cu nr. 47.

³² Gh. Lazarovici, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 83.

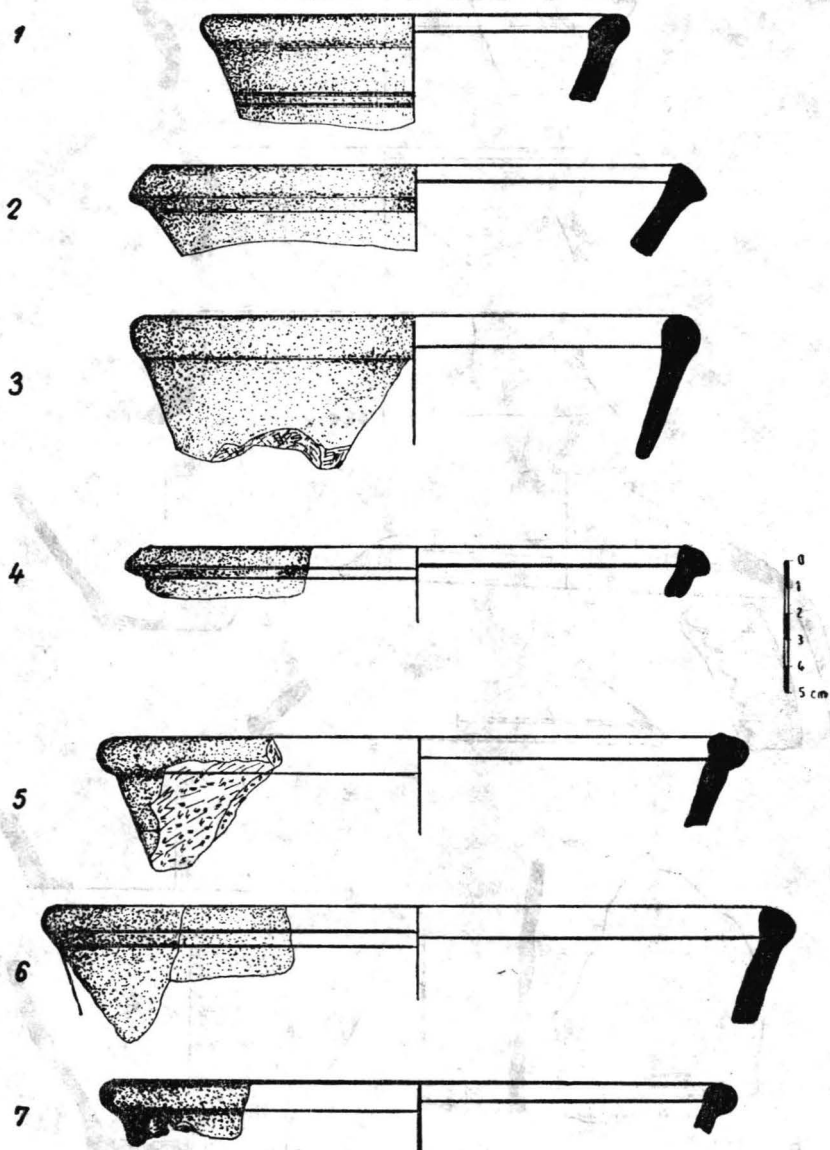

Fig. 11. Ilidia — Funii. Ceramică sec. III—IV.

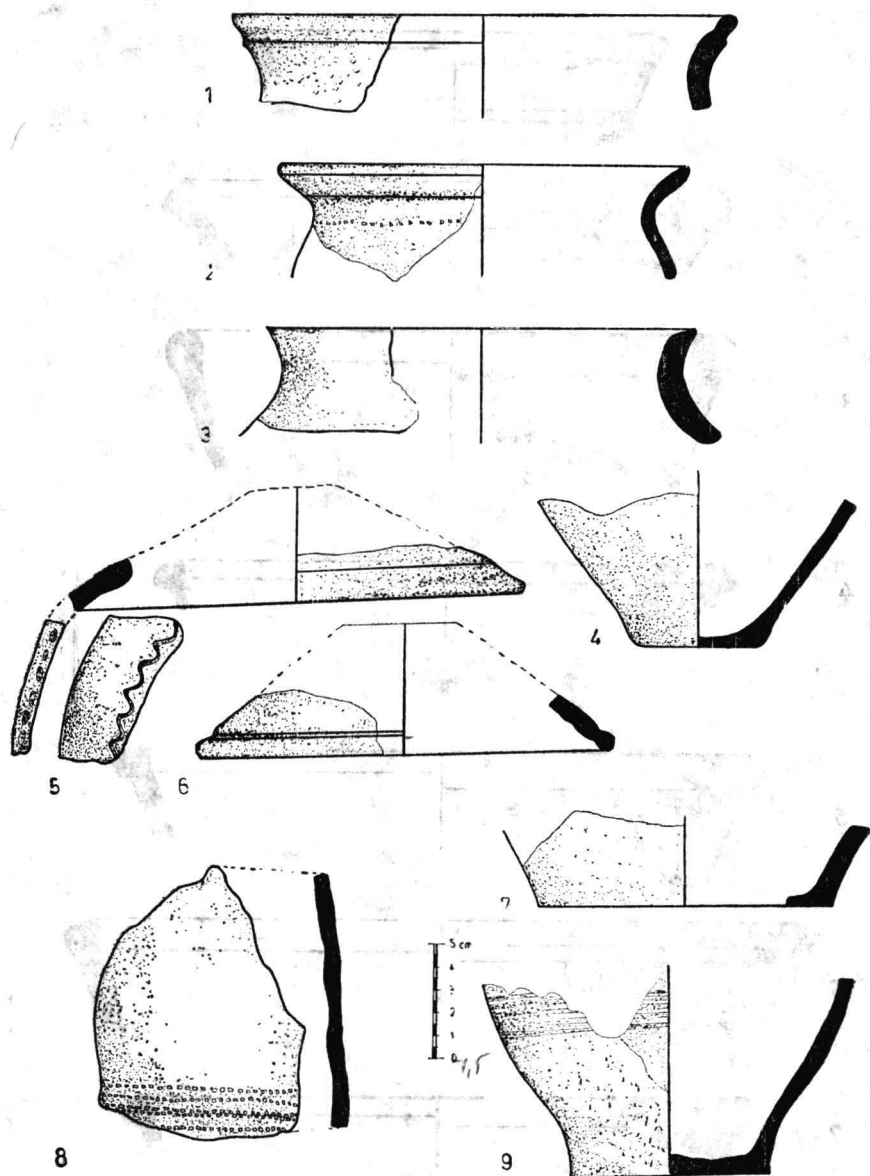
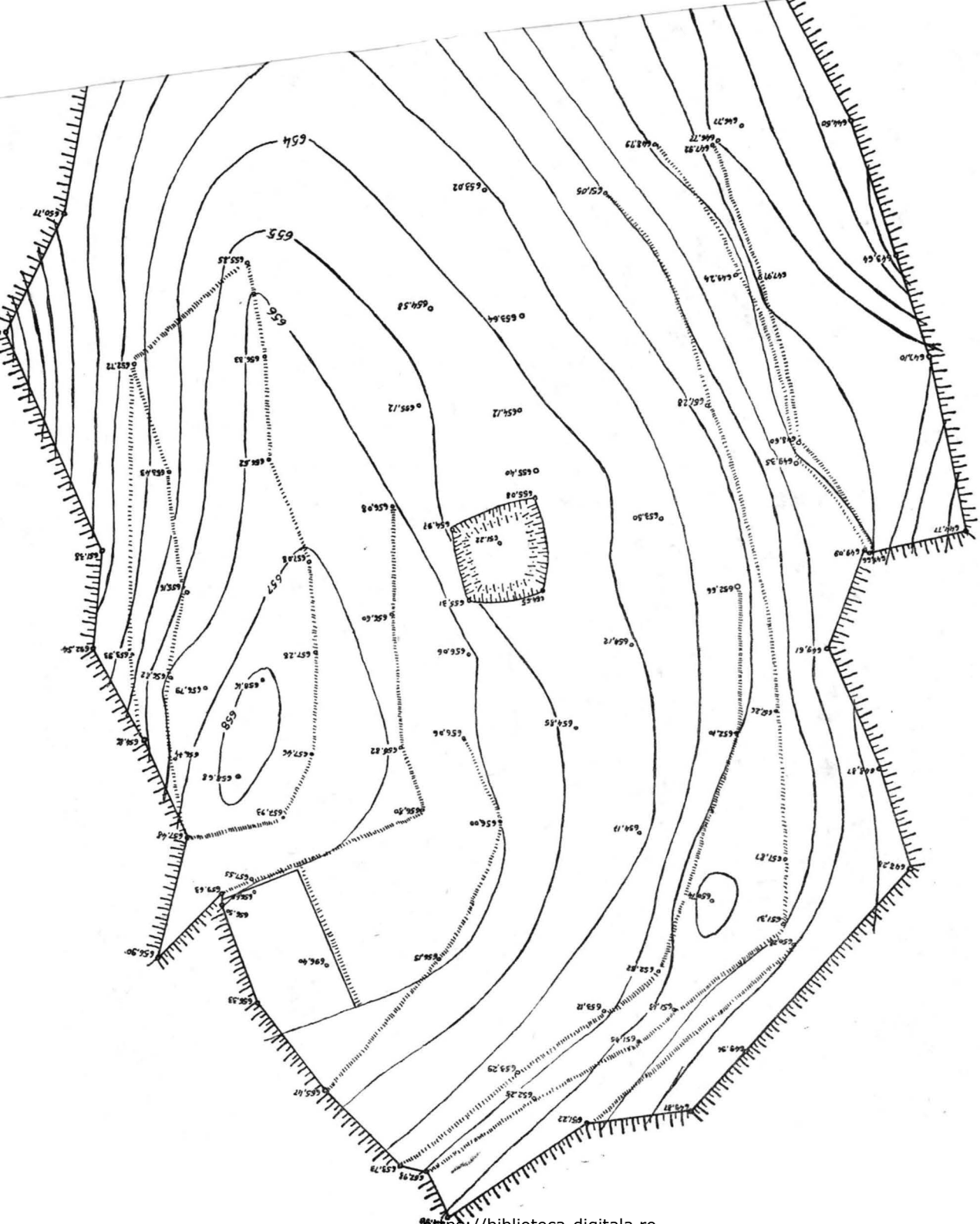

Fig. 12. Ilidia — Săliște. Ceramică medievală (sec. XIV).

PLAN DE SITUAȚIE „CETATE”

sc: 1:200 1cm plan=2m teren
sistem de proiecție stereografic 1970
cote M. Baltica

echidistanța curbelor de nivel 1m

Anul 1982

LEGENDA

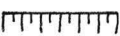
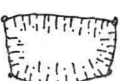
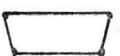
- prăpastie
- traseul zidului
- zid păstrat
- terase în stîncă
- groapă
- încăpere
- șanț

Fig. 13. Socolari — Cetate. Planul cetății medievale Ilidia (sec. XIV—XV).

nuiele împletite. În inventarul lor, alături de ceramică, s-au găsit fragmente de rișniță lucrata din bazalt cu olivină (Fig. 10, 11). Locuirea din secolele VIII—IX de la Funii a fost deja amintită. Locuirea medievală timpurie cuprinde un cimitir și o așezare din secolele XII—XIII. În anul 1982 au fost săpate două locuințe dintre care una rectangulară cu dimensiunile de 6×4 m. Locuința se datează pe baza inventarului găsit (pintenii cu spini, cercei, ceramică și monede) la sfârșitul veacului al XII-lea și începutul celui următor (Fig. 5).

Condiții favorabile de locuit au oferit atit zona de luncă a râului, cât și pantele domoale ale dealurilor ce o înconjoară. Dealul de pe marginea nordică, ce străjuie intrarea în Ilidia, este cunoscut sub denumirea de Dealul Armenilor, iar în apropiere de sat, se numește Tramic. În aceste zone s-au identificat și sondat așezări aparținând purtătorilor culturii Coțofeni și o așezare din secolele III—IV. La Cetate, nu departe de biserica fortificată, au fost identificate urme de locuire tot din perioada secolelor III—IV.

La circa 3 km est de sat, în amonte, pe albia râului, locul se numește „Valea Mare“. El are forma unei căderi mari, străpunsă doar spre vest de un culoar îngust care este cursul râului. Pe malul drept, în această căldare, pe stînca calcaroasă se află un ansamblu de picturi rupestre. Sînt redată grupuri de persoane, sfinți, luptători și oranți. Trăsăturile umane ale personajelor sînt foarte sumar și cu multă stîngăcie redată.

În sat, pe strada principală, sub dealul Cetate s-au găsit conducte de apă lucrata din lut de culoare alburie, ce coborau dinspre Cetate. Acestea par să dateze din perioada medievală tîrzie.

În documentele medievale, Ilidia este amintită din anul 1223, ca *possessio*, *villa*, iar dintr-un act din 1378 este numită *oppidum*. La începutul veacului al XIV-lea începe să fie amintită și cetatea regală Ilidia³³. Ruinele acestei fortificații se află la 7 km de satul Ilidia, pe dealul „Cetate“ de la Socolari³⁴. Districtul medieval românesc, ce cuprindea în bună parte, Valea Vicinului, este amintit în documente de la mijlocul veacului al XIV-lea³⁵.

9. Socolari

Satul, este situat pe rama sud-estică a depresiunii Oravița, cu un hotar deluros ce merge din lunca Vicinului și pînă în Valea Nerei. Dealurile, sînt brăzdate de văi transversale, ce își duc apele de la est la vest, vîrsîndu-le în Vicinic.

În literatura mai veche sînt semnalate descoperiri neolitice în hotarul satului³⁶. Tot din lunca satului provind două monede dacice, descoperite întîmplător³⁷.

³³ C. Suci, *op. cit.*, I, p. 300; P. Frigyes, *op. cit.*, p. 10—11.

³⁴ St. Matei în *Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 117—118, fig. 16; Pesty Frigyes în *Krassó*, II-1, 1884, p. 227.

³⁵ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 10—11.

³⁶ N. Gudea, I. Moșu în *Banatica*, VII, 1983, p. 196.

³⁷ Informații D. Bălănescu.

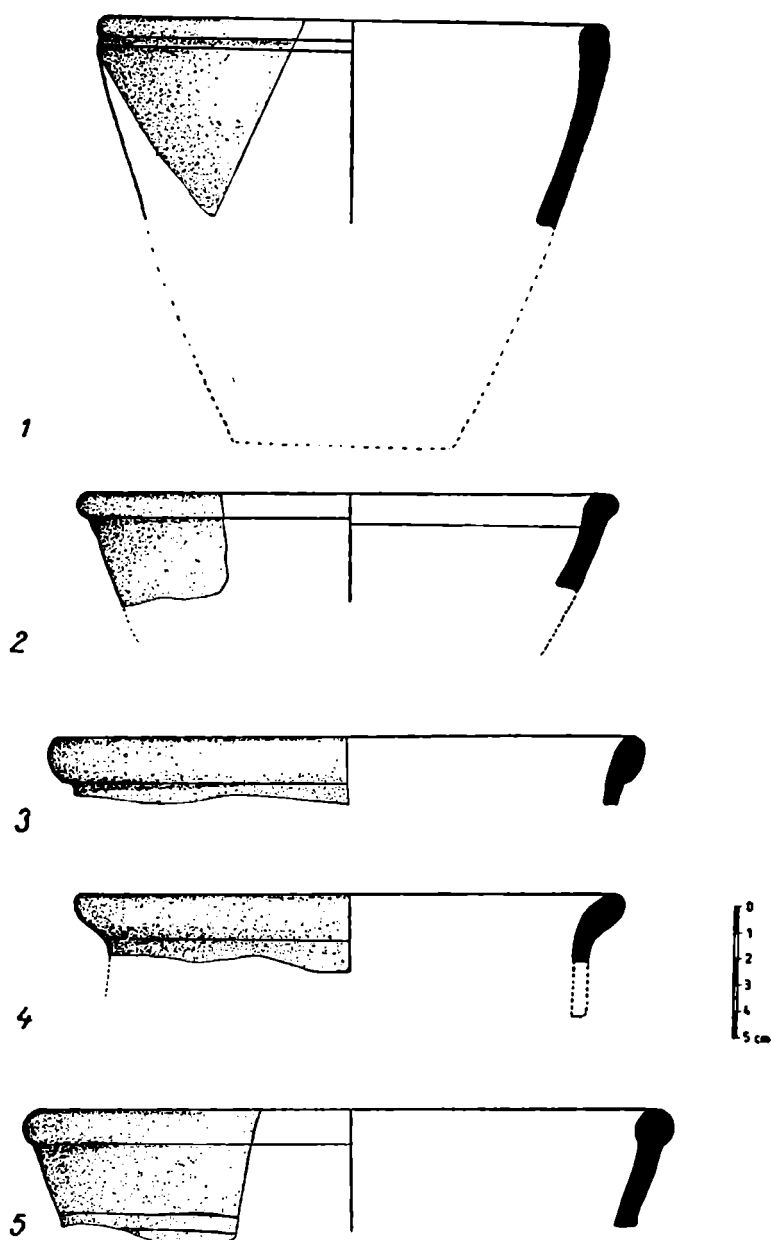

Fig. 14. Rusova Nouă — Dealul Morii. Ceramică sec. III—IV.

Apa Socolarului și Rîtul Mare sînt două pîraie care brîzdează zona pentru a ajunge la Vicinic în apropiere de Macoviște. În lunca pîrului numit apa Socolarului, am identificat urmele unei așezări din secolele VIII—X. Nu departe de sat, în lunca celui alt pîrîu, Rîtul Mare s-a găsit ceramică preistorică atipică și medievală timpurie. În intravilan, în locul numit „Grădina lui Sultana“, ne-au fost semnalate un cimitir și ruine de ziduri.

Documentele medievale amintesc satul la mijlocul veacului al XIV-lea. Într-un act emis la 18 mai 1363 este amintită *possessio* Zacalar alături de satul Ilidia și o altă „*possessio* Kuuesd“³⁸.

La 3 km sud-est de sat, aproape de Valea Nerei, se ridică încă se-mete ruinele unei cetăți medievale. Cetatea a fost construită pe un promontoriu calcaros cu o înălțime absolută de 656 m. (Fig. 13). Singura cale de acces este prin partea vestică a promontoriului, în rest acesta este înconjurat de pereți stîncosi, aproape verticali. Încinta fortificată măsoară pe axe 180×90 m, fiind una dintre cele mai mari de la fortificațiile din Banat. S-a închis cu zid doar marginea vestică a platoului care era singura cale accesibilă. Zidul de curtină a avut o lungime de 72 m, din care se mai păstrează în picioare doar 13 m. La capătul nordic al zidului a fost cercetat un turn rectangular cu dimensiunile de 4×4 m. La celălalt capăt al zidului, unde era dealminteri și zona de acces în interiorul fortificației, aici pare să fi fost un alt turn. În interiorul incintei au fost cercetate două locuințe săpate în stîncă calcaroasă cu o suprastructură din lemn. Fortificația de la Socolari de pe dealul Cetate³⁹, se identifică cu cetatea medievală Ilidia.

10. Potoc

Are o poziție geografică asemănătoare cu Socolarul, cu care de altfel se și învecinează, fiind amplasat pe pantele abrupte ale dealurilor ce coboară de la est la vest. Pe aceeași direcție ele sînt brîzdate de văi ce coboară spre apa Vicinului. În hotarul satului sînt semnalate descoperiri monetare grecești, romane și dacice⁴⁰. La confluența dintre valea „Rîtul Mare“ și Vicinic, aproape de Macoviște, am identificat pe teren o așezare din secolele III—IV. S-au găsit la suprafața solului fragmente de rîșnițe identice cu cele găsite în așezările de secol III—IV de la Ilidia, Ciclova Română ori alte zone ale Banatului⁴¹. În mijlocul satului, pe un mamelon de deal, sînt semnalate ruinele unei biserici.

³⁸ Pesty Frigyes, *op. cit.*, III, p. 56.

³⁹ St. Matei, *op. cit.*, p. 117—118.

⁴⁰ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 256, 272, 289; C. Preda, *op. cit.*, p. 57.

⁴¹ Cercetările în așezările rurale din secolele III—IV din depresiunea Oravița (Ilidia, Macoviște și Ciclova Română), din Valea Bîrzavei (Soșdea, Măureni și Berzovia) și din zona de nord a Banatului au identificat un grup comun de rîșnițe utilizat în aceste așezări. Ele au fost lucrate din aceeași rocă — bazalt cu olivină. Ocurența acestei roci este în zona Semlacului Mare. Analizele geologice au fost făcute de către inginerul geolog Octavian Popescu de la IPEG Caransebeș.

11. Macoviște

Localitatea este amplasată în lunca Vicinicului, la circa 4 km sud de Ilidia. Pe malul drept al râului, aproape de hotarul dintre Ilidia și Potoc, s-au găsit urmele unor așezări din prima epocă a fierului și din secolele III—IV. Tot în lunca Vicinicului, la marginea vestică a satului s-a găsit în anul 1979 un splendid tezaur de podoabe medievale⁴².

12. Ciuchici

Cercetările de suprafață efectuate în anii 1984—1985 au identificat urme de locuire din prima epocă a fierului, din secolele III—IV și din perioada medievală timpurie (XII—XIV). În lunca Vicinicului, la capătul estic al satului, în locul numit chiar „Luncă“, s-a găsit o așezare hallstattiană suprapusă de o așezare din secolele III—IV. La cealaltă extremitate a satului, spre Nicolinț, tot în luncă, locul se numește „Săliște“. În această zonă s-a găsit ceramică medievală timpurie (secolul XII—XIV).

13. Nicolinț

La sfârșitul secolului trecut, s-a găsit întâmplător, o monedă de aur de la Probus⁴³. În vârful pantei dealului, pe partea stângă a drumului ce duce de la Nicolinț la Berliște, s-a găsit ceramică preistorică și din secolele III—IV. În punctul numit „Săliște“, situat la nord-est de sat, au fost identificate urme de locuire din perioada medievală timpurie, iar în locul numit Cîmpul de Jos, lucrările agricole au scos la suprafață morminte.

14. Rusova Nouă

Vicinicul în această zonă, scapă din strînsoarea dealurilor și începe să meandrezze mai puternic. Ridicătura de pe malul stîng al râului, de la intrarea în sat, dinspre Nicolinț, se numește „Dealul Morii“. Pe o porțiune îngustă cuprinsă între albie și șosea, aici, s-au identificat două locuințe aparținînd unei așezări din secolele III—IV. (Fig. 14). În malul râului, foarte aproape de această zonă, au apărut morminte, care ar putea fi contemporane cu așezarea. Locul unde au apărut mormintele se numește „La Zăcatoare“.

La cealaltă extremitate a satului, pe dealul din stînga drumului ce duce la Rusova Veche, s-au identificat urme de locuire din secolele III—IV și ale unei așezări medievale timpurii (sec. XII).

⁴² I. Uzum, *ActaMN*, XX, 1983, p. 508—518.

⁴³ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 176.

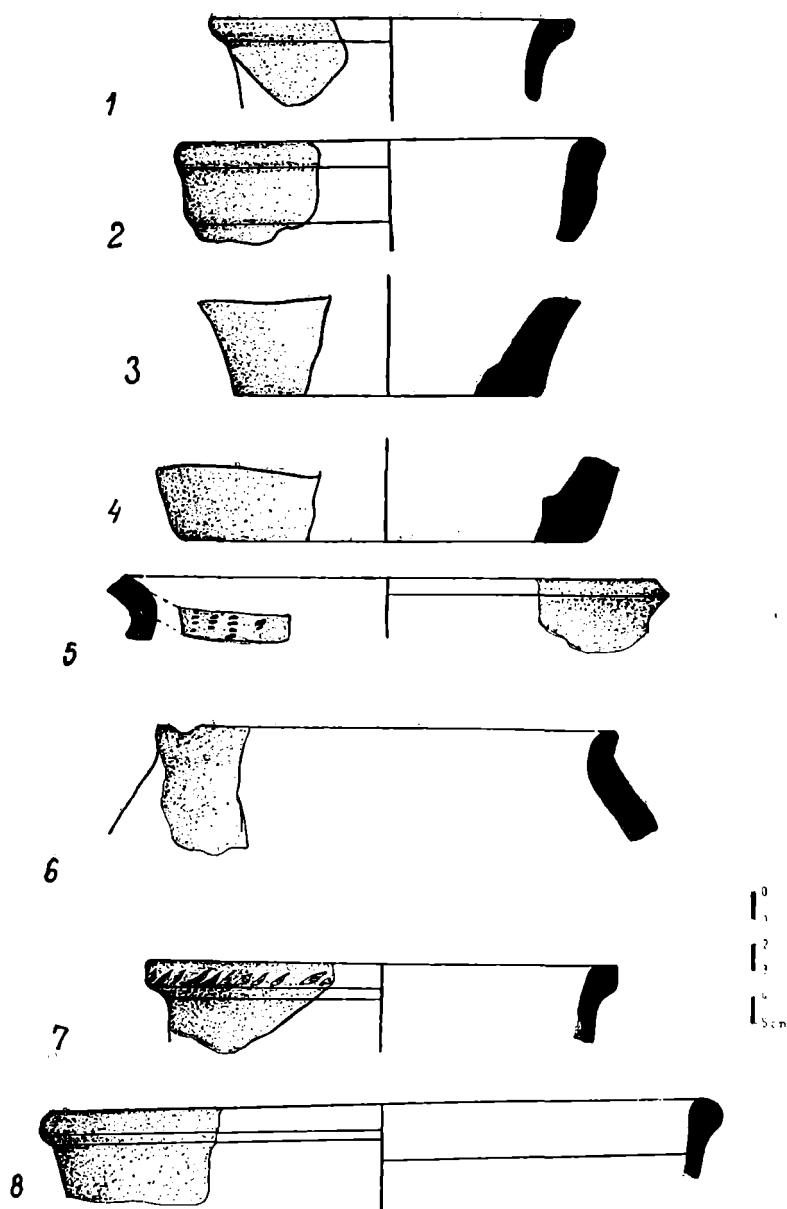

Fig. 15. Berliște — Picățele. Ceramică sec. III—IV.

15. Rusova Veche

De-a lungul malului stîng al râului Vicinic, pînă spre hotarul cu Berliște, au fost identificate mai multe zone cu urme de locuire. În apropierea grajdurilor C.A.P. s-a localizat o așezare din secolele III—IV și zguri care atestă o activitate metalurgică în zonă. Pe aceeași terasă a râului, lîngă răscrucea drumului spre Vrani și Berliște, s-au găsit silexuri.

16. Berliște

Vicinicul străbate în continuare o zonă de cîmpie joasă denumită Cîmpia Milcoveni-Răcășdia. În fața atelierelor S.M.A., locul se numește Picățele, s-a găsit ceramică hallstattiană, ceramică și zguri aparținînd unei așezări din secolele III—IV. În lunca râului, unde acesta face un cot larg, s-au găsit urmele unei așezări medievale (sec. XIV) și urmele unor cuptoare de redus minereul, contemporane acestei așezări. Locul se numește Legumicol. La nord de sat, în locul numit „Spărdovița“, cu ocazia lucrărilor agricole au ieșit la suprafață fragmente de rîșniță romane. Dincolo de complexul de taurine, la Săliște, au fost semnalate urme de locuire din perioada medievală timpurie.

17. Milcoveni

Zone cuprinsă între Milcoveni, Iam și Ciortea a fost intens cercetată, cu două decenii în urmă de către Gheorghe Lazarovici. În punctul numit Vină a fost identificată o așezare neolitică din prima epocă a fierului⁴⁴. La Prislaua cele mai timpuri urme de locuire sînt din perioada hallstattiană, acestea sînt suprapuse de o așezare din secolele III—IV și de o alta din secolele VIII—IX. Tot din veacurile VIII—IX s-au găsit urme de locuire la grădinile din deal. Într-un loc neprecizat din hotarul satului s-a găsit o monedă emisă la Dyrrhachium⁴⁵.

18. Iam

Spre hotarul cu Milcoveniul, în locul numit „Pripor“, apare la suprafață ceramica hallstattiană și din secolele III—IV⁴⁶. La marginea satului, în apropierea stației C.F.R., sînt semnalate urme de locuire din secolele III—IV. La sud de sat, la locul numit „Sat Bătrîn“, a fost identificată vatra unei așezări medievale. Descoperiri mai vechi semnalează în hotarul satului monede de epoca romană⁴⁷.

⁴⁴ E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 460.

⁴⁵ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 271.

⁴⁶ E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 460.

⁴⁷ D. Protase, *op. cit.*, p. 174.

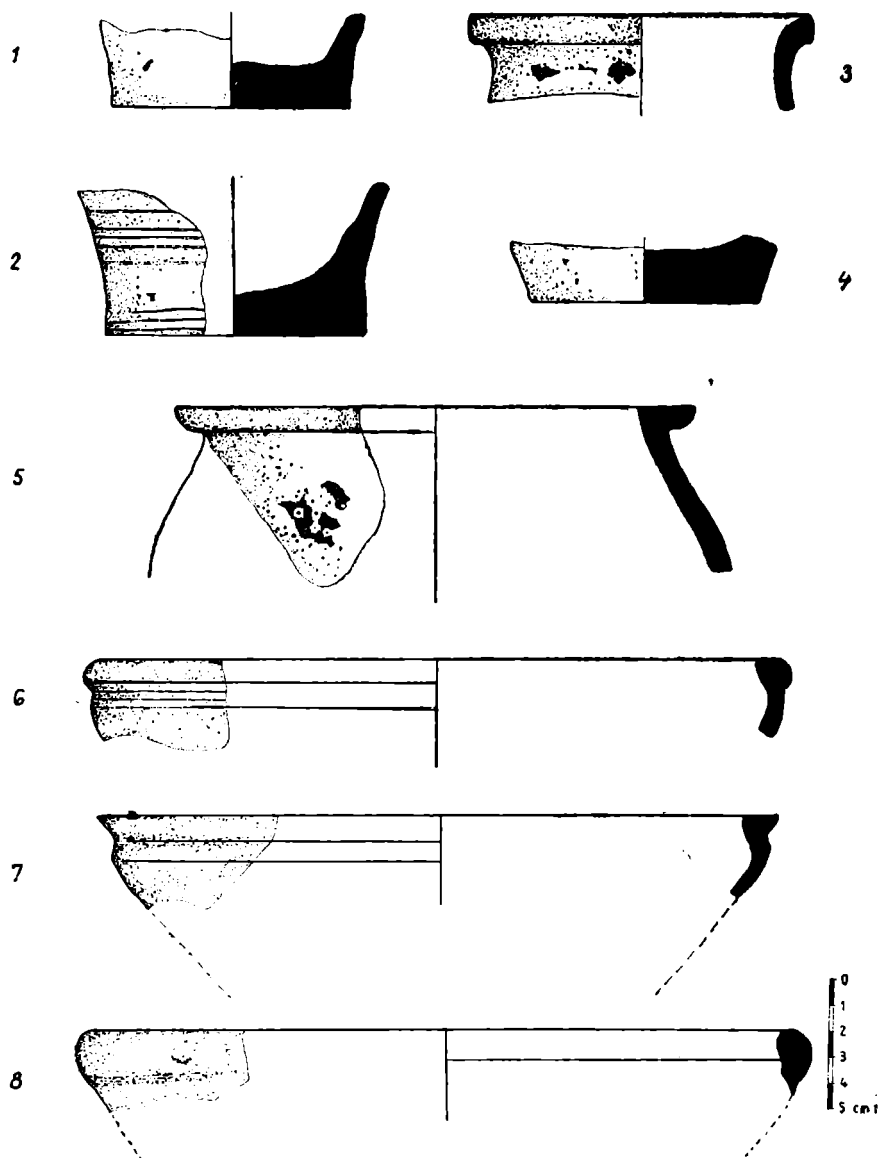

Fig. 16. Vrăniuț. Ceramică sec. III—IV.

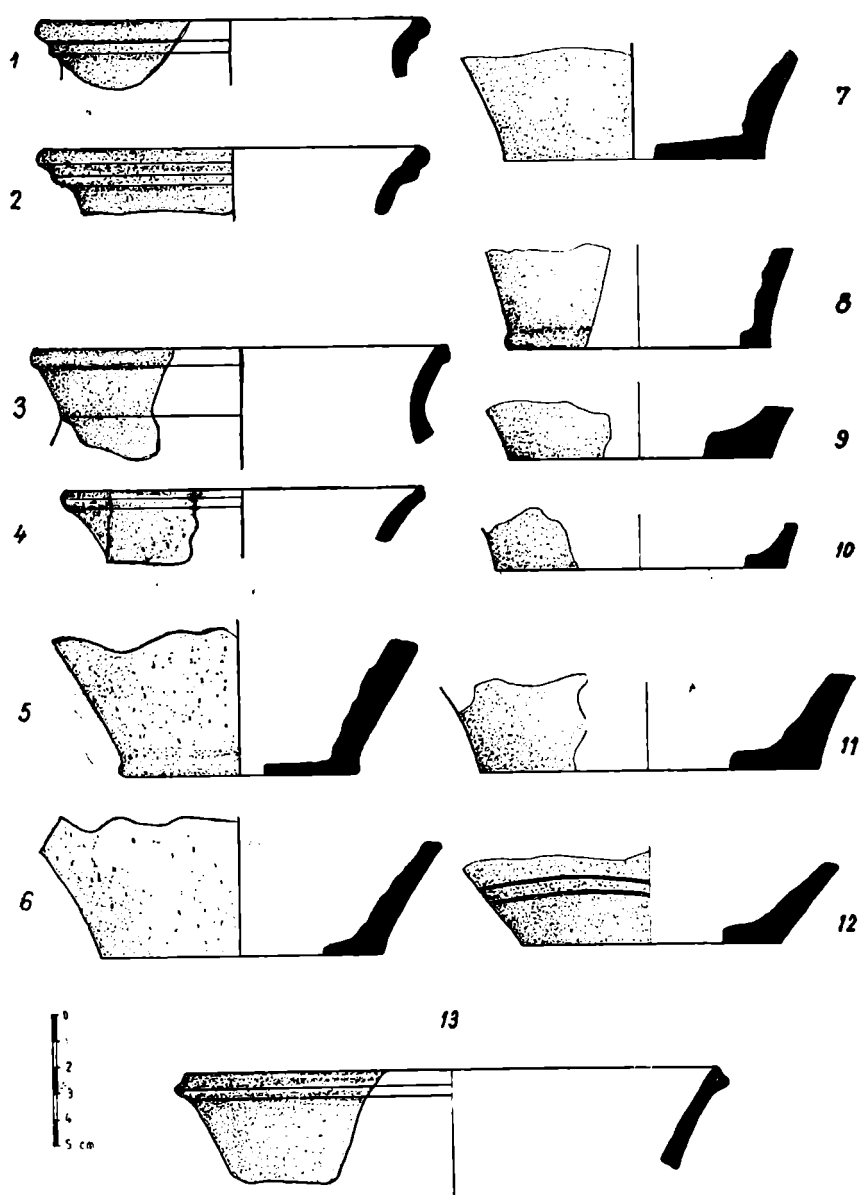

Fig. 17. Ciclova Română — Obana. Ceramică medievală, sec. XIV.

19. Valea Ciclovei

Pîrîul Ciclova își are obîrșia în masivul Rolului. După ce străbate zona înaltă, la ieșirea din vatra satului Ciclova Română, lunca riului este mărginită spre dreapta de cîmpul înalt Obana Dumbrava, iar pe partea opusă tot de un cîmp înalt, numit Cîmpul Vraniului. Cîmpia joasă pătrunde în un golf printre cele două cîmpuri înalte, pînă aproape de vatra satului Ciclova Română.

19. Ciclova Română

Lunca largă a pîrîului la vest de sat se numește Dealul Mare și este mărginită spre sud de cîmpul înalt al Vraniului. Pe malul stîng, în luncă, am identificat o așezare și cuptoare de redus minereu din secolele III—IV. La celălalt capăt al luncii, spre hotarul cu Răcășdia, lucrările agricole și de îmbunătățiri funciare au scos la suprafață ceramică halls-tattiană, din secolele III—IV și medievală (sec. XIV). Așezările se întind în lunca Ciclovei pînă sub poalele dealului Obana, ce închide lunca spre nord, către Oravița.

Așezarea din secolele III—IV se întinde sporadic din zona stîlpilor liniei de medie tensiune și pînă la șoseaua Oravița-Moldova Nouă. Așezarea medievală din veacul al XIV-lea se grupează în zona stîlpilor de linia de curent de medie tensiune. S-au identificat la suprafața solului urmele a cinci locuințe. Din inventarul acestora, s-a recuperat ceramică de uz comun, ceramică smălțuită, resturi menajere și zguri (Fig. 17). La circa 200—300 m est de așezare medievală, lângă o troiță și o fîntînă aflată acolo, s-a găsit ceramică de secolele VIII—IX.

Vraniul Mare este un pîrîu cu vale adîncă ce constituie hotarul dintre Ciclova Română și Ilidia. Curge de la est spre vest, ocolind cîmpul înalt al Vraniului, în dreptul localității Răcășdia face o buclă mare pentru a-și uni apele cu cele ale pîrîului Ciclova. În zona dealurilor dintre Ilidia și Ciclova, în valea Vraniului Mare, s-au găsit așezări din epoca bronzului, hallstatt, secolele III—IV, secolele VIII—IX și medievale timpurii (sec. XII—XIV). Așezarea medievală timpurie a fost identificată în zona unde lunca îngustă se numește „Săliște“. Dealul înalt, de pe malul stîng, se numește „Morminți“. Pe culmea acestuia, în anul 1981, a fost sondată o necropolă medievală din veacul al XIV-lea. Foarte probabil, că este vorba, de necropola satului medieval de la poalele dealului, din „Săliște“⁴⁸. Satul medieval și necropola se pot identifica cu satul Vrani pomenit documentar în veacul al XV-lea⁴⁹.

Așezarea din secolele III—IV, cuprinde grupuri mici de locuințe răzlețite, atît pe un mal, cît și pe celălalt din luncă pînă spre coama dealului. Locuințele aveau pereții din nulele luite, așa cum dovedesc frag-

⁴⁸ D. Teicu în *Mitropolia Banatului*, 32, 1982, 4—6, p. 264; I. Uzum, D. Teicu, *Banatica*, VI, 1981, p. 215; Necropola este identificată ca aparținînd așezării medievale Ciclova.

⁴⁹ Pesty Frigyes, *op. cit.*, II-1, p. 226; pare mult mai paluzibilă identificarea satului Vrani, ce făcea parte din districtul românesc Ilidia, în această zonă apropiată de Ilidia, de cît cu satul Vrani, situat în Valea Carașului.

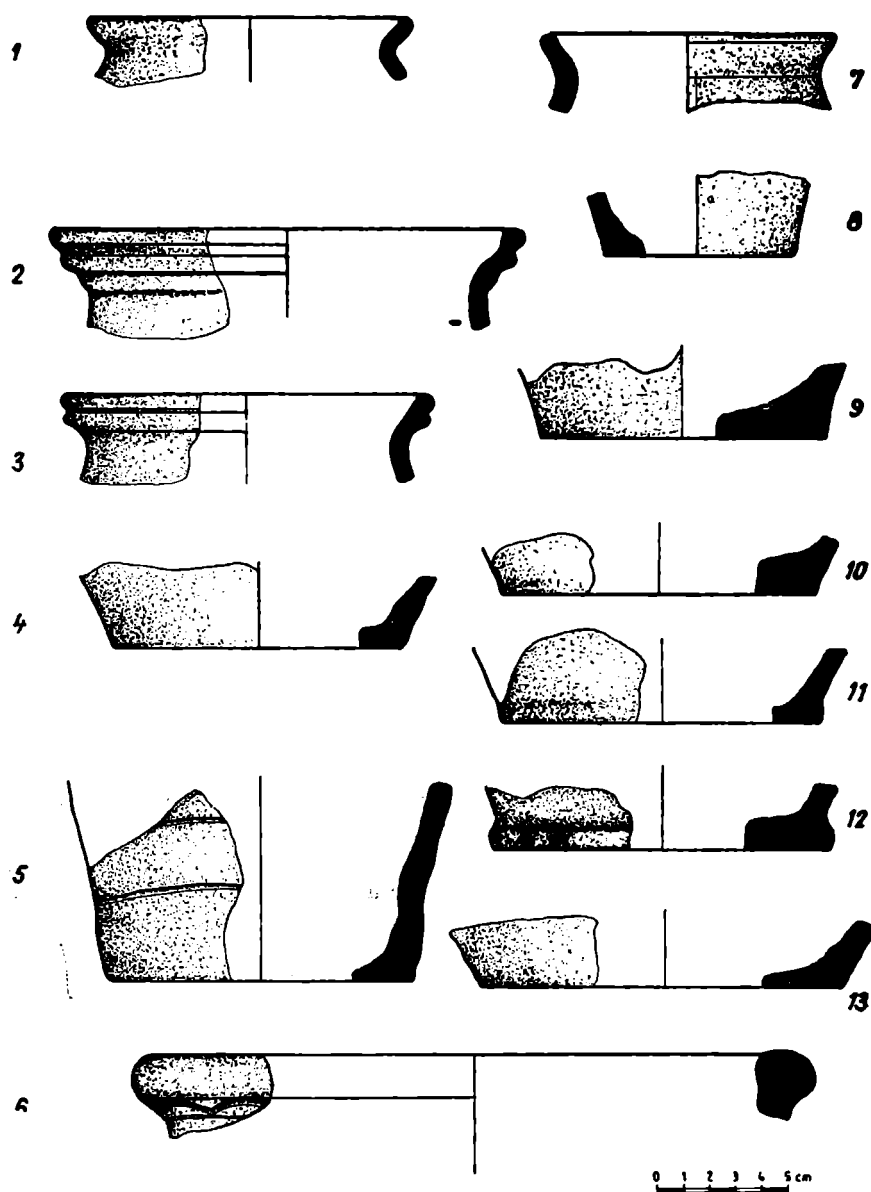

Fig. 18. Ciclova Română — Obana. Ceramică medievală, sec. XIV.

mentele găsite la suprafața solului. Aceste locuințe, se întind pe o lungime de circa 2 km de-a lungul Varniului Mare. În zona lor s-au găsit rîșnițe întregi și urme ale atelierelor de redus minereul.

20. Răcășdia

În centrul satului, s-a găsit întimplător, ceramică medievală (sec. XII—XIV) și tot acolo, cu ocazia săpării unei pivnițe s-au găsit morminte. În lunca Vraniului Mare, lângă răscrucea de drumuri dintre Iliidia și Macoviște, s-au găsit fragmente de rîșniță din secolele III—IV și ceramică preistorică atipică. La hotarul cu Iliidia, s-a găsit chirpici și ceramică preistorică. La sud-vest de sat, se află locul numit „Săliște“, acoperit actualmente de vegetație și pomi încît este dificil de identificat urme vechi de locuire. De la Răcășdia s-a recuperat treptat, pe parcursul a mai mulți ani un important tezaur monetar din veacul al IV-lea⁵⁰.

21. Vraniuț

Satul este așezat în cîmpia joasă Milcoveni-Răcășdia, de-a lungul albiei pîriului Ciclova. Doar spre latura de nord a satului, dinspre Răcășdia coboară ultimele prelungiri ale cîmpului înalt Dumbrava-Obana.

În hotarul satului s-au făcut cercetări de suprafață în mai multe rînduri, fără a fi urmate de săpături arheologice sistematice. Pe marginea nordică a satului, în fața atelierelor SMA a fost scos la suprafață un vas de mari dimensiuni în care era înhumat un copil⁵¹. Vasul a fost lucrat dintr-o pastă fină, de culoare cenușie. Tipologic, acesta se înscrie în categoria vaselor din secolele III—IV.

Pe malul stîng al pîriului Ciclova, la sud de sat, s-au identificat așezări din prima epocă a fierului din secolele III—IV, din secolele VIII—IX și medievale timpurii (XII—XIII), precum și o necropolă. Mormintele au apărut întimplător în malul prăbușit la pîriului, lângă o moară. Așezarea medievală timpurie (sec. XII—XIII) se găsește în aceeași zonă. Ceramică medievală, mai tîrzie, din veacul al XIV-lea, s-a găsit la Rovină, în punctul numit Movila Mare. Așezarea din secolele VIII—IX a fost identificată cu mulți ani în urmă în punctul „Livezi“. Așezarea din secolele III—IV se întinde de-a lungul albiei riului Ciclova pe mai multe sute de metri. La hotarul dintre Vraniuț și Răcășdia, a fost identificată, în urma unor lucrări agricole, o așezare neolitică.

22. Iertof

Cercetări de suprafață au identificat în lunca Vicinicului o așezare romană din secolele III—IV.

⁵⁰ D. Protase, *op. cit.*, p. 183.

⁵¹ Vasul a fost recuperat în septembrie 1980 de către Gheorghe Mihai. Cercetări de suprafață în zona descoperirii au fost efectuate de Gh. Lazarovici, O. Bozu și D. Țicu. În interiorul vasului, lângă mort, s-au găsit și semințe carbonizate. C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 21 publică morminte de înhumare de același tip.

Valea Oraviței. Pîrîul Oravița își adună apele de la poalele munților Aninei. După ce a străbătut de la Oravița spre Broșteni, zona piemontană, iese în cîmpia joasă Greoni-Vrani, unindu-și apele cu cele ale pîrîului Lișava în hotarul satului Greoni.

23. Oravița

În literatura mai veche sînt semnalate descoperiri întîmplătoare atribuite epocii neolitice, precum și un topor de bronz⁵². Mai sînt menționate descoperiri întîmplătoare de monede antice și medievale⁵³. Cercetări recente de suprafață au identificat în lunca rîului urmele unei așezări din epoca fierului și o așezare din secolele VII—VIII. Acestea se localizează în zona serelor de la Oravița.

24. Broșteni

Satul este situat la circa 3 km vest de Oravița. Spre nord, pătrunde ca un golf cîmpia joasă pînă la Răchitova și Oravița, în timp ce spre sud și spre sud-vest se ridică cîmpul înalt Dumbrava-Obana. În imediata vecinătate a pepinierii silvice situat în stînga drumului Oravița-Broșteni, a fost identificată o așezare din secolele III—IV. Locul se numește „Rovină”⁵⁴.

În lunca Oraviței, la nord-vest de sat, spre hotarul cu Greoniul apare la suprafață ceramică medievală timpurie. Dealul care mărginește lunca se numește „Coastă”. Pe panta dealului, apar împrăștiate pe o suprafață mai mare, fragmente de cărămizi atipice. Cercetări mai vechi semnalează în zona cîmpiei înalte așezări din epoca bronzului, hallstatt, din secolele VIII—IX și o așezare medievală timpurie⁵⁵.

DUMITRU ȚEICU

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN IN DER SENKE VON ORAVIȚA

(Zusammenfassung)

Die Senke von Oravița, Gegenstand unseres Aufsatzes, befindet sich im SW des Kreises Caraș-Severin. Der erste Teil des Aufsatzes erwähnt die wichtigsten geographischen Merkmale der Senke. Ihre Oberfläche beträgt cca 95 ha, davon

⁵² N. Gudea, I. Moțu, *op. cit.*, p. 200 cu bibliografia mai veche.

⁵³ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 271; C. Preda, *op. cit.*, p. 56. Aducem mulțumiri și pe această cale ing. geolog Ion Imbrescu pentru semnalarea descoperirilor recente de la Oravița.

⁵⁴ Cercetări Gh. Lazarovici și D. Țeicu.

⁵⁵ E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 454. Descoperirile din lunca Oraviței ne-au fost semnalate de Ion Olaru din Broșteni. Ne exprimăm și pe această cale recunoștința pentru aportul entuziast acordat în timpul cercetărilor de teren.

sind 41% Ackerland und cca 26% Wälder. Die Aninaer Gebirge umgeben die Senke. Diese gleicht einem Golf der von den nach Westen fließenden Bäche gefurcht wird. Die geographische Lage der Zone macht den südlichen Einfluss auf die Fauna und Flora möglich. Wir haben auf die Naturbedingungen hingewiesen da die Beziehung Mensch-Umwelt bekannt ist. Die Naturbedingungen haben die Lebensart, das soziale Leben, die Tracht, die Ideen und Mentalitäten der menschlichen Gemeinschaften beeinflusst. Es ist ein Gewinn für die Geschichtsforschung dass in einem geographischen Raum sich in einem bestimmten historischen Moment eine Staatsformation gebildet hat (Knesat, Voivodat, Distrikt etc.). Die schriftlichen mittelalterlichen Quellen erwähnen in den Tälern der Oravița-er Senke mehrere Knesate. Der mittelalterliche Distrikt Ilidia dehnte sich vom Vici-nial bis ins Caraștal aus.

Die historischen und archäologischen Forschungen begannen in der Senke Ora-vița erst vor zwei Jahrzehnte. Die älteren Entdeckungen, Ende des 19. Jh. gemacht, wurden von Bodrog Milleker veröffentlicht oder in Dorfmonographien erwähnt. 1969 begannen die Ausgrabungen in Ilidia, die eine neue, qualitativ höhere, Stufe in der Erforschung der Gegend zwischen dem Caraș-Tal und der Nera darstellen. Man nahm die Ortschaft Ilidia als Ausgangspunkt. Gleichzeitig forschte man in Grădinari und Vărădia.

Die Feldbegehungen bestimmten 27 Siedlungen aus dem III.—IV. Jh., die sich entlang der Flüsse befinden. Diese liegen in der Talsohle oder auf den sanfteren Hängen. Die Wände der Wohnungen sind aus lehmverschmiertem Flechtwerk. In sechs Ortschaften aus dem III.—IV. Jh. (Ilidia, Ciclova Română, Berliște, Vraniuț, Răcășdia und Slatina Nera) entdeckte man Verhüttungswerkstätten. In Vraniuț und Rusova Nouă wurden zwei Nekropolen aus derselben Zeit entdeckt.

Feldbegehungen führten zur Identifizierung von 8 Siedlungen aus dem VII.—IX. Jh. (Ilidia, Socolari, Milcoveni, Oravița, Vraniuț, und Broșteni). Viel zahlreicher sind die Informationen über das mittelalterliche Habitat aus der Gegend. Die archäologischen Quellen werden von den schriftlichen ergänzt. Sie bieten ein nuanciertes Bild der mittelalterlichen Gesellschaft. Die archäologischen Forschungen haben 18 mittelalterliche Siedlungen identifiziert, 4 gemauerte Kirchen, 4 Gräberfelder und zwei Verteidigungswerke.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN ENDOCARSTUL DIN SUD-VESTUL ROMÂNIEI*

Cercetările arheologice în formele endocarstice din România au tradiție îndelungată, fiind descoperite urme de locuire ale omului în peșteri și avene în mai toate zonele carstice de la noi din țară.

În partea de sud-vest a României există cea mai întinsă zonă carstică cu o suprafață de 780 kmp, cu aproape 1 500 de peșteri, grote și avene, din care 300 de peșteri au fost cercetate de-a lungul anilor, un număr de 81 cu urme de locuire, dintre acestea 49 au fost cercetate deja din punct de vedere arheologic, iar restul de 32 trebuie cercetate în continuare în mod sistematic. Faza de repertoriere a peșterilor necesită o cercetare interdisciplinară (arheologică, geologică, geomorfologică, paleontologică și speologică) deziderat care a fost aplicat parțial până în prezent.

Cercetarea arheologică în unele peșteri este epuizată cum ar fi în: P. Hoților, P. de la Românești, P. Veterani, P. Cuina Turcului, P. Gaura Livodiței, P. Rolului, P. Omului, P. Lenuța, P. Elena, P. Galați, P. Mărghițaș etc., alte peșteri cu urme arheologice au fost distruse cu ocazia diferitelor lucrări ca de exemplu: P. din Dealul Colțan cu cele trei grote, P. de sub Stenca Liubcovei etc., de asemenea trebuie identificate în măsura posibilităților, peșterile amintite în vechea literatură de specialitate cu urme de locuire cum ar fi: P. de sub Șoim¹, P. Gaura lui Lăsconi², o peșteră neidentificată de pe Valea Carașului (sub Piatra Albă)³, P. Buzeica⁴, peșteri cu descoperiri de monezi din zona Căprioara⁵, P. de la Bobotă⁶, P. Gaura Scrofii⁷, P. de pe Valea Cernei, amintită de F. Cumont cu un relief mithraic⁸.

Vom analiza peșterile pe zone (bazine hidrografice) carstice cu codul hidrografic și numărul peșterii**.

* Comunicare prezentată la simpozionul de la Caransebeș din 17—18 aprilie 1988.

¹ M. Roska, *ErdRep*, I, 1942, p. 57, 316, nr. 24, fig. 1.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 120, 316, nr. 73 K, fig. 1.

⁴ *Ibidem*, p. 279, 316, nr. 2 T, fig. 1.

⁵ *Ibidem*, p. 117, 316, nr. 22 K, fig. 1.

⁶ *Ibidem*, p. 251, 316, nr. 78 S, fig. 1.

⁷ *Ibidem*, p. 235, 316, nr. 76 P, fig. 1.

⁸ *IDR*, III/1, 1977, p. 99.

** Aceste date au fost preluate după C. Goran, *Catalogul sistematic al peșterilor din România*, 1981, 1982, p. 139—183.

Peșteri cu urme de locuire din Clisura Dunării

Nr. crt.	Denumire	Cod speo.	Atipic	Pleolit.	Neolitic	Encolitic	Per. tran.	Bronz.	Ha. A-B	Ha. C	Latene	Roman	IV-XIV	XV-XVIII	Morminte	Monede	Dep. br.	Fosile	Obs.
		1																	
1	P. Veterani	2211/2		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x				C
2	P. între Pescari-Gîrnie	2222/...	x		x														DC
3	P. Ponicevei	2211/3		x	x		x		x					x				x	C
4	P. Gaura Chindiei I	2222/1		x				x					x	x					C
5	P. Gaura Chindiei II	2222/2		x					x		x		x	x					C
6	P. Gaura Livoditei	2222/...								x				x					C
7	P. Cuina Turcului	2211/5		x	x		x		x	x	x	x	x	x		x		x	C
8	P. lui Climente I	2211/4		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x			C
9	P. lui Climente II	2211/10		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x			C
10	P. Gaura cu Muscă	2222/3	x		x		x	x			x		x	x					DC
11	P. Gaura lui Călăfir	2211/7			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x					C
12	P. de la Sălitru	2211			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x					C
13	P. de sub Stenca Liubcovei										x								DC

Peșteri cu urme de locuire din Valea Nerei

Nr. crt.	Denumire	Cod speo.	Atipic	Paleolit.	Neolitic	Eneolitic	Per. tran.	Bronz	Ha. A-B	Ha. C	Latene	Roman	IV-XIV	XV-XVIII	Morminte	Monede	Dep. br.	Fosile	Obs.
		1																	
1	P. Mare de la Găuri	2227/11				×							×	×					C
2	P. Gaura Hicleană	2230/3												×					C
3	P. Dubova	2227/14	×			×								×				×	C
4	P. Gaura Porcariului	2227/13				×								×					C
5	P. Dubanăț		×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×					C
6	P. ... (Anina)					×													DC
7	P. ... (Socolari)		×																DC
8	P. din Colțu Cătănii					×	×			×									DC
9	P. Rolu-lui	2230/3				×	×							×					C

Peșteri cu urme de locuire din Valea Lăpușnicului

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	8	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
1	P. de la Vălee	2232/1	×																DC

Peșteri cu urme de locuire din Valea Carașului

Nr. crt.	Denumire	Cod spec.	Atipic	Paleolit.	Neolitic	Encoletic	Per. tran.	Bronz	Ha. A-B	Ha. C	Latene	Roman	IV-XIV	XV-XVIII	Morminte	Monede	Dep. br.	Fosile	Obs.
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1	P. Fuga- rilor	2238/25	x											x					DC
2	P. nr. 1 din Socolovăț	2238/26												x					DC
3	P. Soco- lovăț	2238/1	x											x					DC
4	P. Lungă	2240/29												x					DC
5	P. Hotel Grotă	2238/22												x					DC
6	P. 2 Mai	2238/30												x				x	DC
7	P. Vrașka	2238/10	x				x							x					DC
8	P. Omu- lui	2240/28					x				x			x					C
9	P. Țapu- lui	2240/27					x				x			x				x	DC
10	P. Lilieci- lor	2240/20			x	x	x	x	x		x		x	x					C
11	P. Raco- viță	2240/4								x	x			x					C
12	P. Cupto- rul Porcului	2240/8				x	x							x				x	C

	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
13	P. Cerbului	2251/1		×			×							×					C
14	P. cu Oase	2251/10					×		×					×				×	C
15	P. cu Puț	2240/23											×	×				×	C
16	P. Cuptorul Ciumei	2240/9												×				×	C
17	P. de după Cîrșe	2238/5								×				×					C
18	P. de sub Pietrele Albe		×																DC

Peșteri cu urme de locuire din Bazinul Birzavei

	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
1	P. din Dealul Colțan	2251/1				×	×		×										C
2	Grotă nr. 1 din D. Colțan	2251/9				×	×												C
3	Grotă nr. 2 din D. Colțan	2251/10				×	×												C
4	Grotă nr. 3 din D. Colțan	2251/11				×	×												C

Peșteri cu urme de locuire din Valea Cernei

Nr. crt.	Denumire	Cod spec.	Atipic	Paleolt.	Neolitic	Eneolitic	Per. tran.	Bronz	Ha. A-B	Ha. C	Latene	Roman	IV-XIV	XV-XVIII	Morminte	Monede	Dep. br.	Fosile	Obs.
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1	P. Hoților	2146/6		×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×				×	C
2	P. cu Aburi	2146/2					×					×							C
3	P. nr. 61	2144/12					×												C
4	P. Oilor (Bobot)	2143/2												×					
5	P. Hoților (vf. Gogiltan)	2144/53					×												C
6	P. Oilor (V. Drăstănic)	2144/63			×	×	×	×											C
7	P. la Găuri (grota sup.)					×													C
8	P. Mică (V. Drăstănic)	2144/65					×												C
9	P. Mare de la Soroniște	2147/6				×			×				×				×		C
10	P. Gaura Ungurului	2147/9				×	×	×		×				×					C
11	P. nr. 1 din stg. hidrocen.	2145/...					×							×					DC
12	P. nr. 3 din stg. hidrocen.	2145/...					×							×					DC

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
13	P. lui Iorgovan				x														DC
14	P. din Piatra Băniți	2246/9	x																DC
15	P. de sub Șoim	2147/2	x											x					DC
16	P. Gaura lui Lăsceni	2147/4	x																DC
17	P. (Cu-mont cu rel. mith-raic												x						DC

Peșteri cu urme de locuire din Bazinul Căprionișca

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
1	P. Gaura Scrofii	3021/2			x														DC
2	P. lui Adi	3022/6		x	x														DC
3	P. lui Sinesie	3024/2			x														DC
4	P. cu mo-nezi (M. Roska)															x			DC

Peșteri cu urme de locuire din Valea Gîrliștei

Nr. crt.	Denumire	Cod speo.	Atipic	Paleolit.	Neolitic	Eneolitic	Per. tran.	Bronz	Ha. A-B	Ha. C	Latene	Roman	IV-XIV	XV-XVIII	Morminte	Monede	Dep. br.	Fosile	Obs.
		1																	
1	P. Galaț	2236/4					×		×		×			×					C
2	P. ...	2236/...					×												DC

Peșteri cu urme de locuire din Bazinul Buhui Luca

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1	P. Mărghitaș	2237/8					×												C

Peșteri cu urme de locuire din Bazinul Rîul Mare

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1	P. Gaura Pîrșului	2246/12			×		×	×			×		×	×					C

Peșteri cu urme de locuire din Bazinul Nădrag

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1	P. cu Aven	2272/1					×												C

Peșteri cu urme de locuire din Valea Ciclovei

Nr. crt.	Denumire	Cod speo.	Atipic	Paleolit.	Neolitic	Eneolitic	Per. tran.	Bronz	Ha. A-B	Ha. C	Latene	Roman	IV-XIV	XV-XVIII	Morminte	Monede	Dep. br.	Fosile	Obs.
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1	P. Elena	2234/6	×								×			×					C
2	P. Lenuța	2234/7	×								×			×					C

Peșteri cu urme de locuire din Valea Bela Reca

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
1	P. Bobot		×																DC
2	P. din D. Ierișorii						×												C

Peșteri cu urme de locuire din Bazinul Bega

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
1	P. de la Românești	2273/1			×	×	×	×											C
2	P. ...	2273/...	×																DC
3	P. Buzeica		×																DC

Peșteri cu urme de locuire din Bazinul Rîul Alb

Nr. crt.	Denumire	Cod speo.	Atipic	Paleolit.	Neolitic	Eneolitic	Per. tran.	Bronz	Ha. A-B	Ha. C	Latene	Roman	IV-XIV	XV-XVIII	Morminte	Monede	Dep. br.	Fosile	Obs.
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1	P. nr. 1 (Mare)	2160/1	×				×							×					C

Peșteri cu urme de locuire din Valea Vornic

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
1	P. din Păd. Sicleni				×														C

Peșteri cu urme de locuire din Valea Pogănișului

Nr. crt.	Denumire	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Obs.
1	P. Urieșilor	2260/1				×													C

**Repartiția pe epoci și perioade a urmelor de locuire în endocarstul
din sud vestul României**

Nr. crt.	Bazin hidrograf. Zonă carstică	FOSILE	CER. Atipică	PALEOLITIC	NEOLITIC	ENEOLITIC	PER. TRAN.	BRONZ	HA. A-B	HA. C	LATENE	ROMAN	IV-XIV	XV-XVIII	MORMINTE	MONED	DEP. BR.	Total peșteri
I	Clisura Dunării	2	2	7	9	5	8	7	8	7	9	6	9	11	1	4		13
II	Valea Nerei	1	3	1	1	7	3	1	1	2	1	1	2	6				9
III	V. Carașului	6	4	1	1	2	7	1	2	2	4		2	17				18
IV	Valea Cernei	2	3	1	3	5	9	3	2	2	1	2	2	6				17
V	Baz. Bîrzavei					4	4		1									4
VI	Baz. Riul Alb		1				1							1				1
VII	V. Vornicului				1													1
VIII	Baz. Pogăniș					1												1
IX	B. Căprionișca			1	3											1		4
X	Baz. Ciclova		2								2			2				2
XI	V. Lăpușnicului		1															1
XII	Baz. Bela Reca		1				1											2
XIII	Baz. Bega		2		1	1	1	1										3
XIV	Baz. Nădrag						1											1
XV	Baz. Riul Mare				1		1	1			1		1	1				1
XVI	V. Gîrliștei						2		1		1			1				2
XVII	B. Buhui Luca						1											1
TOTAL		11	19	11	20	23	39	14	15	13	19	9	16	45	1	5		

TOTAL peșteri cercetate și identificate cu urme de locuire

81

I. Bazinul Dunării (Clisura)⁹

Au fost identificate 13 peșteri cu urme de locuire începînd cu paleoliticul superior pînă în secolul al XVIII-lea. Aceste peșteri sînt: P. Vetrani, 2211/2, P. Ponicevei 2211/3, P. Gaura Chindei I—II 2222/1—2, P. Cuina Turcului 2211/5, P. Gaura Livodiței 2222/..., P. lui Climente I—II 2211/10—4, P. Gaura cu muscă (material inedit) 2222/3, P. Gaura lui Călăfir 2211/7, P. de la Săltaru 2211/..., P. de sub Stenca Liubcovei¹⁰ și o peșteră neidentificată între Pescari și Gîrnic, o parte din aceste peșteri au fost distruse sau inundate de apele Dunării.

II. Valea Nerei¹¹

Cercetările de arheologie speologică au dus la identificarea a nouă peșteri cu urme de locuire: P. de la Găuri 2227/11, P. Gaura hicleană 2230/3, P. Dubova 2227/14, P. Gaura Porcariului 2227/13, P. Rolului 2230/4, P. din Colțul Cătănii, P. Dubanăț, peșteră neidentificată din zona Anina, încă o peșteră neidentificată în zona Socolari.

III. Valea Carașului¹²

Cele 18 peșteri amintite în literatura de specialitate cu urme de locuire sînt: P. Fugarilor 2238/25, P. nr. 1 din Socolovăț 2238/26, P. Socolovăț 2238/1, P. Lungă 2240/29, P. Hotel Grotă 2238/22, P. 2 Mai 2238/30, P. Vrașka 2238/10, P. Omului 2240/28, P. Tapului 2240/27, P. Liliecilor

⁹ B. Milleker, *DélmReg*, III, 1906, p. 34—35; M. Roska, *ErdRep*, I, 1942, p. 214, 316, nr. 680, fig. 1; *IDR*, III/1, 1977, nr. X, fig. 30; A. Vulpe, *SCIV*, 2, 24, 1973, p. 217—239, fig. 2/12, 4; V. Boroneanț, *PZ*, 45, 1970, 1, p. 2—25; Idem *Dacia NS*, XVII, 1973, p. 7, fig. 2; Idem, *RevMuz*, II, 1965, 5, 439; Idem, *RevMuz*, V, p. 542—546; Idem, *SCIV*, 2, 17, 1966, p. 349; Idem, *Speologia*, 1979, p. 178—181; M. Simpetru, *SCIV*, 3, 18, 1967, p. 537; C. S. Plopșor și colab. *SCIV*, 2, 16, 1965, p. 407—411; D. Popescu, *Dacia NS*, X, 1966, p. 383, nr. 6/3; P. Roman, *Dacia NS*, XV, 1971, p. 76, nr. 11; G. Lazarovici, *NeolBan*, 1979, p. 195, nr. 36 C; Idem, *Banatica*, IV, 1977, p. 73; Idem, *Tibiscus*, V, 1975, p. 25, nr. 41; Idem, *Banatica*, VII, 1983, p. 9—34; Idem, *Acta MP*, VIII, 1984, p. 49—104; Idem, *Banatica*, III, 1975, p. 7—24; A. Păunescu, *Tibiscus*, V, 1978, p. 11—56; C. S. Plopșor, *Porțile de Fier*, 1968, p. 42; P. Roman, *Cultura Coșofeni*, 1976, p. 14 și urm.; E. Comșa, *Banatica*, I, 1971, p. 85; Idem, *SCIVA*, 1, 29, 1978, p. 11; P. Roman și I. Némethi, *Cultura Baden*, 1978, p. 44; M. Circiumaru, *Mărturii ale artei rupestre...*, 1987, p. 71—77, 174—176; S. Orghidan, *Peșteri din România*, 1984, p. 232—247.

¹⁰ inf. M. Gumă.

¹¹ M. Olariu și S. Cădariu, *Banatica*, IV, 1977, p. 15—18; R. Petrovsky, *Banatica*, IV, p. 453; Idem, *StComC*, III, 1979, p. 245; G. Lazarovici, *Neol Ban*, 1979, p. 206; R. Petrovsky, O. Popescu, P. Rogozea, *Banatica*, IV, 1981, p. 432—433; S. Orghidan și colab. *Peșteri din România*, 1984, p. 141—155.

¹² M. Roska, *ErdRep*, I, 1942, p. 136, nr. 232; R. Petrovsky, *op. cit.*, p. 230—245; R. Petrovsky, O. Popescu, P. Rogozea, *op. cit.*, p. 430—432; E. Balogh, *Közl*, II, 1942, p. 13—14; F. Mogoșanu, *Banatica*, II, 1973, p. 13; E. Balogh, *ErdMuz*, XLV, 1940, p. 248—252; P. Roman, *Cultura Coșofeni*, 1976, p. 85; R. Petrovsky și St. Cădariu, *Banatica*, V, p. 35—69; G. Lazarovici, *Acta MN*, XX, 1983, p. 14, nr. 28; Împărtășim și noi părerea lui F. Medeleț că în P. Tapului exista un sanctuar închinat lui Zalmolxis; O. Kadic, *Barlangi Közlemények*, 1917, p. 107—111.

2240/20, P. Racoviță 2240/4, P. Cuptorul Porcului 2240/8, P. Cerbului 2240/1, P. cu Oase 2240/10, P. cu Puț 2240/23, P. Cuptorul Ciumei 2240/9, P. de după Cîrșe 2238/5, și o peșteră neidentificată amintită de M. Roska sub Pietrele Albe, aceasta fiind probabil una din peșterile mai sus amintite.

IV. Valea Cernei¹³

Ca și unele peșteri din Clisura Dunării și o parte din cele de pe Valea Cernei, au beneficiat de cercetări arheologice sistematice. Urme de locuire au fost depistate în 17 peșteri din care cea menționată de F. Cumont cu un relief mithraic a rămas pînă în prezent neidentificată. Urmele de locuire încep din paleolitic și se continuă (în unele peșteri) pînă în secolul al XVIII-lea ca în: P. Hoților 2146/6, P. cu Aburi 2146/2, P. nr. 61 din zona Ineț 2144/12, P. Oilor din zona Bobot 2143/2, P. Hoților de sub vîrfurile Gogîltan 2144/53, P. Oilor de pe Valea Drăstănic 2144/63, P. la Găuri (grota superioară), P. Mică de pe Valea Drăstănic 2144/65, P. Mare de la Soroniște 2147/6, P. Gaura Ungurului 2147/9, P. nr. 1 din stînga hidrocentralei 2145/..., P. nr. 3 din stînga hidrocentralei 2145/..., P. lui Iorgovan, P. de sub Piatra Băniței 2146/9, P. de sub Șoim (Racoviță) 2147/2, P. Gaura lui Lăsceni 2147/4.

¹³ B. Milleker, *Delm*, I, 1987, p. 46—47; III, 1906, p. 82; L. Böhm, *Geschichte des Temeswares Banats*, 1861, p. 34—35 și urm.; A. Partos *Herculesbad und seine Thermen*, 1901, p. 56—67; F. Cumont *Textes et monuments relatifs aux mysteres de mithras*, I—II, 1896, 421; O. Kadic, *Barlangi Közlemények*, 1917, p. 107—111; M. Roska, *op. cit.*, p. 105, nr. 26; C. S. Ploșor și colab. *SCIV*, IV, 1—2, 1955, p. 140—146; 3—46, p. 391—394; C. S. Ploșor și E. Comșa, *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 17—25; C. S. Ploșor și colab., *MCA*, III, 1957, p. 51—57. D. Berciu, *SCIV* IX, 1, 1958, p. 91—96; C. S. Ploșor, *SCIV*, X, 2, 1959, p. 221—227; M. Bitiri, *SCIV*, X, 2, 1959, p. 453—458; D. Popescu, *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 135; C. S. Ploșor și A. Păunescu, *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 209—210; P. Roman, *Comunicări*, VI, 1968, p. 4, 7—8; F. Mogoșanu, *Comunicări*, VIII, 1968, p. 7; Idem, *SCIV*, XII, 1, 1971, p. 314; P. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976, p. 7 și urm.; G. Lazarovici, *NeolBan*, 1979, p. 186, nr. 4/a; Idem, *Energia*, nr. 222, an V, Reșița, 1969; M. Cîrciumaru, *SCIV*, II, 1—2, 1971, p. 15—18; M. Bitiri și M. Cîrciumaru, *SCIVA*, 1, 32, 1981, p. 3—19; V. Dumitrescu, *Arta preistorică...*, I, 1974; F. Mogoșanu și I. Stratan, *SCIV*, II, 17, 1966, p. 335—344; D. Popescu, *Dacia* NS, X., 1966, p. 383, nr. 7; M. Cîrciumaru, *SCIVA*, III, 25, 1974, p. 351—352; P. Roman, *SCIVA*, III, 28, 1977, p. 419—429; V. Boroneanț, *SCIV*, II, 17, 1966, p. 349; Idem, *Banatica*, II, 1973, p. 57—77; G. Lazarovici, *Tibiscus*, IV, 1975, p. 25; F. Mogoșanu, *Banatica*, II, 1973, p. 13—23; Idem, *Paleoliticul din Banat*, 1979, p. 23—30; V. Boroneanț, *Dacia* NS, XVII, 1973, p. 7; F. Mogoșanu, *SCIV*, XXII, 1971, p. 3—14; L. Mărghitan, *Banatul...*, I, 1979, p. 14 și urm.; A. Băracilă, *Băile Herculanee în epoca romană și credințele populare de azi*, 1932, p. 4—28; *IDR* III/1 1977; P. Roman și I. Nemeti, *Cultura Baden...*, 1978, p. 51—52, 73; I. B. Kutzian, *Studije Zvesti*, 17, 1981, p. 64—65; R. Petrovsky și S. Cădariu, *Banatica*, V, 1979, p. 35—69; A. Oprinescu, *Banatica*, VI, 1981, p. 44—50; M. Gumă și C. Săcărîn, *Banatica*, VI, 1981, p. 64—65; R. Petrovsky, *StComC*, III, 1979, p. 253—255; Idem, *Banatica*, IV, 1977, p. 448; F. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, 1987, p. 243—245; N. Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, 1981, p. 309; Idem, *Cronica Mehadiiei și a Băilor Herculanee*, 1984, p. 44, 47, 54; R. Petrovsky, O. Popescu, P. Rogoza, *Banatica*, VI, 1981, p. 433—437; P. Rogoza, *Tibiscus*, VI, 1986, p. 196—197; S. Orghidan, și colab., *Peșteri din România*, 1984, p. 257—267; Inf. de la prof. S. Petrescu căruia îi mulțumim și pe această cale (pentru materialul arheologic din P. Oilor 2244/63).

V. Bazinul Birzavei¹⁴

Pe Dealul Colțan se afla o întinsă așezare aparținând culturii Coțofeni parțial distrusă. Urme de locuire au fost identificate în: P. din Dealul Colțan 2251/1, Grota nr. 1 2251/9, Grota nr. 2 2251/10 și Grota nr. 3 2251/11, aceste forme endocarstice au fost afectate de cariera aflată aici.

VI. Bazinul Riul Alb (Valea Deavoia)¹⁵

În această zonă a fost identificată o singură peșteră, P. nr. 1 (Mare) 2260/1, cu urme de locuire aparținând culturii Coțofeni și din secolul al XVIII-lea.

VII. Valea Vornic¹⁶

În P. din pădurea Sicleni s-au găsit materiale arheologice din epoca neolitică.

VIII. Bazinul Pogăniș¹⁷

În P. Urișilor 2260/1 s-a găsit un topor de piatră perforat datat în eneolitic.

IX. Bazinul Căprionișca (versantul stîng al Mureșului)¹⁸

În literatura de specialitate sînt amintite în peșteri descoperiri de monezi (?), iar în alte două peșteri P. lui Adi 3022/6 și P. lui Sinesie 3024/3 sînt amintite descoperiri paleolitice și neolitice, iar în P. Gaura Scrofii 3021/2 s-a descoperit material ceramic neprecizat.

X. Bazinul Ciclova¹⁹

În P. Elena 2234/6 și P. Lenuța 2234/7 s-au găsit fragmente ceramice atipice, dacice și din sec. al XVIII-lea.

¹⁴ M. Gumă și C. Săcărin, *Banatica*, VI, 1981, p. 65; J. Halavats, *AE*, 1866, p. 52; Idem, *AE*, 1891, p. 371; Idem, *AE*, 1887, p. 49; P. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976, p. 9 și urm.; V. Boroneanț, *SCIV*, II, 17, 1966, p. 349, P. Roman, și I. Nemeti, *Cultura Baden*, 1979, p. 9; P. Roman, *SCIVA*, 3, 28, 1977, p. 419—420; G. Lazarovici, *Tibiscus*, V, 1975, p. 19; Idem, *NeolBan*, 1979, p. 192; R. Petrovsky, *Banatica*, II, 1973, p. 390; R. Petrovsky, O. Popescu, P. Rogozea, *Banatica*, IV, 1981, p. 438;

¹⁵ P. Rogozea, *Tibiscus*, VI, 1986, p. 195—196;

¹⁶ B. Milleker, *OskReg*, I, 1897, p. 422; M. Roska, *ErdRep*, I, 1942, p. 234.

¹⁷ P. Rogozea, *op. cit.*, p. 196.

¹⁸ B. Milleker, *DelmkReg*, p. 28, 43; M. Roska, *op. cit.*, p. 232, 316, fig. 1, nr. 22 K, nr. 76 P; ***Cercul de speologie „Ziridava” Arad, *Asupra paleoliticului și neoliticului din peștera lui Adi din Padina Mare (jud. Arad) în Buletin informativ*, 4, 1980, p. 33—37.

¹⁹ material inedit care se află la Mz. Caransebeș.

XI. Bazinul Lăpușnic²⁰

În P. de la Vălee 2232/1 s-au găsit fragmente ceramice preistorice atipice.

XII. Bazinul Bela Reca²¹

În literatura de specialitate sînt amintite peșteri cu urme de locuire din perioada de tranziție spre epoca bronzului, P. de la Bobot și P. din Dealul Ierișorii.

XIII. Bazinul Bega²²

În P. Buzeica, și o peșteră al cărei denumire nu este specificată precum și în P. de la Românești 2273/1 sînt amintite descoperiri din neolitic pînă în epoca bronzului.

XIV. Bazinul Nădrag²³

În P. cu Aven 2272/1 au fost identificate urme de locuire din perioada de tranziție spre epoca bronzului.

XV. Bazinul Riul Mare²⁴

În P. Gaura Pîrșului 2246/12 au fost identificate urme de locuire din neolitic, perioada de tranziție spre epoca bronzului, epoca bronzului, Latene ca și din sec. al XVIII-lea.

XVI. Valea Gîrliștei²⁵

În P. Galați 2236/4 și o altă peșteră lîngă P. cu Apă (inedită) 2236/... au fost identificate fragmente ceramice aparținînd Culturii Coțofeni, Hallstatt-ului timpuriu și ceramică dacică.

²⁰ material inedit care se află la Mz. Caransebeș predat de D. Barboni din Oțelul Roșu căruia îi mulțumim și pe această cale.

²¹ R. Petrovsky și S. Cădăriu, *op. cit.*, p. 35—69; inf. G. Lazarovici, M. Roska, *op. cit.*, p. 251, fig. 1, nr. 783.

²² B. Milleker, *op. cit.*, p. 47, 12; M. Roska *op. cit.*, p. 279, 316, fig. 1, nr. 2T; P. Roman, *Banatica*, II, 1973, p. 57—77; Idem, *Cultura Coțofeni*, 1976, p. 14 și urm.; Idem, *Dacia*, XV, 1971, p. 83 și urm.; Idem *SCIVA*, I, 31, 1981, p. 21—42; F. Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, 1979; F. Mogoșanu și I. Stratan, *SCIV*, 2, 17, 1966, p. 355—340; M. Moga, *Studii*, II, 1949, p. 95—97; Idem, *RevMuz*, I, 3, 1964, p. 295; E. Comșa, *MFME*, 2, 1969, p. 37, nr. 14; I. B. Kutzián, *Tiszapolgár*, p. 83, nota 232; V. Boroneanț, *SCIV*, 2, 17, 1966, p. 349; M. Bitiri și M. Cîrciumaru, *SCIVA*, I, 32, 1981, p. 3—19; G. Lazarovici, *Banatica*, III, 1975, p. 7—24; Idem, *Banatica*, I, 1971, p. 17—60 Idem, *NeolBan*, 1979, p. 206, nr. 73; Idem *Acta MN*, XX, 1983, p. 16, nr. 103; A. Oprinescu, *Banatica*, VI, 1986, p. 44—50; M. Gumă și C. Săcărin, *op. cit.*, p. 64—65.

²³ A. Oprinescu și Z. Kalmar, *Tibiscum*, VI, 1986, p. 201.

²⁴ R. Petrovsky, O. Popescu, P. Rogozea, *op. cit.*, p. 437—438.

²⁵ P. Rogozea, *Banatica*, VII, 1988, p. 140—141; Idem, *Tibiscum*, VI, 1986, p. 173—195; inf. amabilă de la ing. N. Olaru din Anina str. Gîrliștei nr. 13.

XVII. Bazinul Buhui-Luca²⁶

În P. Mărghițaș 2237/8 au fost identificate urme de locuire aparținând Culturii Coțofeni cît și din sec. al XVIII-lea.

În concluzie dorim să evidențiem cîteva aspecte importante legate de cercetarea arheologică în formele endocarstice din SV țării.

1. În proporție de 50% în peșterile cercetate s-au găsit urme de locuire din perioada de tranziție spre epoca bronzului.

2. Menționăm că în cadrul cercetărilor efectuate de noi, ne-am limitat la adunarea fragmentelor ceramice de pe podeaua peșterii numai în foarte puține cazuri am efectuat sondaje de mici dimensiuni astfel încît nu am reușit să spargem acel „sigiliu de peșteră“ pentru a identifica eventualele nivele paleolitice.

3. Se observă două complexe de locuire dacică din această parte a țării (valabil pentru zonele carstice), primul complex care cuprinde Clisura Dunării și Valea Cernei și al doilea complex care cuprinde Valea Carașului, Valea Gîrliștei, Valea Ciclovei și Valea Rîului Mare material arheologic ce va constitui obiectul unui studiu separat.

4. Nu am identificat necropole sau depozite de bronzuri pînă în prezent, ca în alte zone carstice din țară.

5. Datorită condițiilor geografice și speo-climatice favorabile peșterile au fost folosite de către om ca loc de refugiu, ca adăpost (cu ocazia diferitelor ocupații tradiționale) cît și ca loc de cult.

Cercetarea arheologică în formele endocarstice din SV României a fost epuizată în zona Constantin Daicoviciu, V. Rîului Alb, V. Cernei (versantul drept pînă la km 30), V. Bîrzavei, zona Rusca Montană, Bazinul Hideg, ceea ce nu exclude identificarea pe viitor (în aceste zone) de noi peșteri cu eventuale urme de locuire.

PETRU ROGOZEA

ARHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN IM SUD-WESTLICHEN KARST RUMÄNIENS

(Zusammenfassung)

In der vorliegenden Arbeit führen wir die Höhlen mit Bewohnungsspuren vor. Bekannt ist, dass in dieser Zone des Landes der Karst eine Weite von 780 km² hat und fast 1500 Höhlen, Grotten und Avenen hat, von welchen 300 Höhlen in den vorigen Jahren untersucht wurden. 49 Höhlen wurden schon archäologisch untersucht, die anderen 32 müssen vollich systematisch untersucht werden.

²⁶ R. Petrovsky, O. Popescu, P. Rogozea, *op. cit.*, p. 433.

*** În cazul peșterilor a căror cercetare a fost epuizată am folosit în cadrul tabelelor prescurtarea C iar în cazul peșterilor care trebuie cercetate în continuare am folosit prescurtarea DC.

SPADELE MEDIEVALE DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN DE ETNOGRAFIE ȘI ISTORIE LOCALĂ DIN CARANSEBEȘ (TIPOLOGIE-CORESPONDENȚE ÎN ARTA FIGURATIVĂ)

Cele două spade medievale din colecția muzeului caransebeșan, ce au fost numite după locurile de descoperire; spada din Poiana Prisăcii, respectiv spada de la Jupa, au fost descoperite ocazional, cu prilejul unor lucrări de amenajare a terenului și ca atare singurele considerații ce se pot face în legătură cu aceste piese sînt de ordin tipologic. În articolul de față nu vom mai recurge la descrierea celor două piese, ele fiind pe larg analizate din acest punct de vedere¹, ci vom încerca să aducem anumite lămuriri cu privire la succesiunea lor cronologică, a raporturilor ce pot fi stabilite între cele două piese din punct de vedere tipologic, precum și unele completări la cronologiile propuse anterior, argumentate pe corespundențe în arta figurativă a Evului Mediu.

Spada din Poiana Prisăcii (inv. 13464) (Pl. I a, II a—b), implică în acest sens mai multe probleme, reprezentînd un tip mult răspîndit în Evul Mediu, atît din punct de vedere cronologic, cît și ca arie geografică. Urmărind caracteristicile și dimensiunile elementelor componente; lamă, gardă, mîner, am considerat inițial încadrarea piesei în tipul XI al clasificării lui A. Ruttkay² și deci datarea în secolul al XIV-lea ca fiind cea mai plauzibilă. Dacă ar fi însă să folosim butonul mînerului ca element de bază în datare și încadrare tipologică — ceea ce fac de fapt majoritatea autorilor în lucrările de specialitate — ar trebui să coborîm cu două secole datarea piesei noastre. Butonul lenticular cu creastă mediană apare la A. Ruttkay ca tip I³ și cronologic caracteristic pentru secolul XIII, dar exemplele citate nu corespund ca dimensiuni ale mînerului, gărzii și lamei cu piesa în discuție. În clasificarea propusă de A. B. Hoffmeyer același buton este încadrat în tipul II⁴ iar din exemplificările aduse putem desprinde două piese foarte asemănătoare celei din Poiana Prisăcii. Este vorba de spada de la Rouen⁵ (Pl. I d) și de spada păstrată la Züricher Landesmuseum⁶ (Pl. I c), ambele datate cca. 1200

¹ Z. Pinter, în *SCIVA* 2/1986, p. 184—188; *Idem*, în *SCIVA*, 40, 1—2, 1989 (sub tipar).

² A. Ruttkay, în *Slovenská Archeologia* XXIV-2, Nitra 1976, p. 256.

³ *Ibidem*, p. 249.

⁴ A. S. Hoffmeyer, *Middelalderens Tveaeggede Svaerd*, København 1956, vol. I p. 12—18.

⁵ *Ibidem*, vol. II, Pl. VI e.

⁶ *Ibidem*, vol. II, Pl. VI c.

Mai mult decât atât, majoritatea reprezentărilor de asemenea arme, nu depășesc ca plasare în timp anul 1200 și vom cita în acest sens câteva exemple. Pe desenul pregătitor de pe una din plăcile altarului emailat al lui Nicolaus de Verdun, executat la 1181 din comanda papei Wernher și păstrat la Klosterneuburg (Austria), în scena mormântului „Sepulcrum Domini“ (Pl. I e), personajul căzut în partea de jos a compoziției poartă o asemenea spadă.⁷ Foarte concludente sînt și reprezentările de spade de pe potirul de la Trzemeszno din ultimul sfert al secolului XII⁸, (Pl. I f, g, h) și din înfruntarea reprezentată în scena bisericii „Hortus Deliciarum“⁹ (Pl. I i).

În concluzie, se pare că acest tip de spade era folosit în Europa Occidentală deja în jurul anului 1200. De asemenea este probabil că asemenea arme au fost uzuale ceva mai târziu în spațiul Europei Centrale și Răsăritene¹⁰, dar o întîrziere de 200 de ani este greu de acceptat cînd există dovada existenței în secolul XIII a unor ateliere în Transilvania, ce produceau arme sincrone cu cele occidentale¹¹. Nu este deci exclus ca spada din Poiana Prisăcii să fi ieșit din atelierul unui fierar deja la începutul secolului XIII și să fi fost folosită pînă în secolul al XIV-lea, avînd în vedere faptul că perioada secolului XIII nu cunoaște o „revoluție“ în ceea ce privește tactica și echipamentul militar așa ca cea care se produce după mijlocul secolului al XIV-lea prin introducerea și răspîndirea destul de rapidă a armurii din plăci metalice¹².

Spada de la Jupa (inv. 13766) (Pl. III a, Pl. IV a, b) poate fi considerată judecînd după forma și dimensiunile elementelor componente, imediat următoare spadei din Poiana Prisăcii. Mînerul pentru o mînă și jumătate, garda mai lungă și întărirea lamei cu trei șențuiri mediane (*Blutrinne*), sînt toate la un loc elemente de datare mai tîrzie și care pledează pentru folosirea acestei arme după mijlocul secolului al XIV-lea, cînd armura din plăci era deja folosită pe scară largă. Tipologic piesa poate fi încadrată în tipul XX al clasificării propuse de A. Ruttkay¹³, sau XVI după M. Glosek, A. Nadolski¹⁴, dar cele mai clare corespondențe tipologice pot fi întîlnite în cadrul tipologiei dezvoltate de A. B. Hoffmeyer în grupa pe care autoarea o numește III c¹⁵, toate acoperind cronologic perioada secolului XIV și începutul secolului următor. Majoritatea spadelor cu buton octogonal sînt prevăzute cu mîner pentru două mîini, așa cum este cazul spadei de la Košice¹⁶ (Pl. III b) sau a spadei de la Ziemi Kaliskiej¹⁷ (Pl. III c) iar apariția acestui tip de buton pe unele spade pentru o mînă și jumătate ca în cazul nostru sau ca în cazul spadei de la British Museum (1300—1325)¹⁸ (Pl. III d) sînt argumente pentru datarea spadei de la Jupa în a

⁷ H. Buchauser, în *Metallkunst*, Berlin 1982, p. 133 sq.

⁸ P. Skubiszewski, în *Metallkunst*, Berlin 1982, p. 256—261.

⁹ *Ibidem*, p. 255.

¹⁰ A. Ruttkay, *op. cit.*, p. 257.

¹¹ K. Horedt, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos*, Cluj, 1975, p. 330 sq.

¹² W. Boenheim, *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig, 1890, p. 224 sq.

¹³ A. Ruttkay, *op. cit.*, p. 260.

¹⁴ M. Glosek, A. Nadolski, *Miecze średniewieczne z ziem Polskich*, Łódź 1970, p. 43, Tab. XII, fig. 37.

¹⁵ A. B. Hoffmeyer, *op. cit.*, p. 19—25.

¹⁶ A. Ruttkay, *op. cit.*, p. 252.

¹⁷ M. Glosek, A. Nadolski, *loc. cit.*, p. 41, Tab. XI, fig. 33.

¹⁸ A. B. Hoffmeyer, *op. cit.*, p. 21, Pl. XIII d.

două jumătate a secolului XIV-lea. În sprijinul acestei datări vin și reprezentările de asemenea arme din pictura murală veche. În Biserica Lutherană (Sf. Margareta) din Medias, pictura murală executată înainte de 1420, dată la care modificările arhitectonice aduse edificiului o distrug în anumite porțiuni¹⁹, conține trei reprezentări de spade de acest tip, dintre care cea din scena prinderii lui Isus (Pl. III e), pe jumătate trasă din teacă lasă să se observe atît garda dreaptă și butonul de profil octogonal cît și tripla șențuire a lamei. Reprezentarea unei arme asemănătoare înțîlnim și în aceeași scenă a prinderii lui Isus din pictura murală a Bisericii Domnești din Curtea de Argeș 1352—1377²⁰ (Pl. III f) iar mai tîrziu, două spade cu același tip de buton pot fi observate în mîinile Sfinților Militari Gheorghe și Dumitru din Biserica Sf. Gheorghe din Suceava²¹. (Pl. III g).

Aceste două spade, acoperă deci în timp întreaga perioadă a secolelor XIII—XIV și putem spune că se succed atît cronologic, cît și privind evoluția acestor arme ofensive în raport cu evoluția tacticii militare și a echipamentului defensiv. Deși încă greu de încadrat în peisajul bogatei istorii locale, aceste piese constituie exemple concludente ale unei intense vieți politice și militare în această zonă strategică de mare importanță, care a fost Evul Mediu culoarul Timișului și al Bistrei.

ZENO PINTER

DIE MITTELALTERLICHEN SCHWERTER AUS DER SAMMLUNG DES CARANSEBESCHER MUSEUMS (TYPOLOGISCHE BETRACHTUNGEN — IKONOGRAPHISCHE ANALOGIEN)

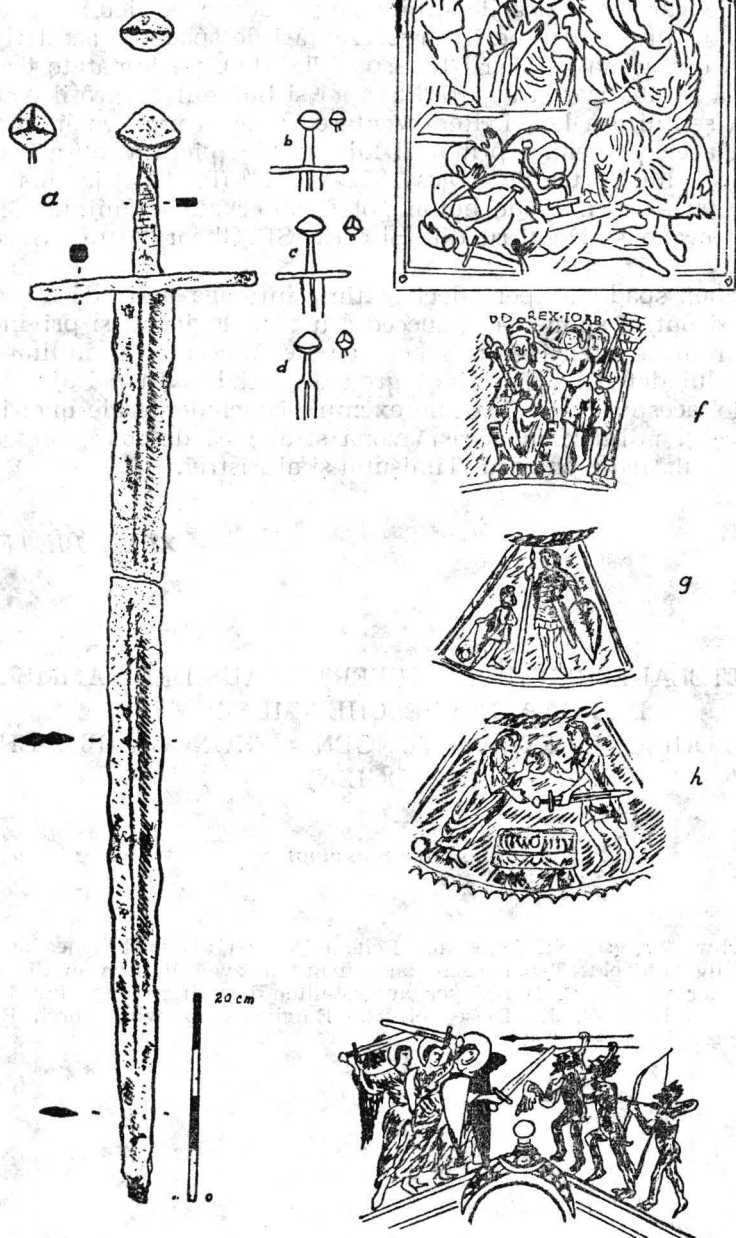
(Zusammenfassung)

Beide Schwerter, (sowohl jenes aus Poiana Prisăcii als auch jenes aus Jupa) wurden zufällig entdeckt. Typologisch kann man die zwei Waffen in die Gruppe II bzw. IIc der von A. B. Hoffmeyer aufgestellten Klassifizierung einreihen, das heisst in das 13 bzw. 14. Jh. Diese zeitliche Eingliederung wird durch Beispiele aus der Ikonographie bekräftigt.

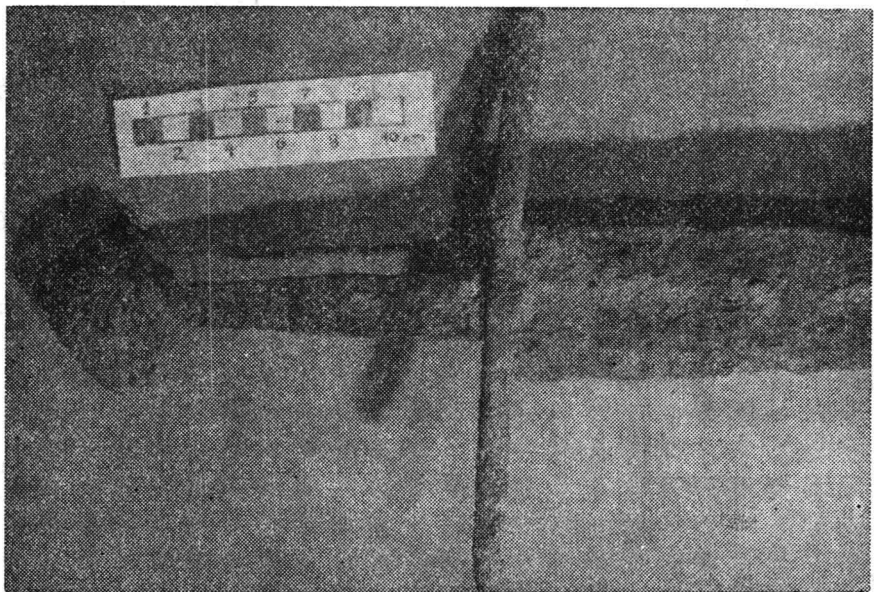
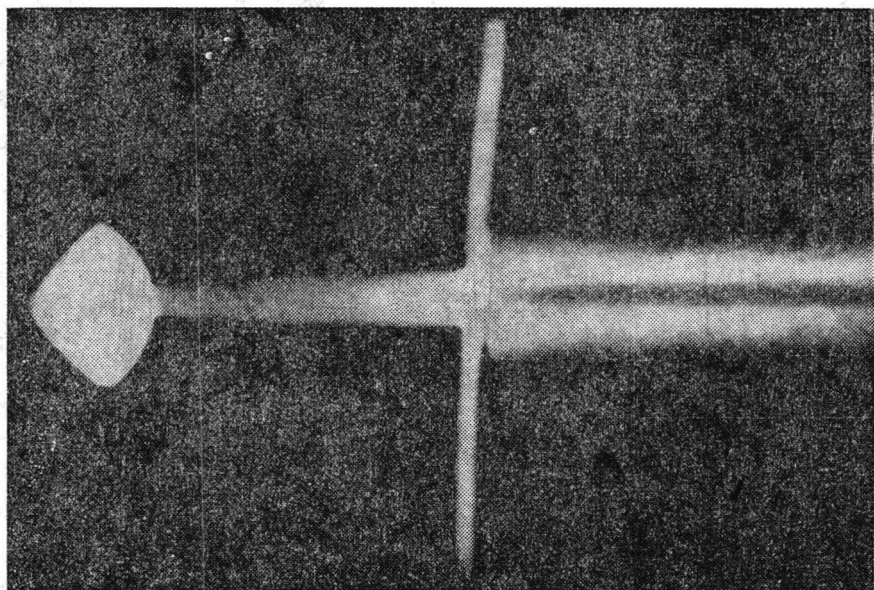
¹⁹ H. Bartesch, in *Kirchliche Blätter*, 8/1987, p. 7.

²⁰ * * * *Pictura românească*, București 1976, p. 16—19.

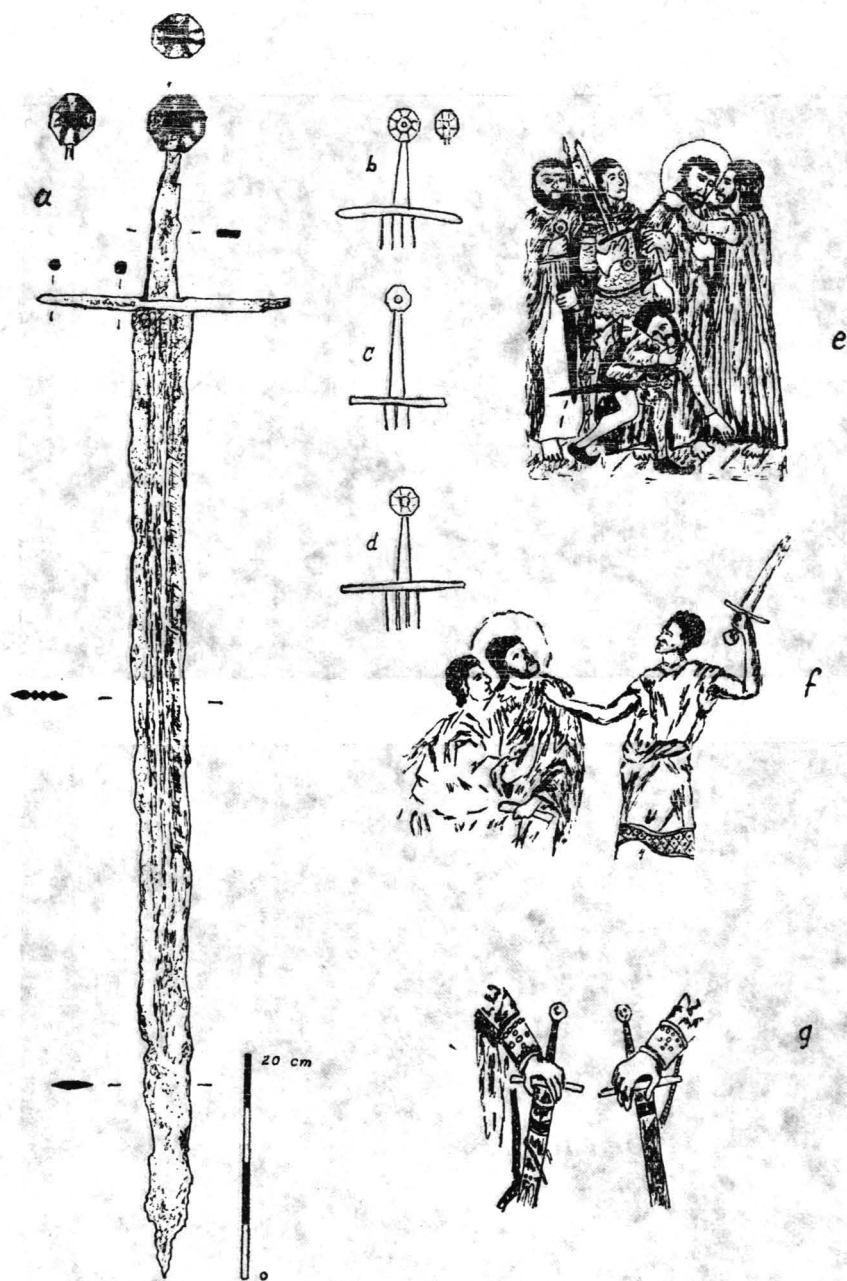
²¹ * * * *Istoria Artelor Plastice în România*, București, 1968, p. 352.

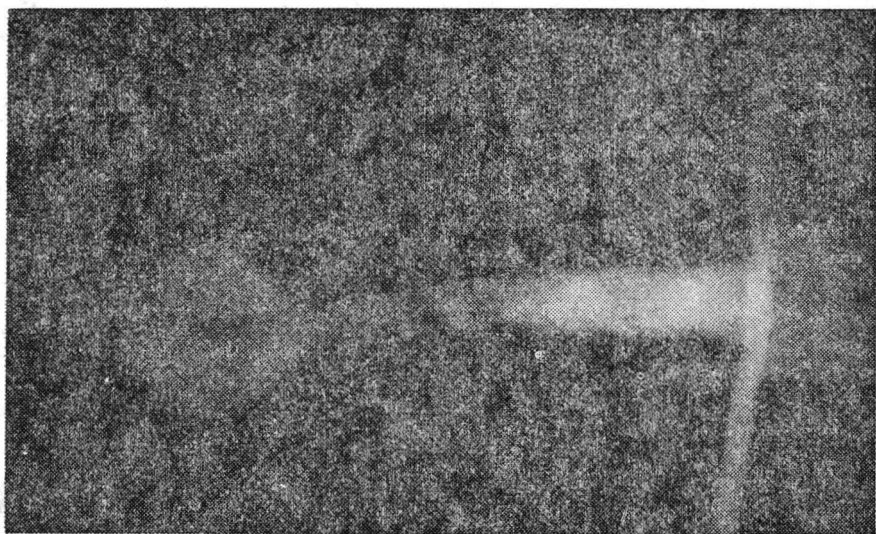
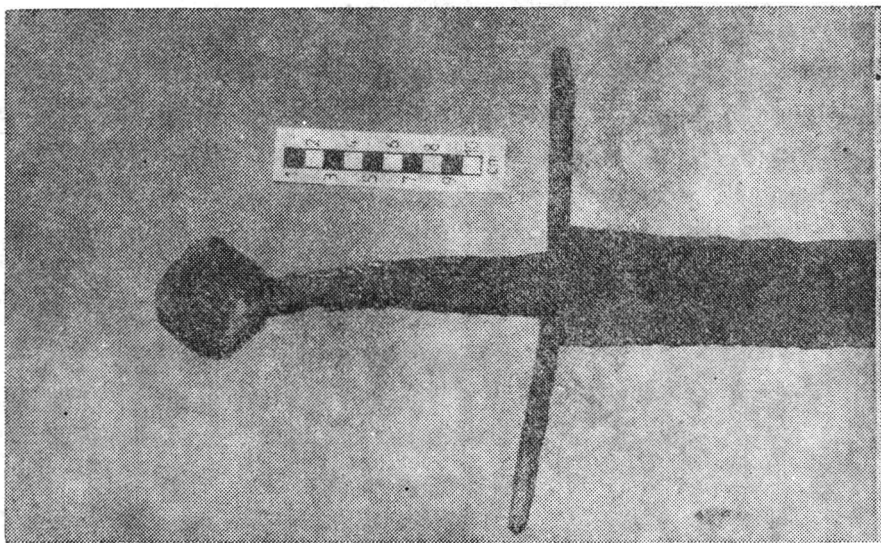
Pl. I-a — Spada din Poiana Prisăcii; b — Tipul XI al clasificării lui A. Ruttkay; c, d — grupa II, după A. B. Hoffmeyer; e — desen pentru scena mormintului „Sepulcrum Domini”, (Altarul lui Nicolaus de Verdun — Klosterneuburg); f, g, h — scene de pe potirul de la Trzemeszno; i — detaliu din reprezentarea bisericii „Hortus Deliciarum” (Strasbourg — Bibliotheque de la Ville)

Pl. II-a — spada din Poiana Prisăcii; b — spada din Poiana Prisăcii (radiografie)

Pl. III-a — spada de la Jupa; b — tipul XX după A. Ruttkay; c — tipul XVI-a, după M. Glosek, A. Nadolski; d — grupa IIIc după A. B. Hoffmeyer e — prinderea lui Isus (Biserica Luterană — Medias); f — prinderea lui Isus (Biserica Domnească din Curtea de Argeș) g — Sfinții Militari Gheorghe și Dumitru (Biserica Sf. Gheorghe — Suceava).

Pl. IV-a spada de la Jupa (radiografie); b — spada de la Jupa.

CONSIDERAȚII ASUPRA COMPONENTEI ADUNĂRILOR OBȘTEȘTI ALE DISTRICTULUI CARANSEBEȘ ÎN SECOLUL AL XV-LEA

Problematica feudalismului românesc, în mod special aceea a cnezilor și a cnezatului în primele secole ale mileniului nostru, a beneficiat de numeroase abordări, istorice și arheologice. Cazul bănățean se integrează situației generale și a făcut obiectul mai multor studii, bazate pe informațiile furnizate de izvoarele scrise din secolul al XIV-lea¹. A fost surprinsă situația de tranziție în care se afla în această epocă societatea românească sub impactul noilor rînduieli feudale de tip occidental aduse de regalitatea ungară, și în special mutațiile survenite la nivelul păturii superioare, reprezentată de cnezi, stăpînii tradiționali ai satelor. O parte a cnezilor a fost integrată feudalității regatului, acești cnezi fiind asimilați nobililor, iar o altă parte a lor a decăzut, la condiția juzilor sătești. În Banat cnezii și-au păstrat însă, în mare parte, statutul tradițional de mici feudali aflați în stăpînirea condiționată a satelor, avînd anumite obligații de natură economică și militară față de banul de Severin, reprezentantul puterii regale în partea de răsărit a Banatului². Această situație este amplu reflectată în izvoarele bănățene.

Prefacerile suferite de cnezi au constituit, desigur, un proces social de durată, cu intensitate diferită de la zonă la zonă. Uneori se întîlnesc în același spațiu geografic restrîns toate categoriile de cnezi amintite. Delimitările sînt, în general, dificil de întreprins, întrepătrunderile fiind numeroase. Uneori e dificilă încadrarea unor reprezentanți ai feudalității locale în categoria nobililor sau a cnezilor, relativ frecvente fiind situațiile în care aceeași persoană cumulează, pentru stăpîniri diferite, calitatea de nobil cu cea de cnez³.

Formele autohtone de organizare socială sînt atestate în partea de răsărit a Banatului, în cadrul districtelor — acele „districte românești“, cum apar în documentele secolului al XV-lea —, care au asigurat un regim de

¹ Maria Holban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 407—420; Idem, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 57—132; I. Hațegan, *Rezistența cnezilor bănățeni față de politica de feudalizare în secolul al XIV-lea*, în *Banatica*, VI, 1981, p. 217—223.

² Vezi C. Feneșan, *Districtul românesc Mehadia la sfîrșitul secolului al XIV-lea*, în *Banatica*, V, 1979, p. 266—269.

³ Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat* . . . , p. 62—64.

autonomie pentru românii bănăţeni în evul mediu⁴. Districtele au constituit o zonă omogen românească, în care inclusiv feudalitatea era alcătuită, cel puţin în secolele XIV—XV, cu foarte puţine excepţii, din cnezi şi nobili români.

În secolele XIV—XV, pe lângă prefacerile de natură socio-juridică cunoscute de feudalitatea românească din Banat, s-a petrecut şi un proces de polarizare a acesteia, care poate fi surprins în izvoarele epocii. Documentele relevă existenţa unor familii de feudali puternici, stăpânind un număr relativ mare de sate (10—20), în condiţiile în care cei mai mulţi nobili şi cnezi stăpâneau doar 1—2 sate.

O posibilitate de cunoaştere a feudalităţii bănăţene este oferită de studierea unei instituţii româneşti — ea însăşi o expresie a regimului de autonomie pe care l-au avut zonele de munte ale Banatului în evul mediu —, atestată documentar în cele mai multe districte: adunările obşteşti⁵.

Avînd atribuţii în primul rînd de natură judiciară, dar şi administrativă şi militară — mai ales pentru prima adunare atestată, cea de la (Caran) Sebeş din 1369⁶ —, adunările obşteşti amintite în izvoarele secolelor XIV—XV se desfăşurau, de obicei, sub tutela reprezentantului puterii regale (castelanul cetăţii regale din district sau banul de Severin) şi reuneau nobili, cnezi şi, într-o anumită perioadă, români de rînd. În ciuda numărului relativ redus al atestărilor — firesc dacă admitem că doar în cazuri de excepţie hotărîrile adunărilor erau consemnate în scris —, se pot remarca pe parcursul a numai cîtorva decenii de la prima atestare, determinate fiind de mutaţiile de ordin social din interiorul districtelor, schimbări importante în ceea ce priveşte compoziţia acestor foruri colective, mergînd spre eliminarea categoriilor sociale inferioare, mai întîi a oamenilor de rînd, ulterior şi a cnezilor. Intitulaţia celor mai multe documente emise de adunările obşteşti începe cu *Universitas nobilium et keneziorum de districtu*... („Obştea nobililor şi a cnezilor din districtul...”)⁷ sau *Nos universi nobiles de districtu*... („Noi toţi nobilii din districtul...”)⁸.

Cum e şi firesc, cele mai bine reprezentate sînt adunările obşteşti ale districtului Caransebeş, cel mai întins şi mai important district românesc din Banatul medieval⁹.

⁴ Din relativ ampla bibliografie a districtelor româneşti din Banat amintim V. Motogna, *Contribuţii la istoria românilor bănăţeni în evul mediu. Districtele româneşti*, în *Banatul de altădată. Studii istorice*, Timişoara, 1944, p. 3—30.

⁵ Pentru această problemă, vezi studiul nostru *O instituţie românească în Banatul medieval: adunările obşteşti din districte*, în curs de apariţie în *Revista de istorie*, tom. 41, 1988.

⁶ *Documenta Romaniae Historica*, D, *Relaţii între ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1977, p. 96—98. În continuare: D. R. H.

⁷ Astfel la 12 martie 1439, la Caransebeş (Pesty Frigyes, *A Szörényi bánság es Szörény vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1878, p. 33. În continuare: Pesty, Szörény).

⁸ Astfel la 7 aprilie 1440, la Caransebeş (Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1882, p. 371. În continuare: Pesty, Krassó).

⁹ Vezi M. Bizerea, C. Rudneanu, *Consideraţii istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeşului în evul mediu*, în *Studii de istorie a Banatului*, I, 1969, p. 7—15; Al. Horváth, *Contribuţii la delimitarea administrativă şi juridică a districtelor Sebeş şi Caran*, în *Studii şi comunicări de etnografie şi istorie*, II, Caransebeş, 1977, p. 403—408. Caransebeşul era nu numai locul de întrunire al adunărilor judiciare ale districtului Caransebeş, ci şi al adunărilor reunite ale districtelor româneşti din sud-estul Banatului. Cu ocazia unei astfel de adunări,

Documentele care consemnează funcționarea acestei instituții la Caransebeș sînt emise în majoritatea cazurilor de însăși adunarea districtului, care, după modelul congregațiilor comitatense ungare, își concretiza hotărârile în acte cu valoare probatorie întărite cu sigiliile unora dintre membrii forului de judecată. Ele nu furnizează decît puține date privitoare la organizarea internă a tribunalelor și la procedura judecăților. Din cîteva documente de la sfîrșitul secolului al XV-lea și de la începutul secolului al XVI-lea știm, totuși, că judecata se făcea după normele dreptului tradițional românesc¹⁰. Sînt înregistrate, însă, nominal persoanele care întăresc cu sigiliile lor actul în care se obiectivează hotărîrea forului românesc de judecată, districtul Caransebeș neavînd în secolul al XV-lea sigiliu propriu (așa cum avea districtul Hațeg, de exemplu¹¹). În coroborarea acestor documente apare, cu aproximație: *presentes tandem propter carentiam sigilli proprii districtus, cum sigillis nobilium virorum (...) fecimus confirmare*¹² („apoi din pricina lipsei unui sigiliu propriu al districtului, am pus ca <scrisoarea> de față să fie întărită cu sigiliile nobililor bărbați...“) — și urmează numele persoanelor care își pun sigiliile pe act.

Din cele șapte acte cunoscute care prezintă acest formular, emise de adunarea obștească a districtului Caransebeș — din 12 martie 1439¹³, 7 aprilie 1440¹⁴, 30 martie 1447¹⁵, 15 august 1448¹⁶, 28 februarie 1454¹⁷, 2 iulie 1456¹⁸ și 5 iunie 1478¹⁹ —, în cinci cazuri (exceptînd documentul din 30 martie 1447, întărit cu șase sigilii, și documentul din 28 februarie 1454, întărit cu două sigilii) actul poartă cîte patru sigilii. Aceasta reprezintă, foarte probabil, o preluare din sistemul instituțional al comitatelor, unde există, de regulă, cîte patru juzi ai nobililor (*judices nobilium*), aleși de obicei pe timp de un an, și care dispuneau de cîte un sigiliu propriu²⁰.

Un interes deosebit prezintă, însă, persoanele care își pun sigiliul pe actul emis de adunarea obștească. Ele sînt, așa cum precizează documentele, „bărbați nobili“, membri de frunte ai forului de judecată, desigur dintre cei care se bucurau de cel mai mare prestigiu în district în momentul respectiv. Urmărirea numelor acestor persoane poate să releve anumite aspecte privitoare la feudalitatea locală în secolul al XV-lea. Dincolo de

care a avut loc în anul 1452, este atestată calitatea Caransebeșului de principal scaun de judecată al districtelor românești: *ad opidum Sebes vocatur sedem scilicet judicariam principalem septem sedium nobilium wolachicalium* (Pesty, Szörény, III, p. 62—64).

¹⁰ Gh. Ciulei, *Procese civile judecate după „jus valachicum“ în Banat*, în *Banatica*, VI, 1981, p. 225—236.

¹¹ I. A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV—XV*, în *Revista de istorie*, tom. 34, 1981, nr. 11, p. 2103.

¹² Pesty Frigyes, *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 83. În continuare: Pesty, *Oláh kerületek*.

¹³ Pesty, Szörény, III, p. 33—53.

¹⁴ Pesty, Krassó, III, p. 371—372. La Pesty Fr. documentul e datat greșit la 6 aprilie 1440.

¹⁵ Pesty, Krassó, III, p. 390—391.

¹⁶ Pesty, Szörény, III, p. 56—57. Pesty Fr. datează greșit documentul la 14 august 1446.

¹⁷ Pesty, Szörény, III, p. 66—68.

¹⁸ Pesty, Krassó, III, p. 402—403.

¹⁹ Pesty, *Oláh kerületek*, p. 82—83.

²⁰ Charles d'Eszlary, *Histoire des institutions publiques hongroises*, vol. II, Paris, 1963, p. 227—228.

hazardul conservării documentelor care furnizează aceste nume, frecvența cu care este atestată o familie sau alta este de natură să indice poziția ei în cadrul feudalității districtului Caransebeș.

Între cele 28 de nume înregistrate de cele șapte documente care fac obiectul studiului de față [vezi ANEXA] se observă prezența constantă a membrilor unor anumite familii nobiliare și cneziale. Astfel, pe reprezentanții familiei Mîtnic îi găsim în fiecare din cele șapte adunări (Ioan de Mîtnic în 1439, Dionisie de Mîtnic în 1440 și 1447, Bogdan de Mîtnic în 1448 și 1454, din nou Dionisie de Mîtnic în 1456 și Mihail de Mîtnic în 1478). Reprezentanții familiei Măcișăș sunt înregistrați doar de trei ori (Ioan de Măcișăș în 1539, Luca de Măcișăș în 1447 și Dumitru de Măcișăș în 1478); rolul acestei familii în adunările obștești ale districtului trebuie să fi fost însă mai mare, relativ modesta ei reprezentare în forul de judecată datorîndu-se împrejurării că în cinci din cele șapte judecări (în 1440, 1447, 1448, 1454 și 1456) sînt implicați unii membri ai ei. Familia de Bizere își are cîte un reprezentant în trei adunări (Ioan de Bizere în 1439 și Nicolae de Bizere în 1447 și 1456). Fiat de Armeniș își pune sigiliul pe patru documente (în 1440, 1447, 1454 și 1456), iar Mihail Bobul de Vlădești este atestat în această situație de trei ori (în 1440, 1447 și 1448). Nicolae de Nacza (sau *Norocza*) este înregistrat de două ori (în documentele din 1448 și 1456). Alți nobili își pun sigiliul pe cîte un singur document: Iacob de Pogănici în 1439, Ioan de *Villágfalva* în 1440, Andrei Stan în 1447, Valentin de Măguri în 1448, Iacob de Marga și Andrei de *Waralia* în 1478²¹.

Familiile cele mai des atestate în adunarea obștească erau, în general, și cele mai puternice din district, documentele secolelor XIV—XV prezentîndu-i pe membri lor ca stăpînind, cu titlu nobiliar sau cnezial, de cele mai multe ori în condiții de devălmășie, un număr relativ mare de sate²²

Satele Mîtnicenilor erau concentrate pe cursul superior al Timișului.²³ Măcișăștii își exercitau dreptul feudal asupra unui mare număr de sate situate în aceeași zonă. Familia Bizere stăpînea în secolul al XV-lea o zonă compactă de sate pe valea Bistrei, precum și patru sate pe cursul superior al Pogănișului²⁴.

Un număr însemnat de documente din secolul al XV-lea atestă stăpînirile acestor trei mari familii românești din Banat, donațiile și confirmările din partea regalității, partajele, zălogirile și, adesea, procesele cu feudații vecini sau chiar între membrii aceleiași familii, care aveau ca obiect de dispută sate sau părți de sate. În mod constant, reprezentanții acestor familii au îndeplinit funcții judiciare la nivelul districtului. Unii dintre ei

²¹ Pentru identificarea și localizarea așezărilor amintite, vezi Pesty Fr., *A Szörényi bántag és Szörényi vármegye története*, vol. I—II, Budapesta, 1877—1878; idem, *Krassó vármegye története*, vol. I—II, Budapesta, 1884; C. Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. I—II, București, 1967—1968.

²² În istoriografia maghiară familiile românești de Bizere, Măcișăș, Mîtnic, Ciorna, Reșăș și a. sînt trecute în rîndul nobilimii mijlocii a regatului (Hóman B.—Szekfű Gy., *Magyar története*, vol. II, Budapesta, 1939, p. 272).

²³ Pentru istoricul acestei familii, vezi Traian Popa, *Familia Mutnic*, în „Revista Institutului Social Banat—Crișana”, an. XIII, 1944, p. 526—538.

²⁴ Vezi C. Feneșan, *Familia românească Bizere și moșiile ei de pe Valea Pogănișului (1443—1447)*, în *Sargeția*, 16—17, 1982—1983, p. 267—279. Se pare că numele familiei provine de la cel al rîului Bistra; în documente rîul apare cu numele „fluvium Bizere”.

au deținut înalte demnități administrative și militare, ca cea de ban sau viceban de Severin, exercitându-și autoritatea asupra districtelor românești din Banat. Poziția preeminentă pe care Mîtnicenii, Măcicăștii și Bizereștii o dețineau în primele decenii ale secolului al XV-lea în cadrul feudalității districtului se explică, desigur, în primul rînd prin situația patrimonială mai veche, din secolul al XIV-lea și poate chiar din secolele anterioare.

Familia nobiliară Fiat de Armeniș — care și-a luat numele de la cel al participantului la adunările judiciare ale districtului din 1440, 1447, 1454 și 1456 — este atestată documentar abia începînd cu anul 1428, cînd este amintit Ioan fiul lui Bogdan de Armeniș²⁵, probabil tatăl lui Fiat. Această familie stăpînea mai multe sate situate în partea de miazăzi a districtului Caransebeș. Către sfîrșitul secolului al XV-lea, Ladislau și Ludovic Fiat de Armeniș își vor spori stăpînirile, obținînd din partea regalității, în urma unor donații, cîteva sate și predii în districtele Caransebeș și Mehadia²⁶. Nobilii de Armeniș nu au deținut, însă, în secolul al XV-lea funcții administrative importante.

Mihail Bobul este amintit doar cu ocazia îndeplinirii unor anumite funcții judiciare în district. Unele documente (din 1440²⁷ și 1454²⁸) precizează și locul său — satul Vlădești (*Vlogesch, Wladesth*), azi dispărut și nelocalizat pe teren.

Personajele atestate în adunarea obștească a districtului o singură dată sau de două ori stăpîneau, foarte probabil, un număr mic de sate, care nu poate fi însă stabilit. Dealtfel, informația documentară privitoare la acești feudali este foarte săracă, uneori ea rezumîndu-se la actele emise de adunarea judiciară a districtului.

Iacob de Pogănici își avea centrul stăpînirilor, al căror număr nu-l cunoaștem, la Pogănici — sat (azi dispărut) situat la izvoarele rîului Pogăniș și atestat începînd cu anul 1397, cînd regele Sigismund dăruiește lui Ladislau fiul lui Petru zis Românul (*Olah*) din Voislova și rudelor sale „moșia regală Poganch“, ținînd la acea dată de districtul Caran²⁹, dar despre care documentele ulterioare precizează că este situată în districtul (Caran) Sebeș.

Iacob de Marga — care, în calitate de viceban de Severin, conduce adunarea judiciară din 1478 — stăpînea satul cu acest nume de pe valea Bistrei, atestat pentru prima dată în 1470³⁰.

Satul lui Valentin de Măguri, amintit pentru prima oară în documente în 1448, este situat pe rîul Timiș, la sud de Lugoj.

Satul *Nacza* sau *Norocza*, de unde provine unul dintre participanții la adunările obștești din anii 1448 și 1456, nu a fost localizat. La fel, stăpînirea lui Ioan de *Villágfalu*, amintită în 1440. Este, însă, cert că cele două sate se găseau în cuprinsul districtului Caransebeș.

²⁵ Pesty, *Krassó*, III, p. 331.

²⁶ Pesty, *Szörény*, III, p. 88—89, 128—129.

²⁷ Pesty, *Krassó*, III, p. 371.

²⁸ Pesty, *Szörény*, III, p. 68.

²⁹ Ibidem, III, p. 15—16.

³⁰ Pesty, *Krassó*, III, p. 425.

Documentul din 1447 care-l atestă printre participanții la adunarea judiciară pe Andrei Stan nu arată locul de origine al acestuia. Nu este exclus ca el să fi fost locuitor al orașului Caransebeș³¹.

Nu putem preciza nici stăpînirile lui Andrei de Waralia, amintit în documentul din 1478³², și din nou în 1484³³, ca îndeplinind funcția de jude al nobililor din districtul Caransebeș (*judex nobilium districtus Karansebes*) — demnitate atestată pentru prima oară în acești ani, fiind vorba, desigur, de o preluare din sistemul instituțional al comitatelor. Waralia era situată în vecinătatea cetății Jdioara, un alt document din 1478 prezentînd această așezare ca *suburbium castris Zsidovár*³⁴.

De remarcat că familiile cele mai puternice din district în secolul al XV-lea sînt dintre cele dintîi atestate documentar. Astfel, familia Mîtnic, de origine cnezială, este amintită încă din anul 1352³⁵, în legătură cu popularea unui sat, dacă nu chiar din secolul al XIII-lea³⁶. Prima atestare a cnezilor de Măciș, tot în legătură cu o colonizare, datează din 1370³⁷, dar satul Măciș (*Mackas*), azi dispărut, este amintit încă din 1352³⁸. Familia de Bizere este consemnată în documente începînd cu anul 1411³⁹.

La originea acestor familii au stat niște cnezi. La scurt timp de la prima atestare, pe măsura înmulțirii documentelor și a creșterii preciziei acestora, ei sînt amintiți ca stăpînind un număr mare de sate (10—20), cu titlu nobiliar sau cnezial, deplin sau condiționat, aceste sate fiind, cele mai multe, vechile sate stăpînite și anterior de către ei sau sate nou create prin colonizare.

Bogăția și prestigiul de care se bucurau aceste familii în secolul al XV-lea în rîndul feudalității locale explică prezența constantă a unora dintre membrii lor în adunarea obștească a districtului Caransebeș. Cu toate că avem adunate datele doar pentru mai puțin de o jumătate de secol, putem presupune că — la fel ca în Hațegul vecin⁴⁰ — membrii acestor puternice familii feudale își transmiteau urmașului locul în forul de jude-

³¹ În două documente, din 1452 (Pesty, *Szörény*, III, p. 62—64) și 1457 (Pesty, *Szörény*, III, p. 71—72), este amintit un anume nobil Andrei Dan de Caransebeș, prima dată ca participant la adunarea reunită a celor șapte districte românești din Banat, desfășurată la Caransebeș în 1452, iar a doua oară ca jude al orașului Caransebeș. Este, însă, puțin probabil ca acest Andrei Dan (*Andreas Dan*) să fie una și aceeași persoană cu Andrei Stan (*Andreas Sztan*), cel care își pune sigiliul pe actul din 1447.

³² Pesty, *Oláh kerületek*, p. 82—83.

³³ Pesty, *Szörény*, III, p. 93.

³⁴ Pesty, *Krassó*, III, p. 444—445.

³⁵ D. R. H., C, vol. X, p. 160—161.

³⁶ E foarte probabil ca acel voievod Lupcin sau Ioan, fiul lui Iuga, căruia în 1350 îi sînt reconfirmate mai multe sate situate în districtul (Caran)Sebeș, pe baza unui privilegiu acordat înaintașilor săi de regele Béla al IV-lea în secolul al XIII-lea, să fi aparținut familiei Mîtnic (Vezi Șt. Olteanu, *Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII—XIV*, în *Studii*, tom. 17, 1964, nr. 5, p. 1141—1146). Unul din cele două sate pe care le nominalizează documentul amintit, Prisaca (*Gepu*), îl regăsim peste cîteva decenii în stăpînirea Mîtnicilor; el e situat, dealtfel, într-o zonă compactă de sate stăpînite de familia Mîtnic.

³⁷ Pesty, *Krassó*, III, p. 101—103.

³⁸ D. R. H., C, vol. X, p. 160—161.

³⁹ Pesty, *Krassó*, III, p. 269. Pentru nobilimea comitatului Severin, vezi și Pesty Fr., *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapesta, 1877, p. 451—477 (cu tabelele genealogice).

⁴⁰ I. A. Pop, *op. cit.*, p. 2104.

cată al districtului; ceea ce ar constitui, desigur, un argument în favoarea vechimii și funcționării neîntrerupte a instituției.

*

Studierea instituțiilor și a celorlalte aspecte ale societății românești din zonele de munte ale Banatului medieval este cu atât mai utilă cu cât în secolele XIV—XV această regiune, sub aspectul organizării sociale, a fost una dintre cele mai conservatoare din cuprinsul teritoriului locuit de români din cadrul regatului feudal ungar. Progresul cercetării, reconstituirea realităților regiunii din epoca anterioară consemnării lor în documente, inclusiv stabilirea vechimii feudalității românești, este însă condiționat de abordarea interdisciplinară a problemelor, un rol determinant revenind în acest sens arheologiei.

VIOREL ACHIM

BETRACHTUNGEN ÜBER DIE ZUSAMMENSETZUNG DER GEMEINDEVERSAMMLUNGEN DES DISTRIKTES CARANSEBEȘ IM XV JH.

(Zusammenfassung)

Die mittelalterlichen Urkunden bezeugen in den rumänischen Distrikten aus dem Banat die Existenz der Gemeindeversammlungen mit Gerichtsbarkeit wo die rumänischen Adligen und Knesen teilnahmen.

Das Studium der im XV. Jh. von der Versammlung des Distriktes Caransebeș erlassenen Urkunden die mit den Siegel'n einiger nominell genannter bestätigt wurden, heben die Tatsache hervor, dass diese rumänische Gerichtsinstanz von gewissen Familien dominiert wurde usw. die Familien Mitnic, Măciș, Bizere. Diese waren die mächtigsten Familien des Distriktes. Sie beherrschten eine grosse Anzahl von Dörfern Ihre Namen sind auch die ersten die urkundlich erwähnt wurden.

Ihr Reichtum und das Ansehen das sie im Kreis der einheimischen Feudalherren genossen erklären die Anwesenheit dieser Familien in der Gemeindeversammlung des Distriktes Caransebeș.

Persoanele care își pun sigiliul pe actele emise de adunările obștești ale districtului Caransebeș în secolul al XV-lea

Familii feudale	Adunările obștești						
	12 martie 1439	7 aprilie 1440	30 martie 1447	15 august 1448	23 februarie 1454	2 iulie 1456	5 iunie 1478
Familia Mitnic	Ioan de Mîtnic						
		Dionisie de Mîtnic	Dionisie de Mîtnic			Dionisie de Mîtnic	
				Bogdan de Mîtnic	Bogdan de Mîtnic		Mihail de Mîtnic
Familia Măciș	Ioan de Măciș						
			Luca de Măciș				
							Dumitru de Măciș
Familia Bizere	Ioan de Bizere						
			Nicolae de Bizere			Nicolae de Bizere	
		Fiat de Armeniș	Fiat de Armeniș		Fiat de Armeniș	Fiat de Armeniș	
		Mihail Bobul	Mihail Bobul	Mihail Bobul			
				Nicolae de Nacza		Nicolae de Norocza	
	Iacob de Pogănici						
		Ioan de Villágfalu					
			Andrei Stan				
				Valentin de Măguri			
							Iacob de Marga
							Andrei de Waralia

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

VIZIUNE ȘI EXPRESIVITATE ÎN „CRONICA BANATULUI” DE NICOLAE STOICA DE HAȚEG

II

Însumînd o amplă (chiar enciclopedică) paletă documentară despre Banat (mai ales privind perioada 1683—1827), materialul istoriografic din „Cronica Banatului”, de Nicolae Stoica de Hațeg, conceput din diferite surse și îndeosebi cel din secțiunea memorialistică, deși dispus mozaicat (în care sens, „principalele neajunsuri ale procedurii constau în faptul că nu îngăduie formarea unei imagini de ansamblu asupra unei epoci, sau a unui popor și nici a înțelegerii legăturilor între evenimentele contemporane din locuri diferite¹), totuși, prin sistematizare, se poate structura, de analist, pe arii tematice și motive recurente. Rîndurile ce urmează își propun să continue² punerea în evidență atît a laturei informaționale circumscrisă unor perimetre tematice (în exclusivitate din partea memorialistică), cît și a modalităților de expresie (în măsura în care ele există), încorporate în text, componente ale unei strategii estetice aplicate în scopul potențării interesului pentru lectură.

Dacă acceptăm că „partea cea mai originală a lui Nicolae Stoica este preocuparea sa de necazurile celor mulți” și că „viziunea sa istorică se grefează pe social”³, atunci, un aspect tematic semnificativ al părții memorialistice este, fără îndoială, cel referitor la *haiducie*, respectiv, *lotrie* (cum i se spunea în Banat), despre care ni se dau „date bogate, amănunte prețioase”⁴.

Formă de protest social, haiducia se poate defini ca o ridicare la luptă spontană, neorganizată, împotriva silniciei și exploatării clasei feudale autohtone și împotriva cîmpitorilor străini. Acest fenomen își găsește un perimetru larg de desfășurare, căpătînd amploare deosebită în special în teritoriile cîmpite de otomani și habsburgi⁵. Așadar, haiducia a fost semnalată atît în sudul, cît și în nordul Dunării, practic ea cuprinzînd, prin urmare, și zonele românești, fiind într-atît de legată de însăși viața popo-

¹ Damaschin Mioc, *Introducere la CRONICA BANATULUI de Nicolae Stoica de Hațeg*, Editura Facla, Timișoara, 1981, p. 31.

² Vezi partea întâi a studiului cu același titlu, în „Banatica”, VIII, Reșița, 1985, p.p. 273—282.

³ Aurel Bugariu, *CRONICA BANATULUI de Nicolae Stoica de Hațeg din 1683—1827*, Timișoara, 1947, p. 46.

⁴ Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 29.

⁵ Cf. S. I. Gârleanu, *Haiducie și haiduci*, Editura Enciclopedică Română, București, 1969, p.p. 7—8.

rului încît, așa cum se știe, aproape că nu există vreun ținut care să nu păstreze tradiții sau legende despre fapte haiducești. Deci și Banatul cunoaște această manifestare de protest social, îndeosebi în secolul al XVIII-lea și chiar în cel următor. „Lipsiți de proprietate de pămînt, exploatati de curte și asupriți de funcționarii habsburgici sau de militari, țărani luptă sub diferite forme. Unii dintre ei, mai curajoși și mai combativi, iau calea codrului și se organizează în cete de lotrii”⁶. Pentru Banat, termenul care exprimă cel mai adecvat, în limbaj zonal, acest fenomen, este *lotrie*, nu haiducie, întrucît aici, în epoca respectivă, „haiduci se numeau niște ostași înarmați ai administrației care alcătuiau o armată de milițieni (Banatische Landmiliz). Aceștia erau întrebuințați în diferite servicii administrative și participau uneori la urmărirea lotrilor”⁷. De altfel, pentru aceeași referință, în textele redactate în limba latină se uzita atît termenul de „praedones”, cît și de „latrones”, românii bănățeni folosind frecvent *lotru*, *lotrie*, adevăr confirmat, așa cum se va vedea, și de Nicolae Stoica de Hațeg. După cum rezultă din niște instrucțiuni ale Cancelariei aulice de la Viena (date în 1785) privitoare la măsurile de nimicire a lotrilor, ar fi existat, în epocă, vreo trei categorii de răufăcători. În primul rînd, „prădătorii, care adăpostindu-se în păduri și locuri ascunse, se unesc în cete sub vreun oarecare conducător, cu gînd de pradă și, leghîndu-se între ei cu jurămint, după anumite așezăminte, îmbrățișează acest fel de viață. În al doilea rînd, ar fi locuitorii care își petrec viața împreună cu ceilalți pe moșii, însă care, rîvnind bunurile unui oarecare mai bogat, conspiră și atacînd casele despoaie pe locuitori cu ucideri sau mari torturi. (În aceste două categorii ar putea fi socotiți lotrii, n.r.). În sfîrșit, a treia categorie ar fi formată din vagabonzi care, sau din întimplare, sau prin punere la cale, pîndesc drumurile și, atacîndu-i pe drumeti, îi prădează”⁸. Cetele de lotri aveau, de regulă, un conducător, care era (după opinia istoricului Johann Lehmann) „un astfel de om care credea că i s-a făcut lui, sau tatălui său, sau rudelor sale, o nedreptate și are motiv să obțină o satisfacție pentru sine însuși sau pentru rudele sale (...); un astfel de individ abia își arată intențiile răzbunătoare și imediat își găsește mulți adepți printre cei similari”⁹.

După aceste cîteva precizări teoretice asupra problemei, în general, să urmărim abordarea acestui aspect tematic de către Nicolae Stoica de Hațeg.

Se cuvine precizat dintru început că, fenomenul lotriei este așezat de cronicar printre țințele către care își orientează adesea obiectivul său istoriografic, străduindu-se să-l prezinte atractiv, sub variate laturi și circumstanțe, adesea pasajele respective constituind pentru istorici, ca și pentru cititorul comun, repere de mare interes. Și nu de puține ori, cronică consemnează dovezi că autorul ei era cunoscător avizat al acestei mișcări din Banatul secolului al XVIII-lea, el deținînd, în această direcție, informații bogate, cuprinzătoare, cu locuri și nume ce-i erau familiare, precum demonstrează, printre altele, și următorul fragment, plasat crono-

⁶ Aurel Țintă, *Lotria — formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpînirii habsburgice*, (în) *Studii — revistă de istorie*, an XII, nr. 3, Editura Academiei R.P.R., București, 1959, p. 173.

⁷ *Ibidem*, p. 169; Cf. Nicolae Stoica de Hațeg, *Cr. Ban.*, ediția a II-a, Editura Facla, Timișoara, 1981, p. 206.

⁸ Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea a II-a, p. 1780, doc. 3366.

⁹ Aurel Țintă, *op. cit.*, p. 174.

logic prin 1769: „Și nu numai în Țară, ce și în Banat lotrii a să puia începură. La Colenouși, în rituri, cu bălți mari erau: Neiculiță, Frunză-Verde, Tufă, iară la Ui-Palanca, pre Dunăre, niște ciacoveăni, Malenici, Miat, Bîrca, iară aicea în Halmăji, la Șopot, un Neacșa cu un caităzan, Iovan și un mucerișan, Pau Negru“* (197). (În această comunicare telegrafică, strict informațională, se plasează, ca la întâmplare, sintagma de limbaj popular „a să puia începură“, înviorînd astfel textul).

Referitor la această preocupare tematică a autorului, este sesizabilă predilecția pentru evenimentele travesate de șocante înfiorări dramatice, generate îndeobște de insolitul unor situații zguduitoare. În acest sens, după unghiul tematic de abordare, se disting cel puțin două grupări de situații. O primă grupare ar cuprinde acele relatări ce punctează acțiunile de pradă ale lotrilor (vizînd de regulă pe cei bogați), acțiuni soldate, de obicei (după consemnările din cronică) cu pagube, spaime, însingerări și chiar victime. Din frînturile presărate în economia lucrării, se poate reconstitui o gradare a dramatismului situațiilor. „Aicea lîngă Mehadia, să făcu o bandă numai din 5 lotri. Prindea călători (...) Lîngă satu de-acuma, Petroșnița, 2 preoți, pre tată-meu cu pre popa Toma din Topleți, pușcîndu-ne doi cai, tot le-au luat, cît numai în cămașă i-au lăsat, desculți“ (207).

Cu aceeași notare simplă, „albă“, este transcrisă o altă întâmplare, oarecum similară: „Pre un neguțătoriu, maistor cojocar din Mehadia, lîngă Sebeși (Caransebeș, n. r.) prinzîndu-l, bumbii de argint de la mintie și dolamă și copcele tăindu-i, banii i-au luat și l-au lăsat“ (208). Apoi, după acest moment stresant, cronicarul ne zmulge un zîmbet, căci prădatul e urmărit de același ghinion, fiind întîmpinat nu peste mult timp de aceleași fețe „spăimoase“ la mare distanță de locul incidentului (tocmai la Jupalnic), reîntîlnirea stîrnind o reacție de neplăcută surpriză pentru lotri (acum insul nemaifiind o pradă grasă), notată spontan: „Carele (neguțătoriu) viind îndărăt, să dusă la Jupalnic a-și lucra vinea. Unde cătră Jupanec (sic!), iară în sprijon și îi zic: *Dar, iară tu? Lăsați-l dracului!*“ (208). Progresiv, cronica ne oferă, în maniera aceluiași stil obiectiv, consemnarea altei împrejurări străbătută, în substanța sa, de fiori tragici: „O bandă de 16 lotri, hoți, tilhari hălmăjani, pogoniceăni, timișăni, doi harămbași (...). Cari multe reăle făcea în Banat, în Ardeal, în Țara Românească. Ei, fără de veăste, în Sasca Nemțască, la doctoru vestit noaptea întrînd, toată avuția, banii, scumpătăți au luat și s-au dus“. Militarii localnici, la cei prădați „au alergat, pre toți morți i-au aflat“ (220). În sfîrșit, pregnant ilustrativă, cu un relief aparte, este scena derulată chiar în familia naratorului, din 1779. Scurta povestire demarează cu un mic preambul menit să traseze starea lotriei la momentul respectiv în zona Mehadii. Apoi, se intră direct în desfășurarea dramatică, cu o frază prelungă. O bandă de lotri (poate condusă de Stroe Duicu din Corniareva, ori de harambașii Trăilă și Miclău), „în luna septemvrie în Mehadia au intrat, seara, cînd vin năimitorii de la lucru. Dînd soru-mea Virsavia cină oamenilor ce scuturasă prune și bărbatu-său, Costa Bilbia, răzîmat afară, pe un vas, cu oamenii cinînd vorba, și el și soru-mea fiind în cămăși, iată lotri mulți sosiră la oameni să stea jos, iară pre Costa și pre soru-mea la lumînarea

* Pentru toate trimiterile la conținutul *Cronicii Banatului*, am folosit ediția a II-a, îngrijită de Damaschin Mioc și publicată la Editura Facla din Timișoara, în anul 1981.

arzînd în soba mareă i-au dus" (225). Și cerînd lotrii banii, începu supli-ciul: „Ei îndată unii îi bătea, pre el cu buzdugane în piept, în spate, pre soru-mea cu camgiia cu două sfircuri, tot i-au bătut (. . .). Cumnatu-meu după atîta bătaie, ucidere, au căzut jos. Unu au zis: *Să fie în sufletul cui te-a pîrît!* și i-au tăiat capul cu iataganul" (225). După scotocirea casei și capturarea unor sume importante, lotrii tot îi mai cer femeii bani, dar, nemaivînd răbdare, „unu au zis: *Tae și curva!*“. Și urmează momentul stresant al tentativei: „Acela dînd cu sabia, ia (pune) mina pe cap; o țîră în creăștet și la doă deăgete au vătămă-o, dar luminarea din sfeășnic au tăiat-o și au stins-o. Și ia, supt pat s-au tras" (225). Cineva dă semnalul de retragere și „pingă apă în sus s-au dus" (226). Ieșind din ascunzătoare, Virsavia, scăpată cu viață, ia cunoștință, cu groază (nenotată de cronicar, dar ușor de presupus), de uciderea soțului său: „Neștiind cînd l-au tăiat, de bătaile ei, acu îl află mort, capu încolo. Strigă afară" (226). Scriitorul nu se mulțumește cu relatarea schingiuirii gazdelor, ci deschide o fereastră și către atmosfera dramatică din jurul casei, unde intervenția gărzii oficiale este zădărnicită de puterea prafului de pușcă din flintele lotrilor. „Ei afară pușcăluia, pe coș în sus da la beserică hărîngile larmă trăgea. Căprariu Curea Guleran cu oamenii sărind, pre el pre loc mort, alții pleziului; încă vro doi morți și coșăriu, neamțu, tot pre loc morți, alții mulți vătămăți" (225).

În același perimetru al relatărilor despre lotrie, cu evidențierea unor situații de puternic dramatism, se înscriu pasajele vorbind despre acțiunile punitive puse la cale de autoritățile habsburgice împotriva lotrilor. Și acestea sînt presărate în derulajul cronologic al cronicii, variînd ca întindere și impresionabilitate. Mai întîi întîlnim tentativa de prindere (fără succes) a lotrilor, stîrnind nemulțumiri ce nasc blesteme: „Poteri după hoți din tot Banatul să rădica. Mehadia, Sebeș, Logoșu, Oravița cu săptămîni prin păduri trăpăda, și flămînzi, de nu-și lucra cîmpul; și-i blăstăma" (207). Episoadele de pedepsire a lotrilor sînt, îndeobște, de mai mică întindere, dar de o remarcabilă concentrare, densitate dramatică, infuzîndu-se, mai discret ori mai explicit, un subtext moralizator. Într-o notație lapidară, cu o topică încălțită, ni se spune că, prin 1775, dintre grăniceri (precum unul Albu din Bogiltin), tentați de importante recompense, se oferă să pornească pe urmele lotrilor și, prinzîndu-i, să le aplice pedeapsa capitală: „Cei cinci lotri din Cerna, 2 fiind în Țară, 3 fără grijă, culcați, ascunși, Albu legați în Mehadia îi adusă, țîțele arse, spînzurați. Apoi, pre cei doi pușcați, morți și încă pre alții morți, de picioare legați, din munți după ei jos tirăiți, la drumu mare, pre roate îi punea" (208) — desigur pentru a-i înspăimînta pe alții, prezumtivi lotri. Cu o încărcătură dramatică sporită și cu o amplificare evidentă a mijloacelor narative este prezentat episodul de pedepsire a unei cete de lotri prinși pe muntele Seme-nic, prin 1772. Din nou se verifică simțul compoziției, dovedit de altfel de scriitor și în numeroase alte rînduri. Demarajul e simplu, notat cu propoziții scurte, înșiruite ca niște mici pași: „10 lotri din Valahia la muntele Semenice trăgînd a eși, deasupra Luncaviții au înnoptat ostăniți. Dimineața greu au adormit. Soarele au răsărit. Un om, căutîndu-și boii, îi vede. Luncavița, Domașnea cu raitării din sate / / s-au rădicat, vii nevătămăți i-au prins, la Mehadia legați i-au dus. Domnii de la administrația Timișor-ii viind i-au judecat" (199). Și relatarea devine treptat mai bogată priu

înmulțirea amănuntelor, sugerînd parcă o lungă caravană deplasîndu-se agale: „Pre carii ferecați îi ținea și 10 plăiași ce erau în 10 cară, ca legați de loitre, cu bune arme supt ei avînd ascunse, cu soldați pedestri și răitari, cu fer pre margini, prin Mehadia, Teregova, prin Cheae pînă cîtră Caransebeș așa au mers“. Acest lung pelerinaj era făcut, de fapt, cu un scop ascuns, „să vază au veni-vor alți lotri mai mulți a-i scoate“ (199). Încercarea capcană rămînînd fără rezultat, este schimbat brusc ungiul relațiilor, fiind conduși pe culoarul asprelor chinuri aplicate captivilor. „Apoi pre cei 10 hoți la lăzăretul Jupalnicului, unde-i la hotaru Orșavii, la gard, de tată-meu ispovidiți, cuminecați, 4 lotri, oameni în vîrstă, prin gelat cu roata sa zdrobiră, iară recruților lor amîndoo mîinile tăindu-le, cu var nestîmpărat legîndu-le, arzîndu-le carnea pingă os“ (199). Și la aceste imagini vizuale de zguduitoare dramatism, scriitorul adaugă o altă, auditivă, simplu conturată (printr-o scurtă exclamație participativă, compătimitoare, ca un oftat), oportună pentru compunerea tulburătorului tablou: „Ce țipete!“ În sfîrșit, cronicarului nu-i scapă menționarea unui detaliu cu sens moralizator, concretizat în peisajul sinistru menit (ca de obicei) să înpăimînte pe trecători, dar mai ales pe presupușii ortaci ai sacrificărilor. Iată componentele insolitului peisaj cu substrat moralizator: „Celor zdrobiți capetele și trupurile în patru părți le făcură și de-acolo, de la hotar, pînă cîtră Mehadia, pingă drum, roate cu țape era pusă; în țapă un cap, pre roată un cerec (adică un sfert din corpul celui ucis, n.r.) și o mînă tăiată, pironită“ (199). Pentru asigurarea cititorului de credibilitate, de verosimilitatea relațiilor, sînt amintiți și copărtașii la acțiunea episodului (concret verificabili): „Unu plăiaș, Mihai Popovici, ce fu, paroh în Globu Craiovii au fost“. În final, rezultă că întregul grupaj informațional i-a fost furnizat cronicarului de o persoană demnă de toată încrederea, respectiv însuși tatăl său, evocat în contextul demersului narativ ca martor ocular.

Seria întîmplărilor senzaționale, șocante din acest perimetru tematic culminează tensional cu un tablou conținînd întregul arsenal de torturi aplicate lotrilor de instrumentele puterii opresive, imperiale, ca act ispășitor, tablou pe care autorul ni-l prezintă (în manieră naturalistă) asemenea unui specialist în domeniul criminalisticii, creînd senzația că avem în față o înpăimîntătoare pagină dintr-un roman de groază: „Nu numai prin fraiman tăiați, spînzurați, ce și tormente, chinuri, țiță arse, trasă, mîni vii tăiate, cu roata zdrobiți, obraze cu pecete arse, chinuri erau, capu tescuit, supt unghii țapusă bătea, le zmulgea, cu peatră de moară îi lungea, pieptul le turtea, picătură rea de sus în creștetu capului îi pica, dar de vii arși, sau de vii înțepați, cureăle fășii din umeri pre spate pînă jos trasă, locul lor cu var nestîmpărat presărat, apoi dus și tăiat“ (207). Această barocă enumerare de suplicii care mai de care mai groaznice (cu o sugestie de gradare compozițională) nu este făcută în sine și nici dintr-o satisfacție sadică a autorului de a violenta sensibilitatea cititorului, ci are, prioritar, un scop demascator, denunțînd cruzimea mijloacelor de pedeapsă aplicate; concomitent, se descifrează o intenție moralizatoare, fiind vizat mai întîi un infidel slujitor al bisericii devenit lotru: „Această din urmă pedeapsă și un preot lăpădat au pățit-o“ (207). Apoi, în finalul enumerării teribilelor modalități punitive de mai sus, scriitorul concluzionează, explicit didactic, printr-o formulare subliniat moralizatoare: „Așa fal de hoți, lotri, în ceasul morții cer ertăciune de păcatele sale, pre toți cei ce caută la el strigă

și învață să nu fie hoți, lotri, ci să fie oameni de omenie“ (207). Cu toate implorările, cu tot regretul exprimat în ceasul condamnării, autoritatea administrativă nu absolvă pe inculpat de pedeapsa capitală: „Apoi gelatul îi scurtă vorba și îi ia viața“ (207), cum notează Stoica, scurt, ca o cădere de gilotină.

Socotindu-și cronica drept carte de învățătură pentru conaționalii săi, Nicolae Stoica de Hațeg povestește, în paginile acesteia, diferite întâmplări autobiografice pe care, prin redimensionarea semnificațiilor, le folosește în scopuri instructiv-educative. Printre acestea se află și contactul, surprinzător, uluitor chiar, pe care-l stabilește cu o ceată de lotri din zona Prilipăț, asumindu-și o misiune riscantă.

Pătrunzînd în laboratorul de redactarea cronicii, se poate constata că, de obicei, „o însemnare scurtă, de cîteva rînduri sau chiar mai puțin, îi trezește autorului amintiri pe care le povestește pe cîteva pagini. De exemplu, întîlnirea sa cu haiducii de la Prilipăț are o însemnare de patru rînduri, iar în cronică mai bine de șase pagini“¹⁰, ceea ce îndreptățește afirmația că, pe lângă obiectivitatea relatării, își fac loc și elemente ce țin de subiectivitatea povestitorului, ca de altfel în orice scriere memorialistică.

Luată autonom, această rememorare, configurată scriitoricește cu instrumentarul literaturii de factură psihologică, lărgeste posibilitatea cunoașterii (mai ales din cel de-al doilea strat al lecturii) a unora dintre considerentele cronicarului față de lotrie ca formă de protest social. Faptele, structurate pe trei episoade, sînt relateate din perspectiva persoanei întîi, respectiv cronicarul devine personajul narator — implicat în evenimente, ori slujindu-se de informațiile furnizate de alții.

În vara lui 1778, de cîteva luni hirotonit, naratorul pleacă spre Carloveț, „preot a mă arăta“ (220). La Prilipăț, află că Mihail Drăgilă, parohul local, a fost răpit de banda lotrului Trăilă, și dus în pădure spre a fi omorît. După o scurtă documentare la primarul localității, povestitorul se decide să încerce salvarea confratelui. Tentativa nu e deloc ușoară, ba chiar primejdioasă. Pe traseul acestei temerare încercări, cronicarul își demonstrează calitățile de subtil mînuitor al condeiului în notarea unei variate game de trăiri psihologice relatate la persoana întîi. Chiar din scurtul său moment documentar (corespunzînd compozițional cu momentul pozitiv al micronuvelei), povestitorul e avertizat că tentativa comportă un mare pericol: „Că s-au dus cnezul cu doi oameni cu prînzul la ei. Cnezu, văzînd semnele lor (ale lotrilor, n.r.), a tremura de friguri, să-i sară dinții începu (...) Eu mă duși la cnezu. Întrebai: *Oare duce-m-oi de-a scoate viața preotului?* El zisă: *Nu cerca! Dar de cauți bătae au alta mai mare, fă ce știi!*“ (220). Deși „alta mai mare“ decît bătaie din replica primarului însemna, de fapt, pierderea vieții, personajul povestitor e decis să pătrundă, parcă, de bună voie, în groapa cu lei: „Lăsîndu-mi aci disagii, în dolamă frumoasă, brîu, bîț în mînă, calu încălecai, plecai“ (220). Pe cărările de codru, nimeni nu se încumeta (de teamă, firește) să-l îndrepte către ascunzătoarea lotrilor. Îl cuprinde neliniștea: „Eu călare suind în sus, eram în mari gînduri vîrit. Ce voi vorbi, una, alta, doară i-aș muia“ (220). Și așa învăluit în gînduri, înaintînd prin

¹⁰ Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 37.

tenebrele misterului, apare brusc prima surpriză, primul moment de suspans: „Eu ritoricesc, filosofesc gândindu-mă“ (...), și deodată, „făr de veste mie doă puști în piept mă boldiră: *Predai-se!*“ (220). Tracul îi demolează curajul și se trezește în postura primarului înspăimântat: „Văzîndu-i schimosiți, din șa jos căzui bună zioa ziși. Pieptu, genunchii, mîinile tremura, să scutura cu dinții în gură“ (220—221), astfel că nici pălăria din cap n-o putea lua și nici calul să-l lege. Își găsește totuși resursele să întrebe unde se află „jupînu căpitan Trăilă“, fiind apoi condus, escortat, în direcția indicată. Aflat în bătaia armelor, tensiunea psihologică crește: „În sus pășiiam, din dos că vor da în mine gîndeam, supărat de moarte eram“ (221). Dar apare alt moment surpriză, cu un accent de suspans și mai puternic, generator de stres paralizant, după cum notează protagonistul: „Și iată un armaș mare înainte-mi stătu. Eu încremenii (...). El cu 4 piștoale, iatăgan turcesc, sabie ungurească, pușcă șișană arnăuțească, mustăcios! Fricos de tot mă spăimîntai văzîndu-l“ (221). Dar în acest moment paroxistic se ivește o mică și neașteptată undă de căldură peste sufletul cutezătorului, căci fiorosul mustăcios, în loc de a-l brusca, se înclină, îi sărută mîna, invitîndu-l să „blagoslovească“. Ba mai mult, în același mod îl tratează și căpitanul Trăilă; drept urmare povestitorul își șoptește: „Îm încetară florile“ (221). După ce șeful lotrilor îl întreabă și află de unde-i și încotro călătorește, acesta se retrage și discută în taină cu alți doi ortaci, strecurînd astfel în sufletul noului captiv un alt firicel de gheață: „Eu socoteam că să vorbesc ce să facă cu mine (...) Într-aceasta, cel armat, mustăcios lîngă mine era“. Dar o nouă undă de căldură reapare parcă spre a muia încordarea: „Altul viind 4 persici de la căpitanu poclon îmi diete“. Stînd pînă acum cu capul plecat, (de teamă, desigur), naratorul prinde o doză de curaj și-l privește în față pe căpitanul de haiduci, lăudîndu-i înfățișarea, la care cuvinte Trăilă și fiorosul mustăcios depășesc orice așteptare și-și deplîng viața, soarta de oameni ai codrului. Firul contorsionat al relatării ia o turnură imprevizibilă: „Această tilhărească ispovedanie îmi deăte pas de-a înceăpe vorbă cu glume“. Întrebat dacă dorește să mănînce ceva, răspunde lotrilor cu nebanuit curaj: (Mănînc) „cu voi, dac-ați făcut lăzăretu și nu sînteți rinioși“ (221). Și așa, în jurul bucatelor și al paharelor, oaspetele lotrilor își începe, fin, acțiunea persuasivă de misionar moralizator. Pornește, mai întîi, cu pilde din sfînta scriptură: „Eu le spuși că mulți sfinți părinți sihastru în munți, în peșteri, în pietri găunoasă au trăit și s-au sfințit“ (222). Apoi, trece la exemplul dat de cunoscutul lotru, șef de bandă, Petru Vancea, stăruind, din aceeași intenție moralizatoare, asupra condiției de viață tihnită (voit idelizată) de care acesta se bucură după renunțarea la lotrie. Ba spre a fi și mai impresionant, adaugă: „El cu vlădica la băi în pieăile goale să scaldă. Ca frații trăiesc“ (222). Și după această ademenitoare devenire în viața fostului lotru, misionarul se apropie și mai mult de țintă printr-o lungă interogație în parte retorică, în parte cu subtext exclamativ (deschisă cu o invocatie a puterii cerești), menită să stîrneasce și mai intens interlocutorilor pofta pentru o existență de oameni integrați colectivității: „Doamne, ajunge-oi eu a vă vedea gazdă în casele voastre, veăseli a fi a vă vedea, să țineți praznicile voastre, să vă dați pomeane părinților, să însurați feciori, să măritați, cu cuscrii să vă ospătați, să vă veselîți?“ (222). Și de vreme ce răspunsul dat

de receptorii întrebării sună spontan „*Să dea Dumnezeu!*“, înseamnă că demersul moralizator al misionarului (construit printr-o enumerare de fațete ale fericirii viitoare) a avut un profund ecou benefic. Acest fapt îl încurajează să atace frontal chestiunea și să le solicite a renunța la statutul lor social actual, sfătuitorul îmbinând întru aceasta argumentele pedes- tre referitoare la un iminent atac din partea oficialităților, cu mustrarea moralizatoare: „*Acuma nu-s alți hoți în Bănat, numai voi, și-s munții, pădurile pline de poteri, Mehădia, Sebeșu și Logoju. Voi mâncați, beți și nu știți că oamenii din poteri și flămânzii vă blastămă. Au n-ar fi bine la grație să veniți și acasă la lucru să vă așezați?*“ (222). De observat că îndemnul e formulat cu dibăcie, nu prin imperativul posibil deranjant, ci prin interogativul ce apelează la reflecție și dă posibilitate de opțiune. Simțind că acesta e momentul forte de „schimbare la față“ a lotrilor, de răsucire a drumului vieții lor, misionarul le dă asigurări că vor fi iertați de „înălțatul împărat... bun și mult milostiv“, amintindu-le imediat, pe contrast, varianta întunecată, cu efectul ei neplăcut, dacă nu se vor preda. Suita de argumente este absorbită cu toată atenția de renumita bandă almăjeană și, după o dospire necesară, percutează pozitiv în conștiința împincinătorului — șeriful Trăilă pronunțând fără echivoc verdictul așteptat: „*Noi vrem să ne predăm la grație!*“ (222). În culmea satisfacției, naratorul notează: „Eu îl sărutai, el mie, mîna. Și așa, pe rînd, cîte unu, doi cum se schimba străjile, venea de-i întrebam și-i sărutam“ (222). După o dialogare vie, prin care „feciorii de codru“ își întăresc hotărîrea de a renunța de bună voie la lotric, naratorul le promite medierea cu autoritățile, și se dă jos „pre rapăg“, singur, fără popa Drăgilă — reținut mai departe în captivitate. Vestea e dusă și uimi: „În Bozovici, spuind căpitanului, scrisă și eu mă subscriși că-i adevărat (...). Episcopul în Versăți auzind să miră, precum și în Carlovești mitropolitul, dacă spuși“ (222). Abandonînd pentru un moment relatarea spre a destăinui o altă peripeție la Vîrșeț, naratorul revine reînnodînd firul spre a satisface curiozitatea cititorului asupra sorții preotului răpit. Deși cea de-a doua parte demarează cu anunțarea uciderii lui Drăgilă („Eu de la Carlovești viind îndărăt în Bozovici, înțăleși că tîlharii pre preotul Mihail Drăgilă l-au pușcat“ — 223), nu se stinge interesul pentru eveniment, ci dimpotrivă, ca într-o formulă uzitată la construirea romanului polițist, chiar cu propoziția următoare anunțului, autorul stîrnește și satisface treptat curiozitatea cititorului privind defășurarea, în detalii, a săvîrșirii asasinatului. De această dată, relatarea nu e făcută din perspectiva naratorului ca martor ocular, ci așa cum acesta a auzit „din cei doi oameni ce erau cu popa opriți“ (223). Zicînd sechestratul că i-a venit foame și că ar mânca niște castraveți acri din cămara sa, lotrii trimit după leguma stimulative de salivă, însă se ospătează doar ei. După acest gest de batjocură, urmează o întrebare aparent neimportantă, dar ascunzînd în ea un tîlc periculos: „Apoi, Trăilă au întrebat pre preot, anume: — *Mîșco, cînd ia cîneva o măsură de grăunță sau făină la lipse, împrumut, oare cade-să acel împrumut să-l întoarcă? — Să cade! — Dar cum? — Popa cu vîr au zis. — Bine ai judecat!*“ (223). De la acest stadiu pașnic, brusc, lotrul cel mare dă ordin să fie legat popa și „luundu-l jos, în beseărică în sat l-au dus. O olcuță cu bani, 180 florinți, le-au dat-o“ (223). În sfîrșit, o ultimă întrebare pusă de mai-marele peste lotrii, dă în vileag

amestecul popii din Prilipăț într-o afacere necurată, făcându-se lumină, acum la final, asupra motivului răpirii acestuia: „— *Unde au căzut fecioru nostru, ce ni l-ai puscat tu an?*”. Și, după o scurtă eschivare a în-criminatului, pe locul arătat, „3 puști, piștoale, l-au culcat” (224).

Această a doua parte se termină fără comentarii; poate tocmai respingînd ideea pretării unui preot la acte de violență (criminale), autorul nu-l compătimentește pe Drăgilă, nu regretă destinul său tragic și, implicit, aprobă actul de pedepsire aplicat de lotri.

A treia parte a acestui periplu consemnează, cu același condei sensibil, secvența de iertare și slobozenie a lotrilor, „cărora de la împărăție milostiv pardon au venit, ca în oaste la Praizi să meargă” (224). De fapt, este vorba despre un mic spectacol senzațional întîmpinat cu mare curiozitate: „mulțime de om, preoți aștepta de dimineața pînă la amiază”, spre a palpa la apariția insolită a făpturilor în jurul cărora se urzise o întregă legendă. Dar intrarea în scenă întîrzie, parcă spre a amplifica interesul. În fine, „abea coborîră și // la beseărică afară, cu armele pre ei stînd” (224). Așteptînd în biserică, cei investiți cu conducerea ceremoniei, „episcopu, oberșteru, comisariu, arhimandritul (...) le porunciră armele jos să lasă, însă ei, nu, ci așa în beseărică să între” (224). Și mă-rind tensiunea momentului, nesupunerea la poruncă a lotrilor se prelungește: „Oberșteru a do-oara pre căpitanu trimisă să lasă armele și să între. Ei iară, nu lasă, ci așa”. La care, răbdarea căpitanului Crainic nu mai rezistă și izbucnește cu o imprecăție: „— *Spune-le să se ducă la dracu, că pre toți îi prind!*”. Și abia la intervenția ...îmblinzătorului (alias naratorului) se supun („Eu mă rugam de ei să le razime de beseărică și abea să muiară și, punîndu-le, intrară” — 224). Procedura ... fiind împlinită, ceremonialul poate începe, el fiind notat cu amănunțime (confirmînd, încă o dată, plăcerea cronicarului de a fi părtaș la desfășurările spectaculare): „Episcopul cu epitrahil, omoforu și crucea în mină. Eu îi duși icoanele; sărutară, apoi crucea, la episcopu și stătură. Oberșteru îmi deăte crigs-articulile, apoi jurămîntul le cetii. După aceasta, episcopu învățatura frumoasă începu și arhimandritu românește le-o spusă (...) ca de astăzi 8 zile aicea, în Bozovici, la companie să fie (...) Și eșînd ei, sălbateci, obîrșteru pardonu original în mină le diete. Trăilă îl luo la sine iară la coastă apucară” (224). De remarcant limpezimea, claritatea rostirii, cursivitatea povestirii, obiectivitatea, simplitatea, esențializarea relatării.

Este evident că acest pasaj, integrat în lunga depănare a evenimentelor din istoria Banatului, prezintă, în globalitatea sa, un relief aparte, atît prin încărcătura sa documentară, și mai ales prin tenta subliniat didactic-moralizatoare slujită de o pluralitate de modalități expresive. Privită ca unitate de sine stătătoare, povestirea se structurează pe trei părți, pe trei episoade, fiecare fiind, cronologic, o treaptă în derulajul didactico-moralizator al autorului: demersul de „îmblinzire a lotrilor”, reconstituirea secvenței de uciderea preotului din Prilipăți și, respectiv, momentul de grațiere a „feciorilor de codru”. Raportată la alte povestiri autobiografice conținute de cronică, aceasta în discuție se particularizează mai ales prin virtuoașă abordare psihologică a faptelor, în care sens este remarcabilă intersectarea introspecției cu observația exterioară, alternarea momentelor de incertitudine, de risc în „cercul morții” cu clipa relaxantă, ori cu izbînda asupra unui obstacol socotit redutabil. Monologul interior, dialogul

condus cu abilitate, confesiunea rostită vibrant cu sublinieri patetice, invocă și interogația alături de schița de portret amplifică senzația de verosimilitate a reacțiilor psihologice.

În plan compozițional, eșalonarea celor trei părți este cea logică, izvoită parcă din firea lucrurilor, iar în interiorul fiecărui episod este detectabilă o dispunere gradată a intensității dramatice, oarecum asimetrică la nivelul întregii unități (regresivă în primul episod, progresivă în celelalte două). De observat că partea întâi (despre „îmblinzirea lotrilor“) beneficiază, față de următoarele, de o mai mare densitate a materiei narative, de o mai complexă prezență a modalităților de expresie, astfel, trasându-se, către finalul tripticului, o linie coboritoare.

Cu toată tensiunea situațiilor relatate, naratorul știe să schițeze un zîmbet, plasînd, ici-colo, fie o comparație consecutivă cu rezonanță comico-tragică („Cnezu, văzînd seamnăle lor, a tremura de friguri să-i sară dinții, (începu) “ — 220), fie ironia, autoironia („Eu ritorisesc, filosofesc gîndindu-mă (. . .). Cu retorica mea, tot gîndu pierdî, la vorba chinezului venii, că în mîni și în gheară le-am venit“ — 220—221), ori subtextul relaxant. Ba mai mult, la finele părții a treia, este relatată o scurtă scenă hazoasă, la curtea Mariei Tereza, care „au poruncit ca maioru la dînsa pre lotrii din Hălmăj să-i aducă. Cari viind înlontru, cu maioru și cu tilmaci strajmeșter a lotrilor, i-au ocărît, i-au scuipat. — Lotri blăstămați, ucigași, tîlhari, hunți-foți, spiț-pui, marș la dracu, la oaste să pieriți. Apoi lor 10 înși dîndu-le 10 galbini, le-au arătat cu mîna halb-rect marș“ (225).

Așadar, operarea în această desfășurare nuvelistică (prima abordare, în manieră cultă, a motivului haiduceșc în proza bănățeană și poate chiar în cea națională), cu instrumentarul literaturii de factură psihologică, nu este un pur exercițiu de condei, ci slujește comunicării unui evantai de idei, descifrabile atît în text, cît și în subtext.

În celelalte notații despre lotri și lotrie, (mai toate scurte, parcă telegrafiate), adoptînd un stil preponderent obiectiv, opinia cronicarului față de această formă de protest social este ambiguă, uneori confundînd categoriile de răufăcători, așezînd semnul egalității între lotri, hoți și tîlhari (220), iar altădată, sub o formă voalată, punînd chiar la îndoială codul moral al lotrilor (226).

În povestirea analizată apar elemente calitativ noi, care vin a lumina, cu semn pozitiv, atitudinea ideologică a cronicarului față de lotrie. Cercetînd cu atenție primul episod (partea cu cea mai pronunțată încărcătură tensională), constatăm că înfruntări dramatice deschise, efective, între cutezătorul protagonist și gruparea celor opuși legii imperiale, nu există; accentele de încordare, stresul, dramatismul ce îmbibă inițial sufletul personajului narator (transmise corespunzător cititorului) sînt de sorginte mentală, subiectivă, generarea lor avînd la bază nu fapte concrete, petrecute la prezent, hic et nunc, ci antecedente care, însumate, au dat „faima neagră a lotrilor, cunoscută îndeobște. Prin acumularea succesivă a dovezilor ce contrazic legenda întunecată se proiectează lent o lumină nouă asupra ziselor fioroase personaje, se destramă treptat tenebrele și se obține, spre finalul episodului, o despovărătoare răsturnare de planuri. În acest fel, îi este prezentat cititorului chipul uman al lotrilor, condiția lor umană dramatică de care sînt perfect conștienți și nesatisfăcuți. Pentru a ilustra convingător această fațetă, cronicarul plasează, chiar în inima

primului episod, mărturisirea celor izolați de societate: „*De-ași fi fost cu-minte, au m-aș fi dus în astă pită? Căci cînd își blastămă mama copilu, să-i zică hoți să ajungă, apoi l-au bătut Dumnezeu, că-i amară pită și grea*” — se lamentează Trăilă. „Iară mustăciosu zisă: *Părințeăle, de-mi va umbla sufletu pe unde me-au umblat picerele, feūta lui Dumnezeu nu o mai vede-a-o!* *Alta viață mai blăstămată decît asta nu poate fi*“ (221).

În stratul secund al lecturii, cititorul mai poate detecta și alte gânduri relevante ale cronicarului și anume că, dacă lotrii pot fi „îmblînziți“, ei nu uită și nu-și iartă dușmanii, nu renunță la spiritul justițiar; sau, o formă eficientă de diminuare a forței lotriei nu o reprezintă acțiunea coercitivă, represivă aplicată de autorități, ci mai degrabă tratamentul uman, persuasiv, de transformare în planul conștiinței și de reconsiderare în plan social. În afară de povestirea întîmplării de la Prilipăt, această idee este emisă și prin evocarea cazului Petru Vancea, cunoscut de cronicar din tradiția orală — aici relevînd din nou, în subtext (cu argumente de altă coloratură), fondul sufletesc generos, admirabil al lotrilor. „Arambașa de lotri Petru Vancea“ cu oamenii săi, știind bine topografia în codrii Domașnei către Slatina, au jucat (prin 1738) rolul nu numai de ghid, ci și de ... mijloc de transport pentru „marele herțog Franți“. Dar iată versiunea culeasă și notată de cronicar: „Marele herțog vrînd prin pădure către Slatina a treăce (...) aicea Petru Vancea chiebat, cu alții, înainte la picioare i-au îngenuncheat, rugîndu-să nici vro grijă să n-aibă. Și (...) ei 12 înși, făcînd leagănu de ei, l-au ridicat. Încă și pre prințu Lotring la multe locuri priore în spate l-au dus (...). Marele herțog cu prinț Carl de Lotring (...) jos sănătoși în pace scăpînd, pre marele herțog pre miini sprijinînd și de supt subțiori petrecîndu-l“ (180). Și, potrivit relatării transmise prin viu grai, Stoica redă scena vie a recompensării fostului lotru, notînd detalii de gest (cu iz popular) și dialog într-o deplină cursivitate, reconstituind astfel atmosfera de încoronare a unui act considerat eroic: „Și așa aci, luund din capul harambașii pălăria, jos i-au trîntit-o și cu picioarele pre ia au jucat, întrebîndu-l cum e numele. El au răspuns: *Petru Vancea*. L-au bătut cu palma pe cap și scriundu-i numele, laitnant l-au numit¹¹. Și pre o peatră au șezut, așteptînd caroța“ (180). Iar ca recompensă pentru acest gest să fie redimensionată, cronicarul nu uită să noteze mai tîrziu, în altă parte: „Înștiințîndu-să înpărăteasa Maria Theresa că în Slatina lui Florei, unde marele herțog, împăratul Franți I, de turci cu Petru Vancea au scăpat, că-i sat cu rumăni papistași, au poruncit și beseărică s-au ridicat și anume, unde, au odihnit împăratu, șezînd pe peatră, s-au zidit.“ (199).

Ideea „recuperării“ sociale a lotrilor, a reintegrării lor în normele colectivității se poate pune și pe seama vocației de educator demonstrată multiplu de iluministul bănățean, calitate ce-i dă, poate, impulsul de a se angaja, cu mijloace spirituale, în respectiva riscantă acțiune.

Prin însumarea unor pasaje presărate în cronică ce au ca obiect unificator de conținut aspecte legate de conflictul religios din Ardeal, din sînul populației românești, în secolulu al XVIII-lea, se configurează o altă arie tematică. Este vorba despre acțiunea diabolică a stăpînirii vremii de

¹¹ Întîmplarea este povestită (cu unele diferențe) și în alt paragraf din cronică, unde lui Petru Vancea i se „dărui simbrie căpitănească pe un an, numindu-l căpitan a fi de plăiași“ (177).

a încerca să macine unitatea națională românească prin intermediul bisericii. „Habsburgii aveau în catolicism un aliat prețios; la rîndul lor, ei căutau să favorizeze răspîndirea lui în cuprinsul împărăției pe care o stăpîneau. Folosindu-se de situația grea, economică și socială, în care aflau preoții români din Transilvania și poporenii lor, austriecii îi îmbiară la catolicism, dacă nu direct, măcar într-o formă mijlocită, făgăduindu-le în schimb diferite drepturi și avantaje”¹². Atrasi de promisiuni, o mică parte a clerului aderă la idee, acceptînd unirea cu Roma, în 1698, și recunoscînd, deci, pe papa ca șef al bisericii. Mulți preoți, însă, înțelegînd că această convertire era un „instrument de izolare a Transilvaniei de masa românească și, totodată, de educare politică prohabzburgică a românilor”¹³, nu voră să recunoască această unire, re alegîndu-și un nou episcop și păstrîndu-și, cu consecvență, tradiția. De aceea, sînt supuși la tot felul de presiuni și prigoane din partea reprezentanților bisericii unite susținuți de autorități. Așadar, „religia ortodoxă era persecutată de oficialitate, fapt ce a făcut ca masele țărănești să considere lupta pentru apărarea ei ca o luptă împotriva exploataării nobiliare și habsburgice”¹⁴. În această înfruntare este remarcabilă îndîrjirea cu care marea masă a populației românești din Transilvania se opunea tentativei habsburgice de a-i neutraliza pe români, „rezistența ortodoxă fiind mai puternică tocmai prin implicațiile politice și naționale ale luptei pentru ortodoxie”¹⁵, rezistență susținută, în variate modalități, și de peste munți¹⁶.

Bănătean prin naștere, dar descinzînd dintr-o familie ardeleană, Nicolae Stoica de Hațeg este legat afectiv de istoria părinților, a strămoșilor săi direcți, și, în consecință, aceasta nu putea fi eludată, neîncorporată în partea memorialistică a bogatei sale lucrări. Cu atît mai mult cu cît biografia Stoicanilor, prin statutul profesional, este integrată organic în fenomenul vizînd apartenența religioasă și destinul său, cu tot ce decurge din aceasta, în perioada istorică respectivă. Urmărind întregul demers referitor la conflictul dintre aderenții (uniții) și inaderenții (neuniții) la unirea cu Roma, rezultă cu claritate că atitudinea ideologică a cronicarului se definește prin identitatea ce o stabilește între confesiune și ființa națională, în accepția lui renunțarea la credința tradițională (ortodoxia), echivalînd, mai ales în momentul istoric respectiv, cu trădarea nației, a idealurilor sale, cu desolidarizarea de întreaga suflare românească din întreg spațiul strămoșesc. Din această perspectivă sînt abordate și se deslușesc toate mențiunile de această factură pe care Stoica le așterne în paginile cronicii, cu întreaga sa poziție partizană. În contextul acestei preocupări, cronicarul își plasează materia epică în jurul a cel puțin doi factori purtători ai încărcăturii ideatice. Cel dintîi ar fi însăși personalitatea tatălui său, Atanasie Stoica, al cărui contur se configurează din crîmpeie biografice plasate în mozaicul de informații și evenimente. Prin juxtapunerea

¹² Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, Editura Albatros, București, 1971, p. 476.

¹³ George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1969, p. 303.

¹⁴ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, Editura Academiei R.P.R., București, 1960, p. 165.

¹⁵ George Ivașcu, *op. cit.*, p. 303.

¹⁶ Cf. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Sibiu, 1920.

reordonată a relatărilor respective, se obține imaginea (s-ar putea considera tipică) a apărătorului unui crez ce, prin dimensiunile semnificațiilor, depășește concretul religios și se înscrie organic pe coordonate majore de factură națională.

În plan analitic, tratarea aspectului tematic prezintă, în primul rînd, un interes documentar, de informare a cercetătorului istoric, dar, concomitent se află, în organică osmoză, și virtuțile narative încorporate în canavaua relatării memorialistice, ambele laturi contribuind, în mod firesc, la constituirea valorii obiective, de ansamblu, a lucrării. În acest al doilea plan, se poate depista preocuparea sau *tentația portetizării* — modalitate de expresie detectabilă și în alte părți ale cronicii. În acest caz, nu este vorba de o portretizare complexă, ci mai degrabă de o sumară creionare a unor trăsături morale rezultate din fapte și împrejurări de viață cu semnificație istorică, îndeobște impresionante. „Tată-meu, dascăl în Hațeg fiind“ (186), la jumătatea veacului al XVIII-lea, se integrează în conflictul religios apărut între uniți și neuniți, fiind mișcat și capacitat mai ales de acțiunea unui calugăr misionar, supporter al ortodoxiei, respectiv Visarion Sarai — a „cărui influență exercitată asupra mulțimii s-a dovedit însemnată“¹⁷. Apreciat de obște, orașul îi dă tînărului Stoica Atanasie „o rugăciune la episcopu Țării Românești, Grigorie din Rîmnîc, a-l face popă neunit în Hațeg și altă rugăciune de la domni, latinească, popă neunit a-l face. Cu el încă 18 feciori cărturari au trecut și pre toți i-au hirotonit“ (187). Remarcîndu-i calitățile, „episcopu a fi preot în Rîmnîc l-au fost oprit, să-și aducă și dăscălița aci“ (187). Dar se vede treaba că nu-l ispitește o viață comodă, ci pornește să fie de folos nației sale în Ardeal, optînd, deliberat, pentru o existență de luptător. Încă din momentul reîntoarcerii, încep privațiunile: „Tată-meu avînd synghelîa la umeru cămeșii cu petec au fost cusut-o // și fugînd fără blagoslovenia potcapii (: capița) la vama Vilcanului îl prinsără (. . .). L-au purecat pîn la piăle. Nu e! La închisoare l-au dus“ (187). Eliberat, i se interzice exercițiul profesional, dar nerespectînd consemnul, „uniții, macar neam, îl prindea și arăta; îl închidea. Alții sărea, îl scotea“ (187). Și cronicarul concluzionează cu amărăciune: „4 ani rău au pățit“ (187). Că era un adversar de temut al unirii și nu un ins oarecare rezultă din înveșunarea cu care Atanasie Stoica era urmărit de însuși Petru Pavel Aaron (succesorul, ca episcop unit, al lui Inocențiu Clain). Spre a-l anula profesional, mai-marele peste uniți încearcă tot felul de metode, precum discuția vicleană, ademenitoare, redată în cronică scurt, dar viu, prin dialogare (cu răspuns ferm din partea împricinatului), alături de un comentariu strict necesar: „Aaron viînd la Hațeg, de două ori pre tată-meu la prînz l-au chieamat.

— *Dă-mi synghelîa, știu că o ai. Să-ți dau alta. Fii neunit și slujește!*

— *Părinte, n-am și așa rămîn a fi!* El puînd a-l păzi și iară a-l închide, doară o da-o“ (188).

De la această consemnare fugară, cititorului îi este oferită o alta mai întinsă, în care situația și, respectiv, materia narativă au o amplificată densitate dramatică. „1748, tată-meu l-a dată din Hațeg la Sebeș (Caransebeș, n.r.) au venit, la episcopul, la exarhul și alții s-au arătat, apoi iar acas s-au dus. Aron simțînd, au venit (. . .), au poruncit uniților săi, cu

¹⁷ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 477.

mulți slujitori, tot ce are tată-meu fișcus a-i lua și a vinde“ (189). Urmează un pasaj de autentică artă narativă, în care notațiile au maximă concentrare, evocînd, printr-o rar întîlnită frecvență a verbelor, febrilitatea unei șocante scene de intens dramatism, derulată într-o remarcabil de firească gradare a accentelor: „Tată-meu iar fugit; mumă-mea, cu cămeșile la fin-tină, spăla. Văzînd mulțime cu popi acas venind, lăsînd cămeșile, au alergat. Aceia aflînd boii, caru, înaintea ușii i-au înjugat, tot din casă au luat, l-au încărcat; cositer, aramă, toale, ferotine, tot, și în spate au luat. Pînă și pre soru-mea mitutică, Virsavia, din troaca ei, înfășată, jos au aruncat-o, troaca au luat-o. Pre mumă-mea, cîntîndu-se și păru zmulgîndu-și cu păreții goi au lăsat-o. Tată-meu viind, au zis, văzînd fata: *Bine că nu te-au omorît pre tine*“ (189). Și pentru a sublinia statornicia personajului, scriitorul notează neîntîrziat: „Și el într-acea noapte iar au fugit, nu prin vama Zăicani și Marga, ci tot prin munți, la Sebeș venea. Slujea și să învâța cu episcopu a sluji rumâneăște și slavoneăște“ (189). Demersul de portretizare morală continuă pe firul biografic al personajului, punctîndu-se în momentul următor o mică aureolare a sa, prin desemnarea ca paroh al Mehadiiei, drept recunoaștere a unor demonstrate merite: „Episcopu nou, Ioan Gheorghievici, în Caransebeș instalația făcu, unde și negustorii cu obercnezu [Mehadii] și noul căpitan Vancea au fost la adunare. Aceștia spuind episcopului că au făcut beseărică novă și o zugrăvesc, să rugară să le dea un preot, întrebă care ar fi? Exarhul Nicolici cu protopopul Sebeșului spusără că ardeleanu, preotul Atanasie Stoica, iăste bun“ (190). Se decide alegerea lui, apoi mehadinții organizează mijlocul de îmbarcare și transportul noului paroh, dar, spre surprinderea lor, n-aveau ce duce, întrucît „numai o trastă cu o carte, toată bagajia, alta n-avea“ (190). Însă providența lucrează în favoarea sa, că „vrînd a să sui să pleăce, un car cu 4 boi să apropie. El cunoscîndu-i a socru-său, iată mumă-mea cu fetița Virsavia sosiră“ (190) Și căruța goală se umplu cu „griu, făină, unt, oaă, brînză, sare, ce i-au fost adus mîncare, și altele“ (190). Și așa, „suindu-i, furt la Mehadia“, nu înainte de a se consuma un trist moment, căci auzind preoteasa că Mehadia se află undeva „cătră turci“, „au început amîndoi a plînge și a să văita“, mai ales că acolo „nici casă, masă, nici cunoscuți“ (190). Dar nu peste mult timp, gospodar fiind, se puse repede pe picioare căci, părăsind oamenii satul la amenințările turcești, „Papila case, vase, ce lăsasă, cu toba bagatel le vîndu. Tată-meu vro zece casă cumpără; făcu grădină“ (198). Lăcomia însă nu-i fu de durată, întrucît „familiile fugite, din sus iară aicea, făr de casă veniră, cărora tată-meu șapte case luate în așteptat le-au dat“ (203). Deși Stoica-tatăl ajuns într-o zonă geografică unde diferendul religios nu avea accentele din Ardeal, cronicarul își menține în obiectiv atît preocuparea tematică respectivă, cît și personajul, astfel că în biografia acestuia reapare un incident stresant, similar, în aspectul său exterior, cu cele trăite în urma cu 7—10 ani. Autoritățile militare căutau un preot ardelean cu numele de Dumitru presupus a fi în perimetrul districtului, dar negăsindu-l a fost ridicat parohul Mehadiiei, singurul cunoscut ca provenind din Ardeal. Dacă evenimentele biografice de pînă acum erau cunoscute de cronicar prin mediere (de la părinți în primul rînd), de această dată situația e trăită de către narator, ca martor ocular și, mai mult, implicat afectiv. De aci și un spor de emotivitate imprimat relatării prin redarea atmosferei încărcată de spaimă. „Și îndată

doă catane cu puștile la noi, pre tată-meu fără de veaște, de dimineață de la biseărică chiemînd, îi spusără, îndată cu ei în car la Timișoara meărge, că-i unit. Ce plîns, ce vaete, mumă-mea cu noi, prunci mărunți, și el ca noi (. . .). Cu noi și alții plîngea“ (192). Și pentru a fi spaima și mai tulburătoare, se mai adaugă un amănunt, tălmăcit cu gîndul superstițiosului: „Eșind ei din Mehadia s-au rupe o roată; semn rău! Dar și altele muerești s-au vorbit. Cîntecele, vaitecele străinei, mumă-mea, zeăce zile, cu zi cu noapte, într-una. Ce să fie?“ (192). Cum Nicolae Stoica este un dibaci minutor de planuri, nu scapă prilejul nici acum și răsuște mersul evenimentelor astfel încît durerea este vindecată cu o surpriză plăcută. Aceasta îi este făcută cunoscut cititorului prin îmbinarea firească a relației povestitorului cu dialogul și, apoi, a citatului în citat. Ducerea sub escortă a activului combatant împotriva uniților s-a dovedit o eroare, adică fusese luat drept altul („jupanu Mehadii n-au știut ceti“ — 192), un martor ocular, popa Gheorghe șchiopul Popescu, anticipînd, apoi, întoarcerea, în curînd, a captivului, nepedepsit, ba chiar recompensat cu 38 florinți de cheltuială. Și pentru a extrapola și mai vizibil cele două momente, scriitorul notează: „Aceasta auzînd mumă-mea, ce bucurie avu, fiecare poate gîndi“ (192). Nici după consumarea peripețiilor de tipul celor de mai sus ce au pigmentat dramatic biografia tatălui său înainte de a se așeza în Mehadia, cronicarul nu rămîne pasiv, ci urmărește, de la distanță, mersul evenimentelor pe tema respectivă în meleagul natal al părinților, notificînd, din loc în loc, scurte știri. Între acestea, atrage atenția o sumară anecdotă, cu substrat satiric, în care Aaron — dușmanul înveșunat al lui Atanasie — apare în postura unui personaj nemanierat, ridicol — comportîndu-se astfel că își lasă flămînd, în repetate rînduri, un musafir de vază, invitat la prînz (229).

Cu toate represiunile exercitate brutal și repetat împotriva celor ce n-au acceptat să se supună strategiei habsburgice de a catoliciza în întregime românii transilvăneni (și deci de a-i îndepărta, în acest fel, de nația lor din alte teritorii), nemulțumirile nu au putut fi stăvilite. „De aceea, Maria Tereza, împărăteasa Austriei, s-a văzut silită să publice în vara anului 1759, un decret de toleranță, prin care se recunoaștea existența legală a religiei ortodoxe“¹⁸. Evenimentul este rememorat de Nicolae Stoica din perspectiva ideatică a tatălui său și, de fapt, așa cum el însuși, copil fiind, a avut prilejul să-l trăiască, chiar pe meleagul hațegan, imaginea creionată avînd un vag aer de stampă medievală, în contur ușor grotesc: „Porunca preainaltă în tot Ardealu a se ceti veni. Eu cu mumă-mea în Hațeg în tîrgu mare fiind, doi slujitori, scriitori, cu carte mare în tîrg; unu o cetea, altul cu o boată, tîrînd-o, lîngă el sta. Zicea: *Spune așa cumu-i aci scris! Cine vrea a fi unit, să fie și cine nu vrea, să nu fie, că silă nu e; așa e porunca, toți să știe*“ (193). Vestea are un ecou ușor de ghicit, notat sumar de cronicar cu un adaos de retrospectie, enumerînd telegrafic cîteva episoade ale martirajului: „Ce bucurie, mumă-mea, dar tată-meu — carele 5 ani la Hațeg rău pătîsă cu Aaron; un an într-un stog de pae, iarna, altă iarnă într-o pimniță, alta într-o cociină purcăreață — acestea auzînd“ (193).

¹⁸ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu, *op. cit.*, p.p. 165—166.

Peste aproape treizeci de ani, ajung, din nou, la cronicar ecouri despre evoluția stării confesionale în Ardeal, pe care le notează într-un pasaj mîngiind sufletul bătrînului tată cu citva timp înainte de a se stinge¹⁹: „Iară în Ardeal, la Hațeg și prin sate, și pre păreasimi uniții s-au ispovedit și s-au cuminecat la preoții noi, în biseăricile neunite. Iară în zioa de Paști, văzînd preoții cei uniți că poporul tot, cu pruncii în brață, la beseărica neunită, mare, mic, merg de noapte, și ei la neuniți în biseărică și la utrenie, și la liturghie, și la molitvă, au ingenuncheat (...). Auzind tată-meu, carele acolo rău pătisă, ce s-au făcut, de bucurie s-au împlut“ (230). De observat, și prin acest exemplu, predilecția autorului de contrapunctare a situațiilor dintr-un perimetru tematic, de trecere de la acumulările, îndeobște, umbrite, chiar dramatice, la revelații, la praguri relaxante. În sfîrșit, încă un element etic ce se adugă la întregul mănunchi este grija lui Atanasie de a-și feri copiii de o posibilă dezertare la catolicism: „Întălegînd tată-meu că m-am dus la preoții nemțești latineasțe a învăța, alergă, mă adusă de a mă preoți“ (60), își amintește cronicarul despre momentul timișorean al școlarizării sale; ba mai mult, rezistența la ispita catolicizării o demonstrează, prin influență (dar din aceleași motivații), și tînărul Nicolae, atunci cînd dorește să ajungă la școala de învățători din Bozovici (prin 1776): „De normal-lerer din sus veni răspuns că de voi lua rimo-catolicească credință, să fiu, de nu, nu“ (213). Refuză convertirea, preferînd privațiunile unei vieți aspre: „Toată iarna cu opinci la pădure; greu“ (213).

Așadar, din punctarea celor cîteva aspecte aparținînd acestui perimetru tematic, se poate deduce ușor că portretul moral (căci numai de acesta poate fi vorba în acest caz) al lui Atanasie Stoica (grefat pe coordonate majore de natură istorică, politică și mai ales națională), se încheagă, în ritmul și în atmosfera dramatică a narației, din episoade biografice mai mult ori mai puțin relevante.

Tratînd aceeași problematică, tentația portretizării este și mai evidentă în urmărirea altui personaj de aceeași coloratură, dar cu calități exponențiale mult amplificate (constituind, în plan analitic, al doilea factor purtător de încărcătură ideatică vizînd amintitul conflict religios). Este vorba despre imaginea vie a călugărului Visarion Sarai, a cărui personalitate este remarcată de istoriografia noastră în termeni apreciativi. „Lupta țărănimii împotriva unirii (cu Roma, n.r.), la început mai mult local și spontan, la 1744 ia caracterul unei mișcări generale. Activitatea călugărului sîrb Visarion Sarai, în Transilvania, a găsit condiții propice ridicării masei. De aceea, predicile sale simple, deși rostite într-o limbă neînțeleasă²⁰ de popor, în limba sîrbă, au avut totuși darul să canalizeze nemulțumirile în așa măsură încît țara să fie cuprinsă de răscoală. În drumul său, de la Dobra pînă la Sibiu, Visarion a fost întîmpinat de masele populare ca un eliberator“²¹. Și de această dată facem cuvenita precizare că acest pasaj

¹⁹ Decedat la 21 martie 1792, cf. N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p.p. 82—83.

²⁰ Totuși, după cum precizează Stoica de Hațeg, călugărul Visarion Sarai, deși era sîrb, vorbea „ceva românește c-au fost vrîun an în Țara Românească“ (186); altfel, dacă și-ar fi rostit cuvîntările „într-o limbă neînțeleasă de popor“, greu s-ar putea explica fenomenala audiență pe care a avut-o la mulțimile de români ardeleni și bănățeni.

²¹ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu, *op. cit.*, p. 165.

din partea memorialistică a cronicii prezintă atât un interes documentar (datele despre viața lui „sînt foarte bogate, unele unice, neutilizate încă de istorici”²²), cît și unul privind modalitățile de expresie folosite de scriitor spre a da un plus de atractivitate lecturii.

Nefiindu-i contemporan, cronicarul se folosește de rememorările celor care l-au cunoscut direct, pe un traseu întortocheat pornind din Carlovăț, la Novi Sad și apoi prin Banat, către Lipova și sudul Ardealului și iarăși retur, prin Banat pînă cînd i s-a pierdut urma, probabil la Roma, răpus de adversarii săi întru confesie. De la intrarea pînă la ieșirea din scenă a acestui protagonist, cititorul este cucerit atît de ineditul situațiilor, dar mai ales de diversitatea componentelor ce structurează un potret de excepție în întreaga economie a cronicii. În acest sens, un prim grupaj de elemente (descriptive) trasează conturul apariției fizice a personajului prin cîteva tușe de factură naturalistă: „un călugăr urît în cap și în picioare (. . .), cărunt, slăbit, fără dinți în gură (. . .), ruptură bărboasă, bătrînă, uscată (...), cu o rasă cîrpită, în opinci, fără de obieăle, căciulă călugărească ploștită (. . .), cu cureauă reă încinsă” (185—187). Cercul trăsăturilor ce configurează portretizarea se lărgeste treptat prin alte detalii sesizate, de asemenea, de anumiți martori oculari: „Nu mîncă, nu bea, decît după ameză, la chină, scoțînd din sîn săculețu cu lîntea și olcuța mică, în carea 9 grăunță de lînte cu apă fierbea, zeama o sorbea, boabele cîte unu rumegînd le înghițea” (186). Precaritatea acestei înfățișări (ce depășește pitorescul, atîngînd marginile grotescului) nu e gratuită, dimpotrivă, scriitorul pregătind, de fapt, terenul pentru receptarea (prin contrast) a suitei de surprize menite, în globalitatea lor, a configura fațeta morală (cea mai importantă) a portretului. Și chiar din primul episod, petrecut la Carlovăț, relatat de un copărtaș la eveniment (Vichentie Popovici) se arată și cea dintîi surpriză: „Ruptura de pustnic” face o primă demonstrație a calităților sale duhovnicești, încît însuși mitropolitul, impresionat, „dreapta pustnicului au sărutat-o. Noi ne mirarăm și sărutînd crucea, și noi mîna i-am sărutat” (185). Drept urmare, „el cu slobozenia mitropolitului, cu preoți ceteți, nu numai prin Carloveți și Novi Sad, ce și la Temișoara, în Banat, au venit și de la Logoj — (cu petrecători) —, pe la Dobra în Ardeal au trecut” (185—186). Prezența sa (prin 1745) pe traseul respectiv, cînd conflictul religios era declanșat, a polarizat interesul neuniților îndeosebi pentru predicile sale ce sfătuiau ca, pe lîngă respectarea consecventă a canoanelor ortodoxe, să nu dea ascultare apelurilor de convertire la catolicism: „Popii uniți să nu-i amăgească a creăde în papa de Roma, că uniții cred” (186). Reușește să impresioneze (din admirație a fost numit „sfîntu Nichita sau Nicodim”), poate nu prin darul oratoric, ci mai ales prin ideile enunțate, încît se adună „întîi sute apoi și mii de oameni la el (. . .), mii de oameni și copii îl petrecea, flămînzi cu el umbla, și ce zicea, asculta, să țină minte: legea pravoslavnicească, dar nu a papii, să-și țină” (186). La aceste impresionante manifestări de masă, în esență îndreptate împotriva uniților, autoritățile nu puteau rămîne pasive, dimpotrivă, acționează, înfruntarea între exponenți fiind relatată printr-o sumară, dar sugestivă distribuie scenică, cu reverberații prompte în rîndul mulțimii: „Carea auzind episcopu uniților, Ioan (:Inochentie Clain, liber baro, ru-

²² Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 34.

mân), viind a-l vedea cine-i și ce vorbește, îl află în mijlocu mulțimii învățind. Și episcopu i-au zis: *Tu, ursule din munți, ce-ai căutat aicea vei afla, eu te voi învăța!* [Ce turburi creștinii, turma mea?] Călugăru au zis: *Macar zici mie ursu, eu nu sînt, dar tu ești rău lup, supt peăle de oae și mînci oile.* Și zicîndu-i vlădica că-i cîine spurcat începură oamenii a sudui pre vlădica de suflet, de leăge. *Îndărăt de-aci, că aci cu petri te ucidem și te mîncă cîinii! Să știi că nu ne scapi!* Episcopu, suindu-să în hinteu cu 6 cai, acas în Fogoraș au fugit, cu expres la guberneum au înștiințat ce s-au întîmplat, în ce chip [pre călugărul] din Ardeal să-l scoată“ (186). Aici, de menționat că atitudinea partizană a cronicarului nu-i permite să înțeleagă, nici aposteriori, rolul complex, în esență pozitiv, al lui Inocențiu Clain în viața culturală și politică a românilor ardeleni.

După ce „viind hinteu cu 6 cai și 10 husari (...) cu slujitoriu său cu cinste din Ardeal afară l-au scos“, își continuă cu succes amplificat turneul său apostolicesc în Banat, ajungînd la Lugoj, unde „norod din Mehadia, Rușava și din sate a-l vedea și a-i blagoslovi au alergat, pi la Timișoara păn la Lipova l-au petrecut“ (186). Ajunși aici, relatarea atinge o nouă cotă în portretizarea faimosului personaj; condiția sa cvasiterestră de pînă acum este înlocuită cu aura făcătorului de minuni, demonstrînd a fi posesorul unei puteri miraculoase: „În Lipova mai șezînd, o cruce mare de lemn or făcut-o cu el și pre o coaste de deal, săpînd groapă, au înfipt-o, apă de supt cruce au fîntînit și multe boale au tămăduit“ (186—187). Și în pasajul următor, Stoica se întrece pe sine, realizînd o imagine cinetică printr-o tehnică demonstrată și în alte pagini — cea a acumulării de verbe —, subliniind astfel prosternarea mulțimii în fața hipnotizorului misionar: „Pin Vinga la Pacăți, pustă 3 000 de țărani cu coasăle a cosi veniți, tot ciopoare nainte alergînd, coasele lepădînd, înainte ingenunchea, să închina, îi blagoslovea, mîna îi săruta și iar fuga cu coasăle înainte alerga, cădea, iar alerga, păn la Lipova“ (187). În sfîrșit, după intercalarea altor relatări, cronicarul revine asupra protagonistului său, destăinuind întortocheatele demersuri făcute spre a da din nou de noi dovezi referitoare la destinul acestuia. Ultimele mărturii sînt extrase din evanescențe aduceri aminte, evocarea scoțînd, treptat, din legendă o imagine vie, cu reliefuri și lumini, conturată printr-o modalitate predilectă ce solicită vizualul — montajul scenic. Scriitorul reconstituie o reîntîlnire a „sfîntului Nicodim“ cu cîțiva consăteni de-ai săi, militari ce se întorceau din Italia, astfel avînd un bun prilej de a demonstra faptul că, deși acest apostol cu o vogă formidabilă era la origine doar un simplu țaran, calitățile sale duhovnicești sînt reconfirmate, nu numai de persoane necunoscute sîeși, ci în egală măsură, și de aceia ce proveneau din același sat, fără a-i destrăma, deci, aura de mister. Scena este schițată pornind de la un punct sobru, către un moment de recunoaștere, de revelație cu impuls melodramatic, într-o dialogare concentrată, devenită, în final, percutantă. Ultimul pasaj este un moment de gloriificare aureolică a personajului condus, acum, sub escortă la Roma (unde va sfîrși). Pasajul merită să fie reproduș pentru dibăcia scriitorului de a configura atmosfera apreciativ-compătimitoare, acoperind suprafața de la recunoaștere, la despărțire: „Ei lepădînd săbiile, pălăriile, feciorii chiverile, el coborîndu-să jos, ce sărutări, ce lacrimi cu tînguiri, pre ei sărutîndu-i, ei pre el, și țealele și picioarele lui. Doao ceasuri cu ei aci, toate călătoriile lui la Ierusalim și altele, și de

Ardeal, cu episcopul uniților ce-au avut, carele e în Roma și cum pre el cu hînteu așa de-acolo la Beci, și acuma așa și pre mine la papa în Roma mă duc, să știți. Văitîndu-să așa toți, văzînd tălianii pre moșu plîngînd, pre mai mulți ofițiri și atîția soldați adunați, cu capetele descoperite și fără arme, plîngînd, și ei mulțime au venit și, îngenunchînd, l-au sărutat. Încă și husarii petrecători au urmat și în așa tînguiri, blagoslovindu-i pre toți, s-au despărțit.“ (187—188).

Așadar, abordarea în cronică a problematicii referitoare la respectivul conflict religios nu se face în manieră savantă, cu dezbateri teoretice vizînd mai multe piste de analiză și nici schematizat, sec și neinteresant, expedit. Din cunoscuta-i vocație didactică, cronicarul adoptă, prioritar, ca modalitate, plasticizarea, ilustrarea pe viu a ideilor emise de pe o platformă partizană, cel mai la îndemînă fiindu-i, după cum rezultă din cele de mai sus, portretizarea. Modalitatea îi permite autorului să amplifice aria argumentării atitudinii sale comunicate explicit, ori implicit, să stimuleze afectiv cititorul pînă la supralicitare. În tratarea problematicii se reconstituie, cu mijloace mai mult sau mai puțin convingătoare, două portrete: cel al lui Atanasie Stoica și respectiv cel al călugărului Visarion Sarai, zis sfîntul Nicodim. De observat că, între cele două personaje se stabilesc, subtil, cîteva similitudini, se realizează o anumită intersectare a traseelor biografice și, concomitent, sugerarea unei paralele între cele două destine dominate de același ideal etic. Astfel, cu semnificație aparte este faptul că ambele personaje și-au întărit convingerile prin contactul direct cu Țara Românească, cronicarul sugerînd, deci, că unul din obiectivele pledoariei sale în aceste demersuri ar fi coeziunea, unitatea spirituală a românilor.

Din cele analizate pînă aici, este evident că Nicolae Stoica de Hațeg privește conflictul religios în discuție doar dintr-un singur unghi, din perspectiva unei singure părți a baricadei, fără a vedea și cealaltă dimensiune, de profit cultural cu cunoscutul său reflex benefic în plan național. Desigur, fenomenul istoric respectiv a avut o desfășurare complexă, „în vîlmășagul discuțiilor neconținute — cum semnala Nicolae Iorga —, în focul luptei fără odihnă, ideile se ascuțesc, caracterele se întăresc, sentimentele se fanatizează. Prin exagerație și fanatism, ca și prin adevăr și iubire de neam biruința se cîștigă de data aceasta.”²³

Aceste cîteva pagini au încercat să evidențieze, prin sistematizare, pe de-o parte, și prin detalieri, pe de alta, că această importantă lucrare din istoriografia iluministă românească (CRONICA BANATULUI) oferă, pe coordonatele tematice enunțate, nu numai un valoros izvor documentar pentru istoria Banatului, ci și o interesantă paletă de modalități expresive care, slujind comunicarea unui evantai de idei, confirmă (în ciuda unor aspecte lingvistice astăzi depășite) preocuparea cronicarului de a adopta o strategie estetică spre a amplifica interesul pentru lectură.

PETRU CĂLIN

²³ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, III, partea întâia, ediția a II-a, București, 1933, p. 69.

VISION ET EXPRÉSSION DANS „CRONICA BANATULUI“ DE NICOLAE STOICA DE HAȚEG

(Résumé)

Cette étude essaye mettre en évidence (par systématisation, d'une part, et par détailler, d'autre part) la modalité dans laquelle Nicolae Stoica de Hațeg traite, en *Cronica Banatului*, deux aspects thématiques importants: la vie des haidouks et, respectivement, le conflit religieux de Transilvanie (le XVIII-e siècle). Par l'analyse effectuée, l'auteur de cette étude démontre que cet important ouvrage de l'historiographie roumaine, en dépit de quelques particularités linguistiques aujourd'hui vétustes, contient, sur ses coordonnées thématiques énoncées, une valeureuse source documentaires pour l'histoire de Banat et, en même temps, une importante palette de modalités d'expression qui, servant la communication d'un éventail d'idées, contribuent à augmenter l'intérêt pour la lecture.

INFORMAȚII DOCUMENTARE DESPRE UZINELE DIN REȘIȚA. 1814—1815

În timp ce ultimele evenimente ale războaielor napoleoniene se desfășurau pe marile câmpuri de luptă europene, statele beligerante¹ făceau mari eforturi în direcția revitalizării economiilor lor. Casa de Habsburg, unul din principalii adversari ai lui Napoleon, a încercat și ea să învioreze economia provinciilor pe care le stăpînea. A acordat o atenție deosebită Banatului și bogățiilor sale naturale, peste care stăpînea de aproape un secol. Așezările montanistice au fost inspectate periodic. Erau criticate stările de lucruri negative, luîndu-se măsuri pentru înlăturarea neajunsurilor. Uzișele reșițene au fost inspectate anual de către autoritățile montanistice superioare. Cu această ocazie au fost redactate „protocoale“ (de ex. la 11 mai 1813, la 2 nov. 1814, la 23 iunie 1815)², care ne oferă informații interesante despre industria reșițeană a vremii.

Un asemenea „protocol“ a fost redactat, după cum am spus mai sus, la 23 iunie 1815: „Protocoll dt. Reschitz am 23 ten Juny 1815. In Betref des künftigen Manipulations Betriebes der Geschäfts Verführung und anderer vorgekommener Gegenstände“³. Ședința în care a fost adoptat protocolul s-a desfășurat sub conducerea directorului Tezaurariatului transilvănean și al Direcției Miniere Bănățene, Prokop Lhotka von Zmislow. Au participat: asesorul c.c. la D.M.B. și administratorul șef al topitoriilor, Leopold Seymann, asesorul c.c. la D.M.B. și contabilul Michael Fritsko, administratorul topitoriilor și al ciocanelor din Reșița, Franz Johann Plasch, urmașul lui Pachmann în această funcție, controlorul Mihai Mihailovici, șeful ocolului silvic, Franz Xavier Loidl, șeful topitoriei și al turnătoriei din Reșița, Gottlieb Weland, șeful ciocanului de la Văliug, Joseph Lucas și brigadierul silvic Adam Otter⁴. Aceștia au discutat următoarele probleme cuprinse în textul protocolului: modul în care

¹ În 1793 uzinele din Reșița au livrat Curtții napolitane 20 000 de proiectile de tunuri. Mai târziu, în timpul războaielor împotriva lui Napoleon, au furnizat armatei habsburgice mari cantități de materiale de război (tunuri, ghiulele etc.). Vezi, ing. Ion Păsărică, *Monografia uzinelor de fier și domeniilor din Reșița și frumusețea naturală a împrejurimilor*, ed. a 2-a, București, 1935, p. 13; *Direcția Generală a Arhivelor Statului București*, Colecția de microfilme, fond Austria, rola 214, c. 486.

² *Protocol dt. Reschitz am 23 Jun (1)1815*, A.M.J.R., doc. nr. 1044.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

au fost îndeplinite prevederile protocoalelor din 11 mai 1813 și 2 nov. 1814; exploatarea minereului de fier; activitatea furnalelor; transportul minereului de fier; activitatea forjei; forja de cuie; concasorul pentru zgură; sistemul forestier și cărbunăritul; situația depozitului de minereu de fier; starea casei; magazia; lada frăției; caseria bisericii romano-catolice din Văliug; caseria bisericii ortodoxe din Văliug; verificarea celor care primeau ajutoare; repararea clădirilor; funcționarii; chestiuni polițienești; diverse; cereri⁵.

Redăm în continuare acele părți ale protocolului care analizează situația celor mai importante sectoare de activitate ale uzinelor din Reșița: exploatarea și transportul minereului de fier, furnalele, forjele și concasorul pentru zgură. În anexă reproducem textul original al fragmentelor amintite.

Minereul de fier era extras în minele de la Ocna de Fier⁷, din „munții Moraviței“, care aparțineau, din punct de vedere administrativ, de Oficiul Minier Dognecea. Cantitatea de minereu de fier necesară a crescut pe măsură ce alături de vechea consumatoare, uzina metalurgică din Bocșa, a apărut în 1771 și s-a dezvoltat apoi uzina din Reșița. Exploatarea era mult săracită, în momentul încheierii protocolului trebuind să se renunțe la unele din punctele de lucru. Aceasta cu atât mai mult cu cât extragerea minereului în cerime era foarte costisitoare, iar minereul de fier amestecat cu ganga din gneis și granat era foarte dur, ceea ce a avut ca urmare obținerea, prin topire, a unui fier de proastă calitate. Zăcămintul din culcuș putea fi exploatat mai ușor și cu o rentabilitate mai mare. În acest caz, când minereul de fier se afla în roci mai puțin dure, devenea necesară armarea galeriilor, procedeu costisitor fără de care era imposibilă înaintarea exploatării la adâncimi mai mari⁸. În anul 1815 la Ocna de Fier fuseseră deja șapate mai multe galerii unele sub altele⁹.

Comisia care a inspectat uzinele a apreciat că în condițiile în care, la o funcționare neîntreruptă a celor două furnale din Reșița erau necesare anual 64 000 de măji¹⁰ de minereu de fier, acesta mai putea fi exploatat la Ocna de Fier cel mult 150 de ani, perioadă care putea fi extinsă la 200 de ani, dacă s-ar lua în considerație și minereul de fier din alte zone ale Banatului. Acesta a fost motivul pentru care a fost luată în discuție

⁵ *Ibidem*.

⁶ Pe teritoriul țării noastre zăcămintele de minereu de fier au un conținut mediu de fier de 32—33%. Zăcămintele de la Ocna de Fier erau de origine magmatică, mineralizate ca siderit și ankerit, mai puțin ca limonit, cf. *Din istoria metalurgiei românești*, volum întocmit de un colectiv coordonat de Prof. dr. ing. Iosif Tripsa, Editura tehnică, București, 1981, p. 80.

⁷ A.M.J.R., doc. nr. 1044, *Protocoll*...

⁸ Într-un raport întocmit deja în ianuarie 1805 de către Carl Freiherr v. Podmanitzky, comisarul aulic, consilier minier și șef provizoriu al Direcției Miniere, de topografii minieri Gerubel și Anton Franzenau se afirma — în urma inspecției făcute la minele din Dognecea — că în Banat există prejudecata conform căreia minereurile se află la o adâncime de cel mult 70 de clafteri (132,72 m), motiv pentru care nu se încearcă exploatarea minereurilor la adâncimi mari, cf. *Shilderung des Zustandes und der bergmännischen Aussichten des Dognatschkaer Bargbaues*... și hărțile anexe, A.M.J.R., doc. nr. 274.

⁹ A.M.J.R., doc. nr. 1044, *Protocoll*...

¹⁰ 1 majă=56 kg.

problema exploatarea fierului la Rusca Montană¹¹. Același scop l-a urmărit și sarcina dată conducerii uzinelor din Reșița de a continua analizele efectuate asupra minereului de fier descoperit la Rîul Alb — lângă Reșița — și de a căuta o soluție în vederea valorificării acestuia. În același timp s-a indicat uzinelor reșițene să continue prospectările în zona dealurilor Carașovei¹².

Minereul de fier exploatat la Ocna de Fier era transportat de către un „arendator” cu ajutorul a două căruțe cu cai și patru care cu boi în schimbul unui preț de căraușie fix. Deoarece mijloacele de transport de care dispunea „arendatorul” erau insuficiente, la transportul minereului erau folosiți și supuși camerali despre care protocolul afirmă că „erau întrebuințați cu mai mult folos la transportul mangalului”. Supușii camerali erau tocmiți în mod abuziv de către „arendator” în interesul său propriu, astfel că s-a dispus conducerii uzinelor de a pune capăt acestei stări de lucruri, urmînd ca transporturile camerale să fie întrebuințate doar în interesul erariului¹³.

În 1815 existau la Reșița două furnale înalte. Primul funcționase neîntrerupt din 26 august 1814 pînă în 13 ianuarie 1815, deci timp de 141 de schimburi. În cel de al 141-lea schimb a fost oprit pentru a fi reparat, fiind repus în funcțiune în perioada în care uzina a fost inspectată de comisia amintită. Furnalul nr. 1 a produs pe parcursul anului 1814, 9 939 de măji și 50 de funți de fontă, la un preț de cost de 1 florin 7 3/4 crețari maja. La acest furnal existau mari pierderi de metal, fiindcă se produceau mai multe piese turnate de dimensiuni mici decît de dimensiuni mari. Faptul a avut ca urmare recomandarea insistență a comisiei de inspectare de a se reduce pierderile de metal la acest furnal.

Între 16 aprilie și 20 decembrie 1814, timp de 222 de schimburi a funcționat fără întrerupere și cel de al doilea furnal. A fost oprit la 23 decembrie 1814. Reparat, a fost repus în funcțiune la 20 mai 1815.

¹¹ La Rusca Montană a fost pus în funcțiune primul furnal în anul 1829 în timp ce la Ruschița funcționa un furnal deja din anul 1828, cf. *Din istoria metalurgiei, românești*, p. 81. Exploatarea minereului de fier a început în spațiul Munților Poiana Ruscă deja la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Prelucrarea lui s-a făcut în mici întreprinderi din apropiere: Luncani, Toplița. La Oțelu Roșu au apărut primele ateliere de prelucrare a fierului în anul 1795, cf. Mărgan Serafim, Popescu Dan, Mărgan Silvia, *Uzina Oțelu Roșu, 1796—1971*, studiu monografic, 1971, p. 7, 17.

¹² A.M.J.R., doc. nr. 1044, *Protocol*...

¹³ Următoarele comune aveau obligația de a pune la dispoziția uzinei cărauși: Reșița Română (115), Terova (60), Doman și Cuptoare (99), Tirnova (209), Soceni (126), Delinești (167), Apadia (70), Valeadeni (76), Brebu (213) și Zorlențu Mare (421), cf. Mihalik Sándor, *Resicza jelene és múltja*, Resiczabánya, Hungaria — Könyvnyomda (Weiss A.), 1896, p. 130. Mangalul necesar era adus tot cu ajutorul transporturilor camerale la prețul de transport fix de 1 fl. 23 cr. măsura. Se pare că supușii camerali erau destul de interesați de această activitate. Într-un document adresat de Direcția Minieră Bănățeană conducerii uzinei din Reșița, se cerea acesteia ca, în urma numărului mare de cărauși care s-au oferit în mod voluntar pentru a transporta 8 090 de măsuri de mangal rămase de transportat (1815), să încerce în anii următori angajarea căraușilor în funcție de prețul la care acceptau să lucreze, încercînd astfel să obțină un preț cît mai scăzut pentru măsura transportată, care să țină seama de nivelul prețului din anul respectiv, cf. A.M.J.R., doc. nr. 1498.

Producția de bare de fontă — 10 041 de măji în 1814 — a fost satisfăcătoare. În schimb, a produs nemulțumiri faptul că atât barele de fontă albă, cât și cele de fontă cenușie aveau o grosime prea mare. S-a cerut conducerii uzinelor să producă mai multă fontă albă și, în special, bare de fontă mai subțiri¹⁵.

La turnătorie se produceau în special sobe. Nici ele nu corespundeau calitativ. Erau turnate foarte gros, cu mari pierderi de metal, datorate în special îmbinării defectuoase a părților componente ale pieselor. Weiland, șeful atelierului, a pus neajunsurile amintite pe seama calității slabe a nisipului. I s-a cerut să acorde o atenție mai mare economisirii de metal la turnarea pieselor, preciziei și aspectului acestora. Totodată i s-a ordonat să se deplaseze la Lipova pentru a verifica dacă nisipul de acolo este mai fin și deci mai bun pentru turnare.

La forjă funcționau patru ciocane cu vetre de afinare care prelucrau barele de fontă realizate de furnale, producând în 1814 4 290 de măji de fier forjat la prețul de 3 florini 34 creițari maja. Calitatea barelor de fier forjat era inferioară celeia de la alte uzine metalurgice din Banat.

Nemulțumiri a produs și faptul că forja nr. 2 era scoasă din funcțiune, necesitând reparații serioase¹⁶. Situația era cu atât mai supărătoare, cu cât în momentul acela desfacerea fierului forjat era foarte favorabilă.

Tot cu bare de fontă produse la Reșița funcționa un ciocan și la Văliug, condus de Joseph Lucas. Aici s-au produs în 1814 1 803 măji 2 funți de fier forjat. Și clădirea acestui atelier necesita reparații.

Forja pentru scule și sape producea fier forjat pentru scule, unelte, piese semifabricate și finite¹⁷. Producția forjei s-a ridicat în 1814 la 237 de măji și 46 de funți.

¹⁴ În 1778 s-au produs la Reșița 152,7 tone de fontă; în 1814, 1 118,9 t. în 1885 46 500 t., cf. *Din istoria metalurgiei românești*, p. 81; A.M.J.R., doc. nr. 1044, *Protocoll...*

¹⁵ Datorită durității sale fonta albă este mai greu de prelucrat. Din ea se obținea fier forjat și oțel. Fonta cenușie, numită fontă de turnare se prelucra mai ușor, putând fi turnată în forme, obținându-se astfel diferite piese turnate, cf. *Brockhaus' Konversations Lexikon*, vierzehnte vollständige neubearbeitete Auflage. Bd. V. F.A. Brockhaus, Leipzig, Berlin und Wien, 1898, p. 826.

¹⁶ S-a făcut propunerea de a muta ciocanul pentru unelte în locul celui pentru sine, ba chiar de a-l desființa. Comisia a hotărât menținerea lui în stare de funcționare separându-l însă de furnal și turnătorie: Ea și-a motivat hotărârea arătând, pe de o parte, că în ultimii șapte ani ciocanul pentru unelte a adus un venit de 7 815 fl. 1½ cr. și pe de altă parte că în condițiile în care acest ciocan este singurul din Banat, desființarea activității sale ar avea ca urmare achiziționarea — spre rușinea bănațenilor — a produselor pe care le-ar putea produce cu ciocanul amintit din alte regiuni, și cu mari cheltuieli: „und da dieser Hackenhammer in denen banater Eisenwerken der einzige ist, welcher nicht nur für die hierländigen Eisen und Kupferwerken, sondern zum Theil auch für das Land den erforderlichen Schantzzeug, und seinen Zeugsorten zu liefern hat, ohne welchen diese Erfordernisse aus entfernteren Gegenden zur Unehr der banatischen Eisenwerker mit bedeutenden Transportkosten beygeschaffet werden müssten, so wird es dringend nothwendig, denselben noch ferner beyzubehalten“. A.M.J.R., doc. nr. 1497.

¹⁷ *Ibidem*. S-a ordonat construirea boltei forjei din bare de fier turnate și ridicarea de noi piloni de susținere din fier.

Forja de cuie producea 20 de categorii de cuie cu 11 muncitori. Clădirea atelierului forjei pentru cuie era și ea într-o stare avansată de ruină¹⁸.

Concasorul pentru zgură cu 6 concasoare a produs în anul 1814, 1 297 de măji de zgură mărunțită și spălată. Se preconiza mărirea întregii instalații cu încă 3 sau 6 concasoare, pretinzându-se în același timp personalului o atenție mai mare în depistarea bucăților de fier din zgură.

Din datele oferite de documentul prezentat: o producție de 19 980 de măji 50 de funți (1 118,90 tone) de fontă la cele două furnale, 4 527 de măji 104 funți (253,57 tone) de fier forjat la forjele din Reșița, 1 803 măji 2 funți (100,96 tone) de fier forjat la forja din Văliug, deci o producție totală de 6 331 de măji 6 funți (354,53 tone) de fier forjat pe anul 1814, în condițiile în care uzinele au suportat în anul respectiv cheltuieli în valoare de 45 154 de fl. 56 1/2 de cr.¹⁹, reiese că activitatea siderurgică cunoaște în jurul anilor 1814—1815 o amploare destul de modestă. Motiv care a determinat autoritățile montanistice să ia o serie de măsuri de redresare a situației în anii următori²⁰.

RUDOLF GRÄF

ANEXA

3. Eisenstein Bergbau

Der dermalen für Rechnung Reschitzä betriebenen Eisenstein Bergbau welcher sich in dem zu Dognatschka gehörigen Morawitzäer Gebirg befindet wurde schon von Bogschan aus, als näher gelegen, befahren, und dessen Verhalten, so wie künftige Dauer beurtheilet, und es werden die deshalb erhobenen Ansichten, zur Kenntniss für Reschitz, auch allhier eingeschaltet.

¹⁸ A.M.J.R., doc. nr. 1044, *Protocoll...*; 200 de ani de construcții de mașini la Reșița, 1771—1971, vol. I, colectiv de autori sub redacția lui Silviu Bordan și George C. Bogdan, Reșița, 1971, p. 56.

¹⁹ A.M.J.R., doc., nr. 1044. Cheltuielile de regie s-au structurat în felul următor:

Cheltuieli pentru birouri	1 340 fl. 9 1/2 cr.
Cheltuieli pentru clădiri noi	4 377 fl. 1 1/2 cr.
Cheltuieli pentru repararea clădirilor	11 286 fl. 19 3/4 cr.
Salarii	12 071 fl. 25 1/2 cr.
Chirii	72 fl.
Pensii și „provizii”	211 fl. 43 cr.
Alte cheltuieli	11 596 fl. 17 1/2 cr.
Cheltuieli pentru robota efectuată la că- răușia fierului	2 300 fl.
Total	45 154 fl. 56 1/2 cr.

Vezi și M. Sándor, *op. cit.*, p. 131, ing. Ion Păsărică, *op. cit.*, p. 13, care, amîndoi, redau o parte din informațiile cuprinse în documentul prezentat, fără a indica însă sursa folosită.

²⁰ ing. Ion Păsărică, *op. cit.*, p. 12; 200 de ani..., p. 56. În anul 1816 a fost construit un al treilea furnal și o magazie pentru mangan și minereuri la prețul de 32 255 fl. și 23 de creițari.

Während einen Zeitraum von 60 Jahren, in welchen anfänglich nur für Bog-schan allein wenig Eisenertz nothwendig war, bis zum Jahr (1771 wo Reschitz im Hochofen Roheisen zu erzeugen, in sogenannte Gänse zu güssen, und Artillerie Gussorten zu formen, angefangen hat; als später im Jahr (1782 zu Bogschan und Reschitz ein zweyter Hochofen erbauet; als ferner im Jahr (1800 die Flossen Erzeugung in einen der Hochöfen zu Bogschan und Reschitz in Ausübung gekommen, und die Flossen Zerrenmanipulation angefangen worden ist, hatte man anfänglich weniger, dann immer mehr Eisenertz zu verschmelzen nöthig gehabt.

Die dadurch bis nun vom Tage aus am Ausbeissen, mit Hilfe beschwerlicher Abraumungen, am Hängendstreichen entstandenen Verhau, sind nun schon sehr beträchtlich, und man gerieth auch schon in bedeutende Beschwerden, wegen welcher manche Eisenertz Anbrüche stehen gelassen werden müssten; besonders, weil ausser der kostspieligen Gewinnung das Eisenertz mit der Gangart aus Gneiss und Granat gemengt sehr fest, und ärmer war, ein unerwünschtes Schmelzen verursachte, und schlechteres Eisen gegeben hatte.

Das am Liegendstreichen sich befindende zweite Eisenerzlager ist zwar stets leichter zu gewinnen gewesen, auf welchem sich auch gegenwärtig am nutzbringlichsten verhauet wird; nur tritt der Umstand ein, dass da, wo der Eisenstein in milderer Gesteinlagern vorkommt, und sich das Eisenerz leichter gewinnen lässt, viele Zimmerung verwendet werden muss, und in mehreren Teufe, noch mehrere Belästigung zu ertragen seyn wird; gleichwie auch, bey der Brüchigkeit des Gebirges, keine Abraumung in eine grössere Teufe zu wagen, thunlich ist, und deshalb dermal schon mehrere Stollen unter einand angetrieben werden müssen. Diese bisherigen Erfahrung und Überzeugung, verglichen mit der, für eine jährliche Verschmelzung mit beiden in unterbrochenen Betrieb zu erhaltenden Schmelzöfen, ausfallenden Erforderniss von 64 000 Ctr. Eisenerz, lässt abfolgen, dass die weitere Dauer der dermal entblösten Eisenertz Anbrüche kaum mehr dann 150 Jahre abzusehen ist, und dass wenn gleich nach der hie und da in einigen Gegenden aufgefundene Eisenstein zu Hilfe genommen wird, dennoch die Ausdauer des hierendes im Gebirge sein mögenden Eisenerzes schwerlich 200 Jahre wird bestehen können.

Deshalb wurde allhier mit Zuzug der übrigen Eisenwerks Vorgesetzten eine Finalüberlegung gepflogen, und es wird sodann allerhöchsten Orts besonders vorgelegt werden, in wie weit etwa zu Russkberg dermal die Eisenerzeugung in Betrieb zu setzen thunlich seye, un durch Mässigung der diesseitigen Eisenerzeugung zum Behufe der eigenen Bogschaner, Frantzdorfer und Csiklovaer Werker länger ausdauern und mit denenvorgerichteten Werkstätten die vorhandene für fortwährende Zeiten zureichende Holzzung, benutzen zu können.

Diesem Endzweck noch sicherer zu begründen, wird daher das k. Verwesamt angewiesen, den in Reu Albu schon entdeckten Eisenstein, wovon bereits mehrere Hundert Ctr, aufgesammelt sind, durch zu unternehmende Proben noch weiters zu versuchen, auf welche Weise derselbe, wenn nicht für sich, doch etwa im Verhältniss mit andern gemischt, zu benutzen wäre.

Auch wird das k. Verwesamt aus eben dieser Folge, in denen Karaschowäer oder nicht sehr weit entfernten anderen Gebirgen Schürfungen auf Eisenerze unternehmen müssen, um in der Vorzeit auf eine, wenn nicht immerwährende doch länger dauernde Begründung des Bestandes hierländiger Eisenerzeugung zu wirken.

4. Eisensteinfuhrwesen

Durch den vormaligen Arrendator wird mittels 2 Pferds und 4 Ochsenzügen dermal noch einen quartalig regulirt werdenden Fuhrlohnspreis nebst bey aber auch noch durch Ca[m]erjal Unterthanen der erforderliche Eisenstein beigefahren.

Diesfalls kommt zu bemerken: es schien, dass der Arrendator zu wenig Fuhrzüge besitze, um das jährlich erforderliche Quantum Eisenstein beyführen zu können, weil hiezu auch noch Caal Unterthanen, welche viel vortheilhafter zur Kohl-beyfuhr verwendet werden könnten aufgenommen werden müssen; und da übrigens noch in Erfahrung gebracht worden ist: dass der Arrendator zu seinen Gunsten zum Eisensteinführen Caal Unterthanen verdünget, so erhält das k. Verwesamt den Auftrag diese uneigentliche Gebahrung nicht zuzulassen sondern derley Caal Fuhren zum Nutzen des Arariums zu verwenden.

5. Eisen Schmelz Manipulation

1. Hochofen

Derselbe ware zuletzt von 26 August (1)814 bis 13^e Jänner (1)815 in Operation, und musste in der 141 Schicht wegen zum Teil ruinirter Stellung, grösstentheils aber wegen beschädigten Zügelstein ausblasen, ist aber nunmehr, da die reparirte Stellung hinlänglich auswärmet, und die übrigen Gehewerksreparationen vollständig bewirkt worden sind, wieder in Umtrieb gesetzt worden.

Hierbey ist zuzumerken: dass die Erzeugung an Roh- und Brucheisen im Verlauf dieser Schmelz Campagne noch immer ein drittel des ganzen und darüber betragen hat, wo dessen Erzeugung nur den fünften Theil betragen sollte, und obgleich, wie es einzusehen ist, bey häufiger Ausfertigung kleiner Gusswaaren, bey welchen auf einen Ctr. abgegossenen Eisen mehr Brucheisen durch Eingüsse als bey grossen Sorten abfällt, die Brucheisenerzeugung vermehrt werden müsse, so muss demnach dem k. Verwesamt aufgetragen werden sich hinkünftig möglichst zu bestreben, den so häufigen Abfall an Brucheisen sorgsamst vermeiden zu suchen.

2. Flossofen.

Im Jahr (1)814 ware solcher von 16 April bis 23 Dezember somit durch 222 Schichten in ununterbrochenen Betrieb; dermal ist derselbe mit 20^e May (1)815 wieder in Manipulation gesetzt worden, und wird nun erst einen vortheilhafteren Manipulationsausfall in der Folge gewähren.

Wie in den Visitationsprotocoll von 11^e May (1)813 zu ersehen ist, so hätte man damall Ursache über die zweckmässige Erzeugung des Flosseneisens die Zufriedenheit zu äussern, sehr unlieb aber ware gegenwärtig wahrzunehmen, dass sowohl die weissen als graue Flossen grösstentheils sehr dick erzeugt werden; dem Verwesamt wird daher erinnert, dasselbe habe sich zu bestreben künftig mehr weisse, und überhaupt dünnere Flossen zu erzeugen, welche letzteres durch Vergrößerung des Flossenbettes und dessen vom waagrechten mit einen angemessenen Fall abweichender Verrichtung zu erzielen möglich ist; weil das Eisen schnell auslaufen kann.

6. Formerey

Die Formerey besonders der verschiedenen Oefen Gattungen ist hier dermal so beschaffen, dass selbe noch äusserst dick in Eisen ausfallen; zu dem mangelt die nöthige Reinheit und oftmals auch die genaue Zusammenfügung der Theile eines Stückes, so dass auf dem abgegossenen Stück, ein zu erhobener Rand, von der Zusammenfügung wahrzunehmen ist, und dadurch an Ansehen verlohren gehet. Dem k. Hütten und Formereyschaffer Weland muss daher der Antrag ertheilet werden, alles Bestreben und Aufmerksamkeit anzuwenden, damit die Abformung der Gusswaaren nicht nur schwächer im Eisen, sondern auch mit mehr Genauigkeit bewirkt, und überhaupt den ganzen mehr Ansehen gegeben werde; und da von demselben angegeben wird; dass der dermal angewendet werdende Formsand für feinere Abformungen nicht tauglich seye, weil derselbe zu wenig zusammenhält, in der Gegend bey Lippa aber ein besser geeigneter Sand aufzufinden sein soll, so hat der k. Formereyschaffer als Sachkundiger sich dahin zu begeben, um sich von der Richtigkeit zu überzeugen, und die Tauglichkeit sonach erproben zu können. Ubrigens machet derselbe sowie der k. Controlor Miálovich die Vorstellung, dass es dem Arario nutzbringender wäre anstatt der hölzernen Hammergerüste Zapfenbänke und kleineren Brücken über den Canal, dieselbe von Gusseisen nach und nach herzustellen, und dass die Anschaffung neuer Modelle und Verzierungen nothfalle, da die vorhandenen durch längeren Gebrauch schon abgestumpft sind; welchen Anträgen auch von Commissionseite beygetreten, und dem Verwesamt bedeutet wird, zur Zeit sowohl die gegossenen Hammergerüste Ständer und Brücken einzuführen, als auch wegen denen erforderlichen Modellen und Verzierungen der Vortrag an Wohlhlöbl. k. Berg Direction mit einen beygefügtten Verzeichniss zu unterlegen.

7. Eisenhammer Manipulation

Reschitzaer Frischfeuer Manipulationen

Dieselben werden mit Roch-Bruch Wasch und Flosseneisen in Operation erhalten, und erzeugen die verschiedenen Gattungen geschmiedtes Eisen nachdem hierauf sowohl, als auch auf die Rocheisen Sorte, aus welcher die Darstellung geschieht, bemessenen Feuer Calo und der Kohlpassirung.

Ausser dem dass das hierorts erzeugte Streckeisen gegen andere banatische Eisenwerke minder gelobet wird, war auch während der Anwesenheit dieser Commission sehr unlieb zu erfahren, dass das Hammerwerk Nr. 2 von darum mehrere Tage mehr ausser Manipulation gesetzt sein wird, weil das einzuziehen nothwendig gewordene Hammergerüst da es schon eingesetzt werden sollte, erst verfertiget werden muss; welcher Zeitverlust gegenwärtig um so fühlbarer wird, als der Eisenabsatz eben itzt sehr günstig ist.

Besonders hier, wo die mitlere Säule des Hammergerüstes schon vorlängst untuglich geworden ist, somit einzusehen war, dass ein gantz neues Hammergerüst einzusetzen nothwendig werden wird, wäre es erforderlich gewesen, das Hammergerüst in Zeiten vorbereiten zu lassen. Es wird sich zwar von dem k. Hüttenschaffer Weland, der stets der Manipulation nachsehen, und alle Gebrechen in Zeiten vermitteln und selben vorbeugen solle, dahin entschuldiget: dass er dem Kassageschäft während der Abwesenheit des k. Controlors obliegen musste, welches ihm mit Geldübernahme und Zahlungen meistens beschäftigte; weil es jedoch die Nothwendigkeit erheischt, bey jeden Manipulationswerk das erforderliche Zeugholz nicht nur mit Vorrath beyzuschaffen, sondern auch vorrichten zu lassen, um bey vorfallenden Auswechslungen schleunig Handanlegen zu können, so wird dem k. Verwesamt und besonders denen Manipulations Beamten nachdrucksamst eingegeben, hierauf die nöthige Vorsorge zu wenden.

Ferner ist die in dem Hammerwerk Nr. 3 ohnehin schadhafte mit Doppelzapfen in Betrieb stehende Doppelwölle welche wegen ihrer beträchtlichen Länge mehr Aufschlagwasser erfordert, nächstens abzubauen und davor gleich wie in denen übrigen Hammerwerken grössttheilig die Vorrichtung besteht das, mit einer kurzen Wölle in Bewegung zu setzende Druckwerk vorzurichten; auch sind die Fluderwerke bey denen Hammerwerken Nr. 1. 3. und 4 zu reparieren, damit selbe das Wasser besser zusammenhalten, und nicht andurch bey dem im Sommer ohnehin eintretenden Wassermangl derselben noch mehr schädliche empfunden werde.

Frantzdorfer Frischfeuer

Allhier werden Flossen von Reschitz mit dem für Gattung und Sort des erzeugten Eisens passirten Feuer Calo und Kohlverbrauch verarbeitet.

Da allhier ohnehin eine Auswechslung der Bälke nothwendig wird, so sind selbe um so mehr aus dem Grund zu höben, und mittels einen Druckwerk übersich der Welle vorzurichten, als dieselben, wegen der im Grunde, wo sich solche dermal gleichsam eingegraben befinden, eindringenden Nässe, eher dem Verderben unterliegen müssen.

Zeug und Hackenhammer

Das bey diesem Hammerwerk aus Roch- und Brucheisen erzeugt werdende Trampleisen, wird auch hier selbst sogleich auf Zeugschmiedeisen, Schantzzeug, Halbe, Ganze und Erlegte Arbeit verarbeitet, wobey ebenfalls die Kohlpassirung und der Feuer Calo bemessen sind.

Ansicht der Manipulation und dem Gehewerk ist nichts anzumerken; da aber die Trämme, wo solche an der Wasserseite auf der Mauerbank anfliegen, grösstentheils abgefaulet sind, so ist es nothwendig, dem Dachstuhl mit einen Durchzug, und untergesetzten Säulen wieder die erforderliche Festigkeit und fernere Dauer zu geben.

8. Nagelschmide

In dieser von einem Nagelschmidtmeister arrendatorisch besorgt werdender Nagelschmiede, werden bey 2. Feuern durch 16 Arbeiter 20 verschiedene Sorten Nägl erzeugt; übrigens wurde bemerkt: dass die Essgewölbe sehr schadhaf sind, und dem Einsturtz drohen. Dahero ist angeordnet worden, dieselben, anstatt mit Ziegeln, viel mehr mit gegossenen eisernen Bögen, und untergesetzten eisernen Pfeilern, um zugleich nebst der mehreren Dauerhaftigkeit, auch an Raum zu gewinnen, herzustellen.

9. Schlackenpoch

Mit einer 6 schüssigen Schlackenpoch wurden in dem Jahr (1)814 1297 Ctr. Wascheisen erzeugt; welche Manipulation auch dermal in Betrieb stehet.

Gleichwie eben als dann wenn durch die Einführung der Cupolöfen Manipulation zu Erzeugung feinerer Gusswaaren Versuchsweise noch mehr Wascheisen zur Benutzung wird gebracht werden können, es nothwendig seyn wird zu denen dermal bestehenden 6 Schüssern, noch 3 oder im Erforderungsfall auch 6 Schüsser anzubauen, um zur Zeit eines Überflusses an Wasser, hievon eine beträchtlichere Erzeugung bewirken zu können, da dermal die jährliche Schlackenerzeugung mit 6 Schüssern nicht aufgebracht werden kann, der Vorrath aber hievon schon sehr beträchtlich ist, so wird das k. Verwesamt nicht nur hierauf, sondern auch vorzüglich darauf bedacht zu nehmen haben, dass bey Ausförderung der Schlacken von dem Arbeitspersonal mehr Aufmerksamkeit, auf die in grösseren Theilen beygemischten, auszulösen möglichen Eisenstücke gewendet werden möge, damit selbe nicht über die Halde gelassen werden.

AUSKÜNFTE ÜBER DIE RESCHITZAER WERKE. 1814—1815

(Zusammenfassung)

Anhand eines „Protokolls“ aus dem Jahre 1815 und anderer Urkunden aus dem Archiv des Geschichtemuseums aus Reschitza, bringt der Verfasser Daten über die Eisenwerke aus Reschitza in den Jahren 1814—1815. Die wichtigsten Tätigkeitsbereiche und Abteilungen des Werkes werden beschrieben: die Erzforderung, der Erztransport, die Hochöfen, die Frischfeuer, die Nagelschmiede und der Schlackenpoch. Im Anhang werden jene Fragmente aus dem Protokoll wiedergeben die sich auf die erwähnten Tätigkeitsbereiche beziehen.

ROLUL GENERALULUI TRAIAN DODA ÎN CADRUL PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN

Privită și analizată după un secol de la marea acțiune protestatară a generalului român Traian Doda, apogeul activității sale fixându-se în luna octombrie 1887, personalitatea complexă a acestuia ni se dezvăluie astăzi în întreaga sa lumină.

Dacă pînă la 1 noiembrie 1872¹, cînd cu gradul de general a fost trecut în rezervă la vîrsta de numai 50 de ani, în urma mașinațiunilor puse la cale de personalități din anturajul împăratului Francisc Iosif, începînd cu această dată Traian Doda, stabilit la Caransebeș, va desfășura o activitate politică care îl va situa pentru totdeauna alături de alți mari luptători români bănățeni din secolul al XIX-lea precum Eftimie Murgu, Vincențiu Babeș, cu care a legat o prietenie durabilă, și Alexandru Mocioni.

Ce l-a determinat pe Traian Doda, care trăise la Veneția, la Agram, la Budapesta și Cracovia, să aleagă orașelul Caransebeș drept ultimul său domiciliu?

Este cunoscut faptul că la aceeași dată cu trecerea sa în rezervă este semnat și decretul prin care Regimentul de graniță nr. 13 româno-bănățean este desființat, întinsul teritoriu administrat de aceasta urmînd să fie provincializat și încorporat Ungariei².

Lunga perioadă de administrație militară, care anula din fașă orișice inițiative de ordin economic, politic și cultural, lăsase un gol care trebuia repede umplut prin energia unui om integru, capabil să se alăture lui Ioan Popasu, de al cărui nume se leagă multe dintre împlinirile spirituale ale românilor bănățeni. Și nimeni altul nu era mai potrivit decît generalul Traian Doda, venerat încă din tinerețe de grănicerii bănățeni pentru talentul său militar, pentru curajul și ținuta sa integră, acesta asumîndu-și sarcina de a apăra și administra bunurile grănicerești ale românilor din Banatul de sud între anii 1873—1892 în calitatea lui de președinte al Comunității de Avere.

Așezat în vechea reședință a fostului regiment grăniceresc devenită pentru opt ani (1873—1881) capitala comitatului Severin, Traian Doda va juca un rol de prim ordin în desfășurarea unor ample acțiuni pentru

¹ Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*, Caransebeș, 1941, f. 357.

² *Ibidem*.

emanciparea politică a românilor din provinciile încorporate Ungariei prin pactul dualist din 1867.

Încercăm să deslușim în activitatea politică a generalului Traian Doda două perioade distincte.

Cea dintre anii 1873—1881 este perioada descătușării treptate a fostului general imperial de atmosfera rigidă, militărească, impusă de ordine și regulamente ale conservatoarei armate austriece, este perioada trecerii de la declarațiile de credință față de împărat la formularea unui crez politic tot mai clar, în consens cu situația concretă în care se găsea poporul român din Transilvania și Banat³.

Este edificator în acest sens programul său politic cu care se prezintă pentru prima dată în fața electoratului român din cercul Caransebeșului la 26 noiembrie/8 decembrie 1873. Declarind că rămîne credincios Casei de Habsburg și împăratului Francisc Iosif, își formulează un asemenea program politic care va stirni minia autorităților de la Budapesta și împotriva lui va fi declanșată o întreagă campanie în presa oficială.

Declarația-program a lui Traian Doda din 1873 dezvăluie pe omul politic care va milita pentru:

1. Modificarea legii naționalităților astfel încît „*ca fiecare să găsească în ea garanția existenței și dezvoltării sale naționale.*” „*Această lege trebuie să cuprindă în esență egala îndreptățire a tuturor naționalităților.*”

2. Dreptul fiecărei naționalități de a instrui și dezvolta tineretul în limba sa maternă, prin școli populare, civile, licee și universități, statul implicându-se în susținerea acestora. Traian Doda aducea în fața alegătorilor săi următorul argument: „*Căci dacă suntem buni ca să dăm pentru menținerea statului întreaga noastră avuție, viața, atunci și statul e dator să ne dea mijloacele de lipsă dezvoltării noastre naționale culturale.*”

3. Utilizarea limbii materne în viața publică, în administrație și justiție. „*Pretind — susținea Traian Doda — ca la toate autoritățile cu care poporul ajunge în contact direct să se întrebuințeze limba poporului respectiv; în consecință poporul să comunice în limba sa națională atît cu autoritățile comunale, cît și cu preturile, cu comitatele, cu toate autoritățile judecătorești și ministeriale.*”

4. Reorganizarea administrației de stat și a finanțelor.

5. Eliminarea politicii din administrație⁴.

Un asemenea program politic îndemna nu la contopirea treptată a românilor în cadrul națiunii maghiare așa cum își închipuiau politicienii din Budapesta care declaraseră că în Ungaria nu există decît o singură națiune, cea maghiară, ci-așa cum lasă să se întrevadă — la păstrarea și conservarea ființei naționale prin crearea unor instituții de cultură și administrative unde să fie utilizată exclusiv limba română.

Caracterul său ferm, la care s-a adăugat treptat o cunoaștere nemijlocită a situației materiale precare a poporului român, a situației politice care devenea de netolerat în condițiile asupririi naționale, îl vor determina pe aprigul luptător Traian Doda să-și îmbogățească treptat cu noi obiective programul său politic, care în 1873 declara că nu va merge în

³ Mihail Dan, Ilie Uzum, *Din corespondența generalului Traian Doda cu Vincentiu Babeș*, în *Banatica*, II, 1973, Reșița, p. 221.

⁴ Antoniu Marchescu, *op. cit.*, p. 359—361. (Vezi și Mihail Dan, Ilie Uzum, *op. cit.*, p. 221).

dietă ca reprezentant al unui partid ci ca reprezentant al poporului român din cele 99 comune grănicerești ale Banatului.

Că Doda își depășise propriul program politic, o dovedesc și frământările politice din anii 1874 și 1875 din Banatul de sud, care au avut un pronunțat caracter antistatal, determinând autoritățile ca la sfârșitul anului 1875 să introducă starea de asediu în comitatele Severin și Caraș. În cele două comitate au fost trimiși comisari guvernamentali cu puteri depline, iar o serie de personalități politice, printre care și generalul Traian Doda a fost pus sub supraveghere, deoarece se manifestase și ca un simpatizant cu lupta popoarelor din Balcani pentru dezrobirea de sub jugul otoman⁵.

Devenind un înfocat apărător al legalității, în condițiile în care acesta nu contravenea principiilor de morală, Traian Doda va fi unul dintre aceia care va demasca putreziciunea aparatului de stat pe raza comitatului Severin. În acest sens la 6 aprilie 1878 îi scria prietenului său Vincențiu Babeș astfel: „*Stările comitatului nostru sunt fie cunoscute. Aici domnește volnicia și nu legea. Ar fi de mare lipsă a descrie situațiunea într-o foaie germană din Viena sau din Pesta*”⁶.

Pe de altă parte în anul 1877 se face mesagerul intențiilor mai înalte ale conducătorilor politici români din Banat de a se edita o gazetă politică în care să se dezvăluie cauzele care au determinat situația materială precară a poporului român, abuzurile și toate nelegiuirile autorităților. Prin scrisoarea pe care o adresa la 29 decembrie 1877 aceluiași Vincențiu Babeș, Traian Doda propunea ca noul ziar politic să se numească „*Luminătorul*”, „*Progresul*”, „*Curierul român*” sau altfel⁷ prima dintre aceste denumiri fiind reținută și atribuită publicației pe care Pavel Rotariu o va scoate la Timișoara începând cu 25/17 martie 1880 și care începând mai ales cu anul 1881 va fi organul de propagandă a Partidului Național Român, pretutindeni în Banat.

Așa cum s-a arătat mai sus generalul Traian Doda purta un interes deosebit dezrobirii popoarelor din Balcani de sub jugul turcesc. Nu putea să nu-l preocupe în primul rind soarta poporului român. Declararea la 9 mai 1877 a Independenței de stat a României și apărarea acesteia de către tânărul stat de la gurile Dunării care se afla în plin proces de formare a unei armate și în care se resimțea lipsa de experiență a ofițerilor săi l-au încredințat pe omul politic Traian Doda că a sosit momentul afirmării plenare a poporului român. Fostul general din armata austriacă, cunoscut în România pentru convingerile sale politice, poate prin intermediul lui Vincențiu Babeș, al lui Mocioni și chiar a lui George Barițiu, a intrat în sfera de interese a guvernului român, încercându-se ca să i se încredințeze un post dintre cele mai importante în cadrul armatei române. Se fac eforturi diplomatice în acest sens prin intermediul lui Bălăceanu cu cel care se dovedise a fi apărătorul drepturilor național-politice, economice și sociale ale românilor bănățeni, ca să i se permită trecerea în România și să preia comanda armatei române.

⁵ Liviu Maior, *Transilvania și războiul de independență (1877—1878)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 16.

⁶ Mihail Dan, George Cipăianu, *Correspondența lui Vincențiu Babeș*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 103.

⁷ *Idem*, p. 100—101, 109.

În această perioadă în care consfințirea independenței României nu era numai cauza sa proprie, ci a întregului popor român, numeroși tineri din Transilvania, Banat și Bucovina au trecut Carpații și s-au înrolat în armata română. Chiar dacă se declarase de către Casa de Habsburg neutralitatea față de conflictul româno-turc, creștea din zi în zi îngrijorarea acesteia față de atitudinea solidară a românilor din provinciile asuprite. În aceste condiții, cererea lui Traian Doda de a fi încadrat în armata română a fost respinsă⁸.

La reușita acțiunilor armatei române în sudul Dunării, Doda și-a adus contribuția, dacă nu prin prezența sa directă, prin indicarea celui mai potrivit loc pentru forțarea Dunării. Strategul militar înăscut a sfătuit comanda armatei române, prin intermediul lui G. Cantacuzino, ca trecerea Dunării „să se facă prin prejurul Bechetului“, și nu în amonte de Vidin, regiune cu un cîmp limitat de acțiune, care în caz de nereușită ar fi dus la retragerea armatei române în Serbia și la intervenția inerentă a armatei austriece⁹. De altfel scrisoarea lui Cantacuzino din 2 iulie 1877 adresată lui I. C. Brătianu, care îndeplinea funcția de președinte al Consiliului de Miniștri începe astfel: „Doda va vedea mîine pe împărat de la care speră un răspuns favorabil“¹⁰, ceea ce ne determină să credem că fostul general dorea să părăsească Banatul și să preia comanda armatei române, dar el întrevăzuse și alternativa refuzului, grăbindu-se să indice un loc potrivit pentru trecerea armatei române pe malul drept al Dunării.

Neabdicînd de la programul său politic, în care susținea înălțarea spirituală a poporului român prin instituții de învățămînt în limba română, în anul 1879 la apariția proiectului de lege școlară al lui Trefort Agoston, prin care se cerea ca în școlile populare să se predea obligatoriu limba maghiară, Traian Doda a făcut parte din delegația românilor care au prezentat împăratului Francisc Iosif un memoriu de protest. Din această delegație au mai făcut parte mitropolitul Miron Romanul, episcopul Caransebeșului Ioan Popasu, avocatul Partenie Cosma, protopopul Caransebeșului Nicolae Andreievici ș.a.¹¹.

La întoarcerea de la Viena membrii delegației au fost primiți pretutindeni cu entuziasm. „Telegraful român“ în numărul său din 6 februarie 1879 relatează faptul că în Lugoj atît episcopul Ioan Popasu cît și generalul Traian Doda au fost întâmpinați de peste 300 persoane¹². O primire la fel de entuziastă li s-a făcut și la Caransebeș unde „în număr impunător“ i-au așteptat la gară¹³.

O a doua perioadă din activitatea politică a generalului caransebeșan Traian Doda se desfășoară între anii 1881 și 1887. În urma constituirii Partidului național al românilor din Ungaria și Transilvania în anul 1881, prin unificarea celor două partide care activau deja în Transilvania și Banat, Traian Doda va participa la viața politică militînd pentru îndeplinirea programului politic al noului partid, care includea și dezide-

⁸ Liviu Maior, *op. cit.*, p. 38.

⁹ *Independența României. Documente*, vol. I, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, p. 153.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ „Telegraful român“, an XXVII, nr. 14, 13 februarie 1879, p. 55.

¹² *Idem*, nr. 15 din 16 februarie 1879, p. 59.

¹³ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 733.

ratele cu care în 1873 a pășit generalul caransebeșan în fața propriilor săi alegători. Iată-l pe Traian Doda susținând lupta pentru recuștigarea autonomiei Transilvaniei, folosirea limbii române în administrație și justiție în toate ținuturile locuite de români, revizuirea legii despre egala îndreptățire a naționalităților, lupta împotriva tendințelor de maghiarizare ș.a.¹⁴, prezentându-se în fața celor peste 5 300 de alegători români din cercul Caransebeșului, cel mai mare cerc electoral din întreaga Ungarie în hotarele sale multinaționale, cu un program politic clar, formulat în consens cu cele mai arzătoare deziderate ale românilor.

În cadrul campaniei electorale care a avut loc în vara anului 1881, așa cum a hotărât conferința națională a partidului desfășurată la Sibiu, doar în Banat și părțile ungurene a pus Partidul Național Român candidați, însă numai în acele cercuri electorale unde alegătorii români constituiau marea majoritate. Alertate de posibilitatea ca un număr mare de deputați români, aderenți ai Partidului Național Român să pătrundă în dietă, autoritățile s-au dedat la intimidări, amenințări, presiuni și mituiri și doar în cercul electoral al Caransebeșului candidatul Partidului Național Român, generalul Traian Doda, a ieșit victorios¹⁵.

În același an 1881 Traian Doda va declanșa o amplă acțiune pentru înființarea unui gimnaziu românesc în Caransebeș.

Împreună cu Vincențiu Babeș în perioada ciclului parlamentar 1884—1887 Traian Doda a desfășurat acțiuni concertate pentru redarea caracterului național românesc al celor 99 de școli comunale din localitățile românești ale fostei granițe militare, unde elevii erau obligați să învețe limba maghiară pe parcursul a 5—10 ore săptămânal¹⁶, cit și pentru a demasca rolul nefast al primului ministru Tisza Kalman în refuzul construirii gimnaziului românesc din Caransebeș, fondurile necesare fiind deja strânse pe parcursul unei jumătăți de secol¹⁷.

Deoarece cea mai importantă acțiune politică a generalului Traian Doda a avut loc în vara anului 1887 când ales deputat a refuzat să se prezinte la lucrările dietei dar să și depună mandatul, se cuvine subliniat faptul că încă din anul 1886, împreună cu Vincențiu Babeș și Alexandru Mocioni, membri marcanți ai Partidului Național Român, alcătuiseră proiectul planului acțiunii sale protestatare în vederea alegerilor din anul 1887. Se miza pe faptul sigur că Traian Doda și de această dată va ieși învingător și în acest caz refuzul său de a se prezenta în parlament trebuia justificat atât față de alegători cit și față de parlament, de guvernul maghiar, nu ca un act strict personal ci ca răspunsul poporului român care nu putea să încapă în cadrul constituțiunii maghiare, ceea ce era echivalent cu scoaterea sa în afara legilor maghiare. Cele două documente care au fost adresate la 10 și respectiv 12 octombrie 1887 alegătorilor români și președintelui parlamentului maghiar, cuprind atacuri la adresa opresiunii naționale din Austro-Ungaria și sînt opera nu numai a generalului Traian Doda; colaborase la redactarea lor și prietenul său de idealuri politice Vincențiu Babeș¹⁸. Fruntașii politici ai românilor bă-

¹⁴ *Idem*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 33—34.

¹⁵ *Idem*, p. 39.

¹⁶ *Idem*, p. 214—215.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ George Cipăianu, *Vincențiu Babeș*, Editura Facla, Timișoara, 1980, p. 63.

năteni: Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș și Traian Doda au urmărit prin alegerea lui Doda ca deputat, prin refuzul său de a participa la lucrările dietei, dar mai ales prin cele două documente pe care le-a dat publicității să atenționeze opinia publică dar mai ales pe cei care cîrmuiau monarhia că românii au ajuns la o situație politică și socială de nesuportat. Conducerea Partidului Național Român întrevădea posibilitatea ca acțiunea lui Doda să fie temeinic analizată de împărat. Pe de altă parte se aștepta și la condamnarea sa, ceea ce a echivalat cu un nou vot de blam dat atitudinii autorităților maghiare de negare totală a drepturilor românilor de a năzui la emanciparea națională.

Acțiunea protestatară a generalului Traian Doda a premers și pregătit din punct de vedere politic acțiunea memorandistă dintre anii 1892—1894, pe care Traian Doda a împărtășit-o fără ezitare de la început. Șicanat continuu și bolnav își îndemna colaboratorii să fie solidari în clipele grele prin care trecea poporul român și partidul său național.

Pentru generația sa de luptători politici, Traian Doda a rămas un model de dăruire, modestie și fermitate, convingerile sale evoluind net în favoarea celor mai arzătoare deziderate ale poporului român din Transilvania și Banat care pregătea pe plan politic și cultural înfăptuirea unirii cu Patria mamă.

CONSTANTIN BRĂTESCU

DIE ROLLE DES GENERALS TRAIAN DODA INNERHALB DER RUMÄNISCHEN NATIONALPARTEI

(Zusammenfassung)

Zwischen den Jahren 1873—1894 wird der General Traian Doda aus Caransebeș (Karansebesch) neben anderen rumänischen Politikern des Banats eine bedeutende Rolle in der Behauptung und Verteidigung der Rechte der Rumänen des Banats, in der geistigen, nationalen und politischen Emanzipation spielen.

In der letzten Zeit seines Lebens, vor allem im Jahre 1887 hat er durch Manifeste, die an die rumänischen Wähler aus dem Wahlkreis Caransebeș (Karansebesch) gerichtet waren, aber auch durch seine begeisterten Reden die Kampfadeale der Rumänischen Nationalpartei wieder bejaht und er hat die Politik der nationalen Unterdrückung, die durch die Regierung aus Budapest befördert und verstärkt wurde, entlarvt.

VALEA JIULUI (1848—1914).
PRINCIPALELE PROBLEME SOCIAL-ECONOMICE
OGLINDITE ÎN REVISTA
„MONTANISTICĂ ȘI METALURGIE“

Revista „Montanistică și metalurgie“ a fost fondată în anul 1922 de Asociația conductorilor tehnici minieri din România ca revistă „oficioasă“ cu apariție lunară. Redacția (și administrația ei) se găseau la Petroșani (Mina „Est“), avînd ca redactor responsabil pe Ștefan Tomuța, conductor minier (cu diplomă) și talentat publicist, avînd o „veche dragoste“ pentru munca lui nobilă și nutrind o „dorință fierbinte de a putea contribui în cea mai deplină măsură la binele și prosperitatea culturii miniere“¹.

Revista apărea bilingvă (în limbile română și maghiară) mai bine de un deceniu, în calitate de „revistă tehnică minieră“, înserînd articole și studii relative la exploatările miniere din Transilvania și Banat, materiale informative din activitatea asociației, informații succinte despre producția carboniferă din țară și din alte țări (S.U.A., Cehoslovacia, Germania, Anglia, Ungaria etc.), reclame, anunțuri ș.a.

Pe parcursul mai multor numere din anii 1926—1927 s-a încercat o prezentare a Văii Jiului din punct de vedere geologic-geografic, social-economic și cultural-artistic, fixîndu-se ca repere cronologice anii 1840—1926.

Ne permitem, în cele ce urmează, să redăm din multitudinea aspectelor bazinului carbonifer Valea Jiului, oglindite de revistă, cîteva probleme economico-sociale pentru intervalul de timp 1848—1914, deci de la revoluția burghezo-democratică din 1848 „moment crucial în trecerea României de la feudalism la capitalism“ pînă la începutul primului război mondial, în care poporul nostru a luptat „pentru apărarea pămîntului patriei împotriva ocupanților militariști germani, pentru salvagardarea unității și integrității teritoriale“².

Făcîndu-se un succint istoric al exploatării cărbunilor pe plan european, se amintește, potrivit unor „date autentice“, de începutul exploatării „diamantului negru“ în Anglia prin sec. al IX-lea, în Belgia prin sec. al XIII-lea, în Franța prin sec. al XIV-lea, în Germania (regiunea Saar) pe la anul 1400, în S.U.A. pe la anul 1820 etc.³.

Despre minele de cărbuni din Transilvania și Banat se face precizarea că ele au fost deschise mai tîrziu, în jurul anului 1830 (cele de la

¹ „Montanistică și metalurgie“, anul VI, 1927, nr. 1—2, p. 3.

² *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. Politică, București, 1975, p. 32 și 37.

³ „Montanistică și metalurgie“, anul V, 1926, nr. 7—8, p. 3.

Anina—Reșița). La 1840 s-a început exploatarea minelor din Drencova, iar în Valea Jiului și în alte locuri „mai însemnate“ pornirea lucrărilor „de producere“ s-a realizat pe la 1860⁴. Totuși, în Vale s-au făcut explo-rări de pe la 1840 de către frații Hoffmann și Carol Maderspach, conti-nuînd și în deceniul următor cînd își face simțită prezența „S.A. minieră și metalurgică din Brașov“, prima societate care a lucrat în Valea Jiului.

Această societate a acaparat terenuri spre est (de la Petroșani pînă la Petrila) și spre vest (pînă la Vulcan), începînd construirea galeriilor principale „de Vest și de Est“, în 1868.

Lucrările miniere din Valea Jiului, devenind ample și profunde, s-a simțit, evident, lipsa oamenilor „din branșă“. Inițial au fost aduși mineri din jurul Abrudului, Roșiei Montane etc., apoi au venit o serie de mineri germani din Bucovina și secui din Harghita.

Societatea brașoveană a efectuat lucrări de înaintare în galeriile prin-cipale din partea de vest a Petroșanilor (pînă la circa 500 m) și din par-tea estică (cu circa 1 200 m), reușind să extragă o primă producție de cărbuni. În anul 1871 producția zilnică înregistra doar cîteva vagoane, iar în anul 1872—1873 a ajuns la aproximativ 30 de vagoane, considerată o producție „record“, care se și serba întotdeauna în chip deosebit⁵.

„Scoaterea“ de cărbuni la Lupeni ar începe, potrivit revistei, la anul 1884, cărbunii extrași fiind transportați apoi cu carul la Petroșani de unde se încărcau în vagoane. Este menționat Rafael Hoffmann ca inițiator al exploatării de cărbuni din Lupeni și evidențiat pentru interesul deosebit purtat dezvoltării minelor de aici. Între altele, el este cel care „a trimis în mai multe rînduri mostre de cărbuni în Germania, unde s-a constatat apoi că din cărbunii de Lupeni se poate face cocs“. Evident, că în urma acestei constatări, valoarea exploatărilor de aici a înregistrat o sensibilă creștere⁶.

În august 1870 a fost predată circulației linia ferată Sîmeria—Petroșani, iar în iulie 1892 — linia ferată Petroșani—Lupeni, realizări nota-bile care au condus la intensificarea activității de investiții și producție în partea centrală și vestică a bazinului carbonifer jian.

Pentru anul 1897 se menționează începerea lucrărilor de pregătire în Valea Lupului (Vulcan), unde se construiesc: un funicular, o separație și locuințe muncitorești⁷.

Statul austro-ungar urmărind — în baza unui program elaborat din vreme — exploatarea crîncenă a resurselor teritoriilor românești sub-

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Idem*, anul VI, 1927, nr. 1—2, p. 4. Un material statistic (inedit ne eviden-tiază producția de cărbuni și efectivul muncitorilor din Valea Jiului între 1868—1930; pentru 1871 găsim 48 306 tone și 341 muncitori; pentru 1872 — 83 117 tone și 440 muncitori; pentru 1873 — 80 920 tone și 400 muncitori (Cf. „Tablou (tabel) despre producția de cărbuni și efectivul muncitorilor în Valea Jiului de la 1868—1930“, în colecția muzeului din Petroșani).

⁶ *Idem*, nr. 5, p. 6.

⁷ *Idem*, nr. 6—7. Societatea „Salgótarján“ construiește la Vulcan o centrală electrică, iar în anul 1900, tot aici, începe săparea puțului „Chorin“, punîndu-se în funcțiune uzina electrică dotată cu un generator de 100 kVA. La aceeași cumpănă de veacuri, Valea Jiului a produs: 880 657 tone de cărbuni, din care majoritatea (516 890 t) a revenit societății amintite (Cf. ing. Giuclea Gh. și colectiv, *Centenarul exploatării industriale a cărbunelui în bazinul carbonifer Valea Jiului. 1868—1968*, p. 21).

jugate, a efectuat mari investiții și câteva explorări „adîncind două sonde în 1907 și 1908“. În partea nordică a Petroșanilor a fost construită o separație nouă, paralel lucrîndu-se la realizarea unui tunel „care trece pe sub dealul dintre Jiu și pîrîul Boli“. La Jieț a fost ridicată o centrală electrică provizorie care asigură exploatărilor miniere curentul electric necesar. Concomitent au demarat lucrările pentru noua centrală electrică de lîngă separație, finalizată în 1912, care era racordată și Petroșanilor pentru iluminat⁸. Este consemnată, pentru aceeași perioadă de timp, construirea unei fabrici de cărămidă care anual producea 5 milioane de cărămizi. În anul 1913, vizîndu-se electrificarea transportului pe calea ferată, a fost montată o conductă electrică, așa încît funicularul existent a devenit de prisos. Paralel s-au investit fonduri pentru redeschiderea exploatărilor din Lonea, ridicarea de noi puțuri și galerii, amenajarea modernă a minelor, montarea funicularului și chiar edificarea unor locuințe pentru angajați. Firesc, producția exploatărilor miniere din Valea Jiului a crescut simțitor pînă în 1914, paralel sporind și efectivul muncitorilor⁹.

Evoluția minelor de cărbuni a fost înrîurită nu numai de „producerea în masă“ ci și de situația socială (specială) cu care se corelează. Exploatarea miniere au stat mult timp „în serviciul orientării capitaliste“ care a manifestat tendința de a reuni „cercuri pe cît posibil de întinse“, contribuind la apariția chestiunilor sociale (muncitorești), caracteristice pentru epoca modernă și la „nașterea mișcării pentru soluționarea acestora“. Rezultatele muncii minerului stau, potrivit aprecierilor revistei, nu numai în relație cu „instrumentele moderne“ (tehnice), ci și sub influența „dispoziției individuale, împrejurărilor de trai, stării morale, nivelului intelectual al lucrătorului“¹⁰.

Referitor la „chestia“ locuințelor muncitorești aflăm, după o succintă incursiune — efectuată de revista pomenită — în evul mediu, că numai necesitățile minelor de cărbuni, moderne, au dat un imbold progresului social pe acest făgaș, reliefat, în speță, „de două puncte de vedere sociale mai proeminente: igiena modernă și așezarea stabilă a muncitorilor“. În consecință se fac recomandări utile vizînd construirea coloniilor muncitorești (începute la Petroșani în jurul anului 1869): „Un principiu de fond pentru construirea coloniilor muncitorești este mai departe ca acestea să fie pe cît se poate de aproape de mină, unde lucrează muncitorul, ca osteneala grea cauzată de depărtarea mare ce trebuie să o străbată, să nu înrîurească în mod nefavorabil capacitatea sa de lucru. Apă bună, canalizare cum se cade și evitarea terenului igrasios, precum și respectarea cerințelor sanitare moderne la construirea caselor, toate acestea sînt mijloacele cele mai apte pentru augmentarea mulțumirii, bunăstării familiale, traiului moral și, indirect, a capacității de muncă a lucră-

⁸ *Ibidem*.

⁹ În 1913 s-au extras 2 230 000 tone de cărbune din minele Văii Jiului; tot atunci lucrau aici 13 868 mineri (Cf. I. S. Gruescu, Cornelia Grumăzescu, *Județul Hunedoara*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970, p. 90 și urm.; N. Maghiar, St. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, E.S., 1970, p. 239; în anul 1914 producția de cărbune a Văii Jiului a ajuns la circa 19 383 350 q, situînd bazinul printre cele fruntașe din sud-estul Europei).

¹⁰ „Montanistică și metalurgie“, anul V, 1926, nr. 9—10, p. 4.

torului...¹¹ Se fac și recomandări privind „sprijinirea și cultivarea igienei“, accentuându-se necesitatea existenței medicilor mineri¹².

„Chestia“ muncitorească ar avea, în concepția sociologilor revistei, două laturi: una economică, cealaltă socială care sînt, firește, inseparabile. În vederea îmbunătățirii „stării“ lor, minerii, încă de timpuriu, au recurs la „încetarea colectivă a muncii“ pînă la satisfacerea pretențiilor lor. Încetarea muncii implica, de regulă, rezistența armată, iar reluarea lucrului se făcea „numai după oprirea cu ajutorul forței brahiale“ a mișcărilor „de violență“. Vechile mișcări sociale ale muncitorilor mineri aveau, în aceeași concepție, mai mult caracterul unor „rezistențe sporadice și instantanee“, fiind „reacții contra abuzurilor“ care au avut loc. Nemulțumirile erau generate, de regulă, de „tratamentul insuportabil, exploatarea fizică a lucrătorilor, ori, mai tîrziu, împrejurarea că patronii constrîngeau muncitorii să cumpere de la ei alimente și băuturi scumpe, ori se amestecau altfel în viața lor socială, îi sileau să le dea «plocoane»; superiorii lor nu administrau minele cîstit, plata nu o căpătau regulat ori li se făcea numai în «valută» slabă; alimentele li se socoteau foarte scump; în loc de muncitori adulți, adică mai scumpi, se angajau copii cu plată mai mică...¹³

Mișcarea muncitorească din Valea Jiului ar putea prezenta, potrivit specialiștilor revistei, următorul tablou succint: prima grevă a avut loc în anul 1878, cea de-a doua declanșându-se peste 14 ani, în 1892. Mai tîrziu, în 1906, a avut loc o grevă care „a ieșit din cadrele modeste ale grevelor anterioare“. În vederea reprimării ei a fost detașată în Valea Jiului o unitate militară de 1 000 de oameni¹⁴. În aceeași vreme „mișcărilor socialiste“ erau interzise în imperiul dualist austro-ungar, iar lucrătorii își achitau cotizațiile „numai în ascuns“. Doar la Budapesta și în centrele industriale mai importante existau „asociațiuni aprobate“ ale socialiștilor. O serie de „agitatori“ vizau „în taină“ coloniile industriale și miniere „agitînd prin toată țara“¹⁵. Cea mai puternică grevă declanșată în Valea Jiului pînă la finele primului război mondial a fost cea din 1916¹⁶.

Sub aspect edilitar, aflăm că după anul 1869 au fost construite cîteva clădiri „mai de vază“ în jurul pieței (vechi) a Petroșanilor: prăvălii, o farmacie și primăria, aceasta servind inițial și de hotel. În anul 1905 a

¹¹ *Idem*, anul VI, 1927, nr. 1—2, p. 4.

¹² *Idem*, nr. 3—4, p. 4.

¹³ *Idem*, nr. 5, p. 4.

¹⁴ *Idem*, anul VI, 1927, nr. 3—4, 5, 6—7.

¹⁵ *Ibidem*. Vezi și N. Gh. Munteanu, Gh. Ioniță, *Un veac de istorie a minerilor de pe Jiu*, Edit. Politică, București, 1971, p. 13—14.

¹⁶ „Montanistică și metalurgie“, anul VI, 1927, nr. 6—7, p. 4.

¹⁷ În temeiul unor documentari personale (în arhive și biblioteci), putem completa tabloul — sumar — al mișcării muncitorilor mineri din Valea Jiului aducînd următoarele date: o primă grevă pe aceste meleaguri s-a desfășurat la Petrila în toamna anului 1848, cînd muncitorii au „atacat lămpăria“, au tăiat „foalele de la ventilatoare“, au înfundat „burlanele pentru evacuarea apei din galerii“, după care s-au retras în pădure. În anii 1874—1875 muncitorii mineri din Vale s-au ridicat la lupta împotriva condițiilor de viață inumane, la cîțiva ani, deci, de la greva din 1868 organizată de muncitorii constructori ai căii ferate Simeria-Petroșani în vederea sporirii salariilor.

fost edificat Cazinoul funcționarilor (astăzi sediul Teatrului de stat), iar în 1909 a fost „aranjat“ parcul din fața acestuia¹⁷.

În paginile revistei întâlnim numeroase și frumoase aprecieri la adresa celor ce trudeau în străfundurile pământului. Astfel, revista consideră că muncitorul român, în pofida prea multor greutăți, învață repede „lucrarea minieră“, caracterul său este deschis; în tinerețe se disciplinează mai anevoie, iar în vîrsta bărbăției devine mai serios și mai iubitor de pace, cu caracter mai statornic¹⁸. Capacitatea de muncă este „mijlocie“, însă cu timpul el poate concura pe cei mai buni muncitori din alte țări. „Minerul român se deosebește de minerul de altă «nație» și prin aceea că cunoaște mai bine ce-i bunăcuviință (...), este tenace la lucru, sprinten și priceput. În anumite lucruri își câștigă mare agilitate. Nu-l prea poți îndupleca la strămutări continue, căci se leagă de glie, de satul său. În țara noastră, este cel mai stabil «soi» de muncitor...“¹⁸.

Bogăția de informații inedite, care desigur trebuie preluate și interpretate critic de către istoric, problemele pe care le abordează, numărul anilor de apariție și perioada la care se referă, sînt tot atîtea argumente care fac din revistă „Montanistică și metalurgie“ o sursă prețioasă de documentare pentru cel ce se ocupă de istoria mineritului românesc.

DUMITRU PELIGRAD

LA VALLÉ DU JIU (1848—1914).
LES PRINCIPAUX PROBLÈMES SOCIAUX ET ÉCONOMIQUES
ENVISAGÉES PAR LA REVUE
„MONTANISTIQUE ET METTALLURGIE“

(Résumé)

L'auteur présent — de la multitude des problèmes traités dans la revue „Montanistique et mettallurgie“ — des quelques aspects de la vie sociale et, de même, économique concernant le bassin charbonifer de la Vallée du Jiu, comprenant l'intervall de 1848—1914. La publication mentionnée a été fondée en 1922, mais son collectif de rédaction a manifesté un intérêt constant pour la période antérieure.

La richesse des informations inédites, la relevance des problèmes abordés, la longueur de son apparition, sont des arguments qui nous permettent de considérer cette publication une précieuse source d'information pour tous les spécialistes intéressés à l'histoire de l'industrie charbonnière roumaine.

¹⁷ „Montanistică și metalurgie“, anul V, 1926, nr. 11—12; anul VI, 1927, nr. 1—2, p. 5—6.

¹⁸ *Idem*, nr. 6—7, p. 3.

MIȘCAREA TEATRALĂ DIN LOCALITĂȚILE VĂII CARAȘULUI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

De la cei care sînt îndemnați să răspundă la întrebarea: „prin ce se singularizează Oravița în istoria culturii românești?” de obicei se așteaptă un răspuns legat în mod justificat de existența celui mai vechi teatru din țara noastră, lăcaș de cultură care a adăpostit trupele unor vestiți actori precum Mihail Pascaly în 1868 din care a făcut parte și „lucefărul” poeziei românești, apoi Matei Millo în 1870, G. A. Petculescu (1878 și 1888), Zaharia Birsan între anii 1906—1910, Agatha Bîrsescu în 1908 și mulți alții¹.

Dar acest răspuns corespunde numai în parte adevărului istoric căci Oravița a fost un centru unde s-a desfășurat o intensă mișcare corală în jurul celor două reuniuni de cîntări și muzică înființate în 1872 la Oravița-Montană și în 1882 la Oravița Română.

Tot aici s-a creat la sfîrșitul secolului al XIX-lea un despărțămînt al ASTREI cu o activitate prodigioasă, subliniată an de an de către conducerea celei mai importante societăți culturale transilvănene.

Erau create deci condițiile materiale cît și cele spirituale pentru ca Oravița să devină în ultimile trei decenii ale secolului trecut și pînă la Unirea cea mare a tuturor românilor gazda unor manifestări de prestigiu organizate atît de Societatea pentru Fondul de Teatru Român cît și de ASTRA. Astfel Societatea pentru Fond de Teatru Român și-a ținut în acest oraș trei dintre adunările sale generale în anii 1874, 1887 și 1908².

La 12 septembrie 1874 la Oravița, cu ocazia celei de-a cincea adunări generale a societății culturale care își propusese nu numai să contribuie la dezvoltarea gustului pentru arta teatrală în sinul populației românești din Transilvania și Banat, dar și la edificarea unui lăcaș al său, impunător și pe măsura aspirațiilor românilor din aceste provincii, își rostea Elie Trăilă, avocat al urbei, un electrizant discurs și totodată îndemn pentru toți cei care sosiseră la Oravița din Transilvania istorică, din părțile ungurene și din satele cărășene. *„Faceți teatru, români! Și veți vedea ieșind din negurile istoriei una după alta umbrele mărețe ale străbunilor voștri, mișcîndu-se cu fală în ochii voștri, vorbind către voi limba de vitejie, de reînviere. Ei vor lupta în fața voastră încăodată luptele multe,*

¹ Ion Crișan, *Teatrul din Oravița*, Reșița, 1968, p. 125—133.

² *Anuarul XIII al Societății pentru Fond de Teatru Român pe anul 1908—1909*, Brașov, 1910, p. 122—123.

luptele grele pentru limbă și naționalitate, pentru scumpa lor moșie, pentru drept și dreptate și vă veți însufleși privindu-le vă veți cunoaște ce ați fost și ce aveți să fiți³. Punind teatrul sub semnul glorificării trecutului, avocatul Elie Trăilă îndemna la apărarea limbii și naționalității noastre. Îi glorifica în cuvîntul său pe domnul Mircea, cel care a rînduit treburile țării și i-a mărit hotarele, pe Ioan Vodă, pe Țepeș, pe Ștefan și pe Mihai Bravul, cel care a alungat „hoardele barbare din țară cu o mînă, cu alta stringînd laolaltă legăturile între frați, întrunind toți românii într-o patrie, sub o lege, sub un domnitor⁴. Și apelînd la numele cîtorva dintre cei mai iluștri făuritori din istoria românească el fixa teatrul românesc sub semnul distinct al demnității și unității naționale.

Și înainte de anul 1874 existaseră legături între orăvițeni și Societatea pentru Fond de Teatru Român. Cu ocazia adunării generale a acesteia desfășurate la Satu Mare în Primăvara anului 1872, intelectualii orăvițeni în frunte cu istoricul și folcloristul Atanasie M. Marienescu și cu filologul Simeon Mangiuca, ultimul fiind membru al Academiei Române, au salutat cu însuflețire lucrările acesteia printr-o telegramă reprodusă de revista „Familia” la 12 mai 1872⁵.

Va reveni Societatea pentru Fond de Teatru Român la Oravița în anii 1887 și 1908, aci avînd numeroși sprijinitori printre care și pe I. Nedelcu, Alexandru P. Popovici și dr. Petru Corneanu, cunoscuți în epocă drept membri cu o intensă activitate și în rîndurile Partidului Național Român.

Cu multă grijă a fost pregătită adunarea generală din anul 1908 desfășurată la Oravița în zilele de 27—29 august. Reprezentantul intelectualității române din localitate, avocatul Mihai Gropsianu a întîmpinat oaspeții de seamă sosiți din toate colțurile Transilvaniei și Banatului cu cuvinte pline de simțire patriotică: „Cuvine-se vouă, slujitorii acestei zeițe (n.n. Thaliei) laudă și mărire, — căci ne luminați să nu fim 3 milioane suflete de milă, ci să fim acestei minunate Muze garda de mărire și onoare, pregătiți și gata de orice jertfe; ne inspirați să vărsăm din prisosul nostru în visteria care ne păstrează scumpa comoară — limba noastră⁶.”

În urma adunării generale a Societății pentru Fond de Teatru Român din anul 1908, în sufletele participanților s-au întipărit imagini de neuitat, determinînd comitetul acesteia să sublinieze aportul localnicilor cît și al celor din localitățile învecinate la reușita ei: „Orăvițenilor, vestiți pentru dragostea ce nutresc artelor frumoase, li se dase și acum ocazia de a-și manifesta sufletul lor avîntat. Și le și succese a se achita în mod demn de dorința ce li s-a impus cînd au hotărît să primească în mijlocul lor Societatea pentru Fond de Teatru Român.

La stăruințele fraților din Oravița s-au asociat și comunele din jur, cări de asemenea și-au trimis pe reprezentanții lor ca să colaboreze la

³ Sim. Sam. Moldovan, *Oravița de altădată și teatrul cel mai vechi din România*, Oravița, 1938, p. 85.

⁴ *Ibidem*.

⁵ „Familia”, (Pesta), an VIII, 12 mai 1972, p. 208.

⁶ „Foaia diecezană”, (Caransebeș), an XXII, nr. 31 din 27 iulie c.v., 1908, p. 6.

cultul măreț ce s-a desfășurat la acea ocazie întru preamărirea artei și culturii românești⁷.

Sub impulsul unor asemenea activități de prestigiu și sub cel al mișcării teatrale desfășurate în Oravița mai ales după darea în folosință a clădirii teatrului în anul 1817, în ultimile trei decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea se înregistrează o febrilă activitate și în satele din jurul Oraviței, mai ales la Ciclova-Montană, Grădinari, Sasca-Montană, Vărădia, Ticvanu-Mare ș.a.

Presa românească din această perioadă și în special „Familia” (Oradea), „Luminătorul” și „Dreptatea” din Timișoara, „Foaia diecezană” (Caransebeș) și „Drapelul” din Lugoj au reținut intensă activitate teatrală desfășurată în Oravița și satele de pe Valea Carașului, unde cu predilecție erau puse în scenă din creațiile lui Matei Millo, Vasile Alecsandri și Iosif Vulcan. Multe dintre operele dramatice prezentate de formațiile de diletanți erau de inspirație patriotică. Există un precedent în această privință, căci în 1868 — cu ocazia spectacolelor date de trupa lui Pascaly la Oravița s-a jucat dramatizarea „Mihai Viteazul după bătălia de la Călugăreni” la cererea intelectualilor români din localitate⁸.

Declararea și mai apoi consfințirea prin memorabile fapte de arme a independenței României în anii 1877—1878, care a înflăcărat condeiele multor autori dramatici ai momentului aveau o rezonanță aparte dincoace de Carpați, în condițiile unei tot mai fățișe asupririi naționale. Primul organizator al unei trupe profesioniste teatrale românești din Transilvania și Banat, G. A. Petculescu a prezentat la Grădinari în anul 1878 piesa „Crucea Roșie” sau „Ambulanța română”, iar la Oravița în același an „Blestemul românului pe patul de moarte”⁹, ele reprezentând modalități de solidarizare a artiștilor români și spectatorilor, în cea mai mare parte țărani și intelectuali români, cu lupta eroică a armatei române împotriva asupritorului multiseclar.

În anul 1880 la Oravița este pusă în scenă piesa „După război”, iar în anul 1894, memorabil în istoria poporului român prin procesul intentat memorandiștilor, se va juca la Grădinari sceneta „Soldatul român la Plevna”¹⁰.

În același context trebuie încadrată și piesa „Plăieșii de la Baia” de N. A. Bogdan, prezentată la 2 august 1901 de către reuniunea de cîntări „Concordia” din Oravița-Română¹¹.

Din bogata operă dramatică a lui Vasile Alecsandri, care și-a adus o contribuție deosebită la crearea unui repertoriu dramatic original, la sfîrșitul secolului al XIX-lea au fost puse în scenă la Vărădia în anul 1882 canțoneta „Paraponistul”, în 1888 comedia „Cinel-Cinel” și farsa „Testamentul”, în 1889 „Rusaliile” și în 1892 „Herșcu-Boccegiul” și „Mama Anghelușă”¹².

⁷ Anuarul XIII al Societății pentru Fond de Teatrul Român pe anul 1908—1909, Brașov, 1910, p. 28.

⁸ Ion Crișan, op. cit., p. 146.

⁹ Ion Iliescu, *Cultura și cărturarii bănățeni în deceniile independenței*, Timișoara, 1977, p. 116—117.

¹⁰ Idem, p. 123.

¹¹ „Drapelul” (Lugoj), an I, nr. 57 din 18/13 iulie 1901, p. 3.

¹² Ion Crișan, *Corul din Vărădia*, Reșița, 1972, p. 34—36.

La Mercina, unde își desfășura activitatea un renumit cor este prezentată la 12/24 februarie 1886 „*Paraclicerul* sau „*Florin și Florica*“ tot din repertoriul bardului de la Mircești¹³. Pau Farca, renumit dirijor de cor a pregătit în anul 1890, cu membrii corului din Rusova-Veche un concert de teatru și cor prezentind „*Herșcu-Boccegiul*“ și „*Arvinte și Pepelea*“ de Vasile Alecsandri în localitatea Sasca-Montană¹⁴.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, bogatul repertoriu dedicat scenei de Vasile Alecsandri a fost prezent și în repertoriile unor formații corale sau unor grupe de diletanți din localitățile Broșteni (1890)¹⁵, Ciclova-Montană (1893)¹⁶ și Grădinari (1893)¹⁷.

Mult îndrăgit a fost, nu numai pentru marele său talent actoricesc ci și pentru creația sa dramatică, Matei Millo, jucându-i-se de-a lungul anilor piese ca: „*Baba Hîrca*“ în 11 februarie 1893 la Oravița¹⁸ de către membrii Reuniunii de cînt și muzică din Oravița-Română, care la 2 august 1904 a prezentat și vodevilul „*Rezervîștii*“¹⁹. În anii 1904—1905 „*Baba Hîrca*“ a fost inclusă și în repertoriul Reuniunii de cînt și muzică „Unirea“ din Vărădia²⁰.

De un interes deosebit s-a bucurat în zonă și creațiile dramatice ale lui Iosif Vulcan, cel care rămăsese impresionat de înalta ținută interpretativă a corurilor cărășene cu ocazia adunărilor generale ale Societății pentru Fond de Teatru Român ținute la Oravița.

În anul 1890 corul din Iertof a prezentat la Ciclova „*Ruga de la Chi-zătău*“²¹, piesă care în anul 1892 a fost pusă în scenă și de membrii Reuniunii de cîntări „Armonia“ din Tiuncvanu-Mare²². În anul 1893 „tineretul studios“ din Oravița a prezentat piesa „*Mireasă pentru mireasă*“, venitul realizat destinându-l deschiderii unei școli românești de fete în localitate²³. Din repertoriul aceluiași dramaturg s-a jucat la Iertof în 4 februarie 1900 piesa „*Sărăcie lucie*“²⁴, iar la Grădinari în 6 ianuarie 1904 piesa „*O simbătă norocoasă*“²⁵.

De-a lungul anilor în repertoriul formațiilor muzical-teatrale din Oravița și satele de pe Valea Carașului au fost reprezentate și opere dramatice aparținînd lui Costache Negruzzi („*Cîrlanii*“, la Vărădia în 24 februarie 1901)²⁶, V. A. Urechia, N. A. Bogdan, A. Pop, I. Lupulescu, N. Macovișteanu ș.a., multe dintre acestea jucate cu predilecție între anii 1900—1914.

Dacă în Oravița și satele mai îndepărtate de pe Valea Carașului precum Ticvanu-Mare, Grădinari, Vărădia, Mercina și Iertof coriștii ca și

¹³ „Foaia diecezană“, I, nr. 7 din 14 februarie 1886.

¹⁴ *Idem*, an V, nr. 37 din 16/28 septembrie 1890, p. 6.

¹⁵ *Idem*, nr. 5 din 4/16 februarie 1890.

¹⁶ „Familia“, XXIX, nr. 33 din 15/27 august 1892, p. 393.

¹⁷ „Luminătorul“, XIV, nr. 48 din 12/30 iunie 1893, p. 3.

¹⁸ *Idem*, nr. 8 din 3/15 februarie 1893, p. 3.

¹⁹ „Drapelul“ (Lugoș, an. IV, nr. 83 din 17/30 iulie 1904, p. 3).

²⁰ *Idem*, an. IV, nr. 23 din 5 martie 1904 și an V, nr. 62 din 13 iunie 1905.

²¹ „Foaia diecezană“, an V, nr. 8 din 25 februarie/9 martie 1890.

²² „Familia“, an. XXVIII, nr. 15 din 12/24 aprilie 1892, p. 178.

²³ *Idem*, an XXIX, nr. 15 din 15/27 aprilie 1893, p. 392.

²⁴ *Idem*, an XXXVII, nr. 29 din 22 iulie/4 august 1901.

²⁵ „Drapelul“, an IV, nr. 3 din 6/9 ianuarie 1904, p. 3.

²⁶ „Familia“, an XXXVII, nr. 8 din 25 februarie/10 martie 1901.

interpreții unor piese de teatru o constituiau țăranii și cei cițiva intelectuali ai satelor, în localitățile Ciclova-Montană și Sasca-Montană protagoniștii activităților culturale o constituiau muncitorii mineri și meseriași. În Ciclova-Montană învățătorul Nicolae Băiaș a înființat în anul 1890 un cor vocal constituit din mineri localnici care lucrau la Anina²⁷. În anul 1893 aceștia au prezentat un concert coral „împreună cu teatru”, prezentînd vodevilul „Nuntă țărănească” de Vasile Alecsandri²⁸. Ziarul „Luminătoriul” în numărul său din 21 aprilie/3 mai 1893 relatează despre spectacolul cu această piesă: „Aci diletanții, toți ocnari simpli, cu puțină carte, și-au jucat rolurile cu atîta abilitate, încît nu-i venea omului să creadă că aceștia au în ziua următoare a îmbrăca costume pre cît de lutoase pre atît de neprețuite și a se scobori la 4—600 m în adîncimea pămîntului, în Ocnele de la Anina”²⁹.

Asemenea lor au făcut și minerii și meseriași din Sasca-Montană, care în anul 1904, sub conducerea învățătorului au prezentat piesa în două acte „Pentru ochii lumii”³⁰.

Pentru a ilustra faptul că mișcarea teatrală în această parte de țară devenise o latură inseparabilă a procesului de emancipare culturală, crescînd an de an atît în intensitate cît și în extensie, relevăm faptul că în anul 1900, utilizînd un raport al cărturariului și omului politic Vasile Goldiș, în Transilvania, Banat și părțile ungurene au fost pregătite 112 spectacole incluzînd piese de teatru, din care 16 în Comitatul Caraș-Severin, ocupînd locul al doilea după județul Sibiu, și devansînd județe cu tradiție precum Brașovul cu 9 spectacole și Timiș-Torontal cu 11 spectacole³¹.

În anii următori pe raza județului numărul reprezentațiilor teatrale a crescut an de an: 17 în anul 1901, 29 în 1902, 36 în anul 1903 și 37 în anul 1904, situîndu-l pe primul loc în mișcarea teatrală de dincoace de Carpați³². Alături de orașul Oravița, la înregistrarea unui număr așa de mare de spectacole pregătite eminentamente de diletanți o contribuție însemnată și-au adus-o și iubitorii „Thaliei” din Grădinari, Berliște, Vărădia, Ciclova-Montană ș.a.³³.

Să adăugăm la aceste date cu caracter statistic și pe cele întocmite de Ștefan Mărcuș, care preciza că între anii 1868—1911 la Oravița au avut loc 105 spectacole în limba română, ceea ce poate nici unde dincoace de Carpați, într-un timp atît de scurt nu a mai cunoscut o amploare așa de mare³⁴.

Toate aceste date și cifre pe care le-am consemnat ne îndreptătesc să considerăm acum, cînd se împlinesc 170 de ani de la construirea celui mai vechi teatru din patria noastră că orașul Oravița cu inimoșii săi locuitori, iubitori de muzică și teatru, a jucat un rol de prim ordin în dezvoltarea mișcării teatrale din România.

CONSTANTIN BRĂTESCU

²⁷ „Foaia diecezană”, an VI, nr. 8 din 24 februarie/8 martie 1891.

²⁸ *Idem*, an XIV, nr. 23 din 27 martie/8 aprilie 1893.

²⁹ „Luminătoriul”, an XIV, nr. 29 din 21 aprilie/3 mai 1893.

³⁰ „Poporul român” (Budapesta), an IV, nr. 30 din 25 iulie/7 august 1904.

³¹ „Familia”, an XXXVII, nr. 29 din 22 iulie/4 august 1901, p. 364—367.

³² „Drapelul”, an V, nr. 85 din 26 iulie/8 august 1905.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Ion Crișan, *Teatrul din Oravița*, p. 224—225.

DIE THEATRALISCHE BEWEGUNG IN DEN ORTSCHAFTEN DES CARAŞ-TALS AM AUSGANG DE XIX. JAHRHUNDERTS UND AM ANFANG DES XX. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Durch Anregung der Tätigkeiten der kulturellen Gesellschaften ASTRA und der Gesellschaft Fond für das Rumänische Theater, wurde am Ausgang des XIX. Jahrhunderts und zu Beginn des XX. Jahrhunderts in Oravița (Orawitz) und in den Dörfern des Caraş-Tals eine fieberhafte kulturelle Tätigkeit entfaltet.

Ebenfalls, durch Anregung der theatralischen Bewegung, die sich in Orawitz, wo es das älteste Theater aus unserem Land gab, entfaltete, in zahlreichen Dörfern aus der gegend wurden von Intellektuellen und Bauern zahlreiche Theaterstücke von V. Alecsandri, Matei Millo, Iosif Vulcan, I. I. Caragiale n.a. aufgeführt.

ȘTEFAN VELOVAN (1852—1932)

Despre viața și activitatea pedagogului filozof au apărut în ultimul secol o serie de articole*, care tratează unele aspecte din prodigioasa sa activitate. Materialul de față își propune să efectueze o privire de ansamblu cu accent pe activitatea sa didactică și metodico-științifică. Mai întâi câteva scurte date biografice:

S-a născut la 22 septembrie 1852 în localitatea Rusca Montană de pe Valea Bistrei, jud. Caraș-Severin, într-o familie de preoți originară din Clisura Dunării. Copilăria și-a petrecut-o în satul natal, unde a urmat și școala poporală, trece apoi la gimnaziul din Timișoara. Cu sprijinul episcopului Ion Popasu primește o bursă anuală de 200 florini din fondurile Fundației E. Gojdu și se înscrie la facultatea de filozofie de la Universitatea din Viena, unde a studiat între anii 1872—1875 științele naturale (matematica și fizica).

După terminarea studiilor, în 1876, episcopul Popasu, cunoscând talentul și sirguința tinărului Velovan, îl trimite la Seminarul pedagogic universitar din Gotha (Germania), timp de un an pentru specializare în pedagogie. Aici a fost numit și institutor la școala de aplicație, distingându-se prin lecțiile sale practice. În 1877 se reîntoarce de la studii și este numit profesor la Institutul pedagogic diecesan din Caransebeș, la catedra de pedagogie. Nu după mult timp a fost numit și diriginte (director) al cursului pedagogic, funcție pe care a îndeplinit-o cu abnegație până în anul 1893 și în care calitate a izbutit să se impună în fața colegilor prin soliditatea și vastitatea cunoștințelor sale. Era un profesor erudit și un adevărat enciclopedist, „un gânditor original, care și-a captivat elevii prin modul său rațional de predare”¹.

A organizat primul curs de pedagogie la Institutul pedagogic din Caransebeș, pornind de la ideea că „toate obiectele de învățămînt pregă-

* Vezi în acest sens: Iosif Velceanu, *Șt. Velovan*, în „Almanahul învățătorului român pe anul 1898/99”, Reșița, 1898; Marius Burcătură, *Crimpeie din evoluția pedagogiei bănățene*, Timișoara, 1938; Enea Hodoș, *Șt. Velovan*, în „Literatura zilei”, Sibiu, 1941; Victor Tîrnovnicu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Banat*, Editura Didactică și Pedagogică (în continuare EDP), București, 1970; Gh. Dumitrescu, *Șt. Velovan*, în „Istoria pedagogiei românești”, vol. IV, culegere de studii, EDP, București, 1969; C. Brătescu, *Șt. Velovan*, în „Mitropolia Banatului”, XXX, nr. 4/1982; etc.

¹ Ștefan Velovan, *Dare de seamă asupra vieții și activității lui*, Craiova, p. 63.

tesc materialul, iar pedagogia dă metoda, care formează pe elevul normalist pentru cariera de învățător⁴². El aparține primei generații de pedagogi români, care au încetățenit la noi studiul pedagogiei în școlile normale. A fost un profesor iubit și prețuit de elevii săi, în fața cărora se bucura de o mare autoritate, datorită culturii sale filozofice, cunoștințelor sale de pedagogie și științe naturale, cât și datorită tactului său pedagogic și faptului că predă admirabil⁴³. În acest sens, profesorul Iosif Velceanu, unul dintre foștii săi elevi, își amintește: „Expirînd ora prescrisă, suna clopoțelul, dar în zadar, nimeni din noi nu-l auzia, cu atîta încordare urmăream explicațiile și prelegerile iubitului nostru director. Farmecul și puterea hipnotică cu care știa să-și împodobească prelegerile, erau deja lățite și nu era elev care să fi manifestat neatențiune în una din oarele D-sale⁴⁴”.

Învătau elevii la pedagogie, nu din constrîngere, nu de teama notei rele, ci învătau cu plăcere și de teamă ca nu cumva să supere pe profesorul lor, teamă izvorîtă dintr-un sentiment de respectuoasă iubire⁴⁵.

La Caransebeș el a desfășurat o bogată activitate, atît pe teren didactic, științific, cît și cultural, publicînd o serie de lucrări:

- Dare de seamă asupra psihologiei empirice, 1880;
- Prelegeri de propedeutică pedagogică, 1886;
- Inducțiunea în morală, 1887;
- Raportul dintre știință și artă, 1888;
- Intelectualitatea ca notă esențială a plăcerii estetice și morale, 1889;
- Cîteva chestiuni metodologice, 1889;
- Întemeierea psihologică a actelor elementare ale gîndirii în mîrginile legilor herbartiene de asociere și reproducere, 1890;
- Școala lui Herbart și pedagogia la români, 1892;
- Pedagogia, Sibiu, 1892, în colaborare cu Ion Popescu;
- Studii critice asupra logicei lui F. Maioreșcu⁴⁶.

Unul din foștii lui elevi, învățătorul folclorist George Cătană, în amintirile sale, vorbește cu respect și simpatie despre profesorul său: „Cînd intra în clasă avea aerul de adevărat părinte, care se simte bine în mijlocul familiei sale, avea autoritatea necesară fiind un om învățat, era impunător, capabil, dar foarte sever, nici cea mai mică șoaptă nu era permisă. Arunca o privire blindă asupra noastră, se așeza pe scaun, își trecea degetele peste frunte și începea lecțiunea. Asculta lecția veche o jumătate de oră, iar restul ne dicta și explica. Altă dată proceda invers. El propunea obiectele de învățămînt în mod practic și intuitiv, folosind procedee variate de învățăm lecția în școală după explicare. Vorbea așezat, răsplat, limpede și convingător, folosind vorbe alese și ținea trează atenția elevilor. Totdeauna intra în clasă vesel și bine dispus. Dînsul dicta din cap și nu se folosea de carte, nici la darea temelor pentru acasă sau desenarea figurilor la geometrie și fizică. Notele nu le trecea imediat,

⁴² Burcătură Marius, *„Crimpeie din evoluția pedagogiei bănățene*, Timișoara, 1938, p. 47.

⁴³ „Foaja Diecesană”, nr. 45/1944, p. 3.

⁴⁴ „Școala bănățeană”, nr. 23—24/1926, p. 277.

⁴⁵ *Un secol de existență al Liceului pedagogic din Craiova. 1870—1970*, 1971, p. 111.

⁴⁶ Ștefan Velovan, *op. cit.*, p. 70.

dar nu nedreptătea pe nimeni. Era un adevărat dascăl în toată puterea cuvîntului.⁷

În 1881 se căsătorește cu Ana Biju, care provine dintr-o fruntașă familie grănicerească din Caransebeș. Ea a fost cea mai reprezentativă femeie a vremii sale în acest oraș, iar casa lor era locul de întâlnire a intelectualilor din localitate. Ea conduce Societatea Femeilor Române, aranja concerte, expoziții de copii și produse casnice⁸. A fost o animatoare a vieții culturale din Caransebeș, patronînd reuniuni unde se întâlneau românii din oraș pentru a conversa în limba lor maternă, a cînta, a face lectură și a juca teatru, activînd ca artistă amatoare și făcînd acte de caritate. De altfel și soțul ei era un mare amator de muzică și cîntare.

Aici el a desfășurat o activitate multilaterală, îndreptată în mai multe direcții: ca maestru al didacticii la catedră, ca îndrumător al învăța-

Ștefan Velovan și soția sa (Ana) — basorelief pe piatra funerară.

mîntului popular și conducător al învățătorilor români. De asemenea a activat ca un neobosit cercetător, fiind preocupat să fundamenteze științific practica pedagogică⁹.

A activat în domeniul pregătirii și perfecționării activității învățătorilor. Pentru conferințele învățătoarești introduse de episcopul Popasu în 1869 a elaborat diferite instrucțiuni metodice și metodici speciale: „Instrucțiune pentru învățătorii populari privind predarea fizicii“, „Istoria naturală în școala populară“ (1886), „Metodica specială a geometriei“

⁷ „Învățătorul bănățean“, nr. 7—10/1939, p. 188.

⁸ „Foaia Diecesană“, nr. 3—5/1947, p. 4.

⁹ Gh. Dumitrescu, *St. Velovan*, în „Din istoria pedagogiei românești“, vol. IV, Culegere de studii, EDP, București, 1969, p. 161.

(1888), „Metodica istoriei“ și „Metodica specială a științelor fizico-chimice“ (1899). De asemenea, a mai întocmit un abecedar și „Metodica specială a scris-cititului“ (1899)¹⁰.

A colaborat la cele mai prestigioase reviste ale timpului: „Convorbiri literare“, „Romänische Revue“, „Convorbiri didactice“ etc.

La 31 iulie 1883 este ales președintele Reuniunii învățătorilor români de la școalele confesionale greco-orientale din eparhia Caransebeșului, funcție pe care o va îndeplini până în 1893, în care calitate a ținut diferite expuneri cu caracter metodic, a analizat lecțiile practice ținute la conferințele învățătoresți și a asistat la examenele de sfârșit de an. Anual se ținea adunarea generală a Reuniunii, prin care se făcea și îndrumarea pedagogică a învățătorilor din eparhie.

Un aport deosebit la îndrumarea metodică a învățătorilor a fost elaborarea și publicarea în broșuri a Instrucțiunilor, care au fost cele dintâi lucrări metodice apărute în limba română¹¹. Aceste Instrucțiuni au fost foarte bine primite de învățători, care până atunci beneficiau de o pregătire metodică insuficientă în institutul pedagogic. Ele au fost prezentate de Ștefan Velovan în adunările generale ale Reuniunii, apoi s-au tipărit și difuzat în rîndul cadrelor didactice. Aveau format de broșuri de 30—40 pagini și erau compuse din două părți: în prima parte de indica scopul urmărit prin predarea obiectului în școala poporală, iar în partea a doua se prezenta programa de învățămînt a obiectului respectiv și exemple de lecții practice orientative¹².

Activitatea aceasta de „metodician a școlii poporale“, a rămas dominantă în întreaga sa activitate. El a luptat și pentru dreptul la organizarea profesională a învățătorilor români. Concludent în această privință este atitudinea sa la Congresul Reuniunii învățătorilor de la Craiova. În ziua începerii lucrărilor, autoritățile au trimis jandarmii să împrăstie pe participanții la congres. Cu acest prilej, Velova, ca președinte, a replicat față de notarul din Craiova: „În fața baionetelor și a forței majore, cedez, dizolv Congresul, dar protestez în numele civilizației, în fața acestui act de barbarie“¹³, fapt care dovedește că a susținut cu demnitate și curaj cauza școlii românești în toate împrejurările.

O altă latură importantă a activității sale au constituit-o studiile științifice originale în domeniul pedagogiei, psihologiei și logicii. În studiul „Dare de seamă asupra psihologiei empirice“, demonstrează că psihologia, devenind o știință, poate să constituie baza pentru teoria și practica pedagogică. În „Cîteva cestiuni metodologice“ face observații critice juste asupra unor capitole din „Logica“ lui T. Maiorescu, arătînd legătura dintre metodologia logică și cea pedagogică. În „Întemeierea psihologică a actelor elementare ale gîndirii“, demonstrează caracterul psihologiei și pedagogiei ca știință, căutînd să le impună în gîndirea științifică românească.

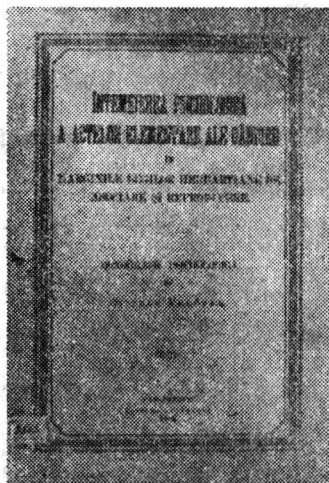
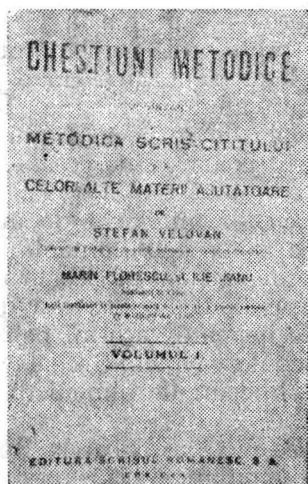
În 1891 a apărut în „Foaia Dieceșeană“ o parte din „Cursul de pedagogie“ pe care-l predă la institutul pedagogic sub titlul „Din prope-

¹⁰ C. Brătescu, Șt. Velovan, în „Mitropolia Banatului“, nr. 7—9/1982, p. 525.

¹¹ Gh. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 192.

¹² *Ibidem*, p. 193.

¹³ *Omagiu lui Ștefan Velovan*, Caransebeș, 1926, p. 283.

deutica pedagogică¹⁴. Acest curs a fost reeditat în mai multe rînduri sub denumirea de „Caiet de pedagogie”¹⁴.

În „Școala la Herbart și pedagogia la români”, el îndruma pe pedagogii români să nu imite pedagogia postherbartiană deoarece nu se potrivește psihologiei copilului român și este străină felului de gândire al poporului nostru.

A colaborat la elaborarea unui manual intitulat „Pedagogia” cu profesorul Ioan Popescu de la Sibiu. Deși el a pregătit întreaga lucrare și a publicat-o la Sibiu în 1892, după moartea colaboratorului său apare numai ca prefător, din modestie. Acesta este unul din cele mai bune manuale de pedagogie din epoca începuturilor pedagogiei științifice românești¹⁵.

A participat intens la viața culturală din Caransebeș în perioada 1878—1893 în cadrul Reuniunii de cîntări și muzică pe care a condus-o între anii 1890—1893, precum și a Casinei Române, luînd parte la activitatea cultural-artistică de amatori, atît în calitate de instructor, cît și de interpret¹⁶.

Printre animatorii vieții politice din comitatul Caraș-Severin apare și el. Participă la Conferința Partidului Național Român de la Sibiu din iunie 1884. Vederile sale politice se apropiau de ale grupului transilvănenilor tribuniști¹⁷.

Faima sa de profesor și de adînc cunoscător al problemelor de pedagogie ajunge dincolo de munți și, în 1887, i se oferă o catedră de pedagogie de către Titu Maiorescu, care-l considera „o remarcabilă personalitate pedagogică”¹⁸, dar acest fapt nu-l determină să-și părăsească școala, lucru pe care-l va face însă mai tîrziu, după ce a primit lovituri și a avut decepții¹⁹.

¹⁴ Gh. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 198.

¹⁵ *Ibidem*, p. 199.

¹⁶ C. Brătescu, *op. cit.*, p. 527.

¹⁷ *Ibidem*, p. 529.

¹⁸ Ștefan Velovan, *op. cit.*, p. 65.

¹⁹ „Foaia Diecesană”, nr. 45/1944, p. 3.

La Caransebeș el a fost, după aprecierea elevului său, G. Cătană, „stilpul institutului“, „animatorul corpului profesoral și un minunat modelator de suflete“ — după cum arăta colegul său Enea Hodoș. Vasile Goldiș îl prezenta ca pe un filozof care „învăluie în lumina științei și a bunelor moravuri alba căsuță de lingă vale, în mijlocul Caransebeșului, unde din energia lui Popasu se așezase școala de dascăli... pentru Graniță și Banat“²⁰.

În 1893, fiind chemat de Tache Ionescu — ministrul de atunci al Instrucțiunii Publice, se înduplecă și trece în vechea Românie, unde a condus Școala normală din București timp de doi ani și Școala normală din Cîmpulung-Muscel timp de un an. Episcopul Popasu s-a despărțit greu de el și îi scrie lui Maiorescu: „Iubite nepoate, lasă-mi pe Velovan cel puțin cît sînt în viață, căci altcum trebuie să închid școala“²¹. El a lăsat în urma sa un gol care n-a mai fost înlocuit de nimeni dintre urmașii săi.

La 5 octombrie 1893 a părăsit Caransebeșul și a plecat la București. Această știre a produs agitație în rîndul populației, care aprecia mult pe profesorul Velovan deoarece lucrase pentru perfecționarea învățămîntului pedagogic timp de 16 ani și muncise mult pentru înaintarea învățătorimii, încît „Reuniunea învățătorilor din Caransebeș să dea direcția de dezvoltare tuturor asociațiilor învățătoresți de dincolo de Carpați“²².

Cu prilejul despărțirii de școala sa dragă, elevul Constantin Vladu din cursul III a arătat că roadele muncii sale se concretizează în „învățători care pot servi model și pot face mîndru pe orice popor“. El aprecia că „Și numai, dar numai acea unică împrejurare că ești chemat a duce farul deșteptării și acelor cari și ei fac parte din neamul nostru, zic numai această împrejurare și neclătită încredere că vei lucra și de aici înainte tot cu zel și însuflețire spre binele națiunii noastre ne dă puțină mîngiere în înfrîntarea care o simțim acum la despărțire“²³.

A doua etapă din cariera lui Velovan începe în 1893, cînd a fost angajat la Școala normală din București. Aici a reușit ca din primele ore să cucerească pe elevi, după cum mărturisea un fost elev al său: „După prima lui lecție de psihologie «Producerea ideilor» în clasa noastră a fost un delir. Simțeam toți, că acum avem un profesor de pedagogie“. În perioada cît a predat la București și Cîmpulung a continuat să publice diferite studii și articole:

- Rolul fanteziei și al memoriei în procesul de apersepcție, 1894;
- Apersepcția în serviciul noțiunilor, 1895;
- Cercul apersepcției. Monografie psihologică, 1895²⁴.

În revista „Convorbiri didactice“ a apărut articolul „Treptele herbartiene la noi și peste munți“ de D. Pomponiu, în care se arăta că la alcătuirea „unui plan de lecțiuni care să convină geniului românesc... meritul a revenit eminentului profesor și membru de onoare al revistei noastre, Șt. Velovan, care în mod magistral a știut ca treptele herbartiene să le modifice și să le adapteze mediului nostru“²⁵.

²⁰ „Flamura“, nr. 3577/3 iunie 1986, p. 6.

²¹ „Școala bănețeană“, nr. 23—24/1926, p. 277.

²² „Foaia Diecesană“, nr. 45/1944, p. 3.

²³ *Idem*, nr. 42/1893, p. 7.

²⁴ Gh. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 220.

²⁵ *Ibidem*, p. 199.

Prezența lui Velovan la București a stîrnit interes printre cadrele didactice, fiind solicitat să țină conferințe și să scrie articole în care prezenta bazele științifice ale pedagogiei și psihologiei. N-a rămas mult timp aici, căci Școala normală din București s-a mutat la Cîmpulung-Muscel.

În 1896 este transferat la Școala normală din Craiova, pe care a condus-o timp de 30 de ani, pînă la pensionare, în 1926. Și aici a fost întotdeauna la datorie, fiind model viu pentru elevii școlii și un „pătimaș al datorii desăvîrșit împlinite”²⁶.

La Craiova a lucrat mai mult în cadrul școlii, iar în afară s-a manifestat puțin. Lua parte regulat la conferințele învățătorilor, cu care ocazie lămurea diferite chestiuni metodice și a fost membru în comitetul Ligii culturale.

Sub influența personalității sale, Școala normală din Craiova a devenit centrul unui curent pedagogic, cunoscut sub denumirea de „Velovanismul”. El aducea ceva nou în concepția despre școală, despre funcția de învățător și profesor, despre activitatea instructiv-educativă. Ca și în prima etapă, activitatea lui a îmbrățișat trei laturi: activitatea sa la catedră, activitatea pe tărîm social și activitatea publicistică.

Ca profesor, comportarea lui era exemplară, atît la școală, cît și în afara ei. Era la fel de bun și de exigent față de elevi. Pentru respectul profund ce i-l purtau, aceștia se sileau să-i urmeze exemplul. Acordînd o atenție mare pregătirii metodice, practice a învățătorilor, el făurise din școala de aplicație un adevărat laborator pedagogic. Aici se elaborase vestitul „plan de lecție velovanist”, cu sprijinul institutorilor de la Școala de aplicație, Marin Florescu și Ilie Jianu, cu care a redactat între anii 1909—1920 revista „Chestiuni metodice”²⁷.

Această revistă a constituit un adevărat îndrumător al învățătorului în munca didactică din școală, prezentîndu-se lecții model pentru toate obiectele, iar profesorul — în fiecare număr — lămurea cîte o problemă metodică.

Velovan era de mult o personalitate cunoscută, dar abia în 1911, după 18 ani de ședere în țară, i se acordă cetățenie română²⁸.

Și-a propus să formeze învățători buni, pe care să-i trimită „în popor să propovăduiască cultura și iubirea de patrie”²⁹. De aceea, învățătorii l-au iubit și prețuit, l-au admirat și i-au urmat exemplul. Un fost elev, evocînd figura dascălului său, arată că: „A fost un părinte bun și drept, un pedagog desăvîrșit...” A fost pentru colegi un model de îndeplinire a îndatoririlor profesionale, fiind un spirit de ordine și legalitate, căruia nu-i plăcea să iasă în frunte³⁰.

În ceea ce privește activitatea sa cetățenească, în 1919 a fost propus de învățători și ales deputat în primul parlament al României, după Unirea cea mare, pe baza unui program în care își reafirma ideile democratice și progresiste ce-l animau. Dar a renunțat curînd la această func-

²⁶ *Un secol de existență*, p. 278.

²⁷ Gh. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 200.

²⁸ *Un secol de existență*, p. 278.

²⁹ *Ibidem*, p. 115.

³⁰ *Ibidem*, p. 278.

ție, care-i răpea din timpul destinat școlii. A trăit mai mult în cercul restrâns al colegilor și prietenilor, bucurându-se de îngrijirea și afecțiunea soției sale, care era o femeie superioară. A rămas un pedagog-cetățean, cu o concepție politică larg democratică.

Ne-a lăsat moștenire operele sale psiho-pedagogice și metodice în care se manifestă ca om de carte și știință, creator al unei mișcări pedagogice proprii — velovanismul³¹.

În perioada craioveană a publicat următoarele studii și articole: „Dl. Theodor Speranția și treptele formale“ (1900), „Metodica specială a religiei și moralei“ (1902), „Chestiunea învățămîntului practic în școala primară“ (1905), „Metodica specială a scris-cititului“ (1909), „Procesul psihic cu cîștigarea noțiunilor în viață“ (1909), „Desenul ca exercițiu pregătitor pentru scris-citit“ (1909), „În chestiunea legilor psihologice de reproducerea ideilor“ (1909), „Senzația percepției, intuiția“ (1910), „Reproducerea ideilor“ (1910), „Memoria. Imaginația“ (1910), „Despre memorie (studiu de psihologie pedagogică)“ (1913), „Dezvoltarea inteligenței copilului în școala primară“ (1914), „Pedagogia normativă și pedologia“ (1916), „Felurile senzațiilor și ideilor. Noțiunile timpului și spațiului“ (1920), „Cunoștințe pregătitoare și mecanica psihologică“ (1926), „Metoda reflectării faptelor“ (1928), „Metoda proiectării faptelor“ (1928), „Școala-activă“ (1933) etc.³².

De asemenea, a mai publicat o serie de articole în „Foaia Diecesană“ din Caransebeș: „Abecedarul“, „Raționarea ca formare de noțiuni“ (1892) și altele.

Herbartian prin studii, el s-a inspirat din ideile generoase ale marilor clasici ai pedagogiei universale creînd o pedagogie adaptată condițiilor noastre concrete. Personalitatea lui este definită în felul următor de un învățător: „Ar fi putut să meargă spre catedre mai înalte decît catedra de pedagogie...; ar fi putut să ocupe în statul român, atît de sărac în oameni de valoare, funcțiuni înalte; ar fi putut să ajungă în viață și mare și puternic și bogat. Dar (el) desbrăcat de toate preocupările de ordin personal a preferat să rămînă la umila lui catedră de la Craiova, din care însă prin personalitatea lui făcuse centrul celor mai înalte preocupări de ordin pedagogic la noi...“³³.

Pedagogia sa a fost fundamentată pe psihologie și logică. El socotea că „esența firii umane constă în inteligență și în viața sa morală“³⁴, iar educarea a avut întîietate la el.

În concepția sa psihologică se găsesc multe elemente materialiste și dialectice. Însuși termenul de „mecanică psiho-logică“, cu care-și intitulează lucrarea de psihologie pedagogică, dovedește acest lucru. El concepea psihologia ca o „mecanică a spiritului“, căutînd s-o transforme într-o știință de legi. Citind lucrarea dr. Gh. Marinescu — „Celula nervoasă“, el afirma: „Se dovedește tot mai mult, că la baza tuturor fenomenelor psihice sînt, trebuie să existe fenomene materiale, nervoase“³⁵.

³¹ „Foaia Diecesană“, nr. 3—5/1947, p. 4.

³² Ștefan Velovan, *op. cit.*, p. 66.

³³ „Foaia Diecesană“, nr. 3—5/1947, p. 4.

³⁴ Gh. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 205.

³⁵ *Ibidem*, p. 206.

El a menținut legile asociației și reproducerii la baza vieții sufletești, considerind că aceasta este specifică fenomenelor psihice. Are meritul de-a fi intuit dezvoltarea dialectică a vieții psihice și a adus o contribuție pozitivă în gândirea pedagogică românească³⁶.

O reală contribuție a adus-o în domeniul metodologiei pedagogice. A reușit să se mențină în fața elevilor săi și a colegilor ca un pedagog actual, care critica în unele probleme herbartianismul: „Combatem normele didactice în multe privințe empirice ale sistemului herbartian”³⁷. Concepția lui despre pedagogie a rămas însă deficitară. Deși a depus eforturi serioase să o fundamenteze științific, nu a socotit-o știință de legi, ci știință normativă cu caracter practic³⁸.

A fost un adept al herbartianismului în țara noastră, fapt ce reiese din însăși cuvintele sale: „Școala pedagogică pe care o urmărim se numește școala herbartiană”³⁹.

Din lucrările sale reiese strădania pe care a depus-o pentru a face din pedagogie o știință cu legi proprii. N-a reușit însă să facă acest lucru, deoarece pornea de la concepția idealistă și ca metodă folosea metafizica. Considera că pedagogia generală are două părți: pedagogia teoretică și pedagogia practică (metodologia pedagogică). La baza pedagogiei teoretice așeza psihologia generală și etica, iar la baza pedagogiei practice pune logica.

În studiile sale s-a ocupat mult de fundamentarea pedagogiei pe psihologie și a formulat patru legi fundamentale în psihologie: două legi ale asocierii ideilor prin contopire și complicare și două legi ale reproducerii acestora în mod spontan și reflex⁴⁰.

În opera sa găsim o seamă de elemente pozitive și contribuții originale la îmbogățirea metodologiei pedagogice:

- rolul conducător al învățătorului în procesul de învățămînt;
- aplicarea la lecții deopotrivă a legilor psihice și principiilor logice;
- susținerea consecventă a principiului învățămîntului educativ;
- aplicarea cunoștințelor însușite de elevi sub formă de reflectare și proiectare a lor;
- sprijinirea tezei învățămîntului practic și criticarea practicismului îngust al „școlii active”;
- intima legătură ce trebuie să existe între practica școlară și munca adultă;
- metode înaintate de predare (de exemplu, învățarea prin descoperire);
- alcătuirea planului general de lecții, care are două părți: partea teoretică (dobîndirea cunoștințelor) și partea practică (aplicarea lor în

³⁶ *Ibidem*, p. 207.

³⁷ *Ibidem*, p. 209.

³⁸ *Ibidem*, p. 210.

³⁹ Victor Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Banat*, EDP, București, 1970, p. 293.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 297.

practică). Planul său are trei „trepte psihologice formale“, pregătirea, formarea cunoștințelor și aplicarea lor⁴¹;

— specificul național românesc etc.

În 1926 s-a pensionat la vârsta de 74 de ani, după ce servise școala timp de 59 de ani. S-a reîntors în satul natal, la casa numită „Vila Stefanică“. Aici, la îndemnul său, ia ființă un cor, o casă națională, care a primit numele său, o bibliotecă și a reunit pe toți intelectuali din sat în asociația ASTRA Bănățeană, al cărei președinte de onoare a fost. În același an a fost sărbătorit la Craiova de către colegi și elevi „într-o atmosferă de caldă admirație și afectuoasă recunoștință“, cu prilejul pensionării sale. Cu această ocazie, Școala normală de băieți din Craiova a primit numele său, iar la 8 mai 1938 i s-a ridicat un bust în fața școlii, drept răsplată pentru tot ceea ce făcuse pentru această instituție.

A decedat la 27 iulie 1932, donind vila sa spre folosința învățătorilor, iar biblioteca elevilor Școlii normale din Caransebeș⁴².

Dăruit de natură cu alese calități sufletești și cu un fizic armonios și atrăgător, a condus cele trei școli normale cu desăvârșită cinste și corectitudine, cu tactul pedagogului de caracter⁴³.

Cu ocazia înmormântării sale, profesorul Ilie Popescu-Teiușan de la Școala normală din Craiova — unul din discipolii săi — arăta că „geniul său de apostol, de descălicător cultural este o față a geniului acestui popor românesc de pretutindeni, care l-a știut descoperi, atrage și utiliza în cele mai desăvârșite chemări ale lui...“⁴⁴. Cu aceeași ocazie, învățătorul Ion Mărilă din Reșița a arătat și el: „a fost un om întreg cu sufletul tare ca marmora pământului natal și curat ca apele de munte“⁴⁵. A fost o sinteză de virtuți și un animator în muncă.

A fost un bărbat luminat și înțelept, un om de cultură, o personalitate complexă de o rară distincție sufletească. A fost un bun pedagog și un adevărat tată sufletească pentru elevii săi. El ocupă un loc de frunte în literatura didactică și pedagogică prin lucrările sale, publicate în unele din cele mai prestigioase reviste de specialitate ale timpului. A fost moralitatea și bunătatea întruchipate, de o înțelepciune rară și o inteligență scilipitoare, un suflet nobil, care era plin de pilde bune și de sfaturi frumoase, în special în relațiile sale cu tinerii⁴⁶.

S-a îngrijit de cultura poporului în mijlocul căruia trăia. Profesorul Iuliu Vuia considera că „a fost gloria și mândria școlii românești“ de pe ambele versante ale Carpaților.

Răspunzând elevilor care l-au sărbătorit a spus: „Principiul care jumătate de veac m-a călăuzit a fost să nu paradăm cu vorbe, că să ne distingem prin fapte. Mai am o singură dorință, ca faptele mele să fie stimulentele vostru, să le urmați și să le traduceți prin noi fapte, lăsându-le ca o sfântă datorie de urmat generațiilor viitoare“⁴⁷. A fost un reformator al școlii românești și un deschizător de drumuri în pedagogie.

⁴¹ Gh. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 213.

⁴² „Foaia Diecesană“, nr. 3—5/1947, p. 4.

⁴³ Enea Hodoș, „Literatura zilei“, Sibiu, 1941, pp. 33.

⁴⁴ „Foaia Diecesană“, nr. 33/1932, p. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 1.

⁴⁶ „Foaia Diecesană“ nr. 31/1932, p. 2.

⁴⁷ *Omăgiu lui Ștefan Velovan*, Caransebeș, 1926, p. 283.

Deși herbartian prin formație, în studiul său „Școala lui Herbart și pedagogia la români“, ia poziție împotriva urmașilor acestuia. Considera că teoriile lor pedagogice sînt lipsite de fundament științific și sînt expuse într-o formă neclară, în special la Ziller, iar urmașii lui Herbart i-au aprofundat ideile sale sau chiar le-au denaturat, fapt care face ca acestea să nu fie adecvate psihologiei școlarului român, fiind necesară o adaptare a lor la condițiile învățămîntului românesc printr-o preluare selectivă și în mod critic. De fapt el s-a îndepărtat de schemele herbartiene, adoptînd o serie de soluții originale și realiste, adaptate necesităților școlii românești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Planul de lecție propus de el nu avea un caracter rigid ca la Herbart, ci un caracter creator, fapt ce se poate constata din planurile publicate în presa timpului (exemplu fiind planul înclinat în „Foaia Dieceșeană“).

Prin lucrările sale de pedagogie, psihologie și logică, el s-a impus ca cel mai de seamă pedagog român al timpului său. Ca dovadă în acest sens este scrisoarea lui Titu Maiorescu din 3 iunie 1887 în care acesta îl așează alături de Vasile Alecsandri, Ion Creangă, Mihai Eminescu, Ioan Slavici, Alexandru Vlahuță și Dimitrie Onciul⁴⁸. În amintirea memoriei sale, corpul didactic din Caransebeș, în adunarea din 30 noiembrie 1926, la propunerea lui Șt. Duțulescu — directorul Școlii normale, s-a înființat „Institutul de pedagogie Ștefan Velovan“, care urma să funcționeze pe lângă școala normală și avea ca scop:

a) a se păstra amintirea distinsului profesor de pedagogie;

b) studierea operelor lui Ștefan Velovan de către viitorii învățători, prin grija directorului și a profesorilor de pedagogie etc.⁴⁹.

Dar activitatea institutului a rămas un deziderat. Opera lui Velovan ocupă un loc distinct în gîndirea pedagogică românească, lucrările sale bazîndu-se pe argumentări de tip raționalist în comparație cu înaintașii săi ilumiști. Comparativ cu reprezentanții mișcării pedagogice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, concepția sa reprezintă un stadiu superior de dezvoltare a pedagogiei ca știință, el oferind puncte de vedere personale în multe probleme instructiv-educative. Continuînd și dezvoltînd punctul de vedere psihologic în pedagogie, abordat la noi de S. Bărnăușiu, el a fost primul pedagog care a vorbit de legalitatea proceselor psihice și logice ca fundament al acțiunii instructiv-educative⁵⁰.

Amintirea profesorului și directorului Ștefan Velovan trăiește vie în conștiința elevilor săi, deoarece el a fost un mare cărturar, un distins filozof și un bun patriot, fiind socotit ca părintele școlii românești din Banatul Timișan și cel al Olteniei. A adus o reală contribuție la dezvoltarea gîndirii și practicii pedagogiei românești din jurul anului 1900.

VICTOR DOBRESU

⁴⁸ Victor Țircovnicu, *op. cit.*, p. 301.

⁴⁹ *Omagiu...*, p. 304.

⁵⁰ Gh. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 219.

ȘTEFAN VELOVAN
(1852—1932)

(Résumé)

Ștefan Velovan est né le 22 septembre 1852, dans la localité Rusca Montană du département Caraș-Severin. Il a suivi les cours de l'école primaire dans son village natal et les cours du gymnase à Timișoara. Il a étudié ensuite à Vienne la mathématique et la physique. Après avoir fini ses études, il est envoyé à Gotha pour se spécialiser en pédagogie. En 1877, Ștefan Velovan est nommé professeur à l'Institut pédagogique de Caransebeș et ensuite, il devient directeur de l'institution.

Il a déployé une riche activité dans des divers domaines didactique, scientifique, culturel. En 1893 il passe en Roumanie et devient directeur des Écoles Normales de Bucharest, Cîmpulung-Muscel et Craiova. En 1926, pensionnaire, il retourne dans son village. Le 27 juillet 1932 il est décédé et il a été enterré à Caransebeș.

1 DECEMBRIE 1918. DELEGAȚIA CARAȘ-SEVERINULUI LA MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ DE LA ALBA IULIA

În curînd se vor împlini șaptezeci de ani de la grandioasa sărbătoare a neamului românesc din memorabila zi de 1 Decembrie 1918, cînd „Adunarea națională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia” a decretat, într-o splendidă unanimitate „unirea acestor Români și a tuturor teritoriilor locuite de dinșii cu România”¹. Aniversarea evenimentului despre care s-au scris multe și valoroase lucrări², ne oferă, totuși, un prilej potrivit de-a omagia memoria și faptele acelor înaintași iluștri, făuritori de istorie, între care aflăm și reprezentanții actualului județ Caraș-Severin.

Din bogăția de date — neînămănușiate încă într-un ansamblu — referitoare la Unire, am ales, spre a le prezenta, doar pe cele ce ilustrează prezența județului sus-menționat, prin delegații săi oficiali, la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918. Pentru a putea explica mai lesne componența delegației Caraș-Severinului, vom reda în cele ce urmează un fragment din textul „Convocării”, lansat de Marele Sfat al Națiunii Române la data de 7/20 noiembrie 1918, mai exact cel privitor la persoanele îndreptățite a lua parte la Marea Adunare Națională, acestea fiind: „1) Episcopii români din Ungaria și Transilvania; 2) toți protopopii în funcțiune ai celor două confesiuni românești; 3) cite un emis al fiecărui Consistoriu și Capitlu; 4) cite doi emiși ai societăților culturale (Asociațiune, Fondul de teatru, Asociațiunea Arădană etc.); 5) cite doi emiși din partea fiecărei reuniuni femeiești; 6) de la fiecare școală medie (gimnaziu,

¹ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1 Decembrie 1943, p. 109.

² Dintre lucrările dedicate acestui epocal eveniment al devenirii noastre istorice pomenim: Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968; *Desăvîrșirea unificării statului național unitar român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie* (sub redacția: Miron Constantinescu, Ștefan Pascu), Edit. Acad. R.S.R., București, 1968; *Unirea Transilvaniei cu România: 1 Decembrie 1918*, (sub redacția: I. Popescu-Puțuri și A. Deac), ediția a II-a, București, 1972; W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, 1968; I. D. Suci, *Banatul și Unirea din 1918*, în „Studii”, tom XXI, nr. 6, 1968, pp. 1089—1104; W. Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Editura Facla, Timișoara, 1978 și *Făurirea statului național unitar român. Contribuții documentare bănățene (1914—1919)*, coordonator: dr. Ioan Munteanu, București, 1983; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român, 1918*, vol. I—II, Edit. Acad. R.S.R., București, 1983.

școală rurală) apoi de la fiecare institut teologic, pedagogic și școală civilă, cite un reprezentant al colegiului profesoral; 7) cite doi delegați de la fiecare reuniune învățătorească; 8) Garda Națională va fi reprezentată prin cite un ofițer și soldat din fiecare secțiune județeană; 9) cite doi delegați de la fiecare reuniune de meseriași; 10) delegații partidului social-democrat român ca reprezentanți ai muncitorimii organizate; 11) tinerimea universitară prin cite doi emiși ai săi și în fine, 12) fiecare circumscripție electorală în care locuiesc Români, va trimite cite 5 reprezentanți (delegați)⁴³.

Conform acestor precizări, din partea județului Caraș-Severin au fost trimiși un număr de 44 „deputați de drept”⁴⁴, reprezentanți ai Episcopiei Caransebeșului, ai protopopiatelor ortodoxe din Bocșa Montană, Caransebeș, Mehadia, Oravița, a celor gr. cat. din Bocșa Montană, Oravița, Naidăș și Vermeș; apoi, trimiși ai Consistoriului din Caransebeș, ai unor fonduri și fundațiuni⁴⁵, reuniuni de lectură⁴⁶, reuniuni de cîntări și muzică⁴⁷, societăți financiare⁴⁸, reuniuni de femei⁴⁹, institute pedagogice și teologice⁵⁰, reuniuni învățătorești⁵¹, gărzi naționale⁵² și reuniuni ale meseriașilor⁵³. De asemenea, cei ai cercurilor electorale românești din Bocșa Română, Caransebeș, Oravița, Sasca Montană, Zorlențu Mare, Hațeg, Moravița, Rittberg și Biserica Albă. După cum se poate observa am enumerat și cercuri electorale care nu aparțineau Caraș-Severinului, dar la care au fost arondate localități caraș-severinene ce au avut delegați la Alba Iulia. Astfel, localitatea Bucova aparținea de cercul electoral Hațeg, Vărădia de cercul electoral Moravița, Ghertenis și Soșdea de cercul electoral Rittberg iar Naidăș de Biserica Albă. Într-o lucrare editată de despărțămîntul București al Astrei, în 1943, intitulată „Marea Unire de la 1 Decembrie 1918”, sînt menționate doar 6 cercuri electorale în fostul județ Caraș-Severin⁵⁴. Este însă fie o greșeală, fie o omisiune, fapt semnalat deja, de altfel, de cercetătorul C. Răileanu, care indică și cifra corectă: 12. Ca urmare, în cartea pomenită nu sînt incluși 45 de delegați proveniți din

⁴³ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, p. 50.

⁴⁴ Lista delegaților județului Caraș-Severin este întocmită pe baza datelor furnizate de arhiva „Muzeului Unirii” din Alba Iulia. Mulțumim și pe această cale colegului Nicolae Josan pentru sprijinul acordat.

⁴⁵ Comunitatea de avere a fostului regiment confinar româno-bănățean nr. 13. Împărțirea pe categorii și denumirea acestora este preluată după *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, p. 55—75.

⁴⁶ Societatea română de lectură Caransebeș, Societatea de lectură „Ioan Popasu” din Caransebeș, Reuniunea română de lectură din Reșița Montană.

⁴⁷ Reuniunea de cînt și muzică „Armonia” din Bocșa Montană, Reuniunea română de cîntări și muzică din Bocșa Montană, Societatea română de cîntări și muzică din Caransebeș, Corul bisericesc și lumesc Doman, Reuniunea română de cîntări și muzică din Reșița Montană, Reuniunea de cîntări și muzică a plugarilor români din Reșița Română.

⁴⁸ Societatea română de înmormîntare Caransebeș.

⁴⁹ Societatea femeilor române din Caransebeș.

⁵⁰ Institutul pedagogic și Institutul teologic gr. ort. român, ambele din Caransebeș.

⁵¹ Sfatul învățătorilor români din fosta graniță militară a Severinului și Reuniunea învățătorilor gr. ort. români din dieceza Caransebeșului.

⁵² Garda Națională Română din Bocșa Montană și cea din Oravița.

⁵³ Corporațiunea meseriașilor români din Caransebeș.

⁵⁴ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, p. 68.

fostul județ Caraș-Severin, dar ale căror credenționale au fost găsite în arhiva Muzeului Unirii din Alba Iulia¹⁵.

Dacă avem în vedere numai teritoriul actualului județ Caraș-Severin, delegații trimiși la Alba Iulia de către cercurile electorale au fost în număr de 43. Deci în total s-au trimis 87 de delegați (44 fiind „deputați de drept” și 43 reprezentanți ai cercurilor electorale), dintre care 60 erau titulari și 27 supleanți (vezi Anexa). Delegații au fost de baștină, în marea majoritate, din Caraș-Severin, dar unii s-au născut dincolo de limitele acestei unități administrativ-teritoriale, la Lisa (jud. Brașov), Deda (jud. Mureș), Toplița (jud. Harghita), Gătaia și Zgribești (jud. Timiș), Porumbacul de Jos (jud. Sibiu) și chiar la Pancevo, Sîn Mihai și Petrovoselo, localități aflate astăzi în R.S.F. Iugoslavia. Dar și caraș-severineni de origine au reprezentat la Alba Iulia localități din alte județe, între ei fiind Traian Novac (secția română Turda a P.S.D.)¹⁶ și Traian Blașiu (Sfatul Național Român din Brașov)¹⁷, ultimul jertfindu-și chiar viața pentru unitatea statală¹⁸.

Dintre orașele Caraș-Severinului, cei mai mulți delegați a avut la Alba Iulia, avînd în vedere domiciliul, orașul Caransebeș — 23, urmat fiind — în ordine — de actualul municipiu Reșița — 17 (orașul propriu-zis: 10, Doman: 5, Terova 2); Bocșa: 11, Oravița: 9¹⁹. Evidențiem numărul mare de delegați care au provenit din localități rurale, în speță Sasca Montană — 4 și mai ales Doman — 5. Desigur, delegații n-au reprezentat în toate cazurile localitățile unde au văzut lumina zilei; de pildă, George Vuc era bocșan, dar a luat parte la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918 ca delegat al Caransebeșului iar Coriolan Zuiac, născut la Doman, a participat în numele Bocșei.

Delegații Caraș-Severinului au provenit din diverse clase și categorii sociale practicînd fel și fel de profesii, așa cum rezultă din cele ce urmează: 9 erau țărani, 13 muncitori și meseriași, 5 funcționari, 15 cadre didactice (11 învățători și 4 profesori), 14 absolvenți ai facultății de drept (9 avocați, 4 notari și 1 jurist), 2 ingineri, 3 comercianți, 3 studenți, cite un ofițer, brigadier sivic și proprietar și, de asemenea, 20 de preoți, dintre aceștia 11 fiind, de fapt, delegați de drept și doar 9 aleși ai cercurilor electorale²⁰.

Se cuvine să precizăm că în afara delegației oficiale a Caraș-Severinului la Marea Adunare de la 1 Decembrie 1918 au fost prezenți locuitori din toate cele patru puncte cardinale ale județului: din Valea Carașului și

¹⁵ C. Răileanu, *Reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române din Banat la Alba Iulia, în 60 de ani de la înfiptuirea statului național unitar român*, Edit. Mitropoliei Banatului, f.a., p. 41.

¹⁶ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, p. 65.

¹⁷ Petru Râmneanțu, *Preotul Traian Blașiu (1885—1918)*, în *60 de ani de la înfiptuirea...*, p. 82—84.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Iată în ordine alfabetică localitățile și numărul de delegați la fiecare: Apadia (1), Bocșa (11), Brebu (2), Bucova (1), Caransebeș (23), Doman (5), Domașnea (1), Eftimie Murgu (1), Ghertenis (1), Ilidia (1), Marga (2), Mehadia (1), Naidăș (1), Oravița (9), Reșița (10), Sacu (1), Sasca Montană (4), Soșdea (1), Terova (2), Tirnova (3), Văliug (1), Vărădia (3), Vermeș (1), Vrâniuț (1).

²⁰ Pe dr. Ioan Sirbu care a fost ales și în cercul Caransebeș, l-am inclus însă, firesc, între delegații de drept, el reprezentînd — conform normelor stabilită de organizatorii Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia — un protopopiat, respectiv pe cel din Mehadia. În anexa lucrării figurează însă și localitatea Eftimie Murgu, unde domiciliu dr. Ioan Sirbu.

Culoarul Timiș—Cerna, din Clisura Dunării și Valea Bîrzavei, din Almăj și Valea Bistrei, bărbați și femei, tineri și bătrîni, zeci, sute de participanți al căror număr este imposibil de precizat la atîta vreme de la grandiosul eveniment. De exemplu, în afara delegației oficiale, de la Caransebeș s-a deplasat la Alba Iulia — așa cum specifică ziarul „Lumina” — „... Garda națională prin aproape toți ofițerii săi în frunte cu comandantul căpitan Sabin Târziu. Au mai luat parte în corpore «Reuniunea de cîntări», apoi vr'o 60 de doamne, domnișoare și domni, studenți, meseriași și economi. Prezența, ținuta și manifestarea deamnă a caransebeșenilor veniți din mare depărtare la Alba Iulia a stîrnit însuflețire²¹.

Dar Unirea nu s-a pronunțat numai la Alba Iulia. Cei rămași acasă, au trăit și ei, din plin marea sărbătoare românească. Pretutindeni în localitățile caraș-severinene — în ciuda unor reale impedimente — s-au rostit discursuri înflăcărâte, ele terminîndu-se cu urale și reînnoirea jurămîntului de a servi cauza unității patriei.

Se cunoaște că în multe localități din Banat autoritățile sîrbești de ocupație n-au permis deplasarea unor delegați la Alba Iulia ori organizarea de manifestări deosebite la 1 Decembrie 1918. Cu toate acestea etalarea sentimentelor de solidaritate națională, de adeziune, la cei rămași acasă, n-au putut fi oprită, bucuria, entuziasmul irupînd deseori, așa cum mărturiseau contemporanii evenimentului. Revelatoare în acest sens este, spre a ne limita la un singur exemplu, confesiunea poetului Petru E. Oance, necunoscut sub numele de Tata Oancea, publicată în paginile faimoasei sale gazete „Vasiova”, confesiune din care reproducem cîteva pasaje: „Ora 10, merg la biserică la noi, trist și cu capul în pămînt. Lîngă finu Aurel ridic capul în sus și o Dumnezeuule! Ce vād? un steag tricolor românesc lung de vreo cinci metri, înfipt în turnul bisericii, partea de către drumul mare și filfăind maiestuos și impunător în aierul rece al astei zile de 1 Decembre. O clipă, o secundă, stau pe loc înărmurit (sic!), înlemnit, înghețat. Nu mai răsufliu. Apoi ca apucat de furii, de duhuri necurate, răcnesc odată ca smintit, și o iau la fugă [...] Niște sute de inși, domni și doamne, au umplut strada dinaintea bisericii și privesc tremurînd în sus [...]. Se cutremură biserica și împrejurimile la răcnetele noastre de ura!, vâzîndu-i sfintele colori cum se îndoiesc și se înmlădie la suflul vîntului. Și ca electrizați, ca unificati, în cuget și-n simțiri, ne descoperim și cîntăm cu glas de tunet: P-al nostru steag e scris unire [...]. Sîntem cam 50 de inși, și credem orbește, că accentele imnului divin se răspîndesc și vibrează și se aud peste întreg Banatul și Ardealul și Bucovina [...] peste întreaga românească Țeară²².

Asemenea manifestării spontane de la Bocșa și cele organizate în multe alte localități ale județului la care ne referim ilustrează, cu putere de simbol, că votul delegaților caraș-severineni trimiși la Alba Iulia purta pecetea voinței de nezdruccinat a românilor de-a se înfăptui Marea Unire.

VASILE MIRCEA ZABERCA

²¹ „Lumina”, anul I, Caransebeș, 22 Noemvrie (5 Dec.) 1918, Nr. 46, p. 3.

²² Tata Oance, *Din războiul mondial*, în „Vasiova”, anul V, Oravița, nr. 20—24, 15 Oct.—15 Dec. 1933, p. 10.

A N E X Ă

**Delegații județului Caraș-Severin
la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Domiciliul	Cercul, localitatea, instituția ori societatea reprezentată	Titular ori supleant
0	1	2	3	4
1.	Alboni Iosif	Bucova	Cercul Hațeg	Supleant
2.	Alexandrescu Ioan	Vărădia	Cercul Moravița	Titular
3.	Avram Petru	Bocșa Vasiova	Cercul Bocșa Română	"
4.	Baba Dimitrie	Caransebeș	Corporațiunea meseriașilor români Caransebeș	"
5.	Balaș-Lissa Alexandru	"	Comunitatea de avere din Caransebeș	"
6.	Bartolomeiu Simion	Vrăniuț	Cercul Sasca Montană	"
7.	Biju Elena	Caransebeș	Societatea femeilor române din Caransebeș	"
8.	Beuca Dimitrie	"	Societatea română de înmor- mântări Caransebeș	"
9.	Birăescu Nicolae	Bocșa Montană	Cercul Bocșa Română	"
10.	Birău Damian	Țirnova	"	Supleant
11.	Bona George	Caransebeș	Societatea română de cîntări și muzică Caransebeș	Titular
12.	Borlovan George	"	Societatea română de înmor- mântări Caransebeș	"
13.	Buțiu Alexandru	Caransebeș	Institutul pedagogic gr. ort. român din Caransebeș	Titular
14.	Călpiun Constantin jr.	"	Societatea română de lectură, secția teologică Caransebeș	"
15.	Ciucurel Ioan	Soșdea	Cercul Rittberg	Supleant
16.	Colojoară Marius	Doman	Cercul Bocșa Română	"
17.	Corneanu Cornel	Caransebeș	Consistoriul ort. Caransebeș	Titular
18.	Cornean Nicolae	Apadia	Cercul Zorlențu Mare	"
19.	Cristea Elie Miron	Caransebeș	Episcopia ort. Caransebeș	"
20.	David Ioan	"	Societatea de lectură „Ioan Popasu“	"
21.	Doagă Traian	Reșița	Cercul Bocșa Română	Supleant

0	1	2	3	4
22. Dogariu A. George	Brebu	Cercul Zorlențu Mare		„
23. Dolorean Aurel	Bocșa Montană	Reuniunea română de cîntări și muzică Bocșa Montană		Titular
24. Dragalina Traian	Doman	Corul bisericesc și lumesc Doman		„
25. Fara George	Oravița	Garda Națională Română din Cercul Oravița		„
26. Florian Petru	Caransebeș	Cercul Caransebeș		Supleant
27. Gașpar Mihail	Bocșa Montană	Protopopiatul ortodox Bocșa Montană		Titular
28. Gherguța Traian	Doman	Cercul Bocșa Română		Supleant
29. Ghidiu Andrei	Caransebeș	Protopopiatul ortodox Caransebeș		Titular
30. Goanță Nicolae	Reșița	Reuniunea română de cîntare și muzică din Reșița Montană		„
31. Gore Ioan	Mehadia	Cercul Caransebeș		Titular
32. Gropșian Mihail	Oravița	„ Oravița		Supleant
33. Gropșianu Ilie	Sasca Montană	„ Sasca Montană		Titular
34. Iacob Lazăr	Oravița (?)	Protopopiatul ort. Oravița		„
35. Ienciu Moise	Caransebeș	Institutul teologic gr. ort. român Caransebeș		„
36. Iovan Gheorghe	Sasca Montană	Cercul Sasca Montană		Supleant
37. Ivănescu Nicolae	Marga	„ Caransebeș		Titular
38. Jian Gheorghe	Oravița	„ Oravița		Supleant
39. Jian-Benuș Ioan	Reșița	„ Bocșa Română		„
40. Jurcovic Pampfeli	Gherțeniș	„ Rittberg		„
41. Labonțiu George	Caransebeș	„ Caransebeș		„
42. Lungu Gheorghe	Sasca Montană (?)	„ Sasca Montană		Titular
43. Manciu Petru	Oravița	Garda Națională Română din Cercul Oravița		„
44. Marila Ion	Reșița	Reuniunea de cîntări și muzică a plugarilor rom. din Reșița Română		„
45. Meda Valeriu	Caransebeș	Societatea Română de lectură, secția teologică Caransebeș		„
46. Mercea Mihail	Reșița	Reuniunea de cîntări și muzică a plugarilor rom. din Reșița Română		„

0	1	2	3	4
47. Miclău Iosif	Bocșa Montană	Reuniunea de cînt și muzică „Armonia“ din Bocșa Montană	„	
48. Micloșină Petru	Țerova	Cercul Bocșa Română	Supleant	
49. Mircea Ioan Andrei	Doman	Corul bisericesc și lumesc Doman	Titular	
50. Morariu Alexandru	Caransebeș	Cercul Caransebeș	Titular	
51. Neamțu George	„	Sfatul învățătorilor români din fosta graniță militară a Severinului	„	
52. Novăcescu Nicolae	„	Corporațiunea meseriașilor din Caransebeș	„	
53. Olariu Iosif	Marga	Sfatul învățătorilor rom. din fosta graniță militară a Severinului	„	
54. Pănescu Ștefan	Văliug	Cercul Bocșa Română	Supleant	
55. Pecurariu Petru	Brebu	„ Zorlențu Mare	„	
56. Penția George	Naidăș	„ Biserica Albă	Titular	
57. Pepa Constantin	Caransebeș	Comunitatea de avere din Caransebeș	„	
58. Perian Ioachim	Bocșa Montană	Reuniunea română de cîntări și muzică Bocșa Montană	Supleant	
59. Petean Iosif	Vermeș	Protopopiatul gr. cat. Vermeș	Titular	
60. Pipelea Gheorghe	Oravița	Cercul Oravița	Supleant	
61. Pocrean Grigore	Reșița	Reuniunea română de lectură din Reșița Montană	Titular	
62. Popa Iosif	Bocșa Montană	Protopopiatul gr. cat. Bocșa Montană	„	
63. Poruțiu Victor	Vărădia	Protopopiatul gr. cat. Vărădia	„	
64. Poșiar Silviu	Oravița	Protopopiatul gr. cat. Oravița	„	
65. Purcărița Toma	Doman	Corul bisericesc și lumesc Doman	Supleant	
66. Romănu Ilie	Domașnea	Cercul Caransebeș	Titular	
67. Roșcobaș Gheorghe	Bocșa Montană	Cercul Bocșa Română	„	
68. Rus Rusalin	Țirnova	„ „	Supleant	
69. Sabău Nicolae	Bocșa Montană	Garda Națională Română din Bocșa Montană	Titular	
70. Sgăvîrdea Dimitrie	Caransebeș	Societatea femeilor române din Caransebeș	„	
71. Simu Mihai	Reșița	Reuniunea română de lectură din Reșița Montană	„	

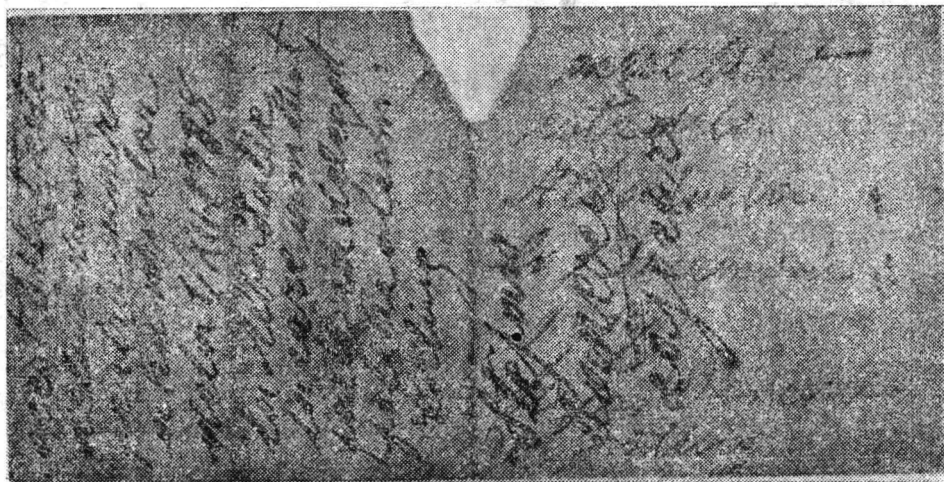
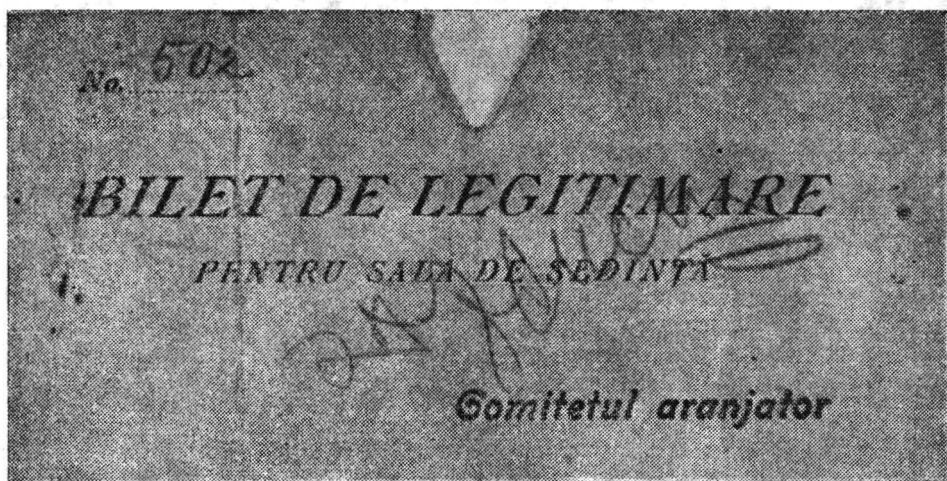
0	1	2	3	4
72. Sibu Ioan	Mehadia	Protopopiatul ortodox Mehadia	Titular	
73. Spătan Aurel	Sacu	Cercul Zorlențu Mare	„	
74. Spinean Virgil	Bocșa Montană	„ Bocșa Română	„	
75. Sporea Nicolae	Caransebeș	Societatea română de cântări și muzică Caransebeș	„	
76. Stoicovici Petru	Reșița	Cercul Bocșa Română	Supleant	
77. Ștefan Cornel	Oravița	„ Oravița	„	
78. Turnea Valeriu	Tirnova	„ Bocșa Română	„	
79. Țicu I. Cornel	Ilidia	„ Sasca Montană	Titular	
80. Țigărean Liviu	Oravița	„ Oravița	Supleant	
81. Uzum M. Ioan	Țerova	„ Bocșa Română	„	
82. Vadász Albin	Reșița	Reuniunea română de cântare și muzică din Reșița Montană	Titular	
83. Velici George	Vărădia	Garda Națională Română din Cercul Moravița	Supleant	
84. Vida Ioan	Reșița	Cercul Bocșa Română	„	
85. Vuc George	Caransebeș	Societatea de lectură „Ioan Popasu“ Caransebeș	Titular	
86. Vuia Vasile	Sasca	Cercul Sasca Montană	Titular	
87. Zuiac Coriolan	Montană Bocsa	Cercul Bocșa Română	„	

1 DEZEMBER 1918. DIE DELEGATION DES KREISES CARAȘ-SEVERIN BEI DER GROSSEN NATIONALVERSAMMLUNG VON ALBA IULIA

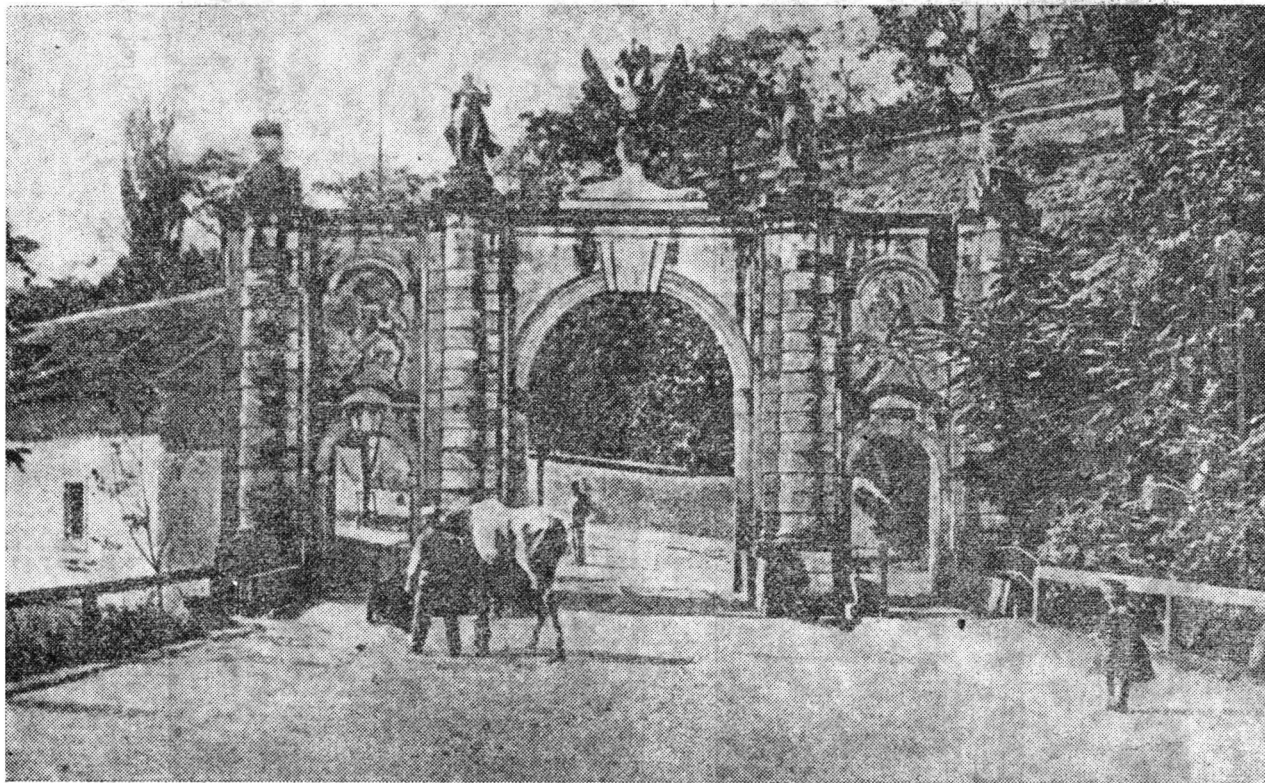
(Zusammenfassung)

Aus der Vielfalt von Daten und Fakten über die Grosse Nationalversammlung von Alba Iulia stellt der Verfasser wenig bekannte Aspekte vor, und zwar jene, die die Anwesenheit des Kreises Caraș-Severin, beim grossen Fest von 1. Dezember 1918 durch seine offiziellen Vertreter schildern. Der Kreis Caraș-Severin hat 87 Delegierte nach Alba Iulia geschickt. 44 waren Vertreter „de jure“ und 43 Repräsentanten der Wahlkreise, 60 waren Tituläre und 27 Supleanten. Die Delegierten stammten aus verschiedenen sozialen Klassen und Kategorien: Bauern, Arbeiter, Lehrer, Professoren, Beamte, Studenten, Kaufleute, Rechtsanwälte, Ingenieure, Geistliche, Offiziere etc.

Selbstverständlich haben auch viele andere Bewohner des Kreises Caraș-Severin an der grossen Nationalversammlung teilgenommen.

Pl. I — Legitimația lui Ștefan Panescu, delegat al comunei Văliug, la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918.

Pl. II — Vederea a aparținut lui Ștefan Panescu și poartă pe revers însemnarea „Suvenir de la Cetatea lui Mihai Viteazu din Alba Iulie la care am luat parte ca delegat politic al com. Văliug la adunarea națională pentru unirea Românilor la 1 Decembrie 1918. Ștefan Panescu, cojocar“.

Pl. III — Caraș-Severinul la Marea Unire. Alba Iulia, 1 Decembrie 1918.

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND INSTAURAREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN SUD-VESTUL ROMÂNIEI

În colecțiile Muzeului județean de istorie din Reșița se păstrează două documente și câteva fotografii interesante privitoare la sosirea trupelor române și instaurarea administrației românești în actualul județ Caraș-Severin¹.

Primul document (vezi Anexa I) intitulat „*Programul festivităților ce se vor aranja la 3 August st.n. în Oravița din prilejul reluării imperiului din partea Românilor și venirii pentru prima dată a armatei române pe pământul nostru strămoșesc*” a fost tipărit, doar pe avers, la Tipografia Felix Weisz din Oravița, la 1 august 1919, avînd dimensiunile 63/46 cm². În partea inferioară, la finele textului, este plasată inscripția „Donat de subsemnatul Virgil I. Epure Muzeului din Oravița, 17 iulie 1972”, donatorul nefiind altul decît fiul „aranjatorului suprem” al festivităților de la Oravița din 3 august 1919 Ioan Epure.

Conform documentului festivitățile s-au desfășurat pe parcursul a patrusprezece ore (între 5³⁰ dimineata și 19⁰⁰ seara), după un grafic judicios alcătuit, la ele luînd parte locuitori ai Oraviței și din satele vecine³, bărbați și femei, tineri și bătrîni, veterani de război, țărani, meseriași, intelectuali, studenți și școlari. Programul fixa „locurile de convenire a tuturor participanților”, a aranjierilor, sediile comandamentului suprem, al trupelor de aranjieri și al rezervelor, precum și punctele strategice „de ocu-

¹ Referitor la instaurarea administrației românești în sud-vestul României vezi: W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Muzeul Banatului Timișoara, 1968, p. 177—199; Vasile Zaberca, *Instaurarea administrației românești la Reșița*, în „*Banatica*”, II, Reșița, 1973, p. 263—267; I. Luncan, W. Marin, I. Munteanu, Gh. Oancea, *Independența României. Participări bănățene*, Editura Facla, Timișoara, 1977, p. 138; A. Georgescu-Vilcea, *Douăzeci de ani de la intrarea trupelor române în Banatul eliberat*, Lugoj, 1939; G. Cipăianu, Gh. Iancu, *Nouvelles contributions concernant l'institution de l'administration roumaine dans le Banat*, în „*Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*”, XXVII, 1985—1986, p. 457—474.

² Este înregistrat sub nr. inv. 286 și se află expus în Expoziția permanentă de istorie a culturii caraș-severinene, organizată la Oravița ca secție a Muzeului de istorie al județului Caraș-Severin.

³ Satele sînt următoarele: Agadici, Brezon, Broșteni, Cacova (azi Grădinari), Calina, Cîrnecea, Ciclova Montană, Ciclova română, Ciudanovița, Comorîște, Forotic, Giurgiova, Gîrlîște, Goruia, Greoni, Iertof, Ilidia, Jitini, Macoviște, Măidan, Mercina, Potoc, Răcășdia, Sasea, Secăș, Socolar, Tievaniu Mare, Tievaniu Mic, Vărădia și Vrăniuf. În plus, a fost reprezentată și localitatea Steierdorf-Anina.

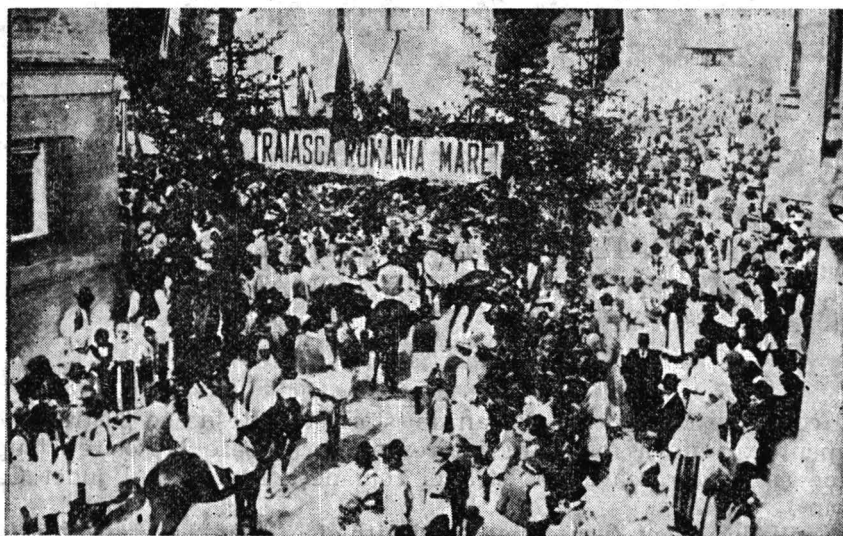

Fig. 1—7. Aspecte de la festivitățile ocazionate de instaurarea administrației românești în Caraș-Severin (Oravița, 3 august 1919).

pat prin aranjeri⁴. Participanții au fost împărțiți în șapte grupuri, aranjate pe coloane: veteranii, școlarii, tineretul, corurile, fanfarele, poporul și călăreții. Între cei care au luat parte la festivități îi găsim, cu responsabilități bine precizate, pe dr. Petru Cornean — președintele Consiliului Național Român Oravița, pe Gheorghe Pipelea și Cornel Ștefan, ultimii foști delegați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Gh. Pipelea⁴ fusese membru al Gărzii Naționale Române din Oravița, acum îndeplinind funcția de comandant „pentru trupele aranjerilor din Oravița Rom.”, iar C. Ștefan⁵ a celebrat, la festivitățile din 3 august 1919, un „Te Deum” salutînd apoi armata „în numele preoției din tract”.

⁴ S-a născut la Oravița, în 1863, și practicase meseria de cojocar. A luat parte la întrunirea C.N.R. Oravița, din 26 noiembrie 1918, cînd a și fost ales între delegații ce au reprezentat Cercul Oravița la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. S-a stins din viață în orașul de baștină, la 19 ianuarie 1926 (Cf. Arhiva C.P.J. Caraș-Severin, *Registrul stării civile pentru morți Oravița, 1907—1926*, anul 1926, nr. act. 4; *Făurirea statului național unitar român. Contribuții documentare bănățene (1914—1919)*, coordonator dr. Ioan Munteanu, București, 1983, p. 140).

⁵ Pentru solidaritatea manifestată față de frații din România preotul C. Ștefan a fost arestat — la 18 iulie 1914 — de autoritățile austro-ungare și internat la Seghedin fiind eliberat doar în urma unor repetate demersuri ale episcopului Miron Cristea. Membru al C.N.R. Oravița, el a participat la adunările naționale organizate în oraș ori în satele vecine, pe care le-a colindat cu eșarfa tricoloră pe piept, însoțit fiind de subunități din garda națională, militînd pentru deplina unitate statală și îndemnînd în acest sens poporul la acțiune. Acest înflăcărât luptător pentru Unire a luat parte, ca și Gh. Pipelea, la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918 ca delegat al Cercului Oravița (A se vedea: M. Gropșian, *Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș și proclamația reîntregirii națiunii române*, Timișoara, 1935, p. 7; 60 de ani de la înfiptuirea statului național unitar român, Editura Mitropoliei Banatului, f.a., p. 29 și 43; *Făurirea statului național unitar român...*, p. 140; Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului — temnițe și lagăre* —, vol. II, 1940, p. 67).

Fig. 2.

Impresionează nu numai prezența masivă a poporului la manifestările de la Oravița, componenta impresionantului cortegiu de întâmpinare a armatei române, ci și participarea numerică a formațiilor corale din 27 de localități (vezi Anexa), ori a fanfarelor din șapte sate: Ciclova Română, Gîrliște, Măidan, Răcășdia, Vărădia, Vrani și Vrăniuț. La program a luat parte și o gardă de onoare constituită din ostași francezi și din jandarmi români. Sosirea trupelor române — întâmpinate de „deputațiunea de 300 persoane” — a fost salutăată cu entuziasm de mulțime; de dr. P. Cornean „în numele poporului românesc din acest ținut” și, de asemenea, așa cum s-a arătat deja, de C. Ștefan. La aceste calde urări de bun sosit a răspuns comandantul trupelor române. De semnalat că în diverse momente ale programului corul din Oravița Română și fanfara din Măidan au interpretat o serie de cîntece, între care „Deșteaptă-te române”, „Marșul Unirii” și „Marsilleza”.

Festivitățile de la Oravița au cuprins, de asemenea, decorarea unor participanți, o petrecere populară organizată cu concursul tuturor fanfarelor, iluminarea orașului, serenada susținută — de cele 27 de coruri reunite — în onoarea comandantului trupelor române și, în fine, retragerea cu torțe a cortegiului.

Nu inistăm mai mult asupra documentului, acesta prezentîndu-se singur, cu atît mai mult cu cît este completat, în mod fericit, de imaginile fotografice⁶ ale festivităților desfășurate la Oravița, la 3. august 1919.

Al doilea document, intitulat „Proces verbal”, se păstrează în arhiva muzeului reșițean doar sub forma unei fotocopii, originalul aflîndu-se în

⁶ Mulțumesc muzeografului principal Nicolae Douca pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție materialul fotografic; mulțumiri călduroase adresez și tovarășului Petru Țundrea, domiciliat în Reșița, str. Castanilor nr. 32, pentru donația făcută muzeului reșițean, donație ce include și fotocopia documentului referitor la instaurarea administrației românești în fosta plasă Reșița.

posesia unui descendent al învățătorului Petru Bandu, persoana însărcinată cu redactarea actului la „consfătuirea fruntașilor români din Recița ținută la 20 Iulie 1919 pentru luarea dispozițiilor primirii armatei române pe teritoriul plasei și în Recița“ (vezi Anexa II).

Cele două documente în discuție, cit și fotografiile publicate în paginile de față, sînt piese muzeistice extrem de rare fiind cu atît mai valoroase cu cît se referă la un eveniment major al trecutului nostru și ilustrează dragostea cu care locuitorii acestui străvechi ținut românesc și-au întîmpinat frații de dincolo de Carpați, bucuria trăirii unui vis devenit realitate ca urmare a înfăptuirii Marii Uniri.

VASILE MIRCEA ZABERCA

ANEXA I

PROGRAMUL

festivităților ce se vor aranja la 3 August st. n. în Oravița din prilejul reluării imperiului din partea Românilor și venirii pentru prima dată a armatei române pe pămîntul nostru strămoșesc.

5 1/2 ore dim. Aranjierii din Oravița-montană se prezintă în corpore la biserică din „MAIERE“. Aranjierii din Oravița-rom. se prezintă în biserică gr. or. din loc.

6 ore. Aranjierii din ambele comune sub conducerea comandanților lor, ocupă pozițiile indicate fiind prevăzuți cu insignele de aranjieri. Comandanții: pentru trupele arajerilor din ORAVIȚA-ROM. Gheorghe Pipelea, pentru trupele din ORAȘ: Nicolae Andrei.

Locurile de convenire a tuturor participanților sunt:

- a) pentru veterani, la școala gr. cath. din ORAVIȚA ROMÂNĂ.
- b) „ tineri, juni, fete la școala gr. ort. română din ORAVIȚA ROMÂNĂ
- c) „ coruri la școala gr. or. română din ORAVIȚA ROMÂNĂ.
- d) „ fanfare la școala gr. cat. română din ORAVIȚA ROMÂNĂ.
- e) „ femei, bărbați mai bătrîni la școala gr. cath. din ORAVIȚA ROMÂNĂ
- f) „ trăsurile țărănești se desighează Oravița-rom. pînă la casele Pavlovici.
- „ trăsurile intelectualilor pînă la Otelul „Coroana
- g) băieții de școală toți la școala gr. or. rom. din Oravița română
- h) Preoți și inteligența la școala gr. or. rom. din „Maiere“ ORAȘ.

I Comandamentul suprem e la: „ORĂVICIANA“.

II Comandamentul trupelor de aranjieri din Oravița rom. școala gr. or. rom.

III Comandamentul trupelor de arajerii din oraș: „ORĂVICEANA“.

A) Punctele strategice de ocupat prin arajerii sînt în Oravița rom.

1. la școala gr. cat. din Oravița rom.	2 conducători	20 aranjieri
2. Înaintea casei com. din „	1 „	20 „
3. la birtul împărătesc din „	1 „	2 „
4. la templul jidovenesc din „	„	1 „
5. De la casa com. din Oravița pînă la hotar	„	6 „
6. Reserve la școala gr. ort. din „	1 „	10 „

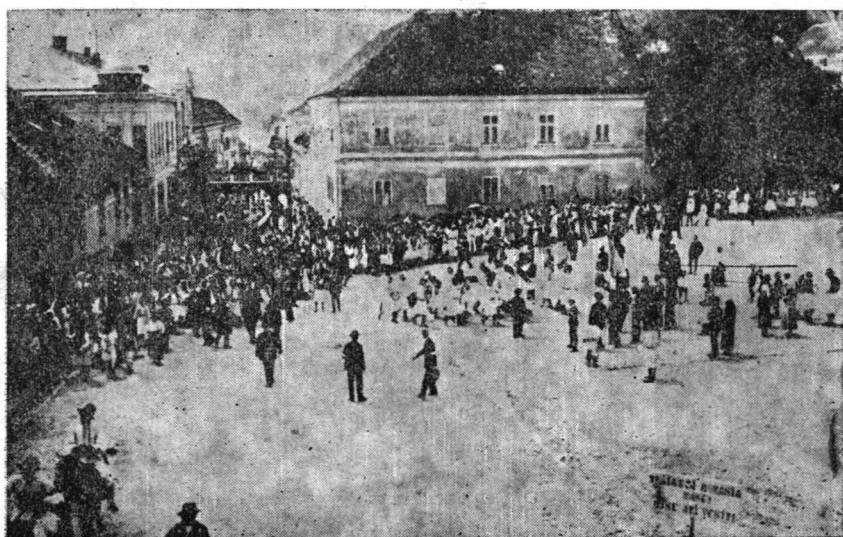

Fig. 3.

B) ÎN ORAȘ

1. la școala gr. or. din maiere	2	"	20	"
2. Înaintea biserici rom. cat.	3	"	30	"
3. Înaintea judecătoriei	1	"	10	"
4. Înaintea „Orăvicei”	1	"	10	"
5. De la hotar pînă la Forviz	2	"	20	"
6. Reservă la „Orăviceana”	1	"	10	"

7 ore. Aranjierii fasează participanții în grupuri anume:

- a) Veteranii tot în grupuri de 4 aranjîndu-i în coloane
- b) Băieții de școală în grupuri de 2 (1 fetiță, 1 băiat) aranjîndu-i în coloane (fetele de partea dreaptă cu flori, băieții la stînga cu steag)
- c) Tineretul în grupuri de 2 domnișoară, (...) (?), cît mai multe steaguri, iar domnișoarele flori, aranjîndu-i în coloane.
- d) Chorusurile în grupuri de cîte 8 după indicările dirigenților.
- e) Fanfarele în grupuri de cîte 8 după indicările dirigenților.
- f) Poporațiunea în grupuri de 4 tot doi domni cu două doamne în coloane.
- g) Călăreții în coloane și perechi de 2 cai.

8 ore. Toate clopotele de la cele trei biserici românești încep a suna avizînd începerea festivităților.

I. Călăreții

8 1/2 ore. Fanfara de la Măidan se păstrează în frontul conductului cu steag.

Comandanții trupelor de aranjeri comandă conducătorilor de aranjeri încheierea cordonurilor, și se conving despre executarea exactă în persoană. După tragerea cordonului circulația în interiorul cordonului înceată cu totul.

8 3/4 ore. a) Veteranii încep conductul, începînd de la biserica gr. cat. pînă la biserica romano-catolică unde își ocupă locul indicat. În fruntea lor merg doi aranjeri, la care ajungînd în oraș se mai atașează unul care conduce conductul pînă la loc.

9 ore. b) Băieții de școală avînd fiecare în mînă un steguleț, ear copilele un coșuleț cu flori. În fruntea lor e un aranjer și tot la 20 pași altul.

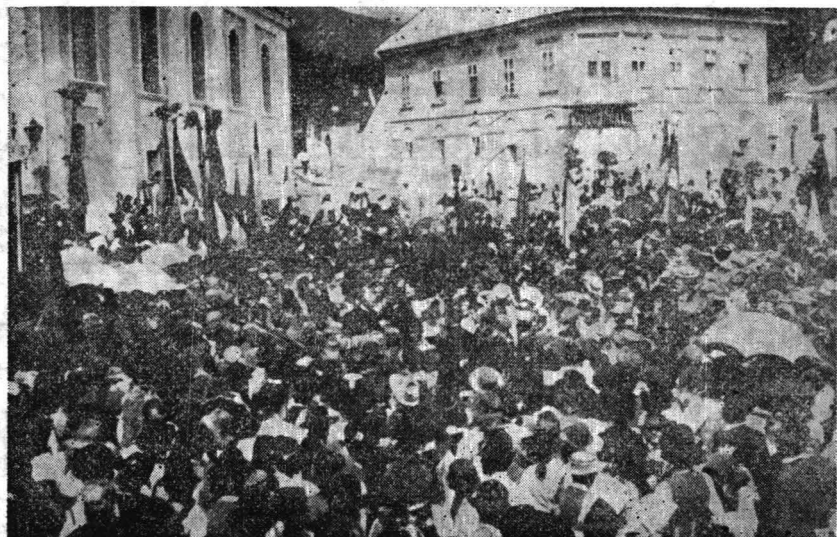

Fig. 4.

Ajunșind la biserica romano-catolică se așează la locul indicat.
la 10 pași de aranjat

c) Tinerimea
la 10 pași	r) Corul din Jitini și poporul
la 10 pași
d) Corul gr. ort. rom. din Oravița-română
la 10 pași	s) Corul și poporul din Mercina
la 10 pași
e) Poporul din Oravița-română
la 10 pași	t) Corul și poporul din Sasca
la 10 pași
f) Corul și poporul din comuna Broșteni
la 10 pași	u) Corul și poporul din Ilidia
la 10 pași
g) Corul și fanfara din Ciclova de jos cu poporul
la 10 pași	v) Corul și poporul din Vrani
la 10 pași
h) Corul și poporul din comuna Greoni
la 10 pași	z) Corul, fanfara și poporul din Vrani
la 10 pași
i) Corul și poporul din comuna Cacova
la 10 pași	1) Corul din Ciudanovița și poporul
la 10 pași
k) Corul și fanfara din Vărădeni cu poporul
la 10 pași	2) Corul din Secaș și poporul
la 10 pași
l) Corul și poporul din Măidan
la 10 pași	3) Poporul din Calina
la 10 pași
m) Corul și poporul din Ticvaniul-mare
la 10 pași	4) Corul din Macoviște și poporul
la 10 pași
n) Corul și poporul din Ciclovenii de sus
la 10 pași	5) Corul din Jurjova și poporul
la 10 pași
o) Corul și fanfara din Răcășdie și poporul
la 10 pași	6) Poporul din Socolar
la 10 pași
p) Corul din Ticvaniul-mic și poporul
la 10 pași	7) Corul și poporul din Cârnecea
la 10 pași
	8) Poporul din Brezon
la 10 pași
	9) Corul și fanfara din Vraniuț
la 10 pași

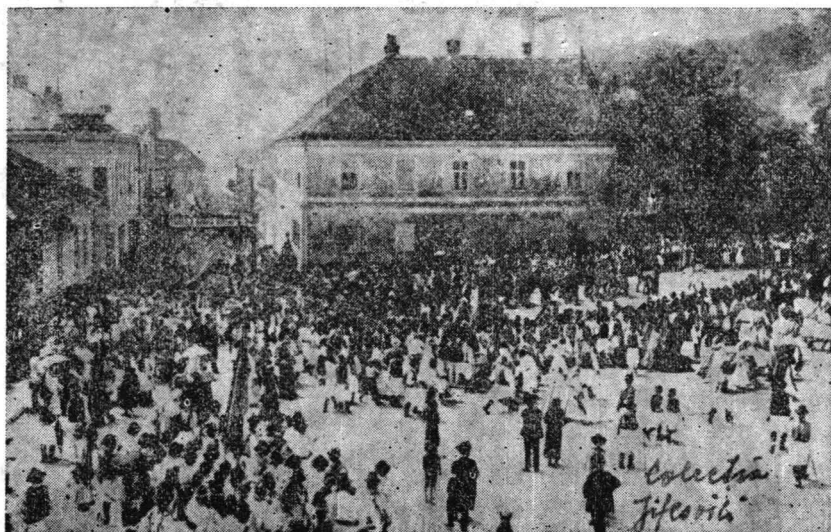

Fig. 5.

10) Corul din Potoc și poporul
la 10 pași	14) Corul din Comorîște și poporul
la 10 pași
11) Corul din Forotic și poporul
la 10 pași	15) Poporul din Steier-Anina
la 10 pași
12) Corul din Iertof și poporul
la 10 pași	16) Corul și fanfara din Gîrliște cu
poporul
la 10 pași
13) Corul din Goruia și poporul
la 10 pași	17) Inteligența din Oravița

Oprindu-se cortegiul cu garda franceză și gendarmerie română d-șoarele îi decorează cu flori, în timpul acesta corul din Oravița-română cîntă „Marsileza” (sic!) și „Deșteaptă-te Române”.

La 11 ore dim. Se formează un cortegiu cu conducătorul de întîmpinare.

1) Călăreții apar sub conducătorul lor din locul staționar (casa Dr. Scheda din strada laterală) și se postează înaintea casei Dr. Băhr.

2) Aranjerul suprem, Ioan Iepure, însoțit de aranjerii ajutori George Talescu și Nicolae Andrei.

3) Comandantul George Pipelea cu cortegiul francez și gendarmerie.

4) Fanfara din Măidan	mărunt înainte pentru întîmpinarea armatei.
5) 6 comandanți aranjeri	
7) 6 aranjeri	14) Fanfara din Măidan se postează la stînga porții.
8) 3 părechi copii de școală	15) Chorul din Oravița-română de dreapta porții.
9) 3 părechi tineri studenți	16) Garda franceză cu aranjerii ei în dreapta porții
10) 6 aranjeri	17) Jandarmeria română la stînga porții.
11) Tinerimea	
12) Deputațiunea de 300 în frunte cu primarul	
13) Ajungînd deputațiunea la 1 poartă triumfală, călăreții plec în trap	

18) Grupurile tinerimei se înșiră în ambele părți de drum înaintea chorului și a fanfarei, a gardei franceze și a gardei de jandarmerie.

19) Frontul sub poarta triumfală îl ocupă 6 părechi de tineri și deputația.

20) Cînd călăreții se întîlnesc cu armata la 100 pași departe se opresc în loc, își iau căciulile jos și strigă: „Trăiască Regele tuturor Românilor”. 2) „Trăiască Armata Română”. 3) „Trăiască România Mare — apoi se desfac în două, comandantul și adjutantul trece prin mijloc, ei se întorc pe loc cu caii și plec în pas

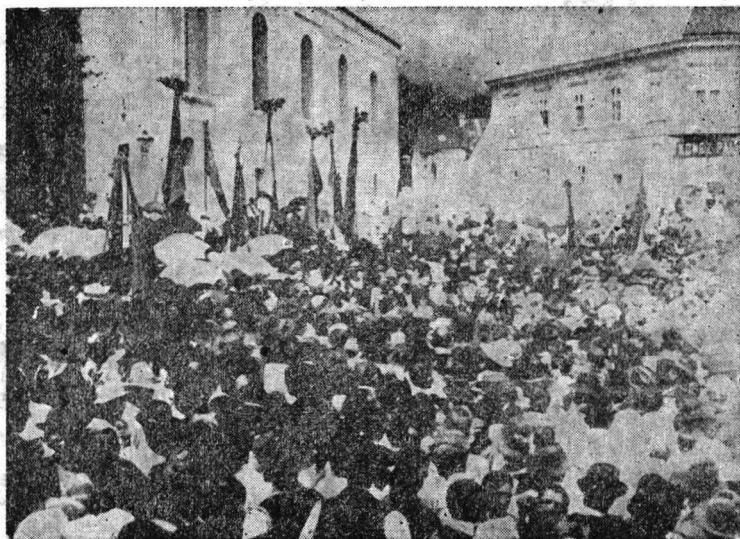

Fig. 6.

îndărăt. Adjutantul vine la poarta triumfală și raportează dlui președinte Dr. Petru Cornean sosirea trupelor, apoi se reîntoarce și își ocupă locul 3 pași în urma comandantului la partea stângă.

21) Ajungând armata înaintea la arc triumfal se oprește.

22) Primarul salută armata în numele comunei și îi dorește bun sosit (corul cântă Marșul triumfal).

23) Comandantul în puține cuvinte reflectează.

24) În timpul ce fanfara cântă „Marș(ul) Unirei“ cele trei copilițe și cele 3 d-șoare decorează comandantul și suita, primpretorele și suita.

25) După finea actului cortegiul se reîntoarce cu următoarea ordine: a) călăreții; b) cortegiul de la sosire fără deputațiune care rămâne la urmă; c) armata; d) deputațiunea.

26) La sosirea înaintea porții principale călăreții trec sub poarte și se postează înaintea Otelului „Coroana“. Tinerimea își reocupă locurile avute la plecare. Chorul ocupă locul drept de la poartă înaintea veteranilor. Fanfara se postează la stînga porții. Armata se oprește la 10 pași de la poartă cu frontul spre tribună. Deputația își reocupă locul de la plecare.

27) Președintele comitetului național deputat dr. Petru Cornean salută armata în numele poporului românesc din acest ținut și le urează bun venit.

28) Comandantul reflectează.

29) Administratorul protopopesc al tractului gr. or. din Oravița părintele Cornel Ștefan cu asistența preoților celebrează un „Te Deum“ iar la finele lui salută armata în numele preoției din tract.

30) Chorul gr. or. din Oravița rom. sub conducerea învățătorului Cornel Lazăr cântă „imnul regal“.

31) Fanfara execută „Imnul Unirei“, în decursul acesta d-șoarele decorează feciorii din armată, apoi se reîntorc la loc.

32) După finirea ceremoniilor cortegiul se reîntoarce astfel compus:

1) călăreții	6) fanfară din Măidan
2) aranjierii supremi	7) Armata
3) conducătorul gardei franceze (fără gendarmarie rom.)	8) Reuniunile de cântări (...) din comune cu în ordine de la sosire
4) Chorul din Oravița-rom.	9) Corzul gendarmeriei române
5) Tinerimea fără școlari	10) băieții de școală

Fig. 7.

În trecerea ei armata și mulțimea este bătută cu flori de copii de școală.

Tinerimea ajunsă la cazarma militară se oprește formează un zid, de la o parte la cealaltă a drumului cu domnișoarele în frunte, cari vor bate armata cu flori când va intra în cazarmă.

Întrînd în cazarmă tinerimea se aranjează din nou și conductul se pune din nou în mișcare pînă la biserica gr. cath., apoi se reîntoarce pînă la casa com. din oraș unde asist cu toții la primirea imperiului.

33) La oară 2 d.a. Prinț pentru soldați în cazarmă servit de damele din Oravița sub aranjarea doamnelor Mărioara Mărgineanu, Sofia Radu, Sofia Popovici, Mărioara Andrei ear beuturile și țigarele se servesc din partea Domnișoarelor sub aranjarea D-șoarelor Alexandrină Țieranu, Elena Dragoescu și Miți Dragoescu.

34) la 4 ore: Petrecere populară în piața liceului cu concursul tuturor fanfarelor.

35) la 7 ore: Iluminația orașului și serenadă comandantului din partea tuturor corurilor apoi conduct cu torțe.

Oravița, la 1 August 1919

Ioan Epure
aranjator suprem

ANEXA II

PROCES VERBAL

luat în consfătuirea frunțașilor români din Reșița ținută la 20 Iulie 1919 pentru luarea dispozițiilor primirii armatei române pe teritoriul plasei și în Reșița.

Prezenți fiind mai mulți frunțași români din loc, dl pretor al plasei Ștefan Lipovan comunică scopul întrunirii și provocînd pe cei adunați să facă constituirea recomandă de președinte pe dl Ion Cimponeriu, carele însă nu primește.

Adunarea aclamă de preșidenți pe dl. Șt. Lipovan, care desicnează cu loarea procesului verbal pe Petru Bandu.

Dl. președinte face propunerea să se împartă discuția în două părți: generală și specială. Se deschide dezbaterile asupra următoarelor dispoziții:

Cu privire la întâmpinarea armatei să se alarmeze întreaga plasă ca să iasă popor cât mai mult spre întâmpinare. Va telefona dl. primpretor tuturor comunelor timpul sosirii armatei. — Se vor invita spre întâmpinare toate corporațiunile din loc. Întâmpinarea oficioasă o face la gară sau la intrarea în comună șeful de plasă dl. Dr. Cornel Groșoreanu. Se va lua (sic!) dispoziții privitoare la ridicarea a două arcuri de triumf, unul la intrarea în comună la școala conf. română, iar al doilea la biserica gr. ort. rom. din deal. La întâmpinare să fie chemată și capela muzicală a uzinelor din loc, iar reuniunile de cântări să execute câteva cântări. La biserica din deal să se aranjeze un „Te deum” scurt, iar la piața de fin să se poarte armata în coloană și să se facă întâmpinarea din partea populației prin un vorbitor ce se va designa atunci. Să se ordoneze decorarea caselor private și oficiile cu drapele românești. Locuitorii să-și decoreze locuințele. Pentru gustarea soldaților să poarte spesele comuna și societatea căilor ferate*. Servirea gustării să se facă în locurile de încvartirare, în bărci unde se află cabine potrivite pentru pregătirea cinei.

În onoarea dl. ofițeri să se aranjeze o seară comună, astfel ca spesele să le suporte cei prezenți, iar dnii ofițeri să fie ospătați gratuit.

Să se ude strada de la gară începând pînă la podul din Stavilă în ziua sosirii iar clopotele să se tragă la toate bisericile din loc fără deosebire de confesiune. Notarul resp. primsecretarul comunal să avizeze oficiile parohiale. Banderă nu se va aranja.

Pentru încvartirarea dl. ofițeri s-au luat dispozițiile de lipsă.

D.n.s.

Petru Bandu

Prim Pretor de plasă

Ștefan Lipovan

president

P. Pentru îndeplinirea și supravegherea dispozițiilor cuprinse în acest proces verbal se alege următorul comitet aranjator: Dnii Dr. Groșorean primpretor, Șt. Lipovan și ...** pretori, I. Cimponeriu, Ion Vida, I. Gherguță, Tr. Doagă...***

URKUNDLICHE BELEGE ÜBER DIE EINSETZUNG DER RUMÄNISCHEN VERWALTUNG IM S-W RUMÄNIENS

(Zusammenfassung)

Das Archiv des Kreismuseums Reșița bewahrt zwei Urkunden und einige interessante Fotos über den und vom Einmarsch der rumänischen Truppen und über die Einsetzung der rumänischen Verwaltung im heutigen Kreis Caraș-Severin, genauer im Caraș-Tal, in Oravița, der Ortschaft die früher Vorort des Kreises Caraș-Severin war.

Die erste Urkunde, „Programm der Feierlichkeiten die am 3 August n.St., in Oravița aus Anlass des Wiederholens des Reiches von den Rumänen, und dem ersten Einzug des rumänischen Heeres auf den Boden unserer Ahnen organisiert werden“, betitelt, wurde am 1. August 1919 in Oravița auf dem Avers-gedruckt. Sie hat die Dimensionen von 63/46 cm.

Die zweite Urkunde ist ein Protokoll den der Lehrer Petru Bandu am 20. Juli 1919 während einer Sitzung der führenden Köpfe der rumänischen Bevölkerung aus Reșița geschrieben hat.

* In original sînt ștersături între cuvintele „soldaților” și „să poarte”.

** Ilizibil.

*** Ultimul rînd este ilizibil.

DESPRE ACTIVITATEA DE GAZETAR, REDACTOR ȘI EDITOR A LUI MIHAIL VELCELEANU LA EDITURA „MINERVA” DIN BOCȘA

Cu toate că nu s-a ridicat la cota Reșiței, Oraviței sau a Caransebeșului, activitatea publicistică de la Bocșa se remarcă prin câteva publicații cu o mai largă rezonanță, nu numai pentru zona Caraș-Severinului ci a întregii arii bănățene. Amintim dintre acestea: „Privighetoarea” (1882), „Drum nou” (1923), „Vasiova” (1929), „Lumina Carașului” (1929) și apoi continuatorul acesteia „Curentul nou” (1935). Ultimile două, editate de Mihail Velceleanu, evidențiindu-se printr-o mai îndelungată și meritorie existență¹.

Mihail Velceleanu, născut în anul 1902 la Ciclova Montană (Oravița), deși fiu de oameni săraci, fără să aibă studii înalte, printr-o intensă pregătire autodidactă, a devenit un erudit și valoros intelectual bănățean; dându-și „toată silința să se distingă dintre semenii săi alegându-și cariera de ziarist”². El editează la 31 martie 1929 ziarul săptămînal „Lumina Carașului”, tipărit la început la Reșița (10 numere), iar apoi, cînd va dispune de o tipografie proprie, numită „Minerva”, redacția se va muta definitiv la Bocșa.

După cum va aprecia un constant și apropiat colaborator al redacției, Cornel Pancan, „este într-adevăr un fapt mare și frumos de a fi întreprins în împrejurările grele de azi, creațiunea acestui organ de publicitate, care să fie una din principalele foi ale acestui județ și care să reprezinte într-o măsură atît de mare interesele tuturor claselor sociale”. La vremea respectivă, cînd flagelul crizei economice afectase țara, redactorul Mihail Velceleanu „a îndrăznit să înceapă publicarea acestui ziar, chiar neajutat de nimeni, [...] avînd deviza marelui român Rosetti voiește și vei putea, precum și credința nestrămutată în poporul nostru, care fiind inteligent și nobil să aprecieze îndeajuns pe cei care se sacrifică pentru binele lui”³.

Personalitate cu un vast orizont de cultură, pătruns de înalte sentimente față de neamul său, și conștient de necesitatea afirmării unei culturi proprii naționale pe aceste străvechi meleaguri românești, după secole de dominație străină, Mihail Velceleanu, chiar în „Cuvîntul înainte” al periodicului său precizează că se simțea „demult lipsa unui ziar românesc în orașul Reșița și îndemnați de gîndul de-a da acestui oraș o rază

¹ Gheorghe Jurma, *Presa și viața literară în Caraș-Severin*, Reșița, 1978, p. 23.

² *Calendarul Gura lumii*, Oravița, 1928, p. 2.

³ C. Pancan, *Un an de la apariția Luminii Carașului*, în *Lumina Carașului*, II (1930), nr. 25 din 29 iunie, p. 1.

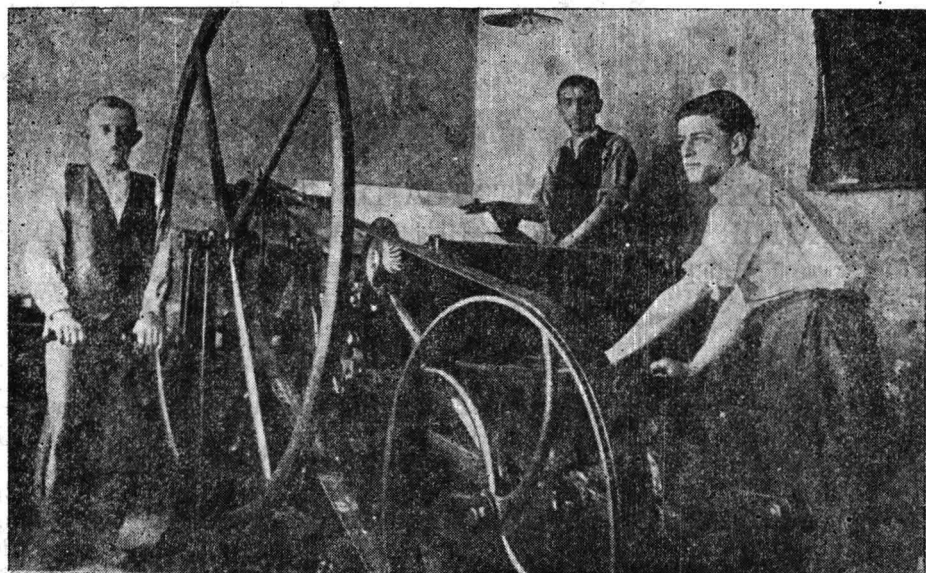

Fig. 1. O tipografie din Bocșa.

de viață românească ne-am hotărât împreună cu mai mulți intelectuali și persoane luminate a redacta prezentul ziar care să servească la dezvoltarea culturii tuturor⁴. Acest lucru ne apare cu atât mai semnificativ, cu cât la un an după apariția „Luminii Carașului” se sublinia că acest ziar „era o necesitate profund simțită de locuitorii acestui județ, a căror interese au fost cu desăvîrșire neglijate și nebăgate în seamă, deoarece nu exista nici un ziar care în înțelesul adevărat al cuvîntului, să se ocupe cu problemele cele mai vitale ale poporului nostru”. Cert este că această idee s-a materializat și „a triumfat întocmai, iar dovada cea mai eclatantă se vede din marea popularitate de care se bucură acest ziar nu numai în județul nostru, dar și dincolo de granițele sale⁵. În anul 1935, redactorul îi schimbă denumirea în „Curentul nou”, titlul sub care va apare pînă în anul 1947, anul încetării activității sale.

O privire de ansamblu asupra periodicului mai sus pomenit, pune în lumină străduința redactorului de a aborda în paginile sale teme de mare varietate, care reflectau viața județului și a țării chiar, în toate compartimentele sale, reliefîndu-se într-o viziune profund realistă fenomene economice și politice, sociale și culturale din acea vreme.

Punîndu-și condeiful în slujba intereselor celor mulți, Mihail Velceleanu, crează în jurul ziarului său și a editurii „Minerva” o atmosferă de prospețime morală, de avînt și optimism, de încredere într-o societate bazată pe o etică sănătoasă în relațiile interumane, „în care scop el muncește pentru menținerea prestigiului moral și îndreptarea apucăturilor rele ale altora⁶. O notă predominantă, care se desprinde din întreaga sa

⁴ *Lumina Carașului*, I (1929), nr. 1 din 31 martie, p. 1; Gheorghe Jurma, *op. cit.*, p. 23.

⁵ C. Pancan, *art. cit.*, p. 1.

⁶ *Calendarul Gura lumii*, p. 2.

activitate jurnalistică o constituie modestia și dragostea pentru semenii săi. Citind articolele sale „se observă numai decît adevăratul ziarist de carieră, caracterizat printr-o clară pricepere a realității, printr-o cunoaștere profundă a celor mai delicate situațiuni, a calităților și defectelor societății noastre, pe care fără nici o ezitare le dă la lumina publicității”⁷. Edificatoare apare astfel, într-un articol publicat în vara anului 1930, o adevărată și sinceră declarație de credință: „Nu mi-a plăcut niciodată să mă mindresc cu cele scrise de mine, nu sriu ca să mă aflu ocupat, ci numai din dragostea apărării nevoiașilor, cărora le sînt închise ușile domnilor, cari de cîte ori trebuie să se plîngă de felul vitreg cum sînt tratați, de neajunsurile și necazurile vieții lor plină de neagra mizerie”⁸. Mergînd pe această linie, pilduitoare sînt nu numai cele scrise în coloanele ziarului la care ne referim, ci și în „Calendarul Lumina Poporului”, editat tot de Mihail Velceleanu. Chiar mai mult, el încuraja și pe colaboratorii redacției să adopte o atitudine critică față de racilele societății burgheze. Dîndu-l ca exemplu, același C. Pancan arăta că: „D-nul Mihail Velceleanu este pătruns de marele adevăr că un ziarist trebuie să fie răsunetul opiniei publice, s-o reproducă ținînd seamă și încurajînd avînturile frumoase și lovind fără milă pe parveniții zilei și paraziții societății”⁹.

Atît el, cit și editura sa nu au slujit interesele nici unui partid al vremii, fiind departe faptul de a putea fi etichetat de subiectivism sau partinire. De altfel, însăși ziarul se subintitula „politic, independent și de apărare a intereselor poporului”. Numeroase fapte pot justifica un asemenea „credeu” și merită să amintim, că a făcut „din creionul și penița sa un zbici izbitor” cu care speră că va „realiza multe îndreptări”¹⁰.

Aspra incriminare a imoralității, corupției și decadenței regimului burghez își găsește spații largi în coloanele periodicului bocșan. „Trăim vremuri cum n-au pomenit nici cei mai în vîrstă oameni! [...]. Pretutindeni s-a încuibat lăcomia, șiretenia, pizma și cîte alte patimi ucigătoare care duc rostul vieții noastre, către făgașul pierzaniei sufletești. Lupta pentru căpătuială pe căi necinstite e la întrecere [...]. Faptele și virtuțile legilor firești sînt complect uitate [...]. Simțămintele de judecată sănătoase s-au îngropat odată cu oamenii fericirii statornice de odinioară și în locul acestor prețioase virtuți, se ridică pe culmi de împărăție: iadul imoralității”¹¹.

Încă din primele sale numere, ziarul „Lumina Carașului”, devine o tribună a ideilor înaintate, progresiste, de împotrivire față de politica de forță și dictat promovată de regimul burghezo-moșieresc împotriva maseilor oprimite. Mihail Velceleanu și editura sa „Minerva” nu rămîn în expectativă, ci se ancorează adînc în evenimentele economico-sociale și politice declanșate de criza generală din anii 1929—1933, remascînd cu vehemență strădaniile cercurilor guvernamentale de a ieși din impas pe spinarea poporului, printr-o politică fătîș antimuncitorească și anticomunistă. De pildă, concedierile masive ce se făceau și se preconiza a se mai

⁷ C. Pancan, *art. cit.*, p. 1.

⁸ Mihail Velceleanu, *Se cere o intervenție*, în *Lumina Carașului*, II (1930), nr. 26 din 6 iulie, p. 1.

⁹ C. Pancan, *art. cit.*, p. 1.

¹⁰ *Calendarul Gura lumii*, p. 2.

¹¹ C. Georgescu-Obreja, *Imoralitatea ne ucide*, în *Calendarul Lumina Poporului*, Bocșa Montană, (1934), pp. 63—64.

face la societatea „Reșița“, o stîrnit o vie ripostă din partea redacției „Luminii Carașului“. Într-un articol intitulat „Concedierea muncitorilor, o meschină apucătură politică“, Mișu E. Groșșianu scria că „dacă muncitorimea este un material brut de primă calitate, nu poate fi marfă politică bună de speculat de pleava cosmopolită din care se compune Consiliul de administrație“¹². Și tot Mișu E. Groșșianu, statornic aplecat spre realizarea idealurilor clasei noastre muncitoare, ca un strălucit magistrat — ce și era de fapt — la bara acuzării cerea într-un alt articol adresat celor puși la cîrma țării: „Dați muncitorului hrană sufletească ca să știe să înțeleagă; dați muncitorului posibilitatea de a munci; el nu vinează măriri și bogății, dar nici nu cerșește mila, el e în dreptul lui, un drept consfințit de legea existenței și e nebun cel ce crede că aceste paragrafe izvorite din sincopa tîrnacoapelor vor putea fi schimbate după bunul plac al aceloră cari fără frică de Dumnezeu și muștrare de conștiință le fură belșugul“¹³.

Trăindu-și o parte din copilărie și adolescența în mijlocul minerilor din Valea Jiului — părinții fiind mineri — Mihail Velceleanu a cunoscut deci pe viu și ignoranța în care se zbăteau cei ce trudeau în măruntaiele pămîntului și pentru care clasele conducătoare făceau extrem de puțin. Astfel ne apare firească adeziunea sa la cauza dreaptă a greviștilor din această zonă. Referindu-se la masacrul de la Lupeni din 6 august 1929, după ce relevă condițiile grele de muncă, lipsurile, sărăcia și starea de revoltă ce mocnea în sînul muncitorimii de la societatea UDR, „Lumina Carașului“ din 1 septembrie 1929 arăta că, această zi „a fost una din cele mai dureroase din cari au avut vreodată muncitorii din Valea Jiului. În această zi cînd muncitorii au îndrăznit să ceară pîine de la stăpînirea lor, ei au căzut victima capitalului direcțiunii Lupeni, care în loc să le fi dat-o a dat ordin prefectului Rozvanyi, ca să strige armatei — foc! Cine va îndrăzni oare să tragă la răspundere pe criminalii? Nimeni, pentru că [...] dreptatea s-a îngropat la un loc cu minerii de la Lupeni [...]. Guvernul are datoria a interveni grabnic pentru aplanarea conflictului, să nu se întîmple și la Reșița ce s-a întîmplat la Lupeni“¹⁴, conchide autorul articolului.

Pledînd pentru aceiași cauză într-un editorial apărut după o săptămînă, sub titlul „Dela Lupeni... la Anina“, autorul Mișu E. Groșșianu, evidențiind sensurile singeroaselor evenimente amintite, adaugă: „Ceea ce știm este că în analele vieții muncitorești s-a adăugat un nou capitol: capitolul singelui vărsat inutil pe urma unei politici nenorocite și otrăvitoare plină de compromisuri și precupețire, politică ocrotită de legile inspirate de restricție și represiune, care duc fatalmente la ura atavică dintre capital și muncă“¹⁵.

M. Velceleanu și colaboratorii săi împărtășeau desigur ideile progresiste, vedeau în sacrificiile clasei muncitoare, a comuniștilor „plămadul societății viitoare“, iar în lupta de clasă și în proletariat „care începe

¹² Mișu E. Groșșianu, *Concedierea muncitorilor — o meschină apucătură politică*, în *Lumina Carașului*, I (1929), nr. 19 din 18 august, p. 1.

¹³ *Idem*, *Muncitorul român și patrimoniul național*, I (1929), nr. 9 din 26 mai, p. 1.

¹⁴ *Lumina Carașului*, I (1929), nr. 21 din 1 septembrie, p. 1; vezi și Gheorghe Jurma, *op. cit.*, p. 23.

¹⁵ *Idem*, nr. 22 din 8 septembrie, p. 1.

să-și pretindă drepturile la o viață mai omenească”, groparul societății burgheze „hoată și parazită, clădită pe puterea banului, societate care „va pieri prin propriile sale greșeli între bubuituri de dinamită și geamă-tul trupurilor sfirtecate”¹⁶.

Înzestrat cu aptitudini publicistice de o reală forță de expresie, M. Velceanu abordează și genul presei umoristice atât de „potrivit firii bănă-țeanului”¹⁷. Paralele cu gazeta „Lumina Carașului”, între anii, 1929—1931, cu sprijinul mai mult moral decât material al poetului dialectal Petre E. Oance, el editează la Oravița și apoi la Bocșa revista umoristică „Gura lumii” și calendarul cu același nume. Epigramele, hazurile, precum și rubricile generice „Se zice că”, „Cucoana sfecă”, „Multe și mărunte” sau „Tranca-fleanca” aduc în lumină, printr-un savuros umor popular, men-talități și comportamente anacronice conviețuirii sociale.

La editura „Minerva” sub aceiași redacție, apare între anii 1934—1938 și „Calendarul Lumina Poporului”. Aidoma celorlalte publicații ale sale, „Calendarul Lumina Poporului” avea menirea de a ridica nivelul general de cultură, îndeosebi al locuitorilor de la sate, de a cultiva dragostea pen-tru muncă, de a da sfaturi economice pentru prosperitatea gospodăriilor țărănești, sfaturi medicale și de igienă, cunoștințe geografice și nu în ultimul rînd de a menține mereu trează conștiința națională, dragostea de țară, de trecutul său istoric. În acest din urmă sens, îndemnurile perio-dicului rămîn proverbiale: „Pentru a ne cunoaște pe noi înșine, e bine să mai aruncăm o privire în cartea neamului nostru, în istoria noastră, pentru că istoria ne învață adevărul vieții”¹⁸. Adevăr pe care M. Velce-leanu, profund cunoscător al istoriei naționale, al continuității neamului nostru pe această străveche vatră, îl sintetizează astfel: „Dragostea nățar-murită pentru limba și credința strămoșească, poporul român a dovedit-o întotdeauna, prin rezistența celor două milenii împotriva tuturor invaziilor barbarilor, păstrîndu-și ființa etnică curată și neclintită. Pentru credința sa năstrămutată și datinile străbune nici o națiune n-a avut de suferit și îndurat ca poporul român. Datorită acestor statornicii, neamul nostru a avut tăria de a se ridica prin învingerea tuturor greutăților, realizîndu-și idealurile naționale pentru care a luptat și sîngerat”¹⁹.

În anii frămîntărilor politice dintre cele două războaie mondiale, cînd cercurile extremiste de dreapta forțau edificiul social, în ascensiunea lor spre vîrfurile piramidei, Mihail Velceanu își orientează editura pe linia dreptății și a apărării intereselor naționale, declarîndu-se ferm împotriva naționalismului și a șovinismului deșănțat. El sprijină renașterea națională ca pe un fenomen firesc, obiectiv, al unui popor care veacuri de-a rîndul a suferit împilarea și robia străinilor. Dar, toate acestea el le vede prin prisma respectării legalității și a dreptului constituțional, militînd pentru crearea unei forțe morale sănătoase, bazată pe tradiția istorică a poporu-lui român, care din totdeauna a luptat pentru menținerea ființei naționale și nici cînd pentru a subjuga sau a acapara teritorii străine spațiului nostru de plămădire. „Renașterea națională care începe să răscolească

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ N. Douca, *O revistă satirică de acum o jumătate de veac — Urzica din Ora- vița*, în *Banatica*, VIII, Reșița, 1985, p. 400.

¹⁸ *Calendarul Lumina Poporului*, 1935, p. 34.

¹⁹ Ibidem.

toate cutele vieții românești, își are tradiția în credința neamului, cari ne-a cimentat, persistând, în loc, în spațiu și în timp²⁰.

Deschizătorul unei ere noi în istoria României, actul revoluționar de la 23 August, cumpănă între două lumi, începutul Revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă, găsesc periodicul „Curentul nou” înscris pe coordonatele vremii sale în lupta pentru cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare. Forțele democratice, grupate în Frontul Național Democrat, găsesc în aceste publicații un sprijin real pentru propagarea ideilor progresiste, pentru instaurarea unei adevărate democrații, scop final propus de Partidul Comunist Român. „Definiția adevăratei democrații este: libertate, adevăr, dreptate socială, cinste, demnitate și muncă constructivă. Cine nesocotește aceste virtuți nu este nici un democrat sincer, nici binevoitorul aproapelui său²¹.

Patriot înflăcărat, Mihail Velceleanu, convins de rolul gazetarului în aceste vremuri de adinci frământări sociale și politice, prin condeiul său devine un activ sprijinitor al guvernului Dr. Petru Groza, subliniind că: „Guvernul poporului, învingând greutatea vremii, sigur va împlini programul propus de B.P.D., spre binele și propășirea României²². De asemenea, publicația sa, „Curentul nou”, devenise o adevărată tribună a propagandei electorale, desfășurată de partidele democratice în campania „primelor alegeri libere și democratice din România”, adresînd apeluri, ca de pildă: „Să ne facem datoria așa cum trebuie față de chemarea vremii, pentru că prin votul nostru ne vom crea viitorul și independența atît de mult dorită de toate popoarele lumii²³.

„Lumina Carașului”, apoi continuatorul acesteia „Curentul nou” (care se prezenta ca „singurul și cel mai vechi ziar din județul Caraș”), precum și „Calendarul Lumina Poporului”, rămîn printre valorile publicistice cărășene ieșite de sub tiparnița și editura cu același nume, „Minerva”, atît pentru diversitatea tematică cît și pentru conținutul lor cu adinci implicații în viața economică, politică și socială a județului. De-a lungul întregii lor existențe au fost o adevărată oglindă în care s-a reflectat și viața cultural-artistică bănățeană. Informațiile, cronicile, reportajele, notele despre viața muzicală și teatrală, au reliefat și au încurajat înclinarea înspre creație și interpretare a numeroase talente izvorîte din rîndul oamenilor simpli, promovîndu-se valorile autentice, originalitatea.

NICOLAE DOUCA

DE L'ACTIVITÉ DE JOURNALISTE, RÉDACTEUR ET ÉDITEUR DE MIHAIL VELCELEANU

(Résumé)

L'auteur de cette étude met en évidence l'activité publicistique de l'écrivain Mihail Velceleanu, en visant premièrement les périodiques: „Lumina Carașului” et „Curentul nou” parus à l'édition „Minerva” de Bocșa.

²⁰ Gheorghe Dungan, *Se cere o revizuire a forței morale*, în *Calendarul Lumina Poporului*, 1937.

²¹ *Curentul nou*, XIX, (1947), nr. 689 din 1 iulie, p. 1.

²² *Idem*, nr. 682 din 1—15 martie, p. 1.

²³ *Idem*, XVIII (1946), nr. 664 din 16—30 iunie, p. 1.

DOCUMENTE PRIVIND CONTRIBUȚIA ARMATEI ROMÂNE DIN BANAT, ÎN RĂZBOIUL ANTIHITLERIST, ÎN OCTOMBRIE 1944

(I)

Cercetarea sistematică, unitară și detaliată a contribuției Armatei 1-a române în războiul antihitlerist, începînd de la 23 August 1944, în faza inițială la realizarea cu succes a operației strategice de acoperire a fronturilor, urmărită pe zone și condiții specifice, la nivelul Marilor unități și unități din subordine, implică activitatea desfășurată în cîmpul tactic de detașamentele operative, unitățile și subunitățile de diferite arme angajate în misiuni mai reprezentative, ansamblul activităților desfășurate pe plan organizatoric pentru transformarea teritoriului în factor de putere, respectiv pe plan logistic, relevă prin asamblare un efort militar cu largă amplitudine, desfășurat susținut, cu continuitate, operativitate și competență, avînd implicații pozitive asupra desfășurării ulterioare a operațiunilor militare din zonă¹.

De remarcat că acoperirea strategică, executată cu promptitudine de armata română „din momentul participării sale la războiul antihitlerist”², în condițiile în care a fost realizată, s-a evidențiat prin „ingeniozitatea deosebită a organizării și realizării”³.

S-a menționat că „modul cum a fost concepută și organizată acoperirea în Transilvania și Banat, constituie un caz unic în istoria războaielor, rezultat al unei analize științifice a condițiilor concrete existente în

¹ Vezi în acest sens: *Istoria Poporului Român*, culegere de lecții, (coordonator: Colonel Gheorghe Stoian), Editura Militară, București, 1983; *Istoria Militară a Poporului Român*, culegere de lecții, (coordonatori de ediție: Colonel Petre Ilie, Colonel Mihai Inoan), Editura Militară, București, 1979; General-maior dr. Ion Cupșa, *Armata Română pe frontul antihitlerist, studiu operativ-tactic*, Editura Militară, București, 1973; General-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, Colonel dr. Florian Tucă, Maior dr. Mihail E. Ionescu, Căpitan Alesandru Dușu, *România și marea Victorie, 23 august 1944—12 mai 1945*, Editura Militară, București, 1985; Colonel Gheorghe Romanescu, Colonel Leonida Loghin, *Cronica participării armatei române la războiul antihitlerist*, Editura Militară, București, 1971; General-locotenent Ion Șuța, *Infanteria română, contribuții la istoricul armei*, vol. II, Editura Militară, București, 1982; Colonel Dumitru Enache, Locotenent-colonel Constantin Tatu, *În primul eșalon*, Editura Militară, București, 1970; *Arhiva Ministerului Apărării Naționale* (în continuare: A.M.Ap.N.), fond 1, dos. nr. 224, dos. nr. 266, dos. nr. 228; General-locotenent (r.) Ion Șuța, *Dimensiunea istorică a primei operații a Românilor în războiul antihitlerist*, Editura Facla, Timișoara, 1985.

² General-locotenent Gheorghe Logofătu ș.a., *Elemente de strategie militară*, Editura Militară, București, 1975, p. 216.

³ *Ibidem*.

acest spațiu geografic la acea dată⁴. Formarea începînd de la 23 August 1944 de către Armata Română a unui nou front împotriva Wehrmachtului, în Transilvania și Banat a asigurat un vast cap de pod ce a permis concentrarea unor importante forțe Sovietice și Române pentru acțiunile ofensive ce au urmat⁵. De remarcat că în literatura de specialitate a fost subliniată importanța strategică a Banatului, cu accent asupra acțiunilor de luptă care au avut loc în decursul lunii septembrie 1944⁶. Potrivit prevederilor Directivei operative nr. 51 din 29 septembrie 1944 a M.St.M., Armatei 1-a română i s-a încredințat misiunea de a acționa în Crișana și Banat. Despre acest spațiu denumit într-un studiu „compartimentul de vest”⁷ s-a menționat că „slujea la superlativ țelurile strategice ale Comandamentului Suprem Sovietic. Avansat mult înspre vest, el oferea spații largi, plasate deosebit de favorabil pentru organizarea unor mari operații ofensive care să-și îndrepte săgețile dinspre Timișoara, prin Budapesta spre Viena, țintind inima Europei Centrale și dinspre Arad, prin Debrețin spre Praga, în patruleterul Boemiei, considerat polul strategic al continentului european”⁸.

În diversele documente militare publicate sînt rediate diferite aspecte referitoare la acțiunile de luptă la care au participat Marile Unități și unitățile armatei române din Banat, după 23 August 1944⁹.

Efectuarea unor investigații sistematice, pentru a se introduce în circuitul științific diversele categorii de documente militare (cu precădere extrase din Jurnalele de operații, de cert interes istoriografic) spre a se reda în plenitudinea sa activitatea desfășurată de Armata Română din Banat, respectiv în trecere prin această parte a țării în octombrie 1944, spre zona de operații, nu este lipsită de interes, chiar dacă din punct de

⁴ Colonel I. Cupșa, *Armata română în lupta pentru libertate, independență și unitate politică*, în volumul: *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, p. 373.

⁵ Colonel dr. Gheorghe Romanescu ș.a., *Istoria infanteriei române*, II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 315—324; A.M.Ap.N., fond 1, dos. nr. 226, dos. nr. 228.

⁶ Colonel Nicolae Constantin, *Însemnătatea operativ-strategică a Banatului în contextul luptelor din toamna anului 1944*, în *Analele Banatului*, Istorie, I, 1981, p. 225—228; Monica Andone, *Luptele din Banat (septembrie 1944) oglindite în documentele germane*, în *Idem*, p. 235—239; Colonel dr. Leonida Loghin, *Contribuția Armatei Române la apărarea orașului Timișoara în septembrie 1944*, în *Idem*, p. 229—233; Eugen Bantea, *Operația română de acoperire, septembrie 1944 în sud-vestul României*, Editura Militară, București, 1985.

⁷ Colonel (r.) Gheorghe David, *Particularități de ordin strategic și tactic ale operației de acoperire (august—septembrie 1944)*. În *File de istorie Militară a Poporului Român* (coordonator: General-maior dr. Ilie Ceaușescu), vol. 5—6, Editura Militară, București, 1979, p. 289.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Documente privind istoria militară a poporului român*, 7 sept.—25 octombrie 1944, Editura Militară, București, 1984; *Pentru Eliberarea Patriei*, Documente, extrase din presă, memorii cu privire la lupta poporului român pentru eliberarea Patriei de sub jugul fascist (23 august—25 octombrie 1944), colectiv de autori, Editura Militară, București, 1972; Viorel Faur, Valeriu A. Giuran, *Documente și memorii privind luptele pentru eliberarea Banatului și Crișanei (august—octombrie 1944)*, (II), în *CRISIA*, XI, 1981, p. 259—231; Colonel Antone Marinescu ș.a.; *Pe drumurile biruinței, 23 august 1944—12 mai 1945*, Extrase din Jurnalele de operații ale unor mari unități, unități și subunități române participante la războiul antihitlerist, Editura Militară, București, 1984.

vedere al confruntărilor propriu-zise conțin elemente informaționale limitate.

Reflectarea amplitudinii problemelor cu specific militar, din octombrie 1944, la nivelul diferitelor eşaloane aflate în sud-vestul țării (chiar dacă se referă la aspecte organizatorice, logistice, efectuarea unor marșuri, instrucție sau paza unor sectoare) apare totuși utilă pentru a se zăgăvi cât mai fidel, prin intermediul documentelor, imaginea eforturilor depuse în condiții date precum și desfășurarea în timp și spațiu a acestor pregătiri. Deși limitat, acest segment nu trebuie să lipsească din *CRONICA DOCUMENTARĂ A CONTRIBUȚIEI ARMATEI ROMÂNE DIN BANAT ÎN RĂZBOIUL ANTIHITLERIST*, a cărei elaborare reprezintă o necesitate indiscutabilă.

Având în vedere importanța consemnărilor făcute de *JURNALELE DE OPERAȚII* ale Marilor Unități și a unităților din subordine, în limita spațiului grafic alocat pentru o lucrare, s-au grupat în această primă și scurtă prezentare, diverse extrase, eşalonate cronologic, fără a se epuiza acest filon arhivistice extrem de abundent.

În prima parte a lucrării sînt supuse atenției un număr de 24 diferite extrase, provenind din 16 fonduri, care redau activitățile din 1 și 2 octombrie 1944. În funcție de emitent: 2 extrase provin de la nivelul Corpului 7 Armată; 10 de la nivelul unor divizii (D. 2 I.; D. 4 I.; D. 5 I.; D. 14 I.; D. 15 I.; D. 19 I. — *din care unele de instrucție*); 2 extrase din Jurnalul de operații al Brigăzii 19 Infanterie și 10 extrase emanînd de la diverse regimente.

Din economie de spațiu grafic, în lucrare nu au putut fi cuprinse extrase de la toate Marile Unități și unitățile care au activat într-o formă sau alta pe teritoriul Banatului și nici redate în întregime aceste extrase, din care unele consemnează preocupări militare specifice. Evident apare necesară continuarea acestor investigații pentru a se atașa date cât mai reprezentative, cu eventuale detalii din care se pot desprinde aspecte semnificative, ca o componentă a unui eventual corpus.

Din aceste documente (extrase) rețin atenția unele aspecte: măsurile luate pentru continuarea procesului de instrucție pentru luptă a recruților prin executarea de trageri cu armamentul cu care nu s-a mai tras; ordinul trimis de Armata 1-a română, potrivit căruia de la 1 octombrie 1944, *Corpul 7 armată* precum și *Brigada 19 Infanterie* au intrat operativ sub ordinele *Armatei 46 Sovietice (General Slemîn)*; rezultatele unor informații verificate și a rapoartelor înaintate de *Divizia 14 Infanterie Instrucție* privind localitățile ocupate de inamic; deplasările efectuate de unele unități în zonă, precizări referitoare la etapele stabilite, locul de staționare etc.; trimiterea unor detașamente în misiuni precizate ex. conform ordinului Corpului 7 Armată nr. 25561 din 1 octombrie 1944, secția a(n)ti c(ar) Slt. Badiu se deplasează la dispoziția Detașamentului maior Săvoiu spre a bara unele comunicații; detalii asupra unor incursiuni ale aviației inamice; unele precizări referitoare la activități organizatorice (ex. constituirea Bateriei a 4-a în cadrul *Regimentului 42 Artilerie*; mențiuni privind ordinul telegrafic al M.St.M., nr. 225.051 din 30 septembrie 1944, prin care s-a dispus Diviziei 15 Infanterie vărsarea de per-

sonal *Armatei 1-a române*; indicarea ordinului de reorganizarea *Diviziei 19 Infanterie* potrivit prevederilor stabilite de M.St.M.; unele măsuri pentru începerea imediată a organizării dispusă la nivelul *Regimentului 1 Dorobanți* din compunerea organică a *Diviziei 2 Infanterie* etc.).

Din suita acestor activități, executate de diferitele Mari Unități și unitățile din subordine, aflate în aceste zile pe teritoriul Banatului sau în pregătire să se deplaseze spre și din zonă, se desprinde cu evident relief, promptitudinea, competența și exigența cu care s-a trecut la aplicarea ordinelor primite, fapt notabil.

VALERIU A. GIURAN

ANEXE

I

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL CORPULUI 7 ARMATA,
DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octombrie 1944

I. Situația forțelor

a) Trupele amice

- Se continuă cu programul de instrucție, executându-se trageri cu armamentul cu care nu s-a tras pînă în prezent.
- Se execută lucrări de organizarea terenului.
- La Deta a sosit Cartierul Div(iziei) 20 Sovietice. Dinspre Soșdia trec mereu unități Sovietice spre vest.
- Armata 1-a (Română) cu nr. 42 763/1944, înreg. la nr. 25 577/1977 (1944)/Dosar nr. 33, vol. I. fila 388/ne comunică, că începînd cu data de 1 octombrie, C(orpul) 7 A(rmată) și Brig(ada) 19 inf(anterie) intră sub ordinele Armatei 46 Rusă — Generalul Slemîn — din punct de vedere operativ.

b) Inamicul

- Récunoașterile trimise raportează că Pereosova, Gherman, Jamul Mare și Stamora Germană se găsesc în miinile Germanilor care au acolo trupe moto-mecanizate.
- Orele 17. Div(izia) 14 Inf(anterie) Instrucție raportează că verificate pînă la orele 16, următoarele localități ocupate de inamic: Gaiul Mare, Gaiul Mic, Stamora Germană, Gherman, Jamul Mare și Clopodia.

II. Ordine date: (.)

Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare: A.M.Ap.N.), fond 342, dos nr. 94, f. 1-bis.

II

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 2 INFANTERIE,
DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octombrie 1944

(....) 4/ La ora 19,30, se dă unităților următorul ordin special nr. 17:

DIVIZIA 2-a INFANTERIE
STAT MAJOR, Biroul 3
Nr. 15 153P(unct de) C(omandă) ORȘOVA
1 octombrie 1944, ora 19
Exemplarul nr. 7.

Secret

ORDIN SPECIAL Nr. 17

Cu începere din ziua de 2 X (1)944, dispunerea unităților Diviziei 2-a se modifică după cum urmează:

— Reg(imentul) 31 Dorobanți cu P.C. și un Batalion la Tufari iar cu un batalion la Comarnic.

— Reg(imentul) 1 Dorobanți în întregime în Orșova.

— Reg(imentul) 9 Artilerie în întregime în Orșova.

Deplasarea începe la 2 X (1)944, ora 4.

Restul unităților, E.N.I., și formațiuni de serviciu rămân neschimbate.

Comandantul Diviziei 2-a Infanterie
General /ss./ D. TudoseLt. Colonel /ss./ Popescu
Șeful de Stat Major

A.M.Ap.N., fond 507, dos. nr. 73, f. 94—96.

III

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 4 INFANTERIE,
DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octombrie 1944

Unitățile Diviziei 4-a Infanterie se pun în marș. Deoarece Vîrciorova este distrusă, cantonarea Diviziei la sfîrșitul etapei 2-a va fi zona: Topleț — Comarnic — Jupalnic.

În seara zilei unitățile ajung în zona Topleț — Comarnic — Jupalnic.

A.M.Ap.N., fond 509, dos. nr. 14, f. 103.

IV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 15 INFANTERIE,
DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octombrie 1944

(....) În după amiaza zilei se primesc instrucțiunile nr. 67 000 din 29 septembrie a.c., ale M.St.M., secția 1-a, relativ la refacerea M(arilor) U(nități) operative și contribuția celorlalte comandamente și M(ari) U(nități) la această refacere.

Din aceste instrucțiuni rezultă că Divizia 15-a Inf(anterie) nu intră în compunerea Armatei operative. Va contribui însă prin cadre, armament, diverse materiale și cai, pentru completarea M(arilor) U(nități) operative.

Timp frumos, drumurile sînt desfundate din cauza ploilor din zilele precedente.

A.M.Ap.N., *fond* 520, dos. nr. 13, f. 130/1.

V

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 19 INFANTERIE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octombrie 1944

Conform ordinului Corpului 7 Armată, se pune la dispoziția Diviziei 14-a Inf(anterie) una secție obuziere Skoda 100 din Reg(imentul) 42 Art(ilerie).

Se continuă recunoașterile în tot sectorul Diviziei.

La ora 9,30, un avion german a lansat 2 bombe pe șoseaua dintre Toager — Ciavos, asupra unei coloane aliate /Rusă/ care se mișca pe acea comunicație.

Compania 3-a din Batal(ionul) I/ Reg(imentul) 94 Inf(anterie) care se găsea în poziție la Macedonia a fost înlocuită cu 2 plutoane din Comp(ania) 10/ Batal(ionul) III/ Reg(imentul) 95 Inf(anterie).

Compania a trecut un batalion la Ciacova.

Trupe Ruse care treceau prin Mодоș către vest la ora 12, au fost bombardate de către aviația inamică. Antiaeriana rusă a reacționat.

O parte din coloana motorizată Rusă care se găsea la Rolad (Dolad?) a plecat spre Gir.

La ora 14,45, o coloană Rusă a intrat în comuna Gab, unde face rechiziții în cai și căruțe.

Conform ordinului Corpului 7 Armată nr. 25 561 din 1 oct. 1944, Secția 75 A.c. s.lt. (sublocotenent) Badiu se deplasează la dispoziția Detașamentului Maior Săvoiu, amplasîndu-se în măsură a bara comunicațiile Detta (Deta) — Voiteg și Mă-năștur — Voiteg.

A.M.Ap.N., *fond* 524, dos. nr. 58, f. 68.

VI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BRIGĂZII 19 INFANTERIE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

Duminică 1 octombrie 1944

Detașamentul Dunărea

Patrulele trimise raportează că trupele Aliate au depășit Dubova.

A.M.Ap.N., *fond* 52, dos. nr. 2, f. 129.

VII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 31 DOROBANȚI
(INFANTERIE), DIN CĂMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 2 INFANTERIE,
DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octombrie 1944

În această zi Regimentul a ajuns la Orșova ci (și) fiind Duminecă a fost în repaus. În cursul zilei a primit următorul ordin de recunoaștere:

Ordin de recunoaștere nr. 16 (...)

A.M.Ap.N., fond 1052, dos. nr. 4, f. 45.

VIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 94 INFANTERIE,
DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1.10.1944

Conform ordinului telefonic al Brigăzii 19 Infanterie, Regimentul 94 Infanterie se regroupează în comuna Lăpușnicul, unde așteaptă ordinul de deplasare spre localitatea Iablanita.

În sectorul Grupării Colonel Ionescu nu s-a semnalat nici o activitate.

A.M.Ap.N., fond 1093 dos. nr. 1, f. 9.

IX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 95 INFANTERIE,
DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octombrie 1944

Dislocări: Compania 3-a din Batalionul I/ (Regimentul) 94 Inf(anterie) care se găsea pe poziție la Macedonia, în sectorul regimentului, a primit ordin în noaptea de 1—2 octombrie, să se deplaseze la Ciacova, la unitatea de origine.

A fost înlocuită în poziție de două plutoane din Compania 10 (a) din (Batalionul) III/ (Regimentul) 95 Infanterie.

Dispozitivul sectorului în urma acestei modificări este arătat în schița nr. 1 și 2.

A.M.Ap.N., fond 1094, dos. nr. 11, f. 11.

X

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 96 INFANTERIE
DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 oct. 1944

S-a continuat cu lucrările de organizarea terenului li (și) s-au luat măsuri de construirea podului peste canalul Bîrzava care a fost aruncat în aer de către Plutonul Pioneri ce a fost dat ca întărire Detașamentului 6 Vînători (...).

A.M.Ap.N., fond 1095, dos. nr. 6, f. 131.

XI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 42 ARTILERIE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 X 1944

Se dă ordin de constituirea Bateriei 4-a și încadrarea ei cu secția respectivă.
Timpul ploios, drumuri desfundate.

A.M.Ap.N., *fond 1244*, dos. nr. 10, f. 16.

XII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL CORPULUI 7 ARMATĂ, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

I. Situația forțelor (. . .)

II. Desfășurarea operațiunilor

Trupele amice au intrat în Clopodia, Jamul Mare și Gherman, care au fost eliberate de inamic.

Grupul 19 cercetare raportează că recunoașterile trimise spre sud-est au luat legătura cu Batalionul 1000 B la Ferendia / raport operativ nr. 92, dosar nr. 32, vol. II, fila 96/.

III. Starea atmosferică

Timp ploios.

Șeful de Stat Major C(orpul) 7
A(rmată)
Colonel Al. Lișcu

Șeful Bir(oului) 3 operații
Căpitan C. Bălănescu

A.M.Ap.N., *fond 342*, dos. nr. 94, f. 2—3.

XIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 2 INFANTERIE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

1/ Schimbări în dispozitiv executate în cursul nopții

— Reg(imentul) 1 Dorobanți s-a deplasat din Ogradena Veche la Orșova.
— Reg(imentul) 31 Dorobanți cu comanda și un batalion s-a deplasat din Orșova la Tufari și Caraomnic (Comarnic).

— Diviz(ionul) 1/ Reg(imentul) 9 Art(ilerie) s-a întrunit în Orșova.

2/ Dispozitivul Diviziei 2-a la data de 2 oct. 1944

Este cel din schița anexă (. . .).

A.M.Ap.N., *fond 507*, dos. nr. 73, f. 96—97.

XIV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 4 INFANTERIE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

Divizia continuă marșul și în seara zilei ajunge și staționează în zona: Lăpuș-niceș — Petnic — Jablanița — Mehadia.

P(unct de) C(omandă) Divizie la Jablanița /de la 2 X (1944), ora 12/.

A.M.Ap.N., fond 509, dos. nr. 14, f. 103.

XV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 5 INFANTERIE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octom(brie) 1944

I. Situația

1. Unitățile Diviziei au reluat mișcarea în dimineața zilei pe itinerariul: Vinju Mare — Simian — T. Severin — Virciorova — Orșova — Mehadia — Plugova.

2. Recunoașterea satului Jupalnic a raportat că localitatea aceasta este plină de trupe românești iar la Gura Văii nu poate intra în nici un caz Regt. (Regimentul) 32 D(orobanți).

3. Din acest motiv se modifică astfel cantonarea unităților, pentru noaptea de 2/3 octom(brie) 1944:

— R(egimentul) 8 D(orobanți)+E.N.I. în Orșova;

— R(egimentul) 32 D(orobanți) în satul Schela Cladovei.

II. Activitatea comandamentului (...)

A.M.Ap.N., fond 511, dos. nr. 26, f. 249.

XVI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 14 INFANTERIE INSTRUCȚIE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

I. Starea atmosferică

Timp friguros — ploaie.

II. Desfășurarea acțiunii

Orele 9,30: Recunoașteri de cavalerie din Grupul 19 Cavalerie trimise spre Bejan aduc informația că Bejanul este ocupat de inamic.

Orele 18,45: Patrurile de recunoaștere trimise de Det(așamentul) Vt. (Vânători) în direcția Stamora Germană, raportează că satul este liber de inamic.

Orele 23,00: Incursiuni trimise de Regt. (Regimentul) 6 Vt. (Vânători) spre Gaiul Mare au găsit satul neocupat de inamic.

A.M.Ap.N., fond 519, dos. nr. 22, f. 31—32.

XVII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 15 INFANTERIE
DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

Unitățile se deplasează în zona Hinova — Rogova — Vinju Mare — Bucura, conform ordinului de operații nr. 22.

Domnul șef de Stat major este trimis înainte la P(unetul de) C(omandă) al C(orpului) IV A(rmată) pentru a stabili posibilitățile de execuție a Instrucțiunilor nr. 67 000/1944.

În cursul zilei se primește de la M.St.M., ordinul telegrafic nr. 225 051 din 30 septembrie a.c., prin care se ordonă a se vărsa Armatei l-a următorul personal: (...).

A.M.Ap.N., fond 520, dos. nr. 13, f. 230/1.

XVIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 19 INFANTERIE,
DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

Patrurile trimise în cursul nopții de 1/2 oct., pînă la frontieră, raportează că nu s-a observat nimic important.

La orele 10,10, un avion inamic de recunoaștere a trecut pe deasupra Ciacovei, venind dinspre vest.

Se continuă lucrul la organizarea terenului și executarea programului de instrucție.

Rușii au capturat în satele Modoș și Conac un număr de 22 nemți /poliție și grăniceri/ care au fost predați Comandamentului Diviziei 19-a Inf(anterie) pentru a fi trimiși la Corpul 7 Armată.

În satele Gier, Toager și Ciavos sînt cantonate trupe Ruse iar pe șoselele Peciul Nou — Giulvăz spre Foieni, Cruceni, se mișcă coloane Aliate /Ruse/.

După ocuparea satului Modoș de către Ruși, inamicul s-a retras spre Becike-rekul Mare.

Se primește ordinul nr. 670 000 al Marelui Stat Major din 28 sept. 1944, prin care se prevede reorganizarea Diviziei. În acest scop, în după amiaza zilei au fost convocați la P.C. Divizie în Ciacova, toți comandanții de unități.

Reorganizarea Diviziei se face conform ordinului de mai sus, urmînd ca pînă la 14 oct. crt. Divizia să fie complet organizată.

A.M.Ap.N., fond 524, dos. nr. 58, f. 68—69.

XIX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BRIGĂZII 19 INFANTERIE,
DIN 2 OCTOMBRIE 1944

Luni, 2 octombrie 1944

Detășamentul Dunărea

Trupele Aliate au ajuns în regiunea Plavișevița.

Detășamentul Colonel Ionescu

Trupele Aliate au ajuns în regiunea Bozovici.

Detașamentul Reșița

Din informații, trupele noastre au ocupat Oravița.

A.M.Ap.N., fond 52, dos. nr. 2, f. 129.

XX

**EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 1 DOROBANȚI,
DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 2 INFANTERIE,
DIN 2 OCTOMBRIE 1944**

2 octombrie 1944

Conform ordinului special nr. 17, trimis cu nr. 15 153 din 1 X 1944, al Div(iziei) 2-a Inf(anterie), regimentul se pune în marș la ora 4, în ordinea: Bat(alionul) I, Comp(ania) Comandă, Comp(ania) A(nti) C(ar), Comp(ania) Pioneri, Bat(alionul) II, pe itinerariul: Ogradena Veche, Ogradena Nouă, Eșelnița, Orșova și ajunge la ora 6 în Orșova, unde cantonează în partea de vest a orașului.

La ora 9, se primește ordinul Div(iziei) 2-a Inf(anterie) Bir(oul) 1, nr. 277/(1)944, prin care se ordonă reorganizarea unităților după tabela de efective trimisă cu numărul de mai sus și care constă în următoarele modificări:

- scoaterea din lucrări a oamenilor din ctg. 1934 și mai vechi;
- înființarea batalionului de marș;
- trecerea aruncătoarelor de 120 mm în dotarea artileriei.

Conform acestui ordin se dau dispozițiuni de organizare în spiritul acestui ordin, la unități și se începe imediat executarea.

Comand. Reg. 1 Dorobanți „Dolj” P.O.

Colonel Gh. Antoniu

Șeful Bir. operații

Locot. Gh. Rizea

A.M.Ap.N., fond 1022, dos. nr. 13, f. 12.

XXI

**EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 9 ARTILERIE,
DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 2 INFANTERIE,
DIN 2 OCTOMBRIE 1944**

2 octombrie 1944

Divizionul operativ, în comuna Orșova își aranjează cantonamentul și se face îngrijirea cailor epuizați de marș.

În cazarmă, Divizionul de Aruncătoare continuă organizarea primind material și ceva cai de rechiziție.

Comand(antul) Reg(imentului)

9 Artilerie P(artea) O(perativă)

Lt. Colonel C. Mihăileanu

Șeful Bir(oului)

operații

Locot. Gh. Drăguș

A.M.Ap.N., fond 1214, dos. nr. 8, f. 9.

XXII

**EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 94 INFANTERIE,
DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 19 INFANTERIE,
DIN 2 OCTOMBRIE 1944**

2.10.1944

Conform ordinului telefonic al Brigăzii 19 Infanterie, Regimentul 94 Infanterie se deplasează pe itinerariul Lăpușnicel — Petnic — Iablanita, unde cantonează

și așteaptă ordinul pentru îmbarcare pentru a fi transportat pe C.F.R., într-o nouă zonă de concentrare.

A.M.Ap.N., *fond 1093*, dos. nr. 11, f. 9.

XXIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 95 INFANTERIE,
DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 19 INFANTERIE,
DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

Trupa execută programul de instrucție și se continuă organizarea terenului.

A.M.Ap.N., *fond 1094*, dos. nr. 11, f. 11.

XIV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL REGIMENTULUI 6 VÎNĂTORI P.S.
(INSTRUCȚIE), DIN 2 OCTOMBRIE 1944
DIN 2 OCTOMBRIE 1944

(...) Nr. 9

Partoș, 2 X (1)944, orele 8

Batalionul 6 Vînători

Către

Detașamentul 6 Vtori (Vînători)

Raportez că patrulele trimise pe direcțiile: Partoș — Gaiul Mare și Partoș — Miletocevo, nu au observat nici o mișcare la inamic.

Patrulele nse (noastre) au intrat în Gaiul Mare iar restul Escadronului de Cavalerie este în curs de deplasare către Gaiul Mare.

Comandantul Bat(alionului) 6 Vtori (Vînători)

Maior Bălescu

A.M.Ap.N., *fond 1120*, dos. nr. 18, f. 74.

DOCUMENTS SUR LA CONTRIBUTION DE L'ARMÉE ROUMAINE
DANS LE TERRITOIRE DE LA REGION DE BANAT,
PENDANT LA GUERRE ANTIHITLERISTE, EN OCTOBRE 1944

(Résumé)

On présente 24 différents extraits des documents militaires provenant de diverses Journales d'opérations élaborées par de Grandes Unités et par les diverses unités de l'armée roumaine impliquées dans les opérations et diverses activités militaires spécifiques (organisathoriques, logistiques, continuité d'instruction et quelques passage vers la zone oppérative).

ISTORIA CONSTRUCȚIEI LOCOMOTIVEI CU ABURI LA REȘIȚA (1872—1960)

Inventarea locomotivei cu aburi a constituit pentru omenire o adevărată revoluție în cadrul perfecționării mijloacelor de transport pe uscat, determinând o creștere a siguranței și tonajului în transportul de mărfuri și persoane.

Istoria construcției locomotivei cu aburi începe aproximativ în aceeași perioadă cu construcția vapoarelor cu aburi, însă într-un ritm mult încetinit față de cea a vapoarelor.

Primul care a încercat folosirea forței mașinii cu aburi pentru a pune în mișcare roți a fost dr. Robinson¹ de la Universitatea din Glasgow, iar cel dintâi mecanic care a transpus în viață ideea lui a fost inginerul francez Joseph Cugnot, în anul 1769 la Paris². În capitala Franței Cugnot a construit modelul unei mașini cu aburi care în prima ei probă, neputând fi dirijată, s-a oprit într-un perete al arsenalului armatei³.

Noi experimente, cercetări, în vederea realizării și perfecționării unei locomotive cu aburi utilizabilă în transportul de mărfuri și persoane au fost reluate în Europa și America de Nord abia după 30 de ani de la eșecul din 1769 al lui Cugnot. Printre cei care și-au adus contribuția la proiectarea și definitivarea viitoarei locomotive cu aburi au fost: Richard Trevithick⁴, Andrew Vivian (1802)⁵, Blenkinson (1811)⁶, Blacket, Haddley (1813)⁷ și George Stephenson⁸. Ultimul a definitivat în 1814 construcția unei locomotive cu aburi capabilă să tracteze o încărcătură de 30 tone cu o viteză de 6 km/h⁹. Această locomotivă a fost îmbunătățită din punct de vedere tehnic la 25 septembrie 1825, când a circulat pe linia Stockton-Darlington, fiind folosită la transportul de mărfuri¹⁰. Progresul realizat în perfecționarea locomotivei a determinat o creștere rapidă a rețelei liniilor de cale ferată, cu preponderență în vestul Europei apoi și în estul

¹ *Das Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrien*, ediția 7, vol. II, Leipzig, 1877, p. 533.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 535.

⁴ *Ibidem*, p. 537.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 538.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 539.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 541.

continentului, asigurînd astfel un transport tot mai ridicat de mărfuri și persoane.

La mijlocul secolului al XIX-lea acest fapt a avut influențe favorabile și asupra dezvoltării economice a teritoriului patriei noastre, unde prima linie de cale ferată a fost construită între Oravița și Baziaș, linie ce devine funcțională din 1856 și are o lungime de 52 km.¹¹ Tot în această perioadă de mijloc al secolului al XIX-lea, uzinele Reșiței cunosc o dezvoltare deosebită. Pentru aprovizionarea cu cantități sporite de materii prime și pentru asigurarea unui transport mai ieftin și mai rapid decît cel practicat pînă atunci cu căruțe, Societatea STEG și-a construit căi ferate proprii, creînd în zona Reșiței o rețea de linii în lungime de 72 km, cu ecartament de 94,8 cm (Reșița—Bocșa—Ocna de Fier 31,5 km; Reșița—Secu 12,3 km; linia de pe teritoriul uzinelor și din apropiere aveau 28,3 km)¹².

Astfel au fost create condițiile construirii primei locomotive cu aburi pe pămînt românesc, la Reșița în 1872 și care va fi expusă în 1873 și 1896 la Expozițiile Internaționale organizate la Viena și Budapesta¹³. Expunerea locomotivei s-a bucurat de un mare succes, atît din partea specialiștilor, cit și a publicului. Locomotiva construită la Reșița în anul 1872 a fost realizată după modelul unei locomotive de tip 52, cu ecartament îngust, construită la Viena în 1871. Constructorul de locomotive din Reșița,

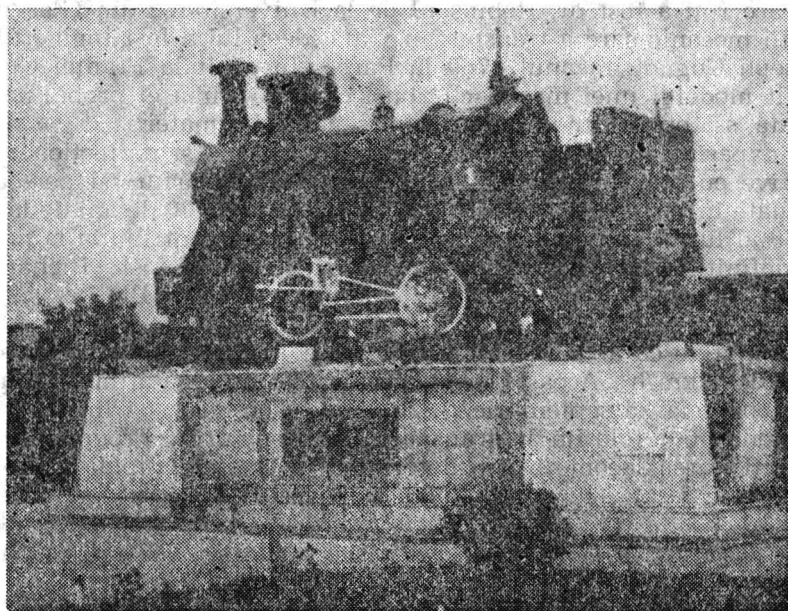

Fig. 1. — Prima locomotivă construită la Reșița (1872).

¹¹ Dr. ing. Ovidiu Hătătrăscu, *Drumul fierului*, București, Editura Albatros, 1985, p. 186.

¹² *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 26.

¹³ Mihalik Sándor, *Resicza jelene és múltja*, Resiczabánya, 1896, p. 177.

Johann Pittner, a condus la 3 septembrie 1873, pe linia ferată industrială Reșița—Bocșa una dintre locomotivele construite de uzinele reșițene¹⁴.

Între anii 1872—1874 au fost construite în atelierele fabricii de mașini din Reșița trei locomotive cu aburi care au fost și primele construite în această parte a Europei de sud-est¹⁵.

În anul 1884 nevoile de transport pe liniile industriale ale uzinelor din Reșița vor determina conducerea întreprinderii să conceapă o nouă locomotivă cu aburi de tip 54 „Orient”¹⁶, alta a fost realizată în 1890 și, probabil, încă două pînă în 1898.¹⁷ Pînă în 1898, uzinele STEG din Reșița au fabricat 7 locomotive cu ecartament industrial de 985 mm¹⁸.

Spre deosebire de primele trei locomotive cu aburi de tip tender 52, acestea din urmă (tip Orient 54) erau mai puternice și puteau tracta un număr mai mare de vagoane. Tot la Reșița, în perioada de început a secolului XX, s-au mai fabricat încă două locomotive cu aburi de tip 123, astfel încît între 1872—1919 uzinele STEG din Reșița au realizat, în total, nouă locomotive cu abur¹⁹. Pentru uzinele din Reșița aceasta a constituit etapa de început în construcția locomotivelor cu aburi, ele deservind în cea mai mare parte necesitățile de transport industrial din cadrul uzinelor reșițene și pe linia ferată Secu—Reșița—Bocșa—Ocna de Fier. Alături prezentăm un tabel cu principalele caracteristici ale primelor tipuri de locomotive cu aburi construite de uzinele STEG din Reșița între 1872—1919²⁰:

Caracteristici	U.M.	Locomotiva tender tip 52 de cale îngustă pentru oțelăria STEG din Reșița, 1871	Locomotiva de marfă de cale îngustă tip 54 (Orient), sistem Haswell, STEG, 1873	Locomotiva tender tip 123 de cale îngustă pentru oțelăria STEG din Reșița, 1894
0	1	2	3	4
suprafața grătarului	m ²	0,7	1,4	0,69
suprafața de încălzire a cutiei focarului	m ²	3,2	6,0	3,40
suprafața de încălzire a țevilor fierbătoare	m ²	17,0	40,0	33,60
suprafața de încălzire totală	m ²	20,2	26,0	37,0
nr. țevilor fierbătoare	nr.	54	102	90
lungimea țevilor fierbătoare	mm	1 898	2 400	2 700
diametrul exterior al țevilor fierbătoare	mm	52	52	44
presiunea efectivă a aburilor	atm	10	12	12
diametrul roților motoare	mm	711	720	720
distanța între roțile extreme	mm	1 423	2 400	1 800

¹⁴ „Reschitzzer Zeitung”, nr. 9/1940, p. 8.

¹⁵ 200 ani de construcții de mașini la Reșița. 1771—1971, vol. I, Reșița, 1971, p. 92.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Direcția Generală a Arhivelor Statului București (în continuare DGASB), Fond UDR, dosar 97/1920, f. 13.

¹⁹ 200 de ani de construcții..., p. 92.

²⁰ Ibidem.

0	1	2	3	4
diametrul pistonului	mm	237	350	280
cursa pistonului	mm	316	316	320
greutatea în stare goală	tf	9,05	18	13,44
greutate în serviciu	tf	11,5	20	17,75
greutatea repartizată pe osii				
pe osia 1	tf	5,75	5	5,73
pe osia 2	tf	5,75	5	5,9
pe osia 3	tf	—	5	6,12
pe osia 4	tf	—	5	—
lungimea totală	m	4,479	4,170	5,001

Ca urmare a primului război mondial, economia României a suferit mari pierderi, pentru refacerea ei, un aport substanțial aducându-și și uzinele din Reșița prin diversitatea și calitatea produselor industriale realizate aici. De aceea guvernul României, după 1918, pentru nevoile economiei și apărării naționale trece la transformarea Societății STEG într-o societate românească pe acțiuni. Prin decretul-lege nr. 2455 din 8 iunie 1920 se înființează U.D.R. (Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița), societatea anonimă avînd un capital fixat la 125 milioane lei²¹. La 9 iunie 1920, este publicat „Prospectul de fundațiune” semnat de ministrul de industrie și comerț Octavian Tăslăoanu, iar din partea societății privilegiate austro-ungare de căi ferate (STEG) de directorul Veith și de dr. Links. Prima adunare generală constitutivă a fost ținută la 10 iunie 1920 în localul Ministerului Industriei și Comerțului din București, prilej cu care a fost

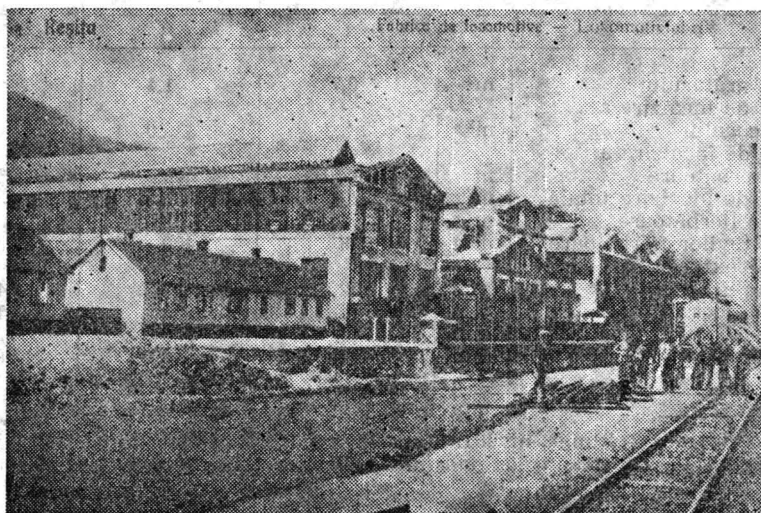

Fig. 2. — Fabrica de locomotive cu aburi, ridicată la Reșița între 1920—1922.

²¹ Gheorghe Cimponeriu, *Din istoricul Reșiței*, în „Deșteptarea”, din 24 iulie 1932, p. 1.

constituită Societatea U.D.R. cînd a și fost stabilit statutul, este ales consiliul de administrație și comitetul de cenzori²².

Pagubele pricinuite transportului feroviar din România și Transilvania de primul război mondial, capturarea de către inamic, distrugerea și deteriorarea unei mari cantități de material rulant și mijloace de transport (locomotive și vagoane) au determinat guvernul României întregite și Direcția Generală a C.F.R.-ului de a realiza o înțelegere cu U.D.R.-ul în vederea construirii la Reșița a unei fabrici de locomotive.

Situația materialului rulant existent pe teritoriul României înainte și după primul război mondial a fost următoarea²³:

Material rulant	Înainte de 15 august 1916	După 1 Decembrie 1918
Locomotive	910	265
Vagoane de călători	1 461	563
Vagoane de marfă	23 576	3 511

La 14 iunie 1920 la București s-a convenit semnarea unui contract, cuprinzînd 9 articole, între Direcția Generală a C.F.R., prin directorul ei Polizu și reprezentanții Societății Austro-Ungare Privilegiate a Căilor Ferate ale Statului, în conformitate cu aprobarea Consiliului de Miniștri (cu jurnalul nr. 1198 din 9 mai 1920) privind construirea la Reșița a unei fabrici de locomotive²⁴.

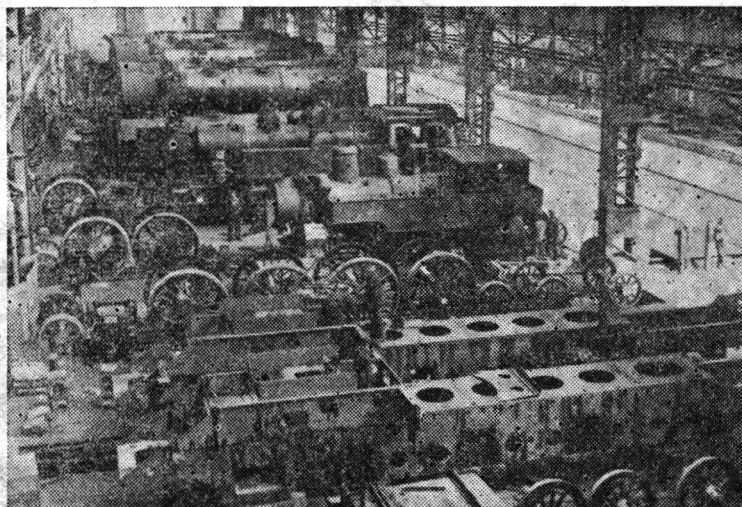

Fig. 3 — Hala de montaj a locomotivei cu aburi.

²² *Ibidem*, p. 2.

²³ *Enciclopedia Românet*, vol. IV, București, (1941), p. 51.

²⁴ DGASB, Fond UDR, dosar 12/1920, f. 1—4.

Respectivul contract prevedea următoarele:

„Art. 1. Societatea din Reșița se obligă pe domeniile sale să monteze și să pună în exploatare o fabrică completă și nouă de locomotive care să poată produce pînă în 5 ani de la data semnării contractului maximum de 60 locomotive anual. În țară, de la Viena vor fi aduse toate mașinile, instalațiile mecanice, personalul tehnic, lucrătorii specialiști ce nu se găsesc în România.

Art. 2. Direcția Generală a C.F.R. se obligă că de la data cînd fabrica va produce 60 locomotive/anual, să dea acesteia spre furnizare, jumătate din necesitățile sale anuale în locomotive.

... Art. 5. Dacă după 5 ani de la semnarea contractului Reșița nu va putea produce 60 loc/anual contractul de față se consideră nul/

Art. 6. Valabilitatea contractului este pe 20 de ani de la data cînd s-a stabilit“. Acest contract va fi în totalitate aplicat și respectat de uzinele din Reșița, nu însă și de C.F.R. care în decursul anilor nu a putut satisface cu comenzi prevederile respectivului contract.

Tot la 14 iunie, între cele două întreprinderi a fost semnat un al doilea contract care se referea la repararea materialului rulant (locomotive și vagoane de marfă) de cale ferată. Respectivul contract cuprinde 12 articole și a fost încheiat în două exemplare la București²⁵. Contractul prevedea următoarele:

„Art. 1... la vagoane de marfă e posibil să se dea și tipuri MAV fabricate în ultimii 10 ani, dar la nevoie și repararea oricărui alt tip de vagoane de marfă. Se mai primesc spre reparare și cazanele pentru stațiunile de apă, pluguri de zăpadă, vagoane pentru încălzirea trenurilor și vagoane macara.

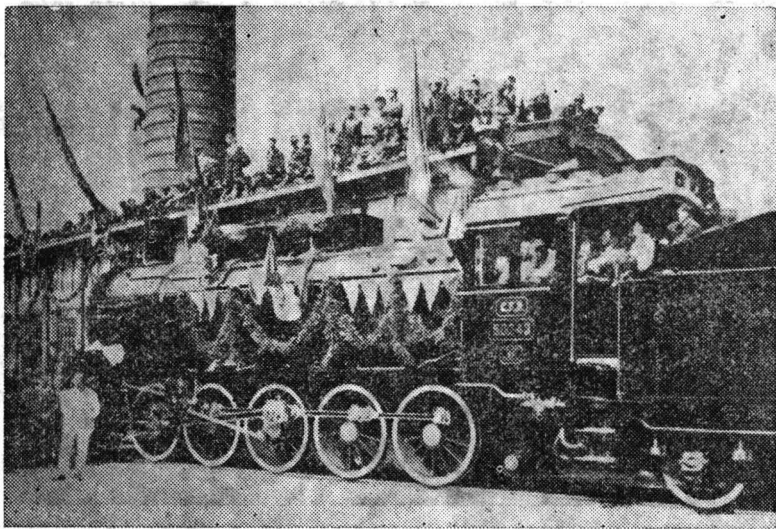

Fig. 4. — Prima locomotivă cu ecartament normal fabricată la Reșița în septembrie 1926.

²⁵ Ibidem, f. 5—7.

Pentru a se putea exploata pe deplin forța de producție a Fabricii de mașini din Reșița, Direcția generală a CFR se obligă să dea acesteia începând cu 1. I. 1920, în decurs de 5 ani locomotivele și vagoanele de marfă care au nevoie de reparații, și anume anual cel puțin 180 locomotive cu reparații mari (grele și generale) și cel puțin 1 800 bucăți vagoane de marfă.

În schimb, societatea din Reșița se obligă a confecționa în atelierele ei toate instalațiile necesare pentru a putea executa reparațiile necesare la locomotive și vagoane. La evaluarea producției, o locomotivă cu reparație grea se consideră corespunzătoare cu 3 locomotive cu reparații generale.

... Art. 4. La nevoia de materiale Administrația C.F.R. va da Reșiței tot sprijinul pentru a-și procura materialele necesare pentru repararea materialului rulant. În caz că în 3 luni nu se poate procura de Societatea din Reșița de piese sau materiale necesare, la repararea unor locomotive sau vagoane, atunci Societatea din Reșița poate întrerupe lucrul la vehiculul respectiv până la procurarea piesei respective.

Direcția generală C.F.R. convine să vîndă fierul vechi din ateliere la Reșița la prețul cel mai avantajos.

... Art. 8. Deoarece Societatea din Reșița este nevoită să facă în atelierele ei instalații noi și pentru reparații, trebuie să cumpere diferite materiale, i se pune la dispoziție un avans de 7,5 milioane lei ca cont de rulment.

Reparația unei locomotive este de aproximativ 100 000 lei, și a unui vagon de marfă de 3 000 lei.

Art. 9. Durată de valabilitate a contractului este pînă la 31 decembrie 1924.

Contractul va fi întrutotul respectat de cei doi parteneri, Direcția generală C.F.R. și Societatea din Reșița.

Pe baza primului contract semnat la 14 iunie 1920, se trece imediat la elaborarea proiectelor pentru zidirea unei fabrici noi de locomotive, destinate C.F.R.-ului din România întregită. Planurile de zidire a fabricii au fost întocmite la Reșița și echiparea ei s-a realizat în întregime cu utilaje fabricate în atelierele uzinelor din Reșița. Construcția fabricii a fost termi-

Fig. 5. — Vedere generală a Fabricii de locomotive.

nată la finele anului 1922, fabrica începînd să producă în anul 1923 (1 ianuarie)²⁶.

Noua întreprindere, construită în perimetrul vechilor uzine ale Reșiței, pe malul râului Bîrzava, s-a compus din următoarele ateliere și clădiri administrative:

1. *atelierul pentru cazane* (cazangeria), era compus din 3 hale cuprinzînd în totalitate 72/60 m² și unde se fabricau cazanele pentru locomotivele noi și se reparau cele vechi²⁷. În incinta cazangeriei se găseau 52 mașini-unelte (prese hidraulice și electrice de nituit, instalații pneumatice de nituit, mașini de tăiat tablă etc.). Transportul materialului în atelier și în curte se făcea cu 9 macarale electrice, a căror capacitate de transport diferă între 5 și 20 tone. Forța pentru acoperirea nevoilor dictate de utilajul din acest atelier reprezintă în total 775 CP, împărțit pe motoare electrice de diferite mărimi;

2. *atelierul de montaj*, format din 4 hale de montaj ce ocupau o suprafață de 102/68 m² și aveau în incinta lor 122 mașini-unelte, dispozitive etc., precum și 32 canale de montaj²⁸. Din cele 32 canale de montaj — 16 sînt pentru montarea locomotivelor, 11 pentru montarea tenderilor iar 5 pentru vopsirea giganților de oțel și tenderilor. Transportul și ridicările la lucrările ce se efectuează în halele atelierului de montaj se executau cu 4 macarale electrice avînd o putere ce varia între 10 și 30 tone.

Transportul locomotivelor montate se face în interiorul acestei hale printr-un pod rulant, care avea o capacitate portatică de 120 tone. Forța electrică necesară acoperirii nevoilor din hala de montaj era în total de 745 CP, repartizată pe motoare electrice de diferite mărimi;

3. *magazia*, avînd trei etaje și cuprinzînd 600 m². Aici erau adăpostite piesele accesorii și materialele de construcții²⁹;

4. *clădirea biroului tehnic și administrativ* a Fabricii de locomotive avea două etaje cuprinzînd o suprafață de 550 m³⁰.

5. *depoul de locomotive*, cu spațiu pentru două locomotive terminate și pregătite pentru încercare³¹;

6. *clădirea cu un pod bascul* pentru cîntărirea și echilibrarea presiunilor pe axe a locomotivelor³².

În cadrul fabricii, pentru a se putea face față nevoilor de transport și cererilor pieții, cît și pentru modernizarea și perfecționarea tipurilor de locomotive, s-a organizat un birou de proiectare, cu personal de specialitate³³. Dacă în prima etapă, după construirea Fabricii de locomotive, capacitatea ei de producție a fost de 60 buc./an, pînă în 1928 producția urma să ajungă la 80—100 buc./an, prin dotarea întreprinderii cu încă 142 mașini și instalații noi³⁴. Această capacitate de producție nu va fi atinsă niciodată, căci nevoile C.F.R.-ului, contractele încheiate, nu s-au ridicat la

²⁶ *Ibidem*, dosar 97/1920, f. 13.

²⁷ *Ibidem*, f. 13—14.

²⁸ *Ibidem*, f. 14.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Ion Păsărică, *Monografia uzinelor de fier și domeniilor din Reșița și frumusețea naturală a împrejurimilor*, ediția a 3-a, București, 1936, p. 39.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *200 ani de construcții...*, p. 106.

³⁴ *Ibidem*, p. 67.

capacitatea de producție a fabricii. Producția cea mai mare de locomotive fabricate la Reșița a fost realizată în 1936, când C.F.R.-ului i-au fost livrate 53 locomotive noi³⁵. Așa cum prevedea și contractul încheiat între C.F.R. și U.D.R. din 14 iunie 1920, la Reșița se executau și reparații de locomotive și vagoane. În această privință, capacitatea fabricii se poate evalua la cca 200 locomotive anual, cu reparații și revizii grele (la locomotive)³⁶.

Pe lângă C.F.R. s-au realizat reparații de locomotive și pentru C.F. din Bulgaria, confectionând și cazane verticale „La Chapelle“, cazane recuperatoare pentru utilizarea căldurii ce trecea prin coșurile cuptoarelor etc.³⁷. Uzinele din Reșița executau deja din 1919, în cadrul Fabricii de mașini reparațiile la locomotivele de linie îngustă (pentru industrie și silvicultură), iar din 1923 în cadrul noii Fabrici de locomotive, unde până în 1944 au fost executate reparații pe 1402 locomotive³⁸.

Primele locomotive noi, cu ecartament îngust au fost fabricate la Reșița începînd cu anul 1925, realizîndu-se pînă în 1944 un număr de 52 locomotive pentru liniile industriale și silvice³⁹.

Printre primele locomotive cu ecartament îngust, proiectate și produse de noua Fabrică de locomotive din Reșița, se numără cea fabricată în 1924; ea a fost o locomotivă tender „D“ cu aburi supraîncălziți (0—8—0)⁴⁰. Datele tehnice ale acestei locomotive sînt următoarele:

ecartament	700 mm
greutatea în serviciu	22 tone
greutate de aderență	22 tone
capacitatea rezervorului de apă	3,5 m ³
capacitatea rezervorului de cărbune	0,6 m ³
efort de tracțiune	$0,6 p \frac{d2h}{D}$ 4 460 kg
C.P.	215
presiunea efectivă în căldare	14 atm.
suprafața grătarului	0,67 m ²
suprafața de încălzire totală a cazanului	31,53 m ²
suprafața de încălzire a supraîncălzitorului	14,44 m ²
diametrul cilindrilor	326 mm
cursa pistonului	360 mm
diametrul de contact al roților	720 mm
greutatea în stare deșartă	17,25 tone

Fabrica de locomotive primește în sarcină să proiecteze pentru nevoile transportului silvic o locomotivă care să transporte o greutate brută de 65 t pe o linie de o lungime de cca 30 km, să urce o pantă de 30‰, cu curbe și raze de minim 40 m. Viteza minimă a fost fixată la limita de 15—16 km/h, iar alimentarea locomotivei se făcea pe traseu. Deci trebuia realizată o locomotivă fără roți alergătoare, iar greutatea totală a locomotivei să fie utilizată ca greutate de adeziune și să dispună de patru osii cuplate

³⁵ *Uzinele Reșița în anii...*, p. 48.

³⁶ DGASB, Fond UDR, dosar 97/1920, f. 15.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *200 de ani de construcții...*, p. 106.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ DGASB, Fond UDR, dosar 97/1920, f. 17—19.

(locomotivă tip „D⁴”). Locomotivele cu abur supraîncălzit folosesc pe tonă-km mai puțină apă și cărbune, fapt ce denotă că lucrează — din punct de vedere termo-tehnic — mai economic. Calculele efectuate de specialiști pentru linia de 30 km apreciază un consum de apă la 3 500 kg și cărbune de 600 kg. Celei mai favorabile viteze de parcurs îi corespunde cel mai favorabil consum specific de abur, care este la viteza de 27 km/h.

Cazanul este din aramă, iar pentru alimentarea lui are două injectoare sistem Friedmann. În timpul funcționării locomotivei se atinge o economie de combustibil de cca 18—20%.

Supraîncălzitorul este compus din țevi mici de supraîncălzire, formînd elemente după sistemul Smidth. Locomotiva are patru roți montate, toate cuplate, dintre care a treia roată montată este și roata motrică. În curbe mici, mișcările sînt înlesnite prin aplicarea de roți montate după sistemul Gölsdorf, avînd la prima și a patra roată un joc lateral, în dreapta și stînga, de 15 mm. Astfel este posibilă luarea curbelor cu o rază de 30 m lungime.

Oțelul forjat de la osii, oțelul moale de la stelele roților și bandajele laminate din oțel sînt fabricate la uzinele din Reșița. Mecanismul distribuției este realizat după sistemul Heusinger-Walshaert și este aplicat în exterior. Supapa aspiratoare de aer (de aspirație) este prevăzută după sistemul căilor ferate din Würtemberg.

Lansarea în cursă a primei locomotive cu aburi, avînd ecartamentul normal (1435 mm), a constituit un moment de mare sărbătoare pentru industria constructoare de mașini din România, cît și pentru muncitorii și specialiștii noii fabrici de locomotive din Reșița. Acest eveniment s-a desfășurat cu mare fast în ziua de 14 septembrie 1926, în fața unui numeros public alcătuit din muncitorii, specialiștii și locuitorii orașului de pe Bîrzava⁴¹.

Despre acest moment festiv, ziarul „Drum Nou“, din 19 septembrie 1926, ce apărea la Bocșa, scria următoarele: „Marți, în 14 corent — s-a

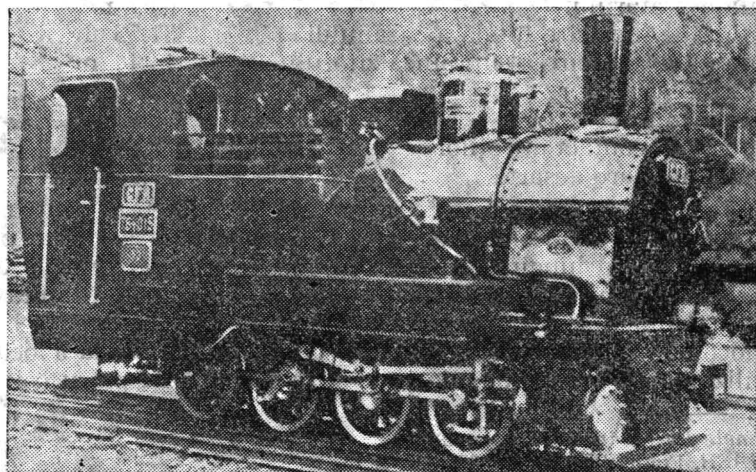

Fig. 6. — Locomotiva tip T.I.U., fabricată în 1927, cu nr. 382.

⁴¹ „Drum Nou“, din 19 septembrie 1926, p. 2.

desfășurat cu un fast neobicinuit una dintre cele mai frumoase serbări — adevărată sărbătoare a muncii constructive — din câte au văzut uzinele cu renume mondial de la Reșița.

Din prilejul lansării primei locomotive construită pe pământ românesc, Direcțiunea uzinelor a ținut să serbeze acest eveniment epocal, în cadrul unor serbări cari, să fie vrednice de marele eveniment. Prima locomotivă lansată în această zi deschide pentru industria noastră națională perspective din cele mai frumoase și de-o însemnătate incalculabilă pentru întreaga noastră economie națională.⁴²

Acest colos de fier și fontă, brevetat și construit prin mijloacele proprii ale Fabricii de locomotive din Reșița, avea o greutate de 88 000 kg și o forță de tracțiune de peste 15 tf⁴².

În ziua festivității, locomotiva era frumos împodobită cu ghirlande de flori, avînd pe ea inscripția „Reșița“, „Construit 1926“, a fost predată C.F.R.-ului cu nr. 50 243, urmînd ca alte 9 locomotive să fie preluate tot de C.F.R.⁴³.

Succesul pe care l-a avut lansarea primei locomotive cu aburi cu ecartament normal, în cursa ei pe drumurile de fier ale României, va încuraja pe muncitorii și tehnicienii fabricii să înceapă studiarea proiectării și de comun acord cu Direcțiunea căilor ferate în vederea construirii unor noi mijloace de transport mai perfecționate și economice, prevăzute cu motor Diesel cu tracțiune electrică. Aceste noi mijloace de tracțiune vor avea menirea de a înlocui, în timp, locomotivele cu aburi.

În cursul anului 1926, U.D.R.-ul a livrat C.F.R.-ului un număr de 21 locomotive cu aburi⁴⁴.

Pe baza unui nou contract încheiat la 4 iunie 1927 între U.D.R. și C.F.R. (care reînnoiește pe cel din 14 iunie 1920), se prevede livrarea unui număr de 35 locomotive G10 în timp de 3 ani, pentru a dota parcul de locomotive atît de necesare pentru transportul de mărfuri și persoane pe căile ferate ale țării⁴⁵.

Livrarea acestor locomotive a fost astfel defalcată, pe anii 1927—1929:

15 locomotive tip G10 pentru 1927

10 locomotive tip G10 pentru 1928

10 locomotive tip G10 pentru 1929

Pentru perioada 1927—1929, în cadrul Fabricii de locomotive au fost obținute următoarele producții^{46, 47, 48}:

Anul	Locomotive noi	Locomotive reparate	Total
1927	26	124	148
1928	30	84	114
1929	40	62	102

⁴² *Ibidem.*

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ DGASB, Fond UDR, dosar 19/1920, f. 19.

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ Filiala Arhivelor Statului Caransebeș (în continuare FASC), Fond 45, nr. inv. 125, cota 15, f. 25/1928.

⁴⁷ *Ibidem.*

⁴⁸ *Ibidem*, f. 25/1929.

Forța de muncă în cadrul Fabricii de locomotive a cunoscut o mare fluctuație de la lună la lună, ca urmare a contractelor pe care U.D.R.-ul le avea cu C.F.R.-ul și celelalte întreprinderi economice ale României.

Pentru aceeași perioadă, 1927—1929, forța de muncă a cunoscut următoarele fluctuații: cel mai mare număr de angajați îl întâlnim în luna iulie 1927 — 1 157 muncitori⁴⁹, cel mai mic număr de salariați îl întâlnim în luna aprilie 1928 — 1 744 muncitori⁵⁰, gradul cel mai ridicat de ocupație (producție) a fabricii îl întâlnim în lunile octombrie și noiembrie 1928 — 92,7%⁵¹. Muncitorii care lucrau în Fabrica de locomotive din Reșița erau împărțiți în următoarele categorii:

- profesioniști
- ajutor lucrători
- ucenici
- salahori
- femei (a căror număr era foarte mic, varia între 5—8 persoane)⁵².

În anul 1927, la 13 martie, se emite Legea pentru construcția de locomotive și vagoane în țara noastră, pentru reînnoirea materialului rulant al C.F.R.-ului. Respectiva lege stabilea, la articolul 1: „Sumele necesare pentru plata acestor materiale vor fi prevăzute în fiecare an în bugetul de cheltuieli al C.F.R.-ului și vor reprezenta cel puțin o sumă echivalentă cu valoarea trebuincioasă pentru reînnoirea a minimum 4% din numărul de locomotive și vagoane aflate în serviciu”⁵³.

În acea perioadă, Fabrica de locomotive din Reșița era singurul producător de locomotive din România, și respectiva lege a constituit una din cele mai rentabile afaceri pentru U.D.R.

Întreprinderile constructoare de locomotive și vagoane din România, începînd cu a doua jumătate a anului 1929, au resimțit efectele crizei economice prin scăderea numărului de contracte ce proveneau din partea C.F.R.-ului. Situația aceasta determină publicarea în Monitorul oficial nr. 169 din 2 august 1929 a unei noi legi pentru construcția de locomotive și vagoane în țară⁵⁴.

Noua lege prevede, printre altele, următoarele:

„Art. 1. C.F.R.-ul este obligat să contracteze locomotive cu U.D.R.-ul și uzinele N. Malaxa, iar vagoane cu fabricile Astra, Unio și Romlac.”

Articolul 2 al Legii susmenționate prevede ca, contractele ce urmează a fi încheiate vor avea o valabilitate de 6 ani, cu începere de la 1 ianuarie 1929, iar restul legilor se abrogă.

Conform Legii nr. 2/august 1929, între Direcția generală a C.F.R. și U.D.R. se încheie un nou contract în data de 10 septembrie 1929, care prevedea⁵⁵:

„Art. 1. C.F.R.-ul se obligă a contracta în fiecare an, pînă la expirarea contractului, un număr de locomotive pentru suma minimă de

⁴⁹ *Ibidem*, f. 15/1928.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 8/1928.

⁵¹ *Ibidem*, f. 21—23/1928.

⁵² *Ibidem*, f. 2/1928.

⁵³ *Uzinele Reșița în anii...*, p. 70.

⁵⁴ *DGASB*, Fond UDR, dosar 19/1920, f. 25.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 6/1929, f. 3.

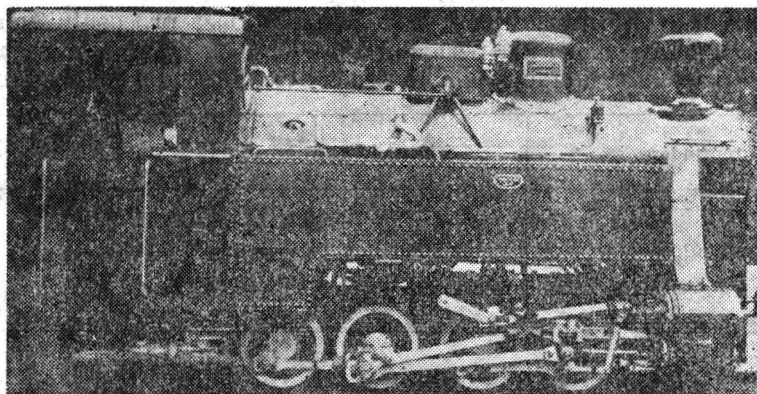

Fig. 7. — Locomotivă forestieră fabricată la Reșița în 1929 cu nr. 101.

313 500 000 lei anual. Acest număr de locomotive nu va fi mai mic decât 38 locomotive de tipul 91 tone.

Art. 2. Contractul este valabil de la 1. I. 1929 până la 31 decembrie 1934, pe 6 ani;

Art. 3. Până la 1 august C.F.R.-ul trebuie să prezinte programul de lucrări și 80% din comenzi convenite pentru anul următor, iar pentru restul de 20% poate comanda până la 31. XII, același an.

Art. 4. În caz de nerespectarea contractului, Reșița va plăti C.F.R.-ului pentru fiecare zi întârziere 0,0003 din valoarea materialului a cărui predare s-a întârziat⁵⁶.

Noul contract încheiat în septembrie 1929 cuprindea 20 de articole, va avea aceeași soartă ca și celelalte două încheiate anterior, deoarece nici de această dată C.F.R.-ul nu și-a onorat comenzile, datorită crizei economice care a dus la scăderea veniturilor încasate prin mijloacele lor de transport.

Ca urmare a faptului că C.F.R.-ul nu a reușit să se achite de sarcinile prevăzute în contractul cu U.D.R.-ul, întreprinderea din Reșița — pe baza avizului din 21 noiembrie 1931 — atrage atenția Regiei Autonome a C.F.R.-ului că, în conformitate cu art. 14 din contractul încheiat în 1929, este obligată să plătească daune, fixate de comun acord pentru neexecutarea acestei obligații, cu despăgubiri de 20% din valoarea sumei contractuale, pentru care nu s-a prescriș comanda⁵⁶.

Cu toate somațiile și memoriile pe care U.D.R.-ul și celelalte fabrici constructoare de locomotive și vagoane le-au adresat C.F.R.-ului, acesta propune, pe baza Rezoluției Consiliului de Administrație din 3 aprilie 1934, încheierea unor noi contracte, cu obligația din partea fabricilor de a renunța la orice pretenții, de orice natură derivând din neexecutarea completă a contractelor până la 27 februarie 1934. Prelungirea contractelor este prevăzută pentru fiecare întreprindere pe următoarele durate: cu U.D.R. pe patru ani, Malaxa — 4 ani, Astra — 5 ani, Romlac — 6 ani, Unio — 4 ani.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 19/1920, f. 100.

Durata acestor contracte a fost stabilită pe baza procesului verbal din 28 martie 1934, când pentru perioada 1931—1934 a fost stabilit gradul de ocupație (producție) a fabricilor contractante. Graficul arăta astfel⁵⁷.

Întreprindere	Calcul C.F.R.	Calcul întreprindere
Reșița	66,5%	60 %
Malaxa	66,5%	60 %
Astra	58,6%	55,2%
Unio	65,7%	53,5%
Romlac	49,7%	41,3%

Conform cu adresa din 27 iunie 1934, emisă de Direcția generală a C.F.R. către U.D.R., se anunță promulgarea legii prin care se ratifică jurnalul Consiliului de Miniștri cu nr. 824/9 mai 1934, precum și actul de tranzacție încheiat între Regia Autonomă C.F.R. și Societatea U.D.R., autentificat la Tribunalul Ilfov — secția notariat, sub nr. 16027/7 iunie 1934. Prin această lege actul de tranzacție semnat de cele două întreprinderi duce la stingerea litigiului dintre ele, nerespectat între 1931—1934, prin prelungirea contractului autentificat tot la Tribunalul Ilfov, secția notariat, sub nr. 26216 din 10 septembrie 1929, pe timpul și în condițiile specificate în actul de tranzacție⁵⁸.

După 1934, relațiile comerciale dintre Direcția generală a C.F.R. și fabricile constructoare de locomotive și vagoane din țară s-au stabilizat, iar contractele — în cea mai mare parte — vor fi respectate de parteneri.

Tipurile de locomotive construite la fabrica din Reșița, în perioada dintre cele două războaie mondiale au fost: locomotivă tip 50100 care a fost fabricată în perioada 1926—1944 într-un număr de 266 bucăți⁵⁹; locomotivă

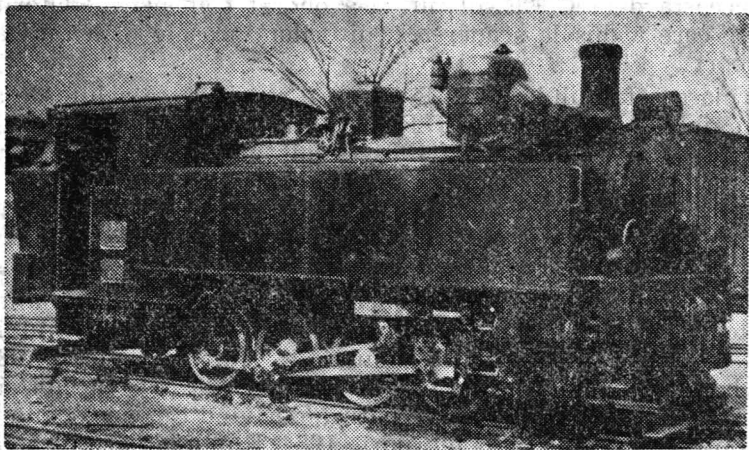

Fig. 8. — Locomotivă pentru liniile de cale ferată uzinală, de tip „Morgan“, produsă la Reșița.

⁵⁷ Ibidem, f. 85, 93.

⁵⁸ Ibidem, f. 106.

⁵⁹ 200 de ani de construcții..., p. 106.

tivă tip 230100, construită între 1932—1935 în număr de 120 bucăți⁶⁰; locomotivă tip 230500, construită între 1936—1937 în număr de 19 bucăți⁶¹; locomotivă tip 142000, realizată între 1937—1939 în număr de 36 bucăți⁶²; locomotivă tip E 50000, construită după proiectul locomotivelor germane G10⁶³; locomotivă tip 131000, fabricată între 1939—1943 în număr de 67 bucăți⁶⁴; locomotivă tip 40000, construită în 1930 în număr de 5 bucăți⁶⁵; locomotivă tender tip D 40000, construită în 1930 pentru trenuri de marfă⁶⁶; locomotivă tip 2C 230000, fabricată în 1932 pentru trenuri accelerate și care avea o viteză de deplasare de 100 km/h⁶⁷; locomotivă tip 1D₂ 142000, construită în 1937⁶⁸; locomotivă tip 1C₁ 131000, construită în 1939⁶⁹.

Caracteristicile tehnice ale locomotivelor de cale ferată normală, fabricate la U.D.R. între 1926—1944, au fost⁷⁰:

Caracteristici	U.M.	1926	1930	1932	1937	1939
Locomotivă tip		E50 000	D40 000	2C230 000	1D142 000	1C ₁ 131000
Ecartament	mm	1 435	1 435	1 435	1 435	1 435
Diametru Cilindru	mm	630	500	575	650	420
Cursa pistonului	mm	660	520	630	720	600
Diametru roți cuplate	mm	1 400	1 100	1 750	1 940	1 200
Ampatament fix	mm	3 000	2 500	4 580	5 705	3 000
Ampatament total	mm	6 000	3 750	8 350	12 635	8 200
Presiune abur în cazan	atm	12	14	12	15	14
Suprafața grătarului	mp	2,63	1,8	2,62	4,75	2,26
Suprafața încălzitorului cutie de foc	mp	15,12	9,42	—	—	9,48
Suprafața încălzitor țevi	mp	129,3	82,1	—	—	77,87
Suprafața totală de încălzire	mp	144,42	91,52	149,0	262,0	87,57
Suprafața supraîncălzire	mp	50,2	33,0	59,0	98,5	33,6
Greutate în stare goală	tf	67,8	47,4	72	112	46,5
Greutate în stare de serviciu	tf	74,7	57,12	76,5	122,5	59,0
Greutate în stare de aderență	tf	74,7	57,12	52	72,8	36,0
Sarcină pe osie	tf	14,94	14,28	17,3	18,2	12,5
Forța de tracțiune	kgf	13 500	9 950	10 700	17 640	9 260
Viteză maximă	km/h	60	40	100	110	65
Raza minimă de curbă	m	180	114	150	180	100
Capacitate rezervor de apă	mc	—	6,3	21,5	32,0	6,2
Capacitate rezervor cărbune	mc	—	2,6	7,9t	10 t	4,0
Puterea CP	CP	1 100	600	—	—	—
Sarcină pe osiile libere	tf	—	—	12,25	16,57	11,5

Multe din locomotivele construite în cadrul fabricii din Reșița au avut parametri tehnici foarte buni, apropiindu-se sau chiar depășind, prin ca-

⁶⁰ *Ibidem.*

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² *Ibidem.*

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

⁶⁵ *Ibidem.*

⁶⁶ *Ibidem.*

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ *Ibidem.*

⁷⁰ *Ibidem*, p. 107.

litaților lor de construcție, multe din locomotivele executate în uzine renumite din Europa. Astfel, locomotiva E 50000, construită după modelul locomotivei germane G10, a cunoscut multe îmbunătățiri tehnice care i-au fost aduse de specialiștii biroului tehnic al uzinelor din Reșița, astfel că a ajuns să rivalizeze cu cele mai reușite locomotive construite în Europa deceniului trei.

Dintre îmbunătățirile tehnice aduse acestui tip de locomotivă, menționăm: introducerea arderii mixte cu cărbune și păcură, folosindu-se injectorul cu aburi de eșapare de tip „Cosmovici”; siguranțe de tip „Pop”; injector de apă cu aburi de eșapare și aplicarea tiranților din oțel la bolta focarului⁷¹. Respectiva locomotivă s-a construit la Reșița începând cu anul 1926 fiind destinată trenurilor de marfă.

Pentru construcția locomotivelor E 50000 (G10), fabrica de locomotive din Reșița a cooperat cu multe întreprinderi din țară și străinătate, în vederea procurării a numeroase piese necesare la asamblarea lor.

În continuare redăm firmele și societățile din țară și continent care au asigurat piesele necesare asamblării locomotivelor E 50000 (G10 seria VII)⁷²: S.A. Rom. p. tr. Aprov. Ind. București (pirometri); Socomet București (țevi de aramă); Ing. Iacobi Timișoara (țevi de aramă); Macovescu și Necula București (felinare de locomotivă); R. Schmidt București (pile); Fritz Wagner Berlin (regulate de supapă); Hydrometer Breslau (vitezometri); Schmidtsche Heissdampf G. Kassel (elemente supraîncălzitoare și automate pentru clape supraîncălzitoare); Mannesmannröhrenwerke Komotau (țevi de fier, țevi pentru cilindri, țevi pentru regulator, țevi de fierbătoare, țevi de fum); Osnabrücker Kupfer und Drahtwerk (țevi de aramă). Georg Zugmeyer & Söhne Wien (cutia de foc); F & A. Falk Zwickau (cabluri); Orenstein Koppel A. C. Berlin (izolatoare de vase de sticlă); Kasza p Budapesta (șuruburi); Alex-Friedmann Wien (injectoare de emisie, ventile de recul „C”, pompă de uns II).

Locomotiva tender de categoria 1C₁ 131/000, obținută din tipul 375/110, a fost îmbunătățită ca randament tehnic și mecanic și modernizată din punct de vedere constructiv⁷³. Proiectul acestei locomotive a fost realizat la 25 noiembrie 1938, revăzut la 14 aprilie 1939 de inginerul Liceo Ion⁷⁴.

Prețul de cost al locomotivelor construite de Fabrica de locomotive din Reșița a oscilat tot timpul ca urmare a deselor modificări de prețuri pe care le-au suferit piesele și materialele — obținute din țară și străinătate — necesare la asamblarea locomotivelor cu aburi.

O locomotivă G10 din seria II-a a fost evaluată, la 3 octombrie 1927, la următorul preț de cost: 6 781 818 lei, din care costul propriu pe kilogram era evaluat la 73,90 lei iar greutatea deșartă era de 91 762 kg⁷⁵.

Din seria de 20 locomotive noi G10 cu tender ce urmau a fi construite și livrate C.F.R.-ului la 29 mai 1928, s-a stabilit un preț de cost de 5 930 200 lei/buc., din care costul propriu/kg era 64,63 lei și greutatea deșartă avea 91,762 kg⁷⁶.

⁷¹ *Ibidem*, p. 106.

⁷² DGASB, Fond UDR, dosar 229/1928, f. 164, 105—106.

⁷³ *Ibidem*, dosar 270/1939, f. 3.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 32.

⁷⁵ *Ibidem*, dosar 229/1928, f. 20.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 17.

Prețul de cost pentru o locomotivă G10 seria a VI-a, livrată C.F.R.-ului cu epurator de apă PECZ-REJTO și injector cu aburi de emisie, a fost evaluată la un cost propriu, pe bucată, de 5 760 000 lei. Această evaluare s-a făcut la data de 15 mai 1930⁷⁷.

Printr-o adresă din 22 noiembrie 1931, C.F.R.-ul acceptă plata unei locomotive G10 dintr-o serie de 35 locomotive, pe care le-a cumpărat de la Reșița cu prețul de 6 929 212 lei⁷⁸.

Fabrica de locomotive din Reșița, încă din 1931, pe baza scrisorii nr. 118.118 și 180.641 R.A./1931, primește din partea C.F.R.-ului comenzi pentru construirea a 10 locomotive P-8 (tip german) cu tender, a căror greutate ajunge la 96 000 kg, inclusiv sculele, iar cele cu distribuție Lentz (5 bucăți) vor avea o greutate de 95 000 kg fiecare⁷⁹. Pe baza procesului verbal din 10 iunie 1932, delegații celor două întreprinderi au căzut de acord asupra următoarelor prețuri: locomotiva P-8 a fost evaluat la prețul de 6 975 000 lei iar un tender Pacific la 1 400 000 lei⁸⁰.

Prețul de cost la locomotivele P-8 (tip 230.000) va oscila în următorii ani după cum urmează: la 19 ianuarie 1933 — 4 679 479 lei/bucată (din seria I de 10 locomotive)⁸¹; la 26 august 1933 prețul scade la 3 967 976 lei/buc. (seria a III-a)⁸²; la 30 martie 1934, prețul continuă să scadă ajungând la suma de 3 801 890 lei/buc.⁸³.

Un cazan pentru același tip de locomotive comandate de C.F.R. a fost livrat la 9 iulie 1932 la prețul de 1 306 000 lei⁸⁴.

Produsele fabricii din Reșița erau garantate celor care le cumpărau pentru o folosire timp de un an, dacă locomotiva a parcurs cel puțin 32 000 km⁸⁵.

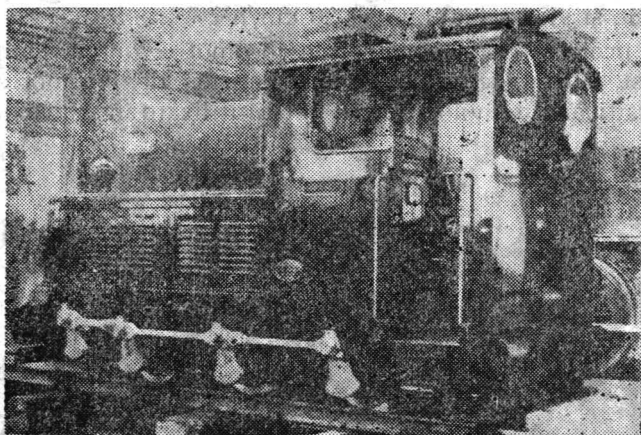

Fig. 9. — Locomotiva cu motor Diesel „Adriana“, fabricată în 1935 la Reșița.

⁷⁷ Ibidem, f. 16.

⁷⁸ Ibidem, f. 76.

⁷⁹ Ibidem, 103, 127.

⁸⁰ Ibidem, f. 127.

⁸¹ Ibidem, f. 140.

⁸² Ibidem, f. 153.

⁸³ Ibidem, f. 160.

⁸⁴ Ibidem, f. 139.

⁸⁵ DGASB, Fond UDR, dosar 19/1920, f. 36.

Dintre locomotivele cu ecartament îngust construite la Reșița între 1920—1944 amintim următoarele: locomotiva cu abur supracălzit folosită la transportul silvic (proiectată în 1924); locomotiva Standard (proiectată în 1925); locomotiva „D“ T.I.U. (construită în 1927); locomotiva tip „Morgan“ cu ecartament industrial și locomotiva tip „Klein Lindner“ (proiectată în 1943). Datele tehnice a locomotivei Standard au fost: ecartament 760 mm, presiunea efectivă în căldare — 12 atm., suprafața grătarului — 0,65 m², suprafața de încălzire a focarului — 3 m², suprafața de încălzire totală — 32 m², diametrul cilindrilor — 286 mm, cursa pistonului — 300 mm, diametrul de contact al roților — 680 mm, presiunea maximă pe osii — 3,95 t, greutatea maximă în stare deșartă — 12,6 t, greutatea de serviciu — 15,8 t, raza maximă pentru curbe — 18 m, viteza maximă — 24 km/h, forța de tracțiune maximă — 2,67 t, lungimea maximală — 2 100 mm, capacitatea rezervorului de apă — 1,4 t, capacitatea de combustibil — 0,5 m³,⁸⁶. Combustibilul folosit era cărbune sau lemn.

Locomotiva tip „D²“ Klien-Lindner, construită în anii războiului, avea următoarele caracteristici tehnice: ecartament — 760 mm, diametrul cilindrilor — 280 mm, cursa pistonului — 350 mm, diametrul roții motrice — 700 mm, distanța între osiile fixe — 1 100 mm, distanța extremă a osiilor locomotivei — 2 900 mm, presiunea în cazan — 14 atm., suprafața grătarului — 1 m², suprafața de încălzire a cutiei de foc — 4,6 m², suprafața de încălzire a țevilor — 29,28 m², suprafața de încălzire totală a cazanului — 33,88 m², greutatea locomotivei în stare goală cca 17 t, iar în stare de serviciu — 22 t, capacitatea rezervorului de apă — 3 m³, iar a rezervorului de combustibil — 2 m³, efort de tracțiune — 3 565 kg, raza maximă a curbei — 30 m și viteza maximă — 30 km/h⁸⁷.

Pe lângă proiectarea și construirea locomotivelor cu ecartament normal și îngust, biroul de proiectare al Fabricii de locomotive a acordat atenția diversificării tehnologiilor ce pot fi utilizate în transportul pe calea ferată.

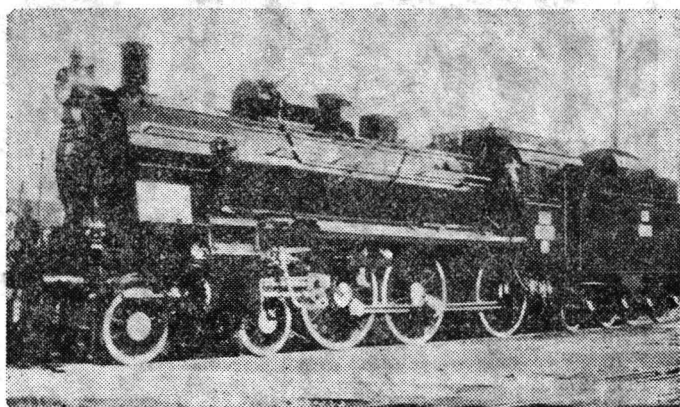

Fig. 10. — Locomotiva cu aburi tip 230 000.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 22.

⁸⁷ Muzeul Județean de Istorie din Reșița, nr. inv. 53/3750.

Încă din 1926, directorul general al uzinelor U.D.R., C. Orghidan, cu ocazia lansării pe drumurile de fier ale țării a primei locomotive cu ecartament normal, susținea că la Reșița se va acorda atenție construirii unor locomotive cu motor Diesel, în vederea economisirii de combustibil și creșterii puterii de tracțiune. Aceste locomotive vor fi construite în cadrul fabricii din Reșița, fiind mult solicitate de piața internă, unde au fost folosite pe liniile înguste în vederea transportului de materiale pe distanțe scurte.

Astfel, în 1935 primăria municipiului Timișoara comandă Fabricii de locomotive din Reșița două locomotive cu motor Diesel, necesare pentru transportul pietrei de la cariera Sanovița. Prețul celor două locomotive a fost de 1 197 000 lei⁸⁸.

Datele tehnice ale locomotivei cu motor Diesel „Adriana” sînt: greutatea de serviciu sub 8 000 kg, presiunea maximă pe axe sub 2 600 kg, distanța maximă între osii sub 90 mm, locomotiva are 3 osii, două cuplate și una liberă. Folosește motorină de 10 000 calorii/kg, de densitate 0,835 — 0,888 la temperatura de 15°C, puterea motorului 35—45 C.P., rezervorul de combustibil — 50 l, are 3 viteze (cca 4, 10, 17 km/h). La fiecare cursă poate tracta un tonaj brut de 60—70 tone⁸⁹.

În anul 1927, U.D.R. prin Fabrica de locomotive deținea în țară monopolul producției de locomotive cu aburi, poduri, roți montate pentru locomotive, vagoane și mașini electrice, iar în 1939 asigura 50% din producția de locomotive, 100% la cea de șine, bandaje, osii etc.⁹⁰ Pe drumurile de fier ale României, în anul 1929, circulau 150 tipuri de locomotive și existau 50 tipuri de șine⁹¹.

Calitățile deosebite de producție și tehnologia avansată cu care erau înzestrate locomotivele construite la Reșița, au determinat multe societăți și firme din Europa să le solicite. În perioada dintre cele două războaie mondiale, locomotivele Reșiței au fost livrate în Bulgaria, Grecia⁹², Turcia (unde în 1935 au fost exportate un număr important de locomotive pentru trenurile accelerate⁹³).

Alături de fabrica constructoare de locomotiva din Reșița, și uzinele N. Malaxa din București sînt furnizorii principali de material rulant pen-

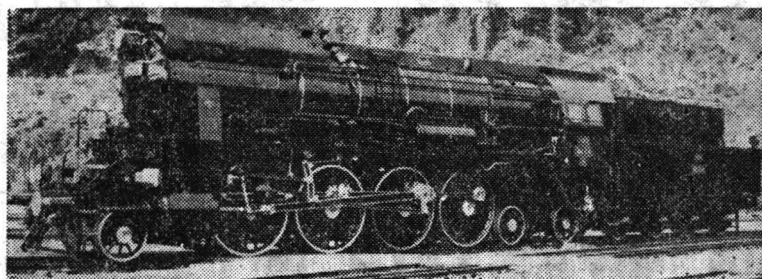

Fig. 11. — Locomotiva tip 142.000, construită la Reșița în 1937.

⁸⁸ Filiala Arhivelor Statului Timișoara, Fond 95, nr. inv. 199, cota 21, f. 26.

⁸⁹ *Ibidem*, cota 41/1936, f. 1—2.

⁹⁰ 200 de ani de construcții..., p. 108—109.

⁹¹ *Enciclopedia României*, p. 53.

⁹² Ion Păsărică, *op. cit.*, p. 39.

⁹³ „Orawitzscher Wochenblatt”, 6 ianuarie 1935, p. 2.

tru C.F.R. În perioada 1937—1939, parcul de locomotive al C.F.R. cuprindea⁹⁴:

	1937	1938	1939
Locomotive (total)	3 482	3 534	3 552
Locomotive în serviciu	1 991	2 067	2 271

Lungimea liniilor ferate aflate în exploatare de stat era, în 1938, de 11 375 km, iar în 1939 ajunge la 11 418 km⁹⁵.

Evenimentele politice interne și internaționale care au urmat anului 1939, duc la creșterea influenței capitalului german în economia României pe care au subordonat-o intereselor mașinii de război hitleriste. În timpul războiului, uzinele din Reșița, ca urmare a presiunii economice și politice a Germaniei, au ajuns sub sfera de influență a concernului Hermann Göring Werke⁹⁶. Din acel moment întreaga producție a uzinei a fost orientată spre producția de armament și echipament feroviar. Muncitorii reșițeni, organizați și conduși de Partidul Comunist Român, s-au opus acestei producții de război prin sabotarea producției destinate frontului și prin acțiuni de întrerupere a lucrului, aducându-și astfel o importantă contribuție, alături de întreaga clasă muncitoare din țară, la înfrângerea Germaniei fasciste.

În timpul războiului, C.F.R. a continuat să solicite Fabricii de locomotive din Reșița construirea și repararea unui mare număr de locomotive.

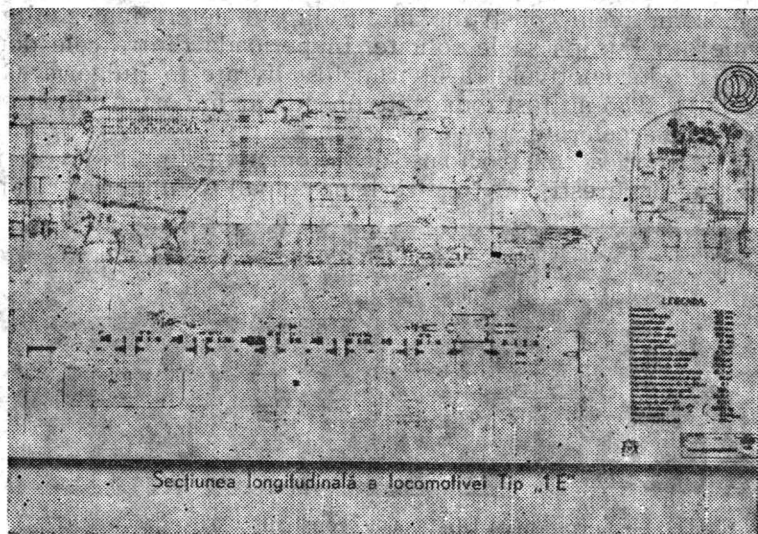

Fig. 12. — Secțiunea longitudinală a locomotivei tip „1E”.

⁹⁴ *Enciclopedia României*, p. 64.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Alexandru Bitang, Simion Sima, Dan Perianu, *Evoluția industriei construc-toare de mașini la Reșița, în Banatica*, VI, Reșița, 1981, p. 482.

Dintre comenzile pe care le-a încheiat C.F.R. amintim pe cea din 13 iunie 1941, când pe baza scrisorii nr. 115032 R.A., se încheie un contract pentru construirea unui număr de 25 locomotive, 1C1⁹⁷. Livrarea locomotivelor s-a încheiat în ianuarie 1943, prețul provizoriu fiind stabilit la 6 111 267 lei pentru fiecare locomotivă⁹⁸. Prețul definitiv de livrare a fost stabilit la 6 mai 1943, căzându-se de acord asupra sumei de 9 880 000 lei pentru fiecare⁹⁹.

O altă importantă comandă efectuată de C.F.R. către U.D.R. a fost făcută prin adresa 112/A din 20 martie 1943 pentru 25 locomotive G10, iar termenul de livrare pentru ultima locomotivă a fost stabilit la 8 luni de la primirea comenzii¹⁰⁰.

Prin comanda 113/A/20 martie 1943 se solicită fabricarea a 50 locomotive de tip 150, a căror termen de livrare a fost stabilit la 16 luni de la primirea comenzii¹⁰¹.

Tratativele care au avut loc între delegații C.F.R. și U.D.R., la 7 mai 1943, au stabilit ca prețul unei locomotive G10 să fie de 20 774 000 lei, iar valoarea totală a contractului a ajuns la 519 350 000 lei¹⁰². Prețul locomotivelor G10 a fost defalcat astfel: 61% manopera, 30,55% materia primă, 1,45% transportul, 7% parte complementară (semifabricate)¹⁰³. Locomotivele respective trebuiau predate depoului C.F.R. Timișoara, termenul lor de garanție fiind de un an. Între cele două întreprinderi a fost stabilit și termenul de livrare a celor 25 locomotive noi G10: în 1943 septembrie — 5 bucăți, octombrie — 6 bucăți, noiembrie — 7 bucăți, decembrie — 7 bucăți¹⁰⁴.

Pe lângă locomotive, C.F.R. a realizat și solicitat alte comenzi din partea U.D.R., noi materiale, piese necesare pentru repararea de către atelierele lor a unor locomotive distruse în timpul războiului.

După 23 August 1944, uzinele din Reșița ca și Fabrica de locomotive, cu muncitorii lor se angajează, alături de întregul popor, condus de Partidul Comunist Român, la refacerea economiei naționale, prin repararea și construirea de noi locomotive cu aburi și a altor materiale rulante necesare căilor ferate.

Constructorilor de locomotive din Reșița, după evenimentele ce au avut loc în august 1944, le-a revenit sarcina de a repara 796 locomotive avariate în timpul războiului și de a dota transporturile pe căile ferate cu noi locomotive de capacitate și viteză sporită¹⁰⁵.

În cinstea zilei de 23 August 1945, muncitorii de la Fabrica de locomotive și-au luat angajamentul de a mări producția și de a termina reparațiile generale la 30 locomotive. Acest angajament a fost transpus în viață, astfel că în august 1945 ei vor raporta o creștere a producției de material rulant cu 150% față de aceeași lună a anului 1944¹⁰⁶.

⁹⁷ DGASB, fond UDR, dosar 528/1942, f. 19.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 13.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, f. 18.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 16.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 18.

¹⁰⁵ *Reșița. Istorie și contemporaneitate*, Reșița, 1971, p. 211.

¹⁰⁶ G. Ruja, M. V. Zaberca, *Refacerea economică și naționalizarea (1944—1948)*, în *Banatica*, III, Reșița, 1975, p. 293—294.

Locomotiva dăruită de muncitorii reșiței guvernului dr. Petru Groza la 23 August 1946.

Fig. 13. — Locomotivă dăruită de muncitorii reșiței guvernului dr. Petru Groza, la 23 August 1946.

La data naționalizării, Fabrica constructoare de locomotive deținea o capacitate de producție care a ajuns la cca 7—8 locomotive pe lună (locomotive mari de cca 100—120 tone fiecare)¹⁰⁷, iar producția în primul semestru a anului 1948 a crescut cu 1,9 ori¹⁰⁸. Tot în această perioadă, în cadrul fabricii s-a reproiectat și produs un nou tip de locomotivă cu aburi 0-5-0 Er¹⁰⁹.

Între anii 1950—1960 la Reșița au fost construite 406 locomotive cu aburi, care în marea lor majoritate sînt predate întreprinderilor industriale și forestiere, iar altele au fost exportate¹¹⁰.

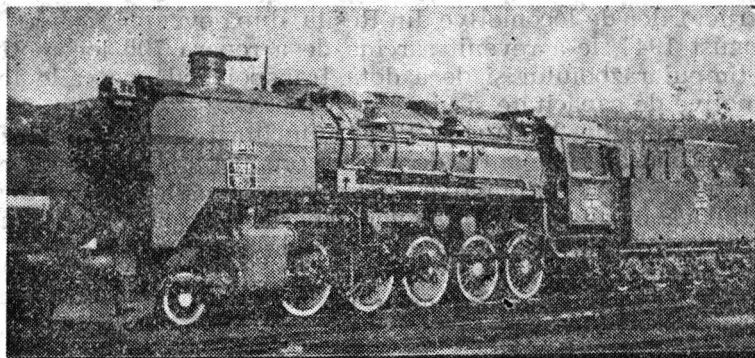

Fig. 14. — Cea de-a 1.000-a locomotivă fabricată la Reșița, tip 150 000 în septembrie 1955.

¹⁰⁷ 200 ani de construcții..., p. 125.

¹⁰⁸ Uzinele Reșița în anii 1.1., p. 127.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Ibidem, p. 211.

Producția marfă în perioada 1950—1960, în domeniul construcției locomotivei cu aburi, a fost:

1. locomotive cu aburi echivalent tip C.F.R. 150—495 bucăți.
2. locomotive cu aburi tip C.F.R. 150—245 bucăți¹¹¹.

Anul 1960 marchează sfârșitul unei epoci în construcția locomotivelor cu aburi, când a fost predată C.F.R.-ului ultima locomotivă fabricată la Reșița cu numărul de înregistrare 150.283. Din acest moment specialiștilor și muncitorilor fabricii le revine marea cinste de a produce primele locomotive Diesel din țară. Primul motor Diesel de 2.100 CP a fost predat uzinelor Electroputere Craiova în cinstea zilei de 1 Mai 1960¹¹².

În 1972, cu ocazia sărbătoririi a o sută de ani de la construirea primei locomotive cu aburi, la Reșița a fost inaugurat, cu sprijinul organelor locale de partid și a I.C.M. Reșița, un muzeu în aer liber cu locomotive construite în orașul de pe Bîrzava în decurs de aproape un secol. Respectivul muzeu cuprinde un număr de 16 locomotive, cu ecartament normal și îngust, folosite în transportul industrial, silvic, pentru trenuri de marfă și persoane.

CORIOLAN SURU

GESCHICHTE DES DAMPFLOKOMOTIVENBAUS IN REȘIȚA (1872—1960)

(Zusammenfassung)

Die Erfindung der Dampflokomotive führte zur revolutionären Umgestaltung der Festlandtransporte. Die Folge war eine grössere Sicherheit und die Steigerung der Waren- und Personentransportkapazität. Die erste Dampflokomotive wurde vom Engländer G. Stephenson 1825 gebaut. Ihre ständige Verbesserung hat auch auf die Wirtschaft unseres Landes einen günstigen Einfluss gehabt.

Auf rumänischen Boden baute man die erste Lokomotive im Jahre 1872 in den Werken von Reșița.

Die Notwendigkeit eines billigen und raschen Transports der Erze zu den Hochöfen — diese brachte man bis dann mit Pferdewagen — veranlasste die STEG zum Bau von Dampflokomotiven.

Die erste in Reșița gebaute Lokomotive wurde nach dem Modell der in Wien hergestellten Lokomotive Orient 52 projektiert (für Schmalspurbahnen). Zwischen 1872 und 1919 wurden in Reșița 9 Dampfloks gebaut.

Nach dem ersten Weltkrieg trafen die rumänischen Eisenbahnen CFR und die Werke und Domänen UDR ein Abkommen betreffend den Bau einer Lokomotivenfabrik in Reșița. Diese Fabrik wurde zwischen 1920 und Ende 1922 aufgebaut. Die ersten Locks waren Schmalspurlocks. 1926 fand dann die feierliche Übergabe der ersten Lokomotive für Normalspuren statt. Im Laufe der Zeit vervielfältigte die Lokomotivenfabrik ihre Produktion die sowohl im In- wie auch im Ausland Absatz fand.

1960 baute man in Reșița die letzte Dampfloks. Ein neues Zeitalter begann für der Lokomotivenbau, das der Dieselloks.

¹¹¹ Ibidem, p. 322.

¹¹² Reșița. Istorie și..., p. 137.

RECENZII

VASILE MIRCEA ZABERCA, IOAN IANCU,
ION POPA, GHEORGHE MAGAS

*Folosirea elementelor de istorie locală
în procesul instructiv-educativ*

Reșița, 1987, 71 pagini, 56 planșe

În corpul lucrării sînt eșalonate două capitole de bază. Primul se intitulează: „Educația patriotică a elevilor și folosirea elementelor de istorie locală caraș-severineană la lecțiile de istoria României“, iar următorul: „Izvoare și texte despre istoria județului Caraș-Severin“. După fiecare capitol este dată bibliografia aferentă (bogată și variată). Un element distinct al structurii îl constituie grupajul a 56 imagini ilustrative. Întregul material este prefăcut de un pertinent și cuprinzător „Cuvînt înainte“, semnat de prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță.

Prin unitatea sa, această lucrare se legitimează ca un veritabil instrument de lucru de netăgăduită utilitate și oportunitate în procesul instructiv-educativ.

Primul capitol se ocupă în detaliu despre aspectele teoretice privind importanța folosirii îndeobște a elementelor de istorie locală în activitatea didactică, în acest sens subliniind „efectul benefic asupra educației revoluționar-patriotice ale unui asemenea demers“ (p. 7). În continuare, se configurează un amplu organon metodic ce trasează sugestive jaloane în utilizarea practică a mărturiilor de istorie locală (cu aplicație la cele provenind din Caraș-Severin), autorii procedînd la exemplificări reprezentative pentru a demonstra dialectica devenirii societății omenеști pe teritoriul strămoșesc, a permanenței, a continuității poporului nostru pe aceste meleaguri în decursul istoriei. Ceea ce conferă studiului din acest capitol elevație științifică și, deci, un interes sporit este ancorarea analizei în contexte ample ale evoluției societății românești în complexitatea sa, atît sincronic, cît și diacronic, evitîndu-se astfel marginalizarea, descriptivismul în sine, particularizarea excesivă. Astfel, atît în șirul considerentelor teoretice, cît și în comentariile metodice privind folosirea concretă a elementelor de istorie locală în procesul de învățămînt, se urmează o coordonată constantă și anume că faptele de istorie zonală sînt permanent socotite, prin corelare dialectică, drept parte integrantă a istoriei naționale. Cel de-al doilea capitol conține un bogat material documentar privind fenomenul istoric în sud-vestul României, îndeosebi pe teritoriul Caraș-Severinului, rod al unei întinse cercetări vizînd întreaga arie de referință, de la arheologie și istorie veche, pînă la variatele aspecte ale istoriei contemporane. Sînt punctate evenimente, personalități, fenomene sociale mai ample începînd cu epoca de naștere a poporului român, continuînd cu alte mărturii ale continuității lui, cu

semnificația unor personalități ca Glad, Ahtum, Mihai Viteazul ș.a., documentarul oprindu-se mai insistent asupra aspectelor sociale, economice, naționale de după secolul al XVII-lea: lupta pentru apărarea și afirmarea ființei naționale, pentru unitate, libertate, independență și suveranitate; evoluția mineritului și metalurgiei în diferite centre și zone caraș-severinene; numeroase mărturii privind mișcarea muncitorească și revoluționară caraș-severineană; marile realizări ale poporului nostru în perioada de după Eliberare.

De notat, bogăția izvoarelor, caracterul sistematic al succesiunii textelor, funcționalitatea indicilor.

În sfârșit, un interes aparte îl prezintă grupajul de imagini (ilustrând coordonatele tematice ale lucrării), între care unele inedite (cetatea dacică de la Divici, fortificația medievală de la Turnu Ruieni, ruinele monumentului medieval Ogășele — Reșița, harta ilustrând contribuțiile caraș-severinene la războiul pentru independență — 1877, ca și celelalte hărți economice referitoare la fostele județe Severin și Caraș), iar altele mai puțin cunoscute.

Apărută sub egida Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Județului Caraș-Severin și a Muzeului de Istorie al Județului Caraș-Severin — autori: dr. Vasile Mircea Zaberca (coordonator), Ioan Iancu, Ion Popa, Gheorghe Magas —, această lucrare (prima de acest fel în bibliografia didactică — după cum ne încredințează prefațatorul) este un instrument de mare preț nu numai pentru profesorii de istorie și școlari, ci și pentru alte categorii de cititori în largul proces de educație permanentă. Se poate aprecia ca un fericit exemplu de valorificare adecvată a cercetării științifice în activitatea educativă practică.

PETRU CĂLIN

PETAR POPOVIĆ

Scordisca novă i novčani promet na centralnom Balkanu od iv o i veka pre N. E. (Le monnayage des scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans IVe—Ier s. av. n. è

Beograd/Novi Sad, 1987, 221 p., 29 pl.

În cadrul seriilor de monografii, apărute sub egida Institutului de Arheologie din Belgrad (editor-șef Vladimir Kondić), volumul 19 datorat lui Petar Popović¹ este consacrat monetăriei scordisilor, vizînd și aspecte detaliate ale circulației monetare din centrul Balcanilor în răstimpul cuprins între sec. IV—I î.e.n.

Bazată pe teza de doctorat a cercetătorului iugoslav, lucrarea, editată într-o ținută științifică deosebită și condiții grafice excelente, reprezintă „un gest de pionerat” → cum o mărturisește însuși autorul în *Introducere* — pentru studierea sistemului monetar și a circulației monetare din regiunea centrală a Balcanilor în perioada preromană. Prin urmare, amplul material numismatic ca și problematica vastă și complexă ridicată de acesta, a beneficiat de o cercetare riguroasă și probabil adeseori anevoioasă, care s-a concretizat însă într-un studiu remarcabil, pe măsura volumului de muncă depus.

Un cîștig în plus al volumului îl constituie, fără îndoială, varianta în limba franceză a textului, paralelă, care ne-a permis cunoașterea integrală a acestuia. Fără să intrăm în detalii, dorim să menționăm măcar structura principală a lucrării: *Prefață; Introducere; I. Monetăria minelor din Damastion; II. Tetradrahmele postume ale lui Philip II și primele lor imitații; III. Monetăria pe coasta orientală a Adriaticii. Drahmele din Apollonia și Dyrrhachium și denarul republican roman; IV. Moneda și schimbările social-economice în centrul Balcanilor, din sec. IV pînă în sec. I î.e.n.; Concluzie*. Asupra subcapitolelor vom reveni atunci cînd ne vom referi la diferite direcții de cercetare, care ne-au atras în mod deosebit atenția. Căci lucrarea realizată de Petar Popović (mai departe P. P.) atinge, cum era firesc, multe aspecte ale monetăriei geto-dacice sau a fenomenului de penetrare a monedei antice pe teritoriul Daciei în perioada menționată.

¹ Din bibliografia lui P. Popović menționăm: *Discoveries of money in the La Tène settlement of Gomolova in 1970*, în *RadVojvMuz*, 20, 1971, p. 147—160; *Hoard of Imitations of Roman Republican Denarii from the Belgrade National Museum*, în *NK*, 72—73, 1974, p. 7—13; *Un trésor de drachmes d'Apollonia a Celopek pres de Peć*, în *Starinar*, 27, 1976, p. 175—183; *Coin Hoard from Pecinci*, în *Numizmatičar*, 1, 1978, p. 9—22; *Trésor de monnaies barbares de Baranda*, în *Starinar*, 31, 1980, p. 171—183; *Le monnayage des Scordisques*, în *Études Celtiques*, 20—21, 1983, p. 59—80.

În *Introducere* numismatul iugoslav prezintă teritoriul din care provine materialul cercetat, delimitat de frontiera peoniano-dardaniană la sud, de liburni și iapoi la vest, de panonieni la nord și de traci la est, regiunea scordiscă întinzându-se pînă la Drava, Dunăre și părțile meridionale ale Banatului. Totodată, P. P. menționează metodologia de cercetare clasică utilizată (clasificare stilistico-tipologică și raportul dintre greutate și calitate metalului) și de asemenea limitele cronologice ale materialului numismatic: sec. IV — 31 î.e.n., sau mai precis, pînă la anexarea regiunii respective la Imperiul Roman, către anul 10 î.e.n. Acest capitol îi prilejuiește autorului ocazia de-a trece în revistă istoricul cercetărilor privind monetăria barbară din această zonă, fără a neglija contribuția cercetătorilor români (I. Winkler, V. Mihăilescu-Bîrliba, C. Preda), subliniind că monografia lui C. Preda² demonstrează importanța Balcanilor și a regiunii Podunavlje pentru începutul monetăriei în teritoriul barbarilor. Ultimele două secțiuni ale *Introducerii* sînt rezervate colecțiilor și descoperirilor monetare cercetate precum și situației etnice și politice din centrul Balcanilor. Astfel, sînt prezentate detaliat organizațiile politice, începînd cu sec. V și pînă la sfîrșitul secolului IV, cînd a avut loc venirea celtilor în Pannonia, iar mai tîrziu, instalarea, în preajma confluenței Dravei cu Dunărea, a scordiscilor, a căror emisiuni monetare este singura confirmare a unei organizări politice avansate.

Capitolul I este dedicat monetăriei minelor din Damastion, o problemă controversată, întrucît în ciuda unor scrieri antice (Strabon, VII, 7, 8) și a studiilor lui J. M. F. May, A. Maier, A. Evans, în stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza cu certitudine localizarea acestor mine de argint. După ce prezintă cîteva opinii în acest sens, P. P. descrie emisiunile respective și de asemenea tezaure și monede izolate semnalate în regiunea studiată. Datele referitoare la aceste descoperiri indică rolul minor pe care l-au jucat monedele Damastion-ului în circulația monetară. Prin urmare, cercetările anterioare și analiza descoperirilor îl îndeamnă pe numismatul iugoslav să presupună că moneda Damastion — de fapt argintul monetizat — nu a fost utilizată pentru circumstanțe obișnuite, ci pentru onorarea obligațiilor importante, un fel de export al argintului sub formă de piese bătute. Dorim să atragem atenția asupra unei remarci, inclusă tot în acest capitol, și anume că apariția monedei macedonene la sfîrșitul secolului al IV-lea nu trebuie legată doar de epoca lui Philip II, căci o dată cu monedele acestuia și cu emisiunile postume Philip II, puteau să pătrundă și exemplare mai vechi, prezente deja în circulație. În încheierea capitolului, P. P. avansează cîteva observații pertinente, legate de activitatea acestor mine (fixată între anii 395—320 î.e.n.) și mai ales de exploatarea comune greco-illiriene, fapt care furnizează pentru cercetător o explicație oarecum plauzibilă asupra originii acestor emisiuni. Ele încetează de fapt după retragerea grecilor din zonă, la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului III. P. P. conchide în final că „emisiunile bătute la Damastion de comunitățile grecești sau greco-barbare au pătruns prin căi directe sau indirecte spre nord, spre barbari”³.

² Este vorba de *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.

³ Dovadă că în Dacia monedele Damastion-ului sînt foarte rare. Din cîte cunoaștem, în Oltenia, pe valea Amaradiei a fost descoperit un tezaur compus din 15 monede, studiat de C. Nicolăescu-Plopșor (cf. O. O. Iliescu, în *CNA*, XVII, 125—126, 1943, p. 116).

Capitolul II — cel mai amplu capitol al volumului — debutează cu câteva considerații privind tetradrahmele postume ale lui Philip II și primele imitații după acestea. După ce reia cronologia emisiunilor lui Philip II și Alexandru cel Mare, autorul subliniază că cel mai mare număr de exemplare, găsite în Balcani și în preajma Dunării, aparține emisiunilor postume bătute la Pella și Amphipolis între anii 323/2—295/4. Practica imitațiilor monetare era deja cunoscută la populațiile barbare, dovadă fiind imitațiile după monedele din Damastion și Patraos⁴. În sprijinul fiixării începutului primelor imitații după monedele macedonene, cercetătorul belgrădean comentează marele tezaur peonian de la nord-est de Skoplje, tezaurul de la Razinci și Mecka (ultimele două provenite din Bulgaria) precum și cel de la Scărișoara (România). În concluzie, P. P. apreciază că procesul imitării monedelor macedonene începe într-o arie largă (zona dintre Macedonia și Dunăre, între Stara Planina și Carpați, la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui de-al III-lea, primii inițiatori fiind geto-dacii alături de alte populații balcanice.

Considerațiile privind fenomenul de stilizare a primelor imitații după monedele lui Philip II, Audeleon, Alexandru cel Mare și urmașii săi, sint urmate de menționarea citorva tipuri frecvente de altfel și pe teritoriul Daciei: tipul Banat, tipul cu cifre romane etc. Dar specific pentru perioada de început a monetăriei Scordisce rămâne *Grupul sîrb* — caracterizat printr-o mare unitate stilistică și tipologică — și căruia P. P. îi integrează *tipul Jabukovac* și *tipul de tranziție*. Printre observațiile stilistice, iconografice, metrologice și metalografice, remarcăm cele referitoare la tipul de avers din Grupul Sîrb, care se întilnește și la tipul Crișeni-Berchieș sau la cele cinci piese din tezaurul de la Voloșcani (jud. Vrancea). În ceea ce privește *tipul de tranziție*, autorul precizează că acesta derivă din Grupul sîrb, realizînd legătura — așa cum reiese din analiza stilistică și metrologică — spre prima emisiune organizată a monedei de pe teritoriul Iugoslaviei și anume *tipul Srem [Sirmium]*.

P. P. clasifică acest tip, bazîndu-se pe o concentrare mare de descoperiri, din punct de vedere stilistic și ponderal, în patru faze: 1. — faza A, pentru care cele mai multe exemplare le-a furnizat tezaurul de la Șimian, fază reprezentată prin tetradrahme și drahme; 2. — faza B, care este cea mai bine reprezentată numeric (piese și în tezaurul de la Șimian și Drobeta⁵). 3. — faza C, reprezentată de monede modificate prin procesul de barbarizare intensă și chiar prin emisiuni de bronz sau din aliaj argint/bronz, majoritatea provenind din Srem și Slavonia orientală; 4. — faza D, cu trei subvariante (a, b, c), caracterizată printr-o modificare substanțială a însuși sistemului monetar anterior, căci în această fază monedele sint așa-zisii „minimes”.

În cadrul acelorăși imitații după monedele lui Philip II, se detașează tipul *Krčedin*, care însă prezintă și câteva detalii iconografice de pe tetradrahmele lui Alexandru cel Mare. Acest tip corespunde tipului *Baumreiter mit Bartkranzavers* (Pink) sau *Crișeni-Berchiș* (Preda), mai precis

⁴ De fapt, chiar în cadrul acestui tezaur (supranota 3) a fost descoperită o imitație. Pentru teritoriul României se mai cunoaște o altă imitație, fără proveniență certă, decît că a fost descoperită aici (cf. O. O. Iliescu, *op. cit.*, p. 116—117).

⁵ Șimian: C. Preda, M. Davidescu, în *Drobeta*, 1974, p. 77—102; Drobeta: D. Benea, în *Apulum*, XI, 1973, p. 711—714.

fazei B a acestui tip. Tezaurul eponim conține 655 tetradrahme și 228 drahme, în general însă tetradrahmele fiind mult mai rare decât drahmele tipului Krčedin, fenomenul fiind explicat de numismatul iugoslav prin faptul că primele au fost folosite ca materie primă pură (rezervă de argint teaurizată) în timp ce doar drahmele făceau parte efectiv din circulația curentă. În ceea ce privește răspîndirea acestui tip, majoritatea descoperirilor provine din teritoriul atribuit scordiscilor, o excepție constituind exemplarele din tezaurul de la Șimian, care se caracterizează printr-un procentaj scăzut de argint și reprezentări barbarizate.

Imitațiile după tetradrahmele și drahmele lui Alexandru cel Mare și Philip III Arideul sînt caracteristice pentru regiuni îndepărtate de Stara Planina. În zona scordiscă asemenea monede nu apar aproape deloc. Autorul menționează totuși cîteva monede din tezaurele de la Jabukovac și Hinova (tezaure mixte compuse din tipuri diverse). Pe de altă parte, P. P. desprinde cîteva concluzii legate de existența monetăriei la dardani, triburi care aveau o organizare politică mai stabilă și, care, fiind stabilite la frontiera cu lumea elenistică, puteau emite monedă. Nu este neglijată în această secțiune nici prezența monedelor Macedonia Prima și Thassos pe teritoriul acestor triburi.

Ultimul tip de imitații monetare comentat îl reprezintă *tipul Slavonia orientală*, după moneda lui Audeleon, preferat se pare, de celtii orientali. Reprezentat prin 12 exemplare, acest tip prezintă cîteva elemente comune cu tipul Tulghieș-Mireșu din Dacia (lira, monograma X). Datat în a doua jumătate sau la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., el se apropie de faza B a tipului Srem. Analiza complexă a celor 12 monede îi permite autorului să aducă completări la cataloagele lui Pink și Dessewffy (emiterea a două monede cu aceeași ștanță). Referitor la etnicul și localizarea *tipului Slavonia orientală*, acesta aparține comunității celtice din regiune, între Osijek și Vinkovici.

Un amplu subcapitol este consacrat tehnicii, stilului și simbolisticii monetare scordisce. Reluarea tuturor tipurilor prezentate anterior îl îndreptățește pe cercetătorul iugoslav să desprindă cîteva concluzii demne de reținut. În primul rînd, P. P. afirmă că referitor la sursa de argint, în stadiul actual al cercetării, nu se poate preciza cu certitudine originea acestui metal, menționînd cîteva ipoteze: minele de la Kosmaj și Rudnik, prin comerț sau servicii diferite cu lumea elenistică, pradă provenită din jafuri sau chiar păstrarea surselor mai vechi. Ideea că sursele de argint erau de multe ori provizorii este argumentată de P. P. prin apariția variantelor monetare, ca de pildă la *Grupul sîrb*, determinate de o anumită discontinuitate în procesul de emisie în funcție de cantitatea de metal disponibilă la un moment dat și de meșterii diferiți care preluau apoi activitatea. În ceea ce privește scăderea procentajului de argint din aliajul monedelor, ea este explicată prin cererea tot mai crescîndă de monedă⁶. Acest proces, cu implicații cronologice, va fi discutat și în capitolul următor.

⁶ Aceeași explicație și pentru monetăria geto-dacică (C. Preda, *op. cit.*, p. 368); în schimb, E. Chirilă propune, cel puțin pentru monedele descoperite în Transilvania, o altă ipoteză: criza de argint (E. Chirilă, G. Mihăescu, *Tezaurul monetar de la Căprioru, Tîrgoviște*, 1969, p. 39, nota 11).

Autorul prezintă detaliat tehnica monetară utilizată de scordisci, după modelul greco-macedonean, pe care l-au adaptat de fapt. Reamintind procesul de batere „la cald” și „la rece”, numismatul iugoslav exemplifică concret această ipoteză prin câteva monede de tipul *Jabukovac* sau *Srem*. De asemenea sînt precizate anumite detalii privind combinația ștanțelor avers/revers. Din păcate, nici pe teritoriul scordisc nu a fost semnalată deocamdată descoperirea unei ștanțe⁷. Un loc important în analiza lui P.P. îl ocupă prezentarea simbolisticii redată de monedele scordisce, apreciată ca mult mai modestă decît cea a emisiunilor analoage din Gallia⁸.

Domeniul cel mai dificil al numismatiei barbare îl reprezintă stabilirea raporturilor cronologice. La începutul acestui subcapitol, autorul reia câteva considerații aparținînd lui E. A. Bielz, O. Göhl, R. Forrer, C. Moisil, K. Pink și C. Preda, acceptînd sistemul cronologic al ultimului cercetător privind cele trei faze de dezvoltare ale monetăriei geto-dacice. La această schemă cronologică, P. P. aduce câteva modificări, determinate de specificul teritoriului cercetat precum și de datele oferite de descoperirile de aici: 1. prima jumătate a secolului III — primele imitații; 2. — ultimele decenii ale secolului III și începutul secolului II — *Grupul Sîrb*; 3. mijlocul secolului II — tipul *Srem*, faza A; 4. a doua jumătate a secolului II și începutul secolului I — tipul *Srem*, faza B. Un element important în stabilirea cronologiei, îl constituie greutatea și calitatea argintului, autorul realizînd o analiză complexă, însoțită de tabele elocvente, precizînd că exemplarele cu dimensiune și greutate mică aparțin sfîrșitului secolului I î.e.n. În final, P. P. afirmă că datele cronologice absolute pot suporta oricînd modificări, dar succesiunea relativă a tipurilor monetare va rămîne valabilă pentru primele emisiuni monetare din Balcanii Centrali și regiunea Podunavlje.

Capitolul III este rezervat monetăriei de pe coasta estică a Mării Adriatice, istoria politică a orașelor Pharos și Issa, Scodra și Lissus fiind prezentată paralel cu emisiunile monetare respective. Referitor la circulația acestor monede, cercetătorul iugoslav precizează că acestea au fost bătute pentru nevoile coloniilor, neputînd fi utilizate decît pe teritoriul pe care îl aveau sub observație, circulația lor fiind limitată⁹. În ceea ce privește cronologia emisiunilor de la Pharos și Issa, ea este fixată între sfîrșitul primei jumătăți a secolului IV și anul 147 î.e.n., în timp ce cele de la Scodra și Lissus cunosc 3 etape: 1. a doua jumătate a secolului III — anul 181 î.e.n.; 2. în timpul domniei lui Genthios; 3. perioada pînă la instaurarea dominației romane (anul 168 î.e.n.). Din punct de vedere ico-

⁷ Alături de ștanțele din teritoriile învecinate, menționate de altfel de P. P., dorim să atragem atenția supra unei ștanțe, scoasă la iveală la Pecica. Considerată inițial ștanță de tip roman republican (cf. I. H. Crișan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 100), ea a fost apoi identificată, în urma unor analize metalografice și a diametrului, ca fiind mai degrabă o ștanță asemănătoare emisiunilor de tip greco-macedonean, perioada 150—80 î.e.n. (Cf. E. Stoicovici, I. Winkler, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 478.)

⁸ Îndrăznim să adăugăm că simbolistica și monogramele monedelor geto-dacice sînt mai bogate (cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 383—392).

⁹ Concluzie justă, căci cel puțin pentru Dacia nu se cunosc decît exemplare sporadice, provenind din aceste orașe: vezi I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, sec. II î.e.n.—I e.n., Cluj-Napoca, 1974, p. 254, VIII/20, p. 256, XIV/49, p. 258, XXIV/79.

nografic, aceste monede sînt tributare pe de o parte modelelor grecești, iar pe de altă parte ele prezintă modele illirice locale. La sfîrșitul subcapitolului este menționată emisiunea controversată a lui Ballaios, foarte răspîndită pe teritoriul dintre Scodra și Hvar, prezentă chiar și în Dalmația și Italia. Depășind prin cantitatea și difuziunea sa toate monetăriile locale, moneda în discuție a fost astfel recunoscută pe un teritoriu întins. Acest proces marchează o etapă de tranziție spre o fază nouă, în care monedă dobîndește, datorită expansiunii romane, o importanță mai mare.

Drahma celor două orașe adriatice — Dyrrhachium și Apollonia — este prima monedă care pătrunde masiv în regiunea centrală a Balcanilor, trecînd apoi prin Pannonia sudică, Tracia, Dacia, pînă la Marea Neagră. Din analiza tezaurilor descoperite pe teritoriul Iugoslaviei (Titel, Srem, Vukovar, Gornje, Humac), P. P. încearcă să stabilească anumite raporturi cronologice. Un element tipologic și cronologic în stabilirea unor perioade apropiate îl reprezintă numele eponimilor, cele mai frecvente pentru monedele dyrrhachiene fiind cele ale lui Meniskos și Xenon¹⁰. Conținutul omogen al tezaurilor și descoperirilor izolate din Balcani, Podunavlje și România indică că drahmele celor două orașe aparțin unei perioade limitate, proliferînd în regiunea Podunavlje în cursul celui de-al doilea sfert al secolului I î.e.n. Prezente în această regiune, la sfîrșitul primei jumătăți al aceluiași secol, ele rămîn mult timp în circulația monetară.

În ceea ce privește prezența denarului republican roman pe coasta estică a M. Adriaticii, date interesante sînt furnizate de tezaurul de la Zaziok (secolul II î.e.n.). Moneda Romei republicane pătrunde în această regiune, în care este confirmată prezența cetățenilor romani și a bazelor militare pentru campania împotriva dalmatilor, așa cum o demonstrează descoperirile din jurul Naronei și Salonei. Tezaurele din secolul I (pre-Augustus) sînt rare, în schimb mult mai numeroase sînt cele care conțin monede din timpul războaielor civile, a doua jumătate a secolului I și sfîrșitul acestui veac fiind perioada în care denarul republican roman — pătrunzînd din Occident — devine moneda unică în regiunea Balcanilor Centrali și Podunavlje. Vizavi de penetrația monedei romane în zonele învecinate și de numărul impresionant de mare a descoperirilor din România, P. P. avansează ipoteza că valea Savei și regiunea Podunavlje a fost un culoar de tranziție în traseul parcurs de această monedă spre Dacia. Referindu-se la situația din ultima regiune, cercetătorul iugoslav prezintă cîteva argumente, care explică cantitatea foarte mare a denarilor republicani romani pe teritoriul geto-dacic, bazîndu-se pe cercetările Marii Chițescu și ale lui Mircea Babeș: (intensitatea comerțului legal și ilegal, caracteristic regiunilor limitrofe, menținerea îndelungată a denarului în circulația monetară a perioadelor următoare, etc.)¹¹.

¹⁰ Observație valabilă și pentru monedele descoperite în România: Meniskos, Xenon, Philon, cf. N. Conovici, în *BSNR*, LXXVII—LXXIX, 131—133, 1986, p. 78, cu bibliografia anterioară, autorul prezentînd însă date diferite pentru constituirea loturilor de drahme. Același autor menționează că aceste drahme au venit din teritoriul scordiscilor (p. 82, nota 104).

¹¹ Alte surse: încasarea de stipendii pentru participarea la operațiile militare ale forțelor romane, cumpărarea unei atitudini favorabile (cf. Gh. Poenaru-Berdea, M. Cojocărescu, în *SCN*, VIII, 1984, p. 73). În ceea ce privește ipoteza lui M. Craw-

Analizînd tezaurele și colecțiile din Zagreb, Split și Sarajevo cuprînzînd denari republicani romani, autorul subliniază că acestea prezintă o compoziție asemănătoare, distingîndu-se totuși trăsături individuale, specifice fiecărei regiuni în parte, căci denarul Romei ajunge mai întîi în Dalmația și apoi în Srem. Demnă de reținut ni se pare observația că structura tezaurelor nu poate furniza uneori repere cronologice sigure, întrucît nu trebuie neglijate oscilațiile monetăriei romane, aflului neregulat și menținerea îndelungată a denarului în circulație. Pe de altă parte, exemplarele izolate reflectă nu atît circulația monedei, cît mai degrabă desprinderile naturale din loturile monetare constituite deja¹².

Prezentînd paralel fenomenul de pătrundere a drahmelor Apolloniei și Dyrrhachium-ului cu cel al denarului republican roman, P. P. propune următoarele orizonturi cronologice a tezaurelor din prima jumătate a secolului al II-lea: 1. tezaure cu drahme și monede barbare (Titel) — structură unică, care nu se regăsește la tezaurele mult mai numeroase a monetăriei locale geto-dacice¹³; 2. tezaure cu drahme (Čelopek, Pečinci, Nova Pazova, Viminacium, Ram); 3. tezaure cu drahme și denari republicani romani (Vukovar, Čapliina?, Vračev Gaj). În sfîrșit, autorul mai precizează că denarul roman replican cunoaște o răspîndire mare începînd cu anii 30, prezența masivă a acestei monede fiind pusă în legătură cu războiul illiric al lui Octavianus (35—33), eveniment care precipită acest proces.

Ca și în cazul imitațiilor după drahmele celor două orașe adriatice, descoperite în România, nu se poate preciza sigur originea imitațiilor de același tip din regiunea cercetată. În acest sens, cercetătorul iugoslav conturează cîteva considerații privind aceste piese în funcție de detaliile tehnice și iconografice, relația avers/revers, concluzionînd că cel puțin o parte din ele par să fie rezultatul colaborării dintre meșteri calificați ai celor două ateliere și cei din lumea barbară.

Ample comentarii sînt realizate vizavi de imitațiile după denarul republican roman, numeroase în zonă, ca de altfel și în Pannonia și Transilvania, prilej cu care autorul trece în revistă exemplarele din diferite colecții iugoslave. P. P. este de părere că ambele tipuri de imitații reprezintă un fenomen marginal care nu a jucat un rol important în traficul monetar al epocii respective¹⁴. Argumentul principal constă în schimbările fundamentale intervenite începînd cu mijlocul secolului I, care nu permiteau această activitate, devenită ilegală. Imitațiile celor două drahme,

ford (intensitatea comerțului de sclavi), menționată de P. P. la p. 107, nota 18, cercetarea numismatică românească a adus contraargumente pertinente (cf. Gh. Poenaru-Bordea, M. Cojocărescu, *op. cit.*, p. 73, notele 92—94).

¹² Aceași explicație pentru descoperirile izolate din Transilvania, cf. Gh. Poenaru, Bordea, M. Cojocărescu, *op. cit.*, p. 62.

¹³ Totuși se cunoaște tezaurul de la Barboși-Gherghina, care dacă, datele parvenite sînt sigure, are o compoziție ciudată: drahme Dyrrhachium și Rhodos, *tetra-drahme dacice*, denari republicani romani, denari imperiali de la Commodus (cf. B. Mitrea, în *EDR*, X, 1945, p. 91, nr. 51; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 269, XXXII/7).

¹⁴ Nu același lucru putem admite pentru sistemul monetar dacic de tip roman republican, care reprezintă un fenomen amplu, incluzînd și copii foarte apropiate sau identice cu originalele (cf. M. Chițescu, în *MemAnt.* III, 1971, p. 220—225; Idem, *RRCD*, p. 316—350, C. Preda, în *BSNR*, LXX—LXXIV, 124—128, 1981, p. 98; Gh. Poenaru-Bordea, M. Cojocărescu, *op. cit.*, p. 72, notele 78—79, cu întreaga bibliografie anterioară a problematicii.

care după opinia autorului precedă marele aflux de originale — barbarii imitind monedele care prefigurau afluxul următor —, sînt datate la sfîrșitul primei jumătăți a secolului I. Apariția primelor imitații ale denarului republican roman este fixată în jurul mijlocului secolului I¹⁵, pentru a ceda apoi locul monetăriei autonome a Eraviscilor (sfîrșitul aceluiași secol).

Constituind o problemă aparte, controversată în literatura numismatică, depozitele de monede africane, egiptene și italice de la Zrmanja și lângă riul Una sînt reluate în discuție de către numismatul iugoslav. Fără să intrăm în amănunte, dorim să relevăm concluziile juste ale autorului — care arată că aceste tezaure, conținînd piese emise de Numidia, Carthagina, Syracuza și Hispania, aparțin de fapt iapozilor din sud-est, fiind depozitate pentru materia primă înmagazinată (bronz). Aceste monede provin din relațiile comerciale — directe sau prin intermediul militarilor sau comercianților italici — stabilite între coasta adriatică și cea apuseană a Mării Mediteraneene. Conținutul omogen al acestor depozite sugerează o sursă comună, dintr-o perioadă relativ scurtă. De altfel, sînt semnalate și monede izolate nord-africane, fenomen specific nu numai pentru iapozi ci și pentru un spațiu mai vast, în care apare acest tip de monedă (Gallia și Europa Centrală).

În capitolul IV, cercetătorul iugoslav revine asupra principalelor aspecte analizate în studiul său, privite, de data aceasta într-o viziune complexă, rezultată din coroborarea informațiilor numismatice cu izvoarele arheologice, epigrafice și scrierilor antice. De aceea, în comentariul nostru asupra acestui ultim capitol, nu ne vom opri decît asupra unor opinii, care ni s-au părut interesante și, în parte, inedite. În primul rînd, bazîndu-se pe cercetări de sociologie istorică, P. P. distinge în monetăria locală nu atît rolul economic cît cel social. Deoarece, în general, tezaurele nu au fost descoperite în preajma așezărilor, ele nu au aparținut circulației monetare propriu-zise, ci mai degrabă au îndeplinit funcția unor averi sau bogății concentrate în minile aristocrației militare, care deținea puterea. Mai mult, moneda barbară a fost bătută pentru nevoile interne ale comunității tribale, nefiind utilizată în comerțul extern. Printre alte argumente, autorul subliniază prezența monedelor celto-bastarne în Moldova ca rezultatul raporturilor dintre suveranii diverselor regiuni¹⁶.

Privitor la apartenența etnică și localizarea tipurilor monetare, reținem ipoteza oferită de P. P., care îi definește pe scordisci ca o comunitate formată din emigranți (celți) și populațiile illirice, panoniene și tracice, comunitate compusă din păturile superioare ale aristocrației militare, unită pentru anumite interese comune. În absența izvoarelor scrise, studiul monedei rămîne de bază pentru cunoașterea organizării politice ale scordiscilor. Cercetătorul iugoslav ajunge la concluzia că, fiind o alianță de comunități, aceștia nu aveau un teritoriu cu granițe fixe, gru-

¹⁵ Pentru imitațiile drahmelor Apollonia și Dyrrhachium descoperite în România, Al. Sășianu propune prima jumătate a secolului I î.e.n. (*Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 28); Pentru imitațiile denarilor romani republicani descoperite în România, vezi supranota 14.

¹⁶ În schimb, C. Preda în monografia sa, p. 130, avansează una din ipotezele plauzibile: „emisiunile monetare de tip Huși-Vovriești aparțin triburilor celto-bastarne stabilite în podișul central moldovenesc, care au purtat și au adus cu ei această monedă“.

parea cea mai puternică concentrându-se în jurul Srem-ului — viitorul *Civitas Scordischorum*.

Dacă moneda barbară nu a răspuns decît necesităților interne ale comunităților din Balcanii Centrali, în schimb dragma Apolloniei și Dyrrhachium-ului precum și denarul republican roman a reprezentat mijlocul de comunicare cu lumea exterioară¹⁷. Tocmai descoperirile de acest gen ca și rețeaua mare de așezări din aceeași perioadă demonstrează activitatea comercială intensă, în care moneda dobîndește un alt statut, iar datorită noilor condiții, situația din teritoriul scordisc se aseamănă cu viața din provinciile romane.

Un aspect deosebit, neîntîlnit de data aceasta în monetăria geto-dacică, îl reprezintă monedele de bronz — *minimii* — din faza D a tipul Srem, care sînt considerate de P.P. drept consecința adaptării la noile condiții și a necesității unor valori nominale mici. Utilizate pentru plăți interne, aceste monede constituie ultima tentativă a scordiscilor în susținerea unei monetării locale, probabil sub influență romană (a doua jumătate a secolului I).

Textul cărții este însoțit de numeroase figuri (tabele, grafice, hărți, prezentînd paralel diferite emisiuni monetare) iar la sfîrșitul său sînt incluse 3 anexe, planșe catalog, bibliografia și lista abrevierilor, planșe și două indexuri). Toate acestea au menirea de-a pune la îndemîna cititorului imaginea complexă și de ansamblu a aspectelor cercetate.

Meritele deosebite ale monografiei realizate de Petar Popović au fost subliniate la începutul acestor rînduri. În final, se cuvine să arătăm că volumul — pildă de cercetare numismatică — reprezentînd un reper sigur pentru o reală reconstituire istorică.

DANA BĂLANESCU

¹⁷ Ca de altfel și la lumea dacică, cf. C. Preda, *Monedele...* p. 346, nota 1014 cu întreaga bibliografie anterioară.

JORDANKA JURUKOVA

Monetoseceneto na gradovete v dolni Miziea I Trakia II—III v Hadrianopol. (Le monnayage en Mésie Inférieure et en Thrace pendant le IIe—IIIe s. Hadrianopolis)

Éditions de l'Académie Bulgare des Sciences,
Sofia, 1987, 244, p., 66 pl.

Reputata cercetătoare bulgară Jordanka Jurukova — membră de onoare a Societății Numismatice Române — cunoscută prin studiile de numismatică tracică¹, continuă de data aceasta seria monografică, dedicată orașelor din Moesia Inferior și Tracia², printr-un volum referitor la monetăria orașului Hadrianopolis.

Apărută sub egida Academiei bulgare de științe, lucrarea este prezentată într-o ținută științifică și îngrijită, relevînd un volum de muncă asiduă. Avînd la dispoziție un material monetar deosebit de bogat și interesant, numismata bulgară l-a sistematizat judicios, structurînd volumul în următoarele capitole³: I. Istoria Hadrianopolis-ului; II. Monetăria; III. Tipuri monetare; IV. Inscripțiile monetare; V. Greutăți monetare și valori nominale; VI. Răspîndirea monedelor Hadrianopolis-ului. Aspecte economico-politice; Abrevieri; Catalog; Anexe, Rezumat în rusă; Rezumat în franceză.

Materialul ilustrativ, de bună calitate, este repartizat astfel: 66 planșe, 17 figuri, 2 hărți și 6 tabele, completînd sugestiv imaginea sistemului monetar din Hadrianopolis. Catalogul monedelor emise în acest oraș, elaborat sintetic și detaliat, oferind date dintre cele mai interesante, cuprinde un număr de 713 descoperiri (p. 117—245).

Intrucît lucrarea cercetătoarei bulgare ne-a fost accesibilă doar prin rezumatul în limba franceză — de altfel amplu și bogat (p. 257—266) — în cele ce urmează vom prezenta considerațiile numismatico-istorice desprinse din această parte a volumului.

În introducerea, Jordanka Jurukova (mai departe J. J.) argumentează scopul acestui gen de monografie, și anume cel de-a prezenta istoria și etapele de dezvoltare a orașului Hadrianopolis. Ca metodă de lucru, J. J. și-a propus confruntarea izvoarelor scrise cu rezultatele analizei materialului numismatic, metodă care este reliefată chiar de concluziile isto-

¹ Menționăm doar cîteva titluri, care ne-au fost accesibile: *Coins of the Ancient Thracians*, BAR, 4, 1976; *Les monnaies rares des rois thraces du I^e s. av. n. e. în Thracia*, III, 1974, p. 273—281; *Imitations de monnaies antiques du IVe s. av. n. e. faits en Bulgarie*, în *Thracia*, V, 1980, p. 205—215; *La ville thrace de Tonzos*, în BSNR, LXXV—LXXI, 1981—1982, nr. 129—130, 1983, p. 61—70.

² *Die Münzprägung von Deultum*, Berlin, 1973; *Die Münzprägung von Bizye*, Berlin, 1981.

³ Nu am specificat și subcapitolele.

rice și numismatice. Raportînd permanent monetăria din Hadrianopolis cu cea din Deultum și Bizya, J. J. reușește să surprindă trăsăturile comune celor trei administrații urbane dar și deosebiri, datorate statutului politic diferit sau evoluției variate, concluziile dînd o imagine complexă, de ansamblu asupra rolului jucat de atelierele din Tracia.

Nu dorim să insistăm asupra istoriei Hadrianopolis-ului, situat, așa cum subliniază J. J., la întretăierea unor importante drumuri strategice și comerciale. Atragem doar atenția doar asupra faptului esențial, prezentat în acest capitol de cercetătoarea bulgară, că monedele emise aici sugerează monumentalitatea arhitectonică, gusturile artistice ale locuitorilor orașului și în sfîrșit, vorbesc despre prosperitatea economică a acestuia.

Referitor la evoluția monetăriei hadrianopolitane, J. J. conturează trei etape distincte: I. de la deschiderea atelierului în timpul lui Hadrianus pînă la venirea la putere al lui Septimius Severus — etapă caracterizată prin monede izolate, executate artistic, supranumite „monetărie de prestigiu (de atracție)“, observată și la alte ateliere din Tracia și Moesia Inferior și care satisfăcea nevoile negustorești și monetare locale. În această primă etapă, activitatea monetăriei este întreruptă timp de zece ani 167(168—177). Acest hiatus, este mai îndelungat în cadrul altor ateliere tracice, fiind cauzat de războaiele marcomanice. Reluîndu-și activitatea, Hadrianopolis emite între anii 177—180 monede cu aversul reprezentînd figura juvenilă a lui Commodus. Pe baza unor observații legate de legenda unor monede și de tehnica baterii (combinația stanțelor avers/revers), numismata bulgară subliniază importanța acestor monede pentru stabilirea listei cronologice a guvernatorilor din Tracia în ultimii ani de domnie a lui Marcus Aurelius.

Apariția monedelor hadrianopolitane în tezaure este semnalată abia în timpul lui Septimius Severus, difuziunea acestora dincolo de limitele teritoriului urban demonstrînd o producție activă, caracteristică de altfel marilor ateliere monetare orientale, care în vremea acestui împărat dezvoltă o monetărie mai bogată. Ca urmare, J. J. distinge o nouă etapă în evoluția atelierului de la Hadrianopolis:

II. — Septimius Severus pînă la sfîrșitul domniei lui Caracalla, moment în care Hadrianopolis, asemenea altor atelier își întrerup activitatea.

III. — 238—244, Hadrianopolis își reia activitatea și scurta domnie a lui Gordianus III (238—244) marchează limitele cronologice ale celei mai bogate și intensive etape. Această perioadă monetară este pusă în legătură cu noile funcții asumate de marele atelier tragic.

După exemplul a nenumerate ateliere monetare din Peninsula Balcanică, cel de la Hadrianopolis pune în circulație vreo zece serii monetare pseudo-autonome, cu funcții locale, care circulă în limitele teritoriului său urban. După particularitățile iconografice, stilistice și metrologice, aceste emisiuni se repartizează în trei grupe cronologice, legate de domniile lui Commodus, Septimius Severus și Gordianus III.

Un loc important în studiul cercetătoarei din Sofia îl ocupă *medalioanele*, care în schema generală a monetăriei urbane din Tracia și Moesia Inferior sînt legate de celebrarea evenimentelor importante și de istoria politică și culturală a orașelor. Integrarea medalioanelor în tezaure este expresia participării lor în circulația monetară. Ca gen particular,

de monumente monetiforme, medalioanele sînt introduse în principalele ateliere din Tracia și Moesia Inferior în prima jumătate a veacului al III-lea. Doar Pautalia și Hadrianopolis sînt singurele ateliere care depășesc această regulă, bătînd două medalioane excepționale sub dinastia antoniniană, medalionul hadrianopolitan fiind corelat cu epidemia de ciumă din timpul lui Commodus. În secolul al III-lea, atelierele tracice și moesice bat sporadic medalioane (de pildă Philippopolis emite o serie de medalioane, atestînd vizita imperială a lui Caracalla și competițiile organizate în onoarea sa, practica continuînd și sub Elagabal). Apoi în timpul lui Gordianus III, nu numai un oraș, ci mai multe ateliere pun în circulație o serie de medalioane. Producția monetară a acestor ateliere, participante la liga monetară (Marcianopolis, Tomis, Odessos și Anhialo) tind să satisfacă nevoile unităților militare cantonate în Moesia Inferior. La această ligă se asociază și Hadrianopolis în timpul lui Gordian III. De altfel, funcțiile militare ale atelierului hadrianopolitan și relațiile sale cu liga monetară sînt reflectate de emiterea medalioanelor a căror reprezentare sugerează ideea nouă a triumfului militar și a victoriei. În acest sens, cercetătoarea bulgară descrie cîteva medalioane, printre care și pe cele care reprezintă Eroul trac în diferite ipostaze sau cele 12 munci a lui Hercules, acesta din urmă fiind una din cele mai remarcabile opere a artei monetare antice. În încheierea acestui subcapitol, J. J. prezintă cîteva considerații privind relația dintre Hadrianopolis și Bizya în funcție de stanțele unor medalioane.

Tipuri monetare. Bogatul repertoriu monetar este repartizat în opt grupe, care unifică din punct de vedere tematic tipurile și variantele apropiate, prezentarea acestora realizîndu-se paralel cu tipurile monetare din celelalte administrații urbane. De asemenea, numismata din Sofia atrage atenția că reprezentările de pe monede confruntate cu operele de artă (statui, reliefuri, plăci votive) permite separarea reprezentărilor cu trăsături originale de stereotipul convențional. Constituind o importantă sursă de istorie economică, aceste tipuri monetare evocă trecutul glorios al Hadrianopolis-ului. Prin urmare, J. J. descrie și comentează reprezentări legate de Zeus, Apollo, de diferite motive din tradițiile religioase locale, precum și de Artemis din Tauridio, Ganiméde, care aparțin ciclului Troiei, popular în sud-estul Traciei. Aici, pe de o parte se afla monumentul Hecubei, pe de altă parte în Chersonses-ul tracic guverna unul din fiii lui Priam — Helenos și în sfîrșit legenda lega crearea localității tracice, anterioare Hadrianopolis-ului, de Oreste, fratele Ifigeniei. Cercetătoarea bulgară arată că la Bizya erau populari eroii din ciclul Tebei, aceste renașteri ale vechilor subiecte din epoca miceniană nu se mai înțelegeau în orașele grecești de pe litoral. Alt mit important îl reprezenta cel al lui Orfeu și Euridice, a căror origine tragică este neîndoieabilă, la care se adaugă cel al Cavalerului trac, toate aceste mituri reflectînd o tradiție pur locală. Sînt prezentate apoi alte divinități (cele trei nimfe, cele trei divinități fluviale ale Hadrianopolis-ului — reprezentînd alegoric cele trei importante artere fluviale în funcție de utilitatea lor economică și de comunicare). Referitor la Hercules și cele douăsprezece munci, J. J. relevă că atelierul hadrianopolitan este primul care introduce două scene noi, dintre care una legată de conflictul acestui protector antic al orașului cu Diomedea și subliniază iconografia nouă a aces-

tui personaj. Explicația sugerată de cercetătoarea bulgară trebuie căutată în tradiția locală. Rețin atenția în mod deosebit și reprezentările de statui și reliefuri de pe monedele emise de Hadrianopolis, reproducând copii ale unor opere celebre, aparținând fie lui Praxiteles și școlii sale, fie lui Lyssip și Briaxis. În acest sens, J. J. arată că aceste reproduceri aduc completări asupra unor opere de artă dispărute și mai ales asupra schimbărilor survenite în copiile ulterioare. În sfârșit, unele tipuri de monede hadrianopolitane rămân singurele documente despre monumentele orașului (porți, edificii, dispărute între timp), evocând splendoarea arhitectonică a acestui oraș.

Prezentînd evoluția cronologică a tipurilor monetare, J. J. precizează că în decursul secolelor apar reprezentări noi (imagini ale unor temple sau personificări ca Equitas, Bonus Eventus, Concordia), menționînd că aspectul specific al monetăriei din Hadrianopolis constă în sinteza timpurie dintre tipurile convenționale — împrumutate de la monedele romane — și reprezentările originale ale divinităților populare din cultele locale.

Inscripții monetare. Cercetătoarea bulgară remarcă că, deși inscripțiile de pe monede urmează în general schema stereotipă, unele devieri au valoare cronologică. Legenda monedelor include numele celor unsprezece guvernatori romani din Tracia precum și pe cel al orașului în forme diverse. În secolul al II-lea, din cauza numelui guvernatorilor, cel al orașului apare incomplet. Astfel pentru perioada Hadrianus — Caracalla pot fi depistate 10 forme ale numelui orașului, în timp ce ligatura și particularitățile unor litere pot fi sigur datate prin emisiunile monetare.

Greutăți și valori nominale. În Bulgaria au fost descoperite tezaure compuse din monede de bronz ale administrațiilor urbane, tezaure a căror structură variată reflectă circulația acestor piese în Tracia și Moesia Inferior. Unele din acestea cuprind și monede din ateliere macedonene, iar altele din Nicomedia, Antiochia și Niceea. Descoperirea monedelor din orașele Asiei Minor demonstrează că acestea au fost integrate circulației monetare, iar tezaurizarea simultană cu cea a monedelor locale arată că ele au fost apreciate ca mijloc de plată regulată, avînd o putere de cumpărare efectivă. Mai mult, J. J. apreciază că pe piața provinciilor orientale, monedele din bronz ale administrațiilor urbane deserveau nevoile micii negustorii. Aceste monede îndeplineau funcțiile unui sesterț, dupondius sau as roman, fapt care explică numărul mic de tezaure compuse din asemenea monede romane (în Bulgaria au fost descoperite doar două tezaure deocamdată⁴ și foarte rare exemplare găsite izolat în săpăturile arheologice).

Numismata bulgară revine apoi asupra monetăriei de alianță, subliniind că aceasta s-a petrecut într-o anumită situație social-politică deter-

⁴ Atragem atenția că și pentru teritoriul României tezaure compuse din monede din bronz sec. I—II sînt foarte rare: I. Păulenii, descoperit în anul 1896 conținînd 80 sestertii, 9 dupondii, 7 ași, 30 monede nedeterminate, emise între limitele cronologice 18—154 e.n. (I. Winkler, în *BSNR*, LXXV—LXXVI, 1981—1982, nr. 129—130, 1983, p. 127—130); II. Bereni, descoperit în anul 1979, compus din 57 de piese — dupondii și ași, fără sestertii, cu limitele cronologice 11/12—150/151 e.n. (E. Chirilă, M. Fl. Grigorescu, în *Acta MP*, V, 1981, p. 277—286).

minată, fiind o „hemonoia“ interregională (de pildă Efes din Ionia și Mesambria din Tracia, legate în timpul lui Gordian III, doar din cauza contextului economic, căci de fapt aparțineau la două provincii romane diferite). Monetăria de bronz urbană reflectă de asemenea perioada de dezvoltare sau de cristalizare economică care în vremea lui Marcus Aurelius dobândește bazele sistemului monetar roman. Noua analiză statistică a greutății monedelor hadrianopolitane realizată de J. J. atestă reducerea standardului de greutate la emisiunile cu aversul reprezentându-l pe Commodus tînăr. Aceste monede, bine date, plasează astfel procesul de devalorizare în situația economică reală (în timpul ultimilor ani de domnie ai lui Marcus Aurelius războaiele cu Marcomanii și invaziile devastatoare ale costobocilor, care ating Moesia Inferior și polis-urile din Pontul Occidental agravează criza economică existentă). Ieșirea din această criză determină devalorizarea monedelor din bronz. Datînd acest proces economic, monedele din Hadrianopolis dobîndesc o importanță dublă, deoarece ele depășesc aspectul unor măsuri locale, care cuprind membrii ligii monetare, extinzîndu-se în întreaga Tracia și Moesia Inferior.

Răspîndirea monedelor Hadrianopolis-ului. Aspecte economico-politice. În acest capitol sînt prezentate concluziile desprinse de cercetătoarea bulgară din analiza materialului monetar, care respectă conținutul tematic al corpusului editat după anul 1965, la care au fost adăugate descoperirile mai recente. Ca urmare, J. J. arată că răspîndirea și structura tezaurilor conturează caracterul relațiilor comerciale ale orașului Hadrianopolis ca și principalele artere de comunicare. În același timp, J. J. precizează că teaurizarea simultană a materialului monetar într-o arie geografică determinată reprezintă expresia unor agresiuni provocate de invazii. Astfel, volumul tezaurilor îngropate în mijlocul secolului al III-lea sugerează caracterul invaziilor goților în Moesia Inferior și Tracia, în timp ce înaintarea costobocilor spre Helada este atestată de repartizarea geografică a descoperirilor date în timpul lui Marcus Aurelius. În această analiză este necesară confruntarea tezaurilor cu monedele izolate din așezările antice. J. J. precizează că din cele 32 de tezaure cu monede hadrianopolitane, 25 sînt localizate la nord de Munții Haemus, iar 7 la sud de acest lanț muntos. Penetrarea masivă a acestor monede la nord de Munții Haemus, departe de polis, aruncă o lumină interesantă asupra caracterului monetăriei urbane. Deoarece în Moesia Inferior se afla o rețea de localități militare (castellum-uri și castre), care aveau nevoie de un flux monetar continuu, circulația monetară se afla sub influența marilor operații militare. Acestea din urmă impuneau de fapt ritmul și caracterul activității atelierelor din liga monetară. Participarea orașelor din Pontul Euxin Occidental (cu excepția Anhialei) la această ligă este identificată prin apariția unor semne ale valorii nominale (litere și numerale identice). Din acest punct de vedere cît și al iconografiei comune, J. J. comentează cîteva emisiuni din Marcianopolis, Nicopolis și Bizya.

Numismata bulgară schițează apoi evoluția activității ligii monetare, reluînd în considerare tocmai compoziția și răspîndirea tezaurilor, adică totalitatea corpusului monedelor hadrianopolitane:

— etapa 217/218—222 în care atelierelor tracice sînt periclitare, iar Deultum intră în activitate.

— între 222—248 Deultum emite un număr de monede, iar după un sfert de secol, alte patru ateliere își reiau activitatea. Sub Gordian III,

Hadrianopolis bate monede pentru necesități militare, în cei șase ani de domnie ai acestui împărat, numărul tipurilor monetare fiind foarte numeros, demonstrând existența unor factori independenți de administrația locală. În anul 244 Istros, Dionysopolis, Odessos, Anhialo, Messambria își întrerup activitatea, urmate de Hadrianopolis, în timp ce Bizya reîncepe producția, dezvoltând o monetărie neobișnuită pentru capacitatea și amploarea atelierului (de pildă sub Philip Arabul emite 106 tipuri din cele 177 cunoscute în cei 132 de ani de activitate). J. J. atrage atenția asupra direcției de penetrare a monedelor din această etapă care se răspîndesc nu la vest sau sud-est, unde situația mai era încă calmă, ci la nord, spre partea estică a Moesiei Inferior, care era arena operațiilor militare. Tot în această perioadă, mai precis sub Philip Arabul, un alt tratat leagă Bizya de Hadrianopolis, acțiune dictată de motive strategice, deoarece Bizya era situată la sud, departe de marile drumuri, realizînd în liniște producția monetară. Astfel din rețeaua de paisprezece ateliere, mai rămîn doar patru Anhialo, Messambria, Hadrianopolis și Bizya, situate într-un areal geografic alcătuit din sud-vestul Traciei și litoralul occidental al Pontului Euxin, la sud de Munții Haemus.

În această ultimă etapă a monetăriei urbane se observă schimbări, care sugerează caracterul și funcțiile noi ale acesteia. În acest sens, J. J. arată că pe lângă reducerea bruscă a atelierelor monetare în funcție pînă în 218/222, circulația monetară a fost afectată și de repartizarea inegală a celor 4 ateliere, deoarece regiunea centrală a Traciei era privată de producția monetară. În anul 235, Anhialo își reia activitatea pînă în 244/249, moment în care scade ritmul producției și la Messambria și Bizya. Pentru aceste scurte perioade, cercetătoarea bulgară indică cauza dezvoltării unei producții monetare intense în monetăria așa-zisă „de necesitate“, proprie atelierelor militare temporare. După alte cîteva precizări cronologice sau iconografice specifice acestei ultime etape, J. J. încheie considerațiile, arătînd că reducerea emisiunilor cu valori nominale mici reprezintă indiciul restrîngerii progresive ale prerogativelor administrației urbane.

La capătul acestor rînduri, născute din dorința de-a prezenta pe larg monografia cercetătoarei bulgare, dorim să relevăm încă o dată incontestabila valoare științifică și documentară a volumului, care devine o lucrare de referință, marcînd un veritabil pas înainte în cercetarea monetăriei romane provinciale.

DANA BALĂNESCU

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

— ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES —

- ActaArchHung — Acta Archaeologica Academiae Scientarum Hungariae, Budapesta, I, 1951 și urm.
- ActaMN — Acta Musei Napocensis, Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, I, 1964 și urm.
- ActaMP — Acta Musei Porolisensis, Muzeul județean Zalău, I, 1977 și urm.
- AEM — Archaeologische-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Wien, I, 1877 — XX, 1897.
- Alba Regia — Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár.
- AnB — Analele Banatului, Timișoara.
- Apulum — Apulum. Muzeul Unirii, Alba-Iulia.
- ArchÉrt/AÊ — Archeológiai Értesítő, Budapesta.
- Arheologia — Arheologia, Sofia/extras.
- Arhivele Olteniei — Arhivele Olteniei, Craiova, 1—19/1922—1948.
- ArchJug — Archeologica Jugoslavica, I, 1954 și urm.
- Arh.MJIR/A.MJIR — Arhiva Muzeului județean de istorie Reșița.
- ArhPregl — Arheoloski Pregled, Beograd.
- Banatica — Banatica. Muzeul județean Reșița, I, 1971 și urm.
- Balcanica — Balcanica. București, I, 1938—VIII, 1945.
- BSNR — Buletinul Societății Numismatice Române.
- Cercetări arheologice — Cercetări arheologice, Muzeul de istorie R.S.R. București.
- Crisia — Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea I, 1971 și urm.
- Dacia — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I, 1924—XII, 1948. N. S. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, I, 1957 și urm.
- Délm — Délmagyarország régiségleletei, Timișoara, I, 1897, II, 1899, II, 1906.
- DissPann — Dissertationes Panonicae, Budapest.
- Drobeta — Drobeta. Muzeul Porților de Fier, Drobeta Turnu-Severin, I, 1974 și urm.
- EDP — Editura Pedagogică Didactică și Pedagogică, București.

- ErdRép — Erdély régészeti repertorium, Cluj, 1942.
 FAS/FilArhSt — Filiala Arhivelor Statului.
 Fol Arch/FA — Folia Archaeologica, Budapest, I, 1939 și urm.
 Historica — Historica, Craiova.
 JPEK — Jahrbuch für prahistorische und ethnographische Kunst, Berlin.
 LRBC — Late Roman Bronze Coinage, A. D. 324—498, Part I and II, London, 1965.
 MCA/ — Materiale și cercetări arheologice, I, 1953, București.
 Materiale
 Marisia — Marisia. Muzeul județean, Tîrgu-Mureș.
 Marmatia — Marmatia. Muzeul județean, Baia-Mare.
 Materialj/ — Materialj/Matériaux, Beograd.
 Matériaux
 MemAnt/ — Memoria Antiquitatis. Muzeul județean din Piatra-
 MemAntiq Neamț, I, 1971 și urm.
 MFME — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
 NeolitBan/ — Neoliticul Banatului, Cluj-Napoca, 1979.
 NeolitBan
 NC — Numismatic, London.
 NK — Numizmatikai Közlöny, Budapest.
 Oltenia — Oltenia. Muzeul Olteniei, Craiova.
 Peuce — Peuce, Muzeul Deltei Dunării, Tulcea.
 Pontica — Pontica. Muzeul de istorie națională și arheologie, Con-
 stanța, I, 1968 și urm.
 PV — Prehisroijiska Vinča, I, 1932, II—IV 1936.
 PZ — Prähistorische Zeitschrift, Berlin—Leipzig, I, 1909 și
 urm.
 RadVojMuz — Rad Vojvodanskih, Novi Sad, I, 1952 și urm.
 (Zborn
 Rad Muz)
 RIC — Roman Imperial Coinage, London.
 RRHA — Revue Roumaine d'histoire d'art. București.
 SCIV/A — Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie),
 București.
 SCN — Studii și cercetări de numismatică, București.
 Starinar — Starinar, organ srpsog arheološk društva, Beograd.
 StComO — Studii și comunicări de istorie-etnografie, Muzeul ju-
 dețean de etnografie și istorie locală, Caransebeș.
 Studii — Studii. Revista de istorie, București.
 Thraco-Dacica — Thraco-Dacica, București.
 Tibiscus — Tibiscus. Muzeul Banatului, Timișoara I—V (Analele
 Banatului, N.S., 1981).
 Tibiscum — Tibiscum. Caransebeș.
 TRÉT — Történelmi és Régészeti Értesítő, Timișoara, I, 1885
 — XXXIII, 1917.
 Ziridava — Ziridava, Muzeul județean, Arad.

Întreprinderea Poligrafică „Crișana“, Oradea, cda. 13/1989.

